

Вогнесміх

Олесь Бердник

Око приховує те, чого не бачить.

Ірландське народне прислів'я

В кожній миті відшукайте вічний Абсолют,

Квітка щастя розквітає не в раю, а тут.

Ви її полить зумійте радості дощем,

І тоді у власнім серці з'явиться Едем.

...Рука зірвала квітку. І голос мовив

— Ти прекрасна. Будь моєю. —

Квітка вмерла...

А Сонце промінь простягло до подруги її,

прошепотівши:

— Красо, прийми й мене. —

І квітка пишно розцвіла.

З криптограм Сходу

Пролог

...Сідаю до робочого столу, як і щовечора. Проте куди поділися мій спокій, рутинна узвичаєність праці, раціональний розподіл часу? Все вибухнуло, полетіло шкереберть. Здається, що в розумі, в серці зненацька відкрилися якісь шлюзи і стихійний потік довго стримуваних почуттів та парадоксальної інформації вирвався й заклекотів на полі душі. Що ж сталося?

Сьогодні повернувся з Києва. Був на конференції в Кіберцентрі. Друзі кілька днів тому переслали мені запрошення, і я вирішив поїхати, приваблений дивним текстом, де повідомлялося:

"1) Дехто з вчених вважає, що досконально вироблений апарат сучасної математики вже недостатній для аналізу й синтезу суперскладного потоку інформації про буття. Цей апарат може виявитися навіть своєрідним реліктом "птоломеїзму" в науці, а відтак — вимагає "коперниканської" революції.

2) Які наслідки подібної революції? Чи не поведуть вони до майже повного перегляду відомих нам законів, її співрозмірностей і констант? Чи не длушпаємося ми у лахмітті "очевидності", пливучи по хвилях не зримого нам океану полум'яної реальності?

3) Можливості побудови "Живої ЕОМ" на засадах альтернативної "Математики Повноти".

4) Розгляд проекту "Резонанс Еволюції" ("Резев"), розробленого ентузіастами

альтернативи.

5) Обговорення перспектив діяльності нового науково-фантастичного, прогностичного часопису "Вирій", редколегія якого вкупі в нашими ентузіастами очолює проект "Резев".

6) Дебати.

Вступну доповідь прочитає гість із Папуа, відомий в наукових колах еволюціоніст, доктор математики Боголо.

Ясна річ, знаючи про таку "вибухову" конференцію, я змушений був піти на інтригуюче наукове збіговисько. Окрім того, згадалося, що років двадцять тому в Києві проходив міжнародний симпозіум, на якому виступав той же таки Боголо. Тоді він був зовсім юним, ще новоспеченим магістром: мені при тій okazji не довелося бути, проте друзі розповідали, що химерні ідеї "альтернативної математики", попри свої еволюційні висновки, не зачепили за живе учених ортодоксів. Віддрукували препринт, поклали на полицю, і все. Ні пари з вуст.

Тепер ситуація змінилася. Боголо зажив світової слави, його ідеї змусили задуматися наукову еліту. Папуаського вченого гаряче підтримав Борис Гук, учень Глушкова (до речі, він мій давній знайомий — ще з університетських років). Я його одразу впізнав за столом президії. Потім увагу присутніх прикувала жвава динамічна постать Боголо, його іскристі очі, що дружельно поблискували з-під кучми волосся, подібного до гігантської чорної кульбаби.

Стисла, дивна, парадоксальна доповідь папуаса була вислухана в цілковитій тиші, але потім зал вибухнув ураганом овацій. Боголо промовляв просто, і хоч спеціальних термінів я не втямив, проте збагнув основну суть його "математики Повноти" (або, як він часто наголошував, видозмінюючи назву, — "математики Цілості, Одності, Любові, Реальності").

Які пристрасті клекотіли в конференц-залі, які вулканічні виверження скепсису та іронії! А разом з тим — громовиці захоплення й схвалення.

Вирішено затвердити творчу групу "Резонансу Еволюції" ("Резев") для сформулювання Основних принципів альтернативної ЕОМ (так званої "живої ЕОМ"). Доручено редколегії часопису "Вирій" об'єднати на своїх сторінках ентузіастів проекту "Резев", публікуючи необхідні матеріали та результати експериментальних досліджень.

Шість годин клекотів Кіберцентр. Сотні запитань, сяючі очі, хрипкі голоси, усміхнене обличчя Боголо з пронизливими чорними очима — все було, як фейєрверк.

Наступного дня я зустрівся з Борисом Гуком, тріскаючись від нетерпіння, бо жадав дізнатися якнайбільше про особу папуаського вченого, про його біографію та витоки парадоксальних ідей. Мій друг, іронічно всміхаючись, повідомив, що проблеми, обговорені конференцією, парадоксальні та незвичайні лише для тих людей, котрі не уважно стежать за еволюцією наукових уявлень про світ, що ідеї "математики Повноти, Одності" розробляли ще Піфагор, Гіпатія, донька Теона Александрійського, древні гностики та й багато середньовічних учених. Гук нагадав мені призабутий симпозіум шістдесятих років, на якому вони з тим же таки Боголо доводили

необхідність розробки нового математичного апарата. На жаль, практичних результатів тоді добитися не пощастило, і лише тепер, коли наша країна запустила двигун багатомірного прискорення, стало ясно, що "найбожевільніші ідеї, якщо вони в суті своїй обіцяють стратегічну реалізацію і розширення наших знань про буття, повинні отримати шанс на втілення в життя.

Захопившись, Борис оповів мені таке, що стократ перевершило мою першу зацікавленість. Життя його сім'ї, друзів, знайомих так вразило мене, що я вивудив з нього все можливе, бо вже не міг лишитися осторонь, збагнувши причетність цих подій до революційного перелому в космогонії, гносеології, технології, в безлічі відгілків великої науки. Тепер мені годі заспокоїтись, доки не викладу всього в книзі. Форма викладу фантастична, феєрична, проте це книга про найголовніші проблеми науки, пізнання, життя: звичайно, все це найголовніше для мене, а може, — і я був би щасливий тим, — і для читача.

Доктор Боголо ще буде в Києві досить довго, доки не сформується творча група "Резонансу Еволюції". Може, мені пощастить особисто з ним поговорити і прояснити таємницю — звідки, чому у аборигена "дикого" острова виникли такі прогресивні еволюційні концепції? Було б чудово ввести до книги розповідь папуаса про його легендарне життя. Борис Гук натякнув, що Боголо в юнацькі роки був посвячений у таємницю вогнеходіння, що його предки зберігають глибокі знання прадавніх космогоній та магічних можливостей. Певен, що в особі папуаського вченого щасливо поєднуються можливості синтезу сучасних наукових досягнень і вартостей древньої мудрості. Звичайно, у книзі я збережу лише образну систему нової математичної концепції, а ті читачі, котрі цікавляться специфічними математичними формулами "Резонансу Еволюції" та передумовами створення "живої ЕОМ", можуть знайти їх у першому номері часопису "Вирій", що незабаром вийде у світ.

Життя дивне. Парадоксальне.

Ось за моїм вікном сяє Юпітер. Як завжди. Як тисячі літ тому. Але хіба це так? Хіба можна твердити, що вогник планети, котрий привітно мерехтить у глибинах дивокола, той самий, що й добу тому або навіть годину тому?

Зміни, багатомірні зміни нарастають у кожній клітині, бадиліні, в наших тілах, в душах, серцях, в сонцях. Нам лише здається, що все відбувається так, як було у віках: розчарованому життю Еклезіастові, одному з володарів прадавності, ввижалося, що "нема нічого нового під сонцем", бо його ум і чуття були заковані у звуженій темниці убогої космогонії, у теологічному карцері інфернальної ойкумени. Та що там говорити про мислителів, припорошених пилом віків, коли більшість сучасників нинішньої космічної епохи забуває або й взагалі не думає про те, що ми пливемо на хисткому кораблику материнської планети вируючим потоком буття до океану таємниці, і в цій путі, в цих мандрах кожен поворот річища — диво, за кожною кручею — несподіванки, де нас чекають і грози, і ніжні співи птахів, і блискавиці та катастрофи, і зустрічі з коханими та ворогами, з метеликами й драконами, і розв'язання всіх вузлів та всіх запитань, які ми достатньо глибоко сформулюємо й поставимо перед власним духом,

розумом і серцем.

Перед тим, як розпочати розповідь про моїх героїв, наших сучасників, читачу, я хочу переказати слова Ані — Сина Зірниці, однієї з легендарних постатей шумерського епосу. Ці слова співзвучні тому, що я хочу висловити у книзі. У приблизному перекладі афористичні твердження прадавнього мудреця й героя звучать так:

"Мудрість — то безстрашність мислення. Правдиво мудрий лише той, хто не творить для себе ідолів мислі. Хіба можна назвати, мудрим того, хто лише повторює, заучує чужі міркування та переконання? Правдива мудрість знає, що кожна проявлена думка — умовність. Нерушиме лише прагнення свідомості охопити собою всебуттєвість, тобто — наповнити любов'ю й радістю кожну цятку всесвіту. Збагнувши так, мудрий знає, що він на шляху, правди, і той шлях неминуче приведе його до храму тайни, де всі і все зустрічається.

Що шукає, що воліє древо, виростаючи з маленького зерна?

Воно прагне знову породити зерно, багато зерен, тобто дати Плід, з якого саме вийшло. Так завершується великий цикл доцільності, так ріка вертається до Джерела, з якого вийшла.

Чого прагне людина? Повернути свій плід розуму й серця у велике Джерело буття, у лоно Великої Матері.

Не за далекими зорями, не в потойбічності таємниці нашого покликання, а поруч, під нашими ногами, у надрах прадавньої Геї, хоч розуміння цього покликання затемнене й спотворене віками рабства та марновірства.

Проста істина, але шлях до неї важкий, бо все просте часто пов'язане з найбільшими труднощами...".

КНИГА ПЕРША

ДЗЕРКАЛО АСУРІВ

...Нас вічно приваблює Тайна — чарівне покривало вічної Матері, що його називають Пітьмою. Те, що стає видиме й відоме, — лише іскри скарбів, лише блискітки самоцвітів, які приховані в безмірних глибинах лона великої Пітьми. Захопившись очевидним, ми потрапляємо в його полон, дрімаємо в ілюзії звичності та затишку, і тоді глибінь Тайни лякає нас своєю незбагненністю, і ми населяємо її хворобливими образами свого страху й марновірства.

В цьому найбільший полон розуму.

Щоб звільнитися з павутини ложної

Очевидності, треба відкрити своє серце назустріч Тайні й сміливо ринутися в

океан Пітьми. Таким синам Велика Матір
дарує крила волі й шлях до вічного
вирію.

Іскри видимих світів — зорі, планети
й цикли людського буття — лише віхи
нездоланного блискавичного польоту
духу и розуму до вічно сущої Тайни...

АНІ — СИН ЗІРНИЦІ

(З усної традиції Сходу)

ЧАСТИНА

ПЕРША

Радісна істота

Що сильніш — мале а чи велике?

Що могутніш — предмет чи слова?

Куля убиває чоловіка,

А від слова серце ожива...

Як же розібрати ті мережі,

Що важніше — день чи темна ніч?

Все єдино в зорянім безмежжі:

Слово — річ, і всі предмети — річ.

З речі-слова

вийшла річ-Людина,

Зоресвіт — і духу Океан.

У руках Людини і зернина,

І космічний всеосяжний лан...

...Хто б міг передбачити, що звичайний "дикий" похід Гриця Гука на Кавказ стане початком карколомної одиссеї. Він пізніше сам дивувався — було це з ним а чи приснилося десь на короткому привалі, привиділося під палючим кавказьким сонцем. Чому, чому це сталося з ним?

Правда, Гриць вельми кохався в фантастиці, пригодах, футурології, в казках, у найхімерніших, найбожевільніших наукових гіпотезах, хоч працював лише звичайним таксистом у одному з таксомоторних парків Києва. Може, саме така закоханість у мрію, в романтику й стала зародком тієї фантазмагорії? Бо як і хто міг би раціонально пояснити феєричну пригоду, що розривала всі межі здорового глузду?

Проте що таке славнозвісний тверезий чи здоровий глузд? Де провести кордон між глуздом і безглуздом? Багато Грицевих знайомих вважали ідіотизмом навіть те, що він покинув останній курс факультету журналістики КДУ ім. Т.Г. Шевченка, перейшов на заочне відділення в політехнічний інститут, а разом з тим став працювати "шефом" (перед цим він скінчив курси водіїв і мав досить пристойний стаж шоферування на власному драндулеті, зліпленому з покидьків, і на вантажних машинах у студентських будівельних загонах). Дома, в селі, підсміювалися, бо звикли до його романтичних

витівок ще з дитинства. Знайомі дівчата, котрі накидали оком на майбутнього журналіста, розчаровано одсахнулися, товариші-студенти охололи. Нові знайомства зав'язувалися туго, бо водії таксопарку підозріло поглядали на новичка, вбачаючи в його переході з КДУ до керма машини щось химерне, патологічне, а отже — насторожуюче.

А він знав своє. Давно вже намислив збагнути життя й можливість його творчого розкриття у майбутній книзі не з абстрактних роздумів та зовнішніх спостережень, а зсередини, з самого вузла подій, про які хотілося знати й писати.

Мріяв створити роман під назвою "Таксист". Саме про такого хлопця, як сам, котрий кинув КДУ, пішов працювати таксистом і так далі й тому подібне. А далі — що життя покаже. Стосунки між людьми, їхні прагнення, а головне — ріку різних доль тих людей, котрі лише на хвилику вривалися в його долю і в салон його машини, черкаючи по свідомості водія, мов метеори, і щезали в глибинах буттєвого моря. Хотілося виявити закономірності таких нібито випадкових зустрічей, їхній взаємовплив і значення такого потоку для долі самого героя книги — таксиста...

Рік минув без особливих пригод. Спочатку Гриць навіть розчарувався одноманітністю рутинної роботи, стереотипністю поведінки пасажирів ("Вам куди?" — "Мені на Русанівку". — "З вас півтора карбованця". — "Візьміть здачу". — "Шеф, дуй до "Наталки"). Але згодом сірий змії повсякденності ставав менш помітним, і хлопець почав відчувати живий пульс та нерв чужого життя, нотуючи найцікавіше у творчому записнику.

А потім — ота сама феєрична зустріч...

Грицю дали відпустку в червні, і він вирішив самотійно, без провідників, пройти через Кавказ древнім Сухумським трактом. Погода стояла безхмарна, синоптики не передвіщали грози. Спочатку Гук хотів захопити супутника, навіть агітував знайомих і товаришів, описуючи привабливість диких гір, але всі старання були даремні: всі віддавали перевагу організованому відпочинку на березі Чорного моря, на затишних пляжах річок або де-небудь в Карпатах, на обладнаній турбазі. І тоді Гриць махнув рукою й навіть зрадів: навіщо йому хтось випадковий, з ким треба спілкуватися, розмовляти, та ще — не приведи боже — терпіти всілякі примхи. Цього достатньо й на роботі, а тепер краще побути цілий місяць в спілкуванні з небом, горами й тишею.

Так він вирішив, так і зробив.

Дістався до Теберди, пожив там три дні, звикаючи до розрідженого гірського повітря, трохи засмаг, а потім, накупивши всяких припасів, згромадив здоровенного рюкзака на плечі й рушив до Клухорського перевалу.

Підвечір він уже був недалечко від крижаного сідла Клухора. В небі мерехтіли прозоро-діамантові верхів'я, повітря було прохолодне й сухе. В кам'яних долонях прадавнього вулкана дрімало синьо-зелене озеро, з нього витікав потужний потік, гнівно-пінисто котився до квітучих долин. Гриць зупинився над ним, намета не ставив; хотілося відпочивати під зорями.

Він лежав у спальному мішку, а над ним нечутними акордами грав на зоряному

органі космічний Бах кришталево урочисту мелодію. Гори прислухалися до вічної симфонії, всотуючи крижаними локаторами таємничі хорали полум'яного дивокола.

Спав Гриць чи не спав — важко було навіть визначити, ніч минула, як одна мить. На світанку він встав бадьорий, спокоєний, урочистий. Напився з прозорого потоку, обмився крижаною водою і рушив далі — до перевалу.

Внизу спали хмари. Над ними прокидалися, стрічаючи сонце, снігові вершини. Світило зненацька розірвало сивий серпанок туману і кинуло щедрі барви на кам'яні громаддя Кавказу. Хлопець зняв рюкзак і стояв захоплений. Сюди не долинали звуки долин, тут царювала вічність. Тиша, спокій. Цього не передаси словами, подумалося Грицеві, будь-який художник теж безсилий тотожно відобразити цю красу. Треба, щоб живий дух людини й природи злилися воедино, стали в нероздільності. Якусь хвилю він відчував такий стан всепроникнення: щезало тіло, пам'ять про минуле, про мету походу, забулося власне ім'я... Якийсь невидимий потік полум'ям пронизував єство, розкривав таємничі глибини, тривожив, манив, закликав... Що це було? Що з ним сталося?

Хвиля прокотилася, обпалила, дихнула казкою. Згасла...

І раптом Гриць побачив його.

Спочатку він навіть не міг збагнути, хто це й чому він тут.

Праворуч Гриця біля великого каменя бовваніла постать чоловіка. Ось вона заворушилася, ступила кілька кроків назустріч, наблизилась. На перший погляд невідомий здавався юнаком сімнадцяти-вісімнадцяти років. Великі сірі очі дивилися на Гука ласкаво, з усмішкою. На юнакові були сині шорти... і більше нічого, нічогісінько! Худорлявий торс мерехтів під променями ранкового сонця райдужними іскрами — здавалося, ніби він весь покритий світанковою росою.

"Божевільний, — подумалося чомусь Грицеві. — Але чому тут, на такій висоті?".

Вуста незнайомця здригнулися, на обличчі майнув вираз іронії, проте слова його були привітні й дружелюбні:

— Доброго ранку, друже. Дивовижний краєвид — чи не так? Такого внизу не побачиш!..

— Здрастуйте, — відповів Гриць. — Правда ваша, я вже милувався всім цим... але, пробачте...

— Вас хвилює мій вигляд?

— Та ні, — розгубився Гук, — але мені здалося... що вам потрібна допомога...

— Не потребує, — відгукнувся весело незнайомиць, стріпнувши довгими чорними кучерями. — Я не божевільний, як ви подумали... ні, ні, вибачень не треба! Я й не потерпілий. Такий же мандрівник, як і ви. "Дикун". Люблю самотність, красиві місця, де можна заглибитися в себе, подумати...

— Ви тут ночували?

— Майже. Милувався зоряною ніччю, народженням світанку, сходом сонця. Мене цікавлять всі ці процеси, як одне ціле, як мить, що повертається до спостерігача різними гранями своєї глибинності...

— Гм, — відіззався Гриць, дивуючись незвичним висловам химерного співбесідника. — А де ж ваш... намет... спальний мішок?

— Мені такі речі зайві, — усміхнувся юнак.

— Он як! Тоді ви стоїк. Але такий гарт може привести до недуги, інвалідства...

— Мені таке не загрожує...

— Не розумію...

— Бачу — ви здивовані. Не вірите. Що ж, доведеться дещо розповісти. Якби де-небудь у долині, ви б не почули цього. А тут, на перехресті гірських стежок... хай так буде. Вас зачарувало диво гір, душа розкрита назустріч небувалому, можливо, дещо ввійде у глибини вашого єства, запам'ятається...

— Але хто ви? Скільки вам років?

— Звичайна людина. Ваш сучасник. Мені від останнього народження сорок літ...

— Жартуєте? І що означає — від останнього народження? Якись байки про метемпсихоз, перевтілення?

— Та ні, мої твердження цілком серйозні. Дуже далекі від східних ідей про мандрування душі. Але про це згодом. Говорити варто лише про оцього індивіда, що перебуває поряд з вами. Ви, певно, хочете знати моє прізвище? Для нашої бесіди це не має жодного значення. Колись мене звали Григорієм... Грицем...

— Моє ім'я також Гриць, — озвався Гук.

— Приемний збіг...

— Ви українець?

— Так. Киянин. Проте чи не пора в путь? Сонечко пригріває. Я допоможу нав'ючити рюкзака. Ого, скільки бебехів напхали ви сюди! Мені такого лахміття вже не потрібно. Шорти одягаю лише для так званої пристойності...

— А що ви їсте? — з недовір'ям запитав Гук.

— А ви що? — весело парирував запитання юнак.

— Як то що? Хліб, консерви, овочі, плоди... Все це ось тут, у рюкзаку...

— Відповідь не по суті, — усміхнувся незнайомец. — Можна сказати простіше: ви харчуєтеся світлом. Пам'ятаєте слова Тімірязєва: ми — діти Сонця. Енергія життя — то енергія променя. Це школярська істина. Ви добуваєте цю енергію з плодів, м'яса, убиваючи при цьому міриади живих істот, клітин... а я — засвоюю потрібну мені силу з першоджерела...

— Гм. Мені здається, ви містифікуєте. Правда, десь я читав про це. Згадав... Ціолковський в книзі "Грёзы о Земле и небе" пише про таких ефірних істот, котрі живляться лише світлом... живуть навіть у вакуумі...

— От бачте!

— Але ж це неможливо. Це — протиприродно!

— Ви питали про це у природи? — іронічно озвався юнак.

— Це ж і так ясно, — сердито буркнув Гриць. — Флора з прадавності пішла шляхом автотрофності, тобто поглинає світло безпосередньо... а ми — люди, тварини, вся фауна — гетеротрофи, одбираємо цю енергію вже від рослинного царства...

— От ви й розібралися самі, — підхопив незнайомець. — Люди — визискувачі флори. Люди й весь легіон великих і малих тварин. Цим давно бідкалися визначні вчені. Наприклад, Вернадський ще в довоєнні роки серйозно поставив питання про грядущий перехід людства до автотрофності, до безпосереднього засвоєння енергії світла. Він вважав, а з ним і такі велети думки, як Ціолковський, Чижевський, що лише автотрофній людині пощастить освоїти Космос...

— Гм. Може, й так. Це, справді, прекрасно, цікаво. Проте це ж справа далекого прийдешнього?

— Щоб щось зробити в прийдешньому, треба задуматися про це в сучасності. І не лише задуматися, а експериментувати, діяти. І потім... що таке минуле, сучасне, прийдешнє?.. Ці фази часу — лише слова, що прикривають наше неучтво. Те, що може статися у вічності, давно сталося. Ви розумієте це? Вся справа в тому, щоб дорости до рівня того чи іншою шабля, взяти нектар з тої чи іншої квітки космічного поля. Вирощуй крила, лети... і бери! А що стосується неможливості світлової енергетики для людини — тут я заперечу рішуче. Бо перед вами — живий факт. Я сам.

— Гм. Або мені це сниться... або ви жартуєте...

Юнак засміявся, і в його глибоких, трохи божевільних очах замерехтіли вогняні зірочки.

— Відчуваю ваші думки. Нащо делікатничати? Ви ж справді думаєте — перед вами юродивий, псих, шизик, як тепер кажуть сучасні дотепники. Але погляньте на мене... Навіть побіжний погляд підтвердить певну аномалію. Хіба не так?

Справді, тіло юнака було незвичне, покрите ледь помітною імлістою плівкою, що веселково іскрилася в променях сонця. Широкі груди, запалий живіт. І весь він — немовби вібруючий язик полум'я, що набрав форми людини. Від нього линули якісь хвили певності, спокоєності... І ще щось хвилююче, бажане... Ніби томління, очікування радості, яка приходить у снах або в рідкісні хвилини закоханості. Дуже дивна істота! Але чому він босий? Невже ходить без взуття по гірських стежинах?

— Ви дивитеся на мої ноги? — озвався юнак. — Черевиків не ношу. Ну, цього можна досягти тренуванням. Проте погляньте — мої підошви ніжніші від ваших. І жодної подряпини. Хоч я й не вельми часто буваю в горах...

— Не інтригуйте ж мене. Відкрийте свою таємницю.

— Насправді таємниця відсутня. Її кожен носить у собі. Але мало хто хотів би її відкрити. Так, так, не дивуйтеся. Рушимо в путь, я оповім найголовніше, нічого не приховуючи. Може, пригодиться. А не вам — то друзям...

Вони почали спускатися з перевалу. Минули гігантські валуни, нагромодження химеричних скель, покритих сіро-зеленими мохами. Між ними жовтіли людські кості, там і сям з-під землі виглядали іржаві деталі німецьких гвинтівок, відстріляні обойми. Колись тут кипів жорстокий бій, гітлерівці хотіли прорватися Сухумським трактом до моря, а на їхньому шляху встали мужні захисники, слабо озброєні, але з повним розумінням важливості й вирішальності миті. Кожен камінь стріляв, кожна скеля підпливала кров'ю. Все минуло... Знову мудра тиша над горами, жовті кості, дивний

незнайомець... і Гриць Гук поруч з ним...

Він ступав обережно, з-під черевиків сипалася галька, а юнак легко йшов гірською стежиною — крутою і небезпечною, — і Гукові здавалося, ніби він пливе над землею, як імлиста літня хмаринка.

Вони вийшли на достатньо широку древню дорогу, утопану мільйонами мандрівників. Правобіч від них гримів у кам'яній ущелині зеленкуватий потік, акомпануючи казковій оповіді химерного незнайомця.

— Кілька років тому я працював у Київському інституті кібернетики. Мій фах — математика. Любов до цієї науки передав мені батько-педагог. З малих літ я полюбив чаклунський світ числа, точного виміру, бездоганного експерименту. Любив уроки фізики, хімії, зачаровано слухав, як мій батько веде учнів казковими стежинами числа, міри й ваги до запаморочливих вершин наукових абстракцій. А подальше знайомство з історією науки остаточно переконало мене у всесиллі науки, пізнання, в непереможності розуму, озброєного арсеналом сучасної технології.

Це — дитяче враження визначило мій життєвий шлях. Я вступив до університету, обрав долю кібернетики. Ця наука владно вторгалася у свідомість людства, в техніку, в побут, обіцяла чудеса в пізнанні світу та його найглибших закономірностей, намагалася моделювати процеси творчості та інтуїції, затьмарювала ореол поетів і шахістів. Я теж захопився магічним дарунком науки, можливістю збагнути всі закономірності природи, відкрити для людей еру всемогутності, використовуючи для цього мислячих помічників — кіберів, антропоїдів-кіборгів, інтегрованих з людського мозку й технічних органів чуттів, багатомірні комп'ютерні системи, що перейняли б на себе основні тягарі рутинної інтелектуальної роботи... Ну та ви все це, безумовно, знаєте, деталізувати я не буду...

Коли я навчався на останньому курсі університету, доля приготувала для мене перший удар. Помер мій батько. Я застав його ще при свідомості, але то вже була агонія. Ракова пухлина роз'їдала легені, найдорожчі ліки не допомагали, дві операції лише прискорили невблаганність.

Батькове ліжко стояло біля відчиненого вікна, він любив дивитися на схід сонця, коли рожеві промені пронизували буйну крону саду, а світляні зайчики грайливо бігали по його схудлому обличчю. Коли я приїхав, був саме такий чарівний ранок. Батькове лице набуло іконописної аскетичності, в запалих очах світився таємний сум. А я дивився на рідну, найближчу істоту і розумів, що вона йде від мене назавжди, тане на моїх очах, мов хмаринка, і нема в світі сили, здатної зупинити оцю страшну невблаганність. Сльози, скарги, жалі, знання всіх земних учених, старання найкращих лікарів — все даремно, даремно, даремно!

Саме тоді до моєї душі прокрався сумнів у всесиллі науки. Думки були суворі й безкомпромісні. Що мені до того, думав я, коли всемогутня наука прийдешнього знайде еліксир невмирущості? Що від того моєму батькові? І що до того мільйонам невідомих людей, котрі щодня агонізують, простягаючи руки до безмовного бога або в пустелю потойбічного небуття?

Батька не стало. Залишилася епізодична пам'ять близьких і маленький зелений горбок над його прахом. І кущик бузини, посаджений якоюсь бабусею. Згадую бадьорий некролог, протараторений ученицею дев'ятого класу Оксаною на цвинтарі: "Пам'ять про чудового учителя й наставника навіки збережеться в наших серцях!". "О наївна дівчинко, — з гіркотою думав я, — ти вже завтра заливатимешся від сміху, слухаючи дотепи своїх друзів, ти вже післязавтра млітимеш в обіймах якогось палкого юнака, і навіть на ум тобі не спаде скорботне обличчя покійного математика, котрий так любив водити вас лабіринтами знання..."

Що ж, так повинно бути! Так буде. А втім — ілюзія розвіялася. Я замкнувся у собі, дух розпочав скорботну працю самоаналізу, пробуючи розсікти й пізнати загадку життя й смерті...

Отримавши диплома, я поступив працювати в Інститут кібернетики, закінчив аспірантуру, легко захистив дисертацію. Мені пророкували славне майбуття. Я працював у відділі видатного вченого, де конструювалися найновіші моделі логічних машин. Перспективи, прожекти! Безсмертні кіборги, евристичні механтропи, що мають самопрограмуватися, невразливі кіберкосмонавти, що летять до далеких зірок, штучні серця, штучні вундеркінди, котрі відкривають для людей найпотаємніші глибини матерії, композитори й поети, що перевершають Баха й Моцарта та розвінчують ірраціональність творчого натхнення, відкривши його тривіальну основу. Еге ж, багато було розмов, вигуків, інтерв'ю, заяв, статей, монографій, авторитетних тверджень. А скільки було замахів на моделювання процесу мислення та інтуїції! І все-таки я залишався байдужим до тих слів. Щось у мені змінилося, якісно трансформувалося...

Якось я йшов вулицями Києва, довкола пливла юрма, котився гомін. Все було, як завжди. І зненацька я відчув, збагнув те, що вже давно гніздилося в підсвідомості. Мій погляд зупинився на вітрині універмагу. Там стояли манекени: модерні хлопці й дівчата з пап'є-маше. Вічні посмішки, завчені мертві жести. Жахлива статика, неможливість будь-що змінити. Все буде вічно так, як звелів модельєр!

І я збагнув, що наука потрапила в таку ж саму пастку: статичність програми первісного імпульсу. Ми повинні завершувати заданий імпульс певного алгоритму до його вичерпання, хоча й знаємо, що він напевне веде нас в нікуди. Побачивши, що ми опинилися в науковому чи технологічному тупику, ми творимо інший алгоритм, включаємо іншу програму, знову йдемо за черговим імпульсом до його вичерпання і знову вічна казка: "У попа була собака". Ми зобов'язані користуватися результатами експерименту, поставленого з допомогою того чи іншого пристрою, хоч цей пристрій і дає нам сигнали, змодельовані архаїчним, відносним рівнем знання, а точніше — незнання. Подумайте самі над такою проблемою: всі наші прилади імітують органи чуттів. Вважається, що це — нормально. Але ж органи чуттів — очі, вуха, ніс і все інше — лише рецептори фізичної людини для орієнтування в дуже обмежених умовах планетарної біосфери, для погоні за здобиччю чи втечі від хижаків, для визначення приємних чи неприємних, потрібних чи непотрібних речей, явищ, подій, істот, для реакції на температуру, голод і так далі. І ось на цьому спеціалізованому фундаменті

звіролюдини ми зводимо твердиню абстрактної науки, що намагається пізнати Безмірність, тобто — невичерпність! Відром ми зажадали виміряти Океан! А найосновніше — ми абсолютизуємо ветхі почуття і вже не прагнемо їх трансмутувати, а навпаки — консервуємо, або по їхній же подобі творимо юрби кібернетичних, механічних виродків-пристроїв. А інтуїтивно-чуттєва сфера, полонена раціональним аналізом, поступово деградує, відкриваючи стежку людині-манекену, людині — пожирателю енергії, інформації, їжі, розваг, ідей тощо...

Юнак замовк. Назустріч ішла група туристів. Чулися транзисторна музика, сміх, зухвала пісня: "Дай вечерять, бабка, дай вечерять, любка, дай вечерять, ты моя сизая голубка!".

— Ось, — усміхнувся юнак Грицеві. — Ходячі кібери. Навіщо їх конструювати? їх мільйони. Суцільний стереотип мислення, відчуття, поведінки. І знаєте, хто зацікавлений у тому, щоб це було вічно так? Світ буржуа. В цьому їхня остання ставка — підігрування найганебнішим звичкам, традиціям, жаданням. Взірці — в кіно, в часописах, що передаються підпільно, в магнітофонних шлягерах, що з легкої руки сліпих або безвідповідальних працівників псевдокультури заповнюють телевізію й радіо, у сірому потоці книг, створених людьми, орієнтованими на відмиряючі архаїчні тенденції, в забобонних традиціях... І нічого свого... крім амбіції та зневаги до всього вітчизняного, народного, правічного...

Група туристів наблизилася. Попереду йшов худорлявий провідник-сван, ведучи коня за вуздечку, до сідла було приторочено кілька рюкзаків. Туристи, побачивши зустрічних хлопців, закричали, залементували. Віталися, здивовано оглядаючи напівголого юнака. Дівчата кидали на нього захоплені погляди, але той не звертав уваги ні на кого, йшов стежиною урочисто, незворушно, ніби нікого поряд і не було.

— Гей, хлопче, тебе, може, обікрали? Може, підкинути кеди?

— Йому не треба, — знизав плечима Гук. — Він звик так... босоніж...

— А жратви? Може, підкинути? Га? А то твій друг на анахорета схожий. Чи не йога ти в печері де-небудь витягнув?

— Йогнутий! Ха-ха-ха! — сміялися туристи, і гірські долини гралися з луною реготу.

Туристи щезли за поворотом, знову настала, обняла все довкола тиша. Гриць догнав юнака, і той, глянувши на свого супутника, ласкаво усміхнувся і вів далі свою оповідь:

— Трапилося так, що я закохався. Вона вчилася на філологічному факультеті, писала непогані вірші, дуже рано опублікувала книжечку. Я відчув у її поезії те, чого не вистачало мені; єднання з невідчутним, небувалим, таємничим, невидимим, подолання бар'єра егоцентризму, замкнутості в капкані інтелекту. Її сонети були ніби хмаринки літнього дня — пропливали в небі втишеної свідомості, заспокоюючи, заколисуючи, єднаючи особу, природу, автора й читача ніжно, просто, ніби дитячі сновидіння. Чудові вечори, дні, проведені разом! Мені здавалося, що я, нарешті віднайшов бажаний синтез. Він — у єднанні закоханих, котрі вливають у спільноту свого чуття неповторний нектар окремих досвідів, натхнення, життєвої динаміки. Я

раював, відчував себе, як про це банально мовлять, на сьомому небі. І раптом — новий удар!..

Ми каталися взимку на ковзанах, і я провалився під лід. Валентина кричала від жаху, людей поблизу не було, і я не міг вибратися в тверде. Тіло моє німіло, втрачалася тьма. Повіки змерзалися, перед очима пливло сліпуче марево і потворне обличчя коханої дівчини. Саме так: чомусь воно тоді видалося мені потворним!..

Далі все, як у маренні: хтось прибіг, кидав дошки, витягав мене з ополонки. Потім — "швидка допомога", лікарня. Та було пізно: у мене відібрало ноги. Параліч. Два роки лікування не допомогли, я став інвалідом. Мені призначили пенсію. Приходили хлопці й дівчата з Інституту кібернетики, розважали, радилися зі мною. Ясна річ — голова в мене працювала неабияк, і я допомагав багатьом дисертантам, не раз виручаючи колишніх колег. Потім візити ввічливості потроху рідшали, рідшали, і зрештою — припинилися. Громадські доручення були виконані, дивитися на розбитого паралічем товариша не вельми приємно (я й сам це добре розумів). Тому не дуже розчарувався, коли знову залишився самотнім.

Ще кілька разів приходила вона. Сумно дивилася на мене, зітхала. Інколи не знала, що сказати, переглядала книги на полицках, вмикала платівки й магнітофонні запаси, безліч разів прослухані. Нарешті зважилася. Дивлячись страдницьким поглядом кудись убік, вона сказала:

— Грицю... я хочу сказати тобі щось важливе...

Я штучно-весело засміявся і відповів:

— Не муч себе, Валю... Не треба, дівчинко. Навіщо змагатися з морально-етичними комплексами, закладеними в нас батьками, хоч самі вони теж майже ніколи до них не прислухалися. Ти хочеш залишити мене? Так ти давно це зробила...

— Я? — театральнo сплеснула вона долонями і ображено глянула на мене янгольськими очима. — Коли? Адже я завжди з тобою!

— Звичайно, тілесно ти тут. Але душа твоя давно вже в іншому місці. Я бачив це, збагнув. І чекав твоїх слів. Мені вже не буде боляче. Прощай...

— Грицю, ти не збагнув...

— Усе гаразд, Валю. Це — справедливо. Навіщо тобі каліка? Та й який з мене чоловік? Пень! Для кінофільму всі ці сентименти ще годяться, щоб показати сусальну вірність, а в житті... Ні, ні, не гризи свого серця, йди власним шляхом, шукай інше гніздо...

Вона пішла. Назавжди.

І все-таки — я собі брехав. Мені було боляче, невимовно боляче. Ніби тріснуло світове склепіння й розсипалося дрібними скалками над моїм серцем, нервами, над оголеним мозком, травмуючи, калічаючи й без того вже покалічену душу.

Але годі. Це не основне. Це — прелюдія до найважливішого. Тоді був морок, безнадія, психічна яма. Дні, місяці, роки. Не рахував. Це все було невимірно, вічно, безвихідно. Я намагався віднайти в моєму новому стані бодай якийсь смисл, бодай шматочок доцільності. Знав, читав про героїв, про терпіння, про незвичайну віру. Та

все це годилося тоді, коли людина приймала самоцінність життя, біологічного функціонування. Я ж ніколи не вважав життя самоцінністю. Воно було для мене стежкою пізнання, пошуків, боротьби. А тепер — в непорушності — яка боротьба? Які пошуки? Навіщо бути тягарем для світу, для людей — близьких чи далеких, — котрі повинні віддавати свій повноцінний час безпомічному каліці? До того ж я відчув, що хвороба моя прогресує, вже віднімалися руки, я почав погано розмовляти. Мені найняли няню, щоб прибирати в кімнаті й біля мене. Це було тяжко й соромно. Інколи хотілося виповзти з ліжка, добратися до вікна, вивалитися на асфальт... Кімната була на шостому поверсі, череп розлетівся б на шматки. Але навіть такого я не міг вчинити... не вистачало сил...

Гукові було дуже цікаво слухати дивного супутника, але він досі не міг втямити, до чого тут його особиста трагедія, яке вона має відношення до незвичайних здібностей, про які він натякнув. Думав запитати про це, але рюкзак нестерпно різав плечі, хотілося трохи відпочити й напитися. Гук зупинився й жестом запропонував присісти. Юнак глянув на спітніле обличчя супутника, допоміг йому розв'ючитися, а потім, усміхаючись, дивився, як той умивався біля потоку та жадібно ковтав прохолодну воду. Сівши під високим багатовіковим берестом, химерний хлопець, заплющивши очі, прислухався до шелесту листя. Гук, вернувся на стежку, сів поряд в ним, попросив оповідати далі.

— Те, що трапилося зі мною, — знову озвався юнак, — підтверджує слушність древнього афоризму: "Людина сама кує своє щастя або нещастя". І молот, і ковадло у кожного є. Це — наша воля. Ми звикли пливти у течії узгодженого суспільного життя. Ми добуваємо фах, їжу, будуємо житло. А коли щось зникає — розгублені. Втрачаємо віру в себе. А міра всього — сама людина. Це знали ще древні. Якщо є якийсь сенс у житті, то він повинен бути не в зовнішніх можливостях, зручностях, успіхах, досягненнях. Основне — внутрішнє визначення мети і воля до дії. Ви скажете те, що спочатку думав і я: що може діяти каліка, непорушний пень, прикутий до ліжка? Вся справа в тому, що я звик бачити дію поза собою і забув (або не міг збагнути), що в кожній істоті, в її глибинній сутності приховано корінь будь-якої дії. Це наш розум, дух. І якщо ми позбавлені однієї з можливостей дії, дух може знайти десять, сто інших. Це дуже велично й масштабно розумів Каменярь. Пам'ятаєте? "Дух — вічний революціонер!". Якщо він пробуджений, то хто його може втримати, зупинити, закувати, приспати?..

Слухайте, що було далі. Якось няня принесла мені чергову пошту. Я переглядав газети, часописи. В одному науково-популярному виданні знайшов цікаву статтю про лікування різних недуг голодотерапією. Старий лікар переконливо обґрунтовував механізм самоочищення організму під час лікувального голоду, викладалася теорія й практика повного посту.

І я подумав: що я можу втратити? Геть сумніви. Зрештою — це навіть вихід в разі негативного результату. Погасну, і все. Власним зусиллям задму тріпотливий вогник життя. Тим більше, що я вже був готовий до цього — прочитав усіх світових песимістів,

від Будди до Шопенгауера, і згоджувався з цим, останнім, що всі страждання, всі духовні спустошення породжує воля до життя, до прояву. Життя не дає можливості проявитися всій потенційності нашої душі, а звідси — вічний конфлікт між бажанням і ущербністю актуального буття. Усунути комплекси бажань і прагнень, — стверджував Будда. Подолати волю до життя, — запевняв Шопенгауер. Я сприймав лише ці імперативні сторони їхніх міркувань, не аналізуючи безлічі інших аспектів. Пізніше я збагнув, що всі великі песимісти виходили з цілком неправильних знань про буття, із знань архаїчних, випадкових, забобонних, а точніше — з неуцтва. Але про це — пізніше...

Тоді мені імпонувало твердження Шопенгауера, що смерть через добровільний голод є подолання волі до життя. І я був готовий до цього, якщо експеримент по лікуванню голодом не дасть позитивного результату.

Не хочу втомлювати вас описом того, як все це було. Але на третій день я відчув: напрям обрано правильний. У перші дві доби тіло вимагало їжі, на четвертий день настало незвичне полегшення. За тиждень я почав підводитися на постелі, ясніше розмовляти. На десятий день я опустив ноги на підлогу. Здивована няня принесла мені милиці, допомагала шкандибати по кімнаті, плакала від зворушення.

За два тижні я самостійно ходив попід стінами, тренуючи м'язи, біцепси. Пив лише воду і чай, заварений лікувальними травами. Щоденно очищався і приймав гарячі ванни з настоєм полину, евкаліпту, звіробою. Гімнастика й обтирання водою теж входили в комплекс лікування.

На четвертому тижні я вже гуляв у Ботанічному саду, обнімав стовбури дерев, плакав від щастя, що можу знову дивитися у ясне видноколо, дихати запахом квітів, гладити шорстку кору дуба, милуватися неповторними переливами барв живого світу.

Минуло вісім тижнів. Я повністю одужав. Розумієте — повністю! Навіть з'явилося хвилююче відчуття радості буття, чого не було ніколи раніше. Почав входити у нормальний режим харчування, знову поправився, відновив вагу. Потім пішов до лікарів. Вони були вражені, здивовані. Але, ясна річ, все збагнули, коли я їм розповів про голодотерапію. Цей метод тепер широко практикується ви, безумовно, повинні знати...

В Інституті кібернетики мене зустріли ревом захоплення. Дехто опускав погляд донизу. Але я не помічав цього. Моє щастя було понад всякими обидами й розчаруваннями. Мене зарахували на роботу, дали три місяці відпустки. "Для відновлення творчого тону, необхідної "кондиції"", — як висловився мій шеф, люб'язно усміхаючись.

Я вирішив побувати на Карпатах. Перед тим зустрівся з Валентиною. Вона була заручена, вже готувалося весілля. Моя колишня наречена мала сумний вигляд, в очах у неї іскрилися сльози.

— Навіщо покликав мене? — шепотіла вона, покусуючи краєчок хустинки. — Щоб зробити мені боляче? Хочеш відомстити?

— Яка помста, Валю? — здивувався Я. — Адже ти обрала свій шлях? Ти щаслива?

— Не насміхайся! Я була щаслива з тобою. Доля познущалася над нами...

— Валю, — зважився я, — хочу відкрити тобі свою таємницю. І якщо ти збагнеш...

— Яку таємницю?

— Це виникло в моїй душі недавно. Лише для цього я покликав тебе. Якщо збагнеш — тоді що нам доля та всі її примхи? Ми самі будемо ткати її візерунки. Я відчув це... і вірю в небувале...

— Це щось феєричне, ірраціональне? — недовіжливо запитала вона, витираючи сльози. — Говори ж...

І я розповів їй все, що горіло в моїй душі, на що я зважився в ті знаменні дні, коли повертався від непорушності до нового життя.

— Ти божевільний! — жажнулася Валентина, вислухавши мою сповідь. — У тебе вивихнутий мозок. Спочатку непорушність, потім — голод, радість повернення до руху, до динаміки... Тобі зараз море по коліна! Послухай, Грицю, не спокушай долю, вернися до нормального мислення, доки не пізно. Хай це буде химерою, тимчасовим затемненням, я все зрозумію...

Мені здавалося, що вона хлюпнула на мене холодною водою.

— Я вважав, що ти і в житті поетеса! Я вірив, що ти й справді романтична, божевільна, ненормальна! Поетеса, яка кличе до норми? Поетеса, яка лише спекулює на поетичних стереотипах, експлуатує романтичні почуття людей? Ні, ти не поетеса! Пробач за турботи...

Більше ми не зустрічалися. Незабаром я опинився на Чорногорі. Найняв кімнатку у старенької газдині — самотньої бабусі, котра жила високо на ґруні, під смерековим гаєм... і розпочав те, що задумав...

— Що ж ви задумали? — не стримався Гук. — Який план у вас виник?

— Хвилиночку терпіння, — сказав юнак. — Будемо говорити на ходу. Давайте я допоможу вам впрягтися в рюкзак. Ось так. Тепер рушаємо далі. Слухайте уважно. Я підходжу до основного... Вам ніколи не доводилося вирішувати це вічне прокляте питання: що таке людина? Навіщо вона живе? Таке питання — не примха. Над ним тисячоліттями б'ються сотні філософів і мудреців, учених та політиків, соціологів, антропологів і теологів. Різні підходи до справи, різні відповіді. А універсального рішення нема.

Людина — самотня, загублена поміж лавиною механічних виродків, у лабіринтах гігантських міст і заводських конвейєрів, у вирі відчужених юрмищ, під прицілом гангстерських банд, під наглядом бездушних лікарів та педагогів, серед брехливих політиків і обивателів, серед покалічених дітей, напоєних жахливим коктейлем із абсурдних кінофільмів, нудних уроків, демагогічних етичних кодексів, забобонних традицій. А втім — досить! Все це до тривіальності відомо кожній мислячій людині: телебачення й преси досить для того, щоб зробити підсумок інформації за один лише рік... і жахнутися! І здивуватися, що планета ще досі не захлинулася від злоби й брехні. Лише наша країна та окремі вогнища світла в різних країнах світу підтримують вселенську рівновагу. Але якою ціною? І чи надовго вистачить терпіння у Атласа...

терпіння й сили, щоб тримати склепіння мілітарного та імперіалістичного абсурду? Адже десь повинен бути вихід до справжнього людського покликання, до якого прагне кожна порядна людина?

— Дехто вважає, що на зміну людині гряде еволюція інформативних комплексів — мислячих комп'ютерів, кіборгів, — втрутився у оповідь юнака Гриць. — І що ця еволюція буде вищою від біологічної...

— Вищою? — іронічно перепитав юнак. — У чому? Замість живого проникнення у безмірність — умовне, цифрове моделювання реальності, і при цьому — якоїсь її обмеженої частки, замість вічного розширення чуттів — творення їхніх звужених аналогів, механічних пристроїв-протезів замість оволодіння новими можливостями еволюції — нагромадження старих цінностей.

Я сказав сам собі, що експеримент дасть відповідь на всі сумніви й запитання. Людина — це сконцентрована воля матерії, котра самопізнається, саморозкривається через нашу еволюцію. До того ж це ще й воля минулих прабатьківських, праматеринських поколінь, які дрімають в наших генах, ніби творча сила в зерні. Достатньо поштовху, достатньо огненного прагнення — і тоді по річищу волі загримить потік нереалізованих мрій та волінь дідів і прадідів. Людина — це бомба віків! Хіба можна ставитися до себе, як до окремішнього феномена, обмеженого народженням і смертю? Ми учасники естафети — з вічності у вічність! Я це відчув, побачив... і сказав собі: воля поставила тебе на ноги там, де безсилою виявилася вся потуга медицини. Йди далі тим шляхом, відкрий свою потаємну мільйоннолітню сутність, заглянь у глибини власної природної скарбниці, дай відповідь — хто ти поза тим, що з тебе ліпили батьки, традиції, спеціальність, звички віків? Хто ти як людина, а не інженер-кібернетик?

Ясно, що без суспільної програми дитя не оволодіє надбанням історичного минулого, культурними скарбами, досвідом віків. Але правильна й інша теза — інформація може нагромадити у віковічному генетичному коді такі мури, що людина вже не спроможна формувати сама себе, самореалізуватися, вона повністю підпорядковується штучній програмі — расовій, державній, національній, релігійній, корпоративній чи ще якійсь... Так людина стає гвинтиком псевдолюдського множення, втрачає індивідуальність і волю до самопрояву.

Отже, воля! Куди застосувати її? Відповідь одна — кувати самого себе. Те, що в природі творилося мільйонноліттями, — поява нових видів, родів, форм, — те людина може здійснити протягом одного життя. Не споживання, не насолода насиченням, а саморозкриття! Ось ідеал для людини, ось суть її призначення!

— Саморозкриття! — ледве не зареготав Гриць, витираючи долонею спітніле обличчя. — Шановний друже, я кожного дня вожу в таксі сотні людей... є такі фрукти, що не дай боже їм "розкритися"! Світ жахнеться від такого "саморозкриття"! Та ми добре бачили все це... ми і наші батьки...

— Це глибока помилка, — сухо заперечив юнак, гостро глянувши на Гука. — Те, про що ви кажете, не є саморозкриття. То мільйоннолітня хвороба життя й розуму,

пароксизми духовної, соціальної або й еволюційної недуги. Я певен, що то космічний випадок, а не закономірність життя. Але про це згодом... Знайте, що людина — не є дитя випадку, не чудо спонтанних молекулярних чи атомних сплетінь у первісних океанах. Вона — гінець і квітка Всеосяжності. Вона — лідерна сутність єдиної субстанції-матерії. І найвищий аспект її — промінь. Світоносна тканина життя об'єднує Безмірність, як вічноплинна, динамічна кров Всесвіту. В незліченних поєднаннях систем, еволюцій, планет, зоряних спіралей, сфер, у дивовижних сплетіннях атомів та субатомів єдине життя знаходить свої вияви, піднімається в безлічі експериментів вище й вище, творячи чаклунську симфонію буття. Разом з тим формуються координати усвідомлення та існування. Для кожного свої, хоч буття для всіх — єдине. Саме в координатах усвідомлення світло потрапляє в своєрідний лабіринт часу, простору, маси й руху. На рівні мислячої істоти світло усвідомлює себе, як індивідуалізовану істоту, загублену в невимірності. Звідси всі прокляті питання буття, що вимучують філософів у всі віки, породжують забобони потойбічних концепцій та механічні моделі світобудови. Та настає пора, розум пробиває шкаралупу первісних космогоній і бачить, що глибинність буття — невичерпна, що світи часу й простору — лише певний етап грандіозної космоісторії...

— Ви вважаєте, що час і простір не завжди існують? — здивувався Гриць.

— Це не я вважаю, а світова наука, — зауважив юнак. — Загальноприйнята модель походження світу твердить, що до вибуху Першоатома, з якого виник Всесвіт, час і простір у відомих нам виявах не існували, що вони виникли одночасно з появою Всесвіту. А до цього матерія-субстанція існувала в незбагненному стані... поки що незбагненному...

— Але метод, метод... Що конкретно здійснили ви?

— Дещо скажу, — лагідно промовив юнак. — Я так довго підводив вас до теоретичної основи свого світорозуміння, щоб ви збагнули найголовніше: вся могутність безмірності — в людській волі. Людина — самозосередження космосу. Відповідальність людини страшна, але це й прекрасно. Тисячоліттями люди віддавали свою волю, потужність і славу небесним богам чи демонам — своїм вічним деспотам, своїм духовним тіням. Люди йшли — голодні, нещасні, босі, з жебрацькою торбою за плечима, просили у неба милості. А небо мовчало. А в торбі — чуєте, друже? — в торбі нещасного шукача завжди лежав і лежить магічний жезл всемогутності. — Жезл волі!

Тепер я оповідаю про це вільно й впевнено, тому що знаю. А тоді... я не приховую — тоді було всього. Сумніви, вагання, тяжкі роздуми, пошуки — з чого почати? Я вирішив розпочати з експериментів, пов'язаних з енергетикою організму, бо ж вона складає основну сутність біологічного прояву. Я збагнув, що неможливо ступити на новий, вищий рівень буття, не звільнившись від архаїчного закону поглинання, пожирання чужої плоті, чужого життя. Доки ми залежні від погоди, їжі, вбрання, пристроїв, богів, інших істот, корисних копалин, безлічі речей та сутностей — про яку свободу можна говорити, про яку волю? Тут може бути лише одна, умовна, відносна свобода — свобода діяти із знанням справи, як говорив Енгельс. Але ж знову — діяти в межах того

ланцюга природничих констант, до якого нас прип'ято, і тому будь-яка наша дія буде детермінована міриадами ниток, що сповивають гуллівера людського розуму й чуття...

Краса Карпат допомогла мені. Довгі дні роздумів, зосередження. Все довкола підказувало: не бійся, відкинь страх! І грандіозні хвилі гір, і смерекова варта, і мудра тиша, що пливла зоряними ночами над Чорногорою, — все веліло: починай!

І я сказав сам собі: а чому б і не почати? Чому б не спробувати? Теоретизувати може всякий, а полетить в небо лише птах! Якщо в моєму естві присутня здатність нового вияву — успіх буде, прийде! Якщо така здатність відсутня — вона повинна зачатися, запліднитися від мого палкого бажання, воління. Інакше воля нічого не варта! Вона — фікція. І тоді людина — лише раб природи, її жалюгідна маріонетка, прив'язана до пуповини кривавого насичення. Безкомпромісно — чи не так? Але правда була для мене понад усе. І ще... я відчував у собі, помимо власної волі, клетотіння тисяч інших волей, інших життів. Вони вимагали, штовхали, сподівалися...

Я повторив свій експеримент з голодом. Шістдесят днів утримання від їжі, чиста вода, повітря, обмивання в потоці прохолодного водоспаду. Раніше я мав мету — лікування, повернення до руху, до нормального людського життя. Тепер воля кликала мене далі, за межі відомого...

На світанку я виходив зустрічати сонце і єднався з ним. Так, так! Це не абстракція! Я відчував себе його часткою, його атомом. Разом з тим я відчував себе самим сонцем, самим світлом, що відділило свій згусток, свій флюїд, свою хвилю для мандрування в глибинних світах. Що з того, що я нібито непрозорий, не вогняний? Що з того, що я звик спати, повзати по планеті, одягатися, їсти? Моя промениста сутність заснула, одяглася в скафандр тримірності. А тепер я хочу повернутися у безмірну домівку, я прокидаюся! Мені не потрібно їжі, не потрібно вживання чужої енергії. Я сам — енергія, вічна динаміка вселенського руху!

Друже мій! Ви навіть не можете уявити собі, що творить воля. Згадайте, як з маленької сніжки блискавично нагромаджується снігова баба. Або як відбувається ядерна ланцюгова реакція. Вибух втаємничених сил, про які ми раніше й не підозрювали. Закон той же для деградації й для саморозкриття. Неухильність волі — ключ від всіх замків: у науці, в любові, в подвигу, в пошуку нових можливостей!

У моєму організмі розпочалися трансформації. Я поставив себе на грань смерті. І вступив у дію мільйоннолітній еволюційний рефлекс, древня материнська здатність жити просто так, мати життя в собі, а не від поглинання енергії чи плоті інших істот. Ця здатність не діяла досі, бо хворобливе буття, умови покаліченої біосфери закривали її, блокували, гальмували її прояви. Людина живе в теплиці, в умовах виродженого, дисгармонійного енергоциклу. А коли я почав пробуджувати первісну здатність самотуття, коли усвідомив її — вона почала пробуджуватися до дії...

— Дозвольте, — нетерпляче перебив Гук, — адже голод, або піст, як колись це називали, використовували часто для певних духовних цілей: це робили мудреці, наприклад, Піфагор, Сократ, Лао-Цзи, Конфуцій, Авіценна, Шанкарачарія... це робили аскети, йоги, ув'язнені, політичні діячі...

— Правда ваша. Вони інтуїтивно відчували силу такого утримання, його психоенергетичні можливості...

— Чому ж ті люди не досягли ваших результатів?

— Тому, що не ставили такої мети. Щоб кудись дійти — треба туди рушити. Спонтанні результати були. Перш за все — оздоровлення, ясність думки, радісне світовідчуття, оптимізм життєвих проявів. І навіть осягнення можливості жити без їжі. Древні хроніки, та й спостереження сучасних лікарів, фізіологів говорять про те, що деякі люди позбавлялись потреби вживати грубу їжу, переходили на променеву енергетику, або, скоріше, на вакуумну енергетику... Але це був лише екзотичний феномен, що трактувався містично, як дарунок богів. Далі, в безодню метаморфози, в небувале, в глибині саморозкриття, ніхто не хотів стрибати, летіти. А якщо й стрибав, то не досягав результату... бо інакше ми б знали про це...

— Але невже це так просто! — розчаровано запитав Гук, витираючи рясний піт з чола. Зупинившись на хвилику на сонячній галявині, він з ніг до голови оглянув натхненну постать супутника. — Не віриться... Так і здається, що все це — казочки... і якби не ви...

— Авжеж! — кивнув юнак. — Вашими вустами гарчить прадавня програма: "Це неможливо, бо цього не може бути!". Лозунг всіх консерваторів. У нас в руках найтонша світова енергетика — енергетика власного мікрокосмосу. Кожен атом нашого єства тримає в собі ключ до брами всього космосу, — ви повинні досягнути цей дивовижний взаємозв'язок. А ми, маючи вселенську могутність, користуємося архаїчною паровозною топкою. Це — тваринна спадщина минулого, наслідок біосферної хвороби. Все це треба переробити, трансформувати...

— І ви за два місяці переробили себе?

— Чоловіче! Для цього потрібні віки. Пізніше я збагнув, що лише виконую тисячолітню волю предків. Те, до чого я прагнув, закладено в самій динаміці життя. А якщо конкретно... ті карпатські два місяці були тільки початком... першим ударом... Далі все пішло легше, веселіше. Я зустрів цікаву людину, котра відкрила мені ще більш вражаючі двері до казки... Ні, ні, про це не тепер...

— Але чому?

— Це не моя таємниця. Скажу тільки, що то був ще глибший крок до власної першосуті... Ну от... Отримавши незміряну енергетику (це навіть не енергетика в звичному розумінні, бо вона вимірюється не числами, не константами, а всеосяжністю, всепроникністю, всебуттєвістю), отримавши її, ви досягнете небувалих результатів, виміряних лише в казках. Мандрювання крізь час і простір, єднання на відстані з близькими істотами, з тваринами й рослинами, антигравітація і багато, багато іншого. А основне — ви долаєте власний лабіринт, темницю псевдотілесності, оволодіваєте можливістю подолання смерті...

— Дивно, дивно, — задумливо озвався Гриць, заздрісно поглядаючи на урочисте обличчя супутника, — все це ніби й зрозуміле, просте... зрештою, все це впливає з суми відомих нам знань і не викликає особливого заперечення... якщо відкинути

наукову амбіцію й марнолюбство... але...

— Але що?

— Якщо зерно потрапляє під асфальт, під бетон, то воно все'єдно знаходить щілинку для проростання, навіть прориває ворожу шкаралупу, піднімає тяжке покриття... Я неодноразово вражався такою силою й всепереможністю нібито слабосилого життя... Отож, якби в людському єстві була іманентна сила, здатна подолати час, простір, примітивну біоенергетику, кайдани грубої тілесності... То вона уже б якось проявила себе... Хіба не так?

— Так! — радо згодився юнак.

— І вона проявляє себе уже давно, давно... В усі віки! Казки, міфи, всі перекази, мрії, сучасна фантастика, футурологія, романтика науки, динаміка революційних зрушень, прагнення до виходу з планетарної колиски, до контакту з розумом далеких світів, — все це маніфестація тієї сили, про яку ви згадали. Певна річ, нам хочеться, щоб все відбувалося блискавично, миттю, тепер, сьогодні. Але ж є інерція конструктивного, так би мовити, матеріалу... Інерція соціального невігластва, традицій, опір антиеволюційних сил... Тобто все те, що у вашому прикладі символічно є бетоном, асфальтом, кам'яною шкаралупою. Але що таке час, мій друже? минуло сім десятиліть від Жовтня, а погляньте, що відбувається з Планетою! Хіба не схоже це на родові потуги? Хіба не чути крику Матері-Землі у всіх цих потрясіннях? Хіба не переосмислює наука власні стереотипи мислення, котрі ще недавно були аксіомами, догмами, недоторканими "законами". Я в своєму експерименті виходив саме з Прикладу Революції: переосмислення того, що здається "очевидним", загальноприйнятим...

Перше: ми з матерії зробили якийсь грубий, однотипний "конструктивний" набір. Відкривши певні "закони", вирішили, що вони обов'язкові й універсальні для всесвіту, для всієї безмірності. Друге: руйнуючи містичні, релігійні картини світу, ми залишаємося в полоні антропоцентризму і, якщо можна так висловитися, "очевидізму" — тобто трафаретного, повсякденного бачення... Третє: відкриваючи нові можливості енергетики, генетики, техніки, пізнання, ми для себе робимо виняток: еволюція людини у більшості наукових висновків вважається завершеною. Отже, ми потрапляємо в парадоксальну ситуацію: створюючи експоненту ментальної, розумової, гностичної еволюції, ми самі залишаємося своєрідними рептиліями, реліктами минулих природотворчих епох. Це породжує ножиці, що неодмінно розріжуть наш зв'язок із власним породженням, — з техноеволюцією, котра блискавично розвивається, скоріше — саморозвивається, бо вже часто незалежна від волі людини. Такий шлях — самогубство!

Проводячи свій експеримент, я запитував сам себе: чому тоді, коли наша наука й техніка здатна творити дивовижні суперлайнери — земні, повітряні, космічні, вакуумні — для мандрів у буттєвих сферах, — я маю користуватися архаїчними човниками мислення у спробі збагнути своє покликання? Схилятися перед відкриттями Евкліда, Птолемея, Кеплера, коли вже навіть осяяння Ейнштейна та Цюлковського старіють на наших очах?

Матерія — найпластичніша субстанція самотворення, це показує еволюція світу: навіть погляд дилетанта може відзначити, що одна й та ж у суті своїй клітина несе в собі здатність бути й органом бачення — оком, і органом слуху — вухом, і мозком, і роговицею, і епітелієм шкіри, і м'язом, і легенею, і кров'яним тільцем, і всім, чим треба...

Матерія — дивовижний самотворець, мати й основа для творення водночас. Вона — ідея й вияв, задум і втілення, творець і утвір, батько й син, музичний інструмент і прекрасна мелодія, слово-логос і слухач космічної поеми віків...

І я подумав: треба ввійти в свідомий контакт з нею, з великою матір'ю суцього, з її дітьми — деревами, квітами, живою тканиною планети. Ця думка далека від інтелектуальної гри. Це — прозріння в суть життя. Коли відкриваються нові очі, ми бачимо, як життя спалахує там, де раніше для нас панувала смерть, ми чуємо, як поверхнею Геї-Землі і в підземних пластах течуть буйні ріки трепетного життя глибин. Ми починаємо розуміти, що покоління наших попередників — живих істот, котрі нам здаються навіки загубленими в імлі минулого, — живуть у всеохопності вічності, разом з тим входячи в плоть і кров, у душі сучасників, в дух вічноплинного потоку єдиного життя, пронизують нас, вимагають зміни... Вони — це ми...

— І вам пощастило ввійти в свідомий контакт з рослинами... з землею... з минулими поколіннями? — недовіжливо запитав Гриць.

— Не поспішайте, — ухильно відповів юнак, гостро глянувши на спітніле обличчя супутника. — Не все одразу. Ви прагнете схопити результат, а пропускаєте стежку до нього. Спочатку я збагнув, що треба робити, але не знав ключа. Де ключ до такого єднання, де сила для відкривання всіх брам всесвіту? І тут я підходжу до основного...

— Як? Ви ще не торкнулися основного?

— Авжеж. Ви ж самі згадали, що мільйони людей сміливо кидалися на штурм загадок природи й розуму, самозречено мучили свою плоть і душу в голоді, холоді... але не досягали еволюційного результату. Чому? Передусім вони провели в свідомості рокований кордон своєї гріховності, мізерності, ущербності, слабосилості... По-друге, вони прохали рішення, рятунку, звільнення, осяяння у певної істоти, яка перебуває поза ними, у істоти, котра ніколи не проявляла ні своєї любові, ні, зрештою, ненависті! Принц, володар всесвіту, прохав милостині у привида. Так ось — самообмеження, відмова від примітивної енергетики та функціонування — це лише один з важелів, той первісний імпульс, що дає змогу вибратися на високу скелю для вирішального стрибка...

— Так що ж це — основне? — скрикнув Гриць, сподіваючись почути щось таємниче і надзвичайне.

— Радість — просто сказав химерний супутник, хитро всміхаючись.

— Не розумію, — спантеличено відгукнувся Гриць.

— Все справжнє й велике — просте, як дихання. Коли я на Карпатах проводив третій тиждень голодування... правда, це вже для мене було не те поняття... але ви розумієте! Так ось... В якусь мить мене осяяла радість! Безпричинна, дивна, світозарна,

потрясаюча, всепроникаюча... Її не можна віднести до визначення насолоди, задоволення, щасливого настрою. Це щось звільняюче, окриляюче, таке, що дає нам певність у нашій вічності, у нашій всеєдності з природою. Я тоді сміявся, мов дитя... Ви бачили, як у сні безхмарно всміхаються немовлята? Є навіть народне прислів'я: "Немовля сміється — з янголами грається". Сміх-радість — то ключ до замків усього вселенського життя. І тут я збагнув...

— Що?

— Мені відкрилося, що в наших глибинах, у безодні нашого ества живе Радісна Істота. Вона зіткана з тієї першооснови, про яку я говорив, — з світлоносних ниток першосубстанції...

— Радісна Істота? Хвилююче слово. Що ж це таке?

— Динамічна сутність індивідуальності, блискавиця світлоносного, вільного буття, дитя океану всеможливості. В нашій мові слова й поняття для визначення характеристик такого стану відсутні... Згадайте, який ураган романтики й мрії кипів над нашою країною, над Кубою, над іншими країнами, коли творча, революційна ріка радості, закована деспотами в бетон ненависті й рабства, проривала мури?! Згадайте бурю радості, коли Юрій Гагарін проклав шлях у зоряний світ! То наша Радісна Істота торжествувала, знаючи, що наближається мить її народження. Та основне — збагнути субстанційність радості. Не просто стан, а вічне зерно радості, яке треба виростити. Те ж саме, що й з зерном рослини. Ти можеш його посіяти, а можеш з'їсти. Насолода від поїдання є, але зерно вже навіки пропало. А якщо зерно посієш, то отримаєш врожай! Те ж саме з зерном радості: якщо відчув, що маєш його, — сій далі, примножуй, плекай, передавай іншим, бо радість — гість химерний, він літає де хоче, як кіплінгівський кіт, котрий ходив, де знав сам...

— Сміх-радість, — задумано повторив Гриць, ніби пробував слово на смак. — Це щось цікаве. В ньому щось є. Справді, наш народ все творив з піснею, сміхом, з радістю. Творити з плачем, із сльозами можна лише під страхом. Але все, що створене в рабстві, у муках, — мізерне, недовговічне. Але ж... визнати субстанційність радості, сміху, натхнення... як це з наукової точки зору?

— А хіба ви замислюєтеся над науковим обґрунтуванням кохання чи сміху? Радість — енергія, глибинна енергія світотворення, життєтворення. Хіба не в радості починається життя і все прекрасне на Землі?

— Гм... Отже, радість дала вам ключ до контакту з живою природою? Я так зрозумів вас?

— Правильно зрозуміли... Але, пробачте... я покидаю вас... мене кличуть...

— Як? — жажнувся Гриць. — Хто кличе? Куди ви йдете?

— Мене чекає подруга, — ніжно всміхнувся юнак. — Вона теж мріє про новий світ, світ радості-сміху, співдружності людей, квітів, усього суцього. Я ще міг би чимало розповісти вам — про далеке минуле, про Запорожжя, де я мав прекрасних друзів, де я жив, як сучасник... про прийдешнє, де наші онуки стають космічними творцями...

— Так розкажіть же...

— Досить того, що ви знаєте. Все інше — залежить від вас... Щасливо закінчити мандрівку на гірській стежині...

Постать юнака почала танути. Гриць уже бачив кущі глоду крізь його прозоре тіло. Він простягнув руки, відчайдушно закликаючи:

— Друже, товаришу, брате! Заждіть! Я хочу знати все... все про Радісну Істоту, про шлях до неї... Хто ж мені допоможе?

— Шлях непростий, — долинув глухий голос з імлистого кола, що потроху тануло. — Шукайте, думайте. Якщо шляхи наші спільні — ми зустрінемося. Неодмінно... Ви будете знати те, що досягнете! Те, без чого не зможете жити. Не забувайте про радість! Нам треба вистояти... і засіяти зернами життя й творчої радості всесвіт. Якщо не ми... то хто ж? Хіба не бачите, які сіячі прориваються в космос, які чорні зерна вони готують для посіву в далеких сферах?..

З гір дихнув холодний вітер. Потемніло. Чи то сльози в Грицевих очах? А де ж юнак? Куди подівся?

Безмовність. Чорні хмари у небі. Звідки вони взялися?

— Друже мій! Брате! Не мовчи... Ти десь заховався? Я ще хочу послухати тебе...

Тиша. Гриць знесилено сів на траву. Рюкзак важко впав йому до ніг. Здавалося, що він втратив щось найдорожче, найцінніше. Чогось не дослухав, не втямив. Вишукував у душі скептичні заперечення, ворухив сумніви, а не міг всотувати його слова просто так, як джерельну воду. Що це з ним було? Хто цей фантомний юнак? Галюцинація, сон наяву? Чи лише утір фантазуючої підсвідомості? Проте звідки б у його уяві виникла ідея Радісної Істоти, радості-сміху? Він хіба думав про таке?..

Перед очима пливли райдужні кола. Нервова дрож потрясала все тіло. Гриць помацав чоло. Голова горіла.

Довкола громадилася гірська пустеля. Ні душі...

...Повернувшись додому, Гриць не міг отямитися днів три. Лежав на ліжку, згадував розмову з легендарним супутником. Хотів піти до брата Бориса, який працював у Інституті кібернетики, але стримався: неодмінно пошлють його до психіатра. Треба самому розібратися у всьому.

Попливли звичайні робочі дні. Гриць у вільний час внадився до бібліотеки, почав вивчати проблему оптимізму, радості, сміху, гумору. Минали тижні, місяці, але з чужих джерел хлопець не міг напитися того трунку, що його відчув на гірській стежині. Мудрі фрази, дотепні афоризми, авторитетні рецепти — діаметрально протилежні. Він глибоко відчув, що досягнення радості — не інтелектуальна проблема, і ніхто не може створити формулу сміху або дати алгоритм оптимізму. Гриць звернув увагу на джерела радості, які у всі віки називалися просто — народною усмішкою, гумором. Цей пошук привів його до гумористичного часопису "Хрін". Згодом він став позаштатним кореспондентом, писав веселі, дотепні гуморески, що викликали схвалення читачів і редакції. Редактор обіцяв підшукати місце в штаті, агітував завершити університетську освіту, отримати диплом.

Гриць сміявся: хіба річ в дипломі? Головне — знайти свій потік, відчути, що ти в

течії життя пливеш на власному човні...

Редактор єхидно зауважував:

— Якщо в човні дірка — то чорта лисого, а не плавання матимеш!

— Дипломом дірки не залатаєш! — в тон йому жартував Гриць.

Та жарти жартами, а дивне кавказьке видіння не покидало його, і в серці назрівало відчуття, що в його долі щось відбудеться, що та дивна зустріч — лише початок чогось надзвичайного і важливого. Минув рік, і справді, настав день, коли він потрапив у спресований потік часу, що закрутив його у плетиві найфантастичніших подій, ніби грізний самум долі...

Одного липневого ранку Гриць прокинувся від радості. Саме так. Якась ласкава, ніжна хвиля несла його, гралася з ним, прозорі бризки з пінистих гребенів мерехтливо іскрилися, і від того феєричного поєднання вітру, хвилі, райдужного мережива крапельок у душі було тривожно, лоскітно, хвилююче. І все це було радістю, іншого визначення не було в свідомості Гриця, котрий ще не вийшов повністю зі сну. І як тільки він подумав так, одразу ж побачив дивного юнака, Радісну Істоту своїх кавказьких мандрів. Казковий гість сидів біля вогнища на березі ріки, довкола хвилювалися очерети, лози, а в небі — малювалися блискавичні зигзаги чайок. Гриць сидів навпроти, між ними беззвучно танцювало полум'я, обличчя юнака химерно мінилося, тихий голос то чітко проривався до свідомості, то провалювався в мовчання.

— От бач, — сказав Радісний, — ми знову зустрілися. А ти бідкався, хвилювався. Радість відкриває браму до нових зустрічей...

— Але ж це сон? — обережно заперечив Гриць, леліючи думку про те, що треба уникати різких почуттів і рухів, щоб затримати видіння якнайдовше.

— Що ми знаємо про сон? — запитав юнак. — Тобі радісно?

— Дуже!

— Тіло твоє охоплене обмиваючим потоком, адже так?

— Правду кажеш...

— То яке ж має значення, де ти напився радості, де витікає джерело оздоровлення й натхнення? В недоступних для руйнаторів місцях легше оберегти казкову криницю...

— Я не думав про таке. Ми завжди шукаємо вирішення всіх проблем в стані так званої відкритої свідомості... тобто наяву...

— І дарма... Бо стан буденної свідомості — то лише цяточка ріки розуму й чуття. Саме тому, що ми обмежили себе тою цяточкою, джерело нашого світопізнання замулене, засмічене, скаламучене. Пора впливати в ріку самопізнання, де очікує радість.

— Говори, говори, — прошепотів Гриць, зачарований видінням. — Не покидай мене так раптово, як тоді, на Кавказі...

Радісний засміявся, ніби провів пальцями по струнах невидимої кобзи, легко підвівся з землі.

— Хто йде спільною стежкою — той вже ніколи не розлучається. Готуйся до незвичайного, ти вже на стежці радості...

Видіння розтануло зненацька, ніби хтось вимкнув проектор кіно. Гриць відчув, що лежить на тапчані в своїй кімнаті, на чоло йому падає промінь ранкового сонця. Різко задзвонив телефон.

Гриць скочив з постелі, босоніж пострибав до телефонного столика. Зняв трубку. Почувся хрипкуватий голос редактора гумористичного журналу "Хрін":

— Хто там на дротині? Чи не кочегар?

Гриць засміявся.

— Що за незграбні жарти, Саливоне Оверковичу? "Дротина", "кочегар"! Який я вам кочегар?

— Так "шофер" же означає "кочегар?" По-французькому чи що?

В трубці клекотів задоволений сміх. Гриць почухав потилицю.

— Оце ви ради таких дотепів мене турбуєте?

— Та ні. Діло серйозне. Намічається перелом у нашій роботі, і я згадав про тебе. Ти мені до душі, до сміху ставишся серйозно, я маю щодо тебе деякі плани...

— То кажіть же, не тягніть kota за хвоста...

— Хе-хе! Ось і ти почав говорити, як професійний гуморист, а то киснеш у всяких там філософських абстракціях. Kота за хвоста — це образно і смішно. Хоч і старезний вислів, але приємно... Мовчу, мовчу! Чекаю тебе надвечір у себе. Збираємо нараду всіх штатних і позаштатних співробітників...

— Яка нарада? Для чого? Засідання з приводу того, як уникнути засідань?

— Хе-хе! — вдоволено жебоніла трубка. — Ростеш, ростеш, кочегаре! Хвалю! Не бійся, нарада буде екстраординарна, виняткова! Намічається революція в нашому ділі! Поняв?

— Затямив, Саливоне Оверковичу! А коли приїхати? Бо я ось-ось виходжу на лінію, сідаю за кермо...

— Десь після шести вечора. Зможеш? Постарайся вдень свій план перевиконати, тоді пару годинок викроїш. Зробиш?

— Гаразд! — весело відповів Гриць. — Завжди готовий, як піонер!

— Тоді будь здоровий і не чхай! — задоволено прохрипіло в трубці. Почулися гудки.

Гриць застелив канапу, хутко зробив гімнастику. Вибіг у коридор, привітався до сусідки, вісімдесятилітньої бабусі Гапи, яка смажила яєчню на кухні.

— Знову на колеса, Грицюню? — прошамкала вона.

— Атож, бабо Гапо! — весело відгукнувся хлопець, пускаючи холодну воду в душ.

— А не набридає кататися щодня?

— А я не катаюся. Вивчаю людей, світ, життя...

— Нащо воно тобі?

— На старість як знахідка буде! — пожартував Гриць. — Зароблю пенсію, мемуари писатиму, спогади...

— Кому воно треба? — докірливо гомоніла баба Гапа, відганяючи від плити пухнастого сибірського kota, який жадібно принюхувався до запаху яєчні. — Вже гори тих книжок понаписували, що й не втнеш, за яку братися...

— Нюхом відчувати треба, бабо Гапо! — сміявся Гриць, обмиваючись прохолодною водою під душем. Так, як ваш котик: він нюхом чує, де смачна їжа!

— Так то воно так, — похитала головою баба, — та тільки багато сучасних молодиків нюх втратили... кидаються на таке чорти батька зна що, аж торопієш! Музика якась така... наче собаки з вовками зчепилися, або ревище бугаїв... або ж бійка п'яних мужиків... І пісні з вихилями, немовби десь у шинку... Правда, тепер уже немовби схаменулися, інколи бачу по телевізору, що й народні, свої пісні передають... стародавні мелодії чуються...

— От бачте, — Сказав Гриць, обтираючись рушником, — не така вже й кепська справа з нюхом. Вітер з заходу дмхнув, похворіло деяке наше юнацтво нежитем імпортом, а потім перечхають, одужають. Нюх у народу зіпсувати тяжко...

— Дай-то боже нашому теляті вовка з'їсти, — пробуркотіла баба Гапа, знімаючи сковороду з плити. — Ти ж дивися, Грицюню, помаленьку катайся на своїй біді, бо така ж тіснота в городі, така тіснота, я так переживаю за тебе!..

— Помаленьку буду кататися, бабо Гапо, — весело крикнув Гриць, біжучи до кімнати, — а план хто за мене виконає — дядя?

Хлопець хутенько вбрався, натягнув на себе шкіряну курточку, надів шоферського кашкета. Заглянувши в дзеркало, скептично хмикнув. Кашкет явно не пасував до його видовженого засмаглого лиця, великих чорних очей, у яких ще хлюпалася радість приємного сновидіння, буйних брів, що зрослися на перенісці. "Мої брови — ліси захмарні!" — пробурмотів він рядок з вірша маловідомого поета, з яким колись дуже заприятелював. Ну — пора! Він схопив зі столика сумку з приготовленими книгами (у вільну хвилину перегляну на ходу!), крикнув на бігу: "Полум'яний привіт, бабо Гапо! Воюйте з комунальними домовими і не здавайтеся!" — і вискочив у клекіт липневого дня. Ранок уже набрав повної сили, світанкова прохолода випарувалася під потужними променями літнього сонця. У дворіку гралися діти, билися за недавно розсипане пшоно голуби, голосно каркали ворони у верхів'ях вікових осокорів.

Гриць жив у будинку біля Фроловського монастиря. Вийшовши завулком до вулиці Артема, він сів на тролейбус, що прямував у бік таксомоторного парку. Розкривши сумку, почав переглядати книги, підшукані днями у центральній науковій бібліотеці. Вражений своєю кавказькою пригодою, хлопець настирливо думав про раціональну передумову того, про що йому розповідав химерний юнак. Ум ще підозрював, що став жертвою містифікації — веселої і ловкої, вишукано підготовленої. Але навіщо й кому це потрібно? Скажімо, такий мастак, як Акоп'ян або інший ілюзіоніст, міг би й не такі фокуси продемонструвати, але щоб це зробити, та ще в такому місці, як Клухорський перевал, треба мати якусь далекосяжну мету, глибоку передумову. А що може бути спільного між ним і отим феєричним юнаком?

Ще минулого літа, у перші дні після повернення з мандрівки, Гриць мав зустрічі з деякими знайомими інженерами та вченими з Інституту кібернетики, розпитував, чи не пам'ятають вони такого випадку, про який оповідав йому кавказький супутник. Дехто пригадав, що справді один талановитий молодий учений тяжко захворів, потім

чудоподібно одужав — чи то з допомогою голодотерапії, чи то скориставшись мудрістю народної медицини, — а потім безслідно зник, десь поїхав у інше місто. Вважали, що він поселився біля моря, в Криму чи на Кавказі. Але так воно чи ні — сказати певно ніхто не міг. Коротше, всі ті плітки могли дати лише слабку надію на те, що він знайде реальні сліди Радісної Істоти. І тоді Гриць почав нишпорити в книгах, часописах, вишукуючи інформацію про подібні феномени. Ось і тепер у нього в руках кілька таких матеріалів. Переклад книги Йогананди "Автобіографія йога": в ній наведено кілька прикладів, коли люди досягали можливості жити й функціонувати без їжі. Німкеня Тереза Нойман та бенгалка Гірі Бала довгі роки жили тільки водою. Коли їх розпитували, що є основою їхнього життя, вони одностайно відповідали: "Світло". Це нагадує те, про що казав йому Радісний. Але повністю довіряти йогічним джерелам Гриць не міг, бо в названій книзі сильно відчувався струмінь містики і апології потойбічності. Йогананда був повністю у полоні релігійних індуїстських традицій, і вилушити з його оповідей раціональне зерно не так просто. Гриць звернув увагу на свідчення деяких часописів, що повідомляли про випадки довголітнього невживання їжі тими чи іншими людьми. Югославський "Світ техніки" оповідав про смерть вісімдесятилітньої жінки, котра від шістнадцяти літ не вживала нічого, крім джерельної води. Книга відомого німецького еволюціоніста доктора Ранке наводила дані про те, що англійська дівчинка Сара Джекоб до восьми років жила без їжі, пила лише воду з колодязя, але потім, коли з нею почали експериментувати лікарі, замкнувши її в палату, померла. Було ще багато розрізнених повідомлень про лікування голодом, про феноменальне оздоровлення, оновлення, омолодження організму та його функцій, але про можливість трансформації Гриць ніде не міг прочитати.

"Та де ж ти можеш прочитати про те, чого не було? — почувся десь в глибині свідомості голос Радісного. — Доки шкаралупа лялечки не прогризена, хіба може гусінь щось знати про політ метелика? Хіба що генетичні сні та мрії інколи пропливають в її свідомості — сні про політ, мрії про крилатість... але все те — ніби химерні тіні літнього дня. Тому — шукай в собі, шукай в житті. Життя — найкращий поради́ник, а ключ до його таємниць — радість!..".

Гриць отямився від задуми, склав книги в сумку, виглянув у вікно тролейбуса. Його зупинка. Пора сходити, звідси пішки до таксомоторного парку, до веселого ярмарку шоферів, машин, механіків.

Він зійшов на тротуар, повернув на вулицю Пархоменка. Радість! Цей клич не покидає його, він щось вимагає, нагадує, просить, велить. Магніт радості має привести його до судженого, до бажаного, омріяного. Радість має стати критерієм оцінки людей, явищ, подій, речей, книг, ідей, творень, зустрічей. Треба про це пам'ятати завжди.

Познайомившись із співробітниками часопису "Хрін", Гриць теж одразу намагався оцінити свої нові знайомства, працю в редакції, проблеми гумору й сатири під знаком своєї дивовижної пригоди, в ключі радості. Але такий натхненний, емоційний підхід до справи зустрів скептичний опір нових знайомих. Вони ставилися до свого фаху досить прямолінійно — професійно, діловито, холоднувато і їдко. Радості в їхній роботі

практично не відчувалося. Скоріше якась зловтіха при вдалому висміюванні того чи іншого персонажа. А Гриць відчував себе незатишно, коли сміх гуморески чи сатиричного фейлетону боляче ранив душу людини. Хотілося, щоб гумор лікував людину, допоміг побачити свої парадоксальні, химерні сторони, свої атавістичні глибини, котрі треба почистити, а таким чином — просвітлитися, одужати. Все хотілося поговорити з редактором часопису Саливоном Товкачем відверто, дружньо, розпитати про таємниці сміху, висловити свої міркування з приводу ідеї радості-сміху, але нагоди не траплялося, часу все не вистачало для глибокої бесіди. Може, сьогодні?

Гриць зайшов до контори, до диспетчерської, оглянув машину, привітався з напарником, який, відганявши свої чотирнадцять годин, поспішав додому, і виїхав на трасу. Біля метро "Більшовик" підхопив пишноволосу, русяву білозубу красю. Вона сіла спереду, поруч з Грицем, осяявши його сліпучою посмішкою. Він бігцем окинув її високий бюст, зустрівся поглядом із зеленими очима, відчувши якусь магнетичну привабливість.

— На Русанівку, — сказала краля.

Гриць вивернув машину на проспект Перемоги, помчав до Хрещатика, інколи косуючи на дівчину. Вона зосереджено перебирала в сумочці фотографії, інколи зупиняючись на деяких, і, здавалося, зовсім не звертала уваги на водія. Гриць боковим поглядом відзначив надзвичайну красу деяких дівочих облич на зображеннях.

— Актрисами цікавитесь? — недбало запитав він, зиркнувши на пасажирку.

— Невже я схожа на ідіотку? — дзвінко засміялася вона. — Збирати знаменитостей? Навіщо? Щоб компенсувати власний комплекс неповноцінності? Я не страждаю такою недугою, — кокетливо додала вона. — А ці дівчата — мої подруги...

— Невже такі красиві? Чи то ретуш?

— Яка там ретуш? — образилася дівчина. — В житті вони незмірно красивіші. Гляньте ось на цю — подобається?

— Дуже! — відверто сказав Гриць. — На індуску подібна...

— Справді, — згодилася дівчина. — В ній є щось східне. Вона ще з дитинства любить виконувати східні танці. Дуже весела, грайлива, радісна...

— Як ви сказали? — стріпнувся Гриць. — Радісна?..

— Правду сказала, — здивовано глянула на водія дівчина. — А чому це вас збентежило?

— Та нічого... То я так... Дуже люблю радісних людей... Щирих, відвертих, ясних, веселих. По-моєму, вся біда в світі від песимістів, скептиків, ображених, сірих, озлоблених. Коли везеш похмурого, злого пасажера, то й сам відчуваєш себе ніби під пресом зла, невдоволення, пригніченості. Мов хмара над тобою. А ось вас підхопив — аж веселіше на душі стало...

Дівчина вдоволено засміялася, віялом склала фотографії, засунула в сумочку.

— З Інною познайомитесь — там океан веселощів та радості. Я порівняно з нею — кислятина!

— А що... я можу познайомитися... з вашою подругою? — перехопило подих у

Гриця.

— А чому б і ні? — здивувалася дівчина. — Хіба ви страждаєте комплексом неповноцінності? Я б не сказала...

— Гм! Це несподівано. Але, якщо ви не жартуєте... я з радістю! З радістю, — щасливо повторив він. — А як? Де? Коли?

— Скажімо, сьогодні ввечері... Підійде? О десятій?

— Не вийде. Сьогодні у мене нарада в журналі... я позаштатно працюю в журналі "Хрін" ... Та й план треба підігнати. А завтра...

— Тоді завтра... О десятій вечора. Ось вам адреса, тут є телефон. Звичайно, я сподіваюся на вашу делікатність... Раптом вам не сподобається...

— Та ви що, ви що? — збентежено бурмотів спантеличений Гриць, ховаючи аркушик з адресою в кишеню курточки. — Я буду щасливий...

— Ви мені подобаєтесь, — сказала дівчина, дружельбно кладучи долоню на його руку. — Думаю, що й Інна вам припаде до душі. Море втіхи будете мати, запевняю. Ми зберемо завтра дружню вечірку — кілька знайомих дівчат, їхні кавалери. У Інни якраз нікого не буде, ви для неї чудова пара. Домовилися? О десятій вечора. Може, й машину захопите? Га? Після вечірки кудись майнути... Чи план натискує? Ха-ха-ха!

— Який там план, — втішно підхопив її жартівливий тон Гриць. — Ради такого знайомства можна... перевиконати план! Вам тут зупинити? Будь ласка...

— Дуже рада. Як вас звати?

— Григорій. Гриць...

— Дуже приємно. Я — Віолета...

Вони зупинилися біля метро "Гідропарк". Віолета відчинила дверця таксі, почала ритися в сумочці. Гриць зупинив її жестом.

— Ні, ні, не треба! Мені приємно було вас провезти... Потім таке знайомство. Незручно...

— Що ви! Це ж ваша робота. Навіщо нам цей дріб'язок, — осудливо мовила дівчина, підбадьорливо всміхаючись. — Ось коли станемо друзями — тоді інша річ! Тоді — будемо по-дружньому.

Гриць безпричинно, щасливо засміявся, взяв від неї плату за проїзд, вкинув у кишеню.

— Ну, сьогодні у мене свято. Спасибі вам, Віолето!

Ще одне прохання: фотографію Інни... не могли б... подарувати?

— Оцього не можу! Познайомитесь — хай сама вирішує... Домовилися? Гуд бай! Здоровенькі були!

Ще раз блиснувши разком білих зубів, дівчина рушила від машини, грайливо похитуючи стегнами, перетнула тротуар і зникла в переході метро. Гриць зітхнув, знову ввімкнув запалення, всміхаючись сам до себе. До нього підбігло двоє — чоловік і жінка, попросили підвезти до загсу Дарницького району. Машина рушила, пасажирів на задньому сидінні мовчали, в салоні повисла гнітюча тиша. Гриць глянув у дзеркальце: чоловік і жінка, жовчні, насуплені, якісь невиразні, сиділи непорушно, немов

манекени, не дивлячись одне на одного. Хлопець відчув спиною хвилю ненависті й люті, що струмувала від них, і від того йому стало незатишно й тяжко. Радісний настрій танув, ніби сніг на весняному сонці. Але він вирішив зберегти його, не піддаватися чужому настроєві: адже довкола такий променистий липневий день, так багато дитячого сміху, таке веселе сонце котиться у дивоколі над містом!

Глянувши ще раз у дзеркальце на пасажирів, Гриць недбало запитав:

— Розписуватись у загс?

— Нема дурних! — злісно одрізав чоловік, і його сухе обличчя жовчно сіпнулося від люті. — Вже було — розписування, привітання, веселощі й тому подібне. Ситий по горло!

— Та й з мене достатньо! — одрізала жінка, ніби полоснула бритвою. — Ти хоч би при людях стримувався. Будь джентльменом! Ти ж завжди грав таку роль — ввічливого кавалера!

— Ти не лише джентльмена, а й господа-бога виведеш з себе! — прохрипів пасажир. — Один вихід — світ за очі!

— Так ви до загсу розлучатися? — здивувався Гриць.

— Атож! — дружно відповіли обоє.

— А розписалися давно?

— Три роки тому...

— Є діти?

— Синочок, — тихо відповів чоловік.

— Невже ви й розписувалися, ненавидячи одне одного? — якимось по-дитячому запитав Гриць. — І синка породжували в сварці та люті?

— Що ви, що це ви таке говорите? — розгублено озвалася жінка. — Хто ж... розписується не люблячи? Чи дитя виношує з ненавистю?..

— То любили ж ви одне одного? — допитувався хлопець. — Говорили ж хороші, ніжні слова? І знаходили в своєму супутникові щось добре, достойне... і вирішували пов'язати свої долі для спільного шляху... не для роздору...

— Було, було, — понуро сказав чоловік, тяжко зітхнувши. — Була й вона хороша, привітна... а де все те поділося?

— А твій шарм, ніжність, лицарство де поділися? — з боєм запитала жінка, витираючи сльози. — Звідки з'явився у тобі дракон, тигр, якась нещадність?

— Все воно й лишилося у ваших душах, — твердо сказав Гриць, відчуваючи, як хвиля лоскоту тривожить його серце. — Тільки ви розвіяли ті скарби в сірій повсякденності, а натомість випустили з підсвідомості звіринець... Не гнівайтесь... той звіринець є в кожній людині, тільки дехто вміє тримати своїх рептилій на ланцюгу... а дехто навстіж відкриває ворота, випускає те ревище назовні... Яка честь для людини так чинити? Хіба не краще плекати свої кращі квіти душі? І показати приклад синові, як треба діяти. Може, в цьому й покликання людини — загнuzдати в собі дракона, перемогти себе?!

Пасажири мовчали, ніби оцінювали схвильовану мову водія. Певно, з ними ніхто

так не говорив, так нещадно не зривав з їхнього сумління мережу амбіції та фальшивого самозахисту. Раптом чоловік торкнувся Грицьового плеча й сказав:

— Зупиніть, будь ласка...

Гриць пригальмував, вони були біля вулиці Миру в Дарниці.

— Що трапилося? Нам ще далеко їхати...

— Ми вийдемо, — сказав чоловік, ніби тяжко роздумуючи, разом з тим поглядаючи на жінку. — Нам треба подумати...

— Ви теж так вирішили? — стримуючи радість, запитав Гриць.

Вона задумливо кивнула. Заглянула в його чорні палаючі очі, тихо запитала:

— Звідки у вас, хлопче, така певність у чистоті людини, така переконаність? Хто ви?

— Просто — людина, — зніяковів Гриць. — Я лише знаю одне, що ненавистю й злом нічого не вирішується. Щось добути можна тільки радістю, доброзичливістю... Можна навіть розійтися, якщо очевидна несумісність характерів... але розійтися подружньому, бажаючи успіху один одному. Бо як же це можна — спочатку обнімати друга, цілувати, шепотіти ласкаві слова... а потім — драконом величати? Мені боляче чути таке. Чуєте — боляче!..

Жінка раптово поцілувала Гриця в щоку, розридалася, приклавши хустинку до очей. Чоловік вийшов з таксі, тицяв водієві гроші, ніяково всміхався. Допомігши жінці вийти з машини, він сказав:

— Спасибі, хлопче! Хай тобі щастить. Ти — хороший чоловік! Хай доля пошле тобі й пару таку, як ти!

Гриць втішно засміявся, зачинив дверцята, рвонув машину з місця, залишивши розгублено-радісне подружжя під зеленими свічками тополь, на тротуарі.

Хвилин тридцять Гриць стояв біля зупинки бориспільського автобуса, чекаючи пасажирів. Читати вже було нічого, і він заглибився у роздуми. Довкола вирували потоки людей, чулося дитяче щебетання, сміх молодих дівчат, цвірінькання горобців, які зчиняли бійки за крихти хліба і зернята, а хлопець не бачив того, поринувши в спогади про свою зустріч з Радісним. Згадалася дивна фраза таємничого супутника: "Радість — енергія". Що це означає — символ чи конкретний вияв космічних сил? Ми звикли вважати радість лише суб'єктивним станом чуттєвої істоти, яка осмислює свій стан задоволення, гармонії або невдоволення, дисгармонії — і називає перше радістю, а друге — сумом, печаллю, відчаєм. Але хіба можна твердити, що в природі поза нами відсутня радість? Хіба не радіє природа — від найменшої бадилли до птахів, коли на обрії сходить ранкове сонце? Або коли в спраглих дні палючого літа в небі спалахує гроза і живлючі дощі напоюють змучену землю, даруючи дорогоцінну вологу травам, квітам і деревам? Може бути, що радість — конкретний вияв світової динаміки, і є можливість проникнути в тайну цієї енергії, осягнути її, а тоді... Гриць нетерпляче заворушився на сидінні машини: тоді людина стала б лідером радісної сили, могла примножувати її, нагромаджувати, поширювати її володіння, акумулювати, витискувати з нашого світу, виганяти полчища злоби, ненависті, мізерності, деградації, суму! Уявити лише — побудувати генератори радості, перетворити світ, людей, тварин, планету,

опромінюючи їх потоком гармонії. Радісний казав, що все це й тепер відбувається — при революційних ураганах, при появі динамічних, радісних лідерів, при дружній спільній праці, при контакті з геніальною поемою, музикою, піснею. Але всі ці спалахи минають, згасають... і знову деградація компенсує минулі втрати, злоба наступає, бере реванш у душах людей... особливо нестійких. Як же утвердити bastiони радості, як зробити її здобутки безповоротними? Чи не в цьому найголовніше завдання людини?!

У віконце машини просунулася сива пика з багрово-фіолетовим носом, хрипким голосом запитала:

— Твоя тачка в аеропорт бігає, шеф?

Гриць зітхнув, вирваний з течії глибокого роздуму, кивнув:

— Сідайте.

Пасажира кинув на заднє сидіння здоровенний саквояж, сам ледве впхав товстенні тілеса поруч з водієм. Рушили, вибралися з коловертів Дарниці, минули Червоний Хутір. Пасажира порушив сонну мовчанку, дихнув на Гриця сивухою, гикнув:

— Шуруй, брат! запізнююся. З друзями загулявся...

— Вам на який? — запитав хлопець.

— Новосибірський. На дванадцять...

— Встигнемо...

— Тоді лади!

Пасажира помовчав, неуважно дивлячись на соснові ліси, яблуневі сади обабіч широкої автостради, позіхнув. Знову повернувся до водія, запитав:

— Робота путяща?

— Нічого. Подобається.

— Навар підходящий?

— Який навар? — здивувався Гриць.

— Ти що — вчорашній? — оскалився пасажир, гучно сякаючись у брудну картату хустинку. — Чи викобенюєшся, граєш чеснягу?

— І все-таки — не розумію...

— Гм... Я питаю, що маєш з цієї тачки?

— Зарплатня добра. До двохсот п'ятдесяти виробляю...

— Ну це на хліб, на молоко. А я питаю про навар?

— Таким не займаюся, — сухо відповів хлопець, зрозумівши, чого хоче захмелілий пасажир. — Мені достатньо зарплатні...

— Ну й дурень, — махнув волосатою лапою чолов'яга. — А я б на зарплатню копита відкинув. Як ти думаєш — скільки я отримую?

Гриць знизав плечима, критично глянув на пасажира.

— Звідки мені знати? Залежно, де ви працюєте...

— Рибалка я. Поняв? У Примор'ї працюю. На траулері. Маю зарплатню — шістсот-сімсот у місяць. Затямив?

— Багато, — згодився Гриць. — Академічна зарплатня...

— Атож! — радо підтвердив пасажир. — А мої матеріальні й духовні потреби

перевершують ці копійки. Усьок? Що ж мені робити? Треба крутитися. І я — кручуся...

— А що це означає? — поцікавився Гриць.

— Хе-хе! Секрет фірми. Одне тільки скажу: маю кругом-бігом щомісяця ще стільки, та півстільки, та четверть стільки... та плюс ще одну зарплатню... Хе-хе-хе! Рахувати вмієш? Загадка для дітей. Ти що окончив?

— В університеті вчився. На журналіста. Курси англійської закінчив. Заочно вчуся в політехнічному, вивчаю електроніку, нову технологію...

— Тю на тебе! А чого ж поперся на цю тачку? І ти мені заливаєш, що нема навару? Ну, кирюша, ти даєш! Точно, маєш стільки та ще півстільки... Хе-хе! Вгадав?

Гриця аж занудило від базікання цинічного набридливого пасажира, і він був радий, коли вони під'їхали до аеропорту. До дванадцятої лишалося десять хвилин, далекосхідний рибалка, купаючи водія в густому сопухові перегару, тицяв йому в долоню вологу десятку.

— Славно домчав ти мене! — вдячно прогук пасажир. — Ну, бувай! І не забудь про навар! Хе-хе-хе! Чого ти, чого? Ніякої здачі. Бери все собі! Що? Не хочеш? Не положено? Совість не дозволяє? Ну й балда! На тому місці, де совість була колись, знаєш що виросло? Хе-хе! Дурнів не сіють, вони самі родяться! Лади, шеф, катай далі!

Коли захмелілий пасажир влився у потік людей і зник за прозорими дверима приміщення аеропорту, Гриць полегшено зітхнув, під'їхав до зупинки таксі, прилаштувавшись ззаду, в хвості чатуючих машин. Намагався спіймати відлуння попередніх роздумів про суть радості, але до свідомості настирливо пхалася сиза пика з багровим носом, чулися гидкі, двозначні фрази, вони клювали думку, ніби голодні птахи, і годі було їх про гнати розумовим зусиллям. Ось вона — біда невпинного контакту з потоком дисгармонії. Ти зобов'язаний мати справу з річищами мізерної, деградованої, навіть злочинної свідомості, а отже, відчиняєш двері тій дисгармонійній енергії до своєї психіки, до серця. Одягай якнайкраще випрасуваний, вибілений, почищений костюм, але, скочивши в болото, хіба зможеш оберегти свою білосніжність недоторканою?

До Києва Гриць повіз молоду жінку з трьома дітьми. Хлопець-підліток сів спереду, дівчатка — дев'яти та трьох літ — тулилися біля матері. Трирічна янголоподібна, білява красунечка вперто лізла на переднє сидіння, хлопчик її відштовхував, і вона ображено схлипувала, тулячись до задумливої матері, а та тихенько вмовляла її:

— Маленьким діткам спереду не можна!

— А Івасику можна? Еге? Йому можна?

— Він уже великий. До того ж він у нас мужик, мріє бути шофером або льотчиком... хай привчається сидіти спереду!

— Я теж, — хлипала дівчинка, — хочу бу-у-ути льо-о-отчиком, щоб сидіти... спе-е-ереду!..

Гриць слухав той втішний діалог, усміхався сам до себе. Вже з таких літ, навіть у сім'ях, де нібито принцип єдності має набирати природної, закономірної сили, зріють зернята суперництва, ревнощів, заздрості. Все це зрозуміло: пливе та ріка з сивезного

минулого, де ревуть і завивають наші ящерні попередники, наші мавп'ячі бабусі та дідусі, наші тигрячі та вовчі пращури. Але ж яка вдячна робота людини — трансформувати всю ту генетичну спадщину у милозвучну пісню краси й людяності?!

Він згадав завтрашній вечір, уявив темні, магнетичні очі дівчини, яку мигцем побачив на фотографії, і відчув теплу хвилю під серцем, знову осягнувши потік радості, в який пірнув від світанку...

Після шостої години вечора він уже був у приміщенні часопису "Хрін", постукав до кабінету редактора.

— Кого там нечиста сила приперла? — почувся гучний голос Товкача. — А, то ти, кочегаре? Заходь, заходь! Це добре, що ти примчав, незабаром почнемо нараду. Сідай отам, у куточку, переглянь останні журнали, а я перечитаю ще деякі матеріали в останній номер...

Редактор заглибився в роботу, а Гриць, знявши кашкета, сів у глибокий фотель біля журнального столика, недбало перегорнув кілька сторінок "Хріну", позіхнув, відсунувши часописи вбік. Глянув на Товкача. Над тим висів плакат: розкішний хрін у зелених штанях тримав у руках перо-списа, націлюючи його на читача, а довкола нього яскраво-червоною фарбою пломенів напис: "Бачили очі, що купували, — їжте, хоч повилазьте!".

"Це — гарно зроблено", — відзначив Гриць. І зрозумів — чому. Бо народний гумор, звідки запозичена ця фраза, завжди був м'який, людяний, доброзичливий.

Кабінет почали заповнювати співробітники редакції, художники, позаштатні кореспонденти. Дехто вітався з Грицем, одна молода художниця всілася навпроти нього, часто позирала, усміхалася й щось малювала в альбомі.

Плив гомін, всі зацікавлено позирали на редактора. Товкач поважно розсівся в кріслі, постукав олівцем по склу.

— Браття хрінчани! — урочисто промовив він. Витримавши паузу, вів далі: — Сьогодні у нас — важливий день. Історичний!

— Істеричний? — притуливши долоню до вуха, перепитав літредактор — сивий, зморшкуватий, іронічний і лукавий.

Почувся сміх, шепіт.

— Не істеричний, а — історичний! — посварився олівцем Товкач. — Ви ці штучки залиште при собі, Гавриле Ониськовичу! Ви не в колгоспному клубі доярок розважаєте, а на важливій нараді, де, так би мовити, вирішується доля реготального цеху!

Усі всміхалися, переглядалися. Товкач провадив своє:

— Я тут переглянув купу листів від читачів, наших шанувальників. Дехто з них пише гостро і дотепно, що наш "Хрін" — скис!

— Ха-ха-ха! — весело сколихнулася аудиторія.

— Хе-хе! — задоволено кивнув головою редактор. — Ян бачите, читачі вчасно вдихнули нам порцію здорового сміху, народного сміху...

— Ха-ха-ха! — заливалася редакція, ніби жито хиталося під вітром. — Ой, смішно! Хрін — скис! А читачі нам — порцію сміху! Ха-ха-ха! Ой, умру! Тримайте мене! Ха-ха-ха!

— Ша! Досить зуби продавати! — нахмурився редактор. — Ми тут не на вечорі гумору й сатири! Ми тут вирішуємо долю сміху!

— Ха-ха-ха! — тряслася аудиторія, вже не в силі стримати гомеричного реготу.

— Яка це вас муха вкусила? — посварився Товкач. — Прошу уваги. Ша! Дома можете сміятися од пуза, а тут зберігайте робочий настрій!

Сміхотлива хвиля поволі затихала й нарешті згасла.

— На чому я зупинився? — запитав редактор.

— На тому, що наш "Хрін" скис, — підказав художник, худорлявий хлопець з тонкими губами і насмішкуватим поглядом з-під густих брів.

— Це не я кажу, що "Хрін" скис, а нам народ підказує, — підняв олівця вгору Товкач. — Трудящі висловлюють у своїх листах думку, що наш гумористично-сатиричний журнал годиться лише для снотворного. Я вже не хочу наводити їдкіші характеристики, доволі й того, що сказано. Що — не згодні? Оцінка сувора, але треба дивитися на речі відверто. Журнал у нас сірий, нецікавий, нудний! Ми заштампувалися. Часто даємо матеріали півстолітньої давнини. Критика беззуба, тривіальна. Рівень критики — сторожі, кербуди, п'яниці, хапуги, спекулянти, стиляги, та й то — все це без конкретного прицілу, безадресно, вузько. Треба розширити арсенал нашої клієнтури, та й знайти інші характеристики сміху, зробити журнал справді веселим і життєрадісним. Все те, що ми робимо, — набридло! Потрібен струс, оновлення, вибух вулкана! О! Перш за все пропоную придумати нову назву для часопису, бо "Хрін" — застарів. Нам так і проілюстровано характерним діалогом читачів: "Ти потрапив у "Хрін" — читав?". "Ну й хрін з ним — перенюхаємо!" — відповідає покритикований.

— Ха-ха-ха! — знову засміялися присутні.

— Отож-бо, — повчально сказав Товкач. — Люди нас смішать, а ми не вміємо лоскотати емоції народу, а це — наша професія, наш святий обов'язок. Напружуйтесь, браття хрінчани, крутіть свої шарикопідшипники, видавайте на-гора нові ідеї, щоб, читаючи наш журнал, люди не позіхали, а гоготали, мов скажені, і лускали від сміху, як переспілі кавуни! Спочатку про назву... Які будуть пропозиції? Бо "Хрін", справді, якщо сурйозно подумати, — не підходить. Асоціації всякі... Потім такий роздум: доки ми були бідніші — хрін трудящим був ні до чого! Пекучий корінь, від якого крутить у носі. А нині, коли на святковому столі красується смажене порося, — людям лише дай хрону! І тому назва наша стає анахронізмом! Чуєте? Ана-хрон-ізмом! Навіть тут хрін пробивається!

— Тоді не "Хрін", — іронічно озвався літредактор, — а хай буде "Хріновина"! Це вже не корінь пекучої рослини, а — поняття! "Хріновину" поросяті в зуби не вставиш. Або — "Хрінова справа"! Уявляєте? Чоловікові кажуть: "Ти потрапив у "Хрінову справу"!"

— Ха-ха-ха! — втішно засміялися присутні.

— Або ще можна "Хронос"! — гнув своє літредактор. — Тут вам і стара назва лишається, і разом з тим назва древнього батька богів, котрий пожирав дітей своїх, а тому, мовляв, стережіться!

— Смієтеся! — нахмурився Товкач. — Ми тут, Гавриле Ониськовичу, не для сміху зібралися, а для сурийозної розмови...

— Ха-ха-ха! — вирувала аудиторія.

— Цитьте! Забороняю сміятися! — кричав редактор.

Люди заливалися ще сильніше. Нарешті хвиля веселощів спала. Редактор підняв вказівного пальця, повчально помахав ним перед своїм носом, адресуючи той жест літредакторові.

— Ні "Хріновина", ні "Хрінова справа", ні навіть "Хронос", попри свою оригінальність, не пройдуть! Ви ці штучки киньте, хлопці й дівчата! З "Хріном" треба попрощатися. Вищий, культурніший рівень вимагається. Науковіший, модерніший! І не забувайте, що в нас тепер індустріальна, комп'ютерна, космічна ера, що в нас усебічна перебудова, а отже, й назва повинна бути революційна, оригінальна, а разом з тим — народна, до того ж делікатна, весела! От вам парадокс — щоб назва веселила і щоб її боялися!..

— Тоді "Амба"! Або "Хана"!

— Кому амба? Кому хана?

— Як то — кому? Хапугам, п'яницям, бюрократам!

— Це нам буде амба й хана, якщо таку назву виберемо!

— Тоді, може, "Довбня"?

— "Довбня" — це було б здорово! І по-народному! Але...

— Що але?..

— По-перше, "Довбня" — це більше підходить для науково обгрунтованої критики. Для літературно-критичного цеху. Для письменників, поетів... Щоб як ухнув — то й вода одсвятилася! А для нас треба, щоб були сміх і їдучість. Об'єднати дотепність, веселощі й пекучість. А "Довбня" — це вже не до сміху. Які веселощі, коли тебе довбнею вгамселили?

— Тоді "Хоч смійся — хоч плач!".

— Оце вже щось нове, свіжіше! Але я бачу, браття хрінчани, що ось так, зопалу, ми не знайдемо потрібної назви. Даю завдання — негайно вирушати всім у народ, в гущу людську, в стихію реготальну! Бо ми підходимо до такої епохи, коли огидних явищ все меншає, а сміху треба якнайбільше! Без сміху діло не піде! Жити не можна без сміху, товариші! Складемо графік, кожному відрядження в зуби. За тиждень-другий щоб мені було море сміху. Я теж поїду. До джерел реготу. Будемо шукати свіжих ідей веселощів, сміху й безжальної сатири. Допетрали, браття хрінчани?

— Допетрали! Ха-ха-ха! — сміялися співробітники.

Гриць слухав усі ті кумедні репліки, сміявся разом з усіма, а разом з тим відчував, що справжніх веселощів, правдивої радості у всьому цьому гиготінні нема й не може бути. Те ж саме відчуття в нього бувало і на вечорах сатири та гумору, в цирку, коли він слухав сумнівні, вимучені репліки клоунів. Глибинної радості, такої, як у дітей, не було в офіційних, професійних гумористів. Та, мабуть, і не могло бути! Чогось тут майстри сміху не додумали, не збагнули, загубили на життєвих стежинах.

До нього підсіла молода художниця, котра щось малювала протягом всієї наради в альбомі, подала листок ватману, де був намальований дружній шарж на Гриця: густючі брови нависали над чорнющими блискучими очима, все це було дуже схоже, але всі інші риси — спотворені, деформовані, окарикатурені. Гриць завжди ставився байдуже до карикатур, але тепер це зображення чомусь його роздратовало. Він звів очі на дівчину. Художниця лукаво усміхалася.

— Схоже?

— Непогано, — сухо відповів Гриць. — Дуже подібне до того суб'єкта, який сидить перед вами. Але я не розумію — навіщо це?

— Як то? — розгубилася дівчина і щоки в неї запаленіли.

— Що це вам дає... і що дасть мені? — домагався хлопець.

— Ну, це ж загальноприйнято... дружній шарж... смішно, весело...

— Не бачу нічого смішного, — похитав головою Гриць, повертаючи їй малюнок. — Навпаки, це дуже сумно...

— Що? — спалахнула художниця. — Що сумно?

— Ви така юна... і вже такий викривлений погляд на світ, — прошепотів Гриць. — Щоб так малювати, треба весь час помічати якісь недоладності в людях, в істотах, в явищах. Розумієте? Ви одягаєте на очі, на почуття, на психіку специфічні окуляри, екран, котрий все довкола деформує, спотворює. Навіть природа тисячоліттями ліпить, формує прекрасні взірці... Скільки перед нами пройшло митців, які дали нам шедеври краси й гармонії... а ви...

— А я? — мов луна, повторила дівчина, бліднучи від образи, а може, від якогось несподіваного психологічного зрушення.

— А ви... руйнуєте всю ту красу! — безжально сказав Гриць. — Йтимете крізь життя, намотуючи на свою творчу душу пасма потворностей, деформацій, карикатурних взірців. Ви вже не зможете сприйняти краси в усій її стихійності та чистоті. Критерій потворності змурує для вас моторошний панцир цинізму, зневаги, насмішки... і ви навіть зовні уподібнитесь тим зображенням, які будете малювати. Це ж давно відомо: кожен є те, що він бачить, про що мріє, що творить!..

— Це страшно! — прошепотіла дівчина, рвучи на дрібні шматки аркуш з малюнком. — Це жахливо!

— Що страшно? — розгубився хлопець. — Я вас образив?

— Ні, ні! Ви ніби ножем розпанахали мою свідомість! Я... я не думала так. Мене навчали, що це... що це потрібно, весело, майстерно... І ось! Я раптом побачила себе збоку... побачила себе через десять, двадцять, тридцять літ... Це — страхітливо! Дякую, дякую вам! Я буду думати! Повірте, я знайду свій шлях!.. Правдивий шлях...

Дівчина схопила під пахву альбом, хутко метнулася до дверей. Учасники наради вже виходили з кабінету, гомоніли, перемовлялися, сміялися. До спантеличеного Гриця підійшов редактор, поплескав долонею по плечу.

— Не сподобалася розмова? — запитав Товкач хлопця. — Бачу, бачу. Базар! Хіба в такому бедламі щось путнє придумаєш? Ось поїдемо в народ... Хочеш зі мною? Га?

Поїдемо разом. Візьмеш відпустку за свій рахунок у конторі своїй. Та й взагалі, треба тебе забрати сюди... в штат! Свіжі сили мені ось так потрібні. То як — поїдемо в село? Є в мене одне на приміті. Діла з плеч деякі поскидаю — рвонемо! Жди — я повідомлю. Згода? Ну й добренько! Ну й лади!..

Зробивши ввечері, після наради в журналі, кілька рейсів, Гриць зупинив машину біля Золотих воріт, сам піднявся по сходах, обійшов споруду довкола і зупинився в затишку, під рубленими стінами. Він любив це особливе місце в Києві ще з тих часів, коли Золоті ворота були тільки купою деформованого каміння, скріпленого металевими штабами. Піднесена над площиною сучасного міста, старовинна брама ніби виводила Гриця (особливо в зоряні ночі) в інші епохи та реальності...

От і тепер... місто поволі затихає, зморене працею, літньою спекою, цілоденною напругою, муркоче, ніби велетенський стародавній котище, котрий влігся на горах Дніпра та й задрімав під мелодію зоряних дзвіночків. Ледве-ледве колишуться віти каштанів, купаються в потоці мерехтливого саява, що плине від далеких світил. І забувається, що ти істота двадцятого віку, що довкола тебе модерні будівлі космічної ери, циклотрони, обсерваторії, ракети й комп'ютери, що сам ти водій таксі, журналіст і дитя неспокої епохи, коли вирішується доля твоєї земної колиски... все те відходить, тане десь поза полем свідомості, залишає тебе наодинці з вічністю, з глибиною таємничої домівки, в якій тоне і планета, і сонце, і галактичні спіралі, і міриади міриадів мегасвітів, уявлених і неуявлених, можливих і неможливих...

І що таке ти перед тією глибиною, таємничістю? Чи є ти для неї, чи відзначає вона, відчуває твої болі, страждання, пошуки, радощі, тріумфи й урочистості?

Можливо, є якісь канали контакту, пізнання, розуміння, якими можна вийти в іншу площину чуття, де теперішні таємниці та болісні борсання думки випаровуються під сонцем раптового осяяння, і все стає на свої природні місця, і ти просто й радісно розумієш своє покликання і своє значення в зоряній світлиці буття. Може, такі стежки десь поряд з нами, може, ми навіть бачимо їх, але вважаємо тривіальними, банальними, повсякденними атрибутами буденності. Поміж юрбами може йти великий мудрець, осяяний істиною, але байдужі товпища далекі від того, щоб прочитати знаки посвячення на його чолі, побачити блиск таємниці в його очах, бо запилене вбрання прикриває його тіло, і звичайні зморшки та втома на обличчі маскують саяво духовного скарбу, прихованого в серці.

Ця площа Золотих воріт подібна до такого проходу в інші часи й простори: навіть топологічно вона не вписується у структуру сучасного Києва, а ніби залишена далекими пращурами, мов релікт іншого життя, мов відлуння інших сфер на загадку нам, онукам, засліпленим гуркотінням актуальності, поринутим у круговерть звуженої реальності. Ось підійди до краю площини, заплющ очі, простягни долоню в простір, скажи заповітне слово... чи не відгукнеться хтось звідти, з минулої або грядущої іншомірності?

— Громадянине! — почувся ввічливий, але суворий голос.

Гриць сахнувся від несподіванки, розплющив очі. Поруч нього бовваніла постать

міліціонера, права рука стража порядку була піднесена до кашкета, а очі холодно поблискували у відсвіті вуличних ліхтарів.

— Громадянине! — повторив міліціонер. — Хто ви й чому ось тут о такій порі вештаєтесь?

— А хіба не можна? — отямившись, запитав Гриць. — Адже тут не написано "Вхід заборонено" або — "Заміновано"...

— Жартом хочете відбути? — не піддавався на веселий тон міліціонер. — Звольте відповідати, коли вас запитують. Вдень можете стовбичити біля Золотих воріт скільки заманеться, а тепер — ніч, довкола — ні душі, а ви тут чаклуєте, ворожите щось. Хто ви, чого вам тут треба?

— Та нічого особливого не треба, друже, — м'яко промовив Гриць. — Просто я люблю це місце, розумієш? Ось моя тачка стоїть, таксі... Ось моє посвідчення. Та хіба справа в цих папірцях? Мені б хотілося, щоб ти відчув те, що відчуваю я. Ніч, тайна зоряного дивокола, особливість цього місця... Ти можеш уявити, скільки душ пройшло крізь ці ворота? Куди кожен з них ішов, до кого, для чого? Які струмені прагнень, які потоки психоенергії! Ці ворота — ніби шлюз таємничої ріки буття, крізь який вирував водограй душ і сердець. А потім — ріка повернула десь в інший бік, річище висохло... і ми тепер мацаємо сухі, замшілі камені і не чуємо, де тепер кипить хвиля, що гупала колись в цю браму...

— Гм, та ти поет, — потеплілим голосом сказав міліціонер. — У посвідченні — шофер таксі, а в душі читається — романтик, поет, філософ. Приємно, їй-богу, приємно. Я думав, якийсь алкаш допився до білої гарячки, та й валяє дурня біля Золотих воріт. А воно, бач, зовсім інше. На, заberi свої документи, громадянине Гук, а ще краще — Грицю! Бо ми ж однолітки. Я оце недавно повернувся з армії та й пішов служити в міліцію, хоч, по правді кажучи, люблю село, ліс, ріку... і зорі, як ось ти... Ходжу, мрію, дивлюся на небо... хоч воно тут зовсім не таке, як у селі або в горах... Ти був у горах?

— Був, — сказав Гриць і одразу пригадав свою казкову пригоду на Клухорі, і такий спогад химерним вінцем зв'язав воєдино Кавказ, Радісну Істоту, Золоті ворота, міліціонера, його дивний настрій і роздуми. — На Кавказі був...

— А я — в Карпатах. І на Памірі. Різні гори, але і ті й другі — дивовижні. Особливі. Карпати, ніби ніжна, рідна пісня, знайома тобі ще з дитинства. А Памір — мов космічний храм... як хорал... Зорі там — близенько, просто нависають над тобою... підніми руку — здається, ось-ось торкнешся...

— Ти, брате, теж поет, — засміявся Гриць. — Пробач, як тебе звати?

— Савою мене звати. Сава Корінь. Я з Полтавщини, над Пслом народився і виріс. Рано залишився сиротою. Мати була одиначкою, ростила мене, доглядала, вчила... та померла від запалення легенів, коли було мені дванадцять літ. Родичі доглянули, доки в технікум лісопромисловий поступив, а далі — армія, міліція... Простенька біографія — чи не так?

— Я б не сказав, — не згодився Гриць. — Така біографія або відкриває золоті ворота душі... або кидає у вихор блукань, падінь і навіть злочинності...

— Ну, таке мені не загрожувало, — засміявся Сава. — В душі багато всякої всячини ворухиться, різні тяжіння, магніти, але до злочинної доріжки у мене відразу ще з дитинства. Не розумію, чому багатьох юних так легко захоплюють в свої мережі злочинці? Яка може бути романтика в крадіжці чи в пограбуванні? Може, якийсь генетичний вихор? Або недогляд і байдужість дорослих?

— Це тобі легко говорити, бо ти стихійно потрапив на стежку добру й вірну, — сказав Гриць. — А несформована психіка, котра не має підтримки, а то ще й перебуває на похилій площині? Та й ти... сам же кажеш, що любиш село, поле, ліс, зорі... а пішов у місто... Чому?

— А ти? — засміявся міліціонер. — Поет, романтик, а крутиш кермо, катаєшся в лабіринті вулиць? Чому?

— Ну, в мене є мета. Хочу вивчити життя саме в такій круговерті, як місто, динаміка вулиці... навіть конкретно, як таксист...

— Тоді інша справа, — схвально кивнув Сава. — Якщо не брешеш, тоді це чудово. А де твої рідні? Батьки? Живі, здорові?

— Атож, — кивнув Гриць. — Недалеко від Києва. Ліси, озера, скільки звірини, птаства. Батько мій там єгерем працює в заповіднику, і сестра Христина. Матінка вдома, по господарству. А ще є сестра Марія, вчителька, і брати — Іван, Юрій, Борис. Іван — голова колгоспу, Юрій — в зоряному містечку, він космобіолог, але що та як — мовчить, не дозволено про те писати. Ну а Борис — у Києві, кібернетик...

— Ого! — з повагою озвався Сава. — Сімейка славна, аж зазидки беруть. Мені б бодай одну сестричку або братика...

— Так за чим зупинка? — розчулено промовив Гриць. — Давай будемо братами. Ось тобі моя рука. Хочеш?

— Ти це... серйозно? — розгубився Сава, дивлячись на бліде натхненне обличчя Гриця. — Чи, може, жартуєш?

— Хіба таким жартують? Та ще й такої ночі? Нас же слухають далекі зірки... і пращури чують, що ми говоримо... і оце древнє каміння... Розумієш?

Хлопці обнялися, ніяково поплескуючи один одного по плечах, все ще не вірячи, що таке можливе, що можна ось так, в лабіринті буденності, торкнутися серцем до чогось дорогого, втаємниченого, давно забутого, розгубленого на манівцях історичних вітрів.

— Як тільки випаде час, — сказав Гриць, — можеш їхати до нашого села, не задумуючись. Батько і матінка приймуть як найдорожчого друга мого. Чуєш? Ось... я черкну адресу... Може, закортить рибки половити... чи на полювання... Там неподалік є чудові урочища, восени туди сотні рибалок та мисливців пруть. Правда, я не охочий до полювання, а рибку колись славно ловив. Може, сподобаються тобі наші місця, захочеш десь там влаштуватися, в тих чудових лісах. Адже ти лісник? А для міліції достатньо міських хлопців, для них ця стихія — немов для риби вода. То що — домовилися? Писати батькам, щоб чекали гостей?

— Зажди, — непевно сказав Сава. — Я спочатку поїду туди сам, познайомлюся. Може, з хлопцями на полювання чи по гриби. А то незручно одразу набиватися твоїм

старим у друзі. Не дуже делікатно...

— Не верзи дурниць! — розсердився Гриць. — Ти їх не знаєш!...

— Все одно, — твердо мовив Сава. — Я радий... дуже радий, що уздрів, зустрів тебе ось тут... Це для мене свято, їй-пра! Але поспішати не варто. Нитки побратимства золоті, їх не так просто віднайти...

...На другий день Гриць вийшов у вечірню зміну. Зробивши кілька рейсів, він за кілька хвилин до десятої вечора припаркував таксі до шеренги автомашин на Русанівці, біля будинку, вказаного у адресі, залишеній Віолетою. Ліфт виніс його на шістнадцятий поверх. Довелося довго дзвонити біля оббитих дерматином дверей. Потім у дверному вічку заблищало світло, хтось, певно, дивився на нього. Почулися звуки модерної музики, відчайдушне завивання співака. Двері зненацька відчинилися, і Гриць пірнув у потік світла, веселощів, радісного щебетання Віолети. Вона схопила його за руку, потягла до вітальні.

— А я вже гадала, що ти не приїдеш! Можна на "ти"? Не ображаєшся? Ми на кухні з Інною готуємо закуску, а хлопці на балконі палять... от і не чули, як ти дзвониш!

Хлопця якось неприємно вразила така несподівана розв'язність Віолети, вчора вона йому здалася стриманою й коректною, а тут одразу — фамільярність, вульгарність і навіть картинні грубощі. Чи то, може, йому здається? Може, то він, перебуваючи в потоці своїх химеричних сентиментальних мрій та видінь, оцінює зустрічні явища з позицій ірреальних й позажиттєвих, книжних?

Віолета ввела його до просторої кімнати, посередині якої вже стояв стіл, застелений вишитою скатертиною, на ньому батарея пляшок — шампанське, коньяки, ризький бальзам. З кухонних дверей пашили ароматні кулінарні запахи, в кутку кімнати високі стереофонічні колонки скрикували, стогнали і задихалися голосами заокеанських співаків.

— Розташовуйся. Ми зараз, — сказала дівчина, лукаво підморгнула зеленими очима і зникла в кухонних дверях.

Гриць оглянув кімнату. Одна стіна від підлоги до стелі була закрита книжковими полицками. Хлопець приємно здивувався, підійшов ближче, почав розглядати корінці. Повне зібрання Толстого, Достоевського, Джека Лондона, Горького, Пушкіна, Лермонтова, Тагора, Паустовського, Уелса. Ого, навіть зібрання Ромена Роллана тридцять шостого року! Дореволюційні видання Мережковського, Володимира Соловйова, Розанова, Шестова, Зінаїди Гіппіус. Платон, Шопенгауер, Вівекананда, Кант, Гегель, Маркс, К'єркегор, Бердяєв, Ленін. Далі — Єсенін, Маяковський, Шевченко, Євтушенко. Дуже дивні поєднання! І ще дивно те, що книги розташовані дуже акуратно, ніби на виставці. Цікаво, хто тут живе, хто господар такої багатой, але не дуже системної бібліотеки? А втім, нині дехто збирає книги лише тому, що це модно й престижно.

Вікна протилежної стіни виходили до Дніпра, з висоти шістнадцятого поверху видно було освітлену прожекторами постать Матері-Вітчизни, мерехтливі бані Лаври. В небі купчилися темні хмари, сузір'я хутко зезали з виднокола, на обрії миготіли

грозові зірниці.

— От і ми, — почувся голос Віолети.

Гриць схвильовано озирнувся. На нього дивилися велетенські чорні очі, обрамлені довгими віями. Господиня тих магнетичних очей, молода дівчина років двадцяти, була вбрана у легке шовкове плаття-максі, червоно-чорне, веселе, квітчасте. Бліде личко з непофарбованими губами, високі груди, руки з довгими музикальними пальцями ніби вирізьблені з мармуру. Вона якусь мить вдивлялася в очі Гриця, оцінювала, мовчала. Усміхнулася привітно, подала руку.

— Інна...

— Гриць, — зітхнув він. — Дуже приємно...

— Ох, цей мені вже церемоніал! — скрикнула Віолета. — Ну, гарна дівка, гарний хлопець, знайомтеся, веселіться, танцюйте, цілуйтеся! А то манірності всякі, примірювання та недоторканості!

— Віолето! — докірливо озвалася Інна. — Як ти можеш?

— Чого там! Свій хлопець. Братва, де ви там? Кінчайте диміти, пора до столу. Інночко, неси закусон, а то терпець уривається!

Дівчата знову майнули на кухню, Інна ще раз оглянулася на Гриця, і йому здалося, що в її очах промайнула тривога. Чи йому примарилося? А гарна дівчина, дуже гарна! Цікаво, чи це вона тут живе, читає оці книги?

З балкона ввійшло двоє хлопців і одна дівчина. Старший був років тридцяти, спокійний, владний, а гострим поглядом сталених очей: обличчя ніби виліплене з жовтої глини і обпалене вогнем. Молодший був високий, похмурий, губатий, років двадцяти, з-під розщібнутої блакитної сорочки кучерявилось густе волосся на грудях. Дівчина худорлява, засушена, мов тараня, але вміло розмальована, модерна, хвацька, довговолоса. Вона тріпнула рудою гривовою і перша підійшла до Гриця, подаючи руку.

— Аврора, — сказала кокетливо. — Це про тебе розповідала Віолета?

— Якщо про Гриця, тоді про мене, — засміявся хлопець. — А що вона розповідала?

— Розхвалювала. Каже — зустріла таксиста, як бога! На врубелівського "Демона", каже, схожий!

Гриць зніяковів. Дівчина й хлопці засміялися. Після рукостискань старший сказав:

— Я — Марик. А він — Едя. А ти, справді, хлопак свій. Нормальний хлопак. Будь як дома!

Дівчата внесли з кухні смажену гуску, заливну рибу, паштети, салати, цілу гору цитрусів — апельсини, мандарини, нарізані апетитними дольками ананаси. Віолета картинно розвела руки, ніби обнімаючи вишукано заставлений стіл, манірно застогнала:

— Тримайте мене, знепритомнію!

З веселим гомоном і сміхом розсілися довкола столу, Гриця посадили біля Інни. Вона зрідка позирала на хлопця, щока у неї паленіла від хвилювання. Марик відкоркував шампанське, акуратно розлив у кришталеві келихи, підвівся, проголошуючи тост:

— За нашого нового друга! За Гриця!

Усі весело спорожнили келихи. Гриць до свого торкнувся вустами, але не зробив жодного ковтка. Марик здивовано глянув на нього.

— Саботуєш?

— З машиною, — пояснив Гриць. — Не можна. Та й взагалі не п'ю...

— Слабка голова? — іронічно запитав Марик.

— Та ні. Таке в мене правило. Везу людей, повинна бути ясна голова і найчіткіша реакція...

— Не силуйте його, хлопці, — втрутилася Віолета, — тим більше, що йому доведеться, може, вас відвозити!..

— Правда, правда, я й забув! — похопився Марик. — Транспорту вночі вже не буде, доведеться тобі, старик, нас підкинути. Та й Інну заодно. Можна?

— А чого ж, — згодився Гриць.

Доки сусіди по столу причащалися винами, він наліг на салати й паштети, бо в цілоденній крутанині нічого не їв. Інна поруч з ним сиділа задумлива, якась напружена, її тверде стегно пашіло вогнем, інколи торкаючись його ноги, хлопцеві було від того ніяково й солодко. Він раз у раз схвильовано поглядав на її довгу шию, прозорі, прегарно виточені вушка, на круті груди, що напинали тонкий шовк. Хотілося почути її голос, і Гриць, зважившись, запитав:

— А вам далеко їхати?

— До Куренівки, — сказала Інна, якимось дивно глянувши на хлопця. — Але я можу заночувати у Віолети...

— То це вона тут живе? — поцікавився Гриць. — Мене вразила розкішна бібліотека. У Віолети широкий діапазон інтересів. Де вона працює? Чи навчається?

— Ти про мене питаєш? — озвалася господиня, почувши краєм вуха їхню розмову. — Бач, який допитливий! Хіба тепер обов'язково бути академіком чи філософом, щоб мати путню бібліотеку? Просто я книгоман, люблю класику, рідкісні видання. Захочеш щось прочитати — будь ласка. Вибирай. Та що це нас потягнуло на серйозність? Едя, врубай маг!

Кімнату сповнили мелодійні звуки танго. Інна глянула на Гриця, шепнула:

— Потанцюємо?

Хлопець з готовністю встав з-за столу, обняв Інну. І все зникло довкола. Були тільки бездонні очі, чорні крила брів над ними і дивна тривога, що струменіла від її шиї, грудей і рук. Вони тихо пливли в сутінках кімнати, з вікон дихала грозова свіжість, від заходу долинали відлуння громовиць, в небі мигтіло.

— Насувається гроза, — шепнув Гриць. — Який дивний вечір. Символічний. Ви — і гроза!

— Я боюся грози, — напружено відповіла дівчина, вдивляючись в його очі, ніби хотіла щось сказати. — Я б не хотіла, щоб та гроза докотилася сюди. Вам же... треба їхати... А під грозою небезпечно!..

— Пусте, — засміявся Гриць. — У машині як у бога за пазухою.

— Ти так думаєш? — загадково запитала Інна, зненацька перейшовши на "ти".

І знову на хлопця дихнуло тривогою. Але він відігнав те непрохане чуття, насолоджуючись безжурним настроєм, красою партнерки, не вимовленими, не проявленими ще мріями й сподіваннями, які народжувалися за хистким покровом теперішньої миті. Чи можливо зберегти цяточки ось таких проблесків радості вічно, поєднати їх, влити у цільне джерельце буття? Як передбачити появу таких проблесків, чи є для цього якийсь критерій, чи радість приходить неждано, як говорив йому химерний кавказький супутник?

— Ти навчаєшся? Чи працюєш? — запитав Гриць.

— Закінчила середню школу, — скупомовила Інна. — Тепер обіцяють взяти в будинок моделей. Манекенщицею...

— І тобі... подобається така перспектива? — здивувався хлопець.

— А чому б ні? Нести людям радість, дарувати приємний настрій, брати участь у творенні нового вбрання...

— Гм. Я так не думав. Ти правду кажеш... пробач. Це в мене щось від ханжі.

— Навіщо ж так самокритично? — лукаво всміхнулася Інна. — Я б могла скептично відгукнутися про твій фах, але ж знаю, що всюди є свої принади, задоволення... втіха... Хіба не так?

— Правда твоя. Але таксі для мене — епізод. Я незабаром облишу цю справу...

— Чому? Погані заробітки?

— Та ні. Що мені заробітки? Я вчився на факультеті журналістики, а потім заманулося написати книгу ... книгу про таксиста і все, що з ним відбувається... Цілий калейдоскоп подій. Розумієш? Як тільки зберу матеріал — повернуся до свого фаху... А втім, не знаю ще, ким маю бути. В душі безліч тяжінь. І основне — збагнути призначення людини...

— Я про таке не думала, — призналася Інна. — Мені приємно просто дихати, сміятися, розважатися... мріяти, дивитися гарні фільми, зустрічати приємних людей...

— І багато... приємних людей ти стрічала? — запитав Гриць, вкладаючи у свої слова прихований зміст. Вона глянула на нього з-під прикритих вій, зрозуміла, зніяковіло одвернулася до відчиненого вікна, ухильно сказала:

— Гроза близенько... глянь, яке страхіття...

Плавну мелодію танго змінив буйний брейк. До Інни підійшов Марик, насмішкливо глянув на Гриця, оскальнувся:

— Сміливіше, братан! Що ти з бабами церемонишся? Вони люблять силу, грубість! Топнемо, Інєс?

Він смикнув дівчину до себе, вони закрутилися у карколомному танці. Вона гнучко вихрилася у найдивовижніших позах, але такою була магія її краси, що кожен жест, навіть найризикованіший, не здавався вульгарним чи непристойним. До Гриця, який стояв біля вікна, підійшла Віолета, лукаво глянула знизу вгору.

— Ну Як? Сподобалася пташка?

Гриць усміхнувся, розвів руками.

— Лопух ти, — сказала Віолета. — Квашня! розкис перед красивим личком. Бачиш здобич, хапай її, користуйся!

— Яку здобич? — розгубився Гриць.

— Ха-ха-ха! — задихнулася від сміху господиня. — Ніколи не гадала, що й серед шоферюг отакі сентиментальні дівиці є! З якого ти віку, Грицю? Може, на уелсівській машині примчав із середньовіччя? Та й там, я певна, були мужики дай боже! То ми лише уявляємо середньовічних лицарів та кавалерів вишуканими та манірними. Певна, що вони тиснули дівчат без увертюри! Потанцюємо?

Гриць охоче згодився, йому було приємно вигицувати у життєрадісному ритмі навпроти в'юнкої, зеленоокої Віолети, молоде сильне тіло пірнало у бурхливу мелодію, мов риба у потужний потік води, наснажуючись розкованістю, ейфоричністю, натхненністю миті, звільненої з узгодженого конвейєра буденності.

За вікном страхітлива блискавиця розпанахала небо, одразу ж оглушливий громище струсонув простір. Дівчата верескнули. Віолета кинулася зачиняти вікна. Вперішив дощ, по шибках потекли щедрі патьоки. Господиня знову запросила всіх до столу.

— Славна, славна гроза, — потер долоні Марик, наливаючи всім вірменського коньяку. — Може, й ти вип'єш, Грицю? Га? Тепер ментів і силою на вулицю не витягнеш, так що не бійся!

— Та я й не боюся! Але принцип — понад усе!

— Тоді лади! П'ємо й за тебе!

Вечерю завершили десь о третій ночі. Гриць підійшов до Інни, несміливо запитав:

— Ви залиште... ти залишиш мені свою адресу? Я б хотів зустрітись...

— Телефонуй мені, — втрутилася Віолета. — я з нею тримаю зв'язок, про все домовимося. Не бійся, пташка з сильця не вискочить. Ха-ха! А ти, Іннусю, залишайся ночувати в мене. Куди їхати по такій негоді?

— Ні-ні! Я поїду! — нервово сказала Інна. — Мати переживатиме, і взагалі... Треба їхати!

— А хлопцям куди? — поцікавився Гриць.

— Далеко. В Пуцу-Водицю, — позіхнув Марик. — Якщо тяжко тобі — ми тут заночуємо. Дівку одтарабань, а ми — тут...

— Нічого, — сказав Гриць. — Це ж по дорозі. Спочатку — Інну, а потім — вас. Рушили!

Надворі їх зустріла справжня злива. Перебігли під дощем до машини, пірнули в затишний салон. Інна сіла на переднє сидіння, хлопці одразу ж закуняли на задньому, зморені випивкою та ситою вечерею. Гриць вивів машину з плутанини вулиць, виїхав на міст Патона. Злива відійшла десь на Лівобережжя, у вітрове скло тепер періщили рідкі, але великі краплі. Він покрутив верньєр приймача, знайшов тиху, лагідну мелодію. Інна дивилася перед собою тривожно, зосереджено. Ніби щось вирішувала і не могла вирішити. Чи то Грицеві лише здавалося? Сподобалася дівчина, і він уже готовий ідеалізувати її, надавати в уяві таких рис і схильностей, яких, може, й близько нема. І

все-таки вона чарівна. Тільки дивно, що товариство в неї дуже тривіальне, навіть вульгарне. А втім, де ти його знайдеш — вишукане товариство? Люди як люди! Сучасний стиль, розхристаний, вседозволяючий, легковажний, іронічний. Може, за всім тим треба шукати в глибині душі таємничу перлину. А то ми ковзаємося по поверхні, помічаємо лише те, що впадає у очі, а приховані скарби серця залишаються невідкриті, невикористані, забуті. Так відбувається загальне збіднення стосунків, а отже й культури всієї епохи.

— Інно...

— Що? — ніби луна, відгукнулася дівчина.

— Чому ти... засумувала?

— Я не сумна... я...

— Грицю, — раптом почувся різкий голос Марика, — в тебе не знайдеться вогника припалити?..

— Я не палю. А запальничка є. Будь ласка. Марик припалив сигарету, в салоні поплав запах димок. Грицеві знову здалося, що Інна зіщулилась від окрику Марика, зблідла. Що це йому мариться, всякі психологізми лізуть у голову?

Таксі проплуталося крізь лабіринти вулиць Подолу, викотилося на Фрунзе. Біля повороту до Пущі-Водиці Інна попросила зупинитися. Потиснула руку Грицеві, пальці в неї були холодні, як у мерця. Вона вискочила з машини, Марик вийшов за нею, щось почав говорити в сутінках. До Гриця долинули відчайдушні слова дівчини: "Не треба, не треба! Я прошу тебе, благаю — облиш це! Чуєш?".

Марик щось тихо відповів Інні, вона замовкла і прожогом метнулася геть, розтанувши в сутінках. Глибока тривога закралася в серце хлопця, неусвідомлені підозри бентежили душу. Щось за покровом тьми застерігало: "Не їдь далі! Тут поряд — люди, тут рух машин. Не їдь!". Та він зусиллям волі відігнав ті застереження, і, коли Марик сів на переднє сидіння й зачинив дверця, рушив далі.

Хлопці мовчали, тільки ззаду чулося важке сопіння Еді. Освітлені вулиці скінчилися, почався ліс, у променях фар з'являлися й пропадали високі столітні сосни, вичавлюючи з машини все, на що вона була здатна, ніби хотів тією скаженою швидкістю заглушити неспокій, що в'юнився у грудях.

— Зупини! — раптом глухо сказав Марик.

— Що сталося? — крізь стиснуті зуби запитав Гриць.

— Треба розім'ятися, зупини!

Ніби блискавиця розкрояла свідомість хлопця, і він при тому внутрішньому світлі відчув, що зупинятись не можна. Ні в якому разі! Треба якнайшвидше домчати до Пущі-Водиці, до освітлених вулиць. Інакше — біда!

— Зупини, гад! — гаркнув Марик, приставляючи до бока таксиста дуло пістолета. — Ти хочеш розбити і себе й нас?! Зупиняй, паскудо!

Гриць прикипів до керма, нога влипла в педаль акселератора, ліс довкола злився в суцільну сіру смугу. Хлопець внутрішнім зором побачив те, як йому треба зараз діяти. Не логіка, не розум, не досвід, а щось древнє, генетичне, невловиме, неуявне оволоділо

його руками, думкою, почуттям і спрямувало машину з страхітливою швидкістю прямо в бетонний стовп високовольтної мережі. Марик завив від страху, відкинувся назад, простягнувши руки вперед, ніби старався відіпхнути смертельну небезпеку, що фатально мчала назустріч. А в якусь критичну мить Гриць різко загальмував, аж загарчали колеса, а машина в'юном закрутилася на обочині. І тоді хлопець ліктем врізав Марика в скроню. Бахнув постріл. Блискавка обпекла бік таксиста, але він встиг вихопити пістолет з рук напасника і щосили тріснути рукояттю по черепу Еді, який намагався схопити його ззаду за плечі й притиснути до сидіння. Молодший злочинець охнув, обм'як і лантухом повалився вниз. Таким же блискавичним ударом Гриць вліпив усю свою шаленість і лють в скроню Марика, котрий, очманівши від першого удару, намагався відкрити дверцята. Бандит заляк і більше не ворухився. Патьоки крові заливали його обличчя. Гриць відчував знесиленість і спустошеність, у животі пекло, тепла кров стікала по стегнах на сидіння. Треба їхати назад, інакше бандити отямляться, і тоді йому — хана!

Машина слухняно вийшла на асфальт, розвернулася. Гриць поклав пістолет собі на коліна, до крові закусив губу. Не розкисати, не втрачати свідомості!

У голові дзвеніло, дорога завалювалася десь вниз, у сіру безодню, соснові віття кружляли у світлі фар якийсь хаотичний танець. Де люди? Невже в світі нема людей? Аби лиш домчати... І спочити... А Інна... Інна... Чорноока красуня... Вона знала... Вона хотіла попередити... "Гроза близенько", — попереджувала вона. А він розпустив слину, захопився красою, нічого не помічав. Який жах! Краса йде поруч зі злочиним, з потворністю, з безжальністю. Чому він такий сліпий? Чому він такий сліпий?..

Авто вийшло на освітлені вулиці, помчало проспектом Фрунзе. Хтось голосував йому, десь почувся пронизливий сюрчок міліціонера. Гриць не зупиняв шаленого лету, аж доки його машина, завищавши гальмами, приткнулася до тротуару біля управління МВС на площі Калініна. Тоді він відчинив дверцята і вивалився на асфальт. Ріка безтямності понесла його в пітьму...

Гриць ішов лісом. Дорога звивалася поміж багатолітніми дубами й соснами, товстелезне коріння, ніби кільця удавів, громадилося поперек шляху, і хлопець повинен був високо піднімати ноги, щоб переступати ті численні перешкоди. Довкола чорніли густі чагарі, на вітах сиділи екзотичні птахи, насуплені й сердиті, ніби ворони взимку. Гриць здивувався: що за дивні птахи? Таких навіть у Брема не описано. Як вони могли опинитися в помірних широтах? Може, з якогось звіринця втекли? Потім зненацька прийшло розуміння: це сон! І ліс якийсь картинний, і чагарі надто билинні, й птахи не тутешні. Блиснула весела думка: чи можна у сновидінні проекспериментувати? Дослідити реалії цього химерного світу? Спробувати порівняти з тим, що він знав в звичному, буденному стані.

Таке рішення втішило його. Він підняв руки до очей, почав розглядати долоні. Здивувався: на руках було по сім пальців. Два великі пальці з боків і по п'ять всередині. Така форма кінцівки не видавалася потворною, хоч була цілком незвичною. Він стиснув руки в кулаки, великими пальцями притис середні, засміявся. Що за химери? Звідки

такі форми, навіщо вони? Знову розкрив долоню, глянув на хіромантичні лінії. Вони були відмінні від звичних: три товсті звивисті лінії йшли від горбика "Юпітера" до поля "Місяця", розсікаючи всю долоню. І все, більше нічого!

Гриць оглянув свої ноги. Вони були босі, і теж на кожній — сім пальців. Вбрання легке, срібно-сіре, в кишенях якісь папірці, записник. Він добув його, почав гортати. Між верхів'ями дерев загорівся велетенський диск сонця (чи, може, це не сонце, бо чому воно таке багряне і вражаючих розмірів?). Малинові полиски освітили сторінки блокнота, Гриць придивився до тексту. Літери мінилися, пливли, але він зусиллям волі зупинив те розпливання і прочитав: "Конгрес LR. Ініціатива Радісної Істоти". Гриць здивувався: що за конгрес? І до чого тут Радісна Істота?

Зненацька виникла нова назва: "Liberte Rex". А далі переклад: Володар Свободи. Щось тут не так. Рекс — означає цар, імператор. Дивне поєднання ознак, характеристик: панування й звільнення. Нижче тексту з'явилося зображення — людина верхи на драконі, вона впевнено поклала руку йому на пащу, і монстр слухняно несе вершника вперед.

Гриць згадав, що все це відбувається у сні, засміявся, поклав блокнот у темно-червоній обкладинці до кишені. І знову поспішив уперед. Його десь чекають. Він повинен встигнути. Здалека долинули звуки динамічної музики, перестуки тамбуринів. Дерев розступилися, відкривши велику галявину. Гриць приєднався до кільця людей, котрі оточували вродливу жінку, що танцювала. Музика лунала десь згори, народжувалася поміж густими вітами, а танцюристка в магічному ритмі грайливо пливла над травами й квітами, і чорні очі мерехтіли райдужними вогнями, і самовпевнена посмішка була ніби відтиснута на її прекрасному обличчі. Гриць відчув гіпнотичний вплив танцю, рухів, музичного ритму і почав розхитуватись у такт з її невпинним кружлянням. І зненацька збагнув, глянувши на лиця присутніх, що всі вони сплять, заколисані цією чаклункою. І він теж навіки закам'яніє тут, якщо не зуміє подолати її навіювання.

Гриць лапнув у кишенях піджака, намацав коробку сірників. Радо засміявся: ось воно. І коли жінка, виграючи в повітрі довжелезним прозорим шарфом, наблизилася до нього, він чиркнув сірника і підпалив мерехтливую тканину. Шарф спалахнув багатобарвним фейєрверком, вогонь перекинувся на танцюристку, і вона загорілася чорно-багряним полум'ям. Глядачі застогнали, закричали нажахано, а палаючий смолоскип, ще трохи покружлявши по галявині, ліг жменькою сірого попелу до ніг Гриця...

А потім він раптово прокинувся...

Не розплющуючи очей, усміхнувся. Які химерні видіння! Треба запам'ятати, занотувати. У звичному стані такого не придумаєш. Семипала рука, конгрес "володаря свободи", танцююча жінка-фантом. Що за дивина, що за таємниця — наша підсвідомість?

Він хотів звичним рухом відкинути ковдру, щоб скочити на підлогу, але в животі запекло, все тіло пройняв потужний заряд болю. Гриць застогнав, розплющив очі.

Над ним схилюлося обличчя молодої дівчини з великими прозорими очима, в яких читалася тривога. Пишна русява коса була прикрита білосніжним ковпачком. Де це він? У лікарні? Чому, як?

Зненацька у пам'яті загримів обвал спогадів. Вечір, грозова ніч, Інна, бандити. Бійка, шалені перегони нічними вулицями Києва. Що було далі, що сталося з ним, з напасниками?

— Заспокойтеся, — тихо мовила дівчина. — Все гаразд. Як ви себе почуваєте?

— Де я? Що зі мною? Чому... не можу встати?

— Ви в лікарні. Небезпека минула...

— Пам'ятаю... я домчав до міліції... А потім — темно... Що сталося з бандитами? Їх схопили? Вчора вночі... я бився з ними...

— Заспокойтеся, — ласкаво повторила дівчина, поклавши долоню на його чоло. — Їх схопили. Але не вчора. Це сталося три тижні тому. Ви три тижні були в безпам'ятті. Вас оперували. Але все пройшло вдало. Небезпеки вже нема. Ви одужуєте...

— Три тижні, — прошепотів Гриць знеможено. — Три тижні... А я відключений... як мертвяк...

— Дякуйте долі, що ваша свідомість відключилася, — доброзичливо сказала дівчина. — Операція була вельми складна. Куля в животі... До речі, вже два тижні тут чергує слідчий. Він звелів одразу повідомити, як тільки ви прийдете до тями. Зможете прийняти його?

— Покличте... Він якраз мені й потрібний...

Дівчина зникла. Хлопець втомлено заплющив повіки. Почулося тихе покашлювання, скрип табуретки. Гриць відігнав знемогу, глянув перед собою. Біля нього сидів молодий білявий хлопець у цивільному костюмі, білий халат був накинутий на плечі наопашки. Гість усміхнувся привітно, підморгнув рудуватою бровою.

— Ну як — видряпався?

Гриць засміявся. Дивний слідчий. Ніби хлопчисько з сільського вигону: жодної серйозності, значимості, суворості.

— Якщо за три тижні не зіграв у ящик, — пожартував він — то, мабуть, таки... видряпався...

— Тоді до діла, — зігнав усмішку з лица слідчий. — Я тебе мучити довго не буду, та й допиту формально проводити нема потреби. Все вияснено, злочинці нічого не приховали. Моє прізвище — Гаркавенко Іван Степанович, старший слідчий управління МВС міста Києва. Про тебе знаю все, що треба. Ти Гук Григорій Васильович, водій таксі KIA 27-74, позаштатний співробітник журналу "Хрін". Правильно?

— Так точно, — кивнув Гриць. — Ніби в циганки побував...

— Жартуєш, — отже, діло йде до норми, — вдоволено сказав слідчий. Він розгорнув папку, переглянув кілька сторінок. — Слухай, я розповім, що з тобою відбулося, а ти скажеш — так чи ні. Двадцять сьомого липня цього року ти виїхав на трасу, біля метро "Більшовик" до тебе підсіла прекрасна незнайомка, прізвище якої Тутук Мар'яна Сергіївна...

— Прізвища її я не знаю, — перебив Гриць, — а звати її Віолетою.

— Вона така Віолета, як ти папа римський, — засміявся слідчий. — Віолета — то її кликуха у злочинному середовищі... та й не одна кликуха, ще є з десяток. То штучка неабияка. Слухай далі. Вона розгорнула кілька фотографій прекрасних Дульціней, і в тебе потекла слинка. Так?

— Слина не потекла, а краса дівчат таки вразила, — зніяковів Гриць. — Цілий букет таких чудових типів...

— Ясно, — підбадьорливо сказав слідчий. — Я не засуджую, діло молоде, я б сам захопився. Але ж ти не тільки захопився, а клюнув глибше! Так?

— Що значить — клюнув?

— Прийняв запрошення. Навіть забув про свій обов'язок виконувати план. Ну, ну, я не ханжа! Все мені зрозуміло, але невже тебе не вразила примітивна прозорість всього, що відбулося? Чому б це отака хвацька дівчина запрошує таксиста, не знаючи, хто він і що він, до себе в гості, та й не просто в гості, а щоб звести з своєю подругою-красунею? Чи ти гадаєш, що для таких красунь нема претендентів, окрім тебе? Ну, ну, не обурюйся, ти хлопець хоч куди, в тебе можна закохатися з першого погляду... їй-право, все це так! Але... повинна бути і якась самокритичність, і бодай крихітка обережності та соціальної відповідальності. А ти помчав на вогник приманки, як гімназист.

— Красива ж дуже! — пояснив Гриць. — Не стримався. Щось забурунило в серці, в душі...

— Знаю, знаю, де в молодих хлопців бурунить! — весело підхопив слідчий. — Слухай далі. На другий день ти, як і домовився з громадянкою Тутук, приперся вночі до неї, де й познайомився з Інною Гайдук.

— Таки Інна, — заплющив очі Гриць, полегшено зітхаючи. — Хоч ця не має кликухи...

— Поки що не має, — ствердив слідчий. — Ще молода. Та вже почали її втягати в злочинний світ. Погрози, обіцянки, шантаж...

— Слухай, Іване Степановичу, — судорожно підвівся на ліжку Гриць, — ти постарайся ту дівчину... Інну... врятувати... Вона не дуже винна. Вона хотіла мене попередити, а я... мов сліпець, нічого не збагнув. У дорозі вона просила їх, вмовляла... але, певно, не могла перебороти страху ...

— Переборолла, — сказав слідчий. — Доки ти віз своїх "друзів" лісовою дорогою, Інна потелефонувала в міліцію. Звичайно, тобі ми не могли допомогти, але для неї це плюс. Заспокойся, обіцяю тобі, що їй дадуть умовний термін. Думаю, що вона повернеться на нормальну дорогу...

— Ну, молодець, — полегшено зітхнув Гриць, знову розслабившись на подушці. — Я дуже радий...

— Дивний ти хлопець, — знизав плечима слідчий. — А втім, розумію тебе... Слухай же далі: відбулася вечірка, танці, випивон...

— Я не пив.

— Знаю — ти не пив. Всі це підтвердили. А далі, як в кіно: гроза, нічна дорога, міст

Патона, Набережна, Поділ, проспект Фрунзе. — Інна виходить, Марат Гольдер сідає біля тебе...

— То він таки Марик, Марат?

— Марат, Марат... аж бридко, що таке ім'я паскудить. Але кликух у нього теж достатньо. Так от... Гольдер сідає біля тебе, а потім ти на півдорозі до Пущі розпочинаєш свою баталію...

— Не я розпочав, — заперечив Гриць. — Він вимагав зупинити, а я збагнув, що це — кінець!

— Як це ти збагнув?

— Інтуїція! Хіба я знаю — як? Зрозумів, що мені — хана. І до того ж — пістолет під боком. Я не знаю, як я діяв, але все було, ніби вві сні... ніби діяв не я, а хтось інший...

— Ну, в сні так не діятимеш! — розвеселився слідчий. — Тут, брате мій, блискавична реакція. Два такі бандюги, та ще й озброєні, а ти їх опрацював, як одбивні котлети! Гольдер мені казав, що якби знав, що ти каратист, то обійшов би поза Владивостоком тебе. Каже, що в тобі сто фурій бушувало, що вони не встигли збагнути, що й до чого, як ти їх укокошив!..

— Який каратист! — здивувався Гриць. — І близько не ночував біля карате. Не знаю жодного прийому... та й не хочу знати.

— Та мені це ні до чого — запевнив його слідчий. — Головне, що ти діяв у тій екстремальній ситуації ідеально! Зрозумів? Найменший промах, найменше вагання — і все! Тут, справді, щось майже машинальне, інтуїтивне чи інстинктивне... та справа не в формулюваннях, а в тому, що відбулося. Молодець! Спочатку потрапив у пастку, у павутину, але зумів вискочити з неї блискавично. Та ще й з багатим уловом. Для нас, криміналістів, звичайно. А тобі — наука. Дорога наука, але вельми корисна. Щоб знав: не все те золото, що...

— Знаю, знаю, — махнув рукою Гриць. — Бачу, що зовнішня краса — лише лаштунки сцени, прикриття чогось втаємниченого... а те втаємничене не так просто визначити...

— Ну й добренько, — почав складати аркушки з записами слідчий. — Мені від тебе поки що більше нічого не треба, та ти й не знаєш більше того, що я сказав. Так?

— Так.

— Відпочинеш, я ще прийду, підпишеш протоколи, свої свідчення... Можу сказати, що саме мало відбутися. Ця група злочинців уже вбила кілька таксистів та водіїв приватних машин. Автомобілі переправлялися на Кавказ, в Середню Азію, перефарбовувалися і, звичайно, продавалися. Сам розумієш — прибутки неабиякі. Випадок з тобою допоміг знешкодити групу вельми небезпечних убивць і грабіжників...

— А Віолета... чи як її... Мар'яна... теж така?

— Ого! То штучка страшна. Модерна малина, сам бачив. Розкішна бібліотека, великі зв'язки, гранична обережність. Окрім грабунку автомашин, ця дівка замішана ще в безлічі авантур. Там і розпуста, і розповсюдження порнографії, і перепродажа імпортованих речей, і валютні операції. Вона страшніша від тих двох убивць... Але досить

про це. Відпочивай. Про суд будеш знати, повідомимо. Раджу, як вийдеш з лікарні, взяти довгочасову відпустку. Говорив з редактором твого журналу. Бідкався, хапався за голову. Чого, каже, понесло того дурня оглашенного у бордель? Чи йому мало нормальних дівчат? Та на нього летять красуні, як хрущі на квітучу вишню, а він...

Гриць зареготав, ойкнув від болю в животі.

— Ну тебе, не сміши! Ой!

— Гаразд, кінчаю! Товкач казав, що як видужаєш, забере тебе кудись у село, у відрядження... Я раджу — їдь! Про таксі поки що забудь.

— Знаю, знаю. Дай очухатися, а там — побачимо. Батькам повідомили?

— Поки що утрималися, — сказав слідчий. — Брат твій Борис просив не повідомляти. Каже, що у матері хворе серце...

— Правильно вирішили — зрадів Гриць.

— Ну, я пішов, — підвівся слідчий, — а в коридорі чекають Борис і сестриця твоя Христина... Їй Борис повідомив, вона примчала... Ридає там. Хай зайдуть?

— Передай, що жду.

— Одужуй. Радий за тебе.

Двері палати зачинилися за слідчим, потім з'явилася лікарка. Вона запитливо глянула на Гриця.

— Брат і сестра добиваються побачення. Боюся, що це буде занадто...

— Хай зайдуть.

— Тоді не більше двох хвилин.

— Добре, добре.

Від дверей почулися прудкі кроки, постать у білому кинулася до хворого, замерхтіли сині очі, повні сліз і страждання, брови, такі ж густі, як і в Гриця, зійшлися на переніссі з німим запитом.

— Братику, братику... Як тобі, що тобі?

Гриць пригорнув її голову до себе, поцілував у чоло.

— Соколице моя, сестро... Прилетіла? Спасибі, спасибі... Батьки не знають?

— Що ти, що ти? — крізь сльози промовила Христина, пестячи його щоки, схудлі руки. — Мама не витримає, як знатиме все. Краще прийдеш у гості, скажеш, що переніс якусь недугу, але про бійку з бандитами — ні слова!

— Згода, згода! — усміхнувся Гриць. — Сам хотів просити про це...

Над Христиною з'явилося худорляве обличчя брата Бориса, наблизилося.

— Що ж це ти, малий? Га? Як же це ти? Треба було тобі оте таксі?

— Та хіба в таксі справа? — зітхнув Гриць. — Хто знає, де й на якому перехресті нас чекає та чи інша потвора? Ти забув казки народні, брате...

— Жартуєш? — похитав головою Борис. — А я ледве не тріснув від тривоги. Уявляєш, що було б, коли...

— Не треба! Я вже все зрозумів, коли переговорив із слідчим. До речі, славний хлопець. Якщо хочеш — поговори з ним, він все розповість. Там ціла детективна історія...

— Мені той детектив ось де сидить! Вийдеш з лікарні — берися за розум, кінчай університет, займися солідною справою. Може, хочеш до мене? Ти ж заочно в політехнічному навчаєшся? Га? У кіберцентрі такі події назрівають, такі перспективи, що аж дух захоплює.

— Що там таке?

— Тримаю зв'язок з цікавим вченим. Папуас, доктор математики. Колись він уже був у Києві, виступав. Розробляє принципово нові методи моделювання реальності, ми з ним ідемо майже паралельно. От і вирішено — скликати в Києві конгрес, конференцію, започаткувати альтернативну математику...

— Ну, це не для мене! — підняв руки Гриць. — Я в цій справі неук.

— Даремно! Ця справа цілком нова. Можливо, саме дилетанти годяться більше для нової математики, ніж спеціалісти...

— Добре, добре, дай спокій, Борисе. Розповіси мені про це пізніше. Дай глянути на Христину. Як ти, сестричко? Все в пущі своїй? У заповіднику?

— Так, братику...

— Сумуєш... за Івасиком?

Сестра судорожно ткнулася в груди братові, беззвучно заплакала. Гриць погладив її буйні коси, що чорним вінцем обвивали голову, пригорнув.

— Тихо, сестро, тихо... заспокойся. Втрати невідшкодовні, але треба зберегти спокій. Бо як нам далі йти, якщо кожна втрата руйнуватиме рівновагу душі?

— О ти мій філософе, — жалібно усміхнулася сестра крізь сльози, — я всього-на-всього молода жінка, котра втратила найдорожче. Те, що ніколи, ніколи... ти розумієш — ніколи не повернеться...

— Розумію, сестричко, розумію... але попереду...

— Мовчи. Не треба, — витерла очі Христина. — Головне, що ти одужуєш, що ти знову будеш здоровий. Як тільки вийдеш з лікарні, їдь до мами. Чуєш? Батьки турбуються. Вони ж нічого не відають.

— І не треба, щоб звали, — попросив Гриць. — Передай, що бачила мене, що здоровий, що незабаром буду. Найближчими днями.

— Побачення закінчене, — почувся суворий голос лікарки. — Хворому треба спочити. Крім того, пора процедур.

Борис і Христина попрощалися, вийшли. Гриць знову пірнув у сон, у заколисуючу дрімоту.

Надвечір він прокинувся, відчув незвичайне полегшення. Певно, в організмі відбувся разючий перелом у бік воскресіння й оздоровлення. Хлопець зі смаком повечеряв, всівшись просто на ліжку: з'їв манну кашу, шматочок смаженої риби, випив компоту. Чергова санітарка прибрала тарілки, запитала:

— Прийняти міліціонера зможеш?

— Якого міліціонера! — здивувався Гриць. — Слідчий був уранці.

— Так той був у нормальному костюмі, а цей — справжній міліціонер. У формі. Якийсь Сава.

— Сава? — зрадів Гриць. — Давайте його сюди.

— Родич, чи що? — пробуркотіла санітарка.

— Брат...

— Ну, коли брат... то гарно. Скільки їх у тебе, тих братів?

— Багато, тітонько, багато...

У двері протиснулася плечиста постать у білому халаті, що прикривав міліцейську форму. Обличчя Сави розпливалося у щирій усмішці, в руках він тримав три багряні гвоздики.

— Не проженеш? — запитав від порога.

— Ходи сюди, братику! — закричав Гриць щасливо. — Дай тебе обняти. Яким вітром?

Вони розцілувалися. Сава поставив гвоздики у склянку з водою, помилювався ними, підніс Грицеві до носа.

— Понюхай, яке чудо!

— Справді, — нюхнувши, вдячно сказав Гриць. — Тільки чого це ти мені квіти носиш ніби дівчині? Чи вас цьому навчають у міліції? Делікатному, так би мовити, обходженню ?

— Тобі можна в притони вчашати, а мені не можна побратимові квітів принести? — в тон йому одказав Сава. — Мовчи й не заперечуй. Я три тижні був як на голках.

— Ти одразу дізнався про те, що сталося?

— У ту ж ніч. Все управління гуло. Пригода виняткова. Я коли почув, як ти в лісі під Пущею ринг влаштував, подумав: ну, придбав собі братчика! З таким не занудишся! Ну, ну, не гнівайся. Знаю, що тобі не солодко про таке згадувати, та й слідчий, напевне, душу вимотав...

— Навпаки, дуже приязний хлопець. Він уже все розмотав, а мене розпитував цілком формально...

— Ну, я радий, Грицю, дуже радий. Що тобі треба? Може, цитрусових?

— Мовчи про цитруси та ананаси, — похмуро пожартував Гриць. — В тому притоні наївся цитрусів та інших делікатесів досхочу. Доки й житиму — гикатиму! Ось поки наївся...

Він провів ребром долоні по горлянці. Обоє засміялися.

— А я, Грицю, днями поїду у ваші краї. Сезон полювання. Може, заскочу до ваших. Щось передати?

— Заїдь, — зрадів Гриць. — Познайомишся з сестричкою, з батьками. Вона оце недавно була, з братом Борисом приходила. Жаль, що ти їх не застав. Я б познайомив. Та дарма, як буде змога, заїдь, передавай вітання, скажи, що незабаром приїду. Але про те, що сталося, — нічирк! Я й своїм так сказав. Щоб матері — ні слова! затямив, Саво?

— Так точно! — козирнув, засміявшись, Сава. — Буде зроблено. Хутчіше виходь на волю з цієї буцигарні і дай мені знати. Бенкет влаштуємо, а я постараюся свіжої качатини добути. Ну, будь здоров, нічний волоцюго, невдалий донжуане!

— Ні пуху тобі ні пера! — сказав Гриць навздогін Саві.
— Іди к чорту! — весело огризнувся від дверей побратим.

ЧАСТИНА

ДРУГА

Трясовина

І ось настане час і мить,
коли розділиться людина,
І дух у ній запломенить
І заричить страшна звірина.
Тоді відбудеться двобій –
Нещадний, грізний і останній,
І той космічний буревій
Скінчиться в дивному мовчанні.
Постане з тиші дивина –
Істота Зоряного Краю,
Над всім возвиситься вона
І цілий світ в собі з'єднає.

Старий єгер Василь Гук поволі йшов густими заростями лісу. Ішов, як завжди, не поспішаючи, ніби пливучи поміж деревами, понад кущами ліщини й глоду, терну й шипшини, відчуваючи кожною цяткою тіла й душі доброзичливий спокій дубів, ліричну задуму беріз, древню щедрість запахущих сосон, що невтомно гудуть і шепочуть пісню вічності. Йому здавалося, ніби він іде давно, давно, не зупиняючись, не спочиваючи... а все те, що інколи з'являється в пам'яті, — люди, явища, істоти, дитинство, юність, зрілість, хвилювання, пошуки й розчарування, — то все лише сновидіння на ходу, лише марення втомленого розуму, а головне — цей безмірний ліс, ці трави, гриби поміж ними, щебетання птахів і граціозні тіні косуль, що голубими тінями з'являються й щезають у гущавині заповідника.

Він вийшов на високий горб. Пісок вузькими рівчаками плив униз. Старий Гук зупинився, глибоко вдихнув повітря, напоєне свіжістю й теплом серпня, духом зачарованого лісу. Звідси видно було зелене покривало заповідника — хащі змішаного лісу, дніпровські луки, кручі на тім боці. Здалека докочувалися гудки пароплавів.

Гук помилювався своїм вічним і єдиним багатством, тихо спустився з піщаної кручі, рушив далі у щоденний обхід. Поміж соснами, поміж дубами, поміж невеликими озерами, поміж заростями ліщини. Перескакував невеличкі потічки, обходив густючі нетрі чортополоху.

Зненацька здригнувся. Зупинився. Здалека почулися постріли. Єгер завмер, і очі в нього блиснули, мов криця шаблі.

Ще, ще постріли. А потім — рев пораненої істоти, ніби передсмертний зойк.

Гук зірвався з місця, побіг.

Віття шмагало його по обличчю. Загрузали ноги в пісок. Задишка давалася взнаки, гостро поколювало біля серця. Але він біг, біг, біг не зупиняючись.

Яруги, чагарі, лісоповал. Далі — узлісся, дорога. На дорозі — зелений "рафик", а біля кущів — група людей. У руках рушниці. А біля їхніх ніг — конаючий лось, точніше — лосеня...

Старий єгер хвильку постояв, приклавши долоню до грудей, втихомирював скажену канонаду серця. Опираючись на стовбур берези, заплющив очі. Перед внутрішнім зором попливли жовті, багряні, червоні кола. Різкі постріли, автоматні черги. Падають, падають жовті, багряні листя з дерев. Василь Гук у партизанській папасі з червоною стрічкою дивиться з-за кущів. Поряд з ним напружені обличчя друзів-партизан. Перед ними піщаний кар'єр, туди падають тіла розстріляних. Вздовж ями — ланцюжок постатей у сіро-зеленій уніформі. Гук з товаришами рішуче кидається вперед, тріщать автоматні постріли, падають на пісок тіла ворогів...

Єгер розплющив обважнілі повіки. Дивиться в реальність сучасного дня. Лося зв'язали ноги, просунули поміж ними палицю. Два здоровенні браконьєри понесли здобич до "рафика", за ними гордо прямував літній чоловік з рушницею — повнолиций, самовпевнений, усміхнений. Вигляд у нього був вельможний і вдоволений.

Гук повільно наблизився з протилежного боку. Зняв рушницю з плеча, звів курки.

Лося кинули на пісок біля машини. Шофер відкрив задні дверцята.

— Оце так здобич! — захоплено почухав він потилицю. — Ну, у вас окомір, Ван Ванич!

— Поганих не тримаємо! — самовдоволено реготнув літній чоловік. — Вантажте здобич, всім перепаде свіжатини...

Браконьєри підняли лося: це була молода тварина, одноліток. Єгер виступив з-за машини. Поважний чолов'яга задрижав. Здоровенні хлопці від несподіванки випустили лося. Закривавлена голова тварини безвільно відкинулася, чорне око втупилося в небо.

— Що вам тут треба? — завищав мисливець, намагаючись оволодіти ситуацією.

Гук тужливо глянув на лосеня.

— Жаль Вітьку...

— Якого Вітьку? — огризнувся браконьєр. — Що ви валяете дурня? Забирайтеся геть!

— Славне було дитя, — тихо вів далі єгер, — довірливе... бо йшло до людей, бо вірило в людську доброту... брало їжу з рук...

Обличчя поважного чоловіка налилося бурячковим багрянцем.

— У мене... домовленість, — пробурмотів він, втрачаючи самовпевненість. Глянув на своїх супутників, ніби шукаючи підтримки, ті боягузливо одвертали очі.

— Я мушу вас заарештувати, — спокійно сказав Гук.

— Та ви що? — верескнув браконьєр. — Та ви знаєте, хто я?

Він почав ритися в кишені, шукаючи посвідчення.

— Ви — злочинець, — твердо відповів Гук. — Браконьєр. Це кажу вам я, старший єгер заповідника "Надія". Ви — убивця!

— Та я вас! — оскаженіло закричав затриманий, смикаючи рушницю з-за плеча.

— Залиште пушку в спокої! — зі сталлю в голосі сказав єгер. — У мене три заряди:

одна куля і два "жакани". А стріляю я без промаху!

"Мисливець" зблід. Його поплічники презирнулися, розгублено вступили в землю.

— Покладіть Вітьку в машину, — наказав Гук.

Браконьєри слухняно виконали його веління.

— І не сором вам убивати беззахисне дитя? Падлюки...

— Ми що... ми люди підневільні... наказано... Ми лише піднести що-небудь... шкуру зняти...

— Шкуру зняти, — зблід єгер, і видно було, як на худому обличчі заходили щелепи.

— З вас би зняти шкуру! Сідайте! Поїдемо в дирекцію.

Поважний чоловік з готовністю сів на переднє сидіння. Його понурі помічники залізли в "рафик" ззаду. За ними просунувся єгер з рушницею наготові. Дверцята зачинилися. Машина рушила.

Гук не дивився на браконьєрів. Тяжко було бачити людиноподібні постаті, в душах яких насправді не було нічого людського. Це завжди створювало для старого єгера нерозв'язну дилему: він знав, що закон вимагає рівного, однакового ставлення до кожної людини, якою б вона не була, але... серце давно вже придбало суворий, неспростовний досвід: вертикальна постать і людське прізвище в паспорті ще нічого не означає, — в глибинних надрах такої істоти можуть діяти пристрасті й сили, що перевершують лють і силу прадавніх доісторичних драконів.

Сонячні промені інколи проривалися в прогалини поміж вітами дерев, світляні зайчики грайливо миготіли у вікнах, падали на мертве лосенятко. Голова звірятка похитувалася, коли машина підскакувала на вибоїнах лісової дороги, і здавалося, що Вітька заснув після смачної паші, повністю довірившись турботам друзів-людей. Лише чорне око докірливо поблискувало, непорушно дивлячись в душу єгера, і в тому мовчанні Гукові вчувалося: "Що ж це ти зробив, Василю? Навчив мене довіряти таким, як ти... і я прийшов до простягнутих рук... а тоді — вогонь і морок! І я вже не прийду... навіть до тебе не прийду...".

Мордаті хлопці сиділи на протилежній лавці, понуро сопучи, дивилися десь убік.

Єгер поклав долоню на голову Вітьки, стримав теплий клубок, що підкочувався до горла. Заплющив очі. І знову багрові кола попливли перед ним, понесли його далеко, далеко, у давно загублені роки...

Похитуються носилки. На них — вмираючий боєць з кривавою пов'язкою на чолі. Піднявся на мить, хотів щось сказати Василеві і знову знесилено впав на спину. Довкола гриміла канонада, наступали кайзерівські війська, червоногвардійці бігли в атаку, відчайдушно лаючись, а Гук схилився над товаришем дитячих літ і намагався вирізнити з агонізуючого белькотання осмислені слова.

— Гордійку, Гордійку... Що ти хочеш сказати? Що? Може, передати щось? Скажи... скажи...

— Квіти... квіти — Гордійко стиснув руку побратима, його вії затріпотіли. — Ти пам'ятаєш? Ми пасли корів... Квіти... і роса... І сонечко... більше нічого... не треба...

Останнє зітхання. І докірливий погляд у глибини синього дивокола. Навіщо? Навіщо?

Гук дав знак товаришам. Носилки лягли на землю. Василь став на коліна перед покійним, торкнувся вустами холодного чола. Поклавши долоню на скляніючі очі, закрив повіки...

Старий егер отямився від спогадів, застогнав. Голова лосеняти похитувалася біля його ніг. Машина весело бігла поміж сосновими посадками. Ось вона підкотила до арки, на якій красувався напис: "ЗАПОВІДНИК "НАДІЯ". Зупинилася біля брами, прикрашеної візерунчатим різьбленням.

Гук відчинив задні дверцята, вискочив на пісок.

— Виносьте убитого! — твердо наказав він.

Браконьєри покірно виконали його веління.

— Беріть за плечі!

Вони, крякучи, підняли лося на палицю, просунуту поміж зв'язаними ногами, згромадили на плечі, понесли. Гук відчинив ворота. Поважний чоловік, залишивши рушницю на передньому сидінні, рушив за егерем і своїми помічниками до кам'яного рожевого будиночка, що виднівся між заростями бузку, прикритий крислатим віттям вікових дубів. На ганок викотився повний круглолиций чоловічок, щілинка його очей звузилися, розгублено зупинилися на обличчі поважного браконьєра.

— Ван Ванич! Ви? Що сталося?

— Та ось... непорозуміння.

Здоровенні хлопці опустили тушу лосеняти біля ганку. Старий егер похмуро глянув на круглолицього.

— Товаришу директор, — офіційно заявив він, — ось ці... типи убили... Вітьку... Я затримав їх, відповідно до існуючого законодавства.

— Гм. Бачу... Але навіщо ж ти... Такого чоловіка...

— Якого чоловіка? — з боєм вигукнув егер. — Хіба заповідник не для всіх? Хіба закон не один? Тоді і за вбивство людини одного треба розстріляти, а іншого — відпустити?!

— Ну що ти, що ти, Василю Йвановичу, — роздратовано розвів руками директор. — То людина, а то...

— А це — дитя невинне, — тужливо сказав Гук. — Ви ж знаєте, Іване Явтуховичу, що Вітька довіряв людям. Вони його підманили, а потім підло... в упор...

Запала гнітюча тиша. Поважний чоловік, якого називали Ван Ваничем, бадьоро кашлянув, хотів поплескати старого егера по плечу. Той з огидою відсахнувся.

— Все правильно, — почухав потилицю Ван Ванич. — Помилка вийшла. Закон — для всіх! Тут, бачте... ми не врахували, що заповідник, вийшла така загогулина, занесло трохи вбік. Хе-хе! Азарт мисливський. Хіба я не розумію? Атавізм, древні інстинкти... Що ж поробиш, ми ще не янголи!

— Заповідник тут ні до чого, — похмуро заперечив Гук. — Лосів убивати взагалі не дозволено.

— Я заплачу, — примирливо сказав Ван Ванич. — Заплачу. Ви мені пришліть — скільки, я... я все зроблю... Це все правильно — начальник ти чи звичайна людина, порушив закон — відповідай. Хе-хе! Визнаю, визнаю! У нас тепер перебудова, прискорення, самокритика. Самокритика — велике діло! Ви тільки тее... розголосу не треба...

Директор заповідника схвально й улесливо закивав головою.

— Чудово, чудово, Ван Ванич! Хе-хе! Непорозуміння вичерпано.

— А старого, — вів далі, осмілівши, поважний браконьер, — нагородити треба. За принциповість, твердість... Тим більше що пенсійний вік почався для нього чверть віку тому. Навіщо ж так мучитися людині? Геройський старий, хвалю! Хех-хе! Але заслужений спочинок давно вже чекає його.

Іван Явтухович усміхнувся очима-щілками.

— Розумію, Ван Ванич. Ясенько. Нагородимо старого. Авжеж.

Гук поглянув ще раз на докірливе око лосеняти, тяжко зітхнув і мовчки пішов геть від ганку дирекції. Спина його згорбилася, ніби він тримав на ній надмірний тягар. Поважний мисливець-невдаха злобно глянув йому вслід, презирнувся з своїми помічниками. Один з них — з волохатими, як у горили, руками, фамільярно підморгнув.

— Нічого, Ван Ванич, вибралися на тверде. Доскіпливий старий, з ним так просто не похрюкаєш. Безсеребренник. Та доведеться провчити його, бо життя не буде. Не продишнеш...

Саві снився феєричний сон. Він бачив себе у чорному просторі, а перед ним пливла спіраль Галактики — дивовижна вогняна квітка, що мерехтіла зорями-іскринками. Сава оглянувся, побачив, що безліч таких полум'яних квіточок манили його теплими жаринками з безмірних глибин. Він щасливо засміявся. Напевно, це йому сниться! Згадав, що недавно побував з друзями у планетарії, лекція про будову Всесвіту, про його походження, історію та розвиток схвилювала, спонукала до глибоких роздумів. І ось тепер, у сновидінні, його душа знову прагне відтворити чудове враження. Тільки там, у планетарії, відчувалася неприродність небесної проекції, а тут все було життєво, тривожно, переконливо, подих тайни і глибинної реальності пронизував темно-фіолетову безодню й самоцвіти галактичних спіралей.

Почулася велична музика, ніби мелодійний метроном відлічував ритми вічності. І в потужному потоці того ритму він почав летіти до рідної Галактики. Хто йому сказав, що це його світ? То було тайною, але він знав, що наближається до Чумацького Шляху своїх пращурів, тільки бачить його не зсередини, а ззовні. Здивувався: якою силою летить? Потім усміхнувся: а яке це має значення? Головне — летіти туди, куди притягується серце.

У високості ударив гонг.

Стрімко наблизився Чумацький Шлях. Розсипався на зоряні рукава, на світоносні джерела.

Назустріч летять, летять полум'яні світи-сфери, розходяться врізнобіч — червоні, багряні блакитні, зелені, жовті, сліпучо-білі. Цілий вихор сузір'їв. Вони сплітаються у

фігури казкових звірів, птахів, людей. Так ось звідки древні взяли назви для зоряних знаків! Вони бачили те, що узрів Сава тепер. Вони вміли літати поміж зорями.

Органна мелодія супроводжує нестримний потік світів. Здається, що тому потоку нема кінця-краю.

Та ось вдалині вирізнілася жовта зірочка. Спочатку непоказна, вона блискавично наблизилася, виросла, закрила небо, крилами пульсуючої сріблястої корони охопила простір. І відійшла вбік.

Замерехтіла сфера планети — пустельна, непривітна, димляча, покрита цирками і кратерами. Вона подібна до Місяця, але Сава знає, що це — Меркурій. Велетенські тріщини, зловісні провалля, на обрії височать гострі піки гір.

Далі, далі, зупинитись не можна! Тут країна смерті й пекельних стихій, тут ніхто не зустріне, не привітає мандрівника. Ось ще одна планета. Шаленіючі вихори хмар, клетотіння розжарених газів. Це Венера, зоря світанку, богиня любові. Омріяна тисячами романтиків оаза нової раси людей, колиска прийдешньої цивілізації або навіть пристанище життя — вищого, мудрішого від земного. Перші польоти земних розвідників розвіяли міф, зірвали фату краси й надії. Чому так сталося? Може, просто ми заглянули у дзеркало любові й побачили там свій відбиток? Може, інакше й не могло бути?

Сава дивується. Звідки в нього такі думки? Здається, що вітер зоряних просторів вимітає порошок з його душі й розуму і свідомість пульсує вільно, окрилено, осягаючи такі думки й знання, котрих ніби й не було в звичній пам'яті.

Венера відпливає в глибину простору, ніжно пульсує сріблистим покривалом. І здається Саві, що планета доброзичливо усміхається вслід йому, щось обіцяє, нагадує, кличе...

А поміж зорями вже виростає ніжно-блакитна сфера. Та ні — вона зеленово-золотиста. Чи аквамаринова, кольору морської води. Це ж вона, прадавня мати богів, титанів і людей. Гея стародавніх міфів, колиска розуму й вічного пошуку. Музика затихає, звучить ледь чутними акордами — лагідними, пестливими. Це сюди, до неї, в її обійми летів Сава, це тут, в заповітному краю, він мав знайти щось важливе, найцінніше, вартісніше самого життя.

Планета наблизилась, заповнила небосхил.

Хмари, хмари.

А під ними — океани, континенти. Сава щасливо засміявся. Все так, як він вчив у школі, на уроках географії. Обертається глобус, плывуть гірські хребти, моря, звиваються змійками ріки, оксамитною зеленню вирізняються лісові масиви. Пропливає внизу Каспій, Волга, Дон, видніється Дніпро. Десь тут... десь тут він має зупинитися. Ближче, ближче. Лінія, що відділяє ніч від дня. Ніжні сутінки, вечір. Летять навстріч списи лісових верхів'їв, розступаються лісові велети, відкривають арку, а на ній напис: "ЗАПОВІДНИК "НАДІЯ".

Сава пролетів попід аркою, заглибився в хащі лісу, ніби захоплений вихором птах. Силою волі намагався зупинитися, не впасти на землю. Гаряча хвиля піднялася від

трав і чагарів, охопила його, заколисала. І він повиснув у невагомості над килимом квітів, побачив багряне коло сонця, що сідало за обрій, віддзеркалювалося у спокійних озерах і болотах. Почув щебетання птахів. Вечірні тумани сивою габою вкривали простори, шепотіли нечутні пісні...

Пронизливий гуркіт струсонув свідомість, і він прокинувся. Відчув, що сидить у кузові відкритої тритонки, яка, завиваючи, долала вибоїни піщаної дороги поміж густими лозами та вільхами. Одразу згадав усе. Це ж він їде на полювання з гуртом знайомих мисливців. Їде в ті краї, де живуть батьки його нового друга й побратима Гриця. Тільки чому на душі так неспокійно й тривожно? Може, виною тому раптове пробудження від чудового сновидіння? Чи оцей рев машин, крики й регіт мисливців, котрі весело виспівують на ходу, милуючись мальовничими краєвидами?

Сава перехилився через борт машини, глянув уперед. Дорога чомусь здалася йому ножом, що розпанахує живу землю навпіл, крає її болісну плоть. Здивувався: завжди шляхи здавалися йому життєдайними артеріями, котрі напоювали людським теплом, прагненням, інформаційними потоками, новинами й надіями, білокрівцями й червонокрівцями людей таємничий організм суспільства. Шляхи несли в своєму річищі друзів, побратимів, гостей. Тому й називалися вони гостинцями. Але чому тепер у ньому інше видіння? Чому перед його внутрішнім зором виникав весь процес зародження, зростання, розширення доріг? Спочатку тонюсінькі павутинки-капіляри сивезної давнини, що пробуравлюють степи, ліси й гори, а потім вони посилюються, глибшають, вгризаються в тіло матері-землі болісними пругами незагойних шрамів, ніби слідами розбійницьких орд. Скільки лихоліть і нещасть, руїн і злоби, ненависті й роздору перенесли в своїх річищах шляхи-дороги? Хто виміряє ту лавину муки? Чи співмірна вона з елегійністю, лагідністю та пісенністю тих стежок-доріжок, котрі оспівані казками й думами? Недарма Чорний Шлях залишився в пам'яті народній, але "Світлого Шляху" годі там шукати. Хіба в небі, там, де він, Сава, тільки що літав у ласкавому видінні?..

Сава стріпнув головою, проганяючи несподівані думки. Що це з ним сталося? Таке відчуття, ніби він пірнув у силове поле якоїсь потужної енергостанції, і незрима енергія безжальним вітерцем вимітає з нього попільць самозаспокоєння й розумової лінії. І треба мислити, мучитися, перевіряти глибинний вантаж власної свідомості й пам'яті. Чи варте чого-небудь те, що там покладене, добуте, приховане?

Ланцюжок машин виповз на буйні луки. Вечірні сутінки скрали небокрай. Захід палав райдужною феєрією барв крізь серпанок сизо-блакитних туманів. Тритонка зупинилася, мисливці з веселим галасом розвантажувалися. Сава теж зіскочив на траву, зняв рюкзак, допоміг стрибнути вниз спанієлю, спокійному, доброзичливому псу.

— Сюди, сюди, Вірний, — ласкаво погладив його хлопець. Пес влігся біля рюкзака, смачно позіхнув. Сава кинув йому шмат ковбаси, оглянувся.

Машини розверталися на широкій площині луку, безжально толочили смарагдові трави, торкнуті першим багрянцем, ніжні квіти покійно лягали під колеса. Там і сям

виростали намети. Спалахнули багаття, золотисті іскри зірочками помчали у видноколо, ніби прагнучи прилучитися до своїх вічних сестер у безмірності.

— Чого стовбичиш? — весело крикнув йому хтось із мисливців. — Закам'янів від захоплення, га? Це тобі не урбаністичний рай, це тобі справжнісінький едем, боже ж ти мій! А що буде завтра? Як почнеться сезон? Га?

Сава промовчав. Дихав простором, небокраєм, де вже засвічувалися перші зірки, лагідністю туманів, умиротвореністю озерного плеса, що багрянилося неподалік.

Поряд в ним загоготіло багаття, осяяло збуджені обличчя мисливців. Заблищали в полисках полум'я пляшки, похідні стаканчики. Хтось весело розповідав якусь історію про полювання, інші слухали, сміялися, піднімали вгору келишки, проголошуючи жартівливі тости. Блищали при світлі вогню зуби, жадібно вгризаючись у хліб, ковбасу та цибулю. Саву покликали до гурту, він мовчки махнув рукою — не хочу. Спостерігав, як мисливці любовно складають рушніці, ніжно погладжують стволи, як вони підкидають сухі лози в багаття. Захоплення в очах, іронію, недовір'я, роззявлені в непідробних веселощах роти — все це відзначив Сава у внутрішній тиші серця, ніби на екрані кінематографа. І жодного слова не чув. А може, не хотів чути?

І так, як у сновидінні, в свідомості залунала мелодія. Тільки тепер це була тривожна нота очікування, напруги, невдоволення. Сава торкнувся долонею чутливої спини пса.спаніель з-під лоба поглядав на радісних людей: він був серйозний, похмурий і трохи іронічний. Йому все було звичним, природним: хвастовиті речі, захоплені жести, палахкотіння вогню, величне зоряне колесо, що поволі оберталося у безмірному тайноколі небес.

Сава тихенько рушив геть, від вогню, захопивши рюкзак з собою.спаніель слухняно поплентався за ним. Хлопець незабаром знайшов невисоку пахучу копичку сіна, ліг у її обійми, заклавши руки за голову, втопив погляд у мерехтливій безодні.

Цвіркуни торкнулися смичками незримих струн. Заспівали сонячну ораторію. Полетіти б знову в глибини казки, і мчати, мчати, мчати без кінця й краю, прагнучи до блакитної сфери життя, де тривожно червоніють на зеленій арці слова: "ЗАПОВІДНИК "НАДІЯ"...

Перед очима Сави попливли зоряні міражі, якісь казкові птахи промайнули над видноколом, чийсь уважні, доброзичливі прозорі очі зазирнули в його серце, діви в білих серпанкових уборах закружляли довкола у мелодійному хороводі. Діви чи зорі?

Сава щасливо заплющив очі. І задрімав біля нього, чутливо здригаючись вві сні, вірний пес...

Прокинувся хлопець удосвіта від громових ударів. Спочатку подумав — гроза. Та, виплутуючись із лабіринтів дрімоти, згадав, що він приїхав полювати. Певно, ранні мисливці вже розпочали сезон.

Сава встав, обтрусив сіно. Біля ніг сидів, з готовністю поглядаючи на нього,спаніель. Небо тепліло, зірки танули в ніжно-рожевих променях світанку.

Тумани повзли над луками. В промоїнах імли видно було темні обриси машин, наметів. Тиша охоплювала небокрай. Тільки якась надчуттєва тривога пронизувала

простір, хвилювала серце.

Хлопець хутко склав рушницю, зарядив. Надів на плечі рюкзака, тихенько свиснув псові, рушив подалі від машин і наметів, туди, де за стіною туманів бовваніли вільхи й лози.

Позаду знову гримнули постріли, ніби хтось шмагонув ножом по тканині світанку. Крик. Чи стогін. Тріпотіння крил. Звилися в ніжно-блакитну глибіню злякані качки та гуси, стрімко понеслися над луками, розтинаючи покривало ранкового туману.

Перед Савою виникло поміж клаптями імлі озеро, береги його всуціль позаростали ситником і чар-зіллям, на воді велично красувалися білосніжні лілеї та жовті глечички. Мисливець обережно йшов понад берегом, уважно придивляючись до кущів. Спанієль вирвався вперед, гавкнув. З прозорого плеса зірвався гурт крижнів, і Сава машинально провів услід їм стволами рушниці. Гримнуло два постріли, і три птахи каменем упали вводу. Пес радісно кинувся за ними, поплив поміж замріяними лілеями. Сава блискавично відзначив це поєднання: латаття, промені світанку, голова спанієля серед квітів, а в зубах у нього — мертві качки. Вірний виніс здобич на берег, поклав крижнів одного за одним біля ніг господаря. Обтрусився. Все було, як мало бути. І все було, ніби вві сні. Чому тривога проймає його? Як сумістити мисливський азарт, дивне відчуття неприродності його вчинків, химерні зоряні сновидіння і очікування дива?

Сава прив'язав мертвих птахів до пояса. Рушив далі.

Спалахнув обрій. Показався багрянний край світила. Заіскрилася трава самоцвітами крапельок роси. Володар життя викотився в брами світанку, обняв дивокколо променистими руками.

Знову зафуркотіло в кущах, густа зграя чирят вихопилася над головою мисливця з озера. Він різонув дублетом просто в середину втікачів. Посипалися з неба крилаті створіння. Мстиве відчуття задоволення, ніби імла якоїсь кривавої гущі далеких віків, ворухнулося в душі хлопця. Вірний діловито зробив кілька рейсів на плесо, приносив здобич на берег і складав на купу. Сава обвішався качками, ніби сувенірами своєї невситимої жадібності. Щось в надрах душі застерігало, квилило: зупинися! Але тіло прагнуло вперед, ніби виконувало волю незримої зловісної інерції вбивства. Він заглибився в болото, стрибав по купинах, обминаючи купки вільх. Знову вогняні шворені в небо, знову темні грудочки з криком падають униз, здіймаючи райдужні водограї на спокійній поверхні болота.

Сава відкрив на ходу рушницю, викинув використані патрони. Стволи диміли. Він зарядив нові набої. Над головою промайнули дві важкі качки. Мисливець вистрілив, зірвався з купини і, плюхнувши у воду, провалився в рідку багнюку. Поруч впав конаючий крижень, забив крильми в передсмертній судорозі, розбризкуючи воду. І затих.

Сава — вже по пояс у болоті — потягнувся до купини, провалився ще глибше. Багнюка хлюпнула в очі, засліпила. В душі прокотилася хвиля жаху. Він судорожно витер долонею очі, оглянувся.

— Вірний, де ти? Вірний!

Пес підстрибував на купині, жадібно дивився на господаря, нервово метався туди й сюди, запитливо гавчав.

— Вірний, — прохрипів Сава. — Біжи... Приведи людей... Біжи, друже! Бо біда...

Пес протяжно завив, заскиглив, але не рушав з місця. Трясовина невблаганно й хутко засмоктувала мисливця, незабаром над поверхнею зрадливого багна виднілися лише плечі та голова Сави. Та ще кільце вбитих качок, вивалених у грязюці. Хлопець затиш, тужливо глянув довкола.

Спокійні очерети колихалися під ранковим вітерцем. Лілеї розкривали до сонця перламутрові пелюстки, ніби казкові малесенькі балерини-принцеси хизувалися перед світом своїм вічним розкішним нарядом. У синьому небі ледь помітно пливли білі хмарини — небували вісники далеких світів. Ніхто, ніхто в цілм світі, у всій безмірності не зверне уваги на нього. Він так і пропаде, засмоктаний трясовиною, під ніжним поглядом цих байдужих квіток, під романтичним шатром холодного неба.

Обличчя Сави спотворила гримаса шаленства. Він затіпався, засмикався, виринаючи із холодних чмокаючих обіймів, здіймаючи чорні бризки. Спробував накинути ремінь рушниць на купину, але не зміг.

— Ря-а-ту-у-унку-у! — закричав Сава.

Прислухався. Луна пропала десь в очеретах. Тиша. У небі пролетів крук, тужливо закричав. Почулися далекі постріли. Пес знов заскиглив, віддано дивлячись на безпомічного господаря.

Сава насилу випростав руку з лямки рюкзака, розшнурував його. Добув транзистора, ввімкнув, пошукав по діапазону, знайшов галасливу музику. Майнула химерна думка: може, почують, що серед трясовини лунає мелодія, звернуть увагу, прийдуть. Знав, що це — дурниці, але навіть іскра надії заспокоювала, давала втіху. Він кинув чорну коробку на купину, сам обперся на зіжмаканий рюкзак, щоб хоч трохи затримати невпинне засмоктування в мокру пащу болота.

Уже не борушковався, не метався, лише глибоко вдихав вологе повітря та безнадійно дивився на хмарини у небі.

Пес пострибав біля коробки транзистора, з якої чулася пронизлива квакаюча музика, нюхнув кілька разів, потім зірвався з місця, метнувся на іншу купину. Далі, далі. Зник у очеретах. В далечині затиш його тривожний гавкіт.

І знову мовчання. Спокій. Діловитий, приємний голос жінки:

— Ми передавали музикальні ритми народів Африки...

А трохи пізніше:

— Концерт за замовленням наших слухачів. Передова доярка колгоспу "Дніпровська зоря" Антоніна Чепурко просить передати "Танець маленьких лебедів" Чайковського для своєї старенької матері, котрій недавно сповнилося сто років. Соломія Антонівна — найстаріша жителька села Зелені Гаї на Полтавщині. Це прекрасне мальовниче село на лівому березі Дніпра, в якому нараховується двісті хат, поміж них — багато сучасних котеджів. Вісімдесят жителів зелених Гаїв мають власні легкові машини, більше ста — мотоцикли. Майже в кожному домі є телевізор, пральні

машини та інші побутові зручності. Соломія Антонівна, як і багато інших старожилів села, віддала своє здоров'я й снагу для того, щоб її рідне село розквітало, щоб назавжди пропали в пільмі минулого злидні, нещасття й забобони, щоб кожен міг прилучитися до великої й глибокої ріки вітчизняного та світового мистецтва. Антоніно, хай ваша матінка, шановна Соломія Антонівна, прослухає свій улюблений "Танець маленьких лебедів"...

Перед очима Сави пливли, пливли хмарини, кружляли, ніби гігантська карусель. Він засміявся судорожним сміхом. Небесна карусель на небесній ярмарці! Цілий всесвіт катається на веселій круговерті, навіть не помічаючи, що внизу захлинається багнюкою людина. Людина, — прошелестіло в свідомості. — Людина... А чим ти кращий від оцього крижня або чиряти, що зірвані з траси небесного польоту твоєю злочинною волею, твоїм архаїчним азартом? Хіба ти пожалів їх? Хіба жаліють їх, безпомічних створінь природи, тисячі, мільйони жадібних мисливців, котрі потрясають сьогодні простір незліченними блискавицями убивчих пострілів?

Хмарини мінилися, звивалися в плавному метаморфозі. Ось вони подібні на ескадру казкових корабликів, а тепер перетворилися на хоровод лебедів. Плещуть широкими крильми, радісно кружляють, закликаючи друзів своїх піднятися із землі в неосяжні простори волі. І ось вже перед примруженими очима Сави — кільце легких грайливих балерин на сцені оперного театру. Дивовижна музика Чайковського заповнює безмірність, а в її потоці невагомо літають понад луками дивні чаклунські створіння.

Зненацька вдарила чорна блискавка з неба. Хижий шуліка вривався в гармонійний хоровод. Посипалося біле-пребіле пір'я з дивокола. Падають з високості закривавлені лебедята...

Стогін! Чи передсмертний крик?!

Кільце мертвих птахів. І він посередині, ніби мертве сонце в супроводі позбавлених життя планет. Так воно й є, так воно має бути, — шепотіли холодючі вуста Сави. Хто вбиває когось — той вбиває себе. Вбиваючи життя на Землі, ми вбиваємо Сонце, котре дарувало те життя. І вдруге не отримаємо безцінного дарунка, якщо зневажимо його тепер...

Між очеретами почувся знову гавкіт Вірного. Сава з надією прислухався. Пес вискочив із густих заростів ситнику, стрибаючи з купини на купину, наблизився до знемагаючого мисливця. Радісно завищав, танцюючи біля транзистора, обтрушував брудні краплі води.

— Ну що, Вірний... що? — прошепотів Сава. — Бачив людей?..

Знову зашелестіли очерети, захлюпала вода. Вдалині з'явилася граціозна постать дівчини. Вона була одягнута в темно-синій тренувальний костюм, що зграбно обтягував її струнке тіло. На худенькому обличчі виділялися темно-сині очі. Ось вона вже поряд з ним, побачила заляпане багнюкою обличчя втопаючого, здивовано глянула на транзистор, з якого лине ласкава, тривожна, таємнича мелодія пісні й слова очікування та віри: "Ти признайся мені, звідки в тебе ті чари, я від тебе в ці дні у полоні печалі... Може, десь у лісах ти чар-зілля шукала...".

Сава не ворухився, затамував подих. Сниться йому чи це реальність? Сором і радість заливали груди. Дівчина зиркнула на кільце мертвих птахів довкола мисливця, густі брови на її перенісці зсунулися до купи. Хлопець відчув, як холодок передчуття заворушив його волосся. Де він бачив такі брови, такі очі? Та це ж... Такі брови у Гриця, в його побратима. Невже це... його сестра? Невже?..

Дівчина мовчки одв'язала від пояса віршовку, розкрутила, кинула один кінець Саві. Він судорожно вчепився в нього.

Рятівниця напружилася, впираючись в купину. Зловісно чавкнула трясовина, піддалася.

Пес підстрибував від нетерпіння поряд, бив хвостом об землю.

Ще зусилля!

Ще!

Повільно, надто повільно відпустило болото свою жертву. Тримаючись за руку дівчини, виповз з багнюки Сава, весь обвішаний мертвими птахами. Опираючись на рушницю, став на купину. Ще не вірячи своєму рятунку, дивився на небо, на дівчину.

— Дякую, дякую, — пробурмотів він. — Якби не ви...

— Дякуйте йому, — холодно відповіла дівчина, стріпнувши чорною гривовою волосся, розсипаного по плечах, і показала на спанієля. — Я проходила неподалік... Він кинувся до мене, схопив за брюки. Я зрозуміла, що біда. Розумний пес...

Вона гидливо глянула на здобич Сави. Одвернулася. Зробила знак рукою — ходімо! І, не оглядаючись, пішла до стіни очерету, стрибаючи з купини на купину.

Сава хутенько вкинув транзистора в брудний рюкзак, подався за нею, на ходу бридливо оббираючи багнюку. Важко дихав, усе ще не спроможний отямитися від пережитого потрясіння. Щось вирувало в ньому, обпадало, обгорало назавжди, щось прояснялося, висвітлювалося, прозорішало. В серці спліталися радість і якась дивна печаль. Запитати? Признатися? Адже домовлявся з Грицем, що завітає до його родичів, познайомиться, привітає. От і "познайомився", "привітав"! Боже, як бридко, недобре, нечисто! Навіщо, навіщо він поїхав на полювання? Чому не продумав усе як слід? Чому піддався хлоп'ячому азарту, гуртовому інстинкту?

Дівчина йшла стрімко, легко, не обертаючись. Байдужа, холодна. Розсувала очерет та рогіз, дивлячись лише вперед.

Мисливець винувато шкандибав за нею, опираючись на рушницю. Поруч дріботів пес.

Тиша. Шепіт очеретів. Співи птахів. Спокій.

І ось стіна ситнику та очерету залишилася позаду. Купини й болото поволі перейшли в галявини, порослі оксамитними травами та барвистими квітами. Розмаїті метелики пурхали над ними, подібні до рухливих незабудок або білих гвоздик, що раптом одірвалися від материнських стебел. Вірний радісно завищав, побіг вистрибом між травами, толочачи квіти.

З'явилися кущі. Узлісся. Дівчина заглибилася в ліс. Сава побачив стовп з написом: "ПОЛЮВАННЯ СУВОРО ЗАБОРОНЕНО. ЗАПОВІДНИК "НАДІЯ".

Хлопець на хвилину зупинився біля стовпа, щось хотів сказати дівчині, котра стрімко віддалялася, простягнув до неї руки... і знову опустив їх, мовчки кинувся доганяти її.

Ліс щасливо вирував пташиним гомоном, святкуючи вічну феєрію радості. Промені сонця пронизували густе віття дубів, беріз, хвойних дерев, і хлопцеві здавалося, що ті світлові тремтливі нитки сплітають до купи тріпотливе зело, повітря, квіти, хмарини в небі і пташиний спів у казковий, дивний килим.

Між деревами заворушилося щось велике, незграбне. Гавкнув пес.

— Вірний, мовчати! — наказав Сава.

Велично вийшов назустріч дівчині лось, довірливо витягнув губи до неї. Вона зірвала пучок трави, подала. Лось прийняв гостинця, почав задумливо жувати. Чорні очі тварини були вологі, глибокі й ніжні. Дівчина ласкаво погладила лося біля вуха, поцілувала в ніс. Сава дивився на все це чудо здалека, роззявивши рота. Знав, що лосі легко приручаються, що кожна тварина відчуває ласку й прагне до неї, але ось тут, тепер, картина повної гармонії між людиною й твариною, повної довіри жителя лісу до мислячої істоти вразила його до глибини душі.

Дівчина оглянулася, мовчки кивнула: ходімо далі. Лось тихенько рушив у кущі.

Мовчки йшли ще кілька хвилин. І відкрилася галявина. Довкола неї було багато ясел для годівлі тварин, кормушок, копиць сіна. На протилежнім боці білили стіни будиночка, над дахом вирізнявся флюгер, антена телевізора. Над хатцею лісу виднілася пожежна вишка.

Дівчина підвела Саву до невеличкого ставочка: в нього впадав, весело дзюркочучи, пустотливий потічок, прозорий і чистий.

— Помийтеся, — сухо сказала вона і рушила до будиночка. Над нею закружляли горлиці, галки. Сідали на плечі, на голову, радісно гомоніли, вуркотіли... Поважно зашкутильгав від сарайчика молодий лелека з перев'язаною ногою. Дівчина зупинилася, схилилася над ним, щось зашепотіла. Птах стріпнув кілька разів крильми.

Сава з болем і ніжністю дивився на неї. Одвернувся, повільно занурився в ставочок, що виявився достатньо глибоким. Гидливо почав полоскатися, щоб хоч трохи одмити вбрання. Ще раз глянув услід своїй рятівниці. Вона вже підходила до ганочка, з даху зірвалася хмара білих голубів, закружляла над дівчиною.

Сава зітхнув, прополоскав у воді вбитих качок. Вода в ставку скаламутилася. Хлопець важко вибрів на берег, кинув свою здобич на купку, з огидою здер з себе вбрання. Наблизився поранений лелека, здивовано схилив голову, глянув одним оком на мертвих птахів.

Хлопець з розгону стрибнув у воду, проплив кілька кругів. Знову вийшов на берег, намагався викрутити мокре шмаття, щоб хоч трохи просушити. До нього непомітно підійшла дівчина, тримаючи в руці пакуночок. Він випростався — високий, статурний, широкоплечий — поглянув на неї, як побитий пес. Темно-сині очі докірливо різонули сумління, але він не одвів свого погляду. Запитав:

— Як вас звати?

— Христиною, — відповіла вона і подала пакунок. — Переодягніться.

"Вона... вона, — холодком пройняло серце. — Що ж робити? Сказати чи ні?".

Він розгорнув газетний папір, побачив чорний спортивний костюм. Запитливо глянув на неї.

— Дякую, — сказав ніяково. — Я не забуду вашої щедрості. Я зумію віддячити...

— Забудьте про те, — суворо мовила вона. — Оце шмаття візьмете? А ні — я поперу, приведу до ладу... і пришлю, якщо залишите адресу...

— Не треба, — спалахнув він. — Можна викинути.

Він хутко одягнувся. Дівчина задумливо дивилася на верхів'я дерев, ніби поруч нікого й не було. Біля неї повільно походжав лелека, щось тихенько стрекотів.

Сава підійшов до дівчини, помовчав. Спаніель теж дивився на неї, помахував хвостом.

— Як мені дякувати?

Вона заперечливо похитала головою. Зробила знак — пора йти. Сава рушив за нею. Вона зупинилася, вказала на купку качок.

— Заберіть... здобич.

Він неохоче начепив на себе вбитих птахів, взяв згорток з мокрим вбранням.

Рушили. Пірнули під прохолоду вікових дубів, під покривало золотавих сосон, задумливих берез, тремтливих осик.

— Тук-тук! Тук-тук! — старанно довбав десь кору дятел.

Застрибала поміж чагарями косуля з дитинчатами.

Христина йшла лісовою стежиною, ніби не торкалася землі, велично, спокійно, задумливо.

Калейдоскоп кольорів і звуків. Неповторна, незбагненна, вічно нова, вічно юна пісня лісу. Чи то казка, чи то сон?!

Обірвалося диво! Ревіще, гуркіт оглушили Саву. Вони підійшли до асфальту. Хлопець отямився, глянув на дівчину. Вона стояла біля стовпа з дощечкою. А на ній напис: "ЗАПОВІДНИК "НАДІЯ".

Повз них з гуркотом проносилися машини, дорога дихала спекою і бензином.

— Мені пора, — сказала Христина. Погляд у неї був відсутній. — Щасливо...

— А як же... — хотів утримати її Сава.

Вона не оглянулась, не зупинилася. Розтанула в гушавині чагарів. Як привид, мов тінь. Ніби казка.

Марево кущів, віття променистих зайчиків поглинало її повільно-повільно, але невблаганно. Сава розгублено дивився їй вслід, намагався щось крикнути, зупинити, та вуста були безмовні, руки не сміли звестися, ноги не рухалися з місця.

І ось її нема. Ніби й не було. Ліс мовчазний і спокійний.

Хлопець важко зітхнув, глянув на асфальт. З піснями й реготом наблизився автобус. З його віконець звисали гірлянди убитих птахів. Машина зупинилася, відчинилися дверцята.

— Сідай, мисливцю!

Він втиснувся в тісний салон півторатонки. Назустріч йому потягнулися жадібні руки й очі, Мацаючи, оцінюючи здобич. Нелюдські, дивні очі!

— Ого!

— Везе ж людині!

— Молоток!

— Ну й дає!

— Ох і кадр!

— Де добув?

— Ха-ха! Так він тобі й сказав!

Пливуть, пливуть назустріч казкові краєвиди — ліси, переліски, озера, плеса Дніпра, луки.

Сава дивився на все те — і не бачив. Довкола йому підморгували, щось показували, кривлялися, та він не чув ні слова. Перед внутрішнім зором повільно, мов у невагомості, пливла понад луками, понад квітами Христина, дівчина із заповідника, синьоока мавка з суворим, замисленим обличчям... а вгорі, понад нею, радісна хмаринка білих голубів.

— Стій! Зупинись! — крикнув Сава.

Шофер пригальмував автобус. Здивовано глянув на хлопця.

— Чого тобі? Заканудило чи закортіло в те місце, куди царі піші{И ходять?

Мисливці смачно зареготали. Сава протиснувся до виходу.

— Відчини. Вийду...

— Що-небудь забув?

— Треба.

Він вистрибнув на обочину.

— Їдь. Я залишуся.

— Гей! Качок забув! — крикнули з машини.

— Беріть собі! — махнув рукою Сава і рушив убік, в чагарі.

З автобуса долинуло:

— Ну й дає!

— Шизик!

— Псих — не інакше!

Автобус помчав далі, затих. Сава у якомусь відчайдушному пориві заглибився в ліс, почав продиратися крізь густе віття соснової посадки, ніби хотів тими шорсткими пальцями зелених друзів змести з свого лица, з душі якесь омерзіння, незриму павутину, що сповивала його й душила. Зупинився на галявині біля вікової сосни, притиснувся розпашілим чолом до шорсткої кори. Трохи успокоївся. Глянувши на рушницю, нахмурився. Рішуче розмахнувся і, вдаривши нею об стовбур дерева, відбив приклад. Решту закинув у кущі чортополоху. І полегшено зітхнув, ніби той удар підводив рису під його остаточним рішенням.

На душі прояснилося. Він широко розкрив обійми навстріч небу, сонцю, лісу, рушив уперед.

Потім побіг весело, як колись у дитинстві, танцюючи на ходу й підстрибуючи. І побігли разом з ним дерева, трави, квіти й луки, озера й потічки в радісних, щасливих перегонах. І відчув Сава, що вони простили йому недавнє затемнення душі і знову прийняли його оновлену душу в своє щедre, щире братерське коло.

Василь Гук повільно ступив у кабінет директора.

— Слухаю вас, Іване Явтуховичу.

Директор знизу вгору зиркнув на худе темне обличчя егеря, видублене вітрами й сонцем, на довгі козацькі вуса, що надавали йому похмурого й навіть суворого виразу. Єлейно посміхнувся, жестом запросив сідати.

— Ніколи мені спочивати, — скупом сказав Гук. — Навіщо знадобився? Може, складемо акта на вельможного браконьєра?

— Що ти, що ти? — злякано виставив перед ним долоні директор. — Це діло вичерпане. Так, так... вичерпане. Штраф переказано на рахунок заповідника... Ім'я, правда, інше, не гоже плямувати поважного чоловіка через дрібниці...

— Поважний? — іронічно перепитав егер. — Чим же це він поважний? Простісінький злочинець. А те, що високо сидить, то тепер не такі, як він, летять за вітром... як полова у віялці! Чи ти, Іване Явтуховичу, сліпий, не бачиш, куди треба ниньки йти?

— Тихо, тихенько! — зацитькував Гука директор. — Хе-хе! Ти, брат Василь Іванович, дуже круто береш! Я розумію — святий гнів з приводу неподобства. Але ж переперчив, переперчив! Треба міру знати. Те, що в газетах пишеться, — одне, а життя — то інше! Сьогодні віють міністрів та інших вельмож, а завтра — вони нас перевіють! Хе-хе! Мудрий не буде поспішати. А тобі ж уже, боже ти мій, незабаром вік завершується! Та й до того ж... хіба зміниш одразу душу тієї чи іншої людини? Рептилія в кожного з нас ще ричить. І в мені, і в тобі, Василю Івановичу! Хе-хе!

— Не знаю, як ваша душа, — нахмурився Гук, — а моя — не ричить, Іване Явтуховичу. Вона болить і плаче, коли дехто намагається зробити з державного, народного заповідника своє мисливське угіддя. Та ще коли цей "дехто" не просто грубий браконьєр, а людина, котра сама повинна оберігати закон.

— Добре, добре! — замахав руками директор. — Все правильно, але є випадки, коли... А втім, я не про те. Тут я радився з деякими вищестоячими товаришами... хе-хе! Вирішили нагородити тебе премією.

— Яка в цьому потреба? — здивувався Гук.

— Нагородити солідною премією... оскільки ти звільняєшся з роботи, а заслуг у тебе багато.

— Он як? — уважно й гостро зиркнув на директора егер. — Позбавитися хочете від небажаного свідка?

— Що ти, що ти? Залишишся почесним, так би мовити, членом товариства захисту природи. На засіданнях виступатимеш всяких. Та й навіщо тобі так тяжко працювати? Вже чверть віку як на пенсії, а все працюєш, працюєш. Людина ж не машина, та й машині треба давати відпочинок. Наказ уже підписаний. Так що...

— Я не піду з роботи, — твердо сказав егер.

— Тобто як? — оторопів директор, і в щілінках-очах блиснула сталь. — Справа вирішена. Ти вже не будеш отримувати зарплатні.

— Ну й чудово — сухо мовив Гук. — Працюватиму так, за вдячність тварин, котрих врятую від смерті. Мені досить і пенсії. А лісових друзів напризволяще не покину... Рішуче ступив до дверей. З гуркотом зачинив їх.

— Ну й чортяка, — похитав головою директор. — Завжди обідню зіпсує. І чого йому треба?

Двері знову відчинилися. До кабінету зайшов високий стрункий хлопець з пильником, накинутим на плечі, з невеликим чемоданчиком в руці.

— Дозвольте?

— Зайдіть. Хто ви?

— Сава Корінь. Я з Києва. Працював після армії в міліції. Вирішив перейти до вас, у заповідник. Закінчив лісотехнічний технікум. Ось документи. Мене направили до вас егерем.

Директор неуважно пробіг очима по паперах.

— Чудово, чудово! Я залишаю це в себе. Ви з'явилися вчасно. Старий егер якраз звільняється.

— Хотілося б познайомитися, ввійти в курс справи, — сказав Сава.

— От і познайомтеся з ним, — посміхнувся директор. — Крутий стариган. Та нічого, справу знає. Ідіть до нього, скажете, що я послав.

— Як його звати?

— Василь Іванович Гук. Старий партизан, заслужена людина. Фанатик у справі захисту природи. Аж надто переживає за кожен випадок... порушення...

— Гук? — перепитав Сава. — Це його сини працюють у Києві? Борис і Григорій? І син Юрій — космонавт? Той, що в Москві?

— Космонавт? — вражено протягнув директор. — Такого космонавта... наче нема.

— Не було, — усміхнувся Сава. — А тепер є. Сьогодні вночі передали по радіо, по телебаченню. Космобіолог, кандидат біологічних наук Юрій Васильович Гук...

— Є, є в нього такий синок, — збліднувши від хвилювання, сказав директор. — Йч, яка закарлюка вийшла. А я за справами всякими радіо не слухаю. Дивись, куди Юрко добрався! Треба йти привітати старого. Він, мабуть, теж не знає. Ходімо разом...

— Незручно якось.

— Чого там. Колективне привітання. Ви ж принесли радісну вість!

Образа — як ніж!

Пронизала серце. Заболіла душа.

Старий Гук вийшов з кабінету директора, зачинив облуплені двері, ніби відрізавши себе від принизливої розмови, від нещирої посмішки, від фальші й неприродності ситуації, в якій треба кричати на весь світ, обурюватися, вимагати або — плюнути, стриматися, спокійно оцінити все і впевнено вести справедливий, людяний бій за те, що ти вважаєш єдино правильним. Гай-гай, тільки де ж взяти сили й снаги для цього

поєдинку, коли тобі вже вісімдесят шостий рік і розгубилася енергія та життєвий шал по численних стежечках минулого.

Він зійшов з високого ганку, ступив у зачарований світ дубового лісу, постояв трохи поміж чагарями, глибоко вдихаючи повітря, насичене запахом грибів і ніжної прілості падаючого листа. Піднявши погляд вгору, задивився на сині клапті неба в прогалинах між деревами. Це принесло спокій. Єгер зусиллям волі відігнав тінь образи, ніби неприємного нічного кажана. Рушив додому.

Минувши узлісся, ступив у вузьку сільську вуличку. Тихо чалапав поміж густим живоплотом дерези, наче брів у золотаво-зеленому мареві, а поруч неодступно пливла його тінь, схожа на спогади про минуле життя, від яких уже годі спекатися.

Десь на другому кутку лунали співи — там святкували весілля. Горпинин Іван — молодий тракторист — брав зоотехнічку Валю. Гарна пара, хай щастить! Та чи зуміють вони зберегти почуття, що нині пов'язало їх ніжними нитками? Чи пройдуть довгі гони життя разом? Сучасні молодята більше подібні до однорічного бадилля, аніж до вікових дерев: швидко ростуть, хутко зріють, швидесенько захоплюються. А ще прудкіше розходяться, мов два перекотиполя у широкому степу...

Та чи має він право судити про когось, а тим більше засуджувати? Може, є в сучасних юнаків та дівчат щось своє, неповторне, про що старше покоління й не догадується? Щось незбагненне. Можливо, інший плин життя, інші уподобання вимагають інших традицій, звичаїв, почуттів?

Сам собі усміхнувся — ой ні! Бо й самі вони караються тією поверховістю, тією непевністю почуттів, тими стрибками від закоханості до зневаги або навіть обридження. Він звідав радість і нерушиму вартість вірності й щирості, бо прожив із своєю Яринкою більше піввіку, ніби випив спільну побратимську чару. Всяке було в ній — гіркота й солодощі, терпкість і пахощі казки, — проте випили вони її дружно й охоче — одним подихом.

У серці гостро кольнуло. Старий Гук схопився рукою за груди, глибоко зітхнув. Не вистачало повітря. Він одійшов убік, в гущавину дерези, схопився за стовбур вишні, притулився щокую до гілки. Знеможено прошепотів:

— Нічого, нічого, Василю... Це ж просто втома... Минеться...

І знав, що вже не минеться. Знав, що наступає те, супроти чого не можна зарадити. Він звільна ліг на густий килим трави, випростався, з-під примружених повік дивлячись у безмірне дивокколо, що напинало понад світом синє вітрило. Земля хиталася, пливла у сонячному мареві. І плив разом з нею він. У високості вималювалися прозорою тінню велетенські ходики, мотався від обрію до обрію — сюди й туди — золотавий маятник: цок-цок! цок-цок! цок-цок!

"Все мине! Так-так! Все мине. Так-так!" — промовляв небесний годинник.

Єгер заплющив очі. Ой, мабуть, таки нічого не мине. Все йде тут, поруч, невідступно. Болісні спогади дитинства блискавично прокручуються перед оком свідомості невидимим проектором, і туга за втраченим, незробленим хлюпає в серце, тривожить. Гудуть, гомонять голоси, виринає з пам'яті давно минуле, нагадує, що вже

не вперше йому довелося пити з келиха образи й зневаги.

Перед заплученими очима виникають розмаїті обличчя. Трактористи, хлібороби, зоотехнік, голова колгоспу, доярки, бригадири. Знову прийшли супутники давніх тридцятих років, щось нагадують, щось вимагають. Ось і молодий хлопець — агроном, його тоді прислали до їхнього села піднімати сільське господарство. Ерудований, самовпевнений, нещодавно закінчив академію, готує дисертацію, хвалиться, що трохи попрацює тут, щоб дати їм — селянкам — новий поштовх, а разом з тим зібрати матеріали для наукової праці...

Що ж, це добре! Досвідчений хлібороб Василь Гук радіє новій людині, хай береться до діла, хай вивчає душу землі. Та чи можна це зробити наскоком? Так зарозуміло, зверхньо, авантюрно?

Чимось одразу не сподобався молодий агроном досвідченому сіячеві: і скептичною посмішечкою, що завжди блукала на пещеному вродливому обличчі, і підкреслено модним костюмом, таким недоречним поряд з засмальцьованими робами трактористів і куфайкою Гука, і нарешті своїм всезнайством та верхоглядством. На другий день після приїзду до села він виступав перед хліборобами в клубі, розповідав про нові ідеї в агрономії, в садівництві, про науковий метод господарювання, що, мовляв, іде на зміну архаїчному, допотопному. Леле! Як він стріляв у психіку селян вражаючими категоріями, всепланетними масштабами, космічними образами!

— Сільське господарство треба зробити таким же чітко діючим, як годинниковий механізм, як конвеєр заводу. Досить дідівського бурмотіння — як бог дасть, що скаже погода, от якби опади! Ні в бога, ні в природи ми не станемо просити дарунків. Ми їх вирвемо силою.

Люди переглядалися, усміхалися, проте не перечили, приголомшені аргументацією, ерудицією агронома. Лише вісімдесятилітній музика Онопрій, крякнувши, прошепотів на вухо Гукові:

— От чеше! Мов на цимбалах грає. Якби по його — на вербі груші б росли, а на осиці — кислиці!

Василь кивав, уважно слухав, а на чолі в нього залягала сумна, глибока зморшка. Проте він жодного слова спротиву не мовив, доки агроном бомбив людей своїми ідеями про всебічну механізацію, хімізацію та електрифікацію, про висушування боліт та поливне господарство, про гігантські водоймища, про повернення рік з півночі на південь або з півдня на північ, про керування погодою і повне загнущання природи, котра слухняно ляже до ніг людині. Доповідач завершив бадьорою впевненою фразою:

— Ми перевернемо землю, ми змусимо її дати все, що треба!

Він переможно глянув у зал, сів до президії, запитливо глянув на голову колгоспу. Той, схиливши втомлене повновиде обличчя до столу, уважно малював на папірці чортиків. Аудиторія невиразно мовчала. Василь Гук підвівся поміж принишклими селянами сажневим зростом, пригладив сивіючі козацькі вуса і сумовито сказав:

— Зажди, запальний хлопче! Не поспішай перевертати землю. Вже багато було на ній всяких перевертнів... чи, даруй, перевертальщиків, бий їх грім небесний, і дровець

вони таки чимало наламали!..

Люди схвально сміялися, агроном побагровів, кинувся, мов ужалений кропивою, до трибуни.

— Що ви хотіли сказати своєю безвідповідальною інсинуацією?

— Не знаю, що то за слово ти, хлопче, вживаєш, — цензурне чи, мо', нецензурне, — але я тобі мовлю те, що думаю! Я тебе слухав, послухай ти й мене — дурного! Ми, хлопче, досвідчені, старі горобці, нас на м'якині не проведеш. Говорити легко — ти спробуй перти плуга! Так прудко, як оце ти мовив, можна лише вітри пустити, а не природу загнuzдати...

Колгоспники аж за животи бралися від реготу, голова затуляв обличчя газетою, агроном мінився від люті, а Гук вів своє:

— І акушер, і баба-повитуха вам скаже: скільки не тужся, а як дитини в лоні нема, то нічого й не народиш. Хіба лише те, про що в товаристві не гоже казати. Все повинне визріти — інакше буде недоносок. Трактор — прегарно, але не поспішаймо зводити з світу коней. Висушування болота — гарна штука, та задумаймося, що буде після такого осушування? Чи не пожалкуємо ми про необдумане рішення? Всяке нове діло треба спочатку випробувати, дослідити, а вже тоді думати: вводити його на зміну старому чи, може, й підождати? Тож, хлопче, не поспішай, як голий... купатися! І ще одне зятям навіки: земля не любить балакунів. Земля — мовчазна!..

Люди тихим гомоном схвалювали Гукові слова, а молодий агроном, вже опанувавши собою, набрав незалежного зверхнього вигляду і, прикривши долонею рота, удавав, буцімто він позіхає.

— Ну й ще одне, — завершив свій виступ Василь. — Ти тут багато чого сказав про те, що ми силою вирвемо у природи те, що нам треба, що ми — загнuzдаємо її. Я знаю земельку таки добре, віддаю їй все життя, а тому маю право запевнити: не гнuzдати її, засупонювати чи запрягати треба, а — любити, любити природу, як рідну матінку. Ой, як вона потребує нашої любові й шани! Одняти від неї те, що ми потребуємо, що вимагає наш шлунок, тіло, господарство, можна! Силою одняти. Одначе відняти — все'єдно що пограбувати на великій дорозі. Можна носити вкрадене вбрання, можна їсти пограбований у сусіди харч, та чи довговічне, чи праведне таке життя? І чим воно скінчиться? Карою, хлопче. Не кидай на мене пекучим оком, не думай про мене, як звикли тепер казати, що я пережиток минулого. Я за те, щоб і механізація, і всяка інша "ація", проте на першому місці — любов до землі, до нашої єдиної, рідної матері. Інакше вона відплатить жорстоко й безжально...

— Це психологія Калитки! — крикнув агроном. — Тепер вік науки, а не всякої там любові та прадавніх забобонів. Індустріалізація сільського господарства, а не обожнення землі — ось запорука успіху!

— Нічого ти не втямив, — похитав головою Гук. — Закрита для тебе душа землі. На тому й скінчимо.

Після того вечора не злюбив Гука молодий агроном. Завжди зчіплювався з ним на будь-яких нарадах, на рознарядках, на засіданнях правління. Ранньої весни пащекував,

висміював старого бригадира за те, що той вимагав, не гаючись, садити картоплю.

— На чому ви ґрунтуєтесь? — іронізував агроном. Природні прикмети? Колір неба? Цвірінкання горобців? Чи поведінка свині в сажку? Ха-ха-ха! Чи крижі у вас крутять? Так у нас, Василю Івановичу, є досконаліші прилади, ніж заднє місце, котрим старі люди сідають на землю, щоб визначати її теплоту. Ха-ха! А, окрім того, є керівні органи, які користуються науковими рекомендаціями. А ми ще не маємо наказу садити картоплю.

— Якщо ми не посадимо картоплю в наступні чотири дні, — стримано переконував бригадир, — то спроможні будемо це зробити лише за три тижні, у травні, бо незабаром вдарять приморозки і доведеться чекати. Отож колгосп втратить тисячі пудів бульби. Повірте моєму досвідові...

— Ах, Василю Івановичу, — скептично відказав агроном, — плаче за вами древнє знахарство. З вас вийшов би чудовий шаман, а не сучасний господар землі.

— Ну це вже занадто, — не витримав голова колгоспу, котрий був присутній при цій розмові, і навіть молоді трактористи несхвально загомоніли, осудливо позираючи на агронома.

Такої образи Гук не міг витримати. Мовчки повернувся спиною до самодура і пішов додому. Болісно роздумував, карався сумнівами: може, справді він химерний дивак, уламок давно минулих звичаїв? Може, віднині доля його — піч, самотина та розмови з дружиною про город, кочерги та домашнє господарство? Ой ні, ні! Земля всевладно тягла до себе, кликала, гукала. Не можна вступатися з дороги, коли хочеш відстояти щось рідне, близьке й дороге. Наступні десятиліття показали, настільки вікова мудрість старих скептиків була прозорливішою за верхоглядство зарозумілих молодиків, сп'янілих від вседозволеності та відчуття влади. Висушували ріки, болота, руйнувалися храми й будівлі — взірці мистецького смаку народу, тихцем сіялися зерна зневаги до прабатьківських традицій, пісень та заповітів, спустошувалася нива душі у нових поколінь, а на те місце не завжди насаджувалося щось путнє й тривке, а часто — цілком чужинське, суєтне, порожнє, марне, мертвотне. Але скільки треба було прожити, перенести, передумати, перехворіти, щоб нарешті похопитися і обернути погляд на забуті, зневажені, а часто й навіки сплундровані вартості...

Ой, далеко відійшли ті тривожні дні. Ніби вічність промайнула. А разом з тим — ось воно, поряд, ніби вчора. Не сказав тоді Василь дружині про сварку з агрономом, не хотів бентежити її. Заліз на піч, поскаржившись на ревматичні болі в попереці, дрімав, снуючи нитку спогадів. Прокинувся, як завжди, о четвертій. За вікнами сіріло. Співали півні. Ярина почула, шаснула до печі, прошепотіла:

— Збираєшся куди, чи що?

— У поле піду. Погомоню з землицею.

— Поїси?

— Хіба що кисляку чашку.

Ярина заторохтіла глечиками, Василь почав одягатися. Із світлиці виглянуло заспане обличчя старшого сінка Івасика, великі сині оченята глянули на батька

благально й хитренько.

— Татку!

— Гов! Чого тобі? Чом не спиш?

— Чув — ви йдете гомоніти з землею?

— Гм. — Батько презирнувся з матір'ю. — А тобі що до того?

— Хтів би чути, як гомонять із землею. Ніколи не чув. Татку, візьміть мене з собою.

— Дуже хочеш? — всміхнувся Василь, розчісуючи гребінцем пишні вуса біля дзеркала, вмазаного в стіну біля мисника.

— Ой дуже!

— А школа, уроки? Тобі ж у школу?

— Я торбу візьму з собою. Прямо з поля — до школи.

— То вже візьми, візьми, — кивнула Ярина. — Хай дитя привчається до землі. Мо', полюбить?

— Збирайся, — махнув рукою батько.

Син скрикнув від радощів, миттю склав книги й зошити в торбу, сьак-так сполоснув личко і нап'яв на вихрасту голову кашкета.

— Готовий!

— Поїж, невгамовний, — ласкаво пожурив мати, наливаючи Івасикові молока і підсовуючи великий окраєць хліба. — Хлібець, правда, вже черственький. Сьогодні буде свіженький, пахучий. Прийдеш зі школи — борщику поїси, кашки з молоком.

Івась похапцем кусав крайця, запивав молоком, давився. Батько усміхався, сварився пальцем.

— Не глитай, як гусак. Їж повагом. Встигнемо.

Вони вийшли з хати в ніжне передсвітання. Блякли зорі в дивоколі, над лісом вставала перлиста заграва сходу. Ярина, проводжаючи їх, виглянула з сінешніх дверей, зиркнула на обрій.

— Славна погода буде.

— Весна в повній силі, — згодився Василь. — Ну, малий хліборобе, гайда за мною. Побачимо, як ти родичаєшся з земелькою.

Рушили стежиною поміж деревами старого саду. Химерними привидами стояли вишні та яблуні, простягаючи в передсвітанкове небо віти, сповнені весняної снаги й життєвості: ось-ось затріпочуть буйнощами квітування, радісного воскресіння. Плакучі верби лоскїтно торкалися Івасикового обличчя ніжними косами, що вже набрякали клейкими бруньками, і хлопчикові ті пестоші здавалися таємничими, живими.

— Еге ж верба чує, що ми йдемо? — довірливо прошепотів хлопчик, поспішаючи за батьком.

— Чує, — згодився Василь. — І вишня чує, і яблуня. І все, все, що живе й зростає. Читав я нещодавно в журналі одному, що рослини навіть відрізняють хорошого чоловіка від поганого. Як любиш рослину, з добрим настроєм її садиш чи поливаєш — вона краще росте, радіє, а як байдужий або ненависний — у такого чоловіка вона нидіє, гине, нікчемніє.

— А як рослина відчуває? — здивувався син. — Чим? У неї ж очок нема? І вух нема...

— Те ще треба вивчити, синку. Вчені пишуть, що в людині є здатність виділяти з себе... ніби промені, подібні до радіохвиль. Хороші думки у людини — хороші й промені, добрі, приємні. А злі мислі — то й хвилі ворожі, недобрі, неприємні. А рослини — вони ж сонячні діти, і добре відчують, де сонячна людина, а де гидка, мізерна. Кожним листочком своїм, кожною квіточкою відчують. Затямив?

— Угу. — Івась замовк, оцінюючи батькову відповідь.

— А ще замість собі, — вів далі Василь, — що й рослини діють на людину. Хоч як тобі сумно або тоскно, піди в ліс, піди на луки, в степ — і заспокоїшся. Чому б то? Бо жива довкола нас природа. Жива й чутлива. Недарма її з давніх-давен народ матір'ю називає...

Вони вийшли з саду, переступили перелаз, опинилися на царині, за селом. Ліворуч, над дніпровською долиною, жеврів схід, ніби розпукувалася в небі таємнича троянда — феєрична, казкова. Василь Іванович зупинився, глибоко вдихнув прохолодне солодке повітря, напоєне свіжістю й незбагненим духом землі.

— П'янить, — прошепотів Гук. — Сильніше від вина.

— Ви щось мовили, татку?

— То я до себе.

Високо в небі пролетів крук. Протяжно каркнув. Гук поглянув на нього, кивнув синові.

— Примічай — летить крук, гукаючи, на південь — бути добрій погоді. Кричить, летючи на північ, — негода.

Рушили польовою стежиною поміж озиминою, що густим вруном вкривала землю обабіч. Гук інколи зупинявся, нахилився, пестливо торкаючись пальцями смарагдових паростів, щось бурмотів.

У високості запалахкотіли вогнисті свічки — то сонячні стріли пронизали смугасті хмарини в небі. Потім поважно викотилося над обрієм імисто-червоне колесо, попливло над землею.

— Ой-йой! — скрикнув від несподіванки хлопчик. — А то що таке?

— Та сонце ж! — осміхнувся у вуса батько.

— А чому ж таке...

— Яке?

— Дивне! Червоне, велике. Якесь казкове...

— Прокинувся ти раненько, от і побачив казку. А хто до півдня спить — той не побачить, як прокидаються сонечко й земля, як вони люблять одне одного. Глянь, прислухайся, як все радіє сонечку.

Івасик, розкривши рота, п'є очима, вухами, всім тілом ще не бачений, не чуваний трунок нового відчуття. Все довкола здається рідним, любим і близьким. Простягти б руку — і можна торкнутися сонячного кола, погратися з ним, прокататися в небі на чарівному човні.

Ранок набирає сили, потужнішають промені, радісно іскряться росяні самоцвіти на озимині. Почав пісню жайвір над полем, захлинувся від щастя, затріпотів крильцями над Івасиком, знемагаючи в п'янощах щастя.

Батько тихо йде стежиною, ніби пливе. Ось кінчаються поля озимини, починається чорна рілля. Над нею ледь помітна синювата пара, повітря колишеться, несе тонкі запахи в небо.

— Ніби дихає земля, — зачудовано озивається хлопчик. — Хукає.

— Ти помітив? — схвильовано запитав батько.

— Атож...

— Добре, синку, добре, — тихенько сказав Гук, кинувши схвальний погляд на сина.

Вони ще трохи пройшли мовчки, поглинуті чарами весни. Низько над землею промайнув гурт вороння, голосно каркаючи. Зробивши крутий віраж, птахи сіли на ріллю. Поважно походжали по полю, щось видзьобували, сварилися.

— Що то вони роблять? — поцікавився хлопчик.

— Поживи шукають.

— Татку...

— Гов?

— А коли ви гомоніти будете в землю? Адже обіцяли.

Батько хитро глянув на сина, підморгнув.

— Уже гомоню.

— Як то? — здивувався малий.

— Мовчки. З землею треба розмовляти в тиші. Думкою.

Гук пішов навпростець через поле, схилившись до ріллі, пробуєчи землю на дотик, іноді — на смак. Івасик дріботів за ним, заглибившись у свої дитячі думи, намагаючись збагнути глибину батькової відповіді. Вона йому здавалася вагомою й незвичною, як у казці. Гомоніти мовчки? Дивно й гарно. Тільки так, напевне, й можна порозумітися з полем, лісом, небом. Ген які вони величні, широкі, неомірні! Де ж почути їхнє слово в звичному вияві?

— А ви навчите мене розуміти мову землі? — нарешті порушив мовчання син.

— Навчу, — сказав батько і погладив хлопчика по спині. — Тільки не зачерствій серцем.

— Як то?

— Виростеш — збагнеш.

...Тануть, тануть давні видива. Біль проймає груди, важко дихати. Старий єгер розплющує очі, пробує звестися на лікті. Що ж це з ним сталося? Невже кирпата прийшла з повісткою і пора збиратися? Недарма Явтухович дав йому одкоша ниньки, мовби відчув, що лев уже не лев, а лише порожня машкара, що її пора викинути на смітник. Може, покликати людей, гукнути? Та ні, не треба. Бо передадуть Ярині, перелякають її, а в неї ж серце хворе, тримається лише тим, що п'є чай з квіток глоду. Полежати ще трохи, заспокоїтися, хай сила землі ввійде в тіло, прожене слабість. Тільки сила вічної матері може допомогти... якщо я їй ще потрібен...

Кущі дерези пливуть в очах, наче примари, зіткані з туману. Туляться до лица старого Гука кущики материнки, блимають вогниками золотаві квіточки звіробою. Яка розкішна постеля! Заснути б навіки на такій, пливти у невідомість, у нові весни і сни...

Де ж це він упав на землицю? Вже недалечко до хати. Ліворуч яр, прямовисна круча. Глибока ущелина повзе гадюкою аж до річища, вкрита густими кущами терну й глоду. Тут він вперше зустрів її. Доле, як давно це було! Він безвусий шістнадцятилітній юнак — високий і кремезний. Сила в руках вирувала неміряна. Ніхто з сільських хлопців не міг здолати Василя в боротьбі. Після таких змагань на вигоні біля церкви він вертав додому вдоволений і сповнений предковичної снаги, завзяття, жадоби нових перемог. А батько дивився на сина докірливо, зітхав і лагідно, але владно промовляв.

— Дурості в тебе багато, синку. Ой, як багато! Ти хизуєшся силою, а що таке сила? Порхавка. Бачив гриба-порхавку? Товста, повна, велика. Наступи на неї, вона дихне смердючим димком і зморщиться. Нема її! Так і твоя сила: де вона й дінеться! Життя вимне тебе, не залишиться від сили й сліду. Пора тобі, Василю, за діло братися. Запряжу я тебе, синку, в роботу, там твоя сила хоч до ладу буде.

Справді, вскочив Василь у добрячу запряжку. Поля в батька було небагато, всього півтори десятини, тож на велику сім'ю в чотирнадцять душ не вистачало ні харчу, ні тим більше вбрання. Працювати треба було з ранку до вечора: на своєму полі, біля хати, на заробітках у цегельні або в незорих Таврійських степах, коли наставляли жнива.

Однієї весни, вертаючись з поля, Василь побачив сусідку Настю, гарну повновиду молодицю, а біля неї — маленьку її доньку, худесеньку, синьооку дівчинку. Ось тут, саме тут все це було. Настя пасла корову на налігачі понад кручею, а донька збирала весняні квіточки кульбаби і сплітала віночка. Тремтливим чистим голосочком вона виспівувала пісеньку. Яку ж? Боже мій, поверни пам'ять. Згадав, згадав! "Та нема гірш нікому, як тій сиротині, та ніхто не пригорне при лихій годині... Та колись ми любились, як зерно в орісі, а тепер розійшлися, мов туман по лісі...". О серце, може, це від тих прадавніх спогадів розриваєшся? Чому так вперто вони прориваються до свідомості? Далі, далі. Що було далі? Він тоді зупинився, задивившись на малесеньке чудо, на синьооку дівчинку з сонячним віночком в руках. Вона приязно всміхнулася і чемненько сказала: "Доблидень, дядьку!". Василь похвалив її: "Ввічлива дівчинка, одразу видно — хороших батьків. А як тебе звати?". — "Хіба не знаєш? — здивувалася Настя. — Їй вже три рочки, бігає повз ваше подвір'я, грається". — "Щось не примітив, усе клопоти, робота". — "Та ясно, — сміялася Настя, — ти більше оком накидаєш на інших дівчаток — трохи більшеньких". — "Ет, таке скажете, — почервонів Василь, — я на них і дивитися не хочу". — "Чого там, діло житейське, ти вже на порі".

"Ялинкою мене звати, дядьку", — сказала дівчинка, приязно звівши янгольські оченята на хлопця. — "Будь здорова, Яринко", — сказав Василь, прощаючись з матір'ю та дочкою.

Чому він згадав про те? Чому в пам'яті закарбувалася та прадавня зустріч? Може, серце вже знало, передчувало, що то стрілася йому суджена з променистим віночком у

руках? А скільки потім було плутаних життєвих стежок! Вже палахкотіла світова війна, вже вона спустошувала села від чоловіків та парубків, не вистачало робочих рук, і батько сказав Василеві: "Тобі вже сімнадцятий, пора заводити своє господарство. Знайду тобі пару". — "Як то знайдете? — спалахнув хлопець. — Хіба я дитина чи безногий, що сам не можу ходити та шукати?". — "Не дитина, — суворо одказав батько, — виперло тебе аж до неба, проте дурний ще, не третій життям. Я знаю, що тобі треба. Вже накинута оком на тебе одна, із Занудівки. Багатиря дочка. І сама як грім, і збіжжя та худоби нікуди дівати". — "Та що ви, тату, торгувати мною будете? — ображено запитав син. — Тепер не ті часи, щоб силою оддавати дитину за нелюбу дівчину а чи хлопця...". — "Грамотний дуже! — гримнув батько. — Аякже, церковноприходську школу окончив, читаєш всякі там сочиненія. А я в тебе на м'якому місці пропишу свою грамоту, щоб знав, як з батьком зчіплюватися. Ич, дожився до чого? Моє лайно мене ж повчає! Цить і ні пари з вуст! Нелюба, нелюба. Ще не бачив, а вже пащекуєш. Поїдемо, побачиш, може, й полюбиш. А не злюбиться — притреться. Треба нам якось вилазити із злиднів, бо оця мурашва вже мені голову об'їла!".

Василь замовк, дав згоду поїхати. Що йому лишалося робити? Батько справді має слушність: самої лише мурашви, тобто дітей, було чотирнадцятеро, та батько з матір'ю, та дід і баба на печі — ціла прірва ротів. Де ж взяти харчу, щоб всі ті діри напхати? Треба забути про себе, робити те, що батько каже, йому видніше...

У неділю вони поїхали до Занудівки на оглядини. Село було велике, заможне. Багато вишневих садів, гарні хати з окатими вікнами. Зайшли до широкого багатого дворища, їх зустрів невисокий літній чоловік. Пильно зиркнув на Василя, наче проколов буравчиками сталєних очей. Парубкові стало від того моторошно й незатишно. Нудота підступила до серця. Він неуважно дивився на стодоли, на засіки, на ситих волів і корів, на добротну збрую. "Ах, навіщо все це мені, навіщо? — крутилася невідступно думка. — Все це чуже, не моє, і я буду найманцем, а не господарем".

Зайшли до світлиці, господиня обійстя була гостинна й привітна. Вона носила до столу всяку всячину, ставила пузаті пляшки з горілками та наливками, а Василь все поглядав на двері — коли ж з'явиться його наречена. Мо', вона й справді путня дівчина, тоді він даремно хвилюється та нудьгує...

Батько гомонів із господарем, домовлявся про наступне весілля, а Василь сидів, як потороча, і було йому образливо до сліз, що його навіть не питають, чи хоче він, чи подобається йому вся ця історія. Нарешті відчинилися двері, зайшла господарева донька. Звали її Василюю. Була вона дівка дебела й висока, мала кругле обличчя і масні червоні губи. Великі сірі очі дивилися на Василя благально і славно. Парубок почервонів, опустив очі донизу. Батько щось питав, а господиня сміялася, примовляючи: "Та він у вас, мов дівиця незаймана. Ич, як зашарівся!". Василеві було прикро, незручно. Що він робитиме з цією горою м'яса? Про що розмовлятиме? Звик до поля, до лісу, до дніпровського плину, знав добре мову світанку чи вечора, і мріялася йому русалка з загадковим поглядом, а тут...

Дзвеніли чарки, хміль розв'язав язика, чулися дотепи. Василь випив для сміливості,

Василина опинилася поруч, від неї тхнуло коровою і чимсь прілим. І тоді парубок прийняв тверде рішення...

Додому вони повернулися вночі. Батько розпрягав коней, задоволено патякав: "Будеш хазяїном, синку. Обкидаєш злидні, мо', й мені допоможеш. Дівка, сам бачив, як добрий підсвинок, іде — земля двигтить. Буде тобі добренна пара. Ти ж у мене... ххи!.. он який вимахав махамет! За три тижні свайба, так і затям! Після жнив... о!". Промовивши тее, батько пішов спати, а Василь заночував на сіновалі. На світанні він взяв старенького кобеняка на плечі, захопив у коморі паляницю та кільце ковбаси і рушив униз понад Дніпром, залишивши удома для батька маленьку цидулку на жовтому папері: "Тату, не гнівайтеся, на підсвинку я женитися не буду, піду на заробітки в Таврію. А долю свою сам знайду. Доля не живе у багатій світлиці".

Повернувся парубок з добрим заробітком. Батько зустрів його досить холодно, проте жодного слова осуду чи гніву не виявив. Так ніби й не було нічого між ними, наче й не їздили вони на оглядини. Дякуючи батькові за тую делікатність чи за лицарську порядність, Василь не жалів себе, робив найчорнішу роботу, не вимагав для себе нічого, крім крихітки свободи — бути самим собою поміж полів, лісів, перед поглядом вічно спокійного неба.

Загриміла революційна гроза. Котилися відлуння нечуваних подій. Палали села, економії поміщиків. Скакали вершники в одному напрямку, потім — в іншому. Прийшли кайзерівські окупанти. Вішали, розстрілювали. І гаряче серце повело Василя до партизанів. Були походи, бої, рани, втрати побратимів. І хотілося хлопцеві лише одного: аби скоріше скінчилася та кривава каша, щоб над полями співали жайворони, щоб на плині дніпровському похитувалися човники рибалок, щоб цілувалися парубки з дівчатами під плакучими вербами.

Прийшла Радянська влада. Почали ділити землю. Василя взяли до комісії по розподілу землі, як представника незаможних селян. Ділив поле, ліс, луки. Ділив справедливо, враховуючи все — скільки дітей, робочих рук, яка заможність.

Люди перемовлялися, ждали: що ж вділить Василь Гук собі? А він забув про себе в екстазі того небувалого відчуття щедрості, яке, напевне, буває лише у сонця, грозової хмари, вітру, криниці: віддавати все, що маєш, до останку, до самозабуття! Що йому до себе, коли люди радіють, коли на їхніх лицах спалахує заграва щастя? Дісталися Василеві та його сім'ї солонці на полі та піщуга на луках. Батько промовчав, дивно поглянув на сина, а люди в селі до сьомого неба підносили Василя за його щирість та непідкупність. Проте дівчата не дуже тепер накидали оком на парубка, бо ж він ніяк не схожий був на доброго господаря: ну який же господар обділив би сам себе? Еж, недарма давно сказано: своя ложка до рота ближче.

Саме в ті часи й стрів знову Василь Яринку... Тут же таки, над кручею. Було вже їй тоді десять рочків, мала вона пшеничні коси, довгасте личко. Стояла над прірвою, тримаючи в руках лозину, а біля неї метушилося з десятків гусей: вона їх пасла. На ній було синє блаженське платтячко з білим горошком по полю, вітер облягав худеньку височеньку постать, і здавалася Яринка Василеві нетутешнім, неземним створінням.

Ах, що йому було до неї, йому — двадцятитрьохлітньому чоловікові? Що спільного? Але чому так приємно було Василеві дивитися на неї, зазирнути в сині-пресині очі, почути її приглушений голосок: "Добридень, дядьку!". — "Добридень, Яринко!". — "А ви пам'ятаєте, як я була маленька, а ви йшли?". — "Пам'ятаю, — спантеличено сказав Василь. — А ти хіба не забула?". — "Не забула, — просто й серйозно мовила Яринка, — я все пам'ятаю".

І він пішов далі, на поле, а вона лишилася під кручею і дивилася йому вслід, забувши про гусей, що залізли в чужу пащу.

Втретє... де вони стрілися втретє? В лісі... на порубі... ні, тоді порубу не було. Ярочок в гущавині, довкола столітні дуби та сосни, галявини вкриті суничними килимами. Саме там, поміж заростями папороті, вони побачили одне одного. О, яка то була зустріч! Та, єдина, що запам'ятовується на все життя.

То був двадцять п'ятий рік. Ще чулися постріли ночами, ще інколи палахкотіли заграви, горіли комуни, артілі, скирти на полях. Василь став бригадиром у новоствореній комуні "Червоний світанок". Залишив батьківський дім, поселився в гуртожитку. Мав чепурну кімнатку, ліжко, столик. Їсти ходив, як і всі комунари, до їдальні тричі на день. Працювати доводилося багато, від зорі до зорі, та ще вчитися на курсах спеціалістів сільського господарства. Прийшов якось батько, скептично оглядав кімнату, обережно сів на ліжко, мацаючи біле простирадло, баєву ковдру.

— То що, синку? Як воно живеться комуні?

— Добре, тату.

— Не хочеться накивати п'ятами звідси, щоб тебе й хортами не догнали?

— Чого б то? — сміявся Василь. — Еж все наше, спільне!

— То кажеш — добре живеться?

— Щонайкраще!

— Ой, брешеш, сучий сину! — сердито гримнув батько. — Яке ж воно добро, коли я прийшов до тебе, а ти мені й чарочки не поставив, та не те що чарочки, а й борщику понюхати не дав. А якби ти до мене завітав, до рідної хати, то я б же одразу пригостив тебе. А ти мене, як kota об лаву. Ось воно як!

— Та чого там! — чухав голову Василь. — Можна піти до їдальні, я напишу заяву голові комуни, а він черкне резолюцію завідувачу їдальнею, то вони нагодують тебе як мого гостя.

— До чортового батька такі порядки, — буркнув батько. — Доки ті бумаженці ходитимуть по твоїх начальниках, мені й жаба цицьки дасть. Краще я піду додому та наїмся. А ти, синку, бувай здоров та набирайся розуму.

Батькове око, справді, добре підмітило ті недолади з першими комунами, їхню неприродність, передчасність, протиріччя з віковим, традиційним, усталеним життям хліборобів. Незабаром "Червоний світанок" розпався, натомість виник колгосп "Перебудова". Комунари знову розійшлися по хатах, отримали присадибні ділянки. Життя пішло веселіше.

А батько все гриз та гриз Василя — женися, женися! Вже молодші сини — Онопрій,

Грицько, Гарасим оженилися, позаводили сім'ї, а він все ходив самотній сільськими вулицями, слухав пісні на вигоні і не міг вибрати собі пари до серця. Десь блукала його наречена небувалими краями, забравши навіки його душу, і не хотіла з'являтися в цім світі.

Одного разу на село напала банда. Голову колгоспу вбили, поранили комірника, одного з бригадирів. Василя Гука застукали на краю села, у дідовій хаті. У нього був браунінг, він пальнув кілька разів у вікно. Бандити побоялися лізти до світлиці, але знадвору випустили у вікна сотні дві набоїв. Василь сховався за стіною, мовчав. Бандити підступили до розбитих вікон, прислухалися. На печі харчав дід, який звечора випив кварту самогонки і не прокинувся навіть від пальби. Бандити реготали, один сказав:

— Конає, стерво! Харчить! Оце йому комунія, оце йому вся власть советам! Оце йому бригадирство! Собаці собача смерть!

Минали тривожні роки. Життя входило в нові береги. І ось там, під крилатими дубами... він її побачив...

Вона збирала суниці до кошика, зазираючи під густе, різьблене листя ягідника. Призахідне сонце пронизувало верхів'я дерев, багрянито її постать, біляву косу, стрункі ноги, що виднілися з-під простої квітчастої спідниці. Вона розігнулася, глянула на Василя. Він остовпів — Яринка!

— Це ти?

— Я, — прошепотіла вона, опускаючи погляд долу, а по щоці ніби прокотилася хвиля полум'я.

— Добридень, Яринко.

— Добридень...

— Чому ж не додаєш — "дядьку"? — засміявся Василь, не зводячи очей з ніжного худорлявого личка, темно-русих брів, пишних трояндових вуст.

— Не знаю, — мовила вона і підняла тривожні вії, глипнувши на нього глибоким сумовитим зором.

— А я все думаю-гадаю, — поволі озвався Василь, наближаючись до неї, — хто забрав мою долю... чому щастя мені не всміхається?

Вона одступила до сосни, притулилася спиною, важко дихала. Кошик впав на землю, ягоди розсипалися по глиці.

— А то ти... ти, русалко, вкрала мою душу...

— Ой ні, ні! — прошепотіла дівчина. — Я не крала! Я не винна!

— Винна, — палко сказав Василь, — давно винна! Ще як була ти дитиною, мені щось марилося, але я не смів і думати, а тепер... коли побачив тебе...

— Що?

— Одразу наче блискавка в серці майнула!

— Як ви говорите...

— Як? — Гарно, щиро... Не кажи мені ви... кажи — ти.

— Не смію. Хто я... для вас?

— Життя... Доля... Світ... Якщо захочеш! Якщо полюбиш!

— Давно люблю, — раптом сміливо сказала вона, глянувши в обличчя Василеві ніжно й щиро. — Ще як була дитиною. Ти мені здавався не таким, як всі. Твої очі замислені, твої руки сильні, висока постать і ще... багато такого, про що й не скажеш, що тільки серце відчуває.

— Яринко! — болісно й щасливо скрикнув Василь, торкаючись пальцями її щоки. — Ти воскресила мене. Ти даєш мені нове життя.

Він обняв її, підняв на руки, притулив до грудей. Яринка сиділа, ніби в колисці, сміялася солодко й знеможено. Він поніс її поміж кущами, несамовито толочачи бадилля папороті, продираючись крізь чортополох і зарості калини. Так вони ходили довго, довго, доки ніч не впала на землю, щось шептали одне одному, співали, гралися, наче маленькі. А потім вляглися на теплу, вгріту за літній день землю і дивилися в таємничу книгу зоряного дивокола.

— Ми вічно будемо разом, — шепотів Василь.

— Так, любий...

— Я ніколи не торкнуся тебе ні грубим словом, ні образою, ні докором.

— Я знаю це, мій велетню.

— Ти любиш дітей?

— Дуже люблю.

— У нас буде багато дітей. Ти згодна, Яринонько?

— Буде, Василечку. Буде, мій соколе.

Доле моя! Чому навіки не зупинилася та мить? Що ж далі, що було далі?

Вони одружилися. Село гомоніло, дивувалося. "Що він там набачив? — пащекували баби. — Ні виду, ні краси, ні тіла. Гидко скіпкою взяти, така й мати її була — покійниця Настя, — худе, мов кошеня засмоктане".

Василь ніби й не чув того: рік пожив з Яриною в батьковій хаті, доки побудував свою. Наступного року народився син, назвали його Іваном, Івасиком. Ярина округлилася, подебелішала, стала такою красунею, що жінки тільки розводили руками та поцмокували. "Видно одразу, що суджена, живе за ним, як у бога за пазухою. Що тут скажеш — добряча пара, ні слова лайки, ні сварки".

Ярина годувала сина, працювала в колгоспі, вечорами ходила до школи, вчилася читати, писати, полюбила книги. Івасик зростав хлопчиком тихим і задумливим. Не любив бійок, войовничих ігрищ між хлопчиками. Сидів часто за хатою на сонечку, розглядав травинки, квіточки, щось наспівував собі під ніс. А потім настали тяжкі роки, неврожаї, нестатки, голод. Синочок ледве не вмер. Він ходив слідом за матір'ю, тримаючись за спідницю тонюсінькою синьою ручечкою. Вона водила його на поле, де посіяла грядку проса. Івасик повзав на колінцях поміж рядочками, виривав бур'янець, що вкривав волохате просо, і все просив у мами кашки.

— Ось виросте просо, — жалісливо втішала вона його, — я наварю Івасикові кашки. Багато, багато...

— Скільки захочу? — радісно питав хлопчик.

— Од пуза, — обіцяла мати, і хлопчик сміявся щасливо, ніби прослухавши казку, в якій все гаразд кінчається.

Василеві пощастило заробити борошна, вершків, крупи. Тяжкий час минув, Івасика пощастило врятувати. Він зміцнів, став повненький і здоровий. Відтоді палко полюбив землю, ніби голод і нестатки допомогли йому відчутти найголовнішу потребу творящої людини — віддавати любов і працю тій єдиній матері всього живого, від якої всі мають снагу й життя, але про яку так часто й густо забувають.

Потім синок пішов у школу. Ой, скільки було клопоту, тривог і надій!

А тим часом життя котилося поміж суворими берегами, як бурхлива ріка. Були й спокійні плеса, були й темні водокрути, і грізні пороги. Минали дні, роки, а Василь все глибше, ніжніше любив Ярину, бо вона була істотою такої щедрості й глибини, про які він навіть не міг підозрювати.

Коли б не повертався додому — опівночі, на світанку, втомлений, злий, знервований, — дружина завжди зустрічала його тим давнім, незабутнім поглядом маленької дівчинки Яринки, котра пасла гусей над яром. Ніжний, відданий, неповторний погляд нечуваного терпіння й любові. Звідки вона брала його, де він народжувався, як міг зберегтися поміж лиховіїв життя?

Все, до чого торкалися маленькі сухорляві руки Ярини, одухотворювалося, набирало небуденного значення: спечений хліб, зварена страва, вишита сорочка, посаджена квітка. Все те саме, що й в інших, але Василь бачив, що вона на всьому лишала якусь еманцію духу свого, частку приязні, любові.

Коли йому дуже хотілося обійняти її, пригорнути, відчутти воедино з собою, він не міг скористатися одвічним правом чоловіка: просто прийти і лягти біля неї. Кожного разу відчував страх і хвилювання — чи має він право, чи не зустріне в її очах відчуженість і холодок збайдужіння?

І навіть після народження Івасика спільні ночі були святом, сповненим кохання й ніжними розмовами. Або мовчанням — всеохопним мовчанням взаєморозуміння.

— Василечку...

— Яринко...

— Ти кохаєш мене?

— Дуже...

— А що таке кохати?

— Не знаю, Яринко. Не маю тих слів. Може, відчувати, що мене без тебе нема.

— А хіба ти так відчуваєш?

— Так, Яринко.

— І якби зі мною щось сталося...

— Це сталося б зі мною...

— Я теж так відчуваю.

Він обіймав її, як дитину, і вона згорталася клубочком біля його грудей, і Василь відчував її біля серця: одірви — серце зупиниться. Тому всі болі життєві, всі невдачі минали, ніби тіні сновидінь, головне було, існувало в їхніх душах і серцях, і ніхто не міг

би одняти того основного, невидимого.

Та вдарив грім, наступила гроза. Страшне випробування для душі, для любові. Було переселення на південь, у херсонські степи. Там виникали нові села колгоспи, радгоспи. Василя потягнуло у нові краї. Продали хату, корову, сіли на пароплав. За тиждень були в непривітному сухому степу: ні деревця, ні затишку. Нескінченні гони, потріскана земля, пилюка. Нема ставків, річок. Вода в колодязях глибоко-глибоко, ледь видно срібний п'ятачок.

Ярина була вагітна, проте працювала за двох. Місила глину, готувала саманові вальки. Змурували пристойну хату, побілили. Біля нової оселі посадили вишні, яблуні, верби, щоб було схоже на рідне Придніпров'я. Настало літо, розквітли біля призьби соняшники, над степами прогуркотіли щедрі грози, урожай видався багатий, хороший. Повеселіло на душі у Василя — недарма вони їхали світ за очі: їхньою працею ожило, зазеленіло, сповнилося дитячим гомоном і сміхом, надіями й любов'ю прадавнє дике поле.

Роботи для полевода Гука було по зав'язку: добирати нові сорти засухостійкої пшениці, впроваджувати виноград, берегти озимину від морозів, планувати наступні врожаї. А найголовніше — добувати нову техніку, якої було так мало.

Пізньої осені народився ще один синок. Його назвали на честь покійного Ярининоного батька Юрієм. Пологи були тяжкі, дві доби не одходила від породіллі баба-повитуха, а Василь нипав довкола хати, і слухав дзвінку пісню хурделиці, що зривалася з півночі, і не міг подолати тривоги, котра клубилася в серці. Нарешті почувся крик — владний, невдоволений. Син був опецькуватий, головатий, великий. Його обмили, віддали щасливо втомленій матері. Вранці покликали Івасика, перед тим, як він пішов до школи. "Івасику, глянь — ось тобі братика завірюха принесла". Хлопчик серйозно глянув на зморщене, червоне личко, зверхньо здвигнув плечима, сплюнув і пробурчав матері: "Фе, свиня!". А потім мовчки вийшов з хати.

Мати вельми переживала таку неприязнь Івасика, але пізніше, коли Юрчик став рожевощоким, веселим малятком, — старший син полюбив його і залюбки доглядав, майстрував іграшки, водив гуляти.

Навесні Гук тяжко захворів. Було так: радгосп послав його до Снігурівки по американський трактор, у якого не вистачало якихось деталей. На станції Василь разом з механіком ремонтували громіздку машину, виточували в залізничній майстерні деталі. Нарешті завели двигуна і, щасливі перемогою, рушили до степового села своїм ходом, ведучи за собою по путівцю табун галасливих дітей, залишаючи по собі немислимий гуркіт і смердючу хмаринку.

У дорозі їх застала гроза. Злива розмила шлях. Трактор зупинився, і ніякі зусилля завести двигуна не дали результату. Василя промочило до кості. Він добрався додому з гарячкою і страшним ревматизмом. Хвороба загострилася, Гук зліг надовго, йому відняло ноги.

Ярина ходила на поле разом з іншими жінками, годувала дитя, порала хатню роботу, перевіряла шкільні завдання Івасика, сиділа біля Василя, бо він перетворився в

немічну істоту, котра навіть до вітру вийти не могла самотужки.

Василь дивився в її очі змученим поглядом, і йому хотілося плакати, проте він кусав себе за руку, стримуючи клубок болю, що рвався з грудей.

— Яринко...

— Що, Василечку?

— Як же нам бути?

— Про що ти, мій голубе?

— Я так не можу. Я одружився в тобою, щоб стати опорою, захистом, а тепер...

— Ти і є моїм захистом, Василечку, — переконливо, хоч і сумовито, казала Ярина, і в її очах не було й тіні гри чи навіть самообману. — Якби це не ти був зі мною... я б не витримала. А так — крем'яну гору копатиму, бо ти — зі мною. Я недавно бачила сон, Василю. Ніби ми сіли з тобою в човен і попливли через море. Спочатку було спокійно, а потім знялася буря. Така страшна, що й не описати! Перевернуло нашого човна, ти почав тонути... і я підтримала тебе. І хоч важко мені було, а я таки втримала тебе над водою. А потім ти став сильний, почав закріпати рукою, і я трималася за твою шию. Море заспокоїлося, і ми вже пливли обіруч аж до протилежного берега. А після...

І тут Ярина замовкла, і не оповідала сну далі, хоч як Василь просив її. Проте сумирно додала:

— Не край серця, Василечку, я люблю тебе й витерплю всі муки, і стануть вони мені солодкими.

Наступної весни вирішив Гук повернутися до рідних країв. Якщо вже й хворіти, то краще між знайомими та рідними людьми. Вони спродалися, сіли на пароплав, рушили до Києва. В дорозі Ярина познайомилася з дідом-знахарем, хорошим знавцем трав і народних засобів лікування. Він дав їй рецепта для лікування гострого ревматизму. Препарат складався з багатьох трав і зерен, змішаних з баранячим жиром. Ліки виявилися чудодійними: вернувшись до рідного села, Ярина за кілька тижнів поставила Василя на ноги — компреси з дідової мазі витягли хворобу чиряками, що густо висипали на паралізованих ногах. Потім всі ті виразки зажили, і Гук наново вчився ходити, проте одужання принесло несказанну насолоду, прагнення до дії, оптимізм. А любов до Ярини стала невимірною. Йому здавалося — і так воно було насправді, — що вона народила його наново, стала йому не лише дружиною, а й матір'ю.

Гука після одужання прийняли до колгоспу, зарахували бригадиром, допомогли збудувати нову хату. Яринчин сон здійснювався, вона підтримала його над водою в час великої життєвої бурі.

Які вони були щасливі в перші дні після того, як Василь знову почав ходити! Мов дітлахи, бродили поза цариною, полем, стояли на березі річища, споглядали імлисте Правобережжя і не могли насититися мовчазною присутністю того нескazanного, чому люди в усі віки давали такі різні, неподібні ймення або навіть заперечували його існування, збіднюючи тим свої почуття, свою глибинну суть.

— Яринко, а згадуєш, як ти ось тут стояла... з віночком в руках? А ось тут твоя матінка.

— Як нині бачу, Василечку. Ти йдеш стежиною — великий, як гора, голова — в небі, руки, як крила, очі, мов зорі. Тільки сумні-пресумні.

— Ти таким бачила мене? — щасливо сміявся Василь. — А нині яким бачиш?

— Таким самим, — серйозно відповідала Ярина, — тільки крила твої обважніли і в очах ще більша туга.

— Сивію, Яринко, сила втікає від мене. Ось — глянь — зморшки крають чоло.

— Що мені твої зморшки? Я дивлюся в серце твоє, Васильку.

Гук поворухнувся, застогнав, тамуючи гострий біль в серці. Так, так, вона завжди дивилася в його душу — ніжно, ненав'язливо, непомітно. Доле моя, невже доведеться покинути її в життєвому морі самотньою при кінці путі? На кого?

Далі... що було далі? Підріс Юрасик, пішов у школу. Навчався легко й радісно. Мати навчила його читати ще на четвертому році життя, тому домашні завдання хлопчик робив блискавично, а вільний час віддавав читанню книжок, котрі можна було дістати в шкільній бібліотеці або в знайомих учителів. Та найбільше син любляв прогулянки з батьком зоряними вечорами, самотність і роздуми. Спочатку Василь хотів при звичаїти хлопчика до землі, щоб виховати з нього агронома на зміну собі, як і Йвася, але з того задуму нічого не вийшло, Юрасик не пішов шляхом старшого брата: його владно вабило до себе небо. Десь з невідомих надрів душі впливали з нього, виникали символи, уявлення, асоціації, котрі неодмінно приводили до зоряного космосу.

Згадуються дивні розмови на полі, над річкою, під зоряним склепінням. Юрасик зупинявся під павутиною, нап'ятою на віти акації, і задивлявся у самоцвітну росинку, що повисала на майже незримому перехресті.

— Глянь, глянь, таточку, — сонечко!

— Яке сонечко, синку?

— А в крапельинці — хіба не видиш? Сонце грається з крапелькою, зупинилося в ній, заховалося, стало маленьким, як добрий велет у казці...

— То, синку, промені віддзеркалюються у водиці, в росинці.

— Ні, там сонечко сховалося, — вперто казав син. — Ти не бачиш. А я — бачу.

Гуляючи по весняних луках, Юрасик захоплено бігав поміж травами і присідав біля золотистих, блакитних, рожевих квіток, торкаючись ніжних пелюсток, цілував їх.

— Вони подібні до зірочок, — шепотів хлопчик. — Татку, як гарно! Луки — ніби небо. Воно захотіло погратися із землею і зійшло сюди, на луки. А щоб не спопелити своїм вогнем людей і трав — зірки стали квіточками.

Василя інколи тривожила буйна фантазія сина, і він оповідав про те Ярині, а мати лише ласкаво всміхалася, заспокоюючи чоловіка.

— Людиною путньою буде синочок, бо відчуває все, як одне: і небо, і землю, й людей. Не здійме він свої руки на живе, жалітиме його, як власне серце.

Проте мрії Юрасика набирали інколи небезпечної форми, і тоді навіть мати непокоїлася. Одного разу Ярина прала рядна та полотно біля ставка, а Юрчик сидів на березі під вербою і дивився в прозору воду. Там віддзеркалювалося блакитне небо,

пухнасті білі хмарини, сліпуче кружало сонця.

— Мамцю, мамцю, — зненацька обізався синок.

— Що тобі, Юрасику?

— От якби піти в той світ?

— В який? — злякалася мати.

— А в той, що ось там видко. — Юрасик показав у воду. — Глянь — там хмарки пливуть, і сонечко грається... і лелека он полетів...

— Дурненький, — полегшено засміялася Ярина. — То ж відбиток у воді. Як пірнеш туди — то втонеш.

— Та я знаю, що втонеш, — невдоволено сказав малий. — Це тому, що так звикли. А якщо дуже, дуже захотіти, дуже, дуже повірити, що там світ, тоді не втонеш, а помандруєш туди. Там дуже чарівно...

— Дурниці кажеш, синочку. Хоч у школі про тє не згадуй, а то сміятимуться.

— А в казках же люди йдуть під воду і там знаходять царства і людей, королів і принцес.

— То ж в казках.

— А хіба казка, — неправда?

Важко було відповідати на такі щирі, безпосередні запитання. Сказати, що казка — вигадка, брехня, небувалість? Зруйнувати світ дитячої мрії? Втиснути одразу психіку хлопчика в суворі закони буденності? Ні Василь, ні Ярина не сміли того робити, бо відчували — щось в Юрасикові зріє незвичайне, щось неповторне, таке, що має дати дивний плід у майбутті.

У сороковому році народилася дівчинка. Назвали Марійкою. Сірооке грайливе дитя. Братики билися за право доглядати й тішити сестричку, хоч старшому з них — Івасикові — вже сповнилося п'ятнадцять літ і ходив він у восьмий клас. Ярина стала ще кращою, і здавалося, що в її худеньке тіло вливається цілий океан енергії, — так багато вона працювала, порала, встигала. В колгоспі, на власному городі, біля дітей, у хаті. Варила їсти, вишивала сорочки, прала, доглядала, годувала Марійку, порала курей, свиню, корову, кролів. А вечорами читала науково-популярні брошури і романи про кохання. Вона дуже любила читати про зірки, про далекі планети: може, від неї ця любов перейшла до Юрасика?

А в сорок першому гримнула війна.

Події розгорталися невблаганно, навалюно, несподівано. Фронт котився до Дніпра, і Гук вирішив перебратися подалі від річкової долини, в гущавину лісів, у глухе сільце, де проживала його старша сестра Галька. Її хатинка стояла на краю села, в бору, взимку жодна жива душа не протоптувала стежки до неї, лише бродячі коти полюбляли стару "відьму", як її дражнили діти, бо вона давала притулок всякій бездомній, безпритульній живності, ділячись з нею останнім шматком хліба чи тарілкою борщу.

Тут сім'ю Гука застала окупація. Село було малесеньке, німці сюди не заглядали, тому ніхто не видав Василя, і він деякий час спокійно працював у лісництві, доглядаючи питомник. Та в сорок другому його запримітив поліцай з рідного села,

котрий брав участь у каральній експедиції проти партизанів. Гук вирішив щезнути, щоб подалі від гріха. Діти з Яринкою залишилися у сестри, а сам він переховувався в болотах та нетрях, збудувавши там землянку. Згодом до нього приєдналося кілька блукаючих червоноармійців, вони утворили маленький партизанський загін. Ходили на операції в сусідні райони, спалили кілька поліцейських комендатур, пустили на Дніпрі з десяток барж на дно, підірвали військовий транспорт.

Інколи — зрідка — Василь навідувався до сім'ї, приносив дітям трофейний шоколад, втішав свою душу короткими зустрічами. Він знав, що треба стріляти, воювати, але душа його прагнула праці, тиші над полями й лісами, пахощів достиглого жита й квітів на дніпровських луках.

Відgrimіла війна. Кров'ю небувалою, мукою нечуваною, стогоном світовим. Здригнулася планета від жаху перед звірством новітніх орд, котрі втратили найменшу подобу людяності. І почався ще один світанок — тривожний, тремтливий, сподіваний, непевний...

Повернувся з Європи старший син Івась, котрий пішов в армію добровольцем, коли радянські війська звільнили придніпрянські села. На грудях у нього блищала Зірка Героя. Ярина ридала від щастя, хотіла, щоб синок був при ній, але Іван вирішив піти батьковим шляхом, дав згоду очолити великий колгосп, який треба було піднімати з руїн та бідності.

Гукова сім'я знову переїхала до рідного села Плоті, в дніпровську долину. На місці дворища, як і в інших сімей, стояло згарище, задимлений комин, город заріс чортополохом, сад здичавів. Довелося все починати спочатку, бо від господарства лишилася тільки кішка Мурза: вона навела під розваленою піччю купу кошенят. Тигристі звірята дико верещали, не давалися до рук, люто поблискуючи фосфоричними очима-ліхтариками в свого притулку.

Усі дружно взялися до праці: за тиждень викопали землянку, змурували піч, — можна було зимувати. Верталися люди, демобілізовані солдати починали господарювати, колгосп ожив.

Проте Гук перейшов працювати в лісництво, ніби буремні роки війни щось змінили в ньому. Захотілося самотності, спілкування з деревами, квітами, звірями, птахами. І коли їхні ліси ввійшли в новостворений заповідник "Надія", він став працювати в ньому егерем.

У сорок шостому році народився ще один хлопчик — Борис. Виростав тихим, спокійним, задумливим. Не прагнув гурту, товариства. Усамітнювався в бур'янах, в дерезі, читав книжки, про щось думав, розмовляючи сам з собою. Вчився з першого до десятого класу лише на п'ятірки, схоплював шкільну премудрість на льоту, вражаючи вчителів дивовижною інтуїцією та кмітливістю. Інколи здавалося, що Бориско все знає, а навчання в школі або прочитання книжки лише відновлює колись забуте, здуває з нього пил часу.

Юрасик одслужив два роки в армії, а повернувшись додому, вступив до університету на астрономічний відділ математичного факультету, разом в тим

студіюючи біологію.

— Що за химерне уподобання? — дивувався батько, коли син інколи приїжджав у гості. — Щось одне б — зорі чи біологію. А то одна нога на землі, друга — в небесах. Дивися — розчохнешся!

— Чого там! — сміявся Юрасик, обнімаючи батька за широкі плечі. — То в тобі прадавній забобон, батьку, заговорив. Нема такого розділення у всесвіті — небо й земля. Наша планета — лише мініатюрний кораблик у небесному океані. Небо в кожній нашій клітині, в кожному листочку. Пам'ятаєш, як я бігав дитям по луках і кричав: "Квіточки, ніби зірки!".

— Авжеж, пам'ятаю, — похитував сивою головою Гук. — Уже тоді ти був якийсь не такий...

— Такий, такий, татку! Я збагнув — без знання неба не можна, як треба, і на землі господарювати. Сонце, зорі, далекі галактики, комети и туманності — все це не десть, у небувалості, а довкола нас, у нашому естві, в крові, в душі, в характері, в пристрастях і мріях. Нас несуть у далечінь вихори безмежності, невже не ясно? І моя найбільша мрія — відкрити таємницю життя, свідомості, муки й радості людської. Історія наша реалізується тут, на землі, але початок, причина — у космосі, там, де сяють вогняні самоцвіти, батьку, що віками манили до себе наших пращурів.

— Ну, дивися, — зітхав Гук. — Велику дорогу обрав. Чим більша, чим крутіша гора, котру хочеш подолати, тим більший опір, тим грізніша небезпека.

— Знаю, — тихо відповідав Юрасик. — Та поглянь на маму нашу, татку. — Хіба її гора менша? А твоя?

І було це слово синове таким щирим і праведним, що Василь міцно притис Юрася до грудей і тихо мовив:

— Мабуть, синку, ти вже не скажеш мені кращого слова, як оце нині. Іди на свою кам'яну дорогу, шукай, копай. Очі материнські йтимуть за тобою, як у тій пісні...

Ой, діти, діти! Радосте й болю мій! Щастя велике приютити гостя з таємниці, ввести в життя, виростити, дати ймення, розум і долю... але й горе та неспокій, хвилювання та вічне горіння. Якби можна було самотужки виліпити для вас дорогу в прийдешнє, батьки змурували б твердий і надійний гостинець, що дарував би здійснення всіх дитячих мрій і надій. Але марні такі сподівання! Навіть погоду не передбачиш на достатньо довгий період. А життєві бурі вриваються в плин життя раптово, жорстоко, безжально! Так сталося з Іваном, котрий пішов батьківським шляхом, віддавши серце своє землі та її болям, сподіванням. Особисті невдачі, тяжка доля, підступ удаваних друзів. Згодом все обернулося на краще, але хто розгладить невігойні шрами на серці, в душі?

Втім, інакше й бути не може. Навіть у природі після штилів та спокійних днів гримлять громовиці, бурани, оновлюють світ прагненням до змін, до перетворень.

Довгі роки не було вже дітей у подружжя Гуків, ніби замулилося життєдайне джерело, перестали плодоносити віття родового дерева. Та зненацька пробудилася давня юна любов у Ярині, засяяли сині озерця очей, зарум'яніли уста й щоки, і відчув

Василь, що в сорокасемилітній дружині живе, як і раніше, ніжна принцеса з сонячним віночком у руках, улюблене дівчисько, котре вічно чекає його над яром, поміж завітчаних трав. І народилася від тієї осінньої любові дівчинка, Христинка. Думали, що вона не виживе: була тонесенька, мовчазна, заглиблена в себе. Дивилася на маму, на братів, сестру, на світ великими синіми очима, мовби не бачила їх. Ярина упала біля неї, як чайка степова біля чаєняток, повивала її ніжністю, любов'ю, щоб утримати летючий дух у суворому земному краю, в немічному тільці. І таки одвоювала тендітне створіння у небуття, дівчинка поповніла, почала сміятися, гратися, налилася барвами життя.

А в шістдесятому році прийшов ще один гість — хлопчик. Назвали його Грицем. Цей став мізинчиком, останнім дитям.

...Старий єгер поворухнувся, звівся на лікті, поволеньки сів на траві. Прислухався до серця. Ніби відпустило, біль відійшов у глибину, зачаївся. Може, змилювалася кирпата, вирішила дати ще якусь чисницю, щоб пройшов Гук крок-другий битою дорогою життя. Навіщо б то? Для чого? Хіба щоб попрощатися з рідними, любими? Негоже завершувати свій віковий шлях у дерезі. Треба дочалапати до хати і, якщо не покращає, повідомити дітям, хай зйдуться докупити та порадують батька, котрий відпливає у вирій. Іван близесенько — той хутко відгукнеться. Марія теж — вона вчителює в сусідньому селі. Христинка тут, при батьках. Борис і Гриць відгукнуться, приїдуть з Києва за день. А Юрасик — той далеко, в Москві. Навіть невідомо, чим він там займається, мовчить про теє. Нічого, почує, що з батьком зле — примчить.

Василь Гук звівся на ноги, тримаючись за стовбур вишні, постояв. У тілі пливла млість, але свідомість була ясна, серце успокоїлося. Він повагом вишкандибав з дерези на вулицю, подибав додому. Йшов усміхаючись. Дивувався сам собі. Здавалося, що все довкола — лише куліси якоїсь вистави: і недуга його, і страхи, й клопоти. Сонце котиться в блакитному полі, як і завжди, співають пташки, буяють квіти. Все гаразд, все добре! Навіщо ж стільки хвилювання з приводу того, що втомлений мандрівник захотів спочити від довголітніх блукань?

Підійшовши до обійстя, побачив, що Ярина вибирає огірочки в корзину, зігнувшись біля гудини. Він постояв біля перелазу, мовчав, дивлячись на її сухеньку постать. Скільки ж це їй? Вже сповнюється сімдесят три. Боже мій! А йому вісімдесят шостий! Промайнули, пробігли роки, мов зграя щебетливих птахів...

У небі загриміло. На обрії клубочилися темні хмари. Гук схвально зиркнув туди.

— Дав би бог дощу. Земля суха...

Дружина уздріла чоловіка, ясно усміхнулася йому. Біля очей запромінилися зморшки.

— Огірочки збираю, Василечку. Христині в сторожку однесу. А то вона на одних ягідках сидить.

Старий єгер зітхнув, подумав: "Сказати про серце чи не треба? Мабуть, таки не треба. Хай не хвилюється. Промовчу...".

А вголос промовив, посмикуючи сивий вус:

— Вигнали мене, Яринко, з роботи. Як шолудивого пса.

— Як? За що? — сполошилася дружина.

— Невгодний комусь там... Важне цабе спіймав на гарячому. Він тут браконьєрствував. Вітьку вбив. Та я тобі казав...

— Темний народ, — сказала Ярина, поклавши суху долоню на чоловікову руку. — Ти — спокійніше. Вже пора й тобі відпочити. Хай молодші впрягаються. Достаток у нас є, пенсії вистачить, а я — на городі щось викохаю. А звіряток любити та захищати — хто тобі завадить?

— Гарно сказала, — щасливо всміхнувся Гук дружині, і серце в нього розтануло. — Я так і сказав Явтуховичу.

Зненацька від воріт почувся настирливий сигнал машини. Потім у хвіртку зайшло двоє — молоді ще хлопці у капелюхах, у легких плащах. Побачили старе подружжя, замахали руками.

— Хто це? — здивувався Гук. — Щось незнайоме.

Рушив до гостей поруч з Яриною, ступаючи поміж огірками, помідорами, картоплинням. З-за прибулих сяяла усміхом фізіономія директора заповідника.

— Василю Івановичу! — вигукували гості, перебиваючи один одного. — Вітаємо, від всього серця вітаємо!

— Та з чим? — здивувався Гук.

— Хіба ви не знаєте?

— Ні слухом ні духом, — переглянулися егер з дружиною.

— Ваш син Юрій у небі літає. Весь світ гримить!

— Світ гримить, — здивувався Гук, — а ми й не відаємо.

— У небі, — усміхнулася мати. — Як святий.

Раптом в її очах майнула тривога.

— Мабуть, це... небезпечно?

— Що ви, що ви? — запевнив прибулий. — Стопроцентна гарантія. Тепер супутники дуже надійні. Там цілий будинок на орбіті кружляє. У них є все, навіть душ, квіти. Так що не турбуйтеся. Спасибі вам за сина. Післязавтра в районі мітинг.

— Який мітинг? — не зрозумів Гук.

— На честь Юрія, звичайно. Вас захопимо. Ні, ні, й не думайте відмовлятися. Всі чекають, жадають побачити вас. Батьки героя. Потім поїдемо в Київ, у Москву, в Зоряне містечко. Слава на весь світ... Школу ім'ям Юрія назвемо. Завтра приїдуть кореспонденти, ви їм все про сина розповісте. А тепер ще раз вітаємо, бувайте здоровенькі. До побачення! Та не забудьте — післязавтра мітинг. Готуйтеся!..

Побігли до воріт, замахали руками. Чорна машина рушила, дихнула синім димком, пропала за деревами.

— Вискочили, мов голий з кропиви, — засміялася Ярина, — а пропали, як корова язиком злизала.

Директор улесливо захихикав.

— І я вас вітаю, Василю Івановичу... і вас, Ярино Юр'ївно! Вітаю, так би мовити, з

подвигом.

— А нас за що вітати? — похмуро запитав Гук, дивлячись собі під ноги.

— А хто його таким виростив? — сплеснув руками директор. — Ви! Батьки героя!

— Який там герой! — махнув рукою егер. — Звичайний шибеник був. Як і всі діти.

Були й трійки, і вчителі скаржилися на нього. І бився з хлопцями...

— Хе-хе! А все ж — світова знаменитість.

— Випадок, — зітхнув Гук.

— Дай бог всім такі випадки. От я й вирішив, що... при такому випадку... замнемо нашу бесіду... Вважайте, що її не було. Хе-хе! Працюйте спокійно. Навіть зарплатню можна збільшити. Є така можливість!

— Дурниці все це! — закипів Гук. — Все вирішено. Я буду отримувати тільки пенсію, мені досить. А працюватиму так, безплатно, добровільно, доки сил вистачить. Старий уже, ослаб, молодих треба. Тільки не думай, Явтуховичу, що можна буде дозвіл давати всяким там... Горло перегризу, трупом ляжу. Затямив?

— Хе-хе! Навіщо ж хвилюватися? Хіба ми не спільну справу робимо? Все буде добренько. Хай буде по-вашому! Та ось, до речі, прислали нам нового егеря. Молодого. Я до вас його привів. Навчайте, введіть у курс діла.

Сава, котрий тримався оддалік, почувши, що йдеться про нього, підійшов до старого егеря, подав руку.

— Сава... Прізвище — Корінь.

Гук привітався з ним, гостро глянув у очі.

— Прізвище гарне, надійне. А сюди як? Сам чи направили?

— Сам. Охотою.

— Це — гарно.

— Ну ви бесідуйте, а я піду до себе, — озвався директор. — Ще раз вітаю. Ну діла!

Жваво рушив до хвіртки, з подивом похитуючи головою і щось бурмочучи. Гук задумливо глянув йому вслід, потім жестом запросив хлопця до хати. Поряд з Савою дріботів спанієль.

— Твій пес? — поцікавився егер.

— Мій. Мудра істота.

Гук сів за столик під тінню плакучої верби, запросив хлопця. Ярина зупинилася поряд.

— Може, молочка? Борщику?

— Дякую, — ніяково сказав Сава. — Я ситий. У районі обідав.

— Ти не соромся. У нас просто...

Ярина пішла до хати. Егер уважно глянув на хлопця.

— То, кажеш, сам?

— Сам.

— Чому так вирішив? Що потягло тебе?

— Полював я тут недавно, приїхали ми з групою мисливців. На болотах, за Каранню, я настріляв купу качок. Відчуваю, що гидку справу роблю, а якась шаленість,

азарт, древня засліпленість заглушили сумління. Мабуть, у багатьох воно так, бо всяка культурна людина має розуміти: відсутня жодна економічна потреба вбивати качок, гусей, всіх диких птахів і тварин. А бачте — кривавий інстинкт, жадоба здобичі все ще прихована десь в глибині. Так от... Провалився я там у трясовину. Був би мені каюк, та Вірний... це пес мій, ось цей спанієль, привів до мене дівчину із заповідника. Чорнява така, тоненька. Врятувала вона мене. Прощався вже я з життям, у небо дивився, на білі хмарини, на блакитну далину... а поряд — мертві птахи, в багнюці. І став я гидкий сам собі. Адже вони тільки що літали у вільному просторі, раділи, були щасливі, а я їх... Для спорту... Мерзота все це! Ну, врятувала вона мене, привела до ставочка, дала переодягнутися, вивела до асфальту. І зникла, як у казці... Вірите чи ні — в той день я народився наново. І глибоко збагнув, що вбивати тварин, віднімати у них радість — підло, мерзотно, огидно. Треба їх полюбити... і тоді вони, як у казці, прийдуть до нас друзями, допоможуть і нам стати кращими. Та дівчина — вона вже вміє так...

У старого єгера біля очей запромінилися ласкаві морщинки.

— Говори, говори, синку...

— А що говорити? Треба діяти. Віддавати, а не брати, захищати, а не гвалтувати, тоді весь світ стане заповідним.

Вузлувата рука Гука лягла на лікоть хлопця.

— Дякуй долі за той день, Саво, — глухо мовив єгер. — Той день вартий всього життя. Житимеш у нас, кімната є. Все покажу, розповім...

— Зустріти б ту дівчину, — задумливо мовив Сава. — По-моєму, вона вам доводиться...

— І по-моєму, доводиться, — засміявшись, перебив його Гук. — Христиною звуть її. Хочеш — можеш прогулятися до неї. Вона в сторожці, біля пожежної вишки. Там наш опорний пункт, невеличка лабораторія. Вона любить самотину, ото ж і стала відлюдником. Відвідай її, скажи про Юрася, бо вона не дуже любить радіо та телевізор. Заодно пройдеш з нею по наших угіддях, познайомишся — що й як...

— А я знайду?

— Простіше простого. Стежка виведе, я тобі покажу. Гей, Ярино, тобі не треба йти до сторожки, корзину віднесе Сава.

Христина сиділа в своїй кімнатці біля невеликого столика, переглядала гербарії, складала. На конвертах надписувала каліграфічним почерком: КИІВ, ІНСТИТУТ БОТАНІКИ. Завершивши роботу, задивилася у вікно.

Біля ставочка поважно ходив лелека з перев'язаною ногою. Підстрибував, вимахував крилами.

У воді віддзеркалювалася стіна лісових велетів — сосон, дубів.

Горлички на вітах під вікном бурмотіли щось своє, заповітне. В небі купчилися хмари, відчувалося передгроззя.

Христина встала з-за столу, підійшла до дзеркала, що висіло на стіні. Розплела чорну косу, розчесала буйне волосся, неуважно дивлячись десь вбік, знову заплелася. Рушила до дверей.

Вийшовши на ганочок, глибоко вдихнула повітря, насичене озоном. Потішилася, дивлячись на кумедні стрибки лелеки.

— Готуйся, готуйся, Ахмеде! Незабаром і ти полетиш!

Розтирала в долонях хліб, розкидала крихти. Налетіли голуби, горобці, почали клювати. З десяток птахів сіло їй на голову, на плечі. Вона рушила в лісову хащу, птахи відстали. Скісні промені сонця пробивалися крізь гущавину, мерехтіли, грали на обличчі. Вона заглибилася в себе, відсторонена, задумана. Поволі вийшла до колишнього порубу, де дівчата-піонерки прополювали молоді посадки сосни. Вони побачили Христину, радісно щебечучи, підбігли до неї.

— Тьотю Христіно, а ми скоро закінчимо прополку. Сосонки зітхнуть привільніше. Правда?

— Правда, дівчаточка, — усміхнулася Христина, пестячи їх. — Допомогти деревцю вирости — як це гарно! А потім прийти до нього в гості...

— Тут буде густий ліс, — мрійливо сказала одна дівчинка. — Ми проведемо в ньому випускний вечір.

Христина зітхнула, ще раз поцілувала всіх дівчаток.

— Ну — біжіть, кінчайте справу.

Рушила далі лісовою дорогою, заглибилася в хащу. Гірко всміхаючись, прошепотіла:

— Випускний вечір... У мене теж був випускний вечір.

Мерехтливі сонячні плями закружляли перед її очима. Чи то сонце відбивається в сльозах? Чом вона плаче, за чим? Хіба не досить мук і терзань позаду?

А спогади вперто рвуться у незагоєну душу, і не зупиниш їх, не закриєш для них двері. Кружляють, радіють танцюючі пари у вихорі вальсу.

Вечір. Святкова зала в школі. Веселий урочистий гомін. Музика.

І вона в білому платті захоплено танцює з молодим білявим льотчиком. Він зачаровано прикипів поглядом до обличчя дівчини, зазирає в її сині-пресині очі.

— Як звати вас?

— Христина я...

— А я — Олег.

— Віщий Олег, — засміялася Христина, танцюючи. — "Князь тихо на череп коня наступил...".

— "Так вот где таилась погибель моя", — серйозно підхопив льотчик, і його повні вуста здригнулися.

— Про що ви? — нахмурилася дівчина, і в її очах поселилася тривога.

— Про це не скажеш, — у самозабутті шепотів Олег. — Це сильніше, ніж політ в небі. Як тільки я побачив вас, мені здалося, що я падаю в палаючому літаку і ніщо не зупинить падіння... Страшно й солодко!..

Христина танцювала, заплющивши очі. Мовчала. Та на її обличчі пливла усмішка щастя. Вона мовби прислухалася до чогось нечутного.

А потім... потім зорі в небі. Зграйки дівчат-десятикласниць і хлопців. Місяць між

деревами. Білим привидом Христина в гущавині лісу і Олег поруч — тихий, зосереджений.

Вона зупинилася раптом, зазирнула в його очі.

— Невже ця ніч закінчиться? Олег, невже це минеться?

— Ні, Христинко! — палко відповів льотчик, простягаючи руки до неї. — Це буде вічно!

Вона відступила, засміялася. І не зрозуміти — весело їй чи сумно?

— Вічно? Вічно... А як ти збережеш втікаючу мить?

— У серці, Христинко. Дай обняти тебе...

— Дожени, — сміється вона. — Спіймай!

Побігла між деревами. Олег — за нею.

І летіла дівчина, мов предковичний птах, і летіла її душа у передчутті дива, і плив човник місяця поміж вітами, кружляли срібlistі хмари в небі. Похитувалися над ними півторатисячолітні дуби, простягаючи вузлуваті титанічні віття, ніби руки древніх пращурів.

Христина налетіла на білокору березу, зупинилася, важко дихаючи. Сповзла на траву, дивилася у зоряну криницю.

Обличчя Олега схилилося над нею.

— Не закривай зірок, — прошепотіла вона тривожно. — Або стань сам кращим, ніж вони. Сам стань зорею...

— Стану... Я буду, — шепотів Олег, обнімаючи її.

Багрянні хмари у небі. І далекий стогін...

Христина отямилася від спогадів, тупо дивлячись поперед себе. Гірко всміхнулася.

— Минуле... Навіщо переслідуєш? Ти ж лише тінь, привид.

— Здрастуй, Христинко!

Дівчина здригнулася. До неї підійшов ладний чорнявий парубок в шкіряній курточці. В його карих очах світилося захоплення й жадова. Поряд на лісовій дорозі пофиркувала машина "бобик".

— А, це ти, Сергійку? Добридень. Звідки?

— Шефа одвів на рибалку. А тепер — вільний весь день. Сідай — покатаю!

— Дякую, Сергійку. Я так. Пішки.

— Гидуєш? — жалісливо посміхнувся хлопець. Потім схопив її за руки, притягнув до себе, закричав у обличчя: — Ти відьма! Причарувала мене! Як дурень, блукаю по світу, не знаю — навіщо живу! Будь моєю, Христино!

Дівчина безвільно опустила руки в його обіймах, закрижаніла.

— Пусти, Сергію, — холодно мовила вона. — Я не буду твоєю. Я не буду нічиєю. Ніхто нікому не може належати. Чуєш, Сергію? Пусти...

— Не пущу! — шалено кричав хлопець, цілючи її обличчя, шию, губи. — Ти моя, моя!

Христина сильно ляснула його по щоці. Він одскочив, оторопів.

— Прости, — тихо, з болем сказала вона.

— Підла, підла ти! — ніби ковтаючи якийсь клубок у горлі, забурмотів хлопець. — Корчиш неприступну. А того, свого байстрюка, од вітру принесла у подолі? Га? Від святого духа?

Христину ніби батогом стьобнули по очах. Сяйнула блискавиця, сповнила жахом ество. Сльози заслали очі. Вона побігла геть від нього, в гущавину, світ за очі.

— Христинко! Зачекай! Прости! Я не те хотів сказати... Прости, Христинко...

Не бачачи нічого, не чуючи, дівчина бігла поміж деревами і чагарями, задихаючись від ридання, що рвалося з глибини душі. Опинилася серед піщаних горбів, усіяних кількарічною посадкою сосни. Піднялася на високу сипучу дюну. Звідси видно було Дніпро, кручі Правобережжя, зелені луки. На верхів'ї горба, під віковою сосною, приютилася маленька могила з кам'яною плитою, а на ній — фотографія усміхненого хлопчина, ясноокого, кучерявого.

Христина підбігла до могили, впала на камінь. Задихнулася від плачу. Із-за сосни грайливо вибігло оленятко, здивовано зупинилося. Ткнулося носом в руку Христини. Вона підвела голову, побачила звірятко, крізь сльози усміхнулася йому. Ставши на коліна біля могильного горбика, почала витирати пилюку з плити, із заглибини, де була поміщена фотографія. Заворожено дивилася на личко сина, і до її внутрішнього слуху ніби долинав його дзвінкий, тривожний голос:

— Мамочко, а чому раптом ніч надворі? Все кругом потемніло.

Яскравий прямокутник дверей. А в ньому темна постать хлопчика. За ним — сяє сонце, білі хмари у синьому небі. Христина вхопила дитя в обійми, повернула до сонця, безумно дивиться в його широко розплющені очі.

— Це нічого, синочку! Все буде добре! Потерпи...

— Мамочко, я хочу бачити сонечко!

— Ти побачиш, синочку! Ти побачиш...

А потім... білі привиди лікарів, тіні на скляних дверях. Світ померк для неї, розтанув. Тільки нескінченна тужлива нота очікування.

Маленьке тільце борсалось в постелі, ніби безпомічне звірятко, кинуте в хвилі бурхливого потоку. Очі були прикриті пов'язкою. Хлопчик метався, тягнувся рученятами до бинтів. Христина м'яко відводила його пальці, тамуючи біль в душі, прислухалася до гарячкового шепоту:

— Мамочко, зніми пов'язку... Я хочу бачити сонечко...

— Зажди, мій ласкавий, мій єдиний... Вава загоїться. Ти побачиш сонечко.

— Мамусю, чому так гаряче в голівці? Я лечу кудись. Мамо, матусю... Тримай мене... Не пускай...

Не втримала, не втримала! Лишилися тільки спогади. І кам'яна плита на вершині піщаного горба.

Христина погладила камінь долонями, мовби хотіла передати синкові у таємничий вирій краплю материнської любові й тепла. Поцілувала могилку, підвелася з землі і рушила вниз.

Тихо йшла мимо озера, захищеного в гущавині. Тут було глухо, пустельно. Лілеї

цнотливо красувалися на спокійному дзеркалі води. Вона проминула кущі терну і раптом злякано скрикнула. Перед нею на гіллі дуба два дебелі браконьєри підвісили щойно вбиту косулю і вже почали її білувати, здираючи шкуру. На галявині палахкотіло багаття. Христина одразу відзначила: це ті самі злочинці, котрих затримав батько із поважним браконьєром. Вона, шаленіючи, кинулася до них.

— Мерзотники, що ви робите?!

Браконьєри на мить отетеріли. Потім побачили, що Христина сама, презирнулися. Почали усміхатися. Один з них — червонопикий, носатий — підморгнув дівчині.

— Привет, красавиця! Гуків пагінець. Як там поживає предок?

— Бандити! — задихнулася від ненависті Христина. — Як вас земля тримає?

— Верно! — видихнув червонопикий і зареготав. Другий підтримав його. — Верно! З трудом носить нас матінка-земля. Го-го-го! Може, ти нас піддержиш на собі? Га? Ого-го! Га-га-га!

Христина задерев'яніла. Не чула гидких слів, а лише бачила оскалені пащі, масні губи, волохаті пальці, що стискували закривавлені ножі, якими білували косулю.

Її схопили за руки. Вона кричала, виривалася, кусалася, як дика кішка. Злочинці пошматували на ній плаття, захекавшись, прив'язали до сосни. Лаючись, відійшли до косулі, завершили білування, одрізали кілька соковитих шматків. Всілися біля вогню, смажили м'ясо, вдоволено іржали.

Темним, страшним поглядом дивилася на них Христина, ніби хотіла спопелити мерзотників, а з ними і все зло в світі. Вони хлебтали з бутля самогон, жадібно рвали зубами напівсире м'ясо.

— Невдалий в тебе ниньки моціон, — реготнув червонопикий. — Ой невдалий, дівонько!

— Нікуди не годиться, — згодився другий браконьєр, підморгуючи маленькими свинячими очицями і смачно чавкаючи.

— Широкий світ, — просторікував червонопикий, — а ти вибрала шлях найнебезпечніший. Ти наткнулася на двох мирних хлопців. Ми тобі не заважали... мирно... га-га!.. мирно збиралися покуштувати м'ясця цієї симпатичної кізоньки... го-го! Ні, ти тільки глянь на неї! Грім! Гроза! Спопелить! Ай-я-яй! Навіщо ж так грізно дивитися на нас? За що? Кізонька була — і нема! І ми — ось є, а ось — нема! Все марнота і міраж! Точно кажу. А ти — палаєш! Гориш! Все минає, як сказав... ну, чорт з ним! Це не має значення, хто сказав! Але сказав правильно, мудро. Все проходить. "Будуть внуки потом, все опять повторится сначала!". Чудддова пісня! Заспіваємо, кореш?

— Заспіваємо, — згодився другий браконьєр.

— А втім — не треба. Ми спочатку з нею потолкуємо. Як ти гадаєш, про що ми з нею... ха-ха!.. похрюкаємо? Ти не догадуєшся, дівонько? "На призывный звук гитары выйди, милая моя!". Ось ми насичуємось, п'яні, веселі, задоволені, проте — не зовсім, не зовсім. Для повноти щастя... ик!.. ти повинна утішити нас, полюбити. Га-га-га!

Усе розпливалося перед очима Христини, в свідомості лунав далекий дзвін. А вона

відчула, що сидить біля вогника свічки, за вікнами ніч, і на столі — розгорнутий лист. Вона шепоче останні слова: "Завжди згадую ту чаклунську ніч. Хочу бути з тобою завжди, завжди. Твій Олег...".

А далі йшла вона під кронами жовтіючих дерев. Падали золотисті листки беріз, ткали на землі розмаїтий килим. Христина на ходу читала такі любі, такі жадані рядки: "Як тільки випаде вільна година, ми зустрінемося. І тоді — навіки разом. Якби ти могла приїхати — то був би сюрприз. Але ж ти не зможеш...".

— Зможу... Зможу, коханий, — шепотіла Христина. — Я все зможу.

Тихо дзвеніли мотори літака. Христина дивилася в ілюмінатор на білу-пребілу країну чаклунських хмар, що пливли вниз.

Опісля вона розмовляла з черговим біля прохідної містечка. Молодий, хвацький сержант з цікавістю дивився на неї.

— Кого вам?

— Олега... Іванова...

— Він у польоті. Прийдіть трохи пізніше. Години за три. Погуляйте в парку.

Христина пішла до парку. Осінні каштани роняли на асфальт блискучі коричневі плоди. Під старими в'язами відставники грали в шахи. Няньки й матері з колясками прогулювалися алеями.

Дівчина присіла на лавці поряд з молодою білявою жінкою, котра колихала на руках дитя, яке солодко спало, інколи посмоктуючи пустушку. З другого боку сиділа ветха бабуся, в'язала рукавички.

Христина глянула в небо. Там реактивний літак вимальовував дивовижні квіти на блакитному полотні простору. Білі смуги ткали фантастичні візерунки, сходилися, розходилися...

— Орел! — схвально зітхнула бабуся, спостерігши, що Христина дивиться на карколомні фігури пілотажу. — Чудеса, їй-богу! Глянь, як кренделі випикує!

— У небі — орел. А на землі — мізерний півень! — їдко сказала молода жінка, ніби ждала, щоб виплеснути свій біль.

— Про що ви? — здивувалася Христина.

— Та про орла ж. Ось його орлення, у мене на руках. Говорив палкі слова, підносив до неба. А потім, потім — ось це...

— А він? — майже беззвучно запитала Христина, бліднучи від тривоги.

— А він сказав, що я йому крила хочу зв'язати.

— Сволота!

— Та ні, — з досадою відказала молода жінка. — Непоганий хлопець. Славний, щирий. Тільки серцевини нема, як у тих, давніх героїв, про яких ми мріяли. Не всі такі, а ось мені попався такий. Нічого, ми з сином сильні, витримаємо. А Олег хай буде вільний. Свобода! Ян він часто промовляв це слово. Але що він розуміє в свободі?

— Як його прізвище? — затамувавши подих, спитала Христина.

— Іванов... Олег Іванов. А хіба що?

...У світ згадок вдерлися п'яні крики. Вона розплющила очі. Від палаючого багаття

до неї наближався червонопикий з ножом в руках. Хиžo посміхався.

— Ну що, красавиця, пограємося? Чи в тебе теж заповідник? Га-га-га! заповідник "Надія"! Го-го-го!

...Біла постіль. Скручене мукою лоно, безмежний вогняний біль, що заливає всесвіт. Крик дитини...

...Бігає вистрибом по галявині, понад квітами, жваве козеня.

... Тягнеться рученятами до бинтів на личку синок.

— Мамочко, мамо... зніми пов'язку... дай мені сонечко...

...Самотня могилка на вершині дюни.

...Підвішена на дубовій гілляці косуля, розтерзана, обгризена...

Червонопикий різонув по вірьовці, підхопив безвільне тіло Христини, повалив на траву.

— Тримай її за ноги, — ревнув він.

А вона ще не могла вирватися з потоку безсилля і спогаду, була десь далеко, далеко... Йшла з братом Юрієм лісовою стежиною. І пливли сиві тумани понад деревами, понад галявинами. Христина зупинилася, сумовито замилювалася краєвидом.

— Краса — захоплення й страждання, радість і мука, — ніби в сні промовляла вона. — Навіщо вона тут, у безодні терзання?

— Чому ти так, сестричко? — докірливо відповів Юрій... — Особиста трагедія заступила тобі всю радість світу.

— Радість? — скрикнула Христина. — Радіти можна, лише втративши пам'ять. Але як я зможу забути його змучений голосок: "Мамочко, я хочу бачити сонечко!". Всі джерела радості в цьому світі отруєні для мене. А якби він був живий! Хіба не вмирають інші діти? Все живе тріпоче в страху перед смертю, перед мукою... і поспішає в її жадібну пащу... Братику! Доки в світі страждає хоч одна душа — нема радості в світі! Бо мільярди радостей перед одною мукою — злочин!

— Ну, це ти вже пішла далі Достоевського у своєму максималізмі, — м'яко озвався Юрій. — Зажди, не нагромаджуй. Адже не в печалі ти зачинала дитя? Адже раділа?

— А потім?

— Так, було потім... Але ти хочеш радіти безтурботно. Не задумуючись. Життя вимагає ще й плати...

— Кому я повинна платити? За що? За мить насолоди — вічність муки? Це — рівновага добра і зла? — іронічно запитала дівчина.

— Треба збагнути, — задумливо промовляв Юрій. — Ми ще не розуміємо. Ми ще не відаємо, навіщо прийшли в цей тяжкий і прекрасний світ. Релігія стверджувала сваволю творця, а ми відкинули міфи і прийняли сліпий закон необхідності. Але життя — то незглибинна тайна! Хто скаже, за яким поворотом стежки пізнання нас осяє істина?

Печально-прозорі очі Юрія вдивлялися в глибину неба, ніби шукали там розгадки.

— Так, сестричко. Людина — це заповідник Світла. Надія Сонця й зірок. Надія на перемогу над силами мороку й хаосу. Страшними втратами та зусиллями ми

стверджуємо цю перемогу. І тоді, коли впадуть заборолі мороку, ми побачимо, що радість здобутку перевершить найвищі Гімалаї зла й муки...

...Блискавиця вдарила в груди. Стало тяжко дихати. Христина пробудилася, прийшла до тями, відчула на собі тягар чужого тіла — смердючий і страшний. Зав'юнилася в судорожному зусиллі на траві, намагаючись звільнитися. Оскаженілий бандит рвав на ній плаття, ліфчик, вона була майже повністю оголена, але яра сила вливалася в її руки, і вона шалено впилася нігтями в пику напасника. Він скрикнув, гидко матюкнувся, вихопив ножа.

— Зачекай же! — прохрипів люто. — Не хочеш добром... мертву візьму!

За кущами почувся гавкіт собаки. Бандити остовпіли. З гушавини вискочив Сава, кинувся до браконьєрів. Червонопикий схопив рушницю, звів курки. Постріл, другий!

Сава впав на землю, підскачів, як пружина, прийомом карате збив напасника з ніг. Другий браконьєр накинувся на хлопця з ножом, але теж гримнувся на землю, скрикнувши від болю в плечі.

Сава схопив рушницю, звів курки. Злочинці, підхопившись з землі, метнулися в чагарі, аж залопотіло. Здалека почувся погрозливий вигук:

— Зажди, лягавий! За нами боржок не пропаде!

Сава підійшов до Христини, допоміг їй встати. Вона була нага, як дитя, але не помічала того. Дивилася на рятівника заворожено, ніби в сні. Торкнулася пальцями його щоки.

— Це ти? Ти — не сон? — прошепотіла вона, ще не вірячи своєму рятунку.

— Я, — винувато пробурмотів він, дивлячись їй під ноги. Потім хутко зняв свою сорочку, віддав їй. — Одягни. Вона велика. Я одведу тебе до сторожки. Пробач, що затримався. Батько твій показав мені стежку, я прийшов, а тебе нема. Я жду, жду, тебе нема. Серце тривожиться. Я вирішив шукати. І ось...

— Дякую, — заплющивши очі, мовила Христина. — Як добре, що ти прийшов. Як добре...

— Йому дякуй, — кивнув на спанієля Сава. — Він розшукав сліди. Якби не він...

Христина накинула сорочку на себе, вона сягала їй майже до колін. Дівчина простягнула руку хлопцеві. Він несміливо взяв тонкі тріпотливі пальці в свою долоню.

Вірний біля їхніх ніг дружелюбно бив хвостом по траві.

ЧАСТИНА

ТРЕТЯ

Вогнесміх

Дитя принесло мені повні долоні трави
і спитало: "Що це таке?".

Що я міг відказати дитині? Я знаю не більше
від нього про сутність трави...

Може, це стяг моїх почуттів, зітканий
із зелених тканин — барви надії.

Чи, може, трава і сама є дитя -

немовля улюблене зелен-дива...

Уолт Уїтмен "Пісня про себе"

В грудях заграє, заспівав урочисто орган...

клавіші в серці, клади на них пальці страждання,

Ти вже не тіло людське, а думок океан,

Море надій таємничих, вітрило жадання.

Грає, мій органе, вічності старанно грає!

У всебуття хай покотяться звуки хоралу.

В грудях у тебе всерадості згублений край!

Просто як слід капітани його не шукали...

...На заході сонця до сторожки прибіг сполоханий Гриць. Уздрівши Христину й Саву, котрі мирно вечеряли за столом свіжими огірками та суніцями, полегшено зітхнув, радісно засміявся і кинувся обнімати сестру й свого побратима.

— Ну й чортяка ти! Ні словечка не сказав мені, не прийшов до лікарні. Де, що — ламаю голову. А він — осьдечки, залицяється до моєї сестрички, у пущу його потягло. Так порядні люди чинять? Га?

Сава винувато покашлював, Христина ласкаво гладила брата по схудлих щоках.

— Як ти схуд! Кошій Безсмертний. Батькам нічого не казав?

— Ти що? — злякався Гриць. — Не казав, та й надалі нема в цьому потреби. Матері лише натякни, вона в уяві такого навігадує. Та й батько вже не той, з серцем у нього погано. Гарно, що Сава прибув, змінить його. Батько наш скупенький на похвалу, а про Саву одразу компліментів наговорив.

— А що він сказав? — поцікавилася Христина.

— Хай покортить. А то носа задере Сава. А я оце прискочив на одну добу — повідомити батькам про Юрася і провідати, бо днями їду з редактором Товкачем у відрядження. Мама зраділа, побачивши мене, і одразу забідкалася, що послали молодого егеря до Христини, а його й слід прохолов. Каже — по смерть такого посилати! І тривога якась її обняла. Щось, мовляв, погане з Христинкою діється, чує моє серце. Біжи та біжи! Ось я й прибіг. Бач, добре, що мамине серце дарма бідкалося.

— Недарма, — спохмурніла Христина. — Тобі можу сказати, братику, що коли б не Сава, мене б уже не було...

— Як то? — аж підскаочив Гриць. — Що за страхи вигадуєш?

— Заспокойся, без емоцій. Кажу щирю правду.

І вона розповіла братові все, що сталося. Гриць вислухав, гостро глянув на Саву.

— Що думаєш робити? В район повідомив?

— Який там район. Я знайомим хлопцям у Київ повідомив, що і як. В районі у бандитів є поважні покровителі. Цей вузол треба розв'язувати обережно і вміло. Та й напасники, гадаю, триматимуться поки що подалі від наших місць...

— Дарма так гадаєш. Логіки злочинця передбачити неможливо. Все-таки тримайся насторожі, проведи нараду з егерями, попередь. Як гадаєш — батькові можна сказати?

— Я б не казала, — озвалася Христина.

— Треба сказати, — помовчавши, заперечив Сава. — Матері не треба, а старому — необхідно. З такими людьми потрібна повна відвертість. Та й що ти зробиш без нього? Він тут господар, знає все до тонкощів. Пораджуся з ним.

— Хай буде по-твоєму, — згодився Гриць. — Ну, я побіжу, заспокою маму. А ти як — заночуєш тут?

— Ні, ні, — злякано скрикнула Христина. — Він піде в село.

— Добре, добре, — засміявся Гриць. — У твоїй келії поки що нема місця для двох. Але поспішати Саві нема потреби. Хіба не так? Поговори з ним, розкажи про наш заповідник, про свої ідеї...

— А ти не боїшся тут ночувати сама? — ніяково запитав Сава.

— Тепер боятимусь. Але звикну. Попрошу батька, щоб дав рушницю. А втім — не треба!

— Стрільця з тебе не вийде, — згодився Гриць. — Краще добрячого пса завести.

— Це я зроблю, — втрутився Сава. — Привезу з Києва такого тигра, що браконьєри за кілометр обходитимуть сторожку.

— От і гаразд! — зрадів Гриць. — Тоді я побіжу. Саво, постарайся повернутися хоча б до світанку. Христинко, не метай блискавиць. Так воно й буде, бо ж я знаю — розмов вам вистачить до ранку. Раненько я виїжджаю, хотілося б з тобою перекинутися парочку слів.

— Буду вчасно, — мовив Сава, ніжно глянувши на дівчину.

— Тоді — гарної ночі. Не забудьте послухати транзистор або глянути в телек, весь світ вирує, про нашого Юрася говорять.

— Телевізор зіпсований...

— Тоді — радіо. Бувайте...

Гриць вибіг у сутінки вечора. І знову Христина з Савою лишилися наодинці. Дівчина якось раптово притихла, прибрала залишки вечері на столі, мовчки принесла й поставила перед Савою транзистора.

— Пошукай передачу. Про Юрка.

Хлопець почав нишпорити по діапазону. В тишу кімнатки вдерлися пісні, музика, свист, гомін ефіру. Христина запалила свічку, маленький вогник заколихався, оживив, одухотворив усі речі довкола.

— Люблю живий племін, — прошепотіла вона.

Стало затишно. Почувся голос диктора:

— Юрій Гук вважає, що радянська наука відкривав нову сторінку у вивченні Всесвіту. Людина виходить з материнської хати і народжується для небувалого життя у всеосяжності часу й простору. Наша праця, творчість, мрії, дерзання набирають глибинного значення й винятковості. Космічна ера не просто продовження віковичної дороги пізнання, а суджений ріст Людини у безмірність можливостей...

Сава глянув на Христину, очі в нього замерехтіли іскрами цікавості.

— Вражаючі оцінки. Хотілося б самому поговорити з ним.

— Встигнеш, — задумливо мовила Христина. — Повернеться з неба, прилетить до

батьків. Тоді й побесідуєте. Він — щира душа, відкрита до всього шукаючого.

— Повернеться з неба, — повторив Сава, ніби прислухаючись до смаку тих слів. — Як просто це говорить. Ще не так давно вважалася б така фраза містичною. А тепер...

— Пошукай ще, — попросила Христина, дивлячись у вікно, де темніла стіна лісу, а понад нею — миготіли ласкаві зірки, і повновидий місяць викочувався з-за обрію.

З динаміка полилася органна мелодія Баха, а потім тихий, спокійний голос з прибалтійським акцентом сказав:

— Прихильник ідей професора Олександра Чижевського та академіка Володимира Вернадського радянський астробіолог і космонавт Юрій Гук вважає, що наука впритул наблизилася до відкриття фундаментального зв'язку Людини з найсокровеннішими глибинами світобудови. Він стверджує, що пора підтвердити не лише залежність Людини від Природи та її законів, але й безперервність та спільність їх космоеволюції. Таке всеохоплююче пізнання не лише трансформує течію життя на планеті, а й дасть змогу Людині взяти у власні руки завдання власного саморозкриття, самореалізації...

Очі Христини потепліли.

— Це його втаємничені думки. Тепер вони летять над світом. Як багато він мені говорив про це, а я, бувало, не розуміла його, заперечувала...

— Чому? — обережно запитав Сава, милуючись нею.

— Не знаю, — похилила голову дівчина. — Напевне, щось особисте. — Вона спохмурніла, ніби думала, чи говорити далі, чи ні. — Про це пізніше. Як-небудь оповім. Щоб відчутти спільне, загальне, треба забути про себе, про свої дрібні болі й проблеми. А втім, для кого вони дрібні? Для зірки, галактики? А для людини... вони інколи закривають весь світ. Щось тяжко дихати. Вийдемо надвір, погуляємо трохи.

Сава вимкнув транзистора, рушив за дівчиною до дверей.

На ганку в сутінках бовваніла тінь лелеки. Христина погладила його по шиї.

— Що, Ахмеде? Не хочеться відлітати? Звик? Дивися — не прогадай! Твої браття вже летять.

Вони зійшли з ганку. Зупинившись біля ставочка, задивилися в таємниче дивоколо. Ласкавий місяць вже піднявся і тихо плив поміж прозорих хмаринок. Сава, зітхнувши, сказав:

— Ніби книга, написана таємничими знаками. Так і здається, що хтось залишив її для нас, а ми... не вміємо прочитати.

— Це ти гарно сказав, — згодилася Христина. — Дух захоплює. Серце завмирає. Але інколи мені страшно дивитися в небо.

— Чому?

— Не знаю. А втім, спробую пояснити. Ми виростаємо в затишних будиночках, оточені морем простих, звичайних предметів. Такі ж і наші слова, поняття, традиції. Послухай розмови людей у автобусі, трамваї, в метро, на вулиці, вдома: все це дрібно, нецікаво, суєтно. Про їжу, вбрання, футбол. Є, безумовно, винятки, але в основі — рутини, мізерність. Але інколи ми виходимо під зоряне склепіння, бачимо оці полум'яні

світи. І тоді задумуємось. Прагнемо розумом обійняти цю безмірність, узгоджуємо із своєю буденністю, замість того, щоб самим піднятися до тієї полум'яності, таємничості. Дух знемагає, прагнучи полетіти у вирій, а тіло залишається тут, у темній безодні. Страхітлива роздвоєність. Хто зможе ліквідувати ту прірву?

— Але ж... це лише перші кроки, а вже які досягнення! Ось брат твій і його друзі обживають космос, а за ними полетять сотні, тисячі...

— І повернуться назад, — печально підхопила Христина. — Це не те. Мабуть, ти не зовсім збагнув, що я хотіла сказати. Космічні польоти, технологія — все це здорово, цікаво, але не по суті. Як би тобі пояснити? Ми у ракетах-човниках, у скафандрах, ніби слимаки, що не можуть одірватися від своїх равликів-будиночків. Тягнучи з собою зовнішню хатку, як ти збагнеш бездонність всесвіту? Треба обняти зоряну глибину, ввійти в неї, як птах у повітряну течію. Розумієш? Польоти в ракетах — ніби уколи голкою у воду. Все залишається, як і раніше. Тілесно ми не міняємося, а, отже, суттєво теж. Навіть у найдивовижніших світах ми залишимося вульгарними землянами, як не можуть одірватися від своїх улюблених забобонів і звичок. Я певна, що навіть дехто з космонавтів відчуває страх, якщо дорогу йому перебіжить чорна кішка. Про що ж такому говорити з далеким братом по розуму? Ти розумієш?..

— Начебто розумію... але ж ніщо не стоїть на місці, ми передаємо, як то кажуть, естафету пізнання приладам, он уже які мудрі комп'ютери є, роботи, котрі зможуть вільно проникати в будь-яке середовище, куди нам вхід заказано. Про це пишуть учені, фантасти.

— Які дурниці! Передати своє завдання приладам, навіть найказковішим, — це ж самоусунутись від розвитку. Ми, станемо лише слугами машин. Гарно писав про це Максиміліан Волошин. Ти читав такого поета? Ні? Жаль. Прекрасний поет. В поемі "Путями Каина" є страшні рядки: "Был нужен раб, чтоб умащать елеем промежности машин...". Ти розумієш, яка перспектива чигає на людину, якщо вона перестане мінятися, рости? Не ми будемо планувати своє майбутнє, а комп'ютери диктуватимуть нам. Я думаю про це, думаю і нічого не можу збагнути. Чому ми пішли по такому шляху? Тут — якась хитрість розуму й тіла. Може, ми облінилися, не бажаємо трансформуватися, як це завжди було в природі, отже, і формуємо підробки, імітації: прилади, аналізатори, мислячі машини... Бачу, бачу, тобі все це здається химерою й абсурдом.

— Та ні, я так не думаю. Але вчені будуть категорично проти.

— То й що? Хіба найученіші заперечення щось міняють! Ми повинні збагнути свою сутність, своє призначення і прийняти його в усій повноті. Якщо навіть це буде болісно чи жахливо. Може нам доведеться повністю перебудувати все — тіло й душу. Бо як інакше стати друзями природи?

— Це здорово, — прошепотів Сава. — Я трохи розумію тебе. Але це й страшно.

— Страшно, — згодилася Христина. — Але й прекрасно. І необхідно. Природа не буде жаліти нас якщо ми залишимося глухими до її волі. Ну що ж — ходімо, я покажу тобі свої володіння. Вночі все — ніби в казці. Ти вмієш мовчати?

— А хіба це так важко?

Хлопець здивовано глянув на неї.

— Дуже. Пуста людина не вміє мовчати, їй треба вічно базікати. Мовчати вдвох, або в гурті — велике досягнення. Ясно, що мовчання повинне бути радісним. І сповненим змісту. Так ти вмієш мовчати?

— Не пробував, — тривожно озвався Сава. — Але я постараюся. З тобою навіть мовчання буде щастям... для мене...

— Тихо, — попросила Христина. — Не треба зайвих слів. Ходімо. Спробуємо прочитати літери книги неба...

Поверталися вузькою ліською доріжкою на світанку. Сава не відчував, що з ним було, не знав, де він ходив. Було зоряне сновидіння, політ між віковими дубами, пісня чаклунської ночі. Пісня без слів.

В блідо-синьому небі вставало понад стіною темно-зеленого лісу багряне сонце. Самоцвітні краплі роси заграли на траві.

Христина глянула на обрій, тривожно промовила, вперше порушивши мовчання:

— Спека буде. Вчора гриміло, гриміло, а дощу нема. Все сухе довкола, мов трут. Кинь сірника — спалахне. Хоч би дощі пройшли.

Дорогу перебіг заєць. Зупинився, піднявши вуха. Не поспішаючи, пострибав далі. Сава засміявся.

— Приємно. Не боїться.

— І це лише за п'ятнадцять років. Раніше тут теж все було виглумлено, знищено. Порожній ліс був. Мисливці в сезон полювання винищували все, навіть по воронах стріляли.

— Лише п'ятнадцять років? — здивувався хлопець. — А великий у вас заповідник?

— Три тисячі гектарів. Крапля в морі. Кілька співробітників: я — еколог, є знавці флори, фауни. П'ять чоловік. Семеро єгерів. Але навіть за цю площу йде бій. Заготівельні організації кричать, що план у них горить, а в нас є, мовляв, багато дерева, котре можна, безболісно реалізувати. Слово яке страшне — реалізувати!

— А до чого тут їхній план? У них — свої ліси, у вас — свої.

— Заздрісно, що добро пропадає, — гірко всміхнулася Христина. — Та нічого. Ми воюємо. Тепер стало легше, газети підхопили ідеї захисту природи. Інститут ботаніки нам допомагає. Та браконьєри не сплять. Сам бачив, які "красунчики" ходять. І перед убивством не зупиняються.

— Дивно. Є закон про захист природи, а люди...

— Головний закон — у душі. Там треба було формувати твердині краси, закону, любові. А ми ігнорували душу, все дбали про тіло, про черево. От і стала природа для багатьох людей джерелом насолоди, споживання. А переламати цю тенденцію? Ой, тяжко! Що таке наш заповідник, та й не лише наш? Крапелька серед океану споживацтва. Що там оцей ліс? На унікальний Байкал замахнулася бездуховність, на великі ріки, на культуру народну...

Вона гостро глянула на хлопця, і Сава зашарівся.

— Правду сказала. Сам недавно такий був. І якби не ти...

— Та ні, — заперечила дівчина. В тобі дрімало добре зерно. Просто ти спав, не замислювався, як і мільйони інших. А під грозою — пробудився...

— Ти гарно сказала! — підхопив Сава. — Саме — пробудити людей треба. Щоб душа заболіла, щоб болі всього живого стали твоїми болями.

— Чудово, — дружньо мовила Христина. Зупинилася, глянула довкола. — Потрібні заповідники в серці. Ще з колиски відкривати в душі джерела любові. Хай естафету підхопить школа. Сказати дитині: пожалій квітку, дерево, звірятко... Птаха пожалій, мурашку, метелика... Не вбий! Адже можеш обійтися без убивства? А ще краще — полюби. І тоді весь світ принесе тобі дарунки. Як у казках, пам'ятаєш?

— У казках, — сумовито відгукнувся Сава, — все гаразд. І я там був, мед-пиво пив. А в житті? згадай вчорашніх. Поговори з ними про любов...

— Такі не почують. І не лише вони. Є навіть вчені й діячі культури з глухими серцями...

Вони ще трохи пройшли мовчки по дорозі, і Сава відчув, як Христина зненацька відчужилася, охолола. Зупинилася. Не дивлячись на хлопця, сказала:

— Ну, тобі пора. Ти ж обіцяв Грицеві. А я піду до своїх звірят. Провідаю.

— А мені... можна приходити до тебе? — з надією запитав Сава.

Обличчя в Христини відсторонене. Очі — ніби темні провалля. Вона довго мовчала. Потім зронила:

— Приходь. Інколи... Якщо не можеш не прийти...

Савині щоки спалахнули. Дівчина, не відводячи погляду, додала:

— А тепер — іди. Скажи мамі, що я буду завтра, хай не турбуються. І ще... якщо хочеш глибше зрозуміти мої роздуми, зайти в сторожку, візьми в шухляді стола товстий зошит. Там записи про найголовніше, про те, що хвилює мене. Потім поговоримо...

Різка повернулася, пішла в бік від дороги. Зникла в сосновій посадці. А Саві все ще здавалося, що вона тут, поруч з ним, пливе у просторі повільно, мов хмаринка. І зграйка білих голубів над нею...

Отямившись, задумливо рушив далі. Різкий сигнал машини сполохав його заглибленість. Сава здригнувся, оглянувся.

Поряд у хмарці пилу зупинився "бобик". З нього вискочив Сергій, заступив дорогу Саві. Той здивовано дивився на шофера.

— У чому справа? Вам щось треба?

— Послухай, ти... новоспечений єгер! — процідив Сергій, поїдаючи хлопця палаючим поглядом. — Може, ти Вибереш собі інші стежки-доріжки для прогулянок?

Біля ніг Сави грізно загарчав спанієль.

— Тихо, Вірний, — наказав Сава. — Замовкни. Хлопець жартує.

— Ні, не жартую! Христини не чіпай!

— Хто тобі сказав, що я її чіпаю? — здивувався Сава. — Вона тобі скаржилася?

— Ну, ти! — Сергій потемнів від шаленства. — Ми з нею дружили ще з дитячих літ. За однією партою сиділи. Ти можеш це зрозуміти? Один красунчик... падлюка згубив її,

зманив... дитя вона поховала... Це треба відчутти! А я її все життя люблю... Ясно тобі це? А тепер ти вискочив звідкись!

— Послухай, друже, не знаю, як тебе звати, — серйозно відповів Сава. — Пригаси свою шаленість і лють. По-перше, я не вискочив, а працюватиму тут. По-друге, Христина для мене не об'єкт для торгівлі: навіть з тобою, її шкільним товаришем, а таке... таке заповідне, як цей ліс, як сонце, як небо. Не будеш же ти битися зі мною за те, що я дивлюся на сонце? Чи розмовляю з ним! Ну скажи! Не будеш?

Сергій відступив, пильно дивлячись у очі Саві. Усміхнувся. Сів у машину. Виглянув з віконця.

— Чорт з тобою! Дивися на сонце. Та гляди — коли що, я тебе й під землею знайду.

Машина рвонула, зникла в переліску. А Сава ще довго стояв на місці і усміхався сам до себе.

(Роздуми Христини Гук)

...Вітаю тебе, Друже.

Ти перегорнув сторінки моїх роздумів. Ти підійшов до воріт мого Саду. Пам'ятаєш прадавню легенду про втрачений Едем? Людина має повернути собі й спадкоємцям втрачений скарб, згублену цілість, омріяну радість. Боги, як би вони там не називалися, вигнали нас із Саду і прокляли. Що ж нам далі робити з ними? Плакати, проситися, випрошувати крихти жалості? Дарма, як казав наш кобзар, дарма! "За що тебе, світе-брате, в своїй ясній, чистій хаті оковано, омурано... Премудрого одурено, багрянцями закрито і розп'ятієм добито? Не добито — стрепенися і над нами просвітися!".

Ось моє кредо, Друже! Збагнути глибоко й відповідально, що впродовж довгих и кривавих віків нас одурювали, заплутували в павутину потойбічних страхів. Нас змушували бути прислужниками руйнаторів і брехливих жерців шахрайського бога, котрий люто ненавидить Матір-Природу та її творчих синів. Ми звільняємося від його претензійної опіки і хочемо говорити з Матір'ю лицем до лица. Як давно ми не розмовляли з нею, не чули благословенного її голосу. Чуєш, Друже? Лише вона, правічна Мати-Природа, допоможе нам стати крилатими істотами.

Зайди, шукачу радості. Ти прийшов додому, до друзів. Я проведу тебе стежинками заповідного краю, а від тебе вимагається лише одне — відкрий навстіж серце своє.

Тобі ласкаво усміхаються квіти, привітно схиляють віття сосни та ялини, могутні дуби і красуні берези. Прийми причастя живої краси, насити душу земною веселкою Матері-Природи — іскристими преображеннями сонячного променя. Ти станеш мудрішим, добрішим, спокійнішим. Твого слуху торкнеться гармонія сфер, про яку згадував великий Піфагор. І ще глибше ти збагнеш велич людської творчості, що перетворює дикі стихії в сади розуму й краси. А збагнувши, легше знайдеш суджене місце, неповторне місце поміж будівниками спільного прийдешнього.

Отже, зайди. А втім — зажди ще хвилю. Нам треба з тобою серйозно домовитися про основне, бо Сад, в який ти вступаєш, — понад всі рукотворні храми й творення, і в ньому належить сповнитися урочистістю.

Ти готовий до цього? Чи знаєш ти, до чого покликаний своїм народженням на Землі, в цьому народі, в цю унікальну епоху? Що маєш зробити, сформувати з себе, що залишити на стежині свого Проходження? Але спочатку простіші запитання: що для тебе зелені шати Землі? Що таке дерево, травина, квітка, квітучий сад? Я вже не питаю про Сад моєї душі. Якщо ти правильно відповіси на перші запитання, тоді і в моєму Саду ти знатимеш, як поводити себе й діяти, і не потолочиш невидимих квітів, не скаламутиш прозорі води в криниці серця.

Дай же відповідь: може, сад і ліс для тебе лише місце, де можна зібрати смачні, поживні плоди? А дерево — лише будівельний матеріал і паливо? А квіти — чудові ліки від недуг або букет для святкового столу?

Я недавно прогулювалася в заповіднику з однією київською знайомою. Вона радісно скрикувала, уздрівши ту чи іншу квітку, і все запитувала: "А ця від якої хвороби? А оцією травкою що можна вилікувати?". Я слухала і шаленіла. А потім відверто запитала: "Невже ти гадаєш, що природа плекала оцю красу для того, щоб лікувати наші зруйновані тіла? Вони для себе квітнуть, для себе, а не для нас. І вибачатися треба перед ними за те, що поглинаємо чарівні пелюстки для зцілення!". Ой, як вона бликнула на мене, моя інтелігентна знайома! Відтоді — ні слова привіту. Бо для неї її болячки — понад усе! Що такий мій зачаклований Сад? Затишне шатро, під яким можна провести веселий пікнік, напиться, насмітити, добре виспатися. Все це потрібне людині, не будемо ханжами, проте якщо казковий світ зеленого дива тобі лише "матеріал" для приємного життя й насолоди, то ми не підемо далі разом, і ти не смієш відкривати браму мого Саду. Йди сам. Але знай — квіти не відкриють тобі своєї таємниці, верби не прошепочуть прадавніх переказів, вікові дуби не передадуть билиць про мудрий і прекрасний світ рослин. Жива природа буде бездушними декораціями, поміж якими ти пройдеш тінню, немов бездарний актор.

Та я бачу, що очі твої сяють, ти захоплено дивишся в глибину мого Саду, і серце твоє стукає схвильовано. Я чую твій голос, то мова зворушеної душі. Тепер ти невіддільний від краси квітів та дерев, бо маєш очі творця і бачиш райдужний вінок на чолі Матері-Природи, як святкові убори Сонця, котре вічно приходить у гості до Землі, щедро сіючи вогняною долонею життєдайні зерна.

Ти — зі мною, з квітами й травами. Ти — наш. Зникають сумніви, і ми, перш ніж рушити в дорогу, згадаємо найважливіше про живу, мерехтливу веселку Землі. Що оповідала прадавня мудрість про рослини?

Всі джерела — міфічні, релігійні, казкові, легендарні — не забули про них, постійно нагадували про виняткове значення флори в розвої життя і зокрема — Людини.

Легенди Сходу уявляють Всесвіт, як велетенське зоряне Дерево, на якому розквітають світила й планети — вогняні квіти. І поява, розвиток чи занепад тих або інших зірок, світів, народів, планет, царств, еволюцій порівнюється з життям цього космічного Дерева, котре має свою весну, літо, осінь, зиму. Так своєрідна діалектика древніх відзначила в дивоглядному світі рослин відображення єдиних вселенських циклів.

Індуська космогонічна легенда говорить про народження світу ось що. В Океані Вічності на спині тисячоголового змія Шеші пливе дрімаючий Вішну. Періодично він пробуджується, і тоді з його пупка виростає лотос, а в ньому — творець світу Брахма. Як промайне сто космічних років (більше чотирьох білльйонів літ), лотос втягується в пупок Вішну, і знову Дрімаючий пливе у таємничу далину надмірності...

Які дивовижні й точні символи! Змій Шеша на прадавніх малюнках весь покритий зоряними спіралями. Вішну доісторичні мудреці-ріші ототожнювали з Сонцем. Отже, маємо Сонце, що пливе в зоряному океані. Його промені (пуповина Вішну) породжують на Землі священний лотос (рослинний світ). Завдяки рослинному світові проявляється світ тварин і людей. Розум творящої Людини — це і є Господар світу — Брахма.

Тисячоліття тому мудрі пращури інтуїтивно відкрили те, що ми тепер пізнаємо у всеозброєнні наукового пошуку. Ще в дохристиянську епоху сонцепоклонники-слов'яни уявляли світову володарку Життя Славу або Живу у вигляді прекрасної Диви з вінком на голові, у прихорошеному квітами зеленому вбранні. І головний кумир Світовид, або Святovit, зображувався так: із стовбура Дерева вимальовуються фігури тварин, птахів і риб, над ними — чоловік і жінка, які тримаються за руки, а ще вище — чотириликий Дайбог і зображення сфери Сонця-Ярила. Нерозривне кільце світла, рослин, тварин, людей. Вражаєшся мудрості предків, які відобразили найглибші закони світобудови в найпростіших символах.

Згадаймо, як берегли наші прадіди сади і гаї, як леліли й кохали квіти та дерева. Які легенди й казки сотворені про цих віковичних друзів і хранителів Людини!

Один з найдревніших міфів Еллади розповідає про рослини ось що. З правічного Хаосу виникли Ерос — Любов, Гея — Земля і Уран — Зоряне Дивоколо. Подружилися Гея з Ураном, народили в екстазі кохання прекрасних дітей-титанів, людей новонародженого світу. Імена тих істот Золотого Віку відомі всім: Геліос — Сонце, Аврора — Зоря, мудрий Прометей, могутній Океан, мовчазна Метіда, володар ключів Вічності Крон, батько Часу. Всі вони перебували в невинному потоці творчості своїх великих батьків і витворили на просторах Матері-Землі гармонійний світ тварин, рослин і людей, об'єднаних любов'ю. Геліос освітлював планету і посилав тепло, Аврора сіяла в душі живих істот зернята Ероса — Любові й формувала в дружбі з Метідою — Мудрістю чудові утвори — квіти, Прометей був опікуном юних людських племен, Океан відкривав їм путі в невідомі краї та світи, Крон обіцяв людям вічну тайну.

Рослини не були в ті часи прив'язані до ґрунту. Вони вільно витали в просторі, гралися з людьми й тваринами, прикрашаючи степи й гори чарівними живими килимами і знову відлітаючи. Вони виявляли в своїй красі таємну мудрість Метіди, самозречення Ероса, ніжність і ласку Аврори, вони відкривали своїм друзям — людям велику силу краси й любові, вічної творчості та радості життя.

Але сталося нещастя. Володар Ночі — Ереб люто ненавидів світлі творення Урана і Геї. І задумав він недобре, спостерігаючи незатьмарену радість дітей Землі. Знаючи про чисте серце рослин і квітів, Ереб перетворився у світлого титана і прийшов до них, прохаючи допомоги.

Згодилися рослини й квіти допомогти обманщику, не підозрюючи про зраду. І привів до них Володар Ночі бездушні тіні людей, котрих він створив за образом світлих титанів, не вміючи вдихнути в них життя.

— Подаруйте їм частку свого життя, краси й мудрості, — сказав Ереб. І вони віддячать вам любов'ю.

І сталося: спалахнули очі у нічних істот іскрами Геліоса, і заграли щоки рум'янцем Аврори, а моторошний розум, подарований Володарем Ночі, збагатився мудрістю Метіди. Зловісно засміявся Ереб і зник у мороці. А його люди-привиди, отримавши скарби від квітів, змішалися з іншими людьми — дітьми світлих титанів.

Смерть і нещастя принесли у світ діти мороку. Золотий Вік скінчився. Почалися війни, пролилася кров. Хитрі й підступні були породження Ереба, бо використовували вони тайни краси й любові, обертаючи їх на зло. Знаючи про свою смертність, ненавиділи вони безсмертних і вічно юних первенців Творення. З'єднавшись з ними, породили істоти ночі смертні покоління.

Жахнулася Мати-Земля. Засумував Уран. І сказав, звертаючись до квітів і рослин:

— Велика ваша вина, хоч і від чистого серця допомогли ви Володареві Ночі. За це втратите ви свободу і будете вічно прив'язані до грудей Геї. Весь тягар світу ляже на вас, всі злочини дітей мороку, котрим ви дали красу, життя й силу, відіб'ються на вашому житті. Минуть віки страждань і руїни. В тяжкій борні діти світлих титанів переможуть синів мороку. Ви допоможете їм в цьому герці. А коли повернеться Вік Урана, ви знову здобудете волю і сотворите вкупі з людьми світ Любові й Краси...

Вражаючи перекази народів. У міфах і сказаннях лаконічно, точно й художньо відображено головне: людину, її душу, її етичну й естетичну сутність допомагали формувати квіти й дерева...

Хтось з учених сказав: "якби не Зоряне небо над нами, навряд чи на планеті виникла б мисляча людина...".

Хочеться додати: не лише зірки, а й квіти — дивовижні сонечка рослинного світу — творили нашу душу, нашу людськість. Пісні народів, казки, легенди сповнені захоплення та шанобливого поклоніння перед тайною рослин. Вишивки, петрогліфи, різьблення на кістках або дереві, художні тканини, народні розписи стін і печей, інтер'єрів, гончарне мистецтво, дивовижні вироби золотоковачів і різьбярів по сріблу, східних чаклунів металевих візерунків, майстерність наших кружевниць, — коротше кажучи, вся світова творчість народів планети відображає красу й розмаїття квітів та рослин. Якого ще треба доказу вирішального значення флори в формуванні творчого духу Людини?!

Згадаймо, Друже, тривіальну істину: ми живемо завдяки рослинам. Посередники між Сонцем і тваринним світом, вони поповнюють атмосферу життєдайним киснем, трансформують неорганічний світ планети в тріпотливу тканину життя, в силу лева, в плавний політ орла або стрімкий біг оленя, в спів соловейка чи радісні ігри дітей, в думку вченого, котрий творить космічні кораблі, в натхнення композитора й поета, які дарують народові нові пісні...

Можливо, ти обвинуватиш мене, Друже, в тому, що тепер все це відомо навіть школярам. Хай так! Тим більше слід нагадати знову й знову про нерушимі вартості світу, бо ж вони не безмежні!.. Древній міф нагадує, що саме квіти й рослини несуть на собі весь тягар людського безумства. Сучасна наука збагнула це, і хіба даремно світова думка в тривозі?

Техніка — дивовижне творіння розуму. Ми пишаємося тим, що за лічені години пролітаємо над океанами й континентами, ходимо "запиленими стежинами" Місяця, посилаємо розумні пристрої до Марса, Венери, Юпітера, навіть відправляємо дружні послання у Всесвіт, адресовані мислячим братам, опускаємося в океанські глибини, вриваємося в таємничі надра геномів, намагаємося збагнути інтимні загадки мислення й життя, творчості та інтуїції, пересуваємо гори з місця на місце, зрошуємо пустелі, зводимо в степах, у тайзі велетенські міста й енергостанції. Справді, люди-титани довели, що вони несуть в розумі невичерпну потугу Природи. Але зупинімось на хвилику у своєму захопленні! Огляньмось назад. Оцінімо пройдений шлях. Відзначимо перемоги, але ще пильніше підрахуємо поразки і збитки...

Ще сто років тому велична Міссісіпі була буйною чистою рікою, переповненою всякою живністю. Тепер це брудна стічна канава, як і Потомак, як і багато інших річок Америки. Європейські ріки Рейн, Сена, Дунай славилися дивними краєвидами, рибними угіддями, прозорістю вод. Тепер це канали для промислових стоків — смердючі, позбавлені життя, непривітні, де навіть купатися небезпечно. А наші Дніпро, Волга, Дон та інші легендарні водні артерії — хіба це ті ріки, про які наші народи складали пісні й казки? Що ж ми наробили, Друже, у нашій материнській світлиці, як це могло статися? Невже це плата за "прогрес"? То в чому ж він — той "прогрес"?

Орди Чінгіса зупиняли своїх коней в тіні буйних лісів на берегах Каспійського моря. Тепер там неозорі піски пустелі. Ми пробуємо прокладати поміж ними канали, ми вводимо красиві міста, поливаючи зелені насадження на їх вулицях морською водою, опрісненою атомними реакторами. Прекрасно! Ми загнуждали ядерного дракона, змусили служити життю. Ой леле! Чи так воно? Йому досить лише раз дихнути, як це сталося в Чорнобилі, і вся наша радість затьмарюється. Ми ще не вміємо зберігати рівновагу творення й руйнування, безсилі втримати штурвал еволюції.

Рубаючи гірські ліси, ми лишаємо невігойні пустелі. Осушуючи болота, знищуємо джерела рік. Будуючи індустріальні гіганти, губимо сади, ліси, гаї і власне здоров'я. Багато вчених — дослідників світового океану — свідчать: моря Землі перетворюються в брудну ковбаню, в клоаку Планети. Сотні видів тварин, птахів, комах, рослин втрачені навіки. Зникають з лиця Землі велетні-дерева, рідіють, ліси, переорюються степи, що колись давали притулок і харч незліченним гуртам оленів, диких коней, птахів, вовків, лисиць, буй-турів і всякої дрібної живності. Світ, як єдина екологічна система, зруйнований!

Ще трохи — і почнеться незворотний розпад мільйоннолітніх екологічних зв'язків біосфери. А може, він уже почався? Може, ми просто безсилі бачити глибинну агонію екосфери, бо живемо не в світі реальності, а в звуженому курнику своїх потреб.

Десятимільйонні міста-мегалополіси, що блискавично виникають у всіх країнах світу, мов отруєні ножі, впиваються в оголені груди живої природи, вбиваючи все, що можна вбити. І найважливіше — свідомість людини, штучно відділена від Матері-Природи, втрачає зв'язок з живим джерелом краси, черствіє, стає споживацькою, нечутливою до співстраждання і тонких, творчих доторків прихованого пульсу світового життя. Для людей, вихованих на ерзацах транзисторної, телевізійної псевдокультури, в гушавині кам'яних джунглів, рослини й квіти — лише декорації якогось ілюзорного псевдобуття. Розриваючи зв'язок з першоджерелом життя та еволюції, людина прирікає себе на самознищення, як страхітливі рептилії юрського періоду.

Древні казали: "Падіння пір'їни з крила птаха відгукується громом в далеких світах". Ось як гостро вони відчували причинний взаємозв'язок всього сущого! Наскільки ж значніша дія озброєного сучасною технологією інтелектуального дикуна?

Та не будемо, Друже, нагромаджувати жахів. Хіба не краще нам пошукати іншого шляху, альтернативи? З надією погляньмо в прийдешнє. Знайдімо сили й можливості подолати падіння.

Я вірю у всеосяжну силу світлого розуму Людини. Але та сила принесе еволюційні плоди тільки тоді, коли наші зусилля поєднуються з стихійною потугою Матері-Природи, коли ми станемо друзями і побратимами Зелен-Дива, чарівного сина Буття...

Якось я була в гостях у мого брата Івана, який очолює колгосп у сусідньому селі. Він показував мені чудовий яблуневий сад, і я звернула увагу на літню жінку, котра працювала там. Якись хлопці хвацько викошували траву в міжряддях, трактором орали землю поміж деревами, інколи навіть пошкоджуючи віти, і видно було, що ці "працівники" відробляли свій належний час. Старанно, але бездумно. А жінка любовно схилялася біля кожного деревця, зрізувала сухе віття, підпушувала землю біля коріння, ніжно погладжувала шорсткі стовбури і щось шепотіла їм, ніби бесідуючи з мовчазними друзями.

Ми зупинилися біля неї, і я запитала, чому вона так напружено працює, віддаючи себе кожній яблуньці? Адже є автоматизація, механізація, прискорені методи обробки. Вона докірливо глянула на мене, похитала головою.

— Жужмом, взагалі, любити природу, землю, дерева можуть всі, кожен гультьяй і балакун. Тепер багато таких. Та це не любов, дівчино. Це — брехня. Від того й зубожіла природа. Треба Любити й пестити кожне деревце, кожну билину, кожну квітку окремо. Тоді на повну силу розквітне все живе, вся Земля.

О велика трудівнице! Як прекрасно ти сказала. Вас багато, правдивих каріатид світу, творців життя й краси. Мабуть, лише тому природа ще здатна захистити себе від тарана руйнації! І, дякуючи любовній творчості кожного вченого, дослідника, хлібороба, садівника, робітника біля свого "дерева" праці, створюється потужний заслон силам деградації й розпаду!

І я мрію, Друже, у тиші мого Саду, у притулку моєї надії, що незабаром по всій Планеті почнуть виникати численні заповідні зони Першоприроди, де ентузіасти приступлять до Реконструкції Єдиного Світу, котрий, безумовно, втаємничений в

наших геноглибинах, інакше — звідки мрія про такий світ з'являється в душах поколінь, у казках пращурів, у передбаченнях подвижників та мислителів? Як практично почнеться Реконструкція? Де? Я вірю — першою ступить на цей шлях наша Вітчизна, котра, немов Космічний Птах, розпростерла свої зоряні крила у таємничі простори прийдешнього і кличе усю Планету до польоту...

Такі заповідники, як у нас, повинні виникати всюди, де є найменша можливість. Тисячу гектарів, сто тисяч чи один гектар заповідної землі, природи — все одно. Кожен клаптик врятованої першоприроди віддячить нам стократ, бо це ж наше рідне тіло, наше єство, яке ми чомусь почали вважати чужим. Хай заповідні зони й місця стануть регуляторами стосунків людей з Матір'ю-Природою, плекають свідомість нових поколінь, розкривають дітям титанічне покликання мислячої істоти — стати інтродукторами, Сіячами Життя у далеких світах, у зоряній безмірності. Зцілити Природу, гармонізувати її, орозумити, одухотворити — хіба є завдання прекрасніше, ніж це? Все живе хай відчує, що людина вже не вбивця і споживач, а творець краси й любові. І тоді рослини й тварини відкриють нам душу свою, стануть помічниками, побратимами, і щезнуть темні породження Еребу з лику Планети, і повернеться Зоряний Вік Урана, заповіданий легендами давнини.

Форпости Краси — ось чим повинні стати заповідники живої природи, мій Друже. Такі твердині Розуму — наша надія! Ти бачиш інший шлях, мій Супутнику?..

Сава закрив зошита, потер втомлені очі. Похитав головою. Чарівна душа! Але яка ж наївна! Ось навіть він, хлопець з щирою душею, здатний відгукуватися на страждання й лихо, з труднощами та скреготом зубовним виборсується з павутини предковічних традицій і звичок. А що говорити про таких, які пожирали напівсире м'ясо косулі і жадали згвалтувати її, ніжну квітку, яка мріє про єдність і братерство сущого? А хіба таких мало? А ще більше тих, що, маючи достатньо ширості й розуму, просто не замислюються над проблемами катастрофічності, гадають, що все якось обійдеться.

У двері постукали. Зайшов Гриць, привітався. Побачив зошита на столі, відзначив темні кола під очима Сави, підморгнув.

— Що — сестричка одразу атакує тебе своїми прожектами? Читав, читав і я.

— І що ж?

— Прегарна казка. І жодної дотичності до реальності. Така вона завжди була, від дитинства. За що й потерпала.

— І все-таки, — зітхнув Сава. — Не можна просто відмахнутися, сказати: наївняцтво! А що залишиться?

— Одразу тобі рецепти подавай, — поплескав Гриць побратима по плечу. — Я над цим теж думаю. Та й, мабуть, кожна нормальна людина... міг би розповісти про одну дивовижну пригоду... зустріч на Кавказі.

— Розкажи.

— Нема коли. Я й так заспав. Треба поспішати на автобус. Та й тобі треба виспатися, а то очі, мов у риби. А ось повернуся з відрядження, зберемося разом, тоді поговоримо досхочу. І кожен висловить свою точну зору, бо рішення цього питання,

тобто подолання загрози самознищення, хіба однозначно? Ми ж практично нічого не знаємо — що таке Земля, що таке людина на ній, куди ми пливемо між зірок; які коріння нашого божевілля — космогонічні чи цілком земні? Ти хімію вивчав? Вивчав. Без точного знання законів реакції як зупинити її або прискорити? А може, й не треба нічого робити. І таке можливе. Хіба не так?

— Невже все це так масштабно? — з сумнівом запитав Сава. — Може, ми надто переоцінюємо себе?

— Та ні, мабуть, недооцінюємо. Хіба практика життя не підтверджує це? Психологічний клімат в нашій країні відповідає ідеям людяності, доброзичливості, співстраждання, братерства. А звідки ж злочини, алкоголізм, хабарництво, бюрократизм, байдужість до горя ближнього? І це ж не поодинокі випадки. Є формула — "пережитки минулого". А що це таке? Всі ми, як на те пішло, "пережитки минулого", бо в кожному з нас ревуть допотопні дракони. Трансформувати їх у ластівок — хіба це так просто? Та й ластівка — зовні прекрасна, гармонійна істота, а хижак — дай боже! Міриади комах винищує.

— Паразитів, кровососів! — заперечив Сава.

— А ти хіба не паразит? — іронічно всміхнувся Гриць. — Облишмо антропоцентризм, якщо хочемо збагнути суть проблеми. Всі ми в спільному колесі взаємопожирання, і вийти з нього — це страхітлива дилема. Я ж натякнув тобі — є деякі ідеї, навіть експериментують ентузіасти в цьому плані. І на Сході, і на Заході, і в нас, усюди в світі клекотить пошук, палахкотить думка. Навіть у мого брата Юрія, хоч він і серйозний вчений, є архінеймовірні ідеї з приводу цього. Але як це прикласти до життя? Руїнницькі тенденції вводяться у плин суспільства, як по маслу, а творчі — стоп, машина! В чому сіль? Є над чим подумати!

— А все-таки прекрасно, що нам належить думати над такими складними завданнями, — схвильовано підвівся Сава з крісла. — І не лише думати, а шукати рішення. Я щасливий, Грицю, що доля привела мене до тебе, до Христини, до твоїх батьків.

— Не доля. Ти сам обрав свій шлях. — Гриць раптом нахмурився. — Тільки дивися, Саво. Христина пережила таке падіння й лихоліття... Ти ще не знаєш, тому будь обережний і... Ну, ти розумієш. Прошу тебе — будь лицарем!

— Як ти можеш подумати, що я... Ти що? — спалахнув Сава.

— Добре, добре, вірю! Сподіваюся! Вона тобі про все сама розповість, якщо буде потреба. А головне — щире серце. Стань для неї другом, братом, помічником. Вона — дуже мудра жінка... Ну, баста! Забазікався я. Проведеш мене до автобуса чи спати ляжеш?

— Проведу.

— Чудово! Потім зайдеш до батька. Він тебе ознайомить з усіма потребами заповідника. Старий сказав: хай виспить хлопця, а тоді погмонимо не поспішаючи. А тепер — ходімо.

У передстартовий вечір до Юрія Гука прийшли друзі-космонавти, котрі мали летіти

з ним, керівник польоту, прославлений космонавт, генерал-майор і кілька вчених — астробіологів, які разом з Гуком готували унікальний експеримент. Цей політ мав дати відповідь на запитання: чи є у Сонця сестринська зірка, чи воно самотньо мандрує в галактичних просторах?

Яка була потреба ставити цей експеримент, досліджувати таку екзотичну проблему саме Гукові, астробіологу? Скоріше це мало бути "парафією" космолога або фізика-теоретика. Але попередні статті та монографії Юрія вперто зачіпали саме цю проблему. І ось чому.

Астробіологія, родоначальником якої був Олександр Чижевський, вивчала тісні зв'язки земної біосфери з динамікою Сонця і зоряного космосу. Жива тканина планети чутливо реагувала на кожен навіть найменший енергосплеск у далеких світах. Нагромаджена інформація давала змогу зробити висновок, що життя й розум міріадами ниток пов'язані з Мегасвітом, з Безмірністю. Геліоботаніка довела це неспростовно: ритми сонячної активності чітко фіксувалися рослинним світом Землі. Але добутий експериментальний матеріал не лише розв'язував давні вузли, а й наплутував безліч інших. Наприклад, виникало запитання: чому максимум сонячної активності життєдайно впливає на флору планети і цілком негативно на фауну, а особливо руйнівні — на організм людини? І ще одне: чому тепер на Землі відсутнє будь-яке життєтворення? Вчені, маючи напрочуд тонкі методи досліджень і аналізу, не відзначили ще жодного факту переходу "мертвого" в "живе", неорганічних структур у якусь бодай найпримітивнішу істоту...

У своїй статті "Роздуми астробіолога" Юрій Гук припускав, що життя на планетах не може виникти ні з допомогою панспермії, тобто занесенням життєвих спор з інших світів, ні штучним прищепленням тій чи іншій сфері вітального (життєвого) пагінця інтродукторами з високорозвинутих цивілізацій. Біосфера має зародитися стихійно, природно, закономірно, як тільки для цього є достатні астроумови, енергопотенціал і критична вітальна маса речовини. І ця критична маса не може бути меншою, ніж, скажімо, планета певної величини. Скоріше всього, наша Земля є мінімальним інкубатором, в якому Зоряна Птаха може "висидіти" своє вітальне пташеня, здатне оволодіти динамікою буття і породити Розум. На таких планетах, як Марс чи Меркурій, "реакція" життєтворення, може, й загоралася, але згасала, не маючи достатньої маси "вітального палива".

Гук припускав, що Життя (у глибинному його розумінні) має безмежну розмаїтість, і екзотичні його форми можуть розвиватися й буяти в атмосферах великих планет типу Юпітера, Сатурна, на поверхнях теплих інфразірок, у глибинах водяних планет, навіть у хромосфері чи фотосфері Сонця, зірки, тільки говорити про "контакт" з такими проявами косможиття не доводилося. Поки що!

Як же почав працювати земний "інкубатор", якщо він не функціонує тепер? Чому лоно планети перестало плодоносити? Припущення деяких вчених, що життєтворення відбувається, але вже існуюче життя миттю знищує "новонароджених", щоб зберегти свою суверенність першожителів, неспроможне. Експерименти по розшукуванню таких

процесів ставилися настільки чисто й коректно, що всякий сумнів відпадає: лоно Землі в цю епоху більше не народжує нових дітей. Мабуть, це знали й древні мудреці, створюючи міф про оскоплення батька Урана підступним сином Кроном, вони стверджували, що життєдайні зачаття Геї Космосом припинилися на пам'яті людського роду. Навіть деякі натяки дали пращури для розгадки міфа: оскоплення відбулося з допомогою золотого серпа. Цей символ читається вельми чітко — в потоці Кроноса-Часу біля Геї-Землі з'явився Місяць (золотий серп) і саме відтоді дітородна потуга Урана-Неба перестала діяти в нашому світі.

Гук припустив, що в передісторичні часи в зоряному видноколі наші предки бачили два світила: ближче — Геліос, Світовид, Дайбог, Сур'я, і віддалене — Люцифер, Озіріс, Рах, Ра, Рай. Багато спогадів у міфічних джерелах народів світу про те втаємничене світило, котре в якусь лиху годину пропало навіки.

Містична традиція повідомляє про осяйного Першонародженого, який був могутнім, сповненим сили, краси, життєдайності, світоносності. Та згодом загордився, повстав супроти: верховної волі, за що був скинутий у світову безодню, де згас, ставши Князем Тьми. Всьому світові відомий цей переказ про Люцифера, який використовується ортодоксальними церквами для вікових апологетичних цілей. Єгипетські традиції давнини оповідали про світозарного Володаря Життя Озіріса, котрого підступний брат Сет розшматував і розсіяв увсібіч. Дружина Озіріса Ізіда, бідкаючись за улюбленим, мандрує по світах, збираючи частки Озіріса, щоб відновити прадавню епоху краси й радості, справедливості та світла. Головне її завдання — відновити дітородну функцію осяйного Володаря. Знову те ж саме, що й з оскопленням Урана. Слов'яни теж зберегли казки про царство Раха, Страха, Рахви, Рахти, коли в земному небі можна було бачити не лише багряний диск Ярила-Світовида, а й райдужне коло Сімяра: такої вражаючої краси було друге світило, така велична веселка щоднини пливла у небі, що пращури по праву відзначили її "семисонячність", "семиярність".

У цьому ж ключі читається легенда прадавніх аріїв про демона Раху (знову той же слов'янський Рах), якому Вішну одрубав голову: тіло дракона розсипалося у безмірність, а безсмертна голова залишилася на небі, періодично загрожуючи Сонцю й Місяцю. Почалася вся ця історія з правічності, коли деви й асури спільно "пахтали амріту", обкрутивши змія Васуку довкола космічної гори Мандари. Смикаючи то за голову, то за хвоста вселенського гада, діти Брахми збурювали небесний океан і зрештою отримали чашу з напоєм безсмертя (амрітою). Хитрістю деви забрали всю амріту собі, а з асурів лише демон Раху ковтнув чарівного трунку. Вішну, розгнівавшись, одсік йому голову, але напій встиг дійти до шиї: ось чому голова чудиська стала невмирущою. Пам'ятаючи підступ богів, дракон став їхнім вічним ворогом, раз у раз наближаючись до житла безсмертних, і, дихаючи полум'ям, погрожує поглинути їх у темній безодні.

Без жодних натяжок легенду можна прочитати так: дві системи ..(Сонця і Раха-Люцифера) оберталися довкола спільного центра мас, "пахтаючи амріту", тобто

створячи життя на своїх планетах. Але пізніше щось сталося — може, стихійна катастрофа, а може, космічна війна жителів Сонця (девів) з жителями Раха (асурів), від чого система Раха (демон Раху) втратила тіло (заселені планети), а безсмертна голова (сколапсоване світило) періодично зближається з Сонцем і потрясає планети, викликаючи на них катастрофи і навіть погрожуючи "кінцем світу".

Звичайно, що ці міфи можна трактувати і так і сяк, проте надто багато в прадавніх переказах спогадів про "війну в небі", про жахливі космічні катастрофи, про грядущу "вогняну смерть" Землі, щоб це ігнорувати.

Уже чимало попередніх дослідників, теоретиків наполягало на тому, що Сонячна Система не зрівноважена, що її лихоманить, що вона не вельми давно пережила жахливу катастрофу. Згадувалося про розпад великої планети, котру назвали Фаетоном, відзначалася неприродність існування пари Місяць-Земля, висловлювалася думка про те, що наш супутник прибув до планети в праісторичні часи, коли сонячна сім'я переживала руїну.

Гук у своїй статті висловив таку думку: життєтворення природно відбувалося тоді, коли Система була "нормальною парою", тобто існувала астроситуація, при якій енергетичний потенціал двох Світил був достатній для запуску "ланцюгової реакції" Життя. Озіріс (або Рах) був райдужним гігантом, що перевершував масою Сонце в десятки разів. Пара оберталася довкола спільного центра мас за 25920 років, астрономи ще досі відзначають цей період, наївно трактуючи його як "вікову нутацію" Землі в своєму бігу довкола Сонця.

Крім чотирьох великих планет, відомих нам, існувала ще одна планета, там, де нині пояс астероїдів. Гук назвав її Ладою. Довкола неї кружляло чотири великі супутники — Венера, Меркурій, Марс і наша Земля. Лада була інфразорею, і в інкубаторі, в теплиці, створеній сукупним впливом двох Світил та материнської планети Лади, на Землі буяло багате, розмаїте життя, панували субтропіки, по всій сфері було вічне літо. Вітальна ситуація була ідеальна, Земля породжувала міріади нових, небувалих форм, природа стихійно експериментувала, а поява розумних істот — Титанів життєвого світу — знаменувала епоху космічного народження, виходу Життя у безмірність.

Та сталася катастрофа. Райдужне Світило — Рах згасло. Сколапсувало. Перед тим воно спалахнуло надною зіркою. В серці Системи утворилася Чорна Діра. Сонце і планети потрясло страхітливим космічним вихором. Геліос-Ярило теж спалахнув і скинув свою багряну оболонку, перетворившись у жовтого карлика (згадайте, що говорилося у міфі про Фаетона: "Колісниця Геліоса наблизилася до Геї, ледве не спаливши все живе на ній", а насправді — скинута Сонцем оболонка сягнула планети). Лада розпалась на частки, потрапивши в течію гравітаційного урагану. Уламки стали супутниками великих планет, решту проковтнуло Сонце. Супутники Лади залишилися сиротами, і довго вешталися в надрах Системи, аж доки не зрівноважилися на сучасних орбітах. Саме тоді Земля-Гея придбала собі супутника — Місяця. Тисячоліттями вона була оповита густими хмарами, потрясалася жахливими горотвореннями і вулканічними вибухами. Мислячі істоти, відкинуті на сотні віків

назад, деградували, потрапивши в екстремальні умови холоду, нестатків, втративши попередній гнозис і еволюційні можливості. Життєтворення Геї згасло, людям треба було пристосовуватися до цілком іншого світу. Від материнської епохи залишилися тільки перекази та міфи про легендарну зоряну вітчизну, де панує вічне літо і живуть вічноюні титани.

Виклавши все це, Гук згадав, що польоти "Вояджерів" відзначили наявність у Системі Сонця невидимої зірки, котру так і назвали — Люцифером, ніби солідаризуючись тим самим з далекими пращурами. Відстань її від Сонця передбачалася в межах ста — ста п'ятдесяти мільярдів кілометрів. Висловлювалася думка, що супутник Сонця є нейтринною зіркою. Гук вважав, що Люцифер — Чорна Діра, і що є можливість точно визначити її координати, потужність, характеристики. Астрономічна інформація підводила до висновків, що Сонце з планетами по крутій спіралі наближається до "Князя Пітьми". Якщо це припущення буде підтверджено, людство постане перед фактом космічної загрози і повинне дати відповідь на запитання: чи не падаємо ми у надра Чорної Діри? Чи не є сама сутність Кроносу-Часу, в потоці якого ми народжуємося і вмираємо, результатом цього занурення в глибини Тартару, у часово-просторову пастку?

Таке припущення не є химерною грою розуму, твердив Юрій. Космос демонструє нам безліч прикладів зоряних катастроф. Ми — не виняток, і не застраховані від будь-яких катаклізмів. Можливо, бурхливий розвиток науки та раптовий вихід людини в космос інтенсифікується самою Біосферою для радикальних заходів по врятуванню Сонячної Системи і життя в ній. Що можна зробити в цьому напрямку?

Перш за все — точно визначити свою астроситуацію. Розшукати невидимого супутника Сонця, вивчити його характеристики, нинішню динаміку всієї Системи. Визначити наявність загрози або її відсутність. І — найголовніше — подумати про відновлення життєдайності Сонячної Пари, отже, про повернення Епохи Урана.

Про що йшлося?

Про ліквідацію Чорної Діри. Про її розколапсування. Про "воскресіння" Озіріса. Або, якщо хочете, про "повернення Люцифера" в сонм світозарних дітей Зоряного Дивокола.

Знаю, писав Гук, що мене звинуватять у божевіллі, еклектиці, в ненауковості, в змішуванні легенди з реальністю, у наївності та безлічі інших інтелектуальних гріхів.

Та відкинемо страхи перед нападами ортодоксів і консерваторів. Завдання, що постали перед світовою наукою, вимагають руйнування стереотипів ветхого "птолемеевського" мислення. Хіба випадково саме наша Вітчизна відкрила зоряну браму в Безмірність? Вийшовши за межі земної колиски, невже будемо жахатися божевільних завдань, обертаючи нові, небувалі можливості лише для задоволення прагматичних, буденних потреб? Це було б страшною неспівмірністю. Людина мисляча не має права допускати такого.

Космічні можливості вимагають космічних завдань. Чи готові ми до цього? — запитував Юрій. І сам відповідав: так, готові. Футурологічна ситуація в нашій країні (та

й у всьому світі) сприятлива для сприйняття найфантастичніших завдань. Чим величнішою вималюється перспектива прийдешніх звершень та дерзань Розуму, тим швидше ми зуміємо зупинити, подолати вихори мілітаризму й антагонізму, що потрясають Планету.

Яка реальна можливість такого космотворення? Чи володіє земна наука технологією та знанням, спроможним запалювати згаслі зорі, розколапсовувати Чорні діри? Чи не є це космічна маніловщина?

Всяка дорога вимагає першого кроку. А ми вже далеко не дітки, що вперше ступають за межі колиски. Ноосфера Землі досить відповідальна й зріла, щоб обирати достойні розуму завдання. Хоч проект "Воскресіння Озіріса" і видається на перший погляд утопічним, нереальним, але тверезий розум робить серйозний, достовірний прогноз: вже двадцять перший вік спроможний "запалити" Райдужну Зорю, відновити життєтворчу ситуацію в Системі. І хто скаже, наскільки інтенсивнішою стане земна еволюція, яка лавина сприятливих мутацій підхопить людство (та й все життя) на динамічну хвилю трансформації, щоб вивести його у зоряну всеосяжність? Бо таким, які ми тепер, — це треба визнати відверто, — шлях у безмірність закрито! Ми виходимо в простір у "консервних коробках" ракет і скафандрів, і висновки з цього однозначні: Великий Космос, Глибинний Космос, Надмірний Космос для людини сучасного типу недосяжний!

Ось чому ми дерзаємо оволодіти течією самоеволюції, розкрити власні геноглибини, де дрімають титанічні сили, сягнути можливості самореалізації, саморозкриття. Майбутнє чекає, наші спадкоємці ждуть, що ми підготуємо для них, які стартові майданчики побудуємо, які завдання сформулюємо, який заповіт передамо? Якщо тепер злякаємося грандіозності проблеми, то втратимо динаміку актуальної миті. Космотворчі ідеї приходять своєчасно, і горе тим, хто залишається глухим до їхнього веління!

Уже тепер експериментально можна перевірити вищеприведену гіпотезу, визначити координати сонячного компаньйона і його статус. Зібрана інформація допоможе зрозуміти механіку породження Чорних Дір, їхнє значення в житті Космосу, у структурі видимого і невидимого Мегасвіту. Ми зможемо збагнути, що означає колапсування зірки, чи є це явище катастрофою для зоряної спільноти чи нормальним явищем вселенської динаміки?

Є кілька цікавих припущень щодо відновлення діяльності сколапсованих світил. Саме такі припущення лягли в основу фантастичного проекту Гука. Але необхідне достатнє накопичення інформаційних даних, і політ "Соколів" (такі позивні Юрія та його товаришів) мав на меті зібрати всю доступну інформацію, провівши для цього ряд складних астрономічних та астрофізичних експериментів. Станція "Мир", де мали проводитися дослідження, була для цього обладнана високочутливими пристроями для аналізу потоків косморадіації у оптичному, радіо, гама, рентген, нейтрино, ультра, інфра та інших діапазонах.

Космонавти всілися за спільним столом, керівник польоту, лукаво усміхаючись,

поставив у центр дружнього кола кілька пляшок шампанського. Юрій з подивом зиркнув на нього.

— Що це таке?

— Як-то що? — удавано серйозно запитав прославлений космонавт. — На коня треба випити? Щоб ви там, "Соколи", не спотикалися на небесних вибоїнах, як міфічний Фаєтон! Як ти гадаєш, Юрій Побідоносець? Народну традицію треба підтримати?

— Але ж...

— Не бійся, контрабандою сюди ніхто алкоголю не пронесе, — задоволено зареготав генерал-майор. — А тим більше я — керівник польоту. Знаєш, що в пляшках?

— А що? — заінтриговано запитав Юрій.

— Джерельна вода. З-під дніпровської кручі. Чиста, як дівоча сльоза. От я й захопив її, щоб ви, "Соколи", ковтнули материнської водиці, щоб не захоплювалися лише космічними чарами, а й пам'ятали про земельку, де народилися, де ганяли голопузими малюками.

— Спасибі, спасибі, — розчулився Юрій, обнімаючи генерала. — Чудовий подарунок на прощання.

Розкоркували пляшки. Всі з насолодою випили по келиху чудодійної рідини. Генерал уважно глянув на задумане обличчя Юрія і посмішка зчезла на його вустах.

— А тепер розкажи, як відчуваєш себе перед польотом. Ми тут майже всі горобці стріляні, обкатані, так би мовити, на космічних трасах, а ти — вперше стрибаєш у простір. У нас традиція — перед польотом обмінюватися найінтимнішим, найсокровеннішим. Що відчуваєш в цю мить? Який настрій, думки? З чим летиш у зоряну світлицю?

Юрій трохи помовчав, зосереджено дивлячись в очі керівника. Пригладив сивіюче волосся, ніби втишував плавними порухами долоні розбурханий біг думок.

— Ніколи не вгадаєте, про що я подумав тепер. Одна частка моєї свідомості слухає те, що ви тут мовите, відповідає на ваші жарти, а інша — глибинна — раптом згадала прадавню індійську легенду, скоріше — міф...

— Он як? Це загальновідомий міф?

— Навряд. Я прочитав його в рукописному манускрипті, як був у гостях в індійських космобіологів. З часом враження від прочитаного забулося, а тепер раптово зміст легенди вплив у свідомості.

— Розкажи. Це має бути щось цікаве, оскільки згадалося в таку мить.

— Розкажи, розкажи, — підхопили космонавти і вчені.

— Міф коротенький, і суть його читається дуже прозоро. Слухайте. Мабуть, усі присутні знайомі з міфами Стародавньої Індії. Один з основних мотивів східної теогонії — боротьба девів (богів) з асурами (демонами). Як ви згадуєте, боротьба тривала довго-довго, тисячі, міріади циклів. Перемога усміхалася то асурам, то девам, і володарями трьох світів періодично ставали або демони, або боги. Проте щастя зрештою випало на долю девам, бо їм на допомогу у критичний час приходив сам племенистий Шіва, а то й

Велика Богиня Калі громила полчища асурів. Традиція повідомляє, що давно вже деви остаточно перемогли асурів, відтіснивши їх у глибини підземних світів, а самі оволоділи течією буття трьох проявлених світів — земного, надземного і світозарного. Проте втаємничений манускрипт, про який я вам згадав, твердить цілком протилежне. Він перегукується з традиціями прадавніх гностиків, і сказано там таке: наш світ опановано силами мороку, демонічними полчищами. Головний маг асурів винайшов у критичну мить хитромудре рішення для остаточної розв'язки вікового конфлікту. Було викуване велетенське зоряне дзеркало, що відображало внутрішню сутність того, хто дивився в нього, і ущільнювало її, перетворювало в тілесну форму, відчужувало від господаря. Асури тихцем залишили магічне дзеркало на горі Меру. І стали очікувати. Деви зацікавилися небаченим утвором і почали заглядати в нього. І вже не могли відірватися. Їхні щільні, відчужені образи попливли у світ, населяючи сфери сонними істотами, розділеними з власними господарями, з девами, котрі ще досі не можуть вирватися з полону демонічного дзеркала. Асури таким чином добули вирішальну перемогу і відтоді панують над проявленими сферами, визискуючи людей, тобто дрімаючих девів, п'ючи їхню психоенергію замість амріти. Оце і весь міф, браття.

Генерал помовчав, глянув у відчинене вікно, де мерехтіли великі ясні зірки, похитав головою.

— Серйозний міф. Нетрадиційний. І розшифрування його, безумовно, не однозначне.

— Ну, перш за все, — промовив Петро Чуров, соратник Юрія, присадкуватий космонавт з чорними меткими очима, — тут розкривається "закон дзеркала" як основний закон щільного буття. Тобто наша свідомість полонена лавиною відчужених форм, і ці форми нами вважаються суверенно існуючими, бо ми неспроможні відчутти, побачити взаємозв'язок всіх розділених часток світобудови.

— І не дивно, — підхопив Юрій. — Згадайте, під тиском яких історичних стереотипів ми перебуваємо. Що там казати: ще досі мільйони людей — у полоні прадавніх забобонів, у тенетах містики. А сама наука — хіба її фундамент цільний? Він же змурований з найхімерніших мозаїчних шматків. Хіба наші константи, закони, міри, весь арсенал пізнання не ґрунтується на засадах приблизності, релятивності, умовності? Віками, тисячоліттями старанно формувалася ідея самотності людини, покинутості, загубленості, гріховності, відчуженості від Великого Космічного Цілого. Оце й було кування "Дзеркала Асурів", що донині сліпить очі сучасникам.

— Хто ж його кував? — запитливо глянув на Юрія генерал. — Що за демонічні сили?

— Хіба так далеко треба ходити? Та в кожному з нас затаєні ці асури. Гляньте, яке ричання здійнялося довкола, як тільки Вітчизна ступила на стежку перебудови! Думаю, що демонічне дзеркало усунути не просто, хоч ми й пробili в ньому велику діру. Але це лише початок. Попереду — вражаюча праця. Розкріпачити думку людства, показати йому, що воно — дитя Безмірності, що йому належить народитися у зоряне буття... Друзі, хіба це не достойна естафета, котру ми беремо у наших батьків?

— Обнімемось, браття, — сказав генерал, схвально кивнувши у відповідь на слова Гука. — Летіте, "Соколи", ми чекаємо незвичайних відкриттів. Тепер така пора, що кожен день може принести буквально магічні можливості для людей. Уже те, що ми мріємо про такі масштабні космічні трансформації, саме по собі є фактом красномовним. Древня мудрість каже: хто куди йде — той там і буде. Захід планує "космічні війни" та експлуатацію далеких світів, а ми — творення нових світил, гармонійних планет. Ми певні, що сама сутність Природи-Матері з нами, з тими, хто її захищає. А тепер — заспіваємо нашу пісню. На прощання... Хай ця пісня береже, захистить вас, "Соколи", там, у небесному полі.

Керівник польоту заспівав хрипким голосом, присутні дружно підхопили, і сувора мелодія пісні виплеснулася у вікно, попливла над будинками Байконура, над принишклим степом.

В океані, в грізнім океані
Шаленіють гори водяні,
Ми давно вже вийшли на світанні
В мандри таємничі і страшні.
В таємничі, бо і хто ж нам скаже,
у яким піску якого дна
Жде віки нас у полоні вражім
Суджена перлина осяйна?
А страшні ті мандри, бо з походу
Не усі повернуться домів,
Лиш одну ми маєм нагороду –
Поцілунок рідних матерів,
Маємо одне благословення –
Роздобуть Таємний Живоцвіт,
Маємо одне лише уміння –
Серця неспокійного політ.
Гримають стихії, мов потвори,
Гупають у днище корабля,
Скаженіє неосяжне море,
Щезла за туманами Земля.
Та даремно шаленіють води
Й буря на вітрила наляга, –
Капітан із палуби не сходить,
Щиро усміхається юнга.

— Щиро усміхається юнга, — тихо повторив Юрій, коли пісня замовкла. — Прекрасні слова. Юнг багато підростає, є кому підхопити естафету.

— А тепер — спочивати, — підвівся з місця генерал. — Я радий, що ви в бойовому настрої, "Соколи". До ранку. На світанку — старт!

Передстартові клопоти позаду. Задраєно входи до космічного корабля. "Соколи",

одягнені в скафандри, напівлежать у кріслах, прислухаються до стартових команд з керівного пульта.

— Як настрої, "Соколи"? — долинає голос генерала.

— Як у породіллі, — жартує Юрій.

— Чудово! — радіє керівник польоту. — Тоді можна ждати чарівної дитини. Бажаємо всім вам народити прегарне немовля, або ні — хай воно одразу заговорить, закричить. Щоб вся Земля втішалася ним. Чуєте? Щасливої путі! Тримайтеся, "Соколи"!

— Спасибі, друзі! До зустрічі!

Далекі голоси операторів, які відлічують секунди стартової готовності. Тиша. "Ніби в печері самітника", — подумалося Гукові. І напружений голос: "Пуск!". І грозивий обвал. Шлюзи вогненної сили відкрилися, могутній вихор клекоче, прагне у простір, несе громаддя корабля у безмір'я.

Ціла гора навалюється на груди, на голову, руки стократ важніють, тяжко дихати: все це Юрієві давно відоме, все пережите в дні тренувань, але тепер його свідомість заглиблена у зовсім інший образний світ. Дивним чином — поза органами зору, поза аналітичними здатностями мозку він побачив, відчув Землю, всю материнську планету, як гігантську живу сферу, довкола котрої вібрують, звиваються, колихаються, наче водорості у воді, міріади щупалець, пружних шнурів, ниток, змієвидних мацаків; і вся ця мережа сповиває корабель і все, що в ньому, — тіла, кожен орган у них, кожну клітинку й атом. Щоб вирватися у простір, треба порвати кожну нитку, розімкнути кожне щупальце, відштовхнути тисячі мацаків. Це й означає — здолати гравітаційну мережу. Але звідки в його свідомості виникає дивна образна структура? Може, сон наяву, може наші позасвідомі глибини формують певну міфічну структуру, котру ще лише належить розгадати? Бо сучасні наукові концепції про суть гравітації ще плавають у відкритому океані, не причаливши до берега розуміння; цілий спектр припущень — від розуміння тяжіння, як функції звинutoго довкола щільних структур простору, — до спроби пронизати весь речовинний світ потоками гравітонів. А реальність — сміється. Вона кожної миті демонструє деспотичну силу гравітації, дає змогу навіть користуватися її енергетичними дарунками, проте уподібнюється міфічному Протееві, втікаючи від дослідників, які пробують схопити таємничого птаха в обійми.

— "Соколи", як почуваете себе? — крізь шелест і вібрацію долинає голос керівника польоту.

— Нормально! — спокійно обзивається Петро Чуров, який лежить правобіч Юрія.

— Все гаразд, — додає командир корабля Дмитро Марусишин. — Відчуваємо себе, як у обіймах тещі: впевнено й надійно!

Він, скосивши очі, підморгує Юрієві. На Землі сміються. Чути, як генерал коментує відповідь командира: "Жартують, отже, все в порядку".

— А ти, новонароджений "Сокіл"? — турботливо запитує керівник польоту. — Як ведеться? Чому мовчиш?

— Я не мовчу. Я кричу, тільки ви не чуєте.

— Що? Допікає перевантаження?

— Не більше, ніж на тренуванні. Я не про те. Гравітаційний стрес розкриває несподівані відчуття. Потім, потім...

— Тоді — щасливого стрибка у невагомість!

Потужний гул двигунів. Мерехтіння автоматичних інформаційних пристроїв: відділяються відпрацьовані ступені ракет-носіїв. І раптова тиша. Ніби занурення в океан мовчання. Обірвалися зненацька нитки таємничої мережі, безліч щупалець звиваються в чорній безодні, але вони вже безсилі: корабель і тіла на ньому проходять крізь них, ніби поміж юрбищем привидів, фантомів. Це — свобода, свобода!

— Вийшли на орбіту, — спокійно доповідає Марусишин. — Всі параметри близькі до розрахованих.

— Бачимо, — відгукується Земля. — Готуйтеся до стикування, вас нетерпляче ждуть на станції "Мир". Як новонароджений? Нормально?

— Яка ж це норма? — усміхається Гук. — Ураган нових відчуттів!..

— Химери чи щось варте уваги? — цікавиться генерал.

— Ну хоча б таке: я гостро відчув закономірність у енергопереходах — спочатку витрачається шалена потужність, щоб досягти космічної швидкості, а потім — інерційний політ. Вже без затрати жодного ерга.

— Ну? — нетерпляче перепитує керівник польоту.

— Знаю, що це вже школярське знання, але хіба ми думали над універсальністю такої закономірності? Енергонапруга певного рівня, прикладена для реалізації того чи іншого рішення, дає змогу опанувати це рішення, цей стан уже позаенергетично, безкоштовно. Супутник практично може бігати довкола планети вічно. Тривіально, але розуміння цього закону дасть несподівані можливості.

— Цікаво, цікаво, — озвався генерал, і космонавти чули, як на Землі жваво загомоніли. А Юрій Гук, вже розсупонившись від обіймів крісла, підплив до ілюмінатора і, дивлячись на чорно-оксамитне небо, всіяне цвяшками зірок, схвильовано сказав:

— Справді, нове народження. Вихід у космічне поле — поза всякою рутиною. До цього не звикнеш...

— Послухай, друже, — долинув голос керівника польоту, — тут хлопці зацікавилися твоєю ідеєю. Це, справді, путня думка. Принцип енергопереходу, стрибка від певної оптимальної напруги до всеохопності, можна використати в багатьох напрямках. Можна подумати про створення надпровідних енергокілець, в яких при досягненні певної потужності силовий потік генеруватиметься сам собою.

— Перпетуум-мобіле? — пожартував Юрій.

— Навпаки — підключення до енергопотoku вищого ієрархічного рівня. Хіба не те саме з ланцюговою реакцією в шматку плутонію чи урану? Критична маса, збуджує до дії дрімаючу силу цілості. Може, й зірки, сонця використовують цей же закон ієрархічного енергопереходу. Як це у древніх мудреців: "Проведи канаву до океану — і матимеш його воду у себе вдома". І тоді в надрах нашого світила не термоядерна піч, як

ми гадаємо, а річище для прийому безмірної енергії Мегабуття.

— Може, так, а може, й інакше, — задумливо озвався Юрій, переглядаючись з друзями. — Але цей гіпотетичний закон, про який ми бесідуємо, найкраще було б застосувати до самої людини. Стрибок від біологічного самообмеження до вогняної всеохопності!

— Чудово! Але про це — пізніше. Готуйтеся до стиковки з "Миром". Спостерігайте. Параметри орбіти майже тотожні розрахованим. Станція має бути в межах видимості.

— Єсть готуватися! — сказав Марусишин.

Уже позаду зустріч з друзями на орбіті, святкування успішної стиковки. А потім — прощання, бо попередній екіпаж "Миру" відбув на Землю після піврічного чергування у зоряному вирії. Вже змонтовано додаткові астрофізичні пристрої, аналізатори, телескопи довкола станції, і почалася напружена щоденна праця космічних "Соколів". І вітання друзів, і коментарі наукового та позанаукового світу й журналістської братії вже в минулому. В пам'яті — тривожні, широко розплющені очі дружини, щебетливий голосок Волошки, одинадцятирічної донечки: "Татку, а небо там таке, як ти уявляв?". — "Це уявити неможливо, Волошечко, це — поза уявою". — "А що ти відчуваєш, татку, коли дивишся на зорі?". — "Відчуваю, що нам тут доведеться жити, звичайно, не цьому поколінню, а наступним...". — "Здорово як! — відгукується дівчинка. — Невже можна буде просто так вийти з корабля, і плавати поміж зорями, і літати від світу до світу?". — "Людині все буде доступно, Волошко, хіба хтось міг би ще сто років тому уявити те, що я бачу тепер?". — "А Ціолковський же уявив?". — "Ах ти моя мавко поліська! Спіймала мене на слові. Правду кажеш, що в кожную епоху є чутливі душі, котрі передбачають нову ступінь народження. Головне — не відкинути, зрозуміти, виплекати небувалі органи чуття, здатні сприйняти таємничий голос казки".

А дружина, вірна супутниця Соломія, задумлива мрійниця з хашів Полісся, мовчить. Дивиться — не змигне.

— Чому мовчиш, Соломіє?

— Ти сам казав — найглибший контакт у мовчанні.

— Дякую. Дякую, що згадала саме про це.

— Ти задоволений, Юрку? Ти досягаєш те, що хотів?

— Людині не суджено задоволення, Соломіє. Кожен крок пошуку розкриває ще більшу безодню перед розумом. Я відчуваю зоряну глибину дуже тривожно, не однозначно. Ось тепер, коли розмовляю з тобою, простір мені ввижається велетенським озимим полем, котре нам треба засіяти. Це — наше безмірне тіло, що завмерло, задрімало в очікуванні дива, і те всеосяжне тіло треба сповнити духом розуму й чуття. Щоб Всесвіт став живий і теплий у кожній своїй цяточці.

— Говори, говори, Юрку, — долинає шепіт Землі. І прозорі материнські очі дружини вимагають все нових і нових потоків мрії, небувалості, казковості. Може, сучасні покоління вже не можуть жити без фантастичних джерел, може, казка є живлючим напоєм крилатих душ і без тої животворної ріки згасне вогнище людськості на планеті?

— А інколи, Соломіє, — веде річ Юрій, — здається мені космічна безмежність

шкурою титанічного дракона, метагалактичного змія, і вкрита вона зоряними лускітками, мерехтливими іскорками світів, і тіло того монстра звивається, вібрує, прагне у далечінь, у глибінь гіперсвітів, про які ми й не догадуємось, бо загубилися, потонули в спіралях зоряного чудиська.

Очі Соломії темніють, там плавають іскорки сміху.

— Це ти вигадав, щоб налякати мене? Казка для дорослих?

— А мені подобається, — щебече Волошка, тулячись до матері, і Гук бачить, як ласкаво посміхаються оператори космоцентру, милуючись дівчинкою-дюймовочкою. — Ми на спині зоряного змія, а він пливе у якомусь ще глибшому світі. Ой, здорово! А коли наука осідлає галактичного дракона, тоді можна буде вивчати і той новий, глибший світ.

— Чуєш, Соломійко? Казка пращурів стає реальністю для нових птахів. Навіть божевільні мрії їх не лякають, найстрашніші табу не зупинять в польоті.

— Чую, Юрку. — І радію разом з тобою.

Тиша. Мовчання. В'ються кільця Зоряного Дива, заворожують, магнетично тягнуть до себе. Може, зоряна глибінь без нас уже не здатна бути, розкриватися, рости? Може, ми — це ферменти галактичного росту, бо каталізують космотворчий процес, надають йому смислу, мети і спрямування?

Чутливі антени спрямовані у далечінь, невтомно працюють аналізатори й датчики, в надрах бортових ЕОМ нагромаджується нова, не прочитана ще інформація, кожна крапля може виявитися імпульсом, що переповнить келих вчорашнього дня, і над світом спалахне іскрограй небувалого світовідчуття й прозріння.

Юрій відривається від своїх дум, поглядає на товаришів. Дмитро зосереджено заповнює листки щоденника, Петро ворожить біля нейтринного телескопа. Гук знову припадає до ілюмінатора, милується Землею, що велично пливе вниз. Вниз? — усміхається Юрій. — А може, вгору? Чи в мені? Дивний стрибок у новий стан міняє все — сприйняття, координати, константи, розуміння. Ми ще тримаємося за старі, звичні стереотипи, визначення, але в них уже нема смислу, як нема смислу рибі, котра вийшла на сушу, вважати себе рибою. Вона вже щось інше.

Пропливає під кораблем Атлантика, Європа, Альпи, Дунай, Карпати. З'являється в блакитній імлі тоненька ниточка Дніпра.

— Вітаю тебе, рідний краю, — шепоче Юрій. — Добридень, сивий батьку Дніпре! Десь тут, на твоїх берегах, заповідник "Надія", мої рідні, любі. Батьку, матінко, чи відчуваєте, що я над вами лечу, що думаю про вас? Сестрице Христіно, як поживають твої звірята? Вітаю тебе! Вітаю кожную квіточку на твоїх луках і галявинах. Брате Іване, чи не забув, як навчав мене любові до Землі, до її щедрого, вічного лона? Марійко, обнімаю твоїх вихованців — романтиків прийдешнього дня. Чуєте мене? Де ти нині, бунтівливий, неспокійний Грицю? Куди несе тебе буряна душа й гаряче серце? Борисе, чи відірвешся бодай на мить від своїх комп'ютерів, щоб привітати брата у високості? Спільна у нас стежина, хоч і долі різні. Вітання, вітання всім вам і друзям вашим!..

Поблискує бронзовий маятник старовинних ходиків, ніби розпліскує промінь

ранкового сонця на іскристі бризки. Тік-так! Тік-так! Тік-так!

Ярина спостерігає те мерехтіння, пораючись біля печі, покивує головою, згоджуючись з твердженням годинника.

Нагадуй, нагадуй, щоб не забували! Вже мало тих крапель лишилося в чаші життєвій, вже чується гомін іншої річки, і треба завершити, свої справи, щоб нічого не лишалося на потім.

Вона лагідно глянула на чоловіка, який ще й досі спав. Його обличчя було спокійне й величне, подиху майже не відчувалося. Ніби відчувши, що на нього дивляться, Василь розплющив очі. Здивувався:

— Що це зі мною, Яринко? Сонце проспав? Еге, мабуть, на смітник пора.

Скочив з ліжка, почав хутко одягатися, натягувати чоботи. Хлюпнув пригорщу води в обличчя, розчесав вуса біля дзеркала. Ярина ліпила на столі пиріжки з свіжовчиненого тіста, відблиски з печі грали на її усміхненому обличчі.

— Нічого, Васильку. Відпочив — і добренько! Цілий же вік на ногах.

— Як-то нічого? Сьогодні ж приїдуть за нами, забирати на мітинг.

— Хай приїжджають, — вдоволено сказала дружина, — пиріжечками їх вгощу, наливочкою. А їхати в район — ні, ні! Не ті літа! Якимось негарно виставляти на люди. Юрко там літає, мотається в небі, трудиться, а ми його славу перейматимемо.

— І я за те, щоб не їхати, — кркнув Василь, натягаючи піджака на широкі, маслакуваті плечі. — Приїдуть — не одкараскаєшся. Державна справа! Мабуть, доведеться помучитись. А варто було б до Бездонної криниці пройти. Туди звірина ниньки ходить воду пити, а стінки круті, треба підходи прокопати.

— А Сава? Ти йому Скажи. Він і зробить.

— Треба ж дорогу показати. Хіба що хай Христина проведе? Сьогодні ж твій день народження, вона обіцяла бути.

— День народження, — зітхнула мати, — а дітки розлетілися в світі. Юрко в небі, Гриця понесло в якусь командировку, а Борис навряд чи одірветься од своєї машинерії, та й Іван не покине господарства в осінню годину, там же горить усе. А Марійка як не забуде, то одпроситься. Ну та нічого, аби вони були щасливі, а мені для себе що — більше треба? Христинка тут, то й досить. Та ще цей — Сава. Як він тобі?

— Відкрита душа, — мовив Гук. — До пуття хлопець.

— Славне обличчя, — згодилася мати. — Очі ясні, мов у криницю дивишся. Таким очам можна вірити. Ой леле! Я забула тобі сон розказати. Дивний сон мені приснився ниньки. Ніби повторення того самого, що тоді — на Херсонщині. Згадуєш?

— Атож. Той мені врізався, мов розпечений шворінь. Тільки ти ж тоді не доказала його...

— Так треба було, Василечку. А тепер відчуваю — пора розказати, бо ж недарма він знову повторився. Не зовсім так, але дуже подібний. Ніби я знову молода, як тоді в лісі, коли ми зустрілися з тобою... і навіть корзинка та сама, з ягодами. Тільки ліс обривається кручею, а внизу хлюпає море, скільки не глянь — все вода й вода. Раптом з'явився ти, теж молодий, веселий, взяв мене за руку і кажеш: "Ходімо!".

— Ну що ж, — усміхнувся Гук, обнімаючи дружину за плечі, — все так і було. Взяв і повів.

— Зажди, не перебивай. Далі все було так, як і в тому сні, — попливли ми на човні, потім буря, я допомагала тобі, а згодом — ти мене підтримав. А потім — берег, чорний, страшний, безвидний. Скелі гострі, тумани понад ними. І небо якесь сіре. Думаю, як же далі йти, де тут дорога? А все-таки — пішли. Було слизько, тяжко. Ми зривалися і знову йшли. В одному місці я не втрималася, посковзнулася, і ти не підхопив мене. Гостра скеля пробила мої груди, і я відчула, що вмираю. Потім — бачу себе збоку: стою на верхів'ї гори, вимахую руками, як птах, і відчуваю, що можу летіти.

— Я часто в снах літаю, — озвався Василь. — Ще й недавно таке відчував.

— Еге ж. Вимахую руками й кричу тобі (а ти внизу стоїш): "Василечку, у небі так гарно, летімо до сонця!". А ти розгублено питаєш: "А де ж добути крила?". — "Вони у тебе за спиною!" — крикнула я. І ти стрибнув зі скелі і теж полетів, та колом, колом набираєш висоту і все ближче, ближче до мене. А потім я кинулася зі сну...

— Що ж — задумливо мовив Василь, — гарний сон, хоч і тривожний. Ми й дітки — то ж одне. А вони — он як високо літають. Юрко в небі, а інші пташенята в своєму ділі добренні крила зростили. Умремо, Яринко, а й тоді наш політ не припиниться...

— Гарно сказав, Василечку, — одвітила Ярина, витягаючи з печі велику сковороду з першими пиріжками. — Тільки серце моє чує, що сон цей віщий. Ось спробуй одненького, з грибочками...

— Добре було б Саву запросити.

За вікном просигналила машина. Гук виглянув надвір.

— Якийсь хлопчина поспішає. Хто б то міг бути? Мо', вже на мітинг пора їхати? Так рано ще.

У двері постукали. Зайшов молодий хлопець у спортивній куртці, несміливо глянув на Гука, потім на Ярину, кашлянув.

— Здрастуйте.

— Добридень, синку, — привіталася мати. — Ти до Василя Івановича?

— Ні, я до вас... якщо ви мама Юрія Васильовича...

— Це я, — наполохалась Ярина. — Що з ним?

Вона вхопилася рукою за груди. Хлопець заспокійливо сказав:

— Що ви, що ви! Все гаразд. Юрій Васильович жалкує, що не може прибути на іменини, і просив передати ось це...

— Не забув-таки, — щасливо прошепотіла мати, витираючи сльози, і заметушилася біля столу. Хлопець відкрив "дипломата", почав щось діставати з нього.

— Та ти сідай, синку. Ось пиріжечків свіжих покуштуй.

— Ні, ні. Я повинен одразу ж назад. Візьміть, це портативний магнітофон, в ньому касета з записом голосу Юрія Васильовича. Святкове привітання. Натиснути кнопочку ось тут...

Мати обережно взяла подарунок, показала чорну коробочку Гукові, похитала головою.

— Ич ти! Що придумали. Голос передають у подарунок. Дякую, синку. Передай, що я думаю про нього щохвилини. Передай, що чекаємо його...

— Передам. Вітаю і я вас. До побачення.

— А піріжечок, піріжечок! Свіжесенький.

— Дякую, візьму кілька, в дорозі поїм. Запах який, ніби до мами в гості приїхав, на Брянщину.

— Прощавай, синку! Хай доля береже тебе!..

Христина вибігла на ганок, ніби пірнула в сонячний світанковий потік. Простягла руки до багряного кола, що пульсувало в прогалинах між деревами, замерла. Приймала долонями, грудьми, обличчям, кожною клітиною тіла краплі незримого дарунка, а на заміну віддавала себе світові, простору, деревам, квітам, ніжному ранковому леготу.

Отямилася від забуття. Пішла до Ставочка, пірнула з розгону у прохолодну воду. Захоплено ухнула, вилітаючи на поверхню, здійняла хмару бризок. Пропливла коло друге, вийшла на берег. Розпустивши буйну косу, витиснула з неї воду. Глянула в небо, ніби прислухалася до нечутного голосу.

— Юрасю, — тихо мовила вона, — якби ти бачив мене тепер — зрадів би. Моя радість повертається, чуєш? Ще несмілива, ще боязка, але вже — радість! Побажай мені щастя, Юрасю, з неба. Може, зоряне побажання надійніше, ніж земне?

З чагарів поважно вийшла лосиха з лосенятами. Зупинилася, задумливо дивлячись на Христину.

Через галявину проскакав заєць. Потім ще один. Зчинили ігрище під соснами.

Деся неподалік хрокнув вепр. Заверещали поросята.

До Христини підійшов лелека — тихо, нечутно, потерся головою об її коліно, поглянув сумовитим оком знизу вгору.

— Чого тобі, Ахмеде?

Птах заклекотів заклично, задерши вгору голову. Застрибав по галявині і, піднявшись у повітря, полетів колами над сторожкою, над ставочком, понад деревами, ніби прощався з тим краєм, де його приютили в годину біди.

— Молодець, Ахмеде! — радісно закричала Христина. — Таки зважився? Ну й прекрасно! Пора така у нас — крилата! Може, і я вслід за тобою зважуся полетіти. Передавай вітання пірамідам. Чекаю тебе весною! Чуєш, Ахме-е-еде?!

Іван Гук попросив директора школи, щоб він зібрав для бесіди не лише учнів старших класів, а всіх — навіть наймолодших. "Маленята розуміють найскладніші проблеми, — запевнив він, — тільки розуміння їхнє особливе, і — може бути — глибше, ніж у нас, дорослих. Що ми знаємо про психіку дитини? Власні дитячі враження у нас самих давно вже поховані під купами дорослого мотлоху. А жаль!".

Актовий зал Горянської середньої школи радісно вирував. Не лише учні, а й учителі, всі жителі села Горяни були приємно вражені, коли радіо й телебачення принесло вість: довкола Землі кружляє новий супутник, а в ньому астробіолог Юрій Гук; і знаючі люди роз'яснили, що Іван Васильович, місцевий голова колгоспу, Герой

Радянського Союзу, — рідний брат космонавта. Як же можна було втриматися від спокуси — послухати слово старшого брата про знаменитого вченого, ідеї котрого обговорює нині цілий світ?!

Іван Васильович з'явився на великий шкільний збір просто з поля, де колгоспники готувалися до прийдешньої весни, орючи землю на зяб. Учні й учителі, а особливо дівчата, якось по-новому дивилися на голову колгоспу, ніби вперше бачили його. Перемовлялися, нишком оцінювали кремезну постать, прозорі, мов лісові кринички, очі, сиву кучму волосся. І раптом вражено відзначили, що він, далебі, гарний, — цей відлюдькуватий ведмідь, котрий не буває ні на весіллях, ні на будь-яких бенкетах, а знав лише контору колгоспу, поле, районні наради і тишу своєї хатки, де вже більше чверть віку проживає самотнім.

Проста байова сорочка, зелена штормівка, з-під борта якої виблискує Зірка Героя. Все давно відоме всім, кожному жителю Горяннів, та сьогодні заяложене, буденне сприйняття розривається, ніби тонка плівка, накинута на очі, і з-під неї вирізняється щось глибинне, дивне, особливе, на що не звертали уваги.

Сава Гаврилович, директор школи, жестом попросив тиші і хотів відрекомендувати гостя, та Іван Васильович попередив його і сказав таке:

— Дорогі діти, шановні вчителі! Я знаю, що ви запросили мене сьогодні як брата нового космонавта Юрія Гука, щоб я розповів вам про його життя, про його уподобання, ідеї, коротше кажучи, ви чекаєте незвичайної розповіді, особливих фактів. Мушу розчарувати вас, а точніше — мушу звернути вашу увагу на те, що кожна людина унікальна, а тому не треба нехтувати цією особливістю кожного трудівника, вирізняючи заслуги чи геніальність навіть дуже видатних людей. Я певен, що більшість присутніх здатні на героїчні подвиги, на особливі вчинки, на творчу працю. Справа лише в тому, щоб збагнути своє покликання, сконцентрувати волю для досягнення мети і підготувати умови для цього. Так просто — і разом з тим дуже непросто. Згадую те, що всі ви, діти, знаєте лише з книг, кіно, телебачення, розповіді вчителів: немислимо тяжкі роки довоєнних літ, коли наша країна закладала підвалини індустрії та нової агротехніки. Всього там було — голоду й холоду, жорстоких смертей і мук, злочинів, падінь і помилок. Це й не дивно, бо всі темні сили світу націлювали на нас свої жала, щоб отруїти, знищити, стерти з лиця Землі. А потім страхітливий потоп орд, що ринувся на Вітчизну з Європи, небувалі жертви, які ми змушені були покласти на олтар Перемоги, післявоєнні роки відбудови й реконструкції, пошуків і боротьби. Для вас усе, що я сказав, лише інформація, котра часто навіть не зачіпає емоцій, але для того, хто пройшов шляхами боїв і тяжкої праці, — це він сам, це його товариші, котрі не повернулися додому з поля герцю, це криваві сльози матерів, які втратили синів, це сила і молодість нашого покоління, що лягли в основу нових будівель, шкіл, палаців культури чи спорту, космодромів, звідки стартують у небо космічні кораблі. Чуєте? Космічні кораблі злітають у зоряне видноколо з долонь наших батьків, котрі сіють і збирають буйні врожаї на рідних полях. Затямте це глибоко й навіки! Хочете знати про Юрія Гука? Придивіться до себе, до своїх друзів, товаришів: ви побачите тисячі Гуків,

Гагаріних, Поповичів. Хочете знати, де коріння наших космічних успіхів? помилуйтеся руками й обличчям ваших матерів та батьків, коли вони схиляються у трудящому поклоні перед землею. Там — розгадка нашої сили.

Учні та вчителі спочатку розгубилися, не розуміючи, до чого веде свою річ голова колгоспу, чому він так дивно повернув тему бесіди, але слово за слово — і схвильований монолог Івана Васильовича захопив присутніх. Він з докором зауважив, що більшість сучасників жадібно поглинає книги про зоряний всесвіт, фантастичні повісті про мандрі до інших світів, але мало хто цікавиться книгами про ґрунт, про землю, про її минуле й грядуще, а проблема землі — це ж проблема нашого життя і всього, що пов'язане з ним. Гук нагадав про еллінські міфи, де постійно шанобливо згадувалася Гея-Земля, як Праматір Суцього, та, що породила титанів, богів і людей. Але потім вона якось щезає з пам'яті поколінь, на історичну сцену виходять інші персонажі: боги, герої. Та боги творять свої культу — жорстокі й марнолюбні, вони забувають Праматір, а люди навіть храму Геї не мають, хоч живуть у її єдиному для всіх храмі, їдять її плоть, п'ють її воду, дихають її повітрям.

— Чи не нагадують вам, діти, — запитував Іван Васильович, — ці міфічні реалії сучасну ситуацію? Чи не спостерігаєте ви довкола себе, а може й в собі, якесь охолодження до землі, збайдужіння, нехоть до спілкування з нею і праці на ній? Така психологія — велике лихо для сучасного й прийдешнього. І справа не лише в тому, що інколи нікому працювати на полях, що тисячі людей вважають звання хлібороба непрестижним. Горе в тому, що людина розриває пуповину з тим лоном, котре одне лише й може дати нам смисл і силу для дії. Хто зневажив свою планетарну матір, що він може сотворити в інших сферах буття? Відверто кажучи, така людина — зрадник. Чого-небудь путнього від нього чекати марно.

Пращури залишили нам гарні казки про яйце-райце в якому приховано неймовірні багатства. Хто оволодіє ним — не знатиме горя й нестатків. Те яйце-райце — Земля. Її ґрунт. Її життєдайна потенція. "Лежать Гася, простяглася, як устане — неба дістане!". Відома всім вам загадка. Відповідь на неї лише одна: Земля. Гея, Га, Гоя, Гая, — така назва нашої спільної матері в древніх і багатьох сучасних мовах. Слово "гоїти" — тобто лікувати, зцілювати — походить від "Гої" — Землі, бо найпершими ліками при пораненні було прикладення жмені ґрунту до враженого місця. Землею клялися, з'їдаючи шматочок її, і ніхто не смів би порушити такої клятви. Бо куди подітися зраднику від лица Землі, коли він всюди з нею, на ній?

Іван Гук розповів слухачам про те, які дивовижні визначення давали прабабки Землі. Непорочна Діва, Наречена Урана-Неба, Зоря Світанку, Невтішна Вдова Озіріса, змучена Мати. Хто сіє й вирощує квіти і всю красу буття? Хто годує живі істоти? Хто хоронить їх? Хто дає тіло й затишок, хто склеплює очі, коли втома знеможе? Хто дарує сновидіння й мрії? Хто породжує грози й тишу? Хто є лоно народжуюче й приймаюче в себе? Хто дає форму для мислі й слова? Хто дає енергію для польоту? Хто чекає синів з мандрів у далеких світах? Космонавти добре знають про вражаючий магнетизм земної сфери, який вони відчули, поринаючи в зоряний океан.

У піснях, легендах і переказах народів небо, зорі, безмір світів завжди були полем могутньої думки, простором прагнення й всеосяжної мрії. Але повнота дається Геєю — Матір'ю, близькою й рідною, з якої людина виходить, по якій вона йде. Це — джерело дивовижне: ніби звичне, непоказне, навіть інколи сіре, але в кожній цяточці своїй воно тримає безмір скарбів. Кожна кузька, — метелик, травинка, іскра роси, павутинка, дерево, струмок, квіточка, птах, камінь — все, все приховує такі глибини краси й таємниці, що жодні космічні безодні не можуть зрівнятися з тим скарбом. Без того — зоряний всесвіт може виявитися лише проекцією того світу, що в вас під ногами і в нашій душі: проекцією на екрані часу й простору, на екрані порожнечі. Це лише продовження нашої Матері, поле якої нам треба буде засіяти зернами мрій і творчості. Скрізь, куди б не ступила нога людська, куди б не сягнув розум, мисляча істота знайде себе, дух Матері-Землі і знову повернеться до рідного лона, щоб там взяти нову силу і нове розуміння буття...

Золушка — ось правдивий смисл і значення Геї. Пам'ятаєте цю казку? Мудрі люди сотворили її. Попелюшка-Золушка насправді принцеса, але сліпці бачать її в сірому вбранні повсякденності, прикриту золою, прахом, зневагою байдужих людей. Але в хвилини осяяння, святковості вона вибухає калейдоскопом, світлограєм краси.

Тисячоліття релігії й містики накинули на Землю покривало зневаги, помикання, люті, озлоблення, мізерності, прокляття, ворожості. Її терзали, нищили, експлуатували, засмічували, — хоч кожним подихом, кожною пульсацією серця, кожною краплиною крові залежали від неї, без неї не могли й хвилини прожити, як вироджені пани, що б'ють і катують слуг, а без них не вміють навіть гудзика застібнути. Прагнучи до бога, ангелів, до неба, творили своїх кумирів з барв Землі, з її образів, з її веселкових скарбів. Уявляли рай, едем, країну блаженства — лише як оскоплену красу Землі. Все це показує, наскільки сильно вторглася ворожа, руйнівна думка в психіку людства, думка, що зуміла вселити багатьом людям ненависть до Матері.

Ви, діти, захоплюєтесь космічними польотами, і це — чудово! Але що таке ота зоряна безодня без Материнської Колиски, в якій ми здобуваємо снагу, розум, життя? Прагнучи у безмірність, маємо пам'ятати, що силу для польоту дало нам батьківське, материнське гніздо, а в ньому — вся потуга, всі радощі росту й відкриттів. Те гніздо — наша матінка, наша радість, надія, діти! Хай найскрутніші часи сумніву, роздуму й випробування не затьмарять у душах ваших просте і ясне розуміння правди: доки ви з Матір'ю-Землею — перемога суджена. Відсахнетесь від рідного лона — ніхто в цілій безмежності не врятує вас.

— Ну а Юрко... Що ж сказати про мого брата? Він сам про себе вже сказав достатньо. Пригляньтесь уважно до себе, до своїх товаришів, і там ви побачите прекрасні зерна, котрі можуть і повинні сягнути того, що здійснив Юрій Гук та його соратники. Сягнути — і перевершити!

Слухали голову у цілковитій тиші. Магнетизм його виступу був настільки глибокий, що коли він замовк, якусь хвилину присутні мовчали. Потім десятикласниця Віра Гармаш підвелася в останніх рядах і, дивлячись полум'яно-чорними очима в обличчя

гостя, продекламувала:

Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою міцніше стояти,
Дай і мені!..

Після того були виступи вчителів, учнів, пронизані розумінням необхідності працювати на землі, любити її, примножувати багатства рідного краю, були чудові думки про те, що сучасне покоління вже повертається до розуміння необхідності синтезу небесного й земного, що найполум'яніші мрії мусять мати земний п'єдестал. Розчулене серце голови з радістю сприймало всі ті запевнення й обіцянки, але, попрощавшись з школою, Іван Васильович поніс у глибинах душі не потік тих слів, а розпечені жаринки, що порснули з чорних очей юної Гармашівни. Він поспішав у поле, намагався спекатися того відчуття перегляданням паперів, директив, газет, але понад всією тою марнотою мерехтіли іскристі зіниці, чувся схвильований, грудний голос.

Виїхавши за село, він попросив шофера зупинити машину посеред поля, звелів повернутися назад. Сам пішов у напрямку прадавньої могили, ступаючи по м'якій ріллі. Інколи нахилився, брав у долоню жменю чорнозему, м'яв його, прислухаючись до ледь вловимого потоку життєвості, що випромінювався пластичною, м'якою дрібною землею. "Що це з тобою сталося, Івасю? — запитував сам себе. — Куди тебе заносить свавільне серце? Чи не пора вже навіть спопелити подібні думки? Сіяти у власне серце жарини грядущого пожару? Чи мудро це?..".

Підійшов до могили, оточеної кільцем ріллі. З осінніх бур'янів підіймалися в прозору блакить три білі берізки, струмували на землю жовто гарячі листочки. Він погладив ніжну кору, постояв біля них, притулившись щокою. Глянув у дивокколо, усміхнувся сумовито. "Любий мій братику, навіть звідти, де ти тепер літаєш, не розпізнати таємниці того, що стукає в грудях. Ти пориваєшся до зір, я плекаю красу земної матері, але, мабуть, ми робимо з тобою одне й те ж: біжимо до розгадки власного серця. Ой, яке воно бездонне! Не наповнити його ні зоряним знанням, ні найтяжчим трудом чи творчістю. Щось у ньому є таке, куди вхід заказано навіть найглибшій мудрості. Блискавичний погляд ніжних очей руйнує всі розумові заборони й табу...".

Він поволі вийшов на могилу. Оглянувся. Глибоко вдихнув прохолодне повітря. Десять далеко гули трактори, біля села діти запускали в небо паперового змія. "Ось тобі й майбутні космонавти", — усміхнувся Іван.

Біля ніг почулося жалісне пищання, поскімлювання. Він розгорнув бур'ян, побачив між ним ще сліпе лисенятко. Воно тикалося носом у долоню Гука, жадібно шукаючи материнського соска. До Іванового серця підкотився теплий клубок жалю: що ж це з тобою, дитятко, де твоя матінка?

Він понишпорив на схилах могили, знайшов нору. Довкола отвору непорушно лежало ще кілька лисенят — мертвих. Над ними вже кружляли великі зелені мухи. Напевне, мати лисиця загинула і виводок залишився напризволяще. Він повернувся до

живого лисеняти, взяв його на руки. Згадав, що в кишені куртки є бутерброд з сиром. Розгорнувши пакета, пожував кусень сиру. Виплюнувши на долоню жуйку, ткнув лисенятко носом у пригощення. Воно жадібно почало поглинати той харч, постогнуючи в перервах між ковтками.

Ця пригода з німеччиною створінням обрушила на Івана обвал спогадів минулого. Скільки залишалося в дні страхітливої війни безпорадних сиріт — малих і старих? Скільки з них склепили очі, не діждавшись рятунку, навіть простої ласки доторку рідної руки, заспокійливого слова?! Самотня могила, а на ній — безпорадне звірятко! Який вражаючий символ.

Пливуть, пливуть спогади. Переїзд з батьками в перші дні війни. Ліси, безмежні нетрі. Окупація. Чужі солдати. Зрадники-поліцаї. Все це дико, незбагненно, ніби в кошмарі. Тривожні дні, очікування визволителів. А потім — сорок третій, коли танки з червоними зорями на броні вихором влетіли у село. Яка радість панувала тоді, хоч більшість хат було спалено, знищено. Героїчна хвиля наступу підхопила Івася і він пішов добровольцем на фронт. За кілька місяців оволодів майстерністю водія танка і пірнув у полум'я боїв та походів. Страшні атаки, коли тяжко було визначити поміж диму й вибухів, чи ти ще живий, чи вже здіймаєшся в небо на потужному чорнобагряному вихорі, що височів над палаючим танком, коли від пекельного жару одвалюється клаптями шкіра на обличчі й руках, коли нема виходу з моторошного кільця, крім одного: добути перемогу або згоріти живцем у сталевому гробі!

Перед останнім штурмом Берліна він був тяжко поранений. Одужував кілька місяців у госпіталі. Перед виходом звідти йому вручили Зірку Героя і демобілізували: служити в армії далі було неможливо, біля серця засів осколок, і кожен день міг бути катастрофічним. Спокій, відсутність тяжких подразнень, легка праця, — так сказали лікарі. Івась тоді засміявся, прочитавши такий висновок. Спокій? Який спокій, коли країна лежить під руїнами? Коли Земля стогне під попелом пожарів і просить вірних рук і щирих сердець?

Він повернувся додому. Недовго втішався радістю зустрічі, обіймами молодої дружини Зіни (з нею він зустрічався ще в дні окупації, і дівчина чекала його, ігноруючи залицяння фронтовиків, які поверталися до рідного села). Після весілля Зіна заявила, що хоче жити в місті, що її родичі обіцяють для Івана прекрасне місце, перспективне, престижне й заробітне. Вона так і сказала: "заробітне". Івася різнуло те слово, та він одразу забув прикре враження, бо весь світ йому заступали сині очі, русьві кучері, стрункий стан.

"Ти Герой. Ти заслужив. Перед тобою всі шляхи відкриті. Романтика землі — це гарно, але в книгах. А в житті? Поглянь на господарство, на житла, на людей. Що ти робитимеш на землі, чого досягнеш?".

Так шепотіла Зіна в нічних сутінках, ніжно погладжуючи глибокий шрам під лопаткою чоловіка. Переконувала. Тішила честолюбство. "Любиш землю — то оволодій знанням про неї. Вступи до сільгоспакадемії, заверши освіту. Тоді ти більше принесеш користі і землі й людям...".

І він здався. Вирушив з дружиною до Києва. Батько мовчав, не розраював, не відговорював, але його пильний погляд пік жариною душою. Чулися його давні слова, аж із далекого дитинства: "Тільки не зачерствій серцем. Земля розмовляє в тиші". Може, тому й мовчить батько? Може, то в його мовчанні чується мова землі?

Їхали на підводі до районного центру. Іван думав, мовчав, не відповідав на радісні репліки Зіни, котра скрикувала, милуючись то озером, що виринали зненацька з-за чагарів, то мальовничим гайком, то грайливим потічком...

У селах, через які вони проїжджали, ще було непривітно, убого, незатишно. Голопузі, худенькі діти, захоплено поглядаючи на блискучу Зірку Героя, бігли за підводою.

Ранкові тумани пливли понад запущеними полями, а Івану здавалося, що то не тумани, а дим. І полум'я. І гуркіт танків. Ах, чому це не вічний гуркіт тракторів, що орють весняну ниву?

У районі він зустрівся з фронтовим товаришем, який тепер працював секретарем райкому. Похвалився йому, що їде до столиці. Той не сказав нічого, запросив на вечірню зустріч, щоб згадати спільні фронтові ночі й дні, щоб пом'янути добрим словом друзів, котрі не повернулися з пекла війни. Співали бойові пісні, згадували тяжкі походи, бої. Секретар відкрив альбом, показував пожовклі фотографії довоєнних товаришів. Агрономи, вчителі, зоотехніки, парторги, трактористи, механізатори. Як багато друзів було в секретаря. Але, показуючи ті зображення, господар альбому тяжко зітхав, додаючи коротко й страшно: "Загинув... Загинув... Згорів у танку... Розстріляний німцями... Загинув під Берліном... Помер у полоні... Загинув...".

Сутінки болю налягали на серце Івана, померкла радість зустрічі. Знову заглянули в його очі, в душу голопузі й худі малюки поміж убогими землянками. Він різко закрив альбом, мовчки глянув у обличчя секретареві. Той теж був мовчазний і задумливий. Вони розуміли один одного без слів. Того ж вечора Гук домовився з фронтовим другом, що очолить найвідсталіший у районі колгосп в селі Горяни.

Вночі спалахнула гостра суперечка з дружиною, коли вони повернулися з вечірки до готелю. "Де ми будемо жити? Що мені робити поміж тими руїнами? Навіщо було мріяти про чудове життя й майбутнє навчання в місті? Лише для того, щоб знову пірнути в багнюку й убогість?".

Він був глибоко розчарований глухотою її душі, нерозумінням того, що обов'язок людськості — понад все! На кого залишати дітей та осиротілих жінок? Хто підніме господарство з руїн, якщо не ми? Ради кого кипів бій? І хіба герць завершено? Може, тепер починається найголовніша фаза поединку?

Вони виїхали в Горяни. Поселилися в землянці, бо майже всі хати були знищені. Зіна кілька днів мовчала, не розмовляла з Іваном. Люди зустріли Героя насторожено. Придивлялися, оцінювали, мовчали. Весняного ранку він очолив загін сіячів. Сходило сонце, птахи кружляли над полями. Він ішов повагом по ріллі, щедро сіючи в землю теплі зерна. І згадував у ці хвилини билинний образ Микули Селяниновича. Навіть Святогор загруз у землю, пробуваючи підняти "тягу земну", котру Микула легко й звично

носив щоденно за плечима. Он як високо, винятково оцінювали пращури значення оратая й сіяча! Ось поруч з ним ідуть підлітки, жінки, діди, кидаючи ярові зерна у паруючий ґрунт. Вони — вірні діти прадавнього Микули. Доля світу в їхніх руках.

То був день Іванового воскресіння. Дальші роки — ніби листки календаря, що хурделицею полетіли за вітром часу.

Перший урожай. Тих днів Іван не зміг би забути за сотні років. Сонячне море повного колосся, журавлині рядки косарів. Щось було в цій картині таке прадавнє, таке глибинне й рідне, що сльози розчулення підступали до очей. Він виминав з колосків золотисті зернята, закохано дивився на них і відчував у тих вогнистих краплинках пульс грозовиць, що вирували літніми днями понад рідним краєм, ніжну щедрість дощів, шалену життєвість сонця, мовчазну самовідданість землі.

З попелищ вставали хати, господарські будівлі. Діти пішли в школу. Залунали весільні пісні над селами. Іван відчував, що його частка праці й безсонних ночей теж увійшла животворним потічком у ту просту людську радість повернення до мирного життя.

Вони жили в землянці. Іван повертався пізно, щасливий, втомлений. Зіна зустрічала його невдоволеним буркотінням: "Чи довго будемо жити кротоми? Вже багато простих колгоспників перейшло в хати, живуть по-людському. А ти голова, Герой. Невже не заслужив того, що мають уже доярки та конюхи?"

В останню чергу, — таке було рішення Івана. І він дотримувався його суворо, нерушимо, як на фронті.

Минали тяжкі дні реконструкції, зимові місяці. Навесні дружина породила сина. І почала вимагати переїзду в місто. Тут, мовляв, нема навіть елементарної медичної допомоги, відсутні умови для нормального людського життя. Іван переконував її: все буде згодом, все це потрібне не лише їм, а кожному трудареві, отже, його обов'язок — досягнути такі умови, зробити їх нормою повсякденності. Хіба в місті комфорт і зручності падають з неба? Тепер головне — хліб, хліб. І праця, невтомна праця. Все інше — впливатиме з цього.

Наступив тяжкий рік. Засуха спопелила ниви. Люди працювали на межі можливого. Було багато нарікань, часто доводилося гасити вогнища озлоблення й невдоволення. І нерідко — у власній сім'ї.

Минуло кілька років. Іванова сім'я перейшла у небагату хату. Зіна вибухнула диким скандалом: "Ти досягнув небувалих врожаїв, про твій колгосп пишуть у центральних газетах, елеватори тріщать від твого хліба, а ми живемо злиденніше всіх! Який же глузд у твоїй праці? Навіщо вона? Що ти добув мені, синові? Блискучу Зірку Героя? І це все? Ти смішний з своєю самовідданістю. Я піду від тебе. Я втомилася від такого життя. Це не життя, а плакат!"

Грозової ночі Зіна з сином покинула обійстя, попрямувала до райцентру. Це був злобний спектакль, але розіграний вміло й садистично. Іван догнав дружину в полі, силою посадив у кабінку машини. Вона виривалася, кричала, і шофер — молодий хлопець — з нерозумінням і острахом поглядав на спотворене обличчя молодої

дружини голови. Поверталися назад у мерехтінні небесних громовиць. А в серці Івана вирувала пожежа.

Вдома він заспокоїв Зіну, пообіцяв незабаром переїхати до міста, як тільки колгосп стане повністю на ноги.

Та після тієї страшної ночі дитя занедужало. І за два тижні пневмонія спопелила худеньке тільце. "Татку, не відпускай мене! — шепотіли пересохлі вуста. — Татку, я хочу бути з тобою...".

Не втримав. Не заступив мороку, що всевладно забирав сина до себе.

Дружина закрижаніла. Одного дня вона покинула його і переїхала в Київ, розірвавши шлюб. Він залишився самотнім у порожній хатині. Довгі ночі й дні, наче в безмежній пустелі. Відчай, марні думи, скупі сльози, яких ніхто не бачив. І холодне рішення — ніколи не пов'язувати свою долю з іншими долями. Віддати себе, свою працю й снагу людям, а глибини інтимного залишити небувалому, неіснуючому, снам і маренням підсвідомого.

Минали роки.

Село хорошило. Колгосп став мільйонером. Зводилися обабіч заасфальтованих вулиць світлі котеджі. Виросли будівлі нової школи, лікарні, Палацу культури, торгового центру. Все це радувало, але й сум закрадався до серця. Покидали село десятикласники, поривалися в місто, на заводи, до науки, у вир калейдоскопічного сьогодення. І розумів Іван, що таке прагнення, така міграція трудящої сили, хоч і повсюдна, але тривожна, позаприродна. З чим вона пов'язана? З скороспілістю серця та розуму, з верхоглядством, з невмінням молоді та її батьків глибоко й далекосяжно збагнути смисл життя і покликання людини? Ой, не лише це! Вищі інстанції, ті, від кого залежали перспективи розвитку села та його прийдешнього, нехтували інтересами сільських трударів. Розмов, виступів у газетах та часописах було достатньо, і нагороди сипалися щедрою рукою на груди невтомних хліборобів, але повсякденне життя в селах було бездуховне, нецікаве, позбавлене минулих творчих традицій і залишене напризволяще перед викликом новітньої, космічної ери.

Поміж безкрайними нивами хліба, по широкій автостраді хвацько в'їжджали до рідного села на власних авто "аргонавти", котрі прагнули здобути в містах "золоте руно" комфорту, слави, добробуту, і хизувалися перед рідними та знайомими своєю псевдокультурністю, зверхністю, і підсміювалися над тими ровесниками, які залишалися біля корів, за кермом трактора, які не могли розірвати прадавнього коріння, зануреного в землю. І не розуміли верхогляди, що саме ті чорноземні ентузіасти та диваки, які не могли або не хотіли подолати земне тяжіння, є підвалинами навіть найкосмічніших досягнень країни, бо кожен день життя будь-якої людини опирається на терпіння й самовідданість хлібороба, садівника, пасічника, доярки; правда, про те всякий міг прочитати в газетах, в книгах, почути на мітингах, але те вважалося гарним тоном, фразою, яку можна промовити без особливих емоцій, без хвилювання, — не більше.

Модерні хлопці та дівчата, котрі приїжджали в гості до батьків, зустрічаючи на

вулиці голову колгоспу, запиленого, втомленого, одягнутого в незмінну зелену штормівку, іронічно презиралися, замовкали. Чи, може, йому здавалося?

Він втомився, постарів. Часто залишав Зірку Героя на вихідному костюмі, в шафі, ніби не бажав показувати довколишнім людям своєї виключності, винятковості. Та інколи в сновидіння Івана вривалися громи далеких воєнних літ, снилися товариші, котрі не повернулися з поля бою. Вони докірливо дивилися в його очі, мовчали, але в тому мовчанні чулася вимога: не можна забувати роки, що були вирішальні не лише для долі Вітчизни, а, напевне, і всієї планети! Спалахував огонь спогадів, палив серце, ятрив рани душі. Давав знати себе осколок під серцем. Вів відчиняв шафу, знімав Зірку Героя з костюма і прикручував її до своєї буденної сорочки. І тоді з якоюсь натхненною, буйною силою кидався до повсякденної праці, метався по полях, плив у вирі господарських турбот. І забувався біль особистої невдачі. Було для кого діяти й жити, його праця дарувала радість тисячам людей, це давало сили й снагу йти далі, не згинатися, витримувати пожежу в душі. Він комусь потрібен — отже, він живе!

...Хвиля спогадів затихла, опала, відкотилася в бездоння минулого. Вів отямився, підвів обличчя. Лисеня, вилизавши жуйку з долоні, знову пищало, скімлило, тикалося холодним носом у руку, вимагаючи турботи. Іван зітхнув, лагідно схилився над ним.

— Що ж з тобою робити, дитинко? Доведеться забрати додому. Не кидати ж тебе, сироту, самотнім на цій могилі! Як ти гадаєш, можу я вчинити таку мерзоту?

Лисеня полізло до його грудей, заповзло в пазуху, закублилося там. Він щасливо, по-дитячому засміявся. І раптом насторожився. Хтось, потріскуючи сухими бур'янами, наблизився до нього, зупинився. Він оглянувся. За його спиною стояла Віра. Темно-русими косами грався вітер, чорні зорі очей сумовито й тривожно дивилися на Івана...

Борис Гук писав Марії:

"Моя люба сестро, ти знаєш про новий напрямок у роботі нашого Кіберцентру. Я вже писав тобі про доктора Боголо, про нашу з ним переписку, про дивовижні перспективи наукової революції в сфері інформатики, а відтак — усіх відгілків світової науки. Готується специфічний комп'ютерний евристичний центр "Резев" (Резонанс Еволюції), який допоможе людям здійснити прорив у нові, небувалі обрії пізнання, наблизити прийдешнє, інтенсифікувати його прихід. І це не порожнє фантазування, не марення футурологів, не казки утопістів, а справа суворої науки. Проте, щоб досягти правдивого успіху, а не самовихвалитися на симпозіумах та шпальтах часописів, вражаючи легковірних читачів запаморочливими прогнозами, треба виконати титанічну роботу. Для евристичного центру необхідно добути океан інформації. "Резев", як я тобі повідомляв, працюватиме на засадах альтернативної математики. Скоріше всього, це навіть не математика, а принципово новий метод моделювання й ототожнення реальності. Щоб тобі стало ясно, я наведу приклад. В сучасні інформаційні машини вводиться певна закодована програма, що відображена з допомогою традиційного математичного інструментарію. Моделювання проводиться достатньо широко й всебічно, але математичний млин діє уніфікаційно, знівельовує міриади особливостей істот, речей, явищ, подій. Спроби передбачити, прогнозувати

прийдешніе ґрунтуються передусім на статистичних даних, а отже — опираються на число. Така-то кількість людей, машин, ось така потужність енергостанцій, ось які перспективи розвитку, інтенсивність зростання врожайності, експонента технічної революції, тенденції в різних напрямках науки, медицини, генетики, біології, мікроелектроніки і тому подібне. Але динаміка життя втікає від таких програм і обчислень, а отже, й прогнозування може й має бути надзвичайно приблизним.

У альтернативній інформатиці та математиці ми візьмемо за основу живу модель реальності, повну тотожність — динамічну й еволюціонізуючу. Всі тенденції розвитку та життєвості ми хочемо взяти не узагальнено, не опосередковано, а індивідуалізовано, максимально тотожно, об'єктивно. Мікросхеми евристичного центру вбиратимуть в свої динамічні модулі образи людей, тварин, краєвиди, плин рік і грозову стихійність неба, енцефалограми вчених, сіячів, педагогів, дітей і закоханих, песимістів і романтиків, атеїстів і віруючих, їхні пульси, їхні ігри та сновидіння, еволюційну експоненту космогенезу й антропогенезу, ідеологічне протистояння минулого й сучасності, проблеми мілітаризму та грандіозної битви за мирний розвиток планети, що її веде наша країна, фрагменти життєвих фільмів з розмаїтих процесів у біосфері — від діяльності людини до найменшої комашини чи амеби, бо майбутня реальність твориться сукупною динамікою всього сущого. Я тобі даю лише натяки, але ти збагнеш, що такий скрупульозний підхід до створення алгоритму для "Резонансу Еволюції" дасть змогу отримати нетривіальні, важливі результати в прогнозуванні реалій ХХІ віку. Ми маємо намір визначити тенденції розвитку суспільства приблизно на сто років уперед, отримати хоча б фрагменти динамічної дійсності 2080-2090 років. Я не обмовлююсь: сучасники, справді, матимуть можливість пережити конкретні події майбутнього. Точність того, що буде переживатися, залежить від майстерності фундаторів "Резева" та повноти інформації, яку ми введемо в евристичний центр.

Ми вже ввійшли в контакт з тисячами фахівців різних галузей науки, суспільного життя, сільського господарства, промисловості, з школярами, студентами, медиками, хворими, спортсменами, романтиками, релігійними діячами, йогами, містиками, політичними діячами тощо. В програму треба буде ввести не закодовані тексти їхніх думок та переконань, а живе слово, динамічні записи думки, чуттєві імпульси, сигнали підсвідомості, образну структуру сновидінь.

Я тобі так багато пишу, щоб ти зрозуміла, в чому суть мого прохання. До Юрася я вже звернувся, і він обіцяв дати максимальну інформацію по розвитку космонавтики, космогонії, прогностики зоряних польотів та освоєння Сонячної Системи, перспективи астробіології та життя людини в інших світах. Обіцяв допомогти і Ванько, визначивши тенденції та перспективи сільського господарства. Використаю я й утопії нашої Христини, хоч вони й не обґрунтовані науково. А до тебе — особливе прохання: не просто перспективи школи, навчання в прийдешньому, актуальні проблеми виховання, тенденції можливих змін у педагогіці. Мене та моїх колег цікавить усе, що стосується дитини у найглибшому розумінні цього хвилюючого явища. Здається, що в дитячому світі, окрім фізичної акселерації, яку весь світ відзначив, відбувається, наростає ще й

акселерація духовна, розумова, психологічна. Чи не здається тобі, Марійко, що XXI вік може нам піднести сюрпризи, подібні до своєрідних дитячих революцій, повстань супроти деспотії дорослих? Адже недарма вже віки нарастає, переходить з покоління в покоління проблема "батьків і дітей". Від цього не відмахнешся. Та ми й не маємо права цього робити. Живу динаміку буття, якщо вона нагромаджується в мільйонах дитячих душ, неможливо штучно одвести у запасні річища чи вичерпати у заздалегідь приготовлених алгоритмах суспільного життя. Все це треба уважно вивчати і, якщо треба, вчитися навіть у дітей. Тоді реалії грядущого постануть перед нами не спотворені, тоді "Резонанс Еволюції" спроможний дати сучасникам пунктири можливих метаморфоз.

Чи згодна ти з моєю пропозицією?

Чекаю, сподіваюся... Чи розмовляла ти з своїми вихованцями про політ Юрася? Мені мої співробітники не дають спокою: розкажи та розкажи про брата. Йй-богу, як діти! Ха, вирвалося це слово, і сам засміявся. Сказав: "Як діти". А що це означає — погано чи добре? Мабуть, таки добре. Бо цікавість їхня світла, щира, романтична, а це — запорука правдивості й небуденності сприйняття.

Обнімаю, цілую.

Твій брат Борис".

Схвильована Марія, повернувшись з школи, де вона проводила бесіду з учнями про політ Юрія Гука, відповідаючи на десятки розмаїтих запитань, одразу ж сіла до столу, щоб не затримувати відповіді Борисові.

"Дорогий братику, ти, можливо, торкнувся однієї з найважливіших проблем сучасної педагогіки. Чутливі вчителі вже давно хвилювали свої серця тими питаннями, які ти зачепив. Я рада, що ваша група вводитиме цей пункт у алгоритм прогнозування прийдешнього. Без вирішення перспектив дитячого виховання, без вивчення специфіки світосприймання юних поколінь будь-яка футурологічна модель буде плоскою і немічною.

Не вмію фантазувати. Нав'язувати своє бачення прийдешнього не стану. Я — лише проста, звичайна вчителька. Але так люблю дітей, так хвилююся за їхнє майбуття, що певна: фраза "діти — наша надія" — не лише плакатний лозунг, а сутність нашого суспільства. Без вирішення їхніх доль всякий глузд зникає з цього світу.

Ти знаєш, братику, я так глибоко занурювалася у вирішення проблем педагогіки й виховання, що інколи ставила перед свідомістю й сумлінням найпарадоксальніші кросворди, які й досі не розв'язані мною. Наприклад, свого часу де мене прийшла думка про те, що діти не є істотами, котрі ще не стали дорослими, що вони — цілком суверенне, неповторне, чисте і радісне людство, що вони — пришельці з якоїсь чарівної планети любові та щасливої гри. Я згадувала історичні реалії страхітливого минулого. І дорослі мені здавалися лише зіпсованими дітьми. Жерці, фараони, царі, феодали, корчмарі, жорстокі вчителі, п'яні батьки, закривавлені лицарі, воєводи, диктатори, бюрократи — всі, всі щоденно, довіку атакували мандрівників з таємничої країни дітей, перевдягали їх у лахміття воєвод, рабів, вояків, катів, кріпаків, володарів, змушуючи їх

грати мерзотний спектакль тисячоліть. Більше того, дорослі привчали їх вірити у необхідність такої п'єси, у її нормальність, природність. Пам'ятаєш, як про це сильно писав Толстой, нещадно здираючи лахміття ілюзорності та цинізму з містифікаційних спектаклів церковних ієрархів! Те ж саме можна було бачити в будь-якій ділянці суспільного життя всіх народів та епох. І наша революція — то було — я вірю! — повстання на захист дитини супроти жахливої драми історичної реальності. Звичайно, кожен з нас знайомий з глибинними закономірностями соціального розвитку, з класовими критеріями, але мені близький саме такий образ: наша революція — то вибух стихійної сили вічної дитини в нашій душі, котра хоче звільнити планету від мізерії, знущання, від казарм, в'язниць, розпусти, забобонів, від брехливих жерців та набундючених владик, від продажних політиків і пихатих псевдовчених. Дитя воліє повернути світові прекрасний образ чистоти й вічної гри, творчої гри...

Ти ж знаєш, братику, що діти не вбивають, не крадуть, не брешуть, не зловтішаються, доки їх не навчають всіх цих "перлів" дорослі. Діти не запитують про віру, національність, звання, суспільний стан, не звертають уваги на колір шкіри чи очей, діти не страхаються тварин, а тварини, навіть найлютіші, не зачіпають дітей і залюбки граються з ними. Тварини дуже тонко відчують гармонійну сутність дитячого ества. Та що про це говорити! Навіть в найжорстокішому серці ката десь жевріє іскорка ніжності до дитини, бо пам'ятає його темна душа, що народжений він безвинним немовлятком. А якщо людина не відгукується на сутність дитинності, тоді можна сміливо вважати, що ми маємо справу лише з вертикальною істотою, в котрій вбито саму суть людськості. Досвід Вітчизняної війни показав нам, як фашизму вдалося вбити зерна дитинності в мільйонах душ.

Недарма Ленін та Дзержинський у тяжкі дні громадянської війни і загальної розрухи звернули найпильнішу увагу на проблему рятунку безпритульних дітей та їхнього виховання, недарма Макаренко і його послідовники невтомно шукали шляхів до творчого розкріпачення юних поколінь, яким суджено формувати суспільство прийдешнього. Тому й радію я, тішуся твоїм листом. З радістю допоможу тобі й твоїм колегам, розповім про все, що знаю, над чим думають мої товариші. Певна, що двадцять перший вік, справді, стане свідком небувалих метаморфоз у дитячій свідомості, котра отримає дивовижні інформаційні та чуттєві можливості. І дай боже, щоб ці метаморфози були тільки позитивні. Але такого не буває! Тому хай ваш "Резонанс Еволюції" приготується до сюрпризів. Проте чого нам боятися? Будь-які катаклізми матимуть еволюційне вирішення, якщо їх спрямувати у людяне річище.

Тепер ще одна проблема, може, найголовніша проблема Людини та її будучини. Я маю на увазі Слово. Ти знаєш, як високо цінили прадавні мудреці, волхви Слово. Навіть самоназва нашого етнічного суперрегіону походить від цього кореня. СЛОВ'ЯНИ. А отже — Сини Слова. Відтак — Сини Бога, Найвищого, бо Слово, Логос називали Богом. Яка глибоченна таємниця! Навіть "козаки" — назва войовничого, лицарського елемента нашого народу, походить від модифікації цього поняття — КАЗ, КАЗАТИ, КАЗКА, КАЗАННЯ, УКАЗ, НАКАЗ, ПОКАЗ. Козаки (казаки) — діти Каза, КАЗКИ, знову

ж таки — сини Слова. Може, ти усміхнешся таким етимологічним фантазіям, але я певна — це так.

До чого я веду? До того, що слово в нашу епоху зниділо, змізеріло, деградувало, затьмарилося. Ми до нього ставимося лише як до інформаційних знаків — не більше. А воно має бути живим, огненним відображенням реальності.

Послухай, братику, мої роздуми про значення Слова, маю надію, що група "Резонанс Еволюції" зверне особливу увагу на цю проблему, бо усвідомити прийдешне і його закономірності хіба можливо без найвищої тотожності в душі й серці?

Річ-Слово чатує біля колиски дитини. Воно творить для неї особистий Всесвіт душі, розуму, духу й тіла. Без Слова дитя залишається в полоні звірячості, в хаосі першостихій.

Пращури, древні ріші, волхви, мудреці зневажали порожню гру слів: кожне їхнє твердження складає підмурок правди. Їхнім тисячолітнім досвідом утверджений, прийнятий і нами, закон мислі, який глаголить, що одним і тим же словом — РІЧ — названо і мову, логос, глагол, і предмет, речовину, явище, форму. Те ж саме бачимо в російській мові, де ВЕЩАТЬ (говорити, пророчити) і ВЕЩЬ (вещество) об'єднують обшир Духу і обшир видимого Всесвіту.

Слово, як і Зоряний Всесвіт, глибинне й багатозначне. Мова — Космос душі й Розуму — з образів відчутного, видимого й таємного світів тче свій особливий прояв, притаманне лише їй — Мові — калейдоскопічне твориво.

Той внутрішній світ має свої закони розвитку і свої цикли буяння й згасання. Спілкуючись з іншими внутрішніми світами людей та народів, Мовний Космос оновлюється чи занепадає, бореться, змагається, перемагає або здається в полон, воскресає і відновлює давно забуте.

Я не знаю, братику, чи ти цікавишся проблемами мови, слова, а то повинен був би знати, що тепер мало хто заперечує думку, яку стверджували наші прадіди: люди мали Прамову. Єдиний ключ взаєморозуміння. Всім відома легенда про Вавілонську вежу, що її будували пращури, аби добратися до неба. Боги злякалися, зруйнували вежу і одняли від людей Прамову, розбивши її на численні наріччя, щоб мислячі істоти перестали розуміти одне одного.

Символи міфа вельми глибокі. Можна їх трактувати так, що людство було єдине в своїй психосуті, і певні космічні сили (сили Х), щоб роз'єднати братів на відчужені племена й народи, завдали удару в центр взаєморозуміння — в Слово, в Логос.

Тут широке поле для припущень — наукових чи фантастичних, але нині цікаве інше: в чому полягала спільність і одність Прамови? Чи була вона, справді, універсальна для всіх племен, чи мала якийсь інший ключ, котрий дозволяв розуміти слова всіх інших народів-сусідів, якщо вони навіть розмовляли осібними наріччями? Адже навіть тепер, належачи до одного народу (чи навіть роду), люди тяжко розуміють одне одного, якщо стоять на різних площинах світосприймання.

Отже, спільне Слово — понад спільні слова. Повинен бути корінь спільного розуміння. Розуміння зовнішнього Космосу еволюціонує, міняється, тотожно цьому

мінється в свідомості людей розуміння й сприймання Слова. Я наведу тобі приклад з "Слова о полку Ігоревім" — геніальної епічної думи прадавнього руського співця. В цьому надвищому твориві особливо ясно видно, як прабатьки наші глибоко й різнобічно розуміли слова мови (саме розуміли, а не зачували). Це розуміння приходило, як дух спільноти, єдності всього сущого. Отже, одним з елементів, ознак Спільного Ключа — було знаходження зв'язку кожного слова з усім океаном Мови.

Всі, хто читав "Слово о полку Ігоревім" (або його переклади на сучасні мови), пам'ятають одне з таємничих місць думи, що в сучасному трактуванні звучить так: "Див кличе з верхів'я дерева, велить послухати землі незнані..." і так далі.

Довкола цього фрагмента, як і довкола багатьох інших, киплять, вирують пристрасті, мовознавчі спекуляції, але зміст уривка залишається темний і, скажу прямо, слабо переконливий. Припускається, що предки вірили в якихось дивів, казкових, міфічних істот, котрі можуть сидіти на деревах, наказувати, загрожувати, веліти, "врізатися в землю". Майже всі дослідники вважали Дива зловіщим і ворожим для Русі образом. Це науковий нонсенс. Достатньо уважно заглибитись в історію нашої культури та еволюцію мови, як все стане на свої місця. Скажуть, що міфологія, історія, перекази, казки залишили для нас порожнечу в цьому відношенні, щоб ми могли сказати щось певне. Маємо право твердити одне: якщо автор "Слова" кілька разів ужив слово "Див", то воно повинне мати архіважливе значення і нести саме в собі пояснення своєї суті й значимості.

Давай проведемо з тобою мовний, етимологічний експеримент.

Які слова й поняття споріднені з коренем "див"?

Диво, дивитися, дивокіл, довкола, дивний. А при інверсії — вид, видющий, видіти, веда(знання), ведун тощо. Тобто мова йде про здібність бачення, дивлення, сприйняття обширу, простору, світу.

Аналізуючи "Слово", ми спостерігаємо, що автор епосу цілком уникає вживати слово "небо" (крім одного разу в кінці, де "сонце сяє на небесі", але це місце багато знавців вважають пізнішим додатком ченців-переписчиків). Закономірно допустити, що пращури називали "небо" (точніше — простір, зоряний космос) дивом, тобто суттю того, що дає можливість дивлення, що вічно дивує і відкриває таємничий лик унікальності, всеохопності, глибинності.

"Небо" прийшло пізніше, з візантізмом: воно означав "НЕ Бо(г)". Тобто слово штучне, заперечувальне. Очевидно, візантійці, нав'язуючи нові поняття, викорчовуючи образи древнього світогляду в мові прарусів, замінили величного ДИВА на плоске, кришталеве "НЕБО".

Ось чому автор "Слова", сумуючи за героїчним минулим, чує голос ДИВА — Духу Зоряного Обширу, котрий кличе "послушати" землі таємні, незнані, тобто об'єднати їх Єдиним Словом, — адже "послушати" — це мати єдиний слух, єдиний послух, слухняність, єдину мову. Конфліктуючи з половцями, Ігор збурює ворожнечу замість того, щоб віднайти спільну основу взаєморозуміння. Все лягає на свої місця.

Але до чого тут "верхів'я древа"? Як може космічний обшир — ДИВ "сидіти" на

дереві? (Хіба, може, дерево — символічне Древо Буття, але то було б для епічної думи дуже барвисто).

Беремо першозапис. В оригіналі стоїть: "Див кличет врьху древа"... Де дослідники й перекладачі побачили "з верхів'я древа"?

Відновлюємо логічний ланцюжок речення: "див кличет в..." (куди ж він кличе, в що?). "В рьху древа". Що це за "рьх"? Між "р" і "х", як це ведеться при твердому знакові, має бути голосна — "а" або "е".

Отже, "див кличе в раху древа". Чи є в нашій мові слова й поняття, споріднені з коренем "РХ", "РАХ", "РЕХ" тощо?

Дуже багато. Будь ласка.

Рахувати — тобто об'єднувати розрізнені числа, зводити в спільноту. Прах (по-раху) — тобто розпорошеність, подрібненість, розсипаність. Стріха (суть рх) — тобто зведення єдиної покрівлі над оселею. Неряха — людина протилежна раху, чепурності, красі, зібраності. Страх(суть рах) — велична сила, котра змушує до трепету, до молитовності, жаху. Ряхтить — сяє, іскриться, веселить, переливається барвами. Рахва — сонцеподібна посудина в Карпатах, рахмани— (люди раха) — легендарні люди давнини, які щезли з нашого поля зору. Рахманна земля — добра, родюча земля, Отже, видно, що слово РАХ було поширене, обіймало безліч понять, означало соборність, спільноту, цілість, чистоту, зібраність. Певно, проти цього поняття воювали візантійці, бо пізніше виникли негативні слова: отряха (той, хто від раха), рахуба (лихо від раха). Це вже відгомін переслідувань, зневаги, насмішки над тими, хто дотримувався віри в давній РАХ.

Співець "Слова", звертаючись до князів, котрі ворогують, закликав, переконував: див — дух Єдності кличе нас до взаєморозуміння й прадавньої спільноти (дерево — означає саме древність, давнину, прадавність, адже донині ми кажемо "древній"). А довкола цього поняття (дерево) знавці "Слова" теж накрутили купу спекулятивних міркувань. "Растекался мыслию по древу" — просто означає, що Боян витає, мандрує думкою в давнині, у віках минулих, обіймаючи їх своєю думою.

Ще один маленький приклад. Коли ми говоримо слова світ, повітря, повитуха, виток, вітаю, вітальня, квітка, вітка тощо, то не бачимо єдності між ними. Все це розсипано, дискретно, відрубно. А для пращурів всі ці слова об'єднувалися через поняття віта, вита — життя. І не лише життя як таке, а й сам дух життєвості, руху, чутливості.

Кілька слів про заперечувальні частки НІ, НЕ, БЕЗ.

Я певна, що заперечувальні частки є чужим для нашої мови породженням, котре в'їлося в праісторичні часи до Слова і сформувало цілий Антисвіт псевдослів та псевдопонять, Ці частки ніби "спростили" діалог, мисль. Але це "спрощення" надто збиткове. Воно повело нас на манівці абстракцій, порожнечі, мнимих образів та антиномій. Безгоміння, бездоріжжя, безмежжя — замість тиша чи мовчання, замість, тяжка дорога чи поганий шлях, грузька дорога, замістьглибинність, всеосяжність, надмірність тощо.

Або нерозумний — коли правильно дурний, слабий розумом, обділений тямом. Ніхто, ніщо— замість щось, хтось, бо ніщо й ніхто — лише порожні жупели психосфери Анτισлова, які полонили нас своїм хворобливим мерехтінням.

Відверто треба визнати, що Древо Прамови розчахнуте, і воно агонізує. Особливо це відчутно в філософії, котра вживає ці частки (ні, не, без) на кожному кроці, опираючи на них всі свої псевдодіалектичні вигадки. Якщо видалити з мовної ріки заперечувальні частки (і всі слова, злучені з ними, — їх же легіон!) — тоді треба будувати світоглядні основи на інших засадах: кожен елемент світогляду входить у творчу гармонію з іншим, антиномії щезнуть, будь-який елемент Буття буде закономірний і знайде своє місце, антитези розтануть. Над розірваним Всесвітом Речі спалахне Райдуга Єднання, потоп псевдослів зійде, щезне, зазвучить поліфонічна, багатозвучна Пісня цілості, пісня Радості.

Поки що досить про це. А то ти скажеш, що твоя сивіюча сестричка впала у сентименти, в утопічні химери. Не думай так. Зосередьтесь з друзями, залучіть до справи добрих мовознавців, філологів, щоб "Резонанс Еволюції" отримав імпульс Правдивого Слова, щоб всі значення, які ви будете закладати в серце "Живої ЕОМ", були тотожні Життю, а не людським вигадкам та забобонам.

Пора воскресити Прамову, без цього шлях у Правдивий Космос закрито. Ми не зможемо тотожно бачити Всесвіт, якщо тотожно не осмислимо його. Ось тобі навздогін лише один приклад: ми кажемо, що Місяць — мертвий світ. Ця фраза — абсурд. Бо світ означає з-вітою, з життям. Виходить, мертвий-живий. Таких прикладів у нашій фразеології знайдете море. Ти зауважиш, що й я вживаю заперечувальні частки, поринаю у звичну стихію сучасного зіпсованого слова! Що ж поробиш! Нам всім треба зробити зусилля, щоб розірвати прадавню ворожу запону...

Обнімаю тебе і чекаю запрошення в Кіберцентр. Може, познайомиш з доктором Боголо? Дуже цікавий цей народ — папуаси, хотілося б дещо почути від нього. Передбачаю, що племена, відтиснуті європейськими антропологами у апендикси еволюції, ще продемонструють нам свої дивовижні можливості. Чудовий наш Миклухо-Маклай давно передбачив таку можливість.

Бувай здоровий, не забувай пити чайок із трав, що я тобі надіслала.

Твоя сестра Марія".

"Волга" котилася польовою дорогою поміж широкими нивами, на яких сям і там трактори переорювали стерню. Густими зграями в просторі вирувала галич. На передньому сидінні, поруч з водієм — сміхотливим рудобровим хлопцем — сидів Товкач, оглядав у віконце елегантний осінній краєвид, підморгував Грицеві, котрий мовчазно тулився ззаду:

— Вирвалися трохи з того пекла кабінетного, аж ніби сквознячком у печінці продуває. Відчуває душа моя — вдала буде поїздочка!

— А куди ми, власне, їдемо? Що за секрети? — пожвавився Гриць.

— Сюрприз, — хихикнув редактор. — Головну ідею ти знаєш: надібати сільце, де сміх у пошані.

— Так ви ж, мабуть, вибрали таке сільце? Чому ж таємниця?

— Хе-хе! Мене цікавить, як ти реагуватимеш, коли прибудемо на місце. Ти знаєш, як я вибирав місце?

— Ні сном ні духом.

— По карті. По звичайній географічній карті!

— Як то можна, — здивувався Гриць, — по карті вибрати село, де сміх у пошані? Це вже, вибачайте, гумор!

— Атож, — заіржав редактор, і його очі перетворилися у сміхотливі щілинки. — їдемо по гумор, то й методи повинні бути гумористичні!

— Та реготати скрізь люблять, — втрутився у розмову шофер, — тільки зачепи — обсміють так, що не знатимеш, куди втікати!

— Еге, дивлячись як сміятися! Треба розшукати таке сміхотливе джерело, щоб це стало подією на гумористичному фронті. Набридли вже всякі тещі та сторожі! Стоп! Стоп!

Водій загальмував. Машина зупинилася на перехресті, біля густих лісосмуг.

— Що таке?

— Хіба не бачиш? — ткнув пальцем у віконце редактор. — Читайте.

— Сміяни, — прочитав напис на стовпі водій. — То й що?

— Село Сміяни. Це тобі не жарти. Якщо село так назвали, то, будь певен, не дарма.

— Так то сотні літ тому, — повчально мовив шофер. — Мо', тоді й люди-сміяни тут були, а тепер перевелися, одні плакси, може, лишилися. Хіба так не буває? Діалектика ж!

— Я тобі дам діалектику! — посварився редактор. — Не забудь про генетику. Якщо сотні літ тому тут якісь сміяни заснували село, то їхні діти вже напевне кишки рвуть від реготу або рачки лазять від сміху. Це вже точно.

— Так оце ви по карті підшукали таке село? — іронічно озвався Гриць. — І справді вірите, що назва села відповідає характеру жителів?

— Атож! Одірвеш мені голову, коли я не вгадав!

— А якщо назва села Занудівка, то там одні зануди живуть, чи що?

— Що це ти моїм салом та мене по губах? — розсердився редактор. — Я ж не про зануд казав, а про сміянів. Сміяни живуть віками, бо сміх — то здоров'я, а зануди — самоз'їдаються. О! їхня генетика нетривка.

— Де там! — реготнув шофер, підморгуючи рудою бровою Грицю. — Занудні люди, мов блощиці, переживають тисячоліття. От хоч би взяти фараонів єгипетських, тільки зануди могли віками громадити такі височенні піраміди...

— Тихо! Ша! — посварився редактор. — Багато ти знаєш про фараонів. Чуєте — співають!

Вони прислухалися. З-за лісосмуги долинали жартівливі приспівки. Високий дівочий голос починав, а злагоджений гурт співачок підхоплював:

Ой дуб, дуба, дуба, дуба,

І потилиця, як груба,

І як ходить — все гуде,
А до праці? Де там, де!
Ні до книги, ні до парти.
Лиш до миски та до кварти,
Під копицею поспать,
А на інше — наплювать!
Не життя йому, а рай!
Хто це, хто це — одгадай!
Кілька дівочих голосів басовито підхопили:
Не інакше, так і знай,
То Микита Самограй!

— Ну й дають! — потер руки Товкач. — З пісочком протирають. Критика на ходу. Справді — сміяни! А ви не вірили! Ну, Грицю, ми, здається, потрапили туди, куди треба. Злізаймо з цього коня. Ти, Федько, паняй додому, а ми — піхтурою. Ми з Грицем тут побудемо, може, день, а може, два. Залежно від успіхів. Та дивися — наліво не дуже, бо я тебе знаю, рудого чорта.

— Та я...

— Знаю, знаю! Адью! Гайда!

"Волга" розвернулася, помчала назад, аж закуріло. Товкач зняв капелюха, погладив лисину, вдихнув свіже, цілюще повітря.

— Красотище! Лепота! Яка елегія, Грицю!

Гук дивився в ніжно-блакитне осіннє дивоколо, де пливли пасма "бабиного літа", усміхався сам до себе. Йому здавалася химерною вся ця пригода, редакторська вигадка з розшуком "джерела сміху", але в душі панувало відчуття чогось незвичайного, таємничого, що мало виявитися в буденності, як і тоді, коли він зустрів Радісного на кам'янистих стежках Кавказу.

— Гарно тут, — згодився він. — Та на природі всюди гарно. Навіть у пустелі. Мені розповідали, що в туркменській пустелі навесні всі дюни вкриті тюльпанами й маками. Кажуть, вмерти можна від такої краси й розкоші. От тобі й пустеля! А щодо сміху, Саливоне Оверковичу, то я не певний, що ми тут знайдемо щось особливе. Гумор всюди живе в народі в рівних дозах, як солоність у океані.

— Хе-хе! Ризиковані порівняння, Грицю. В океанах і морях є місця з слабеньким розчином солі, а є такі, як ропа. Так і сміх! Вір моему досвідові, інтуїції. Ану, підійдемо ближче до тих зубатих та язикатих. Побачимо, які там сміяни!

Вони почимчикували крізь лісосмугу назустріч голосам, обтрушуючи на себе золотисті червінці березового листа. З поля линуло:

Ой дуб, дуба, агроном
У Марусі під вікном
Кожну ніченьку мандрує,
Певно, зорі там рахує?
Любить, любить агроном

Танці в клубі вечірком,

Поцілуночки смачні,

А на поле — ані-ні!

Ой хто скаже — чи всі дома

в молодого агронома?

Що це, що це діє він?

Захотів потрапити в "Хрін"?

Товкач аж засяяв од радощів:

— Чуєш, Грицю? Ну й заливають сала за шкіру гультям! А ще кажуть, що трудящі не шанують нашого часопису! "Хріном" лякають ледарів, нікчем, виховують, критикують. Ох і молодці!

Вони випірнули з посадки, побачили гурт дівчат, які збирали помідори і складали їх в ящики. Підійшли ближче, дівчата зацікавлено оглянули високу постать Гриця, затримуючи погляди на чорнобровому обличчі, мимоволі усміхнулися, зиркнувши на присадкувату поставу веселого редактора. Товкач привітався:

— Здоровенькі були! Колись казали: боже поможи!

— Казали боги, щоб і ви допомогли! — сміхотливо загомоніли дівчата. — Чи, мо', боїтеся чисте вбрання запилити?

— Та ні, не боїмося.. Ми оце почули ваші веселі приспівочки, та й прямисінько сюди.

— Закортіло, щоб і про вас заспівали? — зареготалась кирпата щебетуха. — Ми можемо!

— Не приведи боже вам на зуби потрапити. Чув, чув, як ви своїх ледарів та нехлюїв тіпаєте, мов баба коноплі на тирлиці восени. Ви в приспівках згадали "Хрін", от і закортіло нам знати вашу думку про нього...

— Про кого, про кого? — засміялися дівчата.

— Та про "Хрін" же. Як вам подобається "Хрін"?

— А то дивлячись який! — реготнула якась молодиця. — Якщо міцний, то дуже позитивно ставимось.

Дівчата пирснули, затуляючись рукавами й хустками.

— Чого ви? — здивувалася молодиця. — Ви хіба хрону не вживаєте? І чого б ото я заливався? Мабуть, подумали бозна-що! Та я ж про той хрін, що росте на городі. Тю на вас, гості з вас чудуватимуться!

— Та і я не про городній хрін, — пересміявшись, мовив Товкач.

— Туди к бісу! — сплеснула долонями молодиця. — То, мо', й ви про той, що дівчата?

Знову grimнув регіт. Товкач, витираючи сльози в кутиках очей, махнув рукою.

— А хай вам та бодай вам! Так і кольку в боці можна заробити. Я про свій "Хрін" питав, про журнал! Я редактор журналу...

— Так би й казали. А то догадуйся! — теревенила молодиця. — Що ж сказати про ваш журнальний "Хрін"? Не вельми він міцний!

— Отуди к бісовій матері! — вдарив руками об коліна редактор. — Невже так-таки й не пече він анітрохи?

— Не смішно! — озвалися дівчата.

— Позіхи наганяє, — підхопила молодиця. — Колись, пам'ятаю, був трохи ваш "Хрін" бадьоріший, а тепер — слабенький.

— Гм, гм, — ображено блимнув на неї редактор, не знаючи, що й сказати.

— Самі захотіли, — щебетали дівчата. — Чого ж гніваєтесь? От приходьте до нас на вигін, що над річищем, там таке почувете! Сьогодні хлопці й дівчата зберуться, проведуть репетицію вечора гумору просто під зорями.

— От-от-от! — захоплено скрикнув Товкач. — Це те, що нам до зарізу потрібне. Чисте джерело сміху! Раз село Сміяни, то і всі жителі повинні бути сміянами. Що — правду кажу?

— Не всі у нас Сміяни, — сказала молодиця. — Є багато сімей Сміянів, а моє прізвище Кисленко, — вона засміялася. — Та ніхто не скаже, що я кисла. Правду мовлю, дівчата?

— От і розвалюється ваша теорія, — шепнув Гриць. — Опоненти з'являються на ходу.

— А з Сміянів у нас найвеселіший дід Дивило, — вела далі річ молодиця. — Знаменитий дід, про нього писали в газетах, навіть книга одна згадує про його майстерну гру, описує біографію. Ви не бували в нашому меморіалі?

— В якому це?

— Глибоко в лісі. Там поховано дітей-партизанів та їхнього учителя. Громограй прізвище його. Вічний вогонь, гарний пам'ятник. Багато гостей туди приїжджає, навіть з-за кордону. Так ось там дід Дивило, буває, грає на бандурі, співає. Він славний кобзар, ще з юності. Знаєте, скільки йому літ?

А скільки?

— Дев'яносто шість. Скоро сто стукне.

— Я читав про нього, — озвався Гриць. — І про меморіал. Але чому ви згадали про цього діда? Яке він має відношення до гумору, до сміху?

— Отуди! — переглянулася з дівчатами молодиця. — Я ж кажу — найвеселіший дід у нашому селі. Дуже в'їдливий. Не дай боже попастися йому на язик. Тільки химерний вельми. Мудрувати полюбляє, інколи таке накрутить, що й у голові завихриться...

— А чого це його Дивилом назвали?

— То прізвисько таке в молодості його навіть Брехлом дражнили, бо любив-таки всілякі вигадки та витівки, а тепер — Дивило. А це від того, що він про якихось дивів розповідає та про русалок, про вогняних людей — рахманів.

— То він у вас казкар? — зрадів Гриць. — Чудово! Мабуть, знає багато цікавих історій?

— За місяць не переслухаєте, — запевнили дівчата. — І смішного, й химерного у нього повна торба. От зустріньтесь з ним — він вас на шлях виведе, все розкаже, що вам закортить.

— От спасибочки! — затанцював од втіхи Товкач. — А як же нам питати його?

— Так і питайте: діда Дивила! Його кожна собака знає. А живе він у землянці, край села, в гайку.

— А чому б то — у землянці?

— А того, що Дивило, — жартома відказала молодиця. — Ще й замолоду такий був. Усе не так, як у людей. Гарна хата є, а живе у землянці. Сам собі готує, варить. А в хаті жив його онук Горенко Микола з дружиною, а тепер там гостює онука прийомна його — Русалія.

— Русалія? — зацікавився Гриць. — Що за дивне ім'я?

— О, то химерна історія. Та довго розповідати. Як до слова прийдеться, запитайте діда, він все оповість. А Русалія, мо', ще цікавіша за діда. В загрянцях бувала, в Індію їздила до матері.

— А чому б то її мати в Індії була? — здивувався редактор.

— Одружилася з індусом, як у Москві навчалася. Та й поїхала туди, там у нашому посольстві працює журналістом. Пише книги якісь там. Теж її звати Русалією. А ця, молодша Русалія, донька її, на лікаря вивчилася, еге, та ми забалакалися з вами, а незабаром машини підійдуть, треба ящики наповнювати. Дівчаточка, чого роти пороззявляли на гостей? Хутчіше до діла!

— Ну, вибачайте. І велике-превелике вам спасибі! — радо мовив Товкач. — Удружили. Бувайте здоровенькі! Ми побігли!

Він схопив Гриця за рукав і потягнув до шляху. Дівчата реготали їм вслід:

— Радіють, наче нову копійку знайшли. Чи не завчасно? Дивило може їм таке устругнути, що гіркіше від хрону чхатимуть — не перечхають.

Товкач, вийшовши на дорогу, переможно зиркнув на свого супутника.

— Ну як — задоволений моїм вибором? Повезло нам?

— Баба надвоє казала, — хмикнув Гриць.

— Прикидаєшся, — підморгнув редактор. — Хіба я не бачив, як ти нашорошив вуха, коли згадали якусь там Русалію? Хе-хе! Чує моя печінка, що ми з тобою торкнемось цікавого джерела. Щоб я скис!..

Дорога привела їх до дубового гаю. Пройшовши попід склепінням багатовікових дерев, вони побачили перші хати села. Правобіч, на піщаному горбі, виділявся поміж крислатими грушами й абрикосами розмальований квітами охайний будиночок, оточений буйними кущами шипшини і пишних сержин та царгородок-айстр. У дворіщі, біля криниці з журавлем, порався сивий чоловік з довгими козацькими вусами, щось рихтував. Товкач зробив знак Грицеві, підступив до паркана.

— Здоровенькі були!

— Дай боже здоров'я! — на диво молодим голосом відповів господар, розгинаючись. На прибулих глянули прозорі дитячі очі, під сивими вусами майнула привітна усмішка. Під полотном вишитої сорочки вгадувалося сильне жилаве тіло, і Гриць подумав, що неможливо на око визначити вік цієї приємної літньої людини. — Куди прямуєте, люди добрі? Може, бажаєте водиці попити?

— Дякуємо, — гречно одказав редактор, витираючи хустинкою піт на лисині. — Ми тільки-но з машини. Не спекотно, погода елегійна, осіння. А хочемо ми розпитати, як нам знайти... гм, гм... діда Диви́ла.

— Диви́ла? — перепитав господар, і в очах його Гриць відзначив лукаву сміхотинку. — А це ж хто?

— Як то? — Брови Товкача підскочили вгору. — Ви живете в Сміянах і не знаєте Диви́ла?

— Вперше чую! — розвів руками вусатий незнайо́мець.

— А дівчата на полі нам сказали, що його кожна собака знає, — розгублено почухав потилицю редактор. — Що він і кобзар, і дивак, і на гумор, на сміх мастак...

— А-а! Пригадую, пригадую. Був колись такий тип у Сміянах. Та вже давно, як кажуть сучасні дотепники, зіграв у ящик. Помер, царство йому небесне. Справді, химерний був дід, як розповідають. Ще Брехлом його в парубоцтві називали. Бувало, як не брехне, то й не дихне! Розказують, що піп місцевий якось зустрів його над річкою (а діло було взимку) та й каже: "А збреши мені що-небудь, Васильку, так собі, походя. Кажуть, ти дуже ловко брешеш". А парубок йому: "Як-то можна так одразу щось вигадати? То вас піддурили. Та й нема мені коли тим займатися, поспішаю...". — "А куди ж ти поспішаєш, Васильку?". — "Додому за мішками. На озері Святому риба придушилася під кригою та снігом, люди саньми возять. То я оце біжу та запряжу шкапу, щоб вихопити бодай пару мішечків риби". Сказав отакечки та й побіг додому. А піп, почувши тєє, метнувся додому, запряг коня в сани та й махнув за сім верст аж до озера Святого. Там — тиша, біло, чисто, як у церкві. Жодного сліду. Лаючись, поїхав піп назад, знайшов парубка та й дорікає йому: "І не совісно тобі, Василю, над панотцем збиткуватися?". А той і каже сміючись: "Так ви ж, батюшко, попросили мене збрехати що-небудь походя?! Чого ж тепер гніваєтесь?".

— Чув, чув я такі баєчки, — пробурмотів, зітхаючи, редактор — Певно, у багатьох селах такі мастаки були. Жаль, жаль, що Диви́ло врізав дуба. А чого б це дівчата нам ось так збрехали?

— Певно, естафету прийняли від покійного, — усміхнувся господар. — А що ви, власне, хотіли від покійного? Чим би він допоміг?

— Та ми співробітники часопису "Хрін", — пояснив Товкач. — Я — редактор, а оцей парубок — кореспондент. Вирішили ми освіжити наш "Хрін", хлюпнувши в нього трішечки народної стихії. Щоб веселий журнал став, дотепніший, гостріший. От і зраділи, що такого сміхотливого діда нам порекомендували, а воно, бач, посміялися бісові дівчата!

— То ж добре, що посміялися. Бо ж Сміяни! Ходіть краще ввечері на вигін, там дівки та парубки витинатимуть жарти, от і покупаєтесь у криниці сміху. Запевняю — не пожалкуєте!

— Хоч у цьому не збрехали, — буркнув редактор. — Вони, ті дівчата, теж казали про репетицію під зорями...

— От і добренько! — лагідно кивнув вусатий чоловік. — Може, і я причимчикую

вечірком до річища на вигін. Тоді поговоримо про те, про се, якщо охота. Та й про Диви́ла можна буде людей розпитати. Щасливої вам дороги і доброго сміху! Ходіть здоровенькі!

Товкач з Грицем, зніяковіло презираючись, рушили далі. Вийшовши до річища, всілися на кручі, замилювалися далеким плесом Дніпра, луками, правобережними кручами.

— Хм, — покрутив носом Товкач. — Треба ж отак над старим горобцем посміятися? Ну й хвойди ті дівчата. Ну й пантери!

— А про Русалію чом не спитали? — озвався Гриць. — Може, хоч про Русалію не збрехали?

— Кому що, а курці просо. Якщо про діда Диви́ла набрехали, то про Русалію — тим паче. Це вони для тебе приманку підкинули. Точно кажу. Побачили, що хлопець молодий, чорнобровий, показний, стріляє очима на дівчат, от і вигадали. Хе-хе! Взагалі, молодці! Я відчуваю, нас тут ще очікують сенсації. Знаєш що, Грицю, кочегаре ти мій улюблений, я... Та не бликай, не бликай на мене очима, знаю, що ти вже не кочегар, але я так, по інерції... Так ось... Позагораємо трішечки отутечки на піщаній кручі, подумаємо, як нам розпланувати свою роботу. Може, виступимо в клубі, на фермах... Та і їх послухаємо. Перед вечірком підійдемо до правління колгоспу, люди нам і підкажуть, як нам познайомитися з носіями гумору, жартівниками, сміянками. А стемніє — гайда на вигін. Згода?

Гриць відчув, як смуток торкнувся його серця, зітхнув. Та десь з глибини свідомості почувся голос Радісного: "Радість — енергія. Її треба плекати. Її треба чекати...".

Хлопець стрепенувся. Сам собі усміхнувся. Чого це він, справді, сумує з приводу того, що розвіялася якась побрехенька? Невже такий легковірний? Тим більше після того, що з ним недавно відбулося?

— Купатися! — скомандував редактор. — Треба охолонути, заспокоїтися! Згода?

— Згода! — весело вигукнув Гриць і почав роздягатися.

Добряче освіжившись, поплававши у прохолодному плині річища, Гриць ліг під кущем лози поруч з Товкачем і задрімав на осонні. І приснився йому несподіваний, химерний сон, у якому не було жодної дотичності до сучасного життя.

Снилася середньовічна корчма, десь на перехресті доріг. Довкола дубового столу, вишмульгуваного, витертого тисячами ліктів та долонь, зібрався гурт веселих студентів у барвистих убраннях різних епох: там були і гоголівські бурсаки, і сучасні хлопці та дівчата в джинсах та спортивних куртках, німецькі й англійські школярі у характерних для середніх віків кашкетах. Веселий корчмар, вихором літаючи від столу до столу, наливав усім пива у високі дерев'яні кухлі. Та не в тім була химерність сновидіння: поруч з Грицем сидів молодий Гете, порушуючи тим всі часові й причинні параметри. Хлопець розумів умовність сновидіння, але сприймав присутність великого поета й мислителя природно й без подиву. І було в нього знання, що Гете — учень Фауста, чорнокнижника й мудреця. Знали також присутні про те, що нині поет іменинник, і готували йому сюрприз. А, окрім того, ніби хотіли перевірити, чи справді Гете такий

розумний і проникливий, як про нього мовлять. А молодий олімпієць, не звертаючи уваги ні на кого, схилявся до вуха прегарної дівчини, подібної до циганки, і вона тихенько сміялася з його тихої мови, але погляд її залишався печальним.

Студенти згромадилися довкола Гете, поставили перед ним велетенський дерев'яний чобіт, виструганий з суцільного дубового стовбура, на якому навіть де-не-де кора залишилася. З велетенської халяви бородатий молодик, посміхаючись, почав витягати ще чобіт за чоботом, які були вкладені один в один, ніби в матр'юшці. А в останньому чоботі стриміла залізна кочерга. Бородань схилювався перед Гете в жартівливому поклоні й сказав:

— Глибокоповажний метре! Вітаємо з днем янгола (хоч, може, ви й не вірите в ці попівські атрибути!), вітаємо з вступом до академії таємничого вчителя Фауста і презентуємо вам скромний подарунок. Але одна умова: розгадати символ подарунка і тієї пісні, яку ви зараз почуєте. Інакше він не може належати вам і тому юнакові з двадцятого століття, котрий сидить поруч з вами. І ще одне: ніхто не повірить, що ви учень знаменитого мага й мудреця, якщо ви не втямите суті сувеніра. Браття, починаймо!

Гриць здивувався: це ж він сидів поруч Гете, отже, й до нього химерний подарунок якось стосується? А тим часом студенти гримнули величальну пісню:

Що таке людина?

Чобіт, кочерга!

Розуму жарина

І душі нога,

Сонячна дитина,

Бабонька-яга,

Тайни насінина!

Йога-га-га-га!

Дерев'яний чобіт?

А чому то так?

В дерев'янім гробі

Відплива мертв'як,

На спокійнім лобі

Таємниці знак,

Суттєву особу

Не пожре черв'як!

Сім чобіт із древа

Для семи світів,

Кочерга сталева,

Щоб огонь горів.

Духу королева,

Мати всіх синів,

Таємнича меча

Із найглибших снів!
Кочерги тримайся,
Вигрібай золу,
Із вогнем братайся,
Не скоряйся злу...
Духу білий гайстер
Іскорку малу
Виростить на майстра
В племіннім валу!
Дерева зернина
В землю теж ляга,
Буде у дитини
Взутою нога,
Нова є стежина,
Нова кочерга
В сонячного сина...
Йога-га-га-га!

Гриць спостеріг, що Гете слухає жартівливу пісню студентів, іронічно посміхаючись, а юна циганка дивилася на бороданя з тривогою, ніби боялася, що в цій загадці якийсь підступ. І справді, з-за спини студентів визирнула хитра пика Мефістофеля, підморгнула Грицеві і зникла. Гете, діждавшись тиші, добув з дерев'яного чобота кочергу і, постукуючи нею по дубовій халяві, весело сказав:

— Дякую, браття, за віншування. Воно мені дороге ще й тим, що надходить з усіх віків, отже — невмируще! А загадка ваша, побратими, аж надто легка для мене. Інша справа — мій сусіда. Чи розгадав він символ — то його справа, а моє слово таке: чобіт — символ вічної путі, вічного руху. Сім чобіт — то сім світів, сім барв у єдиній веселці Буття. Всюди належить проникнути людині — синові сонця! А кочерга — то вічний розум, кочегар полум'яного духу. Чому дерев'яний чобіт? — Тут Гете вперше зиркнув іронічно на Гриця, котрий сидів плече в плече з ним. — На цей один пункт хай відповідає мій сусіда, це більше стосується його. Отже, браття, коли зносиш сім чобіт — добудеш істину. Така моя відповідь!

Захоплені студенти весело заlementували, обняли іменинника, і всі дружно знову підхопили приспів:

Нова є стежина,
Нова кочерга
В сонячного сина!
Йога-га-га-га!

У тій круговерті зникло десь обличчя дівчини, а Грицеві дуже кортіло ще раз побачити її. Він усвідомлював, що все це мариться у сновидінні, але глибинне почуття вимагало: треба її побачити, про щось запитати, а передусім — про чобіт. Чому він дерев'яний, і як торкається ця загадка його, Григорія Гука?

Марево розтануло, почулося хлюпання річкової хвилі. Гриць розплющив очі. Біля нього сидів Товкач і, весело наспівуючи пісеньку, щось занотовував у записнику. Побачивши, що юнак пробудився з дрімоти, підморгнув йому.

— Що, кочегаре, зморила природа-матінка? Вона це вміє. Я теж придушив комарика хвилин сто вісімдесят. А ти — трішечки довше. Дрихнемо ми з тобою в робочий час, доведеться самодогану виносити. Ну як — приснилося щось цікаве? Га?

Гриць засміявся. Яка точна кореляція сну й дійсності. Те жартівливе звертання "кочегаре" миттю нагадало сон, химерну символіку. Він розповів про видіння Товкачеві. Той з недовір'ям глянув на хлопця, хмикнув.

— А не брешеш? Отаке приснилося? Та це ж ціла сцена для комедії. Чаклунська комедія з участю Гете, Мефістофеля, істот різних епох і сфер. Ну ти даєш! Та це ж цікавий вертеп можна написати — "на ура" піде!

— Дарую вам! — махнув рукою Гриць. — Якщо подобається. Мене цікавить символіка сновидіння. Чому таке приверзлося? Один символ — екзотеричний, відкритий — Гете сам відгадав, а що означає дерев'яний чобіт? Саме цей символ я маю відгадати...

— Позбав, позбав мене від розгадування снів, — виставив перед собою руки редактор. — Ти накрутив, ти й розкручуй. По-моєму, всі химерії в сновидінні — лише жартівлива гра підсвідомості. Там, у глибині людського ества, тисячі звірят живуть, треба ж і їм погратися, коли господар спить. От вони й бавляться мотлохом, який ти назбирав, читаючи книги, зустрічаючись із людьми, вивчаючи світ. Що — не подобається така гіпотеза? Ну, я не Фрейд і навіть не простий психоаналітик. То не моя парафія. Вставаймо, братику, та ходімо до правління колгоспу, там уже люди збиратимуться після роботи, то ми з ними поговоримо. Та й вигін провідаємо, де має бути репетиція, якщо капосні дівчата та отой дід не набрехали...

Сонце вже схилялося до обрію. Дніпровське плесо виблискувало багрянцем за темно-зеленою смугою луку, вкритою там і сям копицями сіна. Товкач і Гриць привели себе в порядок, обтрусивши пісок та сухе листя з вбрання, і рушили до центру села. З поля поверталися гурти корів, здіймаючи хмару куряви на піщаних обочинах дороги. Зустрічні люди в цікавістю поглядали на незнайомих. Біля правління колгоспу, що розміщалося в Будинку культури, вже юрмилися люди. Кілька старших селян, поміж ними й знайомий вусатий дід, сиділо на паперті старовинної церкви, яка височіла через дорогу навпроти поміж старезних осокорів. Вони щось гомоніли, сміялися. З гурту колгоспників вигулькнула сміхотлива молодиця, гукнула Товкачеві:

— То як — познайомилися з Дивилом?

Редактор пізнав жіночку, котра містифікувала його на полі, і розсердився.

— І вам не совісно? Жарти жартами, а навіщо ж з людей дурників робити?

— Як то? — здивувалася молодиця. — Кого ж я одурила?

— Так Дивило ж давно вмер! То ви що — нас на цвинтар спроваджуєте? Може, воно й смішно, але ж ми туди не поспішаємо. Хе-хе, таки не поспішаємо.

— Тю на вас! — залилася сміхом жіночка. — Чого це ви ховаєте людину живцем? Та

ось же Дивило сидить, живий-живісінький, власною персоною, та ще й люльку цмолить. Сміян Василь Іванович, шановний наш довгожитель і кобзар.

— Не може бути! — розгубився редактор. — Саме оцей-го дідуган і сказав нам, що Дивило зіграв у ящик. Так і висловився — "зіграв у ящик"!

Гучний регіт був відповіддю на ту тираду Товкача. Сміялися всі — чоловіки, жінки, діти. Сміявся й сам дід Сміян, переморгуючись зі своїми співбесідниками. І був їхній сміх такий дружній і відвертий та щирий, що Товкач з Грицем теж не втримали і засміялися. До редактора підійшов ще молодий чоловік — обпалений вітрами, вибілений сонцем, з сивіючою кучмою волосся, поблискуючи хитруватими очима, простягнув жилаву руку і сказав:

— Голова колгоспу Микола Сміян!

— Теж Сміян? — удавано злякався редактор.

— Атож, — в тон йому відповів голова. — Тут половина Сміянів. Бо ж село таке. А про вас ми знаємо і радо вітаємо дорогих гостей з шанованого народом "Хрону". А те, що наші люди пожартували трішечки над вами, то хіба ви сюди не для цього приїхали?

— А так, таки так! — згодився Товкач, чухаючи потилицю, і знову люди довкола засміялися. — То що ж, знаменитий Дивило живий, і самодіяльність покаже своє уміння на вигоні під зорями? Містифікації вже не буде?

— А то залежно від того, якими очима ви будете дивитися довкола себе, — озвався старий Сміян, наближаючись до гостей. — Ви, наскільки я розумію, бажаєте випити з природної криниці сміху, щоб не висмоктувати з пальця тем і сюжетів. Чи не так?

— Вгадали, — задоволено кивнув редактор. — Хотілося б погомоніти з людьми, що для них означає сміх, яке його значення в житті трударя, наскільки допомагає гумор і сатира у звільненні від нікчемності. Послухати вашу самодіяльність, відчутти стихійну течію жартівливої ріки...

— Залюбки, залюбки, — привітно мовив голова. — Будьте як дома, кожен житель Сміянів відкриє вам двері до своєї світлиці. Чи так мовлю, сміянівці?

— Так, так! — загомоніли люди. — Будьте гостями!

— Ну а основним вашим гідом, — підморгнув голова, — буде все-таки Василь Іванович. Хоч він вас і поморочив трішечки. Чи, може, ви ображені на нього?

— Все стало на місце, — задоволено відгукнувся Товкач. — Яка ж образа там, де сміх?

— Тоді прошу до моєї світлиці, — обняв гостей за плечі Василь Іванович, — бо ж після дороги треба чим-небудь окропити душу чи заморити черв'яка. А ввечері — проведу вас до вигону.

Незабаром Товкач з Грицем вже були на обійсті старого Сміяна, проте, на превеликий подив, старий кобзар і жартівник повів їх не до обмальованого квітами будиночка, а до піщаної кручі, з якої у барвистому обрамленні виноградних лоз та кручених паничів привітно поблискували величенькі вікна землянки. Гриць згадав, що молодичка на полі натякнула їм про землянку, в якій, мовляв, ще з давніх літ живе Дивило. Не стримавшись, він запитав, милуючись заростями винограду:

— То оце ваша світлиця?

— Вгадав, хлопче, — підморгнув вусом Сміян. — Може, не подобається?

— Навпаки. Дуже романтично. Я б теж не заперечив, щоб жити ось так.

— А хто ж заважає? — усміхнувся дід.

— Вихор життя, — довірливо відповів Гриць, відчувши раптову симпатію до кобзаря і вже нутром своїм знаючи, що той розуміє кожне його слово, кожне відчуття. — Часто буває так, що ми знаємо своє покликання, бачимо стежку, по якій маємо йти, а вихор несе, несе... А ти все запевняєш себе: ось завтра вискочу з потоку, ось ще трішечки поплаваю, а потім...

— Правду кажеш, хлопче. І той хитрий голос — найстрашніший ворог шукача. Послухаєш його — навіки в полоні зостанешся.

— А будиночок цей теж ваш?

— Атож. Тільки ж я люблю оці мої хорони. Тісніший контакт з матінкою-природою, з землею. Тиша, спокій... І менше палива взимку трачу. А в світлиці онуки мої живуть, коли провідують діда, а тепер — правнучка Русалія гостює. Улюблене моє дитя. Ви сміхом цікавитесь? Так у неї є навіть своя космогонія сміху, куди мені до неї! У мене так — традиційний гумор, інколи зубоскальство, а в неї — щось казкове, романтичне.

— Он як! — похопився редактор, нашорошивши вуха. — То, може, ми її запросимо? Га? Познайомимось?

— Не вийде, — засміявся Василь, Іванович. — Вона в мене пташка химерна, не сяде на простягнуту долоню. Вона розмовлятиме лише з тим, хто має заповітного ключика. Так і каже: хто має ключика. А до чого? — питаю її. А вона: хто мудрий — догадається. Шалена дівка, але хороша. Ну, гостоньки, пригинайтеся, щоб гулі не набити на лобі. Особливо ти, хлопче, вимахало тебе височенько, отакі каланчі і в нашому роду були.

Грицеве серце тьохнуло тривожно-солодко. Є Русалія, є! Але що йому до того? На що він сподівається? Хто вона така? Може, звичайнісінька задавака, модерна дівця, котра самозакохано поринула у вигаданий світ власної винятковості, а як поглянути відкритим оком... Та цур йому, що це він борсається у химерах, як муха в павутині?

Гості вступили до невеличких сіней, потім у кімнату. Пів-приміщення займала велика піч, чисто вибілена, по кутках і на сволиці було розвішано кільканадцять пучків розмаїтих запахущих трав і квітів, в кутку стояв грубо збитий стіл з дубових дощок. Ще вузька залізна койка, застелена гуцульським коцом, і бандура на стіні. Етажерка з сотнею книг. І все. Два великі вікна пропускали достатньо світла, на стінах багрянелися променисті зайчики призахідного сонця. Було в землянці охайно, велично, спокійно. ! Товкач і Гриць відчули особливу атмосферу приміщення, редактор навіть прицмокнув від задоволення.

— М-да. Чудово. Справді, тут можна жити. Дивний спокій охоплює. Ніби в дитинство вернувся...

Дід Сміян понишпорив у суднику, поставив на стіл велику сковороду з печеним лящем, миску з червонобокими яблуками та соковитими грушами, нарізав товстих

скибок хліба.

— Призвольайтеся, — запросив він. — Чим багаті, тим і раді. Я сам вживаю лише фрукти, а для гостей — ось це. Смачна рибка, ось покуштуйте. А я тим часом, щоб ви себе почували як вдома, заграю що-небудь та заспіваю.

— Ви чаклун, — втішно потер долоні редактор, сідаючи до столу. — А я саме хотів зважитися попросити торкнути струни цього вічного дива — бандури... А ви догадалися.

— Ну то сідайте ж та вшануйте пригощення. — Сміян зняв бандуру з стіни, сів на лаві. Взяв кілька акордів. Помовчав, ніби прислухаючись до нечутних звуків. Потім його пальці забігали по струнах, добуваючи з них на диво багатоголосу інтродукцію, а проникливий глухуватий, вже хрипкий голос заспівав хвилюючий, тривожний речитатив:

Розлітаються миті, мов листя осіннє,
Кожна мить — цілий світ!
А у серці мовчазне одвічне квиління:
Як затримати той політ?
Як спинити розлуку, наповнену болем,
Той розрив пуповини душі?
Тіні пам'яті тонуть у життєвому полі,
Б'ють у серце думок гармаші...
Охопить
Вічну мить
Ти зумій, любий друже, зумій!
Не летить Диво-мить,
То летить дум розгублений рій!
Смій налить
В ніжну мить
Всеохопності вічний напій,
Не біжить
Вічна мить,
То біжить дух стривожений твій!

Грицеві здалося, що то до нього звернено слова приспіву чаклунської імпровізації, хоч старий Сміян і дивився десь убік, у незримий світ уяви. І спалахнули перед ним крижані верхів'я Клухору, почувся дружній сміх Радісного, а потім зненацька виник у свідомості велетенський дерев'яний чобіт з кочергою всередині, занепокоєне обличчя молодої циганки, котра виглядала з-за Гете. Що за дивина, чому така чарівницька дія дідового співу? А може, він відьмак, характерник? А старий кобзар співав далі:

Давня казка усіх в павутину сповила,
Ніби зла ворожба,
Тане мить, тане мить, опускаються крила...
Ох, навіщо життя боротьба?

Понад Всесвітом плачуть обірвані струни,
Кобза серця мовчить...

Шепчуть привиди пам'яті, котяться луни:

— Де ти, де ти, загублена мить?..

"Як це здорово, — подумав Гриць, все ще не зважаючи приступити до вечері, — як це правдиво: випустити веління миті — то загубити шлях до вічності. Я вже й сам збагнув це. А кобзар мені нагадує. І Радісний говорив те саме. І мій досвід з бандитами показав мені, що вирішальна мить — все! Поза нею — навіть роки й віки, проведені в ліні, нехиті, байдужості, — нічого не варті. Мить дорівнює всесвітові. Як прекрасно. Недарма я поїхав сюди..."

Сміян повісив бандуру на стіну, докірливо похитав головою.

— Еге, горді гості! Нічого не зачепили на столі. Не шануєте господаря.

— Гріх їсти під таку пісню, — винувато одказав Товкач. — А ось тепер — уважимо й рибку, і яблучка. Грицю, покажи доброму господареві, що ми вміємо не лише теревені правити та музику слухати, а й...

Редактор впився зубами в ляща, а дід Сміян, зазираючи прозорими очима в саму душу Грицеві, сказав:

— Ну а тепер, доки ви будете розправлятися з добродієм лящем, поговоримо про сміх. Це ж основне, за чим ви їхали? Еге?

Товкач, смачно плямкаючи, закивав головою:

— Слушно зауважили! Як-то кажуть бюрократи — перейдемо до сміху.

— Гм, — покрутив головою старий кобзар. — Я оце подумав, шановний редакторе, таке: чому ти чи твої колеги повинні все життя сміятися над іншими? Та ще й за гроші? Га?

— Не втямив того, що ви кажете? — збентежився Товкач.

— Як-то не втямив? Ти привласнив собі право оцінювати тих чи інших громадян (поганих там чи химерних) в іронічному, гумористичному або сатиричному ключі. А хто ти такий? Боженька? Папа римський, що переконаний в своїй непогрішимості? Та й боженька, наскільки я знаю святе письмо, каявся, що вчинив не так, як треба. Правда, він не лише критикував своїх підопічних, а перетопив їх, мов цуценят, але це вже подробиці...

— А ви ж смієтесь над іншими? — готовий був образитися редактор. — От і нас в оману ввели.

— Я — інша справа. Я не сміюся, я показую людині її приховану суть. Як би сказати це популярніше? Я — містифікую! Люди колись навіть прозвали мене Брехлом. А я просто вигадник, химерник. Я вигадую ситуацію, а твоє діло — вірити чи ні! Все залежить від твого рівня гумору і чутливості. Згодні, що є такий вимір — рівень гумору? Високий рівень — добра людина, а низький — мізерна! Ніби шкала сміху...

— Гм, це вже щось цікаве...

— Отож-бо, що цікаве. Сміх, чоловіче, то запорука поступу. Ти знаєш, чому допотопні страховиська, всякі там рептилії вимерли?

— А чому? — презирнувся з Грицем Товкач, чекаючи якогось жарту.

— Від сміху.

— Ви що — серйозно? — здивувався Товкач.

— Їй-право! — запевнив Сміян. — А ти хіба б не сміявся, якби був отакий: тіло — тридцять метрів у довжину, а голова, мов кулачок. Це ж можна вмерти від реготу! Без кінця їси, їси, їси, вирощуєш гору м'яса, яку так тяжко пересувати, а тоді — перекинувся й здох! Або взяти тиранозавра: плекаєш зубища, мов паколи, клацаєш ними, погрожуєш, все довкола страхається тебе, а ти в якусь мить задер ноги — і амба! Ось тобі й зуби, і люті — нащо вони? Смішно. Хтось тим рептиліям підсунув дзеркало (мабуть, пришельці!), ну й почали ящери реготатися самі над собою і реготали доти, доки не полускали від сміху.

Товкач хитро примружив очі, хмикнув.

— У цьому щось є...

— Є, є, — запевнив дід. — Я веду до того, що сучасні ящери, котрих ви в своєму "Хроні" пропечатуєте, теж луснуть зі сміху (інакше кажучи, видохнуть), коли ви їм дзеркала підсунете під ніс, щоб їм було смішно із самих себе.

— Ух ти! — зрадів Товкач. — Це геніально!

— А ти ж думав як? Тільки суть в тім, щоб не ви сміялися над тими ящерами, а вони самі над собою почали сміятися. Коли над тобою сміються, ти лютуєш, ображаєшся, впадаєш в амбіцію, законсервовуєш свою ящерність. А вже як у тобі щось сколихнулося і ти регочешся сам над собою — тоді рептилії хана! Тоді ти на правильному шляху і почалося самолікування. Тоді твоє сміхачне єство перемагає ображену нікчему в собі, ящера, тиранозавра, скорпіона...

— Чуєш, кочегаре, — аж підскочив редактор за столом, — чуєш, яка петрушка виходить? Така ніби проста поправочка, а які висновки. Парадоксально, але чудово: смійся сам над собою! Ленін що говорив? Не лише критика, а передусім — самокритика. Ми як слід цього не второпали, можливо, навіть прийняли вельми амбіційно, інколи недовіжливо, — хто, де й коли з охотою себе критикуватиме? А якщо повернути отак несподівано: глянь на себе в дзеркало гумору. Розпізнай в собі допотопну тварюку, подивися на неї, як читач журналу "Хрін", як глядач на вечорі гумору й сатири. Ого! Самоочищення! Більшість дітей не люблять умиватися, але ж згодом це стає звичкою, потребою і радістю. Так і самосміх. О, навіть назва нова виникає — "Самосміх"! Або — "Смійся сам над собою". Геніально!

— Ну, редакторе, завівся ти! — добродушно покивав головою Сміян. — Тепер уже не стримаєш. Розкручуй, розкручуй маховик. Може, щось і вийде. Та попервах — посмійтесь самі над собою. Вся редакція, редколегія. Хе-хе-хе! Уявляєте, яка гумористична бомба? Звернення до читачів: починаємо нову сторінку в історії сміху. Весь перший номер — самосміхачний, самокритичний. І пропозиція до всіх громадян, читачів: смійтеся над собою, одкидайте мізерію вчорашнього дня, оновляйтесь!

Гриць слухав той діалог трішечки скептично: невже дід Сміян і редактор серйозно вірять, що люди здатні до такого психологічного самороздягання? Буває, навіть

незначний доторк до самолюбства виводить людину з себе, а якщо копнути глибше...

— Бачу, бачу, хлопче, — озвався старий кобзар, пильно глянувши на Гриця, — ти прийняв мою думку прямолінійно й консервативно. Це означає, що і в тобі ще ричить ящер. Хіба не так?

— Я думаю про інше, — здивований проникливістю старого, ніяково відповів хлопець, — я думаю про інфантильність таких задумів. Щоб весело й легко звільнитися від смішних рис та звичок у собі, треба дуже високо піднятися духовно. А це — справа багатьох віків.

— Не будь песимістом, кочегаре! — весело поплескав по спині Гриця редактор. — Василь Іванович підкинув нам задумку, а вже наша справа — розгорнути цю ідею, довести до втілення в життя. Привчити читачів наших, так як дітей привчають умиватися, до аутогумористики. Ха-ха-ха! Новий термін у психології, психоаналітиці і в нашій, сміхоробній справі. Є аутотренінг, а тепер буде ще й аутогумористика. Вранці встаєш, зупиняєшся перед дзеркалом... і починаєш сміятися над собою. Найдошкульніше! Так уже себе батькуєш, так витіпаєш, пропісочиш, щоб живого місця не було, щоб аж у боці кололо від самосміху. А тоді — на роботу. І запевняю — після такого сміховмивання в трамваях, тролейбусах, на вулицях не почувеш жодної образи, жодного скандалу. Всі опромінені, ввічливі, гарні, як квіточки навесні.

Гриць не стримався від сміху, уявивши, як ханиги, любителі "третім — будеш?" обмінюються букетами квітів, зустрічаючись у під'їздах будинків, не розливають "чорнило" в склянки, а пропонують один одному провести десятихвилинну філософську бесіду або обмінятися новими матеріалами про шкідливий вплив алкоголю на інтелектуальну діяльність. Або бюрократи: входить до кабінету відвідувач, а йому поспішають назустріч, обнімають, як найкращого друга, починають самокритично оповідати про свої найсмішніші риси, які ще недавно проявлялися, а тепер — відпали, як на гадюці стара шкіра. Весело регочучись, колишній бюрократ миттю вирішує справу, і відвідувач, почоломкавшись із господарем кабінету, запрошує його до себе в гості на веселу вечоринку.

— Річ у тім, хлопці, — ніби прочитавши думки Гриця, озвався знову кобзар, — що сміх — то ще не розгадане явище. Ось воно на поверхні, сміються всі — від дітей до тиранів, але який же то різний сміх. Гегель був геніальний філософ, проте сміх він ставив дуже низько. Комедія для нього — виродження творчості. Я ж гадаю, що комедія — то найвищий творчий пік. То — ознака здоров'я. Гомеричний регіт олімпійців, що потрясає небо, — це ж чудовий образ! Як там у Тютчева? "Ты скажешь, ветренная Геба, кормя Зевесова орла, громокипящий кубок с неба, смеясь, на землю пролила!". Яке дивовижне поєднання образів — сміх, гроза, веселощі, радість у природі...

— Ну, Василю Йвановичу, — розвів руками редактор, — ви нам цілком нові пласти гумористики відкриваєте...

— Які там нові! Про що ви говорите? Та сміх, гумор — древніші за життя!

— Як то може бути? — здивувався Товкач, очікуючи ще якогось жарту.

— А так. Що таке життя? Вчені мучаться, шукають розгадки. А відповідь проста, найпростіша: життя — то сміх.

— Ух ти! І як ви собі це уявляєте?

— А дуже просто. Згадайте прадавні зображення Сонця не лише у наших пращурів слов'ян, а у всіх сонцепоклонників. Всюди Ярило, чи Геліос, чи Сурья, як би ті чи інші племена не називали світило, зображувався усміхненим, веселим. Отже, все на світі породжене сміхом, радістю Сонця: я маю на оці все те, що прекрасне, веселе. Бо дещо сотворене сміхом моторошним, гидким. Радісний сміх Сонця й зірок сотворив прекрасні форми. Наприклад, квіти — це усміх нашого світила на планеті. Погляньте, які дивні усмішки Ярила: ніжно-блакитні, золотисті, рожеві, як світанкове небо, біло-цнотливі... А злорадне хихотіння в природі — то паразити: блощиці, комари, всяка мухва, гнус, нужа — тваринна й людська. Вся ця нечисть боїться Сонця — ви звернули увагу? Бо Сонце та його промені — то щирий, відкритий сміх, який пронизує простір радісним потоком сили, засіває вселенську ниву творчими зернами нового життя, закликає до очищення й польоту. Ось що таке сміх, редакторе, і ти, молодий хлопче. А ви все зводите до "Хрону"! Чому? Бо звикли брати лише образливий, найнижчий аспект сміху, його зворотний, так би мовити, бік, чорний хід, вбиральню, асенізаційну яму. Хех-хе! Не ображайтесь на старого, я кажу вам відверті й щирі речі. Той сміх, котрий ви культивуєте, в основному — лушпайки, огризки, покидьки гумору. Сміх — то радість! Коли людина радісна, тоді й хрін їй буде до діла. Маракуйте, маракуйте, хлопці! А тепер — годі. Вже вечір наступа, пора нам збиратися. Я вас проведу до вигону, подивитесь там на витівки наших сміхачів, може, щось втішне або цікаве відшукаєте.

Старий Сміян встав з-за столу, почав прибирати об'їдки. А Товкач аж підстрибував од захвату:

— Ну спасибі! Ну удружили! Одразу — такий успіх. І заголовок вималювався, і тема для першого оновленого номера — грандіозна! "Самосміх"!

— Не пройде! — під'юдив його Гриць.

— Проб'ємо! Ти що? Це ж стільки веселої енергії ввіллє в трудящу масу: зберемо редколегію — і розкрутимо! А тепер — риссю до вигону! Я хочу бачити тутешніх гумористів.

Редактор вийшов надвір, а Гриць несміливо наблизився до старого, котрий складав миски та склянки в судник, і, покашлюючи, промовив:

— Я б хотів... кх, кх...

Сміян, ласкаво всміхнувшись, поклав долоню на плече хлопця.

— Чого закашлявся, ніби маєш намір у коханні освідчуватись? Твоя думка на твоїм обличчі написана. Що — зацікавився Русалією? Чи її космогонією сміху? Ха-ха! Що — вгадав я?

Гриць закивав головою, щоки в нього запаленіли. Василь Іванович знизав плечима:

— Дивина, та й годі. Давненько таких парубків цнотливих не стрічав... Це мій онук Микола ось так червонів. Тепер хлоп'ята інші, на ходу підметки рвуть. Та ти не ніяковій, це добре, це гарно, що в тебе серце ніжне. Козацьке серце! Козаки уміли і

дівчат ніжно любити, і з ворогами рубатися. Ну а про Русалію... що ж тобі сказати? Тут її нема, подалася десь у нетрі лісові, чи на луки, чи, може, до своїх лілей водяних. Вона день і ніч пропадає на природі, у хаті її важко застати.

— То як же бути? — з надією запитав Гриць, стиснувши руки старого, і був цей порив хлопця такий щирий, що кобзар засміявся від задоволення. — Я дуже, дуже... хотів би її зустріти.

— Гай-гай, хлопче! Ти даремно так хвилюєшся. Клекоче ще в тобі романтичний водокрут. Не бачивши дівчини, вже ідеалізуєш її, малюєш казкову царівну. А при зустрічі жажнутися можеш. Розчаруєшся... А ті розчарування потім нагромаджуються і стають твоїм переконанням, і вже для тебе жінки, дівчата здаватимуться диявольським поріддям. Що — хіба не так? Правду кажу. Звідки церковний погляд на жінку, як на поріддя Сатани? В Новому Завіті читаємо, що в Христа улюблені учениці були жінки, навіть першою побачила воскреслого учителя Марія, а не хтось з учнів, і першими пророчицями, наставниками було багато жінок. А пізніше, коли церква набрала, так би мовити, державної сили, відбувся різкий крен у погляді на жінку. Попи, жерці, котрі мали комплекси неповноцінності, негативний досвід спілкування з прекрасною статтю, свій особистий досвід абсолютизували, освятили, зробили догмою. Результати такого бузувірства, такої зневаги материнства страшні, ти історію знаєш. Та й донині відлуння тих давніх комплексів бентежить нас.

— Я так не думаю про жінок, — палко відповів Гриць. — Хоч і був у мене гіркий досвід, а я схиляюся перед жінкою, як перед святинею. І з вашою онукою хотів би зустрітися не тому, що... Я не можу сказати, чому, але душа мені велить, кличе, веде... Ви б могли мені показати її фотографію?

— Нащо? — примружився кобзар. — Гадаю, що краще одразу зустріти.

— То коли ж? Де?

— Що ж тобі сказати, мій любий хлопче? Моя майже вікова інтуїція підказує, що вам обом судилася зустріч незвичайна. Просто так, на вечірці, штучно, заздалегідь приготувавшись, — це тривіально. Думаю, що ви вже зустрілися.

— Як це?

— Колись збачнеш. А тепер — поспішімо на вигін. Твій редактор уже хвилюється надворі, аж підскакує від нетерпіння. А щоб дати тобі надію — натякну: Русалія має незабаром поїхати з села і тепер прощається з своїми улюбленими місцями. Сьогодні буде ясна ніч, місячна, зоряна. Це — її пора. В таку ніч Русалія буває біля своїх укоханих лілей, біля Зеленої Гатки. Більше нічого не скажу. Хай далі поведе тебе доля. Ходімо, синку.

Коли старий Сміян привів гостей до вигону, вже сутінки котилися на дніпровську долину зі сходу. Захід ще багрянився останніми барвами вечора. У дивоколі розквітали перші зірки, з-за стіни лісу виглядав густо-червоний місяць. На витрамбованому, вигуцаному, витоптаному вигоні над крутим берегом річища вже весело кружляли танцюючі пари, їм хвацько пригравали троїсті музики: цимбали, сопілка, бубон. Василь Іванович всадовив Товкача з Грицем під плакучими вербами, кивнув у бік танцюючої

молоді:

— Звідси добре видно буде. Як у театрі.

Якийсь парубок пішов навприсядки, на ходу приспівуючи прадавню небувальщину:

Де ж на світі тая правдонька була?

Що куриця та й бика привела,

А бичок-третячок

Та й наніс яєчок!

А безрукий ті яєчка забрав,

Голопузому за пазуху запхав,

Голопузий їх підкинув їжаку,

Їжачиха їх побулькала в ріку!

А безногий ішов

Та яєчка знайшов!

І попер у болото, на покіс,

Журавлеві довгоногому під ніс!

На покосі випасалися лини,

І надибали яєчка ті вони,

Повсідалися, висиджують линят,

А за три дні кожен має сто телят!

— Ух ти! — прошепотів Гриць, вихоплюючи записника. — Ще не чув такого варіанту. Ну й дають!

— Оце так! — сміявся редактор. — Тут не просто химерія небувальщини, тут — ціла концепція народного самовисміювання. Мовляв, не всьому, що вам говориться, довіряйте.

— А може, навпаки, — пошепки заперечив Гриць, — може, стверджується, що в світі все може бути, навіть найхимерніше.

— Ну це ти вже загнув! — стенографуючи щось у записнику, радо промовляв редактор. — Це тебе вже на парадокси потягло після бесіди з Василем Івановичем.

Столітній кобзар прислухався до їхньої розмови, усміхався в довгі вуса, приглядаючись з тим до юнацької круговерті на вигоні. Ось на кручу вийшло двоє: парубок і дівчина. Піднявши руки, загукали:

— Тихо, тихо, товариство! Починаємо репетицію!

Коло розпалося, утворивши своєрідний амфітеатр. Хлопець провів рукою довкола себе, ніби запрошував до уваги весь зоряний виднокрай, і почав декламувати — просто й щиро:

І шановні глядачі,

І актори-сміхачі,

Всі із кореня одного –

Мають радощів ключі.

Бо у тому наша суть –

Серце сміхом сколихнуть,

І село оце не даром
Сміянами здавна звуть!
Ще, напевне, ген колись
Жартуни тут завелись –
Щирі, сонячні завзяті,
Що таким лиш попадись, –
То й посиплеться з нікчем
Вся мізерія дощем,
А веселощі заграють
Рай-дугою диво-тем!..

А дівчина у вінку з осінніх кленових листків та калинових китиць натхненно підхопила:

Сміх — велетенський міх,
Всесвіт схожий до нього,
Сміх — не для потіх,
А для вогню святого!
Палить усю марноту,
Всі розриває грати,
Вільність дарує ту,
Що дозволяє літати!

— Чуєш, Грицю, чуєш? — крутився, як дзига, редактор. — Тут не лише Василь Іванович мислить категоріями самосміху, тут всі вони вже вбиваються у гумористичні крила. Ну й молодці! Ну й сміяни!

Дівчина проникливо промовляла до глядачів, і присутні у доброзичливій тиші прислухалися до її щирого голосу:

Смійся сам над собою,
Зоряний чоловіче,
Стривоженою порою
Глянь сам собі у вічі.
Хай гомеричний регіт
Змете марноту й образи,
Хай твої колеги
Сміються з тобою разом,
Тоді вже в тобі, людино,
Нічого смішного не буде,
А лише політ орлиний
І подих на повні груди!

— Ну як? — пошепки запитав Сміян, схиляючись до гостей. — Зацікавлює?

— Геніально! — закивав головою Товкач. — Чудово!

— Ну, це вступ. А далі — самокритика! Весела, щира, непідробна. Можете використати для часопису, якщо ідея самосміху проб'є дорогу.

— Неодмінно, — радів редактор. — Це буде фурор!

Грицеві зненацька захотілося встати і залишитися на самоті. Він не знав, звідки воно прийшло — оте химерне, несподіване бажання, але порив був такий сильний, що він, прихилившись до Товкача, торкнувся його руки:

— Я прогуляюся трохи.

— Ти що? Це ж лише починається.

— Мені треба пройтися. Пізніше поясню. Повірте, Салівоне Оверковичу...

— Гм... Може, занедужав? А втім, не дивно, ще рана як слід не зажила. Ну, йди, іди, кочегаре! Я сам поки що послухаю. А жаль! Треба було магнітофона захопити. А втім, буде концерт, тоді й запишемо. Валяй, Грицю, спочинь десь над берегом, заспокойся. Тільки вчасно повертайся.

Василь Іванович, почувши ту розмову, взяв Гриця за руку, одвів у сутінки. Тихо мовив:

— Не витримав? Розумію. Твоя душа тепер хоче іншого сміху, беззвучного. Як мерехтіння місяця на воді. То Русалія десь поблизу, ти відчув її поклик. Не дивуйся нічому, спробуй знайти її. Прямуй берегом аж до Зеленої Гатки. Прислухайся. І хай доля приведе тебе туди, куди суджено.

Гриць обняв старого, поцілував у пергаментну щоку, відчувши лоскіт довгих вусів.

— Дякую вам за все.

Хутко рушив понад берегом, не оглядаючись. Позаду лунав радісний сміх, звучали пісні, передзвін цимбалів, але все те було ніби в іншому світі.

Для Гриця існувало тільки оце диво: срібне коло місяця, заспокійливе і разом з тим хвилююче, зоряний шлях угорі і такий же — вниз, у плині річища, темні лози на кручі. Він зняв черевики, потихеньку брів у прохолодній воді, прислухався до ніжного плюскоту хвилі.

І знову згадався Радісний. Почувся тихий голос дивного юнака (чи, може, то жебоніла вода в річищі?): "Щасливої мандрівки на гірській стежині...".

Гірська стежина? Чому так сказано? Може, тому, що гори постають не лише на поверхні планети, а у глибинах душі? Й хто скаже, які з них вищі? Куди ж він прямує тепер, куди хоче вибратися? Чи не блукає в звивинах віковичного лабіринту, де очікує свої жертви Мінотавр, ким би він не був — голосом звіра у власній душі чи приманкою жіночності, марнолюбства, величі?

Шукати радості, плекати радість. Як це зробити? Як? Концепція сміху, жартома висловлена старим Сміяном, цікава, парадоксальна, та хіба жартома розгорнеш страхітливую гору трагедій, що нависає над Землею? Хіба збагнуть оновлюючу суть радості жадібні й войовничі хижакі з мілітарних концернів Заходу? Все вони знають: і про високе покликання краси, котра мала б врятувати світ, як про те говорили Достоевський і Реріх, і про нетлінність гуманістичних ідеалів давнини й сучасності. Все знають, все тримають під своїми замками, знають вартість золотих скарбів людського духу, але люто повстають супроти полум'яних дарунків розуму, бо давно вже затьмарилися ненавистю. Чи можливо оновити їх багаттям сміху й радості? Чи не

дитячі міркування все це?

Так, роздумуючи, наливаючись спокоєм і умиротвореністю, він брів під склепінням мерехтливого дивоккола, забувши про все, забувши, куди він іде й навіщо, аж доки перед ним не почала виростати стіна плакучих верб, що перетинала річище. Почувся шум водоспаду. "Певно, Зелена Гатка", — подумав Гриць. Зупинився, прислухаючись до мелодійного співу потоку. Що ж далі, де шукати Русалію? І як підійти до неї вночі, без попереднього знайомства? А як знати, що це вона? Раптом цей намір — розшукати дівчину вночі у хащах Зеленої Гатки, зустрітися з нею у безлюдді — здався йому божевільям. Він уже хотів повертати назад, та зупинився, почувши тихий, далекий голос. Йому подумалося навіть, що то якийсь рибалка ввімкнув магнітофон із записом пісень Ніни Матвієнко: мелодія й слова зливалися з довколишнім світом, як притаманне всьому, що оточувало хлопця, — зіркам, річищу, верболозу, мерехтливому ряхтінню іскор у примхливій течії. Гриць пройшов ще трохи вперед, знову прислухався. Голос линув від Зеленої Гатки.

Тримаючи в руках черевики, він намацував поміж камінням босими підшвами місцини, куди можна безпечно ступити, старався, щоб не тріщали сухі гілки. Тіні верб від місяця повільно хиталися, срібlistі пасма поміж ними несподівано творили таке відчуття, ніби земля втікає з-під ніг, і Грицю доводилося навіть зупинятися, щоб відігнати ту химеру. Усміхався до себе: хочемо якогось метаморфозу, а насилу долаємо суб'єктивну містифікацію.

Голос погучнішав, можна було розібрати слова пісні.

Мелодія пісні сягала небезпечних висот, з яких міг би зірватися навіть голос колоратурного сопрано, а потім раптово падала до тембру баритона, збурюючи в серці хвилювання й тривогу. Це нагадало Грицеві чаклунську співачку з Південної Америки, унікальну Іму Сумак. В поєднанні з дивними словами пісня гіпнотизувала, заворожувала. Хлопець збагнув, уже без жодних сумнівів, що нічна стежина, зоряний пошук привели його туди, куди треба: до таємничої онуки діда Сміяна. Як же бути? Як підійти? Чи не жахнеться вона?

Між кущами спалахнув малесенький язичок полум'я. В його світлі вирізнилися темна дівоча постать, що схилилася над вогнем, як прадавня жриця, і почала ніжно приказувати:

Гори, мій вогнику, гори,
Гони пільму із мого дому,
Щоб ми щасливі жили,
Щоб не було біди нікому.
Гори, мій вогнику, гори,
І борони від сили злої,
І в дух мій сили дай, снаги,
Любові й мудрості земної.
Гори, мій вогнику, гори[1]...

Багаття загорілося веселіше, затріщало. Гриць сахнувся мимохіть назад, щоб його

не помітили. Дівчина, не покидаючи місця, спокійно промовила:

— Виходь до вогнища. Навіщо ховатися в сутінках?

Юнакове серце сильно забилося. Він непевно рушив уперед, зупинився перед багаттям, що було розведене посеред чистої піщаної латки, оточеної високими плакучими вербами та лозами. Так і тримав у руках черевики, не знаючи, куди їх подіти. А поглядом уже прикипів до нічної співачки, яка теж незмигтно дивилася на нього. Чорні хвилі волосся вкривали її плечі й груди, стан огортав плащ, а очі несподівано пломеніли золотою прозорістю у мерехтінні вогняних язиків. "Справді, русалка!" — подумалося хлопцеві, містичний острах морозом війнув у душу. Дівчина поворухнулася, почувся милозвучний голос:

— "Мої брови — ліси захмарні!..".

Гриць з моторошним подивом згадав, що це ж вона цитує фразу з вірша поета, який ще ніде не публікувався. Відьма, чи що?

— Сідай до вогню, мандрівнику, — озвалася знову дівчина, — і нічому не дивуйся. Хіба в таку ніч можна впускати до серця сумніви?

Він присів навпроти неї, простягнув руки до вогню. І відчув, що це найприродніше поєднання — хлопець, дівчина і багаття між ними. Щось глибинне, древнє, найтаємничіше пробудилося в душі, нічна мандрівка вже не здавалася химерною. Гриць впевненіше глянув на дівчину, і вона підбадьорливо осміхнулася.

— Кого шукаєш?

— Тебе! — Хлопець відповів так, ніби кидався з круч у воду, затамувавши подих, беззастережно.

— Звідки ти знаєш, хто я, щоб мене шукати?

— Якби я знав, хто ти, я б тебе не шукав.

— Он як? — здивувалася дівчина.

— А хіба ти не відаєш цього? — Гриць відчув хвилю натхнення, в грудях затепліла жарина. — Ми шукаємо лише таємницю. Хто шукає те, що відоме?

— Гарно сказав, — задумливо мовила дівчина, підкидаючи до багаття сухі галузки. — А все-таки хоча б моє ім'я ти знаєш?

— Ти — Русалія.

— Гостював у діда Василя? — тихенько засміялася вона, немов по той бік вогнища проспівали ніжні дзвіночки. — Це він тебе послав сюди?

— Сам пішов. Він тільки порадив мені, де краще знайти тебе.

— Навіщо мене шукати?

— Бо ти — таємниця.

— Ти колекціонуєш таємниці? Навіщо вони тобі? — Русалія знову засміялася, ті звуки лоскотали душу Грицеві. Він обережно відповів:

— Таємниця й поняття "навіщо" несумісні. — Відчуваючи, що наближається до якоїсь небезпечної межі в химерному нічному знайомстві, хлопець широко глянув їй в очі.

— В мені відсутнє розуміння того, чому я пішов шукати тебе.

Дівчина легенько зітхнула. Опустила погляд вниз, спостерігаючи за танцюючими

язичками вогню. Гриць знову порушив мовчання:

— А чому ти не питаєш, як мене звати?

— Бо знаю, — спокійно сказала Русалія, незмигну дивлячись у багаття. — Твоє ім'я Григорій. Гриць...

— Як ти могла про це довідатись? — ледве не скрикнув Гриць.

— А в мені є циганська кров. — Дівчина жартома стріпнула пишними кучерями. — Та ще й індійська. Суцільна екзотика й містика. Хіба не так?

— То ти, може, й думки мої читаєш?

— А хіба це так важко?

— Знаєш, хто я?

— Ти й сам цього не знаєш, — заперечила Русалія.

— Як то?

— Бо ти ще в пошуку. Ти недавно вийшов у мандри. Тяжка, небезпечна стежка твоя. Проте обійти її неможливо. — Дівчина промовляла ніби в забутті, обнявши руками коліна. — Єдине запитання: чи вистачить у тебе сили й волі? Відповідь — у тобі.

Хлопець не знав, що говорити їй далі, про що розмовляти. Розпитувати банальні речі — де вона працює, ким, до чого прагне? Куди має їхати, де вони ще можуть зустрітись? Все це було таким тривіальним порівняно з таємницею їхньої зустрічі, що він мовчав, кружляючи думкою у різних варіантах подальшої розмови. Русалія ніби відчула його стан, дружньо запитала:

— Що привело тебе сюди, до нашого села? Згадай не останню, грубу причину, а глибшу... віддалену...

Гриць здивувався. Що означає таке запитання? Чому треба згадувати щось віддалене, а не реальну причину — відрядження з часопису? Та подив хутко розтанув, і він з холодком в душі згадав, що причина й справді прихована не в химеричній ідеї Товкача — шукати джерела сміху в народній гущі. Він ступив на цю стежину ще там, на Клухорі, коли зустрів таємничого юнака. Радісний захопив його стихією пошуку дива, сміху й натхненності. Саме той незбагнений випадок був поштовхом, що привів його до часопису, а потім і сюди.

— Згадав? — Русалія уважно спостерігала за мінливим обличчям хлопця, ніби читаючи в ньому.

— Мені здається, що я згадав. Думаю, тобі цікаво буде послухати майже фантастичну оповідь. Ще ніхто не чув її з моїх вуст, бо все це дуже неймовірно. Може, я помиляюся, та, скоріше всього, одна моя дивна зустріч була причиною того, що я тепер бесіду з тобою.

І Гриць розповів Русалії про свою пригоду на Клухорі, про повість, почуту з вуст майже казкової істоти. На завершення сказав:

— Правду мовлячи, ще й досі я не певен, чи було це наяву, чи мені примарилося. Так чи інакше, а саме тоді почався метаморфоз, що змушує мене шукати суть радості й сміху...

Русалія вислухала його мовчки, навіть не ворухнувшись. Очі були заплющені, але

хлопцеві здавалося, що вона дивиться на нього всім обличчям, всім тілом, вимірюючи тим чаклунським зором всю його приховану сутність. Коли Гриць замовк, дівчина легко встала з плоского каменя, на якому сиділа, і мовила:

— Назбираємо ще хмизу...

І пішла в кущі верболозу. Він, потай дивуючись такому раптовому переходу від романтичного зосередження до буденності, теж рушив до зарості, при світлі місяця ламав сухі галузки, складав на купку. Глянувши вгору, в бездонну зоряну криницю, щасливо розпростер руки, ніби хотів обійняти іскристу глибину всесвіту. Що це з ним діється? Сниться чи насправді?

Повернувся до вогнища. Русалія вже сиділа на камені, підкидаючи хмиз у багаття: вогонь знову весело затріщав, заспівав.

— А чому в тебе таке дивне ім'я — Русалія? — несподівано запитав Гриць.

— Хіба дід Василь не розповів?

— Незручно питати.

— Дивна історія, — задумливо відповіла дівчина. — Моїх родичів постріляли німецькі окупанти в сорок першому. Бабусі пощастило заховатися в якійсь криївці. Звали її Радунею. Радуня — сонячне ім'я, правда? Вона була вагітна, носила в лоні мою матусю. Врятували її піонери-партизани, котрі ховалися в сміянських лісах.

— Це ті... котрі загинули? — пошепки запитав хлопець.

— Так. Їм побудовано меморіал. Їм і їхньому вчителю. Вони переправили її до Василя Сміяна, який за наказом підпілля згодився бути старостою в селі. Пізніше його вислідили, хату спалили, невістку Сміяна і мою бабусю схопили, а сам прадід Василь чудом врятувався. Радуню допитував гестапівець, а потім звелів розстріляти. Вона кинулася у Дніпро, течія понесла її вниз і викинула на берег. Там і знайшов її старий Сміян, заховав у криївці поміж лозами. Там і розродилася вона. Дівчинку прадід назвав Русалією, бо справді вона була дніпровським дитям. А бабуса померла. Олена, дідусева невістка, удочерила маму, виховала, дала освіту. Навчаючись у Московському літературному інституті, матінка зустріла індійця, мого майбутнього батенька, покохала його. Ну а далі... Далі, я гадаю, все ясно й так: народилася я, і мене теж назвали Русалією на честь мами.

— Цілий роман, — прошепотів Гриць. — Письменники шукають сюжетів. Кожна людина — то найхімерніша детективна історія, тільки зумій її побачити, розкрити, розшукати, докопатися.

— Це правда. До речі, ти знаєш прадавні перекази про русалок?

— Як і всі. Дівчата-утоплениці стають річковими русалками, місячними ночами виходять з води, і якщо їм хтось трапиться на шляху — особливо чоловік або хлопець, вони його залоскотують до смерті. І тягнуть на дно...

— Це — загальнорозповсюджена версія, — кивнула Русалія. — І ніхто не хоче подумати, чому вона така невмотивована.

— А в чому це виявляється?

— Просте запитання: чому треба лоскотати свою жертву? Що за химера? А якщо

людина не боїться лоскоту?

— Гм. Справді, дивно. Я не думав...

— Отож-бо. Маловідома легенда розповідає, що люди, яким пощастило зустрінути русалок, справді радісно сміються, а потім безслідно зникають. І сміються не тому, що їх лоскотують, а тому, що їм відкривається щось напрочуд прекрасне, небувале, таємниче, казкове. Людину охоплює дитяча радість, і вона, сміючись, віддано йде за русалками у казковий світ.

— Прекрасно! — захоплено озвався Гриць. — Як це чудово! А хто ж тоді русалки, хто ці легендарні дівчата?

— Може, не самі лише дівчата, — понизивши голос до шепоту, відказала Русалія. — Легенда оповідає, що то з'являються рахмани...

— Рахмани? Хто це?

— Хіба ти не читав казок про рахманів? Це — давні, прадавні люди. Наші прапрапращури. Невмирущі. Вони жили нібито ще тоді, як на Землі було вічне літо, а на небі сяяло два сонця. А потім одне сонце погасло, світ охолов, і рахмани перейшли в сферу казки. Це недалеко, поруч з нами, але добратися туди важко і доступно лише тим, хто опроміниться радістю, веселощами, вогнем самовідданості.

— Чудово, — зрадів Гриць. — Мій брат Юрій, космонавт, теж вважає, що колись у Системі було двоє сонць. Навіть тепер заплановано експеримент на орбіті, щоб розшукати темного супутника Сонця, що колись був яскравою зорею.

— Он як! — задумливо мовила Русалія. — Дивне мереживо долі. Дуже дивне. Але слухай далі. Чому ми не бачимо рахманів? Чому лише релікти в словах залишилися від тієї сонячної епохи — рахманна земля, рахта — сонячне свято і так далі?

— Тобі б погомоніти з моєю сестрицею Марійкою, — мовив Гриць. — Вона мені колись цілий вечір про таємницю прадавніх коренів говорила. Вважає, що має бути археологія мови, яка відкриє багато темних місць у нашій історії... .

— От бач, не лише я думаю про це. То чому ж сутність цього поняття загубилася у віках приниження, поклоніння вигаданим почварам? Хтось був зацікавлений в тому, щоб ми вкрилися запоною суму. Сміх і радість стали гріхом, людину змусили стати на коліна перед небесним тираном, а які вже веселощі, яке творче натхнення, коли творець стоїть на колінах? Проте інколи плівка роз'єднання розривається, і людина заглядає в щілину сусіднього світу, де панують радість і вічне літо. І тоді вона щасливо сміється і кидається туди, щоб навіки зникнути з нашої сфери. Кажуть: русалки залоскотали нещасливця. Бо чули сміх, бачили кільце дивних, казкових істот у величних вбраннях, відзначили, що людина зникла. А далі — працює земля, сіра уява. А русалки-рахмани — то вісники світу радості, а не якісь там утоплені. Хіба, може, утоплені в річці нашого забуття, в річці легенди. І знаєш, що інколи допомагає побачити рахманів, полум'яних істот? Велика туга! Бо туга — то жадоба радості. А хто сильно жадає чогось — той і отримує. Русалки замикають шукача казки у хороводне коло, і людина п'є струмок сміху-радості. І зникає з того світу, де ще так багато ненависті.

— Гарна легенда, — зітхнув Гриць. — Тільки ж втікати з цього світу не гоже... навіть у світі радості. Це — дезертирство в поля бою.

— Є воїни, — заперечила Русалія, — а є й діти, є тонкі, чутливі душі, народжені не для герцю. Пам'ятаєш у Лермонтова: "Они родились не для мира, а мир был создан не для них". І навіть бійці... навіть найвідважніші воїни хіба не мріють про мир, спокій і радість? Хіба не мріють, щоб навіки відкинути бойовий меч?

— Як далеко ще йти до цього.

— Кожна стежка завершується. Але початок її в нашому серці і не пройти її без світла вогнесміху.

— Як ти сказала? — підхопився хлопець. — Вогнесміх? Дивне визначення: вогонь і сміх. Ти якось поєднуєш ці поняття?

— Безумовно. Аякже? Сміх і вогонь — суттєво подібні, рідні. Ось глянь, як радісно, легко вогонь прагне у тайну, танцює на видимих речах, оцінює їх, спопеляє ілюзорне, забирає суттєве з собою і летить далі, далі — у диво, у небувалість. Так і правдивий сміх — грайливо вирізьблює, виявляє мізерне, ганебне, відстале, брудне, убоге, потворне, закликає до оновлення, до полум'яного преображення. І вогонь і сміх — зброя радості. Хочеш, я оповім тобі легенду?

— Хочу.

— Легенда про те, як було сотворено світ. Не боги його формували, не демони, а прекрасні титани — Радість, Сміх і Щирість. У захопленій грі вони запалили в безмірності сонце й зорі, а на Землі посіяли квіти, як ніжні, доступні людям відображення далеких світил...

— Ти вважаєш, що квіти — то відображення зірок? — радісно перебив її Гриць. — Мій братан Юрко ще в дитинстві так говорив батькові. Який дивний збіг відчуттів!

— Це не збіг, — серйозно заперечила дівчина. — Це відчуття правди буття. Дітям особливо відкрито потаємну сутність речей. Слухай же далі. Радісно жили першолюдиряхмани у світі, де панували сміх, радість і щирість. Та породження хаосу — Морок зі своїми супутниками Злобою й Обманом — вирішили зіпсувати щасливе творення. Особливо постарався Обман. Він умів набирати вигляду Сміху, Радості й Щирості. І люди вірили їм, приймаючи дарунки Обману у красивому вияві, отруювалися Злобою і затемнювалися Мороком. І Радість уже безсила була вилікувати обманутих, сум покотив над світом, самота проникла в серця, почувся жорстокий регіт замість дружнього сміху, їдуча насмішка замість щирих веселощів. Повернеться Епоха Радості лише тоді, коли віддані шукачі вогню преображення знайдуть зерна прадавнього Сміху, посіють їх знову по всій планеті, у всіх серцях...

— Шукачі вогню преображення, мов луна, відгукнувся Гриць. — Що це означає для тебе? Який вогонь?

— Глянь на оце багаття. Воно й миті не має спочинку, його не зупиниш, не введеш у форму, не законсервуєш, не опишеш. Будь-який опис — лише відгомін реальності. Вогонь багатолікий, позавимірний. Від оцього полум'я, плазми якого ми спостерігаємо, до вогню духу, від життєвого горіння до сяйва сонця й зірок. Вогонь преображення —

та сила, що вела нас від кристала, від першоатома до мислячої істоти. Колись ми формувалися всесвітом стихійно, впродовж мільярдів літ. Тепер — естафету передано нам: чи збагнемо, чи підхопимо її? Чи просто погріємось біля багаття життя, понасолоджуємося, погарцюємо у материнській світлиці, та ще й спалимо її під захоплені крики бенкетуючих?! Треба свідомо оволодіти вогнем самотворення. Чи багато людей мислить про це?

— Достатньо, Русаліє, — серйозно сказав Гриць. — Особливо наша молодь. Навіть той дивний юнак, котрого я зустрів на Клухорі, говорив, що ми здійснили своєрідний кесарів розтин світу для народження радісних істот, бо нормальне, еволюційне народження неможливе в умовах буржуазного світу. До речі, чому ти промовчала, коли я оповів тобі про свою пригоду? Може, не повірила, гадаєш, що я містифікував тебе?

Дівчина підвелася, обійшла вогнище, зупинившись біля Гриця. Він теж встав, відчуваючи тривогу й тремтіння в тілі. Вона сягала йому лише до плеча і дивилася знизу вгору пильно і якимось відчужено, ніби бачила за ним щось незриме. Не відповідаючи на його запитання, сказала:

— Хочеш пройти крізь вогняне кільце?

— Що це таке — вогняне кільце?

— Побачиш сам. Умій діяти без запитань. Допоможи мені зібрати побільше хмизу.

За чверть години вони вдвох наламали велику купу сухого гілля. Русалія почала викладати довкола багаття велике коло з того хмизу, скупю кинувши хлопцеві:

— Допоможи. Щоб було суцільне коло...

— А потім?

— Побачиш.

Він, зрозумівши задум, хутко почав вивершувати кільце з галуззя, схвильовано міркуючи над тим, що мала на меті Русалія, готуючи свій сюрприз. Яка нетутешня, дивна дівчина! Чи вона завжди така, чи це на неї діє чаклунська ніч, місячне світло, незвичність їхньої зустрічі, казковість ситуації? Глянувши вгору, на мерехтливую смугу Чумацького Шляху, Гриць похитав головою, ніби хотів розірвати павутину сну. Хіба таке може бути? Це сниться, не інакше. І відображення темних верб у тихих водах, і співучий водоспад, що танцює на камінні річкової гатки, і миготливі зірки у схвильованому потоці.

— Запалюй! — рішуче сказала Русалія.

— Що?

— Вогняне кільце. Палаючі галузки перенось у хмиз, щоб загорілося одночасно все!

Він слухняно виконав її веління. Коло хмизу почало палахкотіти. Гриць вискочив з нього, задихаючись від диму. Русалія простягла руки до багряного кільця, що набирало сили, і заспівала тим же дивним багатомірним голосом, який він чув раніше, — від тембру баритона до запаморочливих висот сопрано.

Гриць відчував, як у нього ворухиться волосся на голові від таємничих слів і чаклунської мелодії закляття. Звідкіля вона з'явилася, дивна дівчина-жриця? Де навчилася химерних звичаїв? Може, в снах, у мандрах по інших світах і просторах?

Русалія рішучим жестом скинула з себе плащ і залишилася лише в купальному костюмі, що мерехтів у променях вогнища золотавими іскрами. Потім, зненацька перескочивши стіну багаття, опинилася в багряному колі. Хлопець задерев'янів від хвилювання й тривоги. Що вона діє, для чого?

— Вогонь з'єднує душі, вогонь роз'єднує! — владно промовила дівчина, і голос її ніби вібрував у хвилях пламеню — то затихаючи, то гучнішаючи. — Хочеш іти разом зі мною — ввійди до полум'яного кільця, скупайся в ньому!..

Вона закружляла в палаючому кільці, що потужнішало, вставало стіною, закривало її танцюючу бронзову постать. Підняла вгору тонкі руки, ніби прагнула полетіти до далеких зірок. Гриць наблизився до багаття, воно дихнуло нестерпним жаром. Він відсахнувся, закрив очі. Сльози мимоволі потекли по щоках, сліпили зір.

— Русаліє! Як же ти? Як ти можеш, Русаліє?! Все це так несподівано! — загукав він, кашляючи від диму, що роз'їдав легені. — Русаліє, це ж небезпечно!

Багаття сміялося, співало, але дівчина не відповідала. Хлопець з жахом відзначив, що вона зникла. Оббіг коло, плаща на піску також не було.

— Русаліє! Ру-у-са-а-аліє! — закричав Гриць, повертаючись в різні боки.

— Є! Є! Є! Є! — насмішкувато відгукнулися верболози, і луна покотилася над річищем.

— Зустрінемося в огні! — почулося здалека. — Зустрінемося в полум'яному колі!

— Русаліє, стій! Я піду за тобою, чуєш? Я пройду крізь вогонь!

Тиша. Мовчання. Байдужий місяць у зоряному полі. Таємничі тіні плакучих верб.

Гриць затамував подих, прислухався. Жодного звуку не долиняло з гущавини Зеленої Гатки, тільки, пригасаючи, тріщало вогнище та лунко стугоніло серце в грудях. Хлопець знеможено сів на камінь, втупився в мінливі багряні жарини. Що ж далі? Бігти за нею, шукати її в хатині діда Сміяна? Тривожити людей уночі? А вранці? Як йому дивитися в очі Русалії при світлі сонця? Пішов назустріч диву, знайшов його наперекір всяким випадковостям і логіці, а потім... злякався ступити в полум'яне коло.

Він відчув пекучий біль у животі, там, де пройшла бандитська куля. Встав з каменя, понишпорив у кущах, знайшов поміж камінням чималий клапоть з травою. Полегшено зітхнувши, горілиць ліг на прохолодну постіль, занурився поглядом у зоряну глибіню. Місяць почав падати до заходу, небо тепліло, десь далеко співали півні. Біль вщухав, і Гриць заплющив очі, відчувши приємну млість у розслабленому тілі.

Йому здавалося, що промайнула тільки мить, та коли знову отямився від забуття й глянув перед собою, жовтіючи віти верболозу вже купалися в ранкових променях сонця. Жажнувся, скочив на ноги. Проспав! Ганебно проспав! Думав лише хвилинку спочити, подумати, а проспав, як останній ледацюга. А вона ж має сьогодні від'їжджати. Треба поспішати, треба встигнути...

Вибравшись з хащів Зеленої Гатки, він взувся і підбігцем рушив до села. Хвилин за сорок був уже біля Будинку культури. Там побачив Товкача, який стояв біля знайомої "Волги", що нею вони прибули до Сміянів. З віконечка виглядало рудоброве обличчя Федька, він щось розповідав шефу, сміявся.

— Пригоди шукав? — докірливо озвався Товкач, уздрівши пом'ятого й занепокоєного Гриця. — А я вже хвилювався: думаю, де та що? Спасибі, старий Сміян заспокоїв, каже, що хлопець іде своєю стежиною. Так і сказав: своєю стежиною! Я не питав його, що це означає, але догадався, що тут замішана спідничка, а ти вже нещодавно йшов такою стежиною... кх, кх!

— Як ви можете, Саливоне Оверковичу?

— А що — хіба ні? Вся біда від жінок. Хоч я й люблю це сім'я, поважаю його і схиляюся перед ним, але таки, враг би їх не побрав, небезпечна ця субстанція жіноча. Ну то що?

— Як-то що? — огризнувся хлопець.

— Познайомився з відьмою? З Русалією?

— Таке скажете.

— Гм... Щось у тебе не витанцювалося? Ге? Ти наче щось загубив. Даремно вчора залишив мене. Там таке було! У мене блокнот розпух від записів. Я домовився, що приїдемо на концерт, запишемо на магнітофон. Та що з тобою? Ти сам не свій.

— Русалія пропала, — зітхнув Гриць.

— Куди пропала? — здивувався редактор. — Як то може бути? Ану, гайда до старого Сміяна.

Товкач звелів Федьку їхати на край села. Біля Сміянового двора зупинилися. Поміж деревами саду з'явився кобзар, Гриць, відчинивши хвіртку, поспішив до нього. Той іронічно усміхнувся Грицеві, кивнув у відповідь на привітання.

— Де Русалія? Чи все гаразд у неї? — несміливо запитав Гриць.

— З нею — гаразд, — дивно відповів дід, — а з тобою?

— Я хочу бачити її. Де вона?

— Нема. Вона раненько виїхала.

— Куди? — скрикнув хлопець.

— Про те не велено казати. Ось залишила тобі зошит. Попросила передати такі слова: "Зустрінемося у вогняному колі". І все.

Хлопець схопив товстий блокнот.

— Що це?

— Розбирайся сам, — розвів руками кобзар. — Навіть сні люди стараються розгадати, а це ж реальна річ у реальному світі. Шукай, синку, шукай. Мені пора. Там все знайдеш — у тому зошиті...

Гриць хотів ще зупинити діда, але стримався. Сні... Люди розгадують сні. І це теж сон. Сім чобіт... дерев'яних чобіт... кочерга, щоб вогонь палав... і циганка, яка виглядала з-за Гете... вона дуже подібна до Русалії. Сім світів пройти, сім чобіт стоптати, доки пощастить розшукати її...

Від хвіртки настирливо сигнарила машина. Хлопець поволі побрів до асфальту, ніби тримав на плечах нестерпний тягар.

Юрій Гук одривається від роботи з бортовим комп'ютером, здивовано переглядає цифри і формули на екрані дисплея. Знову й знову відтворює весь процес спостережень

за Сонцем. Задумливо дивиться в ілюмінатор, на сріблясті вихори в атмосфері планети, усміхаючись власним думкам. "Що ж, цього треба було чекати. Віки спресувалися в секунди, і тепер головне — втриматися над штормовою хвилею нової інформації...".

— Петре! — покликав він.

Чуров відхилився від гамма-телескопа, з яким працював, повільно підплив до Юрія. Зацікавлено схилився до пульта комп'ютера, розглядаючи розгорнуті сторінки блокнота з формулами й висновками геліодосліджень. Зиркнув на схвильоване обличчя Гука і похитав головою.

— Оце так штука! Підтверджуються найпарадоксальніші припущення. Леонід буде щасливий.

— Викликай Центр. Позачерговий сеанс зв'язку.

— Яка терміновість? — поцікавився командир корабля Марусишин, впливаючи з секції санвузла, де він приймав душ. — Що там видало нам сонечко?

— Купа сюрпризів, — відповів Юрій, — треба негайно передати Леонідові. Це не рутинна інформація, а вирішальна. Вона має безпосередню дотичність до головного експерименту.

— Он як! Викликаю Землю.

Прозвучали позивні. Спалахнув екран бортового телевізійного комплексу. З'явилося обличчя літнього чоловіка з невеликою сивою борідкою, то був один з теоретиків космонавтики, відомий учений.

Гук привітався. Той поцікавився:

— Позачерговий сеанс? Що трапилося? НЛО? Пришельці?

— Інформація надзвичайно цікава, генералові буде приємно узнати, що його гіпотеза отримує солідне підтвердження. Бортовий комплекс уже передає результати геліодосліджень, ви там розберетеся самі. А я висловлю деякі свої міркування. Ось програв трохи на своєму комп'ютері, і дещо проясняється.

— Що там таке? — захвилювався учений. — Не тягни...

— Класична модель Сонця, як плазмової кулі з термоядерними процесами синтезу в надрах, не підтверджується новими даними! По-перше, точно визначено, що Світило не має жодної сплюснутості біля полюсів. Це спостерігали й раніше, проте спекулятивно намагалися пояснити недостатньою точністю досліджень. Тепер цей факт треба осмислити якнайсерйозніше: чому Сонце (а напевне й інші зірки) не підкоряється законам небесної механіки?

— Далі, далі!

— По-друге, багатопланові дослідження з допомогою геліокомплексу свідчать, що динаміка сонячних пульсацій, спалахів, протуберанців дуже точно корелюється щільністю міжзоряного середовища, крізь яке проходить Сонячна Система. Ви розумієте, що це може означати?

— Славно, славно, "Сокіл", — долинуло з Космоцентру. — Тут тебе слухають мої колеги, вони певні, що це може означати лише одне: світимість Сонця залежить від щільності міжзоряного пилу і вакуумної динаміки — отже, термояд у світилі відсутній,

це щось інше. Ось чому променистість Ярила така стабільна, адже космічне поле досить однорідне.

— Я теж так думаю, — згодився Юрій. — Але постає питання: що ж таке Сонце й зірки? Моя думка схиляється до гіпотези Леоніда Горяєва — в надрах зірок наявний специфічний отвір у гіперпростір надвимірності. Можливо, так званий гравітаційний радіус і в такою "лійкою" універсуму, що потужно засмоктує міжзоряний пил, утворюючи полум'яний плазмовий вихор. Міріади таких зоряних вихорів різної потужності — сингулярні ядра космічного епітелію, своєрідної шкіри вселенського організму...

— Ого! — іронічно озвався учений. — Ти прагнеш віталізувати безмірність. Може, не треба так масштабно, так фантастично інтерпретувати факти.

— Астробіологія повинна йти попереду фактів, — заперечив Гук. — Бо інакше ми потонемо в океані нової інформації. Згадуєте космогонічний образ змія Шеші з індійського міфа? На тілі всеосяжного монстра пращури малювали зоряні свастики-спіралі. Чи не мали вони якесь реліктове знання про будову універсуму? Чому б не припустити, що Мегасвіт живий? Живий у всій позавимірній стихійності! І тоді отвори в надрах зірок будуть своєрідними порами у вакуумній шкірі суперорганізму, в який ми входимо складовою часткою. Отвори — то виходи в гіперпростір, в якому живе й діє "змій Шеша", тобто весь наш космічний організм. Хіба це якась надмірна фантастика? Лише простий логічний перехід до наступного щабля світорозуміння. Тоді ми збагнемо й проблему Чорних Дір. То — провалля у гіперпростір, своєрідні рани універсуму, куди цебенить кров і лімфа нашого космосу. То — хвороба суперорганізму, яку треба лікувати. Чи не ми — люди — призначені для цього? Якщо нам пощастить розшукати Чорну Діру в рідній системі, точне знання космодинаміки буде Вкрай потрібне. Може, прадавня катастрофа в регіоні трапилася саме від такого провалу другої зірки в гіперпростір. А тепер туди ж затягує нас по стрімкій спіралі космокруту. Ви можете виключити таку можливість?

— Не можу, — серйозно сказав учений. — Ось програємо всю інформацію на машині, поговоримо детальніше. Твої думки, "Сокіл", божевільні, але хіба наша епоха нормальна?

З Космоцентру почувся гомін, сміх. Засміялися й космонавти. Юрій переглянувся з друзями, підморгнув їм і знову звернувся до теоретика:

— Не забудьте ще одне — найголовніше. Оскільки ідея термоядерного синтезу може збанкрутувати, треба подумати глибше над основами космоенергетики. Що таке взагалі динаміка руху? Де її джерело? Чи не витікає воно з тих же сингулярних отворів? Можливо, такі отвори є в кожній суверенній частинці буття, незалежно від масштабів: у атомі, планеті, зорі, галактиці, метagalактиці? Чи не є всякий спін, будь-яка динаміка обертового руху частки, корпускули, тіла результатом вихору, що збуджується отворами у гіперпростір? І тоді енергетична константа матерії, речовини — неосяжна. Класичну формулу Ейнштейна $E = mc^2$ доведеться замінити більш вражаючою і, як би це не звучало парадоксально, більш природною: $E = \infty$, безмежності, надмірності. Ви

розумієте, що це означає? Двадцять перший вік зможе торкнутися вічного джерела сили й енергії. Кожна елементарна частка єднається з вселенським океаном буттєвої динаміки. Ми перестанемо користуватися варварськими засобами енергопаразитизму: спалюванням органічних запасів планети, руйнуванням планетарних глибин, винищуванням лісів, розгромом концентрованої ядерної сили актинідів. Ми ввійдемо в контакт з першодинамікою еволюції. А найосновніше — у нас в руках будуть важелі астромеханіки. Бо треба визнати відверто: фантазування у нас достатньо, а механізми здійснення тих проектів та прожектів допотопні, наївні, примітивні. Вибачайте за такий довгий відступ. Повірте, ми всі тут дуже схвильовані. Ось незабаром мають бути проаналізовані результати пошуку Чорної Діри, тоді доведеться зводити воедино всю інформацію, синтезувати її. Зберемо летючий симпозіум "Космос — Земля". І ще одне прохання...

— Слухаємо, "Соколе"...

— Зв'яжіться з братом Борисом. Передайте йому нову інформацію, він дуже просив. Це необхідно для проекту "Резонанс Еволюції". Якщо він зможе, хай підскочить до Космоцентру на один із сеансів зв'язку.

— Буде зроблено...

На мітинг у райцентрі зійшлося так багато людей, що стара Ярина подумала: "Ой леле! Вся земля сюди зійшлася, чи що?".

Вони з Василем стояли на трибуні, а внизу вирувало людське море, малиново пламеніли прапори і піонерські галстуки, транспаранти прославляли космічну звитягу Юрія Гука та його товаришів. Щось говорили районні керівники, учителі, учні, вчені — гості з Києва. Все було поза словами, поза свідомим сприйняттям: урочистість, мерехтіння кольорів, піднесений тон промовців. І коли Василеві Гуку запропонували сказати слово, він, підступивши до перил трибуни, вибачливо промовив:

— Люди добрі, друзі мої, діти наші рідні!.. Не приховую — мені приємно бачити, як шанують і величають нашого сина Юрія. Мабуть, він і його супутники вповні заслужили шану й любов. Проте варто нам не забувати й того, що космічні подвиги героїв — то лише завершення вікових зусиль безлічі людей, котрі прагнули до неба. Хто скаже, де чия рука прикладена до мурування спільної хати? Чи не краще відчути, що кожен з нас піднімав на своїх руках синів, братів, товаришів до зірок, щоб ширше, глибше вивчити зоряне поле, в якому живе людина?

Оваціями гримів майдан, схвально щось гомоніли вчені за спиною старого Гука, а він щиро й доброзичливо завершував свій короткий виступ:

— За вшанування мене й моєї дружини Ярини — наша найглибша подяка. Тільки я хочу, аби кожен з вас обернув тую шану на своїх матерів і батьків, бо легше, набагато легше виявляти шану офіційно, з трибуни, і незміряно тяжче нести її в серце щоднини, люблячи тих, котрі дали кожному життя. Ми, люди добрі, росли не героїв, не космонавтів, а просто — людей. Так, як це робить кожен з нас, всі батьки, котрі тут присутні. А отже, й шана, адресована нам, хай буде всенародною шаною всім батькам, які самовіддано готують творчу естафету своїм нащадкам...

"Гарно сказав Василечко, — думалося Ярині, — гарно...".

Її теж попросили щось промовити, але вона рішуче відмовилася, сказавши:

— Приїжджайте у гості — я вгощу вас пухкими піріжечками, наливочкою, а балакати з трибуни — нізащо в світі! Ніколи мені не доводилося привселюдно говорити, а якби хтось заставляв, то язик задерев'яніє, заціпить мені, і все! Не силуйте, бо й двох слів не зв'яжу.

Ті Яринині слова мікрофони рознесли по всьому майдану, і люди весело й доброзичливо сміялися: може, саме та фраза старої матері дала всім присутнім відчуття свою спорідненість з найдивовижнішими космічними звиттями, бо всі ті звершення, зрештою, діялися, творилися звичайнісінькими сучасниками, а не якимись міфічними істотами.

Надвечір їх привезли назад, до рідного села. Ярина полегшено зітхнула, ступивши в хату: "Слава богу, вдома. Більше нікуди не поїду, хай хоч і вб'ють мене, Василечку".

У поштовому ящику Василь знайшов кілька листів та телеграм. То були привітання старій матері від дітей. Борис з дружиною вибачалися, що не змогли знайти часинку для гостювання, бо в Кіберцентрі кипить такий вулкан, що кожна хвилина дорога. Гриць прислав телеграму десь з дороги, написав купу ніжних слів і запевнив, що він поруч з мамою щоднини, щогодини в думках і почуттях.

Ярина, прочитавши все теє, сплакнула, усміхнулася крізь сльози Василеві:

— Бач, які вони грамотні стали! Думкою вічно зі мною, а на хвилинку переступити материн поріг — нема часу! А я ж їм не в думці піріжечків напекла, а таки наяву. Хай вже Борис, у нього машинерія така складнюща, може, оставити її нема на кого, а цей же шибеник, мізинчик наш, міг би заскочити...

— Нічого, старенька, — заспокоїв її Василь, — аби їм добре було, а ми й так порадіємо. Давай піріжки на стіл, може, й зайде хто привітати тебе.

Уже в сутінках завітали з лісу Христина й Сава. Хлопець був стомлений, але щасливий, по вінця переповнений, напоєний пахощами лісу, щебетанням птахів, спілкуванням з довірливою звіриною заповідника. Старий егер відзначив той урочистий настрій, задоволено кивнув:

— Бачу, до серця наш край. Чи так?

— Чари, — сказав Сава. — Ніби знову народився на світ.

Христина вдячно глянула на хлопця, підійшла до матері, ніжно привітала її з днем народження, поцілувавши руки й чоло. Потім, дивлячись їй в очі, тихенько заспівала: "Ой сідлайте, хлопці, коні, коні воронії, та й поїдем доганяти літа молодії...".

— Правда, правда, доню, — схлипнула Ярина, погладивши Христину по плечу, — пора доганяти нам з татом свої літа... та тільки доженемо їх ми десь уже в іншому світі...

Сава розгорнув пакуночок, добувши з нього велику квітчасту хустку: багрянні троянди на чорному тлі. Накинув на плечі іменинниці, поцілував руку.

— Вітаю вас, матінко, з тим днем, коли ви з'явилися в цьому світі. Сам я сирота, то радісно мені вшанувати жінку, котра є взірцем усіх матерів. Будьте щасливі!

Ярина милувалася крізь сльози яскравими квітами, а старий Гук тихо примовляв у сиві вуса:

— Добре, синку, добре.

— Догодив, синочку, таки догодив, — обнімаючи Саву, дякувала мати. — То прошу ж до столу, та вип'ємо наливочки, згадаємо про все хороше та любе.

Вона зняла рушника, що ним були прикриті рум'яні пиріжки, розкладені в кількох високих мисках, та старовинні штофи з розмаїтими наливками й настоянками. Василь Гук налив усім по чарці, потім, подумавши, наповнив ще кілька зайвих.

— Всі наші діти й друзі тут, то не забудьмо й їх...

У двері постукали. Зайшов листоноша, інвалід війни Микита Чмир. Побачивши накритий стіл, весело потер долоні, підморгнув рудим вусом.

— От бісів ніс, таки чує, де доїться корівка з скаженим молоком. Ну, бабо Ярино, танцюйте ще! Засипали вас телеграмами. Ось отримуйте дві!

Іменинниця обережно взяла два телеграфні бланки, поклала на стіл, подала листоноші чарку. Він випив, узяв пиріжка, весело забалагурив:

— От якби кожного дня такі телеграми носити, міг би я свою зарплатню зекономити. Випив чарупину, пиріжком закусив, чого ще чоловікові треба?

Листоноша попрощався, подякувавши за пригощення, подався далі. Христина, розгорнувши телеграми, прочитала:

— "Будь радісна, єдина матінко моя. Буду радіти разом з тобою в цей день. Прикипів до роботи. Як звільнюся — прискочу. Всім присутнім — моя щирість. Цілую, Іван".

— Івасик, — розцвіла мати. — Мій першенький. Знаю, знаю, що в нього, справді, нема вільної хвилини. Та нічого, добре, що не забувають матері за клопатами. А друга ж від кого? Мо', від Марійки?

— Вгадала, мамусю, — сказала Христина. — Вона пише так: "Дякую долі за цей день, бо він дав мені все — життя, розум, радість пізнання. Мої вихованці — вінок шани тобі, матусю. Обнімаю тебе й татка. Ваша Марійка".

— Ну навчилися словами всякі викрутаси творити, — засміявся вдоволено батько. — Вельми грамотні. Просто не скажуть, а кучеряво так, кучеряво, аж у голові макітриться.

— Не бурчи, старий, — осміхнулася Ярина. — Добренько, що всі згадали, а кучеряво чи рівненько — хто як може!

— Не всі ще, — озвалася Христина. — Од Юрчика нічого нема... ба, може, пізніше буде, як повернеться?

— Ще раненько було, — щасливо заперечила мати. — Василечку, де та штуковина, що синочок передав?

— Яка штуковина? — не зрозуміла Христина.

— Побачиш...

Батько поставив на стіл портативний магнітофон, показав Ярині на квадратну клавішу.

— Ось тут натисни. Тобі шана — ти і вмикай. Голос із неба, як у священному писанні.

Мати тремтячим пальцем натиснула клавішу. Крізь тихий тріск почувся схвилюваний голос Юрія:

"Вітаю тебе, мамо. Ви всі за святковим столом — ти, тато, Христина, Марійка, Іван, Борис, Грицько, ваші й мої друзі. Ви гадаєте, що мене нема поруч з вами, але то лише здається. Чуєш, матінко? Ось я підходжу до тебе, обнімаю, і ніхто не почує, що я тобі скажу. А скажу я тобі ось що, рідна моя..."

Сльози текли по щоках матері, радістю сяяли блакитні очі, і відчували присутні, в яку дивну чаклунську епоху вони живуть, які обрії — небувалі, казкові — розкрилися перед людьми, і лише одне треба вирішити: що нести далі поза ті обрії, що там сіяти, вирощувати, будувати, кого поселити туди, за коло сьогодення, а кого не допускати, щоб не спопелити чорними вогнями байдужості або ненависті паростки нового світанку.

Співає цвіркун у запічку. Повзуть місячні плями по долівці. Чути важкий подих Василя, який заснув на печі. Христину повів Сава до сторожки і повернеться, мабуть, не скоро. Лише Ярина не спить.

Серце, мов рана: квилить, болить, сягає незрими́ми струнами — нитками далеких і близьких дітей своїх. Як вони, що вони? Заспокійливі телеграми не замінять живого доторку, сяйва очей, тихої розмови. Ба навіть присутність дитини поруч, як, приміром, Христинки, не знімає того віковичного болю, що починається разом із зачаттям нового життя у материнському лоні.

Ярина тихесенько встає з ліжка, навшпиньки, щоб не розбудити Василя, виходить надвір. Зупиняється під зорями, довго дивиться на іскристу ріку, очікує. Інколи спалахне падуча зірка, прокреслить довгий тремтливий слід, згасне. Холодок стискує серце: десь там, у порожнечі, летить її синок Юрасик. Довкола пусто, тільки тонесенька плівочка відділяє людей від смерті. Як це страшно, навіть уявити — і то морозом котить поза спиною, а що ж там, у небі?! Правда, вчені, котрі були на мітингу, запевняли Ярину, що космічна техніка дуже надійна, певна, набагато надійніша від звичайного автомобіля. Хай все це так, тільки ж чому здається матері, що літає Юрась не в небі, а описує кола в її серці? Тривожно, боляче, страшно!

Юрій якось докоряв їй за те, що вона невпинно горить, породжуючи у власній душі всякі страхи: а раптом щось трапиться, а не дай боже чогось несподіваного! "Якщо все гаразд — ти дарма непокоїшся, — казав син, — а якщо погано — вже нічим не зарадиш!". О ні, Юрасику, ні, любий! Не можу я спокійно чекати, що там з тобою діється, бо мені здається, що й дотепер ще не розірвана пуповина, по котрій плинула кров моя до твого тіла. Вона лише довшою стала, незміряною, невидимою, і по ній вже не кров моя тече, а душа, надія, віра в те, що нічого злого не станеться з дітям моїм на землі і в небі. Ні, не можу я бути спокійною, діти мої, бо ваші видимі й невидимі стежки пролягають крізь серце моє!

Зашелестіло щось у кущах сержини, зупинилося біля матеріної ноги. Вкололо. Ах

ти, пустунчик! Їжак. Нишпорить ночами, вишукує харч для дітей своїх. Теж непокоїться за маленьких їжаченят. Ну, біжи, біжи! А я ще раз заглиблюся в муку свою і радість.

Івасю, де ти нині, про що мислиш, на якому вогні палає серце твоє? Чи здолав ти свою думку, свою втрату й зневіру в жіноче серце? Як давно пролягає самотиною стежка твоя, а хіба ж годиться чоловікові проходити тінню в цьому світі, не залишивши живого сім'я на землі? Якби могла — небо прихилила б до тебе, щоб не палив ти своєї душі вічним вогнем. А може, й не треба тобі забуття? Адже нічого не пам'ятає й пеня, камінь, болото, скеля. Вони байдужі до страждань і пошуків, до втрат і зневіри. А людина — то пекуча пам'ять. Людина — це біль! Може, породжує природа дітей своїх для іспиту: витерпиш вічний біль пам'яті — станеш вічною людиною. Не витерпиш — будь хмариною, каменем, птахом, деревом. Теж гарно, але сонно, тужливо, безвихідно. Вихід лише через біль. Куди? Мабуть, ще до ярішої й пекучішої муки, ще до нестерпнішого болю. Аж доки біль не охопить безкінечність. І тоді він щезне, бо вже йому нікуди буде рости, адже все існує лише можливістю зростання — і підлість, і радість, і муки, й любов. Зупинена любов — уже не любов. Зупинена мука — вже не мука. Чи не тому й світ є суперечливий, тривожний, болісний, що не може досягти завершення, спокоєності, безболісності? Його доля — вічно народжуватися і вічно прагнути того, чого ніде й ніколи нема.

Івасику, якщо можеш почути думи мої, прислухайся до материнської молитви: "Пошли, доле, синові моему полегкість у муці, твердість у виборі, спокій в неспокої і мовчазного друга, з яким можна йти гони життя, не промовляючи байдужих, непотрібних слів".

Нічна прохолода діймає. Зірки віддаляються, стають чужими, байдужими. А може, вони завжди байдужі? Люди лише наділяли їх своїми почуттями, бачили в них те, що розквітало у власних серцях. І якби колись пощастило людині свої мрії зробити руками, свої сподівання — стежками, свої радісні прагнення — силою: чим би став цілий світ? Щоб зорі — в тобі, небо — в душі, земля — тільки початок стежини, хмарини — кінчики твоїх пальців, нічний вітер — посланець твоєї ніжності, яку ти даруєш друзям своїм...

Ярина поволі повертається до хати, нечутно лягає до ліжка. Василь щось бурмоче вві сні, стогне. Певно, болить щось у старого, та не поскаржиться, не скаже. У мовчанні, в самотині готується (хіба я не бачу?) відпливати до таємничого берега. Дарма! Без мене тобі не обійтися там, біля темних скель, де скінчиться наше земне плавання.

Діти, діти мої! І дорослі ви, і самотійні, а все ще якісь неприкаяні, невлаштовані. От і Христинка, закам'яніла в горі своєму, не хоче навіть поплакати на грудях у матері, шукає розради у душах звірят і птахів. Чи знайдеш втіху там, якщо вона виростає в серці людини? Моя поранена чайко, в які густі нетрі ти потрапила! Чому? Чим заслужила таку неправду? Лихі люди завдали удару, оплювали першу, найсвятішу любов, а вже далі — крізь болісні рани — поповзли тіні зневіри, сум'яття, самоти. Може, твій новий друг зуміє визволити тебе з тяжкого полону?..

З Марійкою легше, певніше. Та хоч і самотня, але стримана, зосереджена, сильна. Віддала себе сільській школі, присвятила життя тим дітлахам, котрі понесуть у прийдешнє наші сподіванки, муки й віру.

"Марієчко, а чому б тобі не одружитися? Хіба мало гарних людей? Матимеш діток, які втішать тебе у похилому віці..."

"Матусю, я не самотня. Десятки очей світять в моє серце. Благають, мучать, радують, тішать, вимагають, ошасливають. Невже мені ще треба якихось "своїх"? Хіба ці — не мої? Вони народжуються з моєї душі, а це важче, ніж народити тілесно. Вибач, що кажу тобі, матері, але й ти, рідна, більше серцем народила нас, аніж плоттю. А хороші чоловіки є, матусю. Навіть неподалік. Та щось не дає мені зупинити на комусь свій погляд. Це ж треба надовго, навіки. Та коли я вже гадаю, що знайшла, нарешті... раптом бачу, чую щось дріб'язкове, таке непотрібне, обтяжливе, що жахаюся. Це ж, гадаю сама собі, треба буде пристосовуватися до чогось необов'язкового, принижуватися, терпіти, а може, змагатися? Навіщо, в ім'я чого? Я вільний птах, матусю, і хай зі мною летять до вирію інші птахи за велінням серця, а не тіла. Я ніколи, чуєш, матінко, ніколи не нап'юся, не дозволю собі напиться з брудної калюжі. Краще вмерти від спраги над болотом, прагнучи чистого, прозорого, небесного озера".

Розумію тебе, Марієчко! Може, і я пішла б твоєю стежиною, аби не стрівся на шляху ваш батько — мій сильний, тихий, надійний, мовчазний герой...

Ще згадати Бориса і Гриця. Борис, як скеля. Йде своїми науковими хащами мовчазно, ніколи не скаржиться, нікому не докоряє. Сімейне життя не дуже витанцювалося, матері це видно аж надто ясно, та син навіть словечком не обмовиться про тее і завжди говорить лише про роботу, щасливий нею. А Гриць, остання дитина, мізинчик, кожноденно під вітрами неспокою. Не зупиниться на певній професії, не всидить на одному місці, не знайде дівчини до пуття й до серця. І сни сняться Ярині про нього якісь химерні, страшні, тривожні. То розбивається Грицюня об скелі, то втікає від страшних потвор, то не вертається з бою, а вона отримує похоронку, як це часто було в дні останньої війни. Знає Ярина, що все це марення, а душа горить — не згорає, і нікому розділити з нею ту вічну пекучість, те тріпотіння материнського серця.

Ніч тяглася, як горе. Здавалося, їй не буде кінця. Та потроху танула темрява, насичувалася імисто-сірими барвами світання, потім — ніжно-перлистими, рожевими. Так вона й не заснула, лише кілька разів склепила повіки і мандрувала в ті короткі миті по химерній країні своїх думок: виринали перед її внутрішнім зором лиця дітей, спліталися в найнесподіваніших виявах і поєднаннях. Зненацька сліпуча блискавиця пронизала свідомість, і Ярина відчула себе на високій горі. Була вона юною дівчиною, і поруч стояв Василь — якийсь тонкий, натхненний, молодий. Він обнімав Ярину за плечі і наспівував їй чарівну пісню: слів не розібрати, а мелодія була радісна й гармонійна — кожен звук, кожен акорд відлунював у серці, ставав нероздільною суттю свідомості й чуття.

А внизу, під горою, стояли теж Ярина з Василем, тільки вони були старі, зморшкуваті, такі, як тепер, і сумно, трохи докірливо дивилися вгору, на своїх молодих

двійників.

— Ходімо, — тихенько озвалася юна Ярина. — Мені незручно. Баба Ярина гнівається.

— Я не гніваюся, — зітхнула стара Ярина. — Я тільки хочу запитати тебе: чи не забудеш страждання, котре довелося мені звідати, в іншому житті?

Очі молодої Ярини спалахнули вогнями щирості.

— Не забуду довіку!

— А мрію мою, котра не здійснилася тут, чи понесеш далі?

— Понесу!

— А пам'ятаєш, про що я мріяла тоді, як ми зустрілися з Василечком у дубовому гаю? Коли сонце сідало ва обрій, а я дивилася на нього, і здавалося мені, що то човен, котрий перевезе мене до світу, де все, все здійснюється... Чи не загубиш ти давньої мрії моєї в нових мандрах?

— Не загублю, — пролунало у високості, ніби луна далеких років. І стара Ярина кинулася з дрімоти. Наступав новий ранок...

Проводячи Христину до сторожки, Сава йшов поруч, але не смів узяти її за руку, наблизитися. Була вона, як і при першій зустрічі, трохи відчужена, задумлива, далека. Йшла лісовою стежкою легко, ніби не торкалася землі. Зачарований ліс мовчав, місячні промені ткали в листі срібне мереживо, інколи Христина пронизувала те феєричне плетиво і здавалася тоді нетутешньою істотою. Хлопець згадав її записи і вирішив поговорити про них, щоб якось прокласти містки до її закрижанілої душі.

— Я перечитав твої роздуми, Христіно...

— Яке враження? — Вона мигцем глянула на нього в напівсутінках ночі й знову одвернулася.

— Я згоден з тобою, що на планеті створилася катастрофічна ситуація в стосунках між рослинним світом і людським породженням — технологією. Це й не дивно. Флора розвивається мільярди літ, а технологія — дитя якоїсь сотні років. Рослина всебічно пристосувалася до природи, налагодила безліч зв'язків з нею, а технологія ще нагадує якийсь раптовий вибух, безконтрольний виплеск енергії, пошуків, експериментів. Таке враження, ніби хтось щось шукає, ігноруючи будь-які застереження й закони безпеки. А може, це справді якийсь вибух? Ми думаємо, що прогрес, а воно — розпад...

— Це ти прочитав десь чи сам так думаєш? — зацікавлено повернулася до хлопця Христина.

— Сам. Хіба мої слова щось особливе? Це ж ясно всім.

— Даремно так думаєш. Більшість людей далекі від таких думок. Навіть екологи плавають у рожевих туманах, сподіваючись на те, що можна "захистити природу" якимись законодавчими актами та карами, що зрештою все обійдеться! А твоя думка — вельми цікава й точна: технологія пішла в антиприродному напрямку — ось чому це подібне до вибуху. І будь-якому шукачеві виходу з екологічного тупика треба враховувати цей зловісний факт. Ну, гаразд, ти збагнув дилему, а як ти ставишся до основної пропозиції — реконструкції Першоприроди?

— Я ще мало знаю, мало читав, — зітхнув Сава. — Тільки в душу закрадається сумнів: як ти побудуєш свої форпости краси, свої заповідники альтернативних пошуків у середовищі браконьєрів, байдужих споживачів, у оточенні антагоністичного світу? Кожен твій крок буде суперечити океану протилежних дій і вся твоя альтернатива нагадуватиме жалюгідний писк комара перед гуркотом танка.

— Ти мислиш надто поверхово, — холоднувато відповіла Христина. — Природа глибоко діалектична, закони, якими вона творить свої задуми, далекі від очевидності. Невже ти гадаєш, що життя — якась ефемера? Що воно ось так легенько здасть свої позиції перед наступом бездушної технології? Людина — творець машинного царства, але вона — дитя природи, висока ступінь світового життя. І в ній має відбутися, вже відбувається революція, повстання супроти власного виродження. Ти коли-небудь читав праці Вернадського про біосферу й ноосферу?

— Популярні статті. Передачі по телевізору...

— Я процитую речення з книги цього дивовижного вченого. Він ставить питання так: "Чи був де-небудь початок життя й живого? Чи живе й життя такі ж вічні основи космосу, якими є матерія й енергія? Чи характерні життя й живе тільки для однієї Землі, чи це є загальний прояв космосу?".

— Вражаючий масштаб мислення...

— Атож! Тут — ключ до розуміння моєї альтернативи. Я повністю згодна з Вернадським щодо вічності життя. Та й багато інших учених вже впевнено стверджують геологічну вічність життя. Воно існує всюди, де виникають відповідні умови. Спалахує так, як процес горіння чи ядерна реакція. Визнавши цю тезу, ми збагнемо, що життя і його вищий прояв — розум розвиваються у всесвіті протягом безмірних циклів буття. Отже, життя й розум уже давно досягнули найвищі ступені прояву, найвищу гармонійність і мудрість. Ти розумієш, до чого я веду?

— Ще не збагнув.

— Дуже проста думка, висновок, який проситься поза всякими спекуляціями: світове життя має бути цілком згармонізованим, у ньому узгодяться всі чинники і прояви за законом краси й цілості.

— Як же тоді пояснити земну аномалію?

— Саме як аномалію, — тихенько засміялася Христина. — Як своєрідну хворобу життя. Уяви собі далеку епоху виникнення біосфери на Землі, спалах віталізації, породжений сукупною дією Великого Космосу. Першоклітини, які почали функціонувати в первісних океанах, могли бути цілком нормальні, гармонійні, несли в собі генетичний код злагодженого життя, повністю автотрофного. Потім відбулася певна деформація. Ми не можемо поки що зрозуміти, де причина такого втручання. Основне те, що деформація відбулася. Геноблоки грядущих еволюційних форм отримали спотворену програму. Почали виникати страхітливі монстри у водах і на суші, ніби відбитки у дзеркалах "кімнати сміху". Чим далі — тим жахливіше! Згадай потвор далеких геологічних епох — різних там тиранозаврів, птеродонів, іхтіозаврів... та й наших носорогів, бегемотів, крокодилів. Красунчики — не приведи боже! А хмари

гнусу, а блощиці, а скорпіони, а гади?

— То ти вважаєш, що вся земна еволюція хвора? А як же тоді людина?

— Може, людина для того й сформована природою, щоб вилікувати біосферу, повернути їй першородство, гармонію. Людина — ніби носій імунних сил єдиного життя.

— Але саме ж людина найбільше руйнує природу! Як ти це поясниш?

— Людина прийняла в себе не лише алгоритм одужання, зцілення природи, а й весь ворожий, антагоністичний заряд нищення життя. Як влучно колись писав Достоевський: поле бою антагоністів — серце людини. Не забудь про те, що лише мисляча істота збагнула біль природи, зберегла легенду про Едем — світ радості й цілності. Саме людина забила тривогу з приводу деградації біосфери...

— Але конкретно... що робити конкретно? Потоку руйнації треба протиставити такий же... та ні! Незміряно потужніший потік творення, реконструкції. Де він? Хто очолить його? Невже ти гадаєш, що окремі ентузіасти можуть мати успіх в середовищі тисяч і тисяч байдужих споживачів?

Христина зупинилася. Ступила крок до хлопця і взяла його руки в свої гарячі долоні. Він затремтів від того доторку, ніби електричний струм пронизав тіло. Очі дівчини здавалися глибокими проваллями, в них мерехтіли відблиски зірок.

— Чому ти волієш, щоб хтось взяв на себе тягар відповідальності? — вимогливо й суворо запитала вона. — Хіба гадаєш, що для цього потрібна виключність? Чи особливий талант? Роби справу там, — де ти опинився. Вважай, що на тебе дивиться всесвіт, що ти робиш те, від чого залежить доля планети. Може, твоя краплина буде вирішальна у тій чаші, яку наповнюють ентузіасти! І звідки тобі відомо, скільки їх і хто вони. І де?..

ЧАСТИНА

ЧЕТВЕРТА

Небувальщина

Диво зелене рідного світу,

Струмені сили неба й землі,

Тайні посланці зела і квіту -

Наших сердець ковалі.

Кожен твій подих, думу, натхнення

Тче на верстаті земного життя

Ткаля зелена — дивная неня

Вічної річки буття.

Сину коханий, сім'я крилате -

Ніжне послання добра і краси -

Із материнської рідної хати

В зоряний світ понеси...

Пісня Зелен-дива

Пелюстками облітають роки і століття,

Та в природи не марніє, зеленіє віття.
Понад мороком і смертю, понад всі руїни
Піднімайте білосніжні крила лебедині!
Пісня дивів
ЩОДЕННИК РУСАЛІЇ

...Диво дивне трапилося зі мною. Саме тому я й вирішила віднині записувати все, що стосуватиметься сьогоднішньої ночі: роздуми, зустрічі, бесіди в людьми, міркування мислителів.

Надвечір я повернулася зі школи, несучи атестат зрілості, а на додачу — золоту медаль. Прадід Василь завжди застерігав мене від марнославія, а все ж таки приємно: не соромно глянути у очі батькам і друзям. Дома вітали мене бабуся Олена і дідусь Микола Горенко, вони приїхали з Києва, щоб відзначити цей день. Від мами й тата — телеграма з Делі: щиро вітають і бажають обрати шлях єдино правильний, неповторний, радісний. "Щоб при завершенні життя не було сумніву у власній стежині", — так завершувалася телеграма.

Уже в сутінках я відвідала прадіда Василя в землянці. Похвалилася золотою медаллю, жартома вимагаючи подарунка. Він уважно подивився мені в очі, сказав:

- Буде тобі подарунок. Підеш зі мною.
- Куди?
- До лісу.
- Вже сутінки, нічого не побачимо...
- Те, що треба, ми побачимо...

Заінтригована словами прадіда, я слухняно пішла за ним. Він провів мене ледь помітною стежкою поміж чагарями до малесенької річечки Вити. Продирався крізь терни й кущі глоду, розгортав буйнотрав'я чортополоху, визначаючи напрямок за якимись ознаками, відомими лише йому. Під ногами захлюпала вода. Прадід звелів зняти туфлі. Далі ми йшли босоніж під мерехтінням зірок, намагаючи стежку поміж купинами. Нарешті зупинилися. Довкола стояла суцільна стіна вікових дубів. Один з них вирізнявся товстелезним стовбуром, що біля кореня сягав у діаметрі не менше п'яти метрів, і височів, як мінарет, метрів на п'ятдесят вгору.

Я обійшла довкола велетня, торкаючись до звивин вузлуватого коріння, котре потужно занурювалося в землю, ніби обіймало її надійно і вмиротворено. Дідусь поклав долоню на моє плече і, ніби нас хтось міг підслухати в сутінках ночі, шепнув:

- Ну що?
- Це диво. Чому ніколи не показував мені? Скільки йому літ?
- Півтори тисячі. А може, й більше. Він уже був патріархом лісу, коли Русь приймала хрещення. Він пам'ятає всіх князів, він живий свідок нашої історії.
- Ти так про нього кажеш, ніби це якийсь літописець...
- Більше, доню, більше...
- Чому про нього не писали? Хіба вченим не цікавий такий феномен?
- Це не феномен, — докірливо сказав прадід. — Це один з вартових нашого краю.

Затямила? У лісників є мовчазна домовленість — жодного слова про нього нікому. Ні пари з вуст! Хтось із лісогосподарників пронюхав про гіганта, розшукав його і навіть спробував пильгучити бензопилою.

— Який ідіотизм, — жахнулася я.

— Отож! Наспіли лісники, зупинили злочин. Як вони там гомоніли з тим заготівельником — не знаю. Відомо лише, що той чолов'яга забув про цього дуба і навіть перевівся з нашого району в інше місце.

— То оце і є... твій подарунок для мене?

— А хіба мало? — обережно перепитав прадід, ніби прислухався до нечутного голосу.

— Аж надто багато. І ти ж недарма привів мене сюди...

— Недарма, доню.

— Щось хочеш сказати мені, познайомивши з цим дивом?

— Хочу.

— Що ж саме?

— Не поспішай. Відповідь має дозріти в твоєму серці. Я лише натякну. Скажу ось що: дещо запитаю тебе в присутності оцього вартового, і хай він теж послухає.

— Хіба він нас чує?

— Чує, — серйозно запевнив прадід. — І в цьому теж частка мого подарунка.

— Чує так, як ми — люди? — наполягала я. — Розуміє нас?

— Глибше. Всеосаяжніше, доню. Але про це пізніше. Дозволь запитати тебе: який шлях обираєш після школи?

— Я вже казала тобі, дідусю, що мрію стати лікарем-психіатром.

— Що спонукало тебе до цього вибору?

— Я випадково зустріла біля Павлівської лікарні в Києві божевільних. Мене це жахнуло. Очі, в яких не світиться розум, безладні рухи, повний розрив з реальним світом, де сяє сонце і буяють квіти, де лунає прекрасна музика і співи пташок...

— І тобі захотілося...

— Так, дідусю, мені захотілося вивести їх на стежку радості й творчості. Хай буде боляче, хай буде тяжко, бунтівливо, але осмислено, усвідомлено. Я тоді ще в глибині душі вирішила допомагати людям, позбавленим радості. Ти ж знаєш, як багато книг я вже простудіювала в цьому питанні. Та справа ж не лише в клінічно недужих, в таких, котрі явно хворі. Багато й так званих "нормальних" людей поневолені забобонами, дикими традиціями, мізерними уподобаннями й звичками, і весь цей чорний потік заважає їм бачити правдиву радість життя.

— І як же ти волієш лікувати їх? Мікстурами? Таблетками? Чи травами?

— Я розумію твою іронію. Справді, хіміотерапія, навіть найвишуканіша фітотерапія, не повернуть радості тому, хто втратив її. Все це тимчасово, і не вирішує проблеми посправжньому. Хоч я ще й дилетант, але догадуюся, що треба шукати несподіваних шляхів, бо якби традиційні шляхи були достатні, світ давно вже став би радісним садом. Соціальні умови — то передумова для пошуку, але сам пошук має бути індивідуальним.

Розуміння — в серці...

— Гарно, доню, гарно, — прошепотів прадід. — Саме так, в серці. Отже, ти бажаєш повертати людям радість. Чудово. Тільки, вирушаючи в таку далеку й тривожну дорогу, треба знати, де основне джерело радості.

— Покажи мені те джерело.

— Ти п'єш з нього. То скарби Зелен-Дива. Поза квіткою марно шукати радості.

— А зорі, дідусю? Глянь — вони сміються у небі. Зірки одвіку дарували нашим прашурам радість і спокій.

— Зорі й квіти — одне й те ж явище, — загадково мовив прадід. — Але про це ти згодом будеш знати сама. Квітка — лише посланець Сонця й зірок на Землі. І вона кличе людей туди, звідки прийшла сама. Збагнула?

— Казкові слова. В мені будяться якісь нові відчуття. Сутінки розтають... Дерева якісь живі...

— Джерело радості завирувало в тобі. Радісній людині відкривається все, що втаємничено від сірого ока. Запам'ятай же: доки будеш другом рослинного світу, доки нестимеш квітку в серці, радість не залишить тебе. І ти справді матимеш силу — повертати недужим щастя свідомого буття. Зажди хвилику — я запитаю Зелен-Дива: може, він з'явиться тобі...

Прадід припав до стовбура широко розпростертими руками, ніби хотів зануритися в потужну, поорану глибоченими рівчаками кору. Я тремтіла від хвилювання, чи, може, тіло проймала нічна прохолода.

— Іде, — прошепотів прадід.

— Хто?

— Зелен-Див. Господар квіткового царства. Він вітає тебе і віщує стежку радості.

— Дідусю, ти правду кажеш?

— Готуйся.

Він узяв мене за руку, міцно стис, і дивний спокій прокотився в грудях. Стало тепло й затишно. Настало якесь тривожне мовчання, дерева й віття на них опромінилися зеленкувато-блакитним сяйвом. Зненацька стовбур багатоговікового дуба запульсував прозорими хвилями, і з того мерехтіння виявилася гармонійна постать юнака у завітчанних шатах. Він торкнувся рукою мого чола. Блискавиця вдарила в серце, і колючі удари відгукнулися в найвіддаленіших закутках тіла. Нестерпно запекло вуста, затьмарило свідомість. Млість знемогла тіло, дідусь підтримав мене. А коли я вернулася до тями, він вів мене вже сухою стежиною поміж сосновими посадками.

— Що це було? — озвалася я.

— Радій, доню. Квіти благословили тебе, — прошепотів прадід. — Віднині ти рідна їм. Чуєш? Все, що в їхній силі, буде служити тобі. Не дивуйся. Все приймай так, як воно є. Введи в сучасне розуміння. Хіба важливі формули? Важлива суть реальності. Ти ступила тільки перший крок по стежині, а вона — безмежна. І ще одне застереження: відкривай зелену браму лише тому, хто прагне чистої радості, хто віддає себе людям і квітці.

...І ось я за своїм столом. Все ще дивуюся, радію, запитую сама себе — чи було це? Чи не примарилося?

Знаю одне: навіки йду по стежині квітки, разом з нею сплітатиму вінок радості для прийдешнього світу щастя й любові. Дякую тобі, прадіде, за такий казковий подарунок!

...Не спала всю ніч. У окремі хвилини забуття марилися мені танцюючі квіти, хороводи троянд, щось промовляв до мене тисячолітній дуб, і луна тої мови котилася понад лісами. Я все хотіла відтворити зміст і значення тих слів, та видіння випаровувалися в пам'яті, мов ранкова роса.

Дідусь Микола з бабусею Оленою поїхали на світанку до Києва, а я, не очікуючи сходу сонця, кинулася до землянки прадіда. Він сидів на лавці, тримаючи на колінах стародавню кобзу, і щось лагодив у ній. Побачивши моє стривожене обличчя, ласкаво усміхнувся, привітно кивнув.

— Не спалося, доню?

— Ані годиночки.

— Не дивно. Хто торкнувся серцем найглибшої тайни життя, тому вже не судилося забуття.

Речення, промовлене прадідом, було якесь загадкове, і воно перегукувалося з моїм настроєм. Я одразу приступила до старого зі своїми сумнівами:

— Дідусю, це було чи ні?

— Що, доню?

— Ну... нічне побачення з дубом?

— Хіба ти вже така безпам'ятна, доню? — засміявся прадід.

— Та ні. Я не про те. Я добре знаю, що ми були біля правічного дуба, і знаю, про що ти мені казав. Але пізніше... коли мені з'явився...

— Хто?

— Ти назвав його Зелен-Дивом... завітчаний Юнак... Мене вразило це видіння. І я не можу збагнути, що це таке? Я ж готуюся вчитися на психіатра. Розумію, що в глибинах людської свідомості і підсвідомості приховано безліч таємниць. Адже це явище може бути навіяне твоєю переконаністю, твоєю гіпнотичною впевненістю...

— Ти хочеш сказати, що бачила примару? — обережно запитав прадід. — Галюцинацію?

— Може, не примару, а сон наяву. Розумієш, мій інтелект буде бунтувати. З одного боку — мавки, лісовики, диви... все це казково, приємно, романтично. А з іншого — раціональна епоха, котра вимагає, щоб все було введено в природні закономірності...

— Гм... Раціональна епоха, — іронічно буркнув прадід. Провів пальцями по струнах кобзи, і мені здалося, ніби той акорд пробудив світанок зі сну: у віконце землянки бризнули райдужні краплі сонця, заграли на стінах. — Я не розумію, що таке раціональна епоха, доню. Яка раціональність в тому, що земні кораблі вже летять за межі Сонячної Системи? А хіба раціональне сучасне наукове бачення структури мікросвіту з усіма отими кварками, глюонами та гіперонами? А Чорні Діри, куди провалюються цілі всесвіти, десятикілометрові зірки, тяжчі від Сонця в тисячі разів, —

хіба раціонально щось тут поясниш? Вчені вже просто приймають реалії довколишнього світу, як вони виявляють себе, і намагаються осмислити їх з допомогою певних аксіом. Але ж ті аксіоми не доведені. Ми їх приймаємо по-дитячому: віримо, й все? Головне, щоб наш досвід збігався з суспільною практикою.

— Саме про це я й турбуюся, — схопилася я за останню фразу.

— Чи моє видіння може збігатися з суспільною практикою? Чи таке саме відчують, побачать інші люди?

— А хіба вчені "бачать" оті гіпотетичні кварки? — ласкаво зауважив прадід. — Вони лише відзначають при своїх експериментах, що при ядерних процесах наявна сила, котра діє так, як це передбачає теорія кварків. А що вона насправді — ота сила, — хто скаже? І чи не буде вона невпинно видозмінюватися, модифікуватися відповідно до досягнення нових обріїв знання? Те ж саме, доню, з нашою нічною розмовою, з твоїм видінням. Ти ввійшла в контакт з тією силою природи, що творить світ рослин і квітів. Той світ такий багатомірний, що марні старання впхати його в мережу класифікації й статистики. Подумай сама: якщо навіть частки мікросвіту змушують учених творити легендарні образи, то наскільки ж глибший, незміряно глибший світ зеленого дива планети?!

— Ти хочеш сказати, що моє видіння відповідає якомусь аспектові реальності природи?

— Ой, навіщо такі слова? "Аспект реальності"! Приймай усе так, як це вміли робити наші пращури. Хоча б так, як у "Лісовій пісні" Лесі Українки.

— Моя улюблена річ.

— Тим більше. Гадаєш, геніальна Леся просто бавилася образами фольклору? Вона жила в тому казковому світі, бо інакше не змогла б написати так достовірно. Запевняю тебе: хто не побачить всіх тих мавок і русалок наяву, той не змусить хвилюватися їхньою долею.

— Дідусю, як добре ти сказав. Я збагнула. Кожен черпатиме з живої криниці природи стільки, скільки зуміє, і те, що здатний побачити. Хто бачить у лісі лише матеріал для палива або будівництва, для того все життя вимірюватиметься кубометрами дров або тоннами м'яса. А хто відчує, що життя єдине...

— Тому світ Зелен-Дива відкриє своє потаємне серце, — підхопив прадід.

— І ти вважаєш, що рослини мають розум і можна з ними розмовляти? — хвилюючись, запитала я. — Чи це лише уявна розмова... ну, така собі поетична вільність душі?

— Світ рослин має розум, серйозно відповів прадід. І розум неймовірно високого рівня. Є у планетарної флори і сукупний розум, ніби загальноприродний мозок, а є й розуми тих чи інших родів, рослинних груп, асоціацій. Є й розуми окремих дерев чи квітів. А відносно розмови з ними скажу таке: природа відповідає людині на будь-яке запитання, якщо воно поставлене коректно й осмислено. Людина навіть силою, знущанням вириває у природи ті чи інші відповіді, але можна збагнути, чого варті такі здобутки! А рослинний світ з давніх давен промовляє до нас. Я б сказав, що він народив

нас, виліпив тип мислячої людини, істоти естетичної, етичної, прагнучої краси. Без такого впливу ми були б лише троглодитами, зграями диких приматів. Квітка сотворила людину люблячу, бо вона перемогла нашу звірячу сутність і сформувала трударя, шукача тайни, мандрівника у незримість...

— Ой, дідусю, твої слова, ніби казка.

— Бо життя і є вічна казка, доню. Отож затям собі: "балакати з квітками — марна справа. Їм далекі й чужі наші балачки, наше порожнє базікання. Згадай, що вони розмовляють з самим Сонцем, з далекими зірками. Вони п'ють молоко з грудей самої Матері-Землі. Які всеосяжні обійми, котрі охоплюють в єдину мить найменше і найбільше, землю й небо, краплину води і Всесвіт. Щоб вступити з ними в контакт, треба забути про себе, віддати себе квітам повністю й назавжди. Стати їхнім індивідуальним розумом, їхнім побратимом, посестрою. Піднятися до масштабності їхнього спілкування... такого спілкування, де відсутні будуть мізерії повсякдення, спопелена павутина банальних стосунків, турботи про необов'язкове. Залишиться тільки вічне прагнення до краси, осмисленості, самовідданості. Не будемо нагромаджувати слів, доню, бо вони мають сенс лише для того, хто вкладає в них достойний зміст. Для мізерної душі великі слова здаються смішними, такій душі нічим наповнити урочисту чашу вічності. А квіти роблять це просто й звично: навіть в найбруднішому місці розквітає їхня краса, і ми відчуваємо, що це — абсолютне явище. Викінчене, довершене, унікальне.

— Дідусю, навчи мене спілкуватися з квітами. Я збагнула те, що ти сказав, ще глибше відчула потребу повертати людям радість здоров'я й свідомості. А цього, справді, не досягти без квітів, без живої природи.

— Добре, доню, — трохи подумавши, озвався прадід. — Зроблю тобі ще один подарунок. Тільки приготуйся до нього, виладуй струни душі, як оце я ладюю кобзу, щоб звучали вони цілковитим співзвуччям з квітами.

— Що? Що ти мені подаруєш?

— Попливемо нині з тобою на Дивич-гору.

— На Правобережжя? Туди, де ти казав, колись збиралися Диви?

— Для них нема "колись", доню. Природа цільна понад часом, понад нашими поділками й вимірами.

— А що ми там будемо робити?

— Ти відпочинеш там, — загадково мовив прадід. — Адже не спала цілу ніч? Потерпи ще, доки я перевезу тебе. Все інше побачиш сама. І тоді остаточно збагнеш, куди тобі йти...

...Ми повернулися. Тривога переповнює мене. І радість. Будь-які сумніви залишили розум, свідомість розширилася за незримі стіни, котрі ще вчора заступали виднокіл. Важко висловити цей стан. Здається, тільки що перед тобою стояли декорації, ти їх сприймала природно й спокійно, як частку реальності, і ось зненацька дмухнув вітерець, і вони впали, мов картковий будиночок. Залишився тільки подив: невже я була така обмежена й консервативна? Адже все так просто й зрозуміло!

Опишу все, як було.

Прадід переправив мене човном під Дивич-гору. Зробив знак іти за ним. Покрученою яругою, поміж густючими чагарями, ми вибралися на галявинку. Звідси видно було широке плесо Дніпра, блакитну смужку лівобережних лісів, довкола — стіна квітучих шипшин і глоду. Поміж розкішним зелом галявини там і сям сонечками зоріли рідкісні квіти горицвіту, яскравими зірками жовтіла кульбаба. У повітрі плив ніжний трояндовий запах.

Прадід провів рукою довкола.

— На цій галявині, — прошепотів він, — справіку дівчата питали про свою долю у Зелен-Дива. І хто щиро питав, тому відкривалося у сні прийдешнє. Як саме — того не скажу. Сама побачиш. Ляж на цю зачаровану постелю, задрімай... А все інше — залежить від твого серця, від глибини твоєї душі. Зачекаю тебе внизу, біля Дніпра. Не бійся нічого, квіти захистять тебе.

— Я не боюся, дідусю, — теж пошепки відповіла я, хоч несподіване тремтіння виникло в тілі, тривожно віддалося в серці. — Я зроблю так, як ти сказав...

— Гарзд, доню. Ляж і спочинь...

Прадід зник між кущами. Я лишилась сама. Не довго роздумуючи, лягла на розкішну траву, бо сон таки знемагав мене. Хвиля млості заколисала, понесла у марення, у небувалість. Ще мить чути було далекі гудки теплоходів, а потім настала тиша. І привидівся мені химерний спектакль. Саме спектакль, бо все бачилося, ніби на сцені, у вузькому прямокутнику. Своєрідна телепередача понад часом і простором. Навіть мова дійових осіб була ритмізована, віршована, як у драматичних поемах.

...Спочатку я побачила гурт прадавніх дівчат у довгих полотняних сорочках, прегарно вигаптуваних на рукавах, грудях і на подолі. Всі були у віночках і водили хоровод над Дніпром, а ріка — не така, як тепер. Прозора, могутня течія, потужні водокрути, чисті-пречисті піски край берега. Дівчата співали пісню, і я запам'ятала її слово в слово.

Ой пусти вінок
В потік-потічок,
Понесе його весняна вода.
Ти за ним іди,
Ти услід гляди,
Де твоя любов, де твоя судьба.
Як вінок пристав
Там, де тихий став,
Буде муж тебе ніжити в житті,
Буде цілувать,
Буде милувать,
Ружі заплітатъ в кісники густі.
Як у водокрут
Хвилі понесуть

Твого вінка — ти за ним біжи!
Наречений твій
Деся тримає бій,
Ти йому своїм серцем поможи!
Як вінок пірне —
Доленька мине
Стороною твій одинокий дім.
Тільки не журись,
Все одно колись
Заспіває птах в серденьку твоїм!

Ланцюжок хороводу розпався, і дівчата з радісним гомоном кинулися до Дніпра, кидаючи в потік свої вінки. Хвиля підхопила їх, понесла. А потім все розтануло. Я відчула, що лежу на галявині, в густій траві, але не можу поворухнутися. Зненацька відкрилося в мені внутрішнє бачення, і стіна чагарів та квітів довкола стала прозорою. Почулися ніжні мелодії, пісні, і я збагнула, що то співають квіти й трави, святкуючи прихід літа і буйносилля землі. Теперішня моя свідомість теж зберігалася, тому що я знала: все це діється в минулому — може, в дев'ятнадцятому, а може, у вісімнадцятому сторіччі. Звідки прийшла та певність — не відаю. Знання було притаманне тому стану.

Мені здавалося, що я навіть чую слова квіткових пісень, у кожної рослини була своя пісня, свої слова, але зміст їх чітко не вхоплювався, не осідав у пам'яті, залишилися хіба що окремі строфи, та й ті, мабуть, домислені мною пізніше. Щось таке на кшталт: "Звіробій, златовій, дивний воїн-вихровій!". Або: "У шалений танець пішов юний чебрець! Ну й чебрець, ну й митець, синьобровий молодець!".

Раптово квіти завмерли. На галявину вийшов юнак — високий, гінкий, як лозина, загорнутий в стародавній гіматій. Скорботне обличчя, чорні густі брови зсунуті до перенісся, на чолі залягла глибока вертикальна зморшка. Я знала, що це поет, бачила, що він в полоні глибокої трагедії. Юнак довго дивився на Дніпро, аж доки посутеніло, і в дивоколі спалахнули зірки. На плесі ріки засріблилися відблиски місяця, а я не мала сили поворухнутися, щоб дати поетові знак: окрім нього, тут є живі люди. Він підняв руки вгору, ніби безмовно звертався до всесвіту, і зірки над ним зажеврили під подихом вітру вічності. Обриси сузір'їв здавалися не такими, як я сприймала завжди. Світила горнулися докупи, вимальовувалися мерехтливими пунктирами образи й форми тварин, птахів, казкових квітів. Поет глибоко вдихнув запашне повітря вечора і почав промовляти. Я записую його декламацію слово в слово, бо вона врізалась у душу. Саме декламацію, хоч там, у сні, вона здавалася мені природнішою, ніж звична "прозова" мова.

Вітаю знов тебе, моя оазо,
Тепер востаннє... Ти мені прости.
Страшний потік самотності й образи
Безсилий я уже перенести.
Куди іти? Кому подати руку?

Усе завмерло в ліні і байдужжі.
І навіть ви освячуєте муки,
Фіалки ніжні і кохані ружі.
Ви одяглися в мантиї владичні
В жорстокості і злоби на виду.
Краса квіток — то соус ідилічний
До страви, де прикрашують біду.
О любі квіти! Нащо ви прекрасні?
Манити душу ще у сповитку?
Накинути на неї дивне ласо –
Пелюстки з терном в царському вінку?
Простіть мене, не ганю вас нітрохи,
То біль душі в словах моїх кричить.
Ви — могікани дикої епохи,
Де квітам і поетам вже не жить!
Проте спокійні ви і величаві
Перед лицем конаючого дня.
А я — поет... і слів моїх держава
Уже сідла останнього коня.

Я відчула, що він самогубець, збирається покінчити з собою. Захотілося скинути з себе мару безсилля, підвестися з трави, зупинити його. Сказати йому, що трагедія минулого подолана, що люди вже починають розуміти красу поезії й любові, що вони ступили на стежку зірок, долають відчуженість і ненависть. Дарма! Моє палке бажання не могло перейти в дію, я лежала, мов кам'яна.

Він ступив до кручі й кинувся у Дніпро. Тоді я отямилася від забуття, подолала знемогу. Де взяли сили: стрибнула у воду, розшукала на дні знеціненого поета. Він плив у течії безвільно, і довгі пасма водорості сповивали його блакитне тіло. Я винесла його на берег, поклала на траву. І сталося диво: тіло його опадало клаптями на землю, випаровувалося, а замість нього виникла ніжно-зелена постать, вся в квітах. Вуста, ніби пелюстки троянди, волосся подібне до сиво-зеленої трави ковили, очі, як блакитні незабудки. Галявина радісно загомоніла: "Він наш, він тепер наш!".

Поет, підвівшись з трави, звернув погляд до мене.

— Сестро Русаліє, — ласкаво сказав він, — ти врятувала душу мою, слово моє. Тепер я стану серцем квітів, ждатиму суджених друзів, котрі зуміють почути поклик ніжності й краси. З тобою ми зустрінемося у прийдешньому, і ти знову впізнаєш мене. І стежка квітів простеле нам килим. Не забудь... Не забудь... Не забудь...

Я отямилася, а його слова ще відлунювали в мені, і були вони такі ж реальні, як спів птахів у гущавині, і дзижчання джмелів над квітами, і далекий гук теплоходів.

Прадід, який чекав мене біля човна, ні про що не питав, лише пильно глянув у очі, вдоволено кивнув. Вже пристаючи до протилежного берега, скупко сказав:

— Бачу — прийняла мій подарунок, доню.

— Прийняла, дідусю. Тепер уже навіки.

І ось я наодинці з моїм зошитом. Що можу передати білому аркушику? Хіба спроможні темні закарлючки літер відтворити таємничу реальність дива? Хіба вогонь втримається в паперовій посудинці? Правду сказав ти, дідусю: основне в тому, що з нами відбувається, — нове народження. Тільки той, кому відкрилися небувалі очі здатен збагнути новий обрій. Передати в словах чи якось інакше таємницю — марна справа! Можна тільки покликати друга до зачарованої криниці і, якщо він відчужує спрагу, запросити ковтнути живлючої вологи...

...Здала документи до медичного інституту. Є надія, що мене приймуть поза конкурсом. Це залежить від того, скільки медалістів претендуватиме на вступ до цього вузу. Та все це байки! Я ходжу вулицями Києва, мов сновида: не бачу людей, не помічаю машин. Дивуюся лише деревам і квітам, яких зустрічаю тут, в урбаністичному лабіринті. Як все в мені змінилося після чаклунського подарунка прадіда Василя! Недавно зустріла у підземному переході на Хрещатику жінку в кошиком волошок. Жажнулася. Якимсь глибинним зором побачила все, що відбувалося з бідолашніми квітами: насильне висмикування з рідного ґрунту, мученицька поїздка в задушливому автобусі, спрага й знемога на вулицях міста в очікуванні миті, коли хтось купить їх і напоїть хлорованою водою перед остаточною смертю.

Тепер мені зривання, квітів здається злочином, жорстокою і невмотивованою акцією. Збирати плоди, вирощувати необхідне зело — то одна річ, а мучити квіти, вважаючи це ознакою естетичності й доброго смаку — дикунство. Адже ми породжені в надрах рослинного світу, є його часткою. Наше тіло єдине з ними, спільний біосферний організм. Чому ж ми так бережемо, пестимо власну частку і так бездушно, байдуже топчемо, нищимо те, що формує нас, дає життя, повітря, красу?

Поїду знову додому. Доки вирішується справа вступу, побуду ще з моїми друзями, побратимами — квітами, травами, гаями. Спробую розгадати для себе найдивовижнішу тайну — тайну нашого співжиття з рослинним царством. Хто ми для квітки? І хто така сама квітка — дивовижне, довершене явище життя?..

Їдучи в автобусі, читала книгу Джордано Бруно "Вигнання торжествуючого звіра". Звернула увагу на глибокозначну фразу: "Реальне буття індивіда витікає з його зв'язку з цілим".

Слово "ціле" в нього підкреслене, мається на увазі універсум, всесвіт, космос, єдине буття. Моя думка потекла далі: адже цілого нема без частки. А ціле — вічне. Отже, індивід вічний? Логічність висновку — безсумнівна. Тоді як саме вічний індивід?

Знову повернулася до роздуму про квітку. Біосфера — це в основному рослинний світ, флора. Фауна і зокрема людина — то лише мізерний відсоток могутньої ріки життя зеленого світу. Якщо допустити, що флора є певний фазовий стан буття самої матерії, тоді життя Зелен-Дива вічне. А оскільки ми виникли з геноглибин квітки, то її вічність є й нашою вічністю. А що коли не ми, люди, є лідерами життя, а вона — квітка? А ми лише її наймолодші діти, виплекані в останні секунди геологічного календаря? Для чого ж ми тоді з'явилися?

Приїхала додому. Прадіда десь нема. Напевне, порається на пасіці в лісі. Я переглянула останні науково-популярні часописи і одразу наткнулася на цікавий матеріал. У журналі "Техника — молодёжи" опубліковано високочастотну фотографію живих листочків дерева з допомогою методу Кірліана. Цей феномен давно відомий, та мене вразило інше: у одного з листочків було одрізано верхівку і після цього поміщено у високочастотне поле; променисте сяйво було відображено не лише довкола залишків листка, а й довкола порожнього місця, де мала бути обрізана верхівка. Як це можливо — такий фантом? Отже, окрім видимої структури (біомаси), очевидно, є енергетичний каркас, по якому будується видимий листок? Чи, може, листок своїм біологічним каркасом витискує "матрицю" в геометричній структурі простору і ця "матриця" ще світиться, хоч тканини вже нема?!

Як мало ми знаємо! А що, коли рослинний світ народився не тут, на планеті, а пронизує собою безліч сфер і просторів, що його енергетична структура багатомірна і вічна, як час, простір, субстанція? Тоді флора лише відображається на планетах типу Земля, як своєрідний негатив, відбиток, і до того ж відбиток збіднений, відносний, частковий. Ну ніби наше власне відображення в дзеркалі — хіба воно може дати уявлення про глибинну суть процесів, що відбуваються в нашому тілі, чуттях, мисленні? Ох ти, як це може бути чудово! Якщо квіти й рослини такі прекрасні в своєму відбитку, у своїх умовних формах з видимої нам речовини, то наскільки вони чудесніші у всеосяжній багатомірності?!

Поговорити б з ними, встановити контакт! Прадід каже, що для цього треба забути себе. Але що означає забути себе? Може, це знайти себе? Правдивого себе...

А чому б не спробувати? Адже бачила я вже чудо. Квіти прийняли мене в свою спілку. Невже я не здатна на прямий контакт?

Піду до правічного дуба. Може, він помітить мене, відкриє своє древнє серце...

Проблукала дві години в лісі, та все марно. Я ж запам'ятала урочище, яким вів мене вночі прадід, і кущі шипшини понад берегом річечки Вити, де ми перебродили, і зарості вільхи та молодого дубняка. Все було так, як і тоді, але тисячолітнього велетня наче хтось прикрив запоною. Втомлена й розчарована, поверталася до села. По дорозі назбирала з десяток прегарних грибів-боровиків. У саду біля хати, мене привітав прадід, ще здалека гукнув:

— Здала документи?

— Атож, дідусю.

— Великий наплив бурсаків?

— Яких бурсаків? — здивувалася я.

— Та абітурієнтів, чи як вас там? — осміхнувся у вуса прадід.

— Абітурієнтів хмара. Тільки медицині від того не легше.

— Чому б то?

— Говорила з багатьма. Цікавилася, чому вони йдуть у медицину. І знаєш — жахнулася.

— Що ж тебе настрахало?

— А те, що майбутні послідовники Ескулапа практично не думають про людину, її здоров'я, покликання, про зв'язок природи і людини...

— Гай-гай, голубонько! Ти дуже багато захотіла. Скажи, чи ти багато думаєш про те, як тобі дихати? Зовсім не думаєш, все це діється машинально, бо легені твої так запрограмовані. Так і вони — оволодівши медичною премудрістю, будуть діяти машинально. Вже одне те, що їх потягло саме в медицину, про щось говорить. Щось в глибині душі чи в сплетінні долі потягнуло їх піти саме по цій стежині. А життя покаже: хто випадково потрапив — відсіється, хто путній — буде добрий плід. А бездари всюди є, то вже справа статистики. Головне — зосередься на собі. Сама досягни найвищого результату. Тоді освітиш дорогу іншим. Древні мудреці казали: "Прекрасна квітка прихорошує весь квітник". Та що це ми з тобою одразу в риторику вдарилися? Чому ти, не встигнувши відпочити, до лісу подалася? Грибків закортіло? А болото на ногах чому? Грибів на горбах повно...

Мені було ніяково, та я призналася прадідові, що шукала прадуба і не знайшла. Він нахмурився і пильно глянув на мене.

— Навіщо це тобі?

— Хотіла... поговорити з ним... Так, як ти...

— Он як! І ти вважаєш, що готова до цього?

— Мене потягло. Здається, що, осягнувши свідомий контакт з деревами й квітами, можна легше знаходити те, для чого ми призначені природою.

— Думка правильна, — задумливо мовив прадід, — тільки ж я повторю своє запитання: ти вважаєш, що готова до такого контакту?

— Не знаю.

— Якби була готова — знала б напевне. Від нас прикрито глибинну тайну життєвої сфери. І недарма. Адже й корінь рослини глибоко занурено в землю. Свиня підриває корінь, а хіба від цього вона стає мудрішою? Свині тайна кореня ні до чого, а дереву таке оголення основи — смертельне. Не ображайся, доню, такими порівняннями. Я дуже серйозно розмовляю з тобою. Недарма ти не знайшла правічного дуба. Це — знак тобі. До нього ти підеш пізніше, коли минеш певну частку стежини. Хіба, прагнучи студіювати математику, неодмінно треба йти до академіка?

— Ти хочеш сказати...

— Вгадала. Перші правила арифметики чи навіть алгебри тобі може роз'яснити навіть шестикласник чи семикласник. Мову має не лише правічний дуб чи якийсь інше багатолітнє дерево, а кожне зело, всяка квітка. Весь рослинний світ промовляє, співає, гомонить. Життя — то є співзвучна мелодія. Основне — почути її. Якщо почуєш, є надія, що й тебе почують.

— А там, на Дивич-горі... що було там зі мною? Я ж чула в сновидінні пісні квіток, бачила їхні образи...

— Ти торкнулася їхнього джерела, але олюднюючи його. Є такий термін — антропоморфізм.

— Розумію, дідусю. Треба відсторонитися, забути себе. Ти казав мені про це. Стати

самій квіткою.

— Чудово, доню. Це — ідеал. Тільки як же далеко до нього!.. Що ж, пробуй, серце природи відкрити — йди до нього. Тільки ще й ще раз омий душу свою. А тепер ходімо, пополюдуємо. Та засмажимо твої грибочки.

Втомлена, прилягла подрімати. Все не йде з голови думка про всеосяжність живої природи. Якщо це так, і якщо вона має космічні масштаби й виміри, тоді людина повинна змінити сам принцип "вивчення" довколишнього світу. Збагнути, що не лише ми вивчаємо природу, а й природа вивчає нас. Тобто визначає, вимірює наші можливості потенції, здібності, визначає, чи ми відповідаємо їй законам і напрямку еволюції. Якщо так — тоді вона оберігає нас і підтримує, а якщо її "експеримент" (котрий може тривати тисячоліттями) покаже, що людина не виправдала надій, щоб покладалися на неї, то природа може повністю трансформувати негідний матеріал і шукати інших помічників у своїй творчій праці. (Так же діємо й ми, люди!). Це треба пам'ятати, щоб не було ілюзій відносно нашої унікальності чи "панування" над природою.

Дивні думки. А може, я вже чую міркування квітів і дерев? Ось вони зазирають у моє вікно, шепочуть щось у подиху вечірнього леготу. Може, радіють, що відкрилося ще одне вухо, здатне почути мову Зелен-Дива?

Задрімала. Приснився хвилюючий сон. Ніби сиджу я на верхів'ї велетенського дерева, горішні віти в нього покалічені, зламані, але воно ще достатньо потужне, буйне, пишне.

Земля далеко внизу, проте мені не страшно, і моє перебування на дереві здається звичним, природним. Знаю, що кудись маю добратися, щось добути. Дерево починав рухатися, звивисті корені-ноги широко ступають понад чагарями, полями, горбами, перестрибують потоки й озера. Я тримаюся легко на товстій гілляці, остраху нема, все довкола миготить, ніби від швидкого польоту. З'являються поселення, люди, хтось дивується, гнівається, кричить, та дерево не звертає уваги на перешкоди — прямує до таємничої мети впевнено, грайливо, урочисто. І мені здається, що сама я вже не людська істота, а пісня, яку співає оця буйна крона, потужний стовбур, невтомне коріння.

Прокинулася, одразу записую сновидіння, щоб не забути.

Тепер уже заснути одразу не зможу. Сад відлунює піснею соловейка, йому відповідають співці з дубового гаю. Надворі парко, десь на обрії миготять грозіві зірничі. Вищерблений місяць заглядає у вікно. Духовито віє нічною свіжістю матіола під призьбою. Я перехилилася через підвіконня, торкаюся пальцями ніжних пелюсток. Які чарівні квіти, які екзотичні! Обрали для розквітання таку виняткову пору...

Подумавши так, я почула переливи срібної мелодії. Чи це ще відгомін сну? Ні, знову чути. Бринить повітря, і пальці мої, торкаючись тендітних пелюсток, відчують ту ж саму мелодійну вібрацію. А потім слова... Чути слова... Здається, що співає дитя — ніжно-ніжно, але кожне слово западає в душу, зливається з нею.

Так багато сонячних пісень,

І клекоче променями річ,
Легше полюбити ясний день,
Тяжче покохати темну ніч...
І, пірнувши в неба глибину,
Я пелюстки відкриваю в тінь,
Я люблю смеркання таїну,
Матір предковічних поколінь.
Над моїми сестрами нехай
Чується невпинна похвала,
Я ж дивлюся в зоряний розмай,
Ночі я всю душу віддала...

Радість, яка радість! Я почула пісню матіоли. Нічна квіточка розкрила мені серце, довірилася. Побігти до прадіда? Похвалитися? Ні, зачекаю. Матіола гарно застерігає, що не слід прагнути до видимості, суєтності, хвали. Можна відчувати щастя і в незримості, у творчій самотності...

Заснула пізно вночі. Не запам'ятала жодного сновидіння, бо втомила себе думами й мріями. Прокинулася тоді, коли сонечко заглянуло у вікно. Згадала пісню матіоли, чомусь подумалося, що все те примарилося. Кинулася до записника: все відбулося насправді. Є слова пісні, навіть бігцем накидала ноти мелодії. Треба згодом показати прадідові, попросити, щоб загравав на бандурі. А в Києві похвалюся дідусеві Миколі, він теж любить імпровізації і колись розповідав, що чує пісні квіток. Правда, я була ще мала, дурна і вважала його розповіді лише барвистими казками.

Побігла до річки, викупалася. На піщаному пляжі десятки "дачників" з Києва, з райцентру. Я перепливла на луки, побрела у високих травах. Трохи засумувала, милуючись малиновими смолками, лазурними незабудками: незабаром їх покосять, і стане ця чаклунська краса звичайнісіньким сіном.

Я лягла у зелену колиску трав, ніби відрізавши цілий світ від очей. Тільки стіна зела довкола і небо у безмірності. А по ньому пливуть хмари-кораблі.

Близенько-близенько схилилася до моїх очей квіточка незабудки: мініатюрні пелюсточки, а всередині — золотиста зіниця. Дивиться на мене, чекає.

— Вітаю тебе, — прошепотіла я.

Незабудка мовчить, срібно сміється, як і нічна красуня — матіола. Звідки в них такий сміх? Сент-Екзюпері писав, що так сміявся маленький принц. Мов тисячі дзвіночків. Так сміються й зірки у високості. То, може... може... Чи не відбився зоряний сміх, сонячний сміх на Землі у зачарованому царстві рослин? Чи не породжені квіти зірками? Адже прадід натякнув про це. Ой, Як прекрасно! Кожна зірка породжує свою квітку — блакитну, жовту, білу, багряну. Жива Земля — ніби дзеркало Всесвіту. Грає, виспіває зоряний орган величний хорал вічності, а квітки на планетах вторять ніжними голосочками своїм космічним батькам. Ціла квіткова космогонія, — усміхнулася я сама собі. А чому б і ні? Хіба в малому не відображається велике? І тоді кожна квітка несе тайну свого зоряного двійника. Запитати, зуміти почути її, і тоді наука прадавньої музи

Уранії охопити не лише зірки, а чарівний край розмаїтих квіток.

— Захоплюєшся, — продзвеніла незабудка, похитуючись на бадилинці.

— Це ти промовляєш до мене?

— Я, — чути щасливий голос квіточки. — Еж ти віталась до мене.

— То чому ж я захопилася? Чому дорікаєш? Хіба я мислю не так, як є насправді? Хіба ви, квіти, не породжені сонцем і зірками?

— Спробуй обмежитися лише сонцем і зірками, — засміялася квіточка. — Кожна цяточка життя відкриває очі у цілий світ. Хіба це так важко втямити? Ось хмари над тобою. Ти думала про них так, як про нас? Полюбивши квітку, ти чуєш її душу, її мову. Гадаєш, хмари не відгукнуться на слово людини?

— Невже й хмари живі? І розуміють мову людей та квітів?

— Спробуй звернутися до них, — забриніла незабудка, — прийми їх у душу. Ти сама знаєш все, що треба, про них. Привітай їх так, як привітала мене, і тоді почуєш...

Що це зі мною? Чари, чари... Вільна розмова з квітами. Вони проникають у мою свідомість, вони відчувають кожен порух душі й сумління. В глибині ворухнулася думка: прагнеш стати психіатром, а сама вже чуєш "голоси" в природі. Як же тоді розпізнаєш правдиву патологію, як відрізниш галюцинації від чогось реального?

Відмахнулася від іронічного двійника, зосередилася на плавному, величному польоті хмаринок. Підняла себе в думці над землею, полинула у височінь. Тиша, урочистий політ у тайну, білосніжна цнотливість. Вітаю вас, хмари! Ви чарівні в своїй стихійній мінливості та вільності, розкованості. Правду сказала незабудка, ми забуваємо про безліч явищ, що живлять нашу уяву, душу, розум, вважаємо їх лише декораціями сцени буття. А хіба це так? Досить відкрити око чутливості, і ми побачимо, які рідні хмари шукаючому духові людини. Вони виявляють у просторах неба весь спектр стану й чуття, яке тільки може бути в глибинах нашого ества: від моторошної гнітючості осінньої сльоти, коли, здається, й сонце вже ніколи не загляне в сірий, понурий світ, — до грозової розкутості у гримлячому, переможному небі, де легіони вершників, гримаючи копитами казкових коней, зустрічаються у веселих поєдинках на майданах зоряної тверді і вимахують мечами-блискавицями над принішклою землею.

А хмаринки "бабиного літа"? Ніби легендарні кораблі з дитячих літ. Куди вони пливуть, які скарги приховують у трюмах пребілих корпусів, зітканих немовби з лебединих крил?

А хмари урочистого заходу, коли день, прощається з землею, даруючи їй бенкетуючі барви своєї творчої наснаги! Лише сіра душа не замре в захопленні перед симфонією щедрих кольорів, які залишають нам свідоцтво невмирущої імпровізації і запоруку скорого повернення. І справді, на світанку ми вже стрічаємо на сході юні, рожеві, новонароджені хмаринки, подібні до немовлят у ніжно-блакитній колиці усміхненого дня.

Що може бути вільніше від хмар?

Хтось заперечить, що вони слухняно біжать, мов отара овець, під деспотичним крилом навіженого вітру?! Це не так! Вітер не тиран, не володар! Він — дух тієї

химерної країни, творець цього розкішного світу, суть їхнього руху, прагнення й творчості. Тому вітер і хмари — нерозривна одність, уособлення повної гармонії й найвищої волі — необхідності.

А найвищий вияв свободи хмар у їхній самотворчості: ось летить срібнокрилий журавель у високості, ось він піднімає крила, складає їх, перетворюється у покрите інеєм дерево; невловима мить, і перед тобою на тлі неба предивна дівоча голівка з розпущеними косами; раптом помах незримої руки — і ось уже хижа морда дракона вишкірює зуби на тебе. Так, жартуючи, граючись, дають нам небесні істоти-хмари взірць вільності, не зв'язаної якимись канонами, обов'язками, крім одного — не завмирати в незмінності...

Хмари! Це ви збуджуєте в моїй тямі такі дивні думки? Це я чую ваш голос? Так ви живі! І не лише живі, а й мудрі, щирі, добрі, багаті істоти! Ви — генії повітряного океану, що є вашим рідним краєм, простором життя й радості. І від щирості своєї ви даєте землі, над якою плаваєте, і життю, котре проростає з надрів планети, частку своєї животворної наснаги, щоб запліднити нею парості Зелен-Дива. Правду мовила незабудка: квіти мають багатьох батьків, і одні з найщедріших — сповнені вологою хмари.

Світло й хмари — великі творці, садівники земного зела. Хіба можна уявити проростання бодай однієї бадиллини без щедрого дарунка хмар — без дощових потоків? Гляньте на пустелі: там, де нема вологи, земля стає палючим покривалом.

Учені педанти поморщатся: за всіма проявами хмарного світу вони побачать лише хімічні реакції, атмосферну динаміку, переміщення мертвих стихій. "Мертвих? — сміються хмари. — Хіба мертве може породити живе?".

Вітаю вас, браття-хмари! Вітаю вас, прекрасні! Не покидайте Землі, давайте їй життя й силу, тінь і красу, радість прагнення й взірць вічної творчості. Дякую вам, друзі, ви навчили мене розпізнавати життя й мудрість там, де байдужі душі бачили тільки хаотичну метушню. Віднині я відкриваю серце всьому, що існує, — землі, вогню, повітрю, воді, зорям, квітам і тиші невидимих світів. Я ваша, я — з вами. Допоможіть мені ступити на шлях вічної радості...

Довго не спала, мучилася химерним питанням: де центр флори? Якщо, справді, прийняти припущення, висловлене прадідом, що квіткове царство має високий розум, тоді десь в його тканині на планеті має бути своєрідний центр, "мозок", який керує еволюційними процесами, приймає "рішення" про ті чи інші зміни, метаморфози, дії. Де ж може локалізуватися така структура, котра була б стабільна, динамічна, захищена, і разом з тим куди б сходилася вся інформація сукупної флори?

Думала, думала і не могла зупинитися на чомусь певному. Вранці запитала про це прадіда. Він вислухав мої міркування і докірливо сказав:

— Ти, мов дитина, одразу хочеш заглянути всередину ляльки. Пам'ятаєш мудре висловлювання Пришвіна: "В казці прихована правда, але якщо казку зламаєш, як діти ламають ляльку, то жодної правди там не знайдеш". Чудово, адже так?

Я згодилася з ним, проте не могла збагнути, яке це має відношення до мого

запитання.

— Прямісіньке, — відповів прадід. — Уяви собі, що можна просто знайти відповідь на твій запит, кожен міг би досягти "центру" квіткового царства і порядкувати там. Хіба ти не бачиш, що може зробити сучасний "культурний" хижак в лісах, на галявинах, в незайманих горах? Купи гидоти, битого скла, побутових покидьок. Якби в твоєму мозку поселилися юрми таких транзисторних, наркоманних та алкогольних мікроорганізмів, що сталося б з твоєю свідомістю, тілом, рефлексами, фізіологічними процесами, психічною, діяльністю?..

— А може, саме так воно і є? — обережно запитала я. — Може, саме тому природа хворіє, страждає, біснується, знемагає від спеки, ураганів, землетрусів, циклонів, що хтось десь торкається її "нейронів", її найчутливіших клітин?

— Думаю, що це не так, доню. Думка твоя надто прямолінійна. Реальність має бути глибшою й таємничішою. Хіба життя — то лише якийсь біологічний комп'ютер, як гадають механіцисти? Воно сягає корінням у безмірність, у невичерпність буття. Може, його центр у Сонці або ще далі — у галактичному ядрі. А може, його нема взагалі? Чому б і ні? Може, те, що ми називаємо "центром", є сукупна воля всього життя. Синтез діяльності всіх часток і структур. Тоді ворожі, антагоністичні сили не здатні зруйнувати його, бо, доки існує бодай частка живого, існує й сукупна воля, розум, "свідомість". Подумай про це, доню. Але не чекай готових рецептів. Життя, взагалі, якесь диво з див. Порушення всіх норм і законів. Нам лише здається, що ми підійшли до розуміння інтимної тайни живого. Торкаючись до нового ступеня пізнання, ми бачимо, що далі громадається все нові й нові щаблі, і нема їм кінця, і годі вичерпати океан таємниці життя. Та й добре, що ця таємниця безмірна. Що б діяла наука, вичерпавши імпульс самопізнання?..

Я — студентка медичного інституту. Поїхала до дідуса Миколи та бабусі Олени в Ірпінь, похвалилася своєю радістю. Вирішили відзначити цей день імпровізованим концертом, бесідою про мою майбутню роботу, чаєм. Бабуся напекла смачних пиріжків з вишнями й ожиною. Ми сіли за стіл, згадали маму й тата; дідусь звелів одразу ж послати їм телеграму — хай порадіють. Я похвалилася кількома новими книгами, де викладаються основи індійської йоги. Дідусь уважно глянув на мене, запитав:

— Ти хочеш використати це в майбутній практиці?

— Ще не знаю. Мені треба самій у всьому розібратися, збагнути, що може прижитися на нашому ґрунті, що — відкинути.

Дідусь помовчав, присьорбуючи чай. Потім зняв зі стіни бандуру і, ладуючи її, дружельбно сказав:

— Дивися сама, Русалочко, розпізнавай, відрізняй правильну стежку від тупиків, але... чи варто кожній новій земній істоті заново лізти в болото, щоб визначити ступінь його бруду? Дуже немудро. Досвід віків треба шанувати й прикладати до себе. Йога — екзотична штука. Пригадую, як захоплювалися нею мої ровесники в шістдесятих роках...

— Нове ситечко на кілочку, — усміхнулася бабуся Олена. — Навіть на пляжах

привселюдно стовбичили на головах ентузіасти, щоб похвастати своєю обізнаністю з древньою мудрістю.

— Те можна зрозуміти, — підхопив дідусь, — людині притаманний вічний інфантилізм, зрештою, великого лиха він не завдає, якщо це стосується зовнішньої моди — вбрання, інтер'єру кімнати абощо. А проблеми психіки й духу — це вже щось інше. Тут страшна небезпека. Скажу відверто, Русалочко: йога в найглибшій основі своїй пов'язана з вірою в ієрархію містичних сил. Пробуджуючи ті чи інші чакрацентри до дії, ми відкриваємо свій мозок, нервову систему, всю фізіологічну структуру впливу тих втаємничених сил. Хто скаже, як вони діють, в ім'я чого? Прекрасні фрази, гуманістичні ідеї, людяні перспективи — все це слова, які вимагають підтвердження. Ми теж пестимо тварин, яких завтра пускаємо під ніж або довбню...

— Ой, навіщо такі асоціації? — скрикнула бабуса.

— Так воно є, якщо оголити проблему. Глянь неупередженим оком на історію Індії або Тибету. Там головні ашрами і центри по вивченню і розповсюдженню йоги, звідти вирушають апологети, щоб посіяти зерна прадавньої "мудрості" в країнах Заходу. Але що вони досягли в себе вдома? Які результати тисячолітньої діяльності безлічі гуру й сан'ясинів?

— Мені здається, — заперечила я, — що це неправомірний підхід до критики йоги. Вони не ставили завдань соціальної реформи чи досягнення загальної рівності, добробуту тощо. Вони прагнули дати людині радість самодостатності, внутрішньої просвітленості.

— Отут і заритий собака, — осудливо кивнув дідусь. — Ти знаєш, що сталося зі мною? Повна амнезія. Я під час війни втратив пам'ять, забув, хто я, звідки. Був радісний, ясний, веселий, "самодостатній", як ти висловила. А що далі? Якби всі були такі, як я? Добре, що біля мене була моя подруга Марія, інакше я "блаженствував" би десь у психіатричній лікарні. Хіба не те саме було з Рамакрішною, чи іншими відомими гуру? Що з того, що вони поринали в "самадхі", едналися з "абсолютом", а животіти могли тільки тому, що поряд були віддані друзі з "нормальною" свідомістю. Без "звичайного" суспільства, складеного в простих трудящих людей, котрі сіють хліб і квіти, прокладають дороги і зводять житлові будівлі, всі йоги світу — ніщо, нуль, мильна бульбашка".

— Дуже різко, — заперечила я.

— Зате своєчасно, Русалочко. Згадай історію, скільки вже було у людей всяких володарів-богів. Багато вони допомогли своїм поклонникам? Сини Адама тільки нищили їхнім ім'ям один одного на вогнищах і хрестах. Ріка мук і страждань — і все заради прославлення небесних диктаторів. Життя офірувалося мертвотності, тіням. Це зловісний факт, його ще й досі ми не осмислили — чому так є? А правдиві наші творці, доню, ті, що справді давали життя, його смисл і радість, перспективу й мету, все, що нам найдорожче, найрідніше, — говорили до нас вічно, говорили громово, в мовчанні, а ми були глухі й сліпі...

— Про кого ти?

— Про сонце, землю, дерева, квіти, тварин, комах, птахів. Всі вони промовляють до нас, спілкуються з нами, дають відповідь на будь-які запити і відповідь праведну й святу. Запитай його чи "святого" анахорета, як жити, як діяти? Він в більшості випадків спрямує твою психіку до потойбічності. Він назве тутешнє, життя ілюзією, майєю, сатанинським породженням, царством зла, хоч сам вигодуваний земною жінкою, зачатий земною любов'ю, вирощений плодами зримого, сонячного, квіткового царства...

— Не всі такі, — осудливо мовила бабуса. — згадай Вівекананду або Сократа, ще десятки імен. Вони кликали до дії на земному полі, разом з тим вказуючи на зоряну стежку людини...

— Такі гіганти — виняток. Мова не про них, Русалочка добре мене розуміє. Та годі, нащо так багато говорити про те, що лежить на поверхні? Я тобі не дарма подарував свою пісню про нове народження. Його можна очікувати, як завжди, тільки від живої природи. Хочеш — подарую ще, одну ідею. Якщо вже захопишся принципом його, то приймай єдино правильну й праведну його, котра існує вічно.

— Що ти кажеш? Хіба є така?..

— Є, — засміявся дідусь. — Назвати її можна як завгодно: сонячна його, зоряна його, його краси, радості... а ще краще — квіто-його. Його квітки. Квітка, як образ викінченості, самовідданості, краси, вічнотворчості, надмирущості, чистоти, спокою. У квітці зосереджено все, що ми бачимо довкола, — променистість Сонця, щедра сила Землі, буйність грози, життєдайність води. І ця його — квіто-його — дає відповідь просту, поза всякими містичними жупелами, зрозумілу кожній дитині. — Запитай: що діяти, як діяти? Квітка відповідає: як Сонце — воно світить всім, без віддачі, вічно в польоті, вічно в сяйві, у радості. Як Земля, котра дарує соки життя, води, руди, вирощує зело, плоди, хліб, красу. Народжує живих істот з лона свого і приймає їх знову до себе. І знову посилає в нові весни, в нові епохи. Як гроза, що оновлює озоном повітря, напоює спрагли поля, ліси, сади, пустелі. Як зірки, що посилають спокій, кличуть до тайни, простеляють шлях у безкрайність. Як дерево, зело, котрі дають їжу, вбрання, будівлі, паливо, повітря, ліки, еднаються з самим Сонцем через променисті артерії і приймають в тих просторових річищах волю таємничого Всесвіту. Оце наші творці, доню, наші батьки. Видимі, терплячі, ніжно промовляючі. А люди: все шукають відповіді у якихось потойбічних сил, у екзотичних "ієрархій" незримих сфер. Коли, кому й де вони допомогли?

Дідусь захопився, його сірі очі палахкотіли іскрами внутрішнього збудження, а бабуса Олена, сміючись, під'юджувала:

— Пізнаю свого Миколку, пізнаю вічного юнака. Коли ти вже вгомонишся, коли спокійно розмовлятимеш про "вічні проблеми"?

— Ніколи, — запевнив дідусь, добуваючи з бандури гармонійний акорд. — Хіба що в домовині. І то навряд!

Я слухала далші його сентенції на пів-уха. Мені дуже імпував термін, випадково промовлений дідусем. Квіто-його! Справді, це може бути універсальна ідея

життерозуміння. Треба над цим думати, поглиблювати. Одне до одного — спочатку казкові подарунки прадіда, а тепер — цілком раціональна ідея, котра дозволяє зв'язати воедино людину, квітку, Сонце й Всесвіт. Чудово!

А дідусь, добуваючи з струн бандури мелодійні звуки, завершував свої повчання:

— Я хочу, Русалочко, щоб ти затимила основне! все, що нам треба, — з нами. Дарма шукати те, що втікає від очей і слуху. Містичні упирі — лише тіні наших дум і хитань. Ми несемо в собі живоносні іскри Всесвіту, ми дорівнюємо в суті своїй безмірності, а впродовж віків змалюємося до мізерного гнома. Та бачу — ти вже втомилася від мого буркотіння, краще я подарую тобі в такий радісний день пісню про Сонцесміх.

— Сонцесміх? Як гарно! В одному слові — промінь і радість...

— Бо так воно і є. Недарма слово радість несе в собі корінь сонця — ра і давати. Давати ра, давати світло, промінь. Так мудро мислили пращури, створюючи основу мови. Ну, то слухай же...

Розв'язав неба міх
Понад селами і полем,
Покотився Сонцесміх
У блакитнім дивоколі,
Засміялися хмарки
Пурпуровими вустами,
В луках трави і квітки
Попрощалися зі снами.
Хлюпа хвилями краса,
Ніби втілене проміння,
Наче сонячна яса,
Вбрана в радісне тремтіння.
Сонцесміх, Вогнесміх -
Дивний, щедрий подарунок,
Для кохання і утіх
Золотої чаші трунок!
Не вгасай, світлограй,
Весели життя довіку.
Хай течуть в рідний край
Чарівного сміху ріки!

Я подякувала дідусеві за чудовий подарунок, додавши, що його ідея квіто-йоги дала мені набагато більше, ніж читання десятка книжок. Бабуся Олена, вислухавши, мовила:

— Знаємо, що ти зопалу не кинешся на примарні вогні екзотики й обману. Проте обережність не завадить. Ось незабаром, може, наступного року поїдеш в гості до батьків... дивися, щоб не поринути в барвисту павутину східної містики. А разом в тим — не пропусти хвилини прозріння. У них є гарний образ — пройти по лезу меча. На такій стежині кожна мить вирішальна. Комусь здається, що мить — то пуста, іскра.

Випустив одну — схопив іншу! Це помилка. Кожна мить неповторна. Пізніше збагнеш, що мить — все! Можливо, у миті — вічність...

— Як це можливо? Якась філософська загадка. Чи іносказання?

— Я ж кажу — пізніше збагнеш. Головне — не пропустити вирішальної миті. Пропущену мить не надолужиш навіть вічністю прагнення й праці.

...Знову гостювала у прадіда в Сміянах. Оповідала йому про бесіду з дідусем Миколою та бабусею Оленою. Він примруженим оком глянув на мене й зауважив:

— Чи не здається тобі, голубонько, що занадто тебе напихають однобічною інформацією, як ковбасу часником? Ти де думаєш жити?

— Вони запрошували до себе, в Ірпінь. Звідти електричкою швидесенько до станції "Святошин", а далі...

— Знаю, знаю. Я не про те. Ти у них будеш, ніби в парнику. В інтелектуальному парнику... А тобі треба суверенність, де будуть і сумніви, й вагання, і ствердження, й боріння. Не приймай нічого просто так, під тиском авторитету.

— Це мені не загрожує. Авторитет у пошуку? Щось химерне. Коли достовірне знання, стверджене — це одне, а пошук...

— Достовірного знання нема. Навіть там, де все здається залізобетонним, нуртують потоки таємниці. Ну, ти як хочеш, а я радив би — найняти кімнатку. Може, вдвох з товаришкою. Буде природніше, веселіше...

— Добре, дідусю, я подумаю.

— Думай, думай. І добре метикуй про те, що я тобі сказав, що ти почула від квітів чи від сумління свого.

Все перевіряй у горнилі сумнівів, як коваль перевіряє крицю. Глянь опівночі на зоряне видноколо і задумайся: чи може бути в такій безмірності однозначна істина?

Почався навчальний рік. Я послухалася прадіда і найняла кімнатку у самотньої бабусі, яка живе в Святошині. Проти цього повстали дідусь з бабусею, та я настояла на своєму. Зі мною живе моя однокурсниця Галя, блакитноока, білокоса мавка з Волині. Тиха, елегійна, небагатослівна. Уміє слухати, все розуміє з півслова. Віриться, що з неї буде прегарний лікар. А втім, прийдешне покаже. Захоплюватися рано...

...Слухала симфонію дідуся Миколи "Смерті немає". Це його лебедина пісня (так він сам жартома каже). Задумана ще в довоєнні роки, коли вони з бабусею Оленою давали одне одному клятву вірності. Він проніс той задум крізь руїни й смерті, понад забуттям і безтямністю. Було кілька варіантів, всі вони зустріли сувору критику музикознавців. Основна теза критики — відхід від класичних зразків у напрямку безпредметних, безплідних пошуків, космізму, позажиттєвості. Дідусь не вельми непокоївся тими відгуками, працював майже півстоліття, а оце тепер зважився віддати своє перезріле дитя на суд (чи осуд) громадськості...

До речі, торопієш і дивуєшся, як ті ж самі критики захоплено вітають вторгнення в нашу психосферу чужорідних мелодій — наприклад, року і тому подібних музикальних вірусів. Була я кілька разів на дискотеці, спостерігала за біснуванням молоді. Саме — біснування! Я дивилася на вплив року як майбутній психіатр. Ці мелодії (та хіба це

мелодії?) — то повний розрив з народними традиціями, з природним мелосом і ритмом. То не веселощі, не стихійне, натхненне буйство, як у найпалкішому народному танці, а наркотичні конвульсії, що збуджують в організмі позаприродні жадання, приглушують мисль і ясне чуття. То спуск у глибини підсвідомого, падіння в ящерне минуле наших звіропращурів. Хто заохочує до такої страшної заміни справжнього на підробне? Чи не є це психологічна диверсія? Кажуть, що більшість молоді полюбляє рок та інші подібні мелодії. Ну то й що? Якщо епідемія чуми захоплює більшість, хіба медики повинні визнати чуму нормою?

Але повернуся до дідуса. Його симфонію виконували в палаці "Україна" при повному залі. Дивне враження: мені здавалося, що в симфонії більше тиші, ніж звуків. Навіть у патетичних місцях, де гуркочуть громи і вогняна лавина змітає все живе з лиця землі, крізь тканину мелодії потужно (ні, це не те слово!) нерушимо, нездоланно, впевнено проходить владична тиша, велике творче мовчання, в якому визріває дерзновенна мисль, починається нове життя, пломенить вогник любові. Не знаю, як оцінять твір дідуса музикознавці, але я нічого подібного не чула в своєму житті. Це щось нове, небувале. Я справді відчула, що смерті нема... нема для розуму й чуття людини, яка піднялася над особистим і обняла серцем своїм видимі й невидимі, відчутні й невідчутні (поки що!) сфери буття.

...Прочитала статтю про експерименти Бакстера. Яка жорстокість! Ошпарювати кип'ятком рослину, терзати її, калічити, щоб визначити наявність чутливості й своєрідного розуму, свідомості, пам'яті. Такі "досліди" зайвий раз підтверджують людську нерозумність. Чим Бакстеру може прислужитися такий експеримент? Хіба тут бодай пахне науковою коректністю? Можна уявити собі таке: якийсь високорозвинутий пришелець прибуває на Землю, бачить рухливі біоструктури на двох ногах (людей). Вирішує провести експеримент, щоб визначити ступінь "розумності". Зв'язує пійманий екземпляр, накладає датчики чутливості, потім ошпарює кип'ятком, ріже ножом, б'є молотком по голові. Відзначає, що піддослідний бурхливо реагує на всі ці подразнення. Дають двоногій істоті трохи відпочити. Потім до приміщення входять кілька пришельців, а поміж ними той, хто проводив жорстокий "експеримент". Земна істота тремтить, уздрівши свого мучителя, рветься з пут. Пришельці задоволено роблять висновок: піддослідний екземпляр, безумовно, має не лише високу чутливість, а й пам'ять, свідомість, здатність розпізнавання, своєрідний розум. Хіба це не точна ілюстрація до того, як діють вчені варвари, намагаючись визначити "розумність" рослин? Та й не тільки рослин. Знайомі студенти розповідали, як у кримському океанаріумі академік визначав "розумність" дельфіна. Накладав датчики, а потім бив дерев'яним молотком по голові і записував альфа і бета-ритми мозку тварини. Молодий помічник вченого не витримав і ухнув академіка таким же молотком по голові. Ясна річ, хлопця засудили за хуліганство, та навіть суддя — молода жінка — симпатизувала йому, а не академічному монстру...

Мені до серця припала розповідь про цікаву зустріч Реріха з відомим індійським ученим-біологом Чандра Босом (Бошом?). Бос тоді проводив експерименти для

визначення чутливості рослин. Наш великий співвітчизник цікавився проблемою психоконтакту рослини з усім живим світом. Індійський учений продемонстрував Реріху свою оранжерею, де відбувалися досліди. Попросив спостерігати за квіткою, на яку він зосередив психоенергію пригнічення. Квітка повинна була під впливом негативного вольового імпульсу Боса закритися, зав'янути. Та, на превеликий подив індійця, вона не лише відмовилася в'янути, а й радісно затріпотіла, розкрилася, потяглася у бік Реріха. Бос підозріло глянув на російського художника. Той хитро й задоволено всміхався. "Це ви втрутилися?" — спантеличено запитав Бос. Реріх підтвердив і сказав: "Прошу пробачення, пане Бос, але для підтвердження чутливості або розуму квітів хіба неодмінно вживати жорстокі методи? Хіба не краще використати метод любові й доброзичливості? І тоді квіти відкриють нам свої потаємні глибини незрівнянно охочіше, ніж під тиском сили та свавільної зверхності...".

Бос згодився з Реріхом і подякував за прекрасний урок всеохопного співробітництва в живій природі, співробітництва, яке одне лише може дати коректні, точні відповіді про той чи інший бік таємниці.

Знайшла в газеті "Социалистическая индустрия" цікаве інтерв'ю з ученим І. Марченком (він завідує кафедрою лісоводства в Брянському технологічному інституті). Гіпотеза про наявність у рослин специфічного чутливого біополя підтверджується багатьма експериментами. Радісно, що раціональна наука впевнено й сміливо вторгається у ті сфери, де тисячоліттями паразитували шарлатани, шамани, жерці різних релігій, містики, окультисти. Пора звільнити правдиве знання про суть життя і наше людське призначення в біосфері від засилля неуків та духовних упирів.

Як майбутньому лікареві, мені до душі завершальні слова Марченка: "Напевне, не випадково після прогулянки в лісі ми відчуваємо себе так, ніби добре відпочили, отримавши заряд енергії. Можна припустити, що справа не лише в повітрі, а відбувається якась своєрідна взаємодія біополя людини й дерев, котрі її оточують...".

Все це прекрасно, проте навіть такі вчені, як вищеназваний, дозволяють собі жорстоко експериментувати з нашими зеленими друзями, завдаючи їм глибоких ран (буквально!), а потім вивчаючи "реакцію" дерев на ці "подразнення". Досить лише зробити ще один крок далі в тому ж напрямі, допустивши високий розум рослини, і тоді метод контакту з флорою відкриється сам собою. Заважає наш прадавній антропоцентризм, зерна якого закладені ще в "священних писаннях" давнини, а потім культивовані сучасною наукою.

Чи правомірні такі висновки? Який у них сенс (якщо не рахувати елементарної зарозумілості й гордині)?

Навіть якщо допустити, що людина — "вінець природи", тобто своєрідний плід, квітка, завершення зусиль еволюції, навіть тоді необхідно визнати, що для появи мислячої істоти потрібна була гігантська піраміда буття (перш за все рослинний світ). Проте подібне припущення вимагає чесною відповіді: навіщо природа формувала нас, людей? Чого вона чекала від гомо сапієнса? Якщо дерево зростило зернятко, плід, то в цьому зернятку вже закладено програму й алгоритм попередніх поколінь дерева і його

прийдешність. Чи є в людині така ж програма й алгоритм? Хто дав бодай приблизні відповіді на такий запит, що вже віками вирує в душі людини?

А якщо припустити (поки що бодай припустити) інший підхід до розуміння людського призначення. Якщо прийняти примат, старшинство, першість флори, квітки, рослини! Якщо квітка — то головне у саморозкритті світового життя? Тоді людина виявляє себе (має виявити) лише динамічним агентом квітки, її посланцем, побратимом, уповноваженим.

Ось воно! Нова ступінь людського самоусвідомлення: ми сформовані живою природою, як носії життєвої естафети. Прийнявши таку місію, отримуємо всю потугу біосфери. Воюючи з власним покликанням, паразитуючи на тілі Матері-Природи, ми маємо удар бумеранга, ми самознищуємось.

Лідер життя і садівник Космосу! Чудово! Чи не ляже в цю концепцію вся прийдешня наука про Людину та її покликання? Непроста думка. Віками людину пригнічували, нав'язували ідею нікчемності, гріховності, приреченості, а разом з тим — ідею гордині, винятковості, самовозвеличення. Кому це було потрібно?

Людина почала боятися "вантажу Атласа", боялася взяти на себе космічну місію творця життя. Чи не звідси почалися всі деформації психіки і фізіологічна деградація?

Як сміливо мислять у своїх безстрашних творах Ціолковський, Вернадський, Єфремов, Чижевський. Фантастика й наука йдуть назустріч одна одній. Мрія й точний розрахунок стають двома крилами мудрості.

...Новий рік. Привітала дідуся з бабусею, прадіда, телеграфувала в Делі. Тато з мамою обіцяють прислати на цей рік виклик і візу. Радісно! Побачити, відчувти легендарну Індію. Не в книзі, не в уяві, а безпосередньо. Може, пощастить побути в Гімалаях? Хотілося б відвідати долину Кулу, торкнутися тієї землі, де ходили Реріхи, де прекрасна другиня великого художника вимріявала краще прийдешнє для Вітчизни й всього світу. Е, краще не захоплюватися, а то не вийде нічого, ще зурочиш!

Цікаво б поговорити з серйозним знавцем йоги про суть і призначення квітки. Невже в Індії не знають про примат флори?

...Тривожно за прадіда. Тяжкі сни, в яких я його бачила юним хлопцем. Поїду. Хоч і позамітало дороги снігами, побуду на свята з ним, з моїм дорогим правічним другом.

Повернулася до Києва. Прадід, справді, трохи занедужав. Дуже зрадив, коли я зайшла до заваленої снігом землянки, але відверто й просто сказав мені, щоб я не дуже хвилювалася, якщо йому найближчим часом доведеться відпливати. Так і сказав — "відпливати". Каже й усміхається. Я гадала, що він жартує, гнівалася, сердилася, сварилася, та потім спостерегла, що поза тим усміхом, у глибині зіниць, проглядають у ньому серйозна зосередженість, спокій. Знаю, що вже справді він незабаром покине нас, а душа протестує, не хоче визнавати правомірною таку закономірність. Вічна розлука? Навіщо ж ми тоді будуємо грандіозну споруду цивілізації, якщо апофеоз всього — вічна розлука?

Прадід дивився на мене ласкаво й мудро, ніби читав мої думки. Підморгнув жартівливо:

— Не турбуйся. Я ще пострибаю трохи. Зажду, доки ти закінчиш інститут. Доки станеш на ноги. Бо на твоїх бродячих батьків надії мало. Ось тобі моя обіцянка й пророцтво: житиму доти, доки стрінеться тобі твій суджений...

Я мимоволі засміялася, жартома погрозила:

— Тоді — ніколи не одружуся. Щоб ти жив вічно. У всякому разі, доки стану бабусею.

— Хіба справа в одруженні, доню? Я ж не сказав, доки ти одружишся, а — доки стрінеться твій суджений. А цього ти не зупиниш.

— Це тобі правічний дуб нашептав? — все ще намагалася я звести розмову на жарт.

— Є таке місце на життєвій стежині, — серйозно відповів прадід, — звідки просто видно багато такого, що людям, котрі бредуть в долині, здається дивом, неймовірністю, таємницею. А воно — лише погляд з вершини віку. Головне — зберегти ясність духовного ока.

Галя десь познайомилася з "екстрасенсами". Запросила й мене на бесіду з ними. Ясно, що я охоче відгукнулася на запрошення. Лідер в тій компанії — молода жінка, котра нібито має потужне біополе, здатне лікувати різні недуги "накладанням" рук, пасами і навіть безконтактно.

Зустрілися. Велика кімната на Подолі. Сутінки, благовонні куріння з Індії (до речі, я не люблю ті запахи, мені незрівнянно приємніші аромати наших трав — полину, м'яти, чебрецю). Біля десяти присутніх. Більшість — імпульсивні хлопці й дівчата, безсистемно нашпиговані різними "йогами" та "окультними" манускриптами — від "одкровен" Рамачараки (Актінсона) до, безумовно, серйозних праць Шрі Ауробіндо. Проте мене цікавлять не їхні знання (то просто "обізнаність", а не знання), а психічний стан. У перший же вечір спостерігала у багатьох з них наявність "зацикленості" на тих чи інших містичних стереотипах: вони неспроможні ставитися до власного психостану самокритично. Більшість з них невдахи у "звичайному" житті, і прагнення до містики, окультизму, парапсихології тощо — не потреба самопізнання чи пізнання взагалі, а компенсаторна акція, спроба усунути комплекс неповноцінності, взяти реванш у сфері таємниці за поразки в сфері буденної реальності.

Жінка-екстрасенс мене зацікавила. Молода, енергійна, з божевільними очима (божевільними не в розумінні патологічності, а якоїсь відчуженості, заглибленості в світ внутрішнього). Вона демонструвала потужність свого біополя, спрямовуючи потік психоенергії на бажуючого. Справді, на відстані відчувається тепло, поколювання в нервових центрах. Вона нібито теж "лікує" знайомих, знімає головні болі, допомагає ліквідувати патологічні наслідки інсульту, відновлює нормальний тиск при гіпертонії чи гіпотонії.

— Як ви це робите? — запитала я. — Що саме відбувається при ваших "сеансах", коли ви "опромінюєте" хворого?

— Не знаю, — самовпевнено відповіла вона. — Яке це має значення? Хіба ви задумуєтесь над тим, що відбувається з водою у організмі спраглого чоловіка, котрому ви дали напитися? Тіло вимагає: дай мені аш два о, тобто — банальної водички. А воно

вже саме знає, куди її рознести, що з нею робити. Хіба не те саме з психоенергією, котрої у мене надмір, а у когось нема?! Обмаль психоенергії породжує ту чи іншу недугу, хворий бере її від мене, "ковтає", організм розносить її туди, де потрібна термінова реконструкція, оновлення, лагодження. Ось і вся механіка. Деякі екстрасенси запевняють, що вони свідомо спрямовують енергію туди, куди треба, що вони нібито "бачать", де й що відбувається. Я думаю, що це так, для психотерапії, звичайнісіньке медичне, псевдонаукове шаманство. Я неук, то й не претендую на знання сучасної медицини. Я лікую психічну істоту, а вона вже лікує власне тіло, ліквідує недугу.

Що ж, віддаю їй належне, язик у неї підвішено дай боже всім, базікати вона вміє, але дрімуче невігластво аж світиться. Порівняння психоенергії, в якій буцімто мав потребу хворий організм, з водою — дуже ризиковане: адже й вода може бути різною! Якщо людина відчуває спрагу й жадібно шукає, де б напиться, — хіба вона п'є будь-яку воду? Ясно, що в пустелі, під палючим сонцем, людина може напиться навіть з конячого сліду, з болота, з смердючого бурдюка. Можна зрозуміти, що деяка вода не лише лікує, а й отруює, може стати причиною смерті, каліцтва, хвороби, інфекції. Хіба не те саме з психоенергією? Адже наше "біополе", наша духодинаміка має конкретне підґрунтя, суворо обумовлене джерело. Це джерело — життя, суспільні стосунки, індивідуальна генетика, спадковість, рівень громадської чи духовної свідомості, досвід, морально-етичний стан, спрямованість особи в еволюційній течії, її покликання і ще багато інших чинників, про які ми й не здогадуємося. Добре, коли все це у "екстрасенса" високого гатунку, ідеальної чистоти. А як це визначити? Де критерій? При такому психічному допінгові недужий може відчути тимчасове полегшення (спраглий ковтнув водички), а потім настає непередбачена реакція — психоотруєння, деградація. Можливо, навіть організм втрачає власну захисну потенцію, жадаючи отримати її збоку, імунне поле послаблюється, і таке екстрасенсорне лікування замість користі принесе падіння...

Саме таке відчуття було в мене, коли я слухала повчання жінки-екстрасенса. На мої сумніви вона реагувала бурхливо й агресивно. Навіть вороже. Це було для мене підтвердженням, що жінка ця далека від самовідданості, альтруїзму, від любові до страждаючої людини. Певно, для неї важливий не результат зцілення, одужання, а містерія власної значимості, неповторна мить учительства. Отже, знову спроба якось компенсувати прихований комплекс неповноцінності.

Ми розійшлися холоднувато. Я сказала Галі, що більше сюди не піду. Їй теж не раджу. Подруга вибачливо усміхалася, перепрошувала, умовляла, щоб я не поспішала робити рішучі кроки й висновки. Що ж, сама вона хай діє як хоче, а для мене, справді, будь-які струмочки не придатні. Краще перетерпіти спрагу, але не пити з першого-ліпшого потоку, а тим більше з кепсько помитих склянок. Шукати, шукати втаємничені джерела пречистої води, як би далеко вони не були від мене! Душу не обманить підробний фонтан, якщо навіть він виграє райдужними бризками. Десь шепоче, кличе, жебонить моя криничка, моя рнучка, моє джерельце, мій потічок. Там солодка,

блакитна, прозора, прохолодна, ніжна, ласкава водичка, котра прояснить розум, втішить серце, омие тіло й душу.

Прочитала англomовне видання експрес-інформації (ботанічна серія). Надибала там суперфантастичну гіпотезу. Аж дух забиває. Матеріал повністю лягає в мою програму пошуку місця людини в еволюції. Може, все надто категорично, але інакше гіпотеза не була б така оригінальна й вражаюча. Називається стаття "Містерія еволюції". Автор — професор Дональд Грін, спеціаліст по синьо-зелених водоростях.

Суть гіпотези коротко ось в чім...

Спочатку на Першогої-Праземлі виникають зелені мікророслини, енергетично зв'язані з Сонцем, рухливі, пластичні. В них закладено програму розгортання, розквітання, співпраці з косною речовиною, динамізації планет, позбавлених життя, введення їх у потік вселенської вітальності, розповсюдження в інші світи.

Генетична програма Першоклітин передбачає появу "Зелених Мислячих", тобто своєрідних Квіто-Людей, котрі стають інструментом інтродукції, розповсюдження флори у далекі світи. Вся еволюція, лінія розвитку, розкриття, механізми для долання відстаней між світами — все це притаманне життєвим формам, виявляється в них і через них. Відчуженої техніки не передбачається, еволюціонує безпосередньо сама тканина життя.

Та зокрема на Першоземлі (ще в архейській ері, а може, й раніше) сталася катастрофа, порушення еволюції. В надрах хаосу (в глибинах першостихій) виникли дзеркальні форми "тіньового життя", першоклітини фауни. Вони використали геноблоки флори, уподібнилися їм в своїй структурності, та були неспроможні безпосередньо житися енергією Світила, а паразитували на "зелених", поїдаючи їхню плоть, засвоюючи їхню динаміку. Почався еволюційний герць, страшне протистояння. В таких умовах життєві форми "зелених" не здатні були повністю розкрити свою програму, самореалізуватися. Треба було прийняти тактику й стратегію боротьби з паразитами, з першофауною. Флора почала виділяти надмір кисню, в якому "мікрозвірі" самоспопелялися. Але паразити дуже швидко модифікувалися, організували "дихання", як ритмічне засвоєння кисневого потоку, сформували силові органи, почали вирощувати потужні тіла. Наростала організація складних структур, які поїдали "зелених" в масових масштабах. Флора протистояла цьому розмноженням, освоєнням все нових екологічних ніш, пластичністю, творенням різноманітних форм, введенням фауни у екологічний обмін, використанням її для власного розмноження, насичення гумусу мертвими тілами тварин. Поява гігантських рептилій стала страшною загрозою для рослинного світу: це були титанічні фабрики для тотального винищення флори. Об'єднаний "розум" планетарної квітки готує грандіозну мутацію: з'являються покритонасінні, принципово нова ступінь зеленого життя, яка, очевидно, вводить у обіг біосфери потік ферментів і речовин, неприйнятних для ящерів. Рептилії отруюються, деградують, щезають. Екологічні ніші заповнюються теплокровними, пластичнішими, динамічнішими, здатними до співпраці з флорою. Виникають примати, квітка готує появу на планетній сцені мислячої істоти, котра здатна була б прийняти

еволюційне веління біосфери: стати лідером світового життя. Рослинна їжа і мед бджіл (так вважає професор Грін) були реактивом мутації, яку "запланувала" флора. Оскільки для переселення на інші планети потрібна була суверенна мисляча істота, а рослинний світ, виснажений поєдинком з фауною, вже не спроможний був сформувати такого виконавця з своєї тканини, то залишалася одна-єдина можливість — "виліпити" такого агента-інтродуктора з підходящого звіра. Вибір впав на примата...

Першолюдина сприйняла в свою глибинну суть ідею краси й вічної динаміки, притаманну квітці. Але поряд з цим залишилася сутність звірячості, нищення, антагонізму, антиеволюційності, хаотичності. Звір в людині творить технологію, з допомогою якої можна і знищити рослинний світ повністю, а можна й розповсюдити його на інші планети. Тепер все залежить від того, чи збагне людина свою місію, чи стане свідомо співпрацювати з квіткою? Це — завершальний бій Квітки й Звіра, в якому поразку можуть потерпіти обоє, а можуть і перемогти обоє. Оквітчана Людина — то апофеоз мільйоннолітньої містерії еволюції...

Такий короткий виклад божевільної гіпотези (в експрес-інформації так і написано — "божевільна гіпотеза") професора Гріна. Він твердить, що всі "прокляті вічні проблеми" людства мають лише одну причину: нерозуміння своєї місії, свідоме протистояння їй. Якщо розповсюдити земне життя на багато планет, а таким чином розширити еволюційне біополе в космос, тоді й наша ноосфера, сфера розуму людини, ввійде гармонійним чинником у таку масштабну діяльність галактичної біосфери й ноосфери, що всі лиха й страждання минулих темних віків розтануть в динаміці нового, осмисленого буття, як сутінки перед наступом світанкового сонця...

Радісно й тривожно. Чи є раціональне зерно у гіпотезі англійського вченого, чи є наукова основа? Безумовно. Всі натяки прадіда з приводу цього, весь мій "казковий" досвід, інтуїція, вся динаміка суспільної боротьби за збереження здорової, придатної до еволюційних видозмін, біосфери, підтверджують, що ми підходимо до розуміння глибокої таємниці світового життя, його призначення, і нашої, людської, місії в цьому радісному потоці самореалізації.

Цілу ніч не спала, думала про гіпотезу Гріна. Якщо взяти ключ цього припущення, то що тоді означатиме поняття "нормальна людина" або "хвора людина"? Нормальна — це така, котра повністю віддала себе зростанню й поширенню рослинного світу, його динаміці й розквіту. В такій діяльності людина природно здобуває радість творчості, відчуття повновартісності, цілковите саморозкриття. Всі патологічні ухили, все психічне марення віків, весь маскаррад потойбічних пошуків зникають, мисляча істота діє тотожно своєму покликанню. А всі недуги, а особливо психічні, виявляться лише результатом загубленості людини у лабіринті блукань, забобонів, одірваності від рідної Матері-Природи.

Вранці не стрималася, розповіла про гіпотезу Гріна Галі. Вона дивилася на мене ошелешено, розгублено кліпаючи блакитними очима.

— Хіба таке можливе? Щоб флора володіла розумом? І свідомо формувала мислячу істоту — людину? Ми б уже давно знали про такий розум і ввійшли з ним в контакт.

— Хто сказав тобі, що такого контакту нема? Згадай казки. В багатьох легендах твердиться, що люди знали мову рослин і тварин, чули їх, спілкувалися.

Галя задумалася. Потім радісно підскочила, заторсала мене.

— А у нас на Волині є й тепер один дід, котрий — мені бабуся розповідала — уміє розмовляти з деревами й квітами. Його відьмаком називають.

— Ти бачила його?

— Не довелося, — призналася Галя. — Він проживав у пуші, на хуторі Ведуни. Там, окрім нього, мешкав тільки лісник з двома дітьми. Інші хати покинуті, люди перебираються до міста, до райцентру. Дразнять того діда Редьком. Так і кажуть — дід Редько. Або відьмак.

— А що він робить? Якого віку?

— Хтозна. Може, сімдесят. А може, й сто. Збирає трави, здає заготівельнику. Колись до нього рвалося безліч людей, благали, щоб лікував. Декому він помагав, а потім припинив лікування. Його попередили з району, щоб не смів цього робити. Правда, інколи вчені до нього приїжджають, начальство велике. Так ото він буцімто знає мову рослин. Тільки я гадала, що то бабські плітки.

Я попросила Галю, щоб вона при okazji розпитала про діда Редька все, що можна, а якщо вдасться, то хай сама поговорить з ним, домовиться про зустріч зі мною. Так і так, мовляв, є майбутні лікарі, котрі дуже шанують прадавню мудрість і хотіли б взяти від нього все, що він бажає передати нащадкам.

— Дуже помпезно, — сміялася Галя. — Ніби на сцені. Кажуть, що дід Редько мовчун. І що він читає думки. Може, він уже чує нас?

Ми потішилися таким припущенням, але твердо вирішили так чи інакше зв'язатися з волинським відлюдником.

Побувала в Сміянах. Прадідові стало легше, він знову жвавий, веселий, насмішкуватий. Зрадів мені, глянувши у очі, підморгнув:

— Знову щось одкопала? Бачу — переливається через край, охота похвалитися. Еге?

— Вгадав, — згодилася я. І розповіла йому про гіпотезу Гріна. Згадала й про діда Редька. Запитала, що він думає про все це.

— Природно, — сказав прадід. — Ти відкрила очі на цю проблему, і кожне слово, кожна думка й зустріч тепер вибиратимуть з потоку життя те, що тебе цікавить. З маленької сніжки нагромаджується велика снігова баба. Тільки дивися, щоб не опинитися під сніговим... чи то пак інформаційним обвалом. Уже й тепер ти надто захоплюєшся механізмом згаданої гіпотези.

— Не розумію...

— Ти жадаєш все узгодити, все пояснити, звести до причинного ланцюжка. Розумію — логічний метод вимагає цього. Проте коли шукаєш небувальщини, то й методологія повинна бути небувала, парадоксальна, несподівана. Те, про що натякнув Нільс Бор, кажучи, що всяка путня гіпотеза має бути божевільна. Бо якщо вона надто ясна й логічна, то не виходить за межі відомого, загальноприйнятого, а отже — не

відкриває нових шляхів.

— А до чого тут гіпотеза Гріна? Вона аж надто божевільна!

— Я цього не бачу. Гіпотеза тривіальна. Вона вся лежить на поверхні, побудована з відомих стереотипів мислення. В ній відсутні парадоксальні, божевільні припущення. Достатньо розкласти її на полицки логіки, і кожен школяр згодиться з нею і почне байдуже повторювати. Масштаби гіпотези грандіозні, тут я згоден, але відсутня тайна. А тайна — свідоцтво правдивості, істинності.

— Не розумію. Завдання науки — розвіювати тайну, знімати її покривала...

— Це помилка. Дуже древня. Пізнання повинне оберегати тайну, як основний рушій будь-якого прагнення, руху, смислу, доцільності. Позбавлення тайни — то шлях у тупик, де вже нічого нема. Саме життя є вічна тайна, котра вічно наростатиме. Чим глибше копнеш його, тим глибше воно поринатиме в таємничість. В цьому радість буття. Пригадуєш притчу про патріарха Ноя та його трьох синів?

— Це той, що пережив потоп?

— Еге ж. Біблія розповідає, що патріарх приготував вино з винограду, гарненько напився і з веселим настроєм ліг спочивати у шатрі. Наймолодший син Хам побачив голого батька і, зустрівши братів, почав насміхатися над Ноем. Брати Сім і Яфет не підтримали його, а взяли покривало і, задкуючи, щоб випадково не узріти дітородні органи, які дали їм життя, вкрили батька. Патріарх, дізнавшись про те, що сталося, благословив старших Синів і прокляв Хама. Вся ця притча розглядається більшістю людей, як морально-етична сентенція. Шануйте, мовляв, батьків і тоді матимете їхнє благословення. Хам, хамський — стало синонімом підлості, мізерності, неуцтва, навіть хуліганства. Це — примітивний варіант трактовки. А ти, доню, захоплюєш глибинний смисл легенди?

— Здається, розумію. Ти вже натякнув. Хам побачив лише зовнішнє, оголене, банальне, поверхове, смішне, п'яне. Тому й таємницю своєї появи на світ він неодмінно зведе до грубого акту. А старші сини відмовляються прийняти той рівень розуміння, котрий очевидний, відкритий, загальнодоступний. Їм імпонує більше легенда, духовність, глибинність. Навіть примітивний батько (а він символ видимої природи) для них лише зовнішня плівка вічної тайни, тільки інструмент життя, котре не вичерпується очевидністю...

— Гарно, доню, гарно, — зрадів прадід. — Молодець! Тоді й гіпотезу Гріна ти проаналізуєш правильно: вона надто очевидна, в ній відсутні парадокси. Відбулася тільки інверсія: замість примату людини — примат квітки. Система аксіом не змінилася, ми лише переставляємо місцями ті самі конструктивні деталі.

— Що ж тоді ти пропонуєш? Адже думки Гріна дуже близькі твоїм про розум квітів...

— Не заганяй мислі у готову форму. Мабуть, Грін має слухність, малюючи космічну стежку для місії людини. Та чи вичерпується цим наше призначення? Чим масштабніший стереотип, тим довше ми будемо сидіти в ньому. Може, нам треба йти одразу по кількох напрямках? Згадай казку: "Піди туди, не знаю куди..."

— Це страшно, дідусю. Брати на себе безмірний тягар і всеохопну мету? Хто витримає?

— У всякому разі, не Хам, — засміявся прадід. — А лише той, хто рушив на пошуки тайни. Згадай, доню, наших бійців, котрі загинули в дні революції або на фронті Вітчизняної війни. Як ти думаєш, вони згодяться, щоб їхні нащадки обмежилися куцою метою ситості й комфорту?

— Нізачо!

— Правильно мислиш.

— Дідусю, ти нічого не сказав про діда Редька.

— Може, там ти знайдеш більше, ніж в гіпотезі Гріна. Тільки не забувай ключик розуміння. Будь щира й доброзичлива, то й відповідь буде така ж...

Перечитую Вернадського. Який геніальний ум, який потужний прожектор передбачення, сміливості, безстрашності припущень. Ось лише абзац, а скільки дум він породжує: "Можна навіть припустити, враховуючи слабкий розвиток наших знань в цій області, що земне і навіть планетне життя є частинний випадок прояву життя, як частинним випадком прояву електричних явищ будуть північне сяйво чи грози земної атмосфери. Ми перебуваємо тут в майже чужій для науки області наукових гіпотез і навіть наукової фантазії, якими можна вважати міркування про життя в областях незвичайних для Землі температур і тяжіння.

Науково відкинути навіть таке припущення ми не можемо. Так далеко ми від наукового розуміння життя".

І далі він каже про необхідність розглядати життя як один із найголовніших проявів реальності. Тобто питання ставиться про вічність життя як особливої форми буття матерії.

Я розумію Вернадського так, що наше земне життя є лише ланка, мозаїчний елемент грандіозної космічної картини таємничого життя Всесвіту, про яке ми ще нічого не відаємо, але зобов'язані шукати своє призначення, щоб утвердити смисл власного існування.

Якби було десять голів, двадцять рук, триста годин у добі, щоб охопити всю мудрість світу швидше, повніше, глибше. Щоб наблизитися найтісніше до дверей правди, істини. А вже там...

У спогадах Горького прочитала його бесіду з Блоком. Поет чомусь пригнічений, заглиблений у себе, він хоче знати думку письменника про смисл буття людини. Горький напівжартома (чи серйозно?) говорить: "Особисто мені більше, подобається уявляти людину апаратом, котрий перетворює так звану "мертву матерію" в психічну енергію і колись, в незмірно віддаленому прийдешньому, перетворить весь "світ" у чисту психіку... нічого, крім думки, не буде, все щезне, перетвориться у чисту мисль; існуватиме лише вона, втілюючи в собі все мислення людства від перших проблисків до моменту останнього вибуху думки... Я дозволяю собі думати, що колись вся "матерія", поглинута людиною, перетвориться її мозком у єдину енергію — психічну. Вона сама в собі віднайде гармонію і замре в самоспогляданні — в спогляданні прихованих у ній,

безмежно розмаїтих можливостей...".

Блок, з подивом глянувши на Горького, запитує: "Ви це серйозно?". І, не очікуючи відповіді, з гіркотою зауважує, що мозок йому ввижається пухлиною, своєрідним зобом, що гарно було б не мислити, спочинуту від невпинного думання.

Наткнувшись на цей уривок, я не лише здивувалася міркуванням Блока про патологічність мозку, про біль самого процесу думання, а й згадала багато подібних тенденцій у міркуваннях світових філософів, біологів, фантастів, мислителів. Навіть народ відзначив це у мові, породивши поняття "гадати", "гадка", як синоніми слів "мислити", "мисль". Пращури порівнювали думку, мисль із незримим "гадом", "змією"; котра отруює душу, свідомість, змушує мучитись. У більшості космогоній та антропогоній світу розум, інтелект, ум символізуються змією. Отже, тут наявна глобальна кореляція. В чому ж річ? Чим завинив мозок, основний орган мислення, що ним бідкаються, із-за його діяльності сохнуть, згорають, хворіють?

Тут я згадала химерну гіпотезу одного скандинавського фізіолога, прочитану років два тому в науково-популярному часописі. Я вже забула прізвище вченого, не можу згадати навіть назви журналу (чи то "Знание-сила", чи то "Химия и жизнь", а може, це було в газеті?), проте пам'ятаю, що сприйняла цю гіпотезу як жарт ученого, як наукову пародію. Він висловлював думку про те, що мозок людини в процесі формування мислячого примата отримав надмірні можливості і деспотично захопив у організмі всі віжки управління. Він планувався еволюцією, як аналізатор, як орган розпізнавання й інтеграції тих чи інших вражень. Проте рішення мала приймати психічна сукупність всього організму, так би мовити, собор всіх органів, всіх автономних структур, віче організму. Пронизавши нервовою структурою все тіло, отримавши доступ до найменшої групи клітин, мозок підпорядкував усе собі, замість того, щоб віддати себе всьому. Далі все йшло як по маслу: самодержавне визначення того, що можна, а що не можна, формування забобонних традицій і звичок, табу й упереджень, котрі були прямо ворожі тілу. Сукупна мудрість організму вимагала, наприклад, сну або їжі, води чи спокою, а мозок, отримавши певний соціальний імператив, диктував тілу безсоння, піст, злочин, бузувірство, утримання від тієї чи іншої потреби (або надмір потреб). І все це в ім'я умовних суспільних, релігійних, расових чи національних алгоритмів і програм. Тоді, справді, про яку мудрість мозку можна говорити? Може, він і не призначений для продукування "мудрості"? Може, він взявся до тієї праці, на яку не планувався? Автор гіпотези нагадував відомі факти, коли медицина лікувала ту чи іншу хворобу, периферійна група клітин справлялася з недугою, а потім зненацька мозок, який зберігав алгоритм патології, знову "запускав" хвороботворчий процес всупереч інтересам свого носія. Доводилося навіть вводити в мозок електроди, щоб "випалити", так би мовити, шкідливу програму, усунути алгоритм недуги. Ось тобі й розум, мудрість! Та це ж стосується примітивних проблем, механізму фізіології, де все лежить на поверхні. А що говорити про "інтелектуальну" діяльність, що формується мільйонами тенденцій, класами знань, традицій, осколками слів, понять, фрагментами приказок, пісень, модних анекдотів, звичних стереотипів думки тощо?! Тут мозок безсилий

навести порядок, сформувати алгоритм синтезу, цільності, бо критерію в нього нема. Є лише зарозумілість деспота, котрий всівся на владичному місці керівника і тримає стерно організму й психіки.

Диво дивне! Знову все зводиться до пошуку призначення людини. До визначення критерію життя. Мозок самостійно не може розшукати такого критерію. А може, й не захоче. Чому? Бо тоді він перестане бути основним. Він стане рядовим учасником віча...

Напрошується висновок: навчити мислити все тіло. Згармонізувати всі автономні структури, від периферійних клітин шкіри до нейронів, від серця до мізинця. Щоб весь організм діяв, як співзвуччя, як ідеальний і симфонічний оркестр. Чи залишилася у нас можливість такого всетілесного мислення? Мені здається, що залишилася. Інтуїція — то релікт цієї здатності. Осяяння, інстинктивна героїчна дія, віщі сні — все це прориви крізь деспотизм мозку, крізь його консерватизм. Безумовно, у бій веде не мозок (скоріше всього мозок шукає варіантів рятунку, аж до дезертирства), а сукупна воля й мудрість організму, як представника цільності. В наших глибинах ще живе дитя, здатне здійснити метаморфоз, наступну еволюційну модифікацію, щоб відновити справедливість у власному тілі, а отже — в бутті взагалі.

Скільки дивовижних можливостей відкриваються перед дослідниками? Тільки не спи, шукай, дерзай! Не муруй в'язниці з тих чудових матеріалів, які для тебе приніс потік пізнання! Бо хіба не все одно, в якій темниці сидіти — кам'яній чи золотій, релігійній чи супернауковій? Лабіринт залишається лабіринтом, навіть наймодерніший, бо в центрі його завжди — Мінотавр, чудисько, що пожре тебе, якщо ти не вб'єш його. І те чудисько ти сам породив, бо ж Мінос — батько потвори, а Мінос — це лабіринт мозку, в самому корені слова чується зміст (Мінос-Манас — розум). Чи не попереджували елліни в цьому міфі нащадків про небезпеку інтелектуальної лабіринтності?

Любий прадіде, я, здається, починаю розуміти твоє застереження — не захоплюватися жодною моделлю, якщо вона прив'язує тебе до консервативного мислення й статичності...

Були в психолікарні. Гнітюче враження. Яке падіння людини, які катастрофи долі! Інколи здається, що ми діємо, як страус: ховаємося від жахливої реальності за барвистими лахміттями вигадки, романтизму. Але іншого шляху нема. Знижувати рівень соціального оптимізму злочинно, інакше ми ніколи не здолаємо наступ безумства — і в суспільстві, і в індивідуальній психіці.

Але як багато ступенів психіки людей! Нічого подібного нема в світі фауни. Там є здібніші, сильніші представники роду чи сім'ї, але градації незначні. А в людини мислячої діапазон — від ідеалів кам'яного віку до космосвідомості, від ніжного романтизму до патологічної злочинності, від забобонів до відчуття спів'єдності суцього. Як же нам сукупно прийти до синтезу? Всім — і божевільним і геніям, бездарним і суперталантам? І чи є прогрес, поступ, як шлях у небувальщину, у неможливість? Що ж воно таке — тайна, яку ми штурмуємо? Синтез випадковостей, конструювання з

елементів, про які ми нічого не можемо сказати, а завтра повинні взяти їх до творчої дії... чи просто розгортання зерна, котре вже несе в собі все, але проявляється відповідно до умов?!

Від цього залежить наше прийдешнє (в тому числі й прорив у зоряну глибіню). Що нас (чи хто?) змушує прагнути далі й далі? Або невичерпна потенція зерна, або наказ когось. Це треба збагнути! Якщо зерно — тоді це іманентна воля нашої суті, наші природні глибини. А якщо наказ? Це може бути наказ паразита у психосфері (або ще десь). Адже виконує людство впродовж тисячоліть містичні, релігійні та інші програми, що йдуть всупереч волі живої природи?!

Для мене — майбутнього психіатра — ця проблема найкардинальніша. Тайна формування психосфери, ноосфери зловісна. Адже в психосфері кожен бачить те, що хоче бачити (або що його навчили бачити). Образи свого мислення, віри, прагнення: християни, аскети, святі бачили чортів або ангелів, індуїсти — девів, ракшасів, Мару, атеїсти — не бачать нічого або хаотичні інтегральні образи власного досвіду. Отже, психосфера, ноосфера — поле, нива, яка вирощує ті зерна, що посіяні соціальною практикою. В цьому надія й печаль! Надія втому, що ми спроможні здійснити прекрасний посів, а печаль при думці про те, який страшний чортополох сіявся віками в свідомість народів. Як же його виполоти?

Відвідали анатомічний музей. Я відзначила в собі дивний психологічний стан: майже нічого не чула, що розповідав професор, а бачила тільки розтерзану людину. Тисячі уламків, шматків, бризок цілого. Цілого! Пронизала яскрава думка: вивчення цілого на основі аналізу дискретних часток — марне. Такий шлях безперспективний. Треба вивчати не те, що складає мене, — органи, клітини, — те, в що входжу я, в чому маю життя, смисл, мету. Лише так можна віднайти правдивий принцип здоров'я. Здорова людина — це така людина, котра перебуває в потоці свого призначення, саморозквітає. Інакше кажучи — радісна людина. Треба медикам, спадкоємцям Ескулапа, шукати джерело радості. Це, основний критерій зцілення!

Чому ж наша медицина так драматизована? Навіть сам антураж поліклінік, лікарень, амбулаторій дуже далекий від творчого принципу зцілення. Щось церковне, щось тривожне й трагічне панує в храмі Медицини. Неприродна тиша, мертвотні кольори, настрій приреченості. "Хворий, як себе відчуває?". А чому не інакше: "Одужуючий, як себе відчуває?". Одне слово, а психорізняця буде вражаюча.

Мені ввижаються храми зцілення, як весняна майстерня Матері-Природи, де вільно, стихійно, щасливо, сміливо міняються й відновлюються живі форми, замінюються ущербні органи, генетично вирощуються нові, динамічніші, еволюційніші. І все це — з піснею, з любов'ю, з колосальною вірою в невмирущість пластичної субстанції життя, а отже — з вірою в те, що кожен хворий повернеться до радісної цільності.

Лікар — поет радості. Ось покликання медицини. Кожне кисле обличчя вже неприйнятне в лікарнях і поліклініках. Втратив радість — кидай медицину, бо твоя діяльність, всупереч твоєму формальному знанню й досвідові, матиме руйнівний

характер. Багато лікарів розуміють це, але ще більше сіють на ниві медицини драконячі зерна приреченості й відчаю. Чи не тому тисячі недужих кидаються в пошуках чуда й зцілення до будь-якого шарлатана, до легендарних бабок-шептух і архаїчних знахарів? Тисячі й тисячі таблеток, ін'єкцій, припарок лише умножать явища руйнації здоров'я, якщо рука, котра їх випикує й подає, не стала рукою друга й носія радості.

Була на концерті Ніни Матвієнко. Мене пронизала проста думка: життя — пісня.

Людина може стати радісним і прекрасним виконавцем (або творцем) тієї пісні. Злитися з життям воедино. Не брати від життя, як мріють прагматисти, все, що можна урвати, а віддавати в його плин свою творчу думку, дію, радість.

Як з кількох модуляцій композитор творить чарівні симфонії та ораторії, так і творці суспільства можуть сотворити унікальні, щасливі мелодії життя — радісні й сповнені любові.

...Повертаюся до гіпотези про еволюційну незавершеність мозку. Відчуваю, що в цьому припущенні — глибока слушність. Мозок лише частка єдиного організму, до того ж наймолодша частка в історичному плані. Істинне мислення, тобто всеосяжне відображення взаємозв'язку індивіда на всіх рівнях організму з космічним цілим, може відбуватися лише при участі всього тіла (від мозку до периферії).

Такий підхід дасть змогу одухотворити, орозумити весь організм. Бо коли якісь проблеми мислячої істоти вирішує лише мозок, все тіло спігне, воно байдуже підкоряється велінню деспота. При екстремальних ситуаціях реакція тіла запізнюється, отримуючи директиву мозку. Те, що мозку може бути "цікаве", тілу байдуже. І навпаки — тілу хотілося б радісної гри в природі, мандрів, любові, динаміки, а мозок прикипів до якоїсь програми або книги, кіно, наркотиків, віровчення... і тоді — прощай, єдність! Мозковий спрут в ім'я якоїсь інтелектуальної химери або умовного суспільного алгоритму поневолює тіло, змушує його деградувати, розривати природну цілість. Достатньо згадати віковічну практику релігій, сектантських груп, бузувірських псевдодуховних течій, соціальних та національних деформацій.

Ця гіпотеза має прями́сіньке відношення до мого майбутнього фаху. Божевілля — це ж перш за все полон у вузької розумової програми, до того ж патологічної програми. Зацикленість на обмежену ідею, якщо вона має навіть космічні масштаби (паранойя тощо). При такій ситуації все тіло перебуває в своєрідній келії самітника, дивлячись у віконце божевільного ченця-мозку на піщані дюни пустелі, чи безлюдні гори, або у вольєри звіринця. Конфлікт мозку й тіла непростий. Відчуваю, що тут — гордіїв вузол проблеми психічних захворювань. І розрубати його можна лише мечем радості. Яка ж є ще енергія в світі, здатна збудити скам'янілий розум і серце до дії, до життя?..

Вважається, що чуття оформляються мозком (все — через нього!). Все — централізовано. Але досвід показує, що кожна частина тіла мислить і відчуває автономно, самостійно. Самодержавство мозку якраз і приведе до того, що людина часто робить те, що гидке або вороже тілу. Смакові, інтелектуальні, сексуальні та інші викривлення вироблені мозком, сформованими патологічними суспільними традиціями. Тіло завжди діє помірно — це показує природа. Щоб повернутися до міри, треба

"кооперувати" мислення кожного органу (шкіри, вуха, носа, ока, язика, внутрішніх органів) з мисленням мозку, щоб він не змушував робити те, що тілу шкідливе або що воно заперечує.

Виховати право "вето" кожного органу. Всяка дія людини має бути монолітна. Все освячено кожною клітиною. Хай радіє все тіло. Досвід показує, що навіть жертвні дії, при яких людина може втратити здоров'я, чи багатство, або суспільне становище, викликають радість всього організму: тіло несе в своїх генетичних і психічних глибинах розуміння праведності тієї чи іншої дії...

"Тілесне мислення" — у дітей, у тварин. Тварини й діти відчувають хорошу людину.

Гарний термін у Реріха: чуттєзнання... Синтез знання й почуття... Знак радісної людини, бо хіба може досягнути чуттєзнання людина, позбавлена радості?

Життя — це гранична пластичність. Минулі геологічні ери підтверджують це. Чи не законсервував цю пластичність нервовий апарат, особливо мозок? Боявся, щоб не втратити себе. А насправді засудив себе й тіло до інволюції, до вічного страху за збереження обмеженого щабля буття.

Шлях до нової пластичності, напевно, лежить через повне розкріпачення думки, а далі — тіла... досягнення тієї всеможливості, котра ембріонально зберігається в мрії, в сновиді, фантазії... Смілива руйнація штампів думки відкриє шлях до всеможливості. Хіба не для цього ми, люди, отримали широку й глибоку свободу дії?..

Знайшла у Гегеля: "Чуттєвість — це незріла думка".

Старий ідеаліст надто обоготворював думку, тим самим возвеличуючи себе, свій грандіозний синтез сучасних йому знань. А мені здається, що все навпаки: думка — це звужене, спеціалізоване почуття...

Саме інструментом почуття твориться еволюція, вся краса природи і сама людина. Любов, якою починаються і творяться живі істоти й світи, — це повнокровне почуття; хіба можна уявити раціональну любов?

А мисль дуже часто — це спекуляція, прагнення до логізації, до вияснення причинності, сумніви, вагання, непевність, схематичність, пунктирність, відсутність викінченості.

Тут ламали ногу багато мислителів. Їм здавалося, що "стерильність" мислі — свідоцтво її "висоти" й "божественності". Але ж ця "чистота" складалася лише з анемічних пунктирів, в суті своїй була мізерністю, антижиттєвістю. Можна згадати безліч філософів — від Канта до К'єркегора, від Шопенгауера до російських екзистенціалістів, — всі вони були далекі від радісного таїнства життя, всі живилися "мудрістю" інтелектуальних сутінок. Діалектикою живої природи тут і не пахло.

Це треба збагнути глибоко. Особливо нам, майбутнім лікарям, котрі бажають знайти причини багатьох психічних зрушень і патологій. Ідеалізм обезкровив природу, побудував містичні лаштунки "богів", "девів", трансцендентності, потойбічності, алгоритм "втечі в свободу", в "ніщо", в "досягнення абсолюта". Механічний матеріалізм кинувся у протилежний бік, освятив форму, забувши про духовний плід, про таємничу квітку буття. Треба діалектично (навіть полілектично, як каже прадід!) злити все

воедино, синтезувати в одності суб'єкта й об'єкта, відтворити радісне життя цільності.

...Сміх — радість! Я відчула це дуже на вечорі гумору. Читали жартівливі вірші популярного сатирика. Грубувато, але в дусі народних традицій. Спостерігала, як поволі в залі створювався заряд (психозаряд!) сміху, акумулювався, громадився, перехлюпував через край. Дуже реальний енергопроцес. Жаль, нема таких приладів, що фіксували б психоенергію (а тим більше — енергію сміху-радості).

Навіть мізерні, гидкі людці, сколихнуті сміхом, відчувають доторк радості. Але істоти, тотожні радості, сміються щасливо, а істоти, ворожі радості, — істерично трясуться. Це — пароксизми сміху. Та в будь-якому випадку сміх є оновлення, оздоровлення. Можна радити хворим більше сміятися, більше прагнути до радості, уникати печалі, песимізму, гнітючих думок...

Жаль, але треба визнати, що більшість сучасних гумористичних творів — лушпиння. Так — гигикання! Хочеться олімпійського сміху, гомеричного реготу, який трясє небо й переплавляє плоть!..

Такий сміх, котрий воскрешає з мертвих!..

...Знайшла в міфах прадавньої Індії чудовий твір. Там розповідається, як Вішну втілювався на Землі вепром, щоб змагатися з драконами. Перемігши потвор, верховний бог одружився з дикою свинею і, наплотивши поросят, розкошував дружньою сім'єю, рохкаючи в болоті.

На небі сполошилися: чому Вішну не повертається?

Послали вісників, вимагали: вернися на небесний трон!

Вішну-вепр завжди відповідав: "Дайте мені спокій. Мені гарно з моїми поросятами. Не хочу знати якогось неба".

Тоді на Землю зійшов сам Шіва, ударив тризубцем у бік Вішну-вепра. Дух бога вийшов з поверженого тіла, поглянув на труп кабана, в якому був поселений, засміявся і піднявся в небо...

Чудово! Тільки індуси так іронічно можуть трактувати найвищі духовні проблеми. Цей міф стверджує, що лише погляд сміху, радісний погляд самооновлення, погляд парадоксу може спонукати, змусити інерційну структуру самоліквідуватися. Навіть божественна сила, замкнена у якійсь узгодженій, обмеженій структурі, самозберігається і самовихваляється. Отож, щоб її творчі сили могли саморозкритися, рушити до іншого вияву, потрібен потужний сміх, необхідно збагнути абсурдність того, що є, і потребу того, що визріло. Сміх дає вибір радості. Мені здається, що хворий, який гумористично ставиться до своєї недуги, який може сміятися, — уже на шляху одужання, зцілення...

Можна згадати, що кати й мучителі всіх часів були дуже пісними, печальними й злобними людьми. Страх і сміх — несумісні!..

...Прочитала цікаві легенди про Січ. В тих оповідях славетне козацьке побратимство визначається, як вияв стихії сміху-радості. То був історичний феномен радості буття, його динамічної веселої сили. Тим і велике це явище — щирим віковим сміхом, хоч він і йшов поряд з мороком, полоном, нападами, боями. Старий

характерник говорить козакові, який сумує за своєю дівчиною, захопленою в полон татарами:

— Допустивши сум до серця, ти сієш в ньому слабість! Сміх — то сила. А печаль — пече! Якщо ти в бій ідеш із злом, для помсти, щоб вдовольнити свою ненависть, — то й сам загинеш! А підеш для радості, щоб визволяти друзів і сміятися смерті в лице, — тоді, вона тебе обмине, бо як же можна знищити козака, котрий сміється в бою? Сміх — то насамперед життя! Хто вічно сміється — той вічноживущий...

Чудово, чудово! Може, воно й "ненауково", може, критики й піднімуть довбні над такими твердженнями, але я, майбутній лікар, обома руками голосую за такі твердження, за таке розуміння сміху-радості.

Від ніжного сміху зірок, який чув маленький принц Сент-Екзюпері, — до реготу громів і водоспадів, від поетичного "плач буде, сміх буде перламутровий" — до тихої усмішки немовляти...

Печаль — то втрата енергії сміху. То — рутина, болото. Сміх — водограй сили!..

У природі можна спостерігати сміх як концентровану гру. Токування у птахів, сексуальна гра, жирування у тварин, у риб, любов комах і квітів, буяння, розквітання зела, дитячі буйнощі, а в людей — свята, містерії, колядки, танці, весілля, жарти.

Сміх — вибух таємничої сили життя.

Навіть образно можна сказати, що світ твориться сміхом природи — радісним сміхом, бо всі його їдкі видозміни — то вже підробки мороку, обману, песимізму, озлоблення. Це вже псевдосміх! Це вже на-смішка, як, наприклад, на-силля! Сила — це чудово, а на-силля — то вже мерзота!

Згадується вислів Достоевського: "Краса рятує світ".

Реріх: "Усвідомлення краси рятує світ"...

Безумовно, великий художник точніше висловив рятівну динаміку краси: щоб вона подіяла, її треба усвідомити.

Але я (хай пробачать мені великі творці!) хочу додати, що краса нікого не зворушить, не здійснить перевороту в душі, якщо до неї підходить свідомість холодна, сумна, зловна, ненависна, байдужа. Щоб усвідомити рятівну функцію краси, треба до неї підійти з радісним серцем, з веселим дитячим сміхом, який введе красу в чудову еволюційну гру.

...Перечитую свої записи. Задумалася. Щось мене тривожить у всіх цих визначеннях — радість, краса, любов! "Краса рятує світ", "усвідомлення краси рятує", "радість — це життя" і так далі... Чи не шкодять словесні формули розумінню того, що потрібно нам тепер? Тут проситься щось таке, що мовчить про себе, але необхідне, як повітря, вода, їжа. Ми називаємо це необхідне "любов'ю", "щастям", "радістю", "красою", "правдою" і так далі, все великі, гучні слова, урочисті визначення. Але, давши такі визначення, акцентуючи їх, як щось надзвичайне, святкове, ми змушуємо свою свідомість ставати на котурни, напружуватися, втомлюватися...

Уявити собі, що дихати треба урочисто, святково, напружуючись і молитовно роблячи кожен вдих і видих? Жити б перехотілося від такої священної процедури!

Найпотрібніше повинне бути звичайним. Утвердивши молитовне ставлення до високих понять та ідей, люди віддалили від себе духовний світ, почали тікати від урочистих понять, як від чогось набридливого, що змушує напружуватись і тріпотіти. Лише окремі подвижники та мислителі розуміли, що найсвятіше перебуває у найпростішому, у повсякденному, що найвищі ідеали треба ввести в життя з такою необхідністю, як повітря, воду, щоб вони були в серці, в кожному помислі і стали долею і водієм, а не ритуальністю, не холодною вправою на лояльність у храмі чи на трибуні...

Йога квітки. Квіто-йога.

Вона мені мариться у снах, в уяві. Найприродніший метод самолікування, самозцілення, саморозкриття. Донести до людини думку про те, що все необхідне нам уже є, воно оточує нас, треба лише побачити, збагнути, усвідомити. Квіти однією лише присутністю уже лікують нас, оздоровлюють, роблять кращими. І все це — поза свідомістю. А якщо збагнути всю грандіозність проблеми свідомо?

У шумерському епосі знайшла фразу: "Життя вічне тому, що уникає повторень".

Мабуть, і прекрасне вічне тому, що його неможливо повторити. Квітку можна скопіювати, але це вже не та квітка! На широкому полі мільйони квіток — волошок, маків, сокирок, але кожна з них унікальна.

Ось тобі й початок для усвідомлення Квіто-Йоги.

Прекрасне лише те, що з'являється один раз. Те, що існує мить. І воно — вічне. Бо вічність — то мить.

Те, що повторюється, щезає. Повторення — хвиля. Хвиля смертна.

Вічне — цільне, монолітне, унікальне, отже — миттєве.

Життя — це унікальна мить. Воно уникає повторень, тому воно вічне.

Те, що відбулося раз, уже вічне. Плаче за ним лише плинна свідомість, котра хоче повторень. Пам'ять — зброя свідомості, але навіщо життю пам'ять, коли воно вічне? Мить — єдина, всебуттєва — охоплює космос. Ти завжди з нею, бо ти, твоє життя — це вічна мить радості...

Саме в унікальності тайна життя. Чи не марні наші спроби відтворити його, пізнати? Що означає пізнати? Мати можливість порівняти з чимось і відтворити: а відтворення — вже смерть! Відтворити унікальність — абсурд. Розкрити тайну, яка виходить за межі штампу, стереотипу, шаблону, повтору.

Кожна билинка, клітина, комаха, а тим більше кожна людина — вічна мить в індивідуальному вияві, в особистому згущенні, концентрації. Саме життєвість, унікальність дає вияв особистості. І це є основа краси. Повторене вже позбавляється особистості. Отже, воно позбавлене краси. А відтак — смертне...

Мені здається, що всі мрії кібернетиків про творення, "штучного розуму", а тим більше особи — марні: можна створити механізм для прискорення інтелектуальних операцій, які марудно виконувати людині, але відтворити свідомість індивідуального живого вияву — даремний намір. Особа — то мить, котра зв'язує вічність минулого з вічністю прийдешнього. Вона вже є, тому відтворити її — то сотворити з нічого, як це робив біблійний деміург.

Ура! Чудові новини. Повернулася з рідного села Галя, розповідає, що відвідала на хуторі Ведуни діда Редька. До речі, він не Редько, а Радько. Химерне перекручення, започатковане ще в дитинстві. Сам дід розповів Галі, що був він дитям веселим, буйним, вертким, непосидющим, радісним. Тому й назвала його рідна бабуся Радьком, тобто таким, що вічно радіє. Але дівчата, а згодом і дорослі, переробили Радька на Редька. Так те прізвисько й прилипло. "Редька ближча душі людей від радості", — сміявся дід.

Галя ходила в пушу з своїм троюрідним братом. В лісі ще не зійшли сніги, їм довелося шурхати по цільному насту. Хатинка дідова схожа на грибок-боровичок, сам він подібний до кульбаби — таке веселе сиве сонечко, їжакуватий лісовичок. Випромінює усмішку і доброзичливість, як трояндова квітка ніжний запах. Тільки встигла Галя ступити через поріг, як дід Радько, котрий розтоплював маленьку піч, не обертаючись до гостей, запитав:

— Чому ж подруга не приїхала?

— Яка подруга? — здивувалася Галя.

— А та, котра послала тебе сюди...

— Звідки вам відомо, що мене послала подруга, а не друг? А може, я сама вирішила до вас навідатись?

— Ото загадка, — хитренько сміявся дід, повертаючи до гостей приязне волохате личко. — Невже для цього слідчого треба? Ти ж із сусіднього села, якби хотіла — давно б сама прийшла. Похвалилася в Києві, що є в наших пушах унікум, от і загорілося твоєї подрузі: поїдь та взнай! Подрузі, подрузі, дівчино, бо друг сам би приїхав. Ну що — одгадав? Хе-хе! Сідайте проти вогню та грійтеся. А подрузі можеш передати: хай приїжджає, я вже давно чекаю її.

— Як то чекаєте? — сторопіла Галя. — Хіба ви її знаєте?

— А хто чекає лише те, що знає? — радісно запитав дід. — Навпаки, ми ждемо несподіваного. От вона й буде такою несподіванкою. Хай тільки дивиться не дивлячись і слухає не прислухаючись...

— А що це означає? — збентежилася Галя.

— Те ж саме, що і в казці: піди туди, не знаю куди...

Галин супутник сидів на лавці, старався збагнути суть химерної розмови, дурнувато усміхався. Дід Радько витягнув з печі горщик з пахучим трав'яним настоєм, розлив у череп'яні чашки, поставив на стіл довбанку з медом. Гості випили напій, ніби зарядилися легкістю, радістю, спокоєм.

— Може, розказати, чому подруга хоче зустрітись з вами? — запитала Галя.

— Не треба. Ти вже мені все сказала про себе. А подруга скаже сама.

— Я ж про себе мовчала...

— Говорила, говорила, доню. Людина кожної миті щось промовляє.

— А коли їй можна приїхати?

— Тому, хто приїхав, нащо питати — коли? — засміявся дід. — Він завсіди тут. Так і скажи подрузі: вона давно приїхала. А інше додумає сама.

Не спалося, думала про діда Радька, про його таємничі натяки. Чи справді він така мудра істота, чи такий собі лісовик-балагур, котрий в самотині та відлюдді виробив оригінальний метод єднання з людьми? В душі тривожно й радісно. Серце віщує щось небувале. Як гарно сказано: дивитися не дивлячись, слухати не прислухаючись. Саме так: дивитися не оком фізичним, а всім єством, всією сутністю, бо таємниця не відкрита оку.

Мама прислала виклик і візу. В червні полечу до Індії. Чи пощастить мені за два тижні бодай вдихнути аромату тайни, що сповиває чарівну Аріаварту? Треба подумати, куди поїхати, бо можна віддати час перегляду тривіальних речей, а до головного навіть не торкнутися.

Підганятиму знайомство з хінді, повторю англійську. Переглядатиму фільми, озвучені цими мовами, щоб відчутти природність, органічність вимови, ввести їх у свідомість...

А як же поїздка на Волинь?

Доведеться це зробити влітку, після повернення з Індії. До діда Радька треба їхати в цілковитому спокої, без сум'яття й непевності.

Знову були в психіатричній лікарні. Особливо цього разу вразив лемент у палатах. Божевілля — це лемент, відсутність спокою, тиші. Лікар повинен повернути хворого в тишу, в мовчання. Надмір слів та імен, покликів і суджень, багатослів'я й хаотичність програм — все це непомірний тягар для багатьох психік, не загартованих тренуванням мозку, напруженим мисленням.

Лікарю, сотвори тишу, першородне мовчання. І в тиші хай пролунає твоє творче слово: бути світлу! І з хаосу божевілля ти виліпиш нову істоту — радісну, дитинну, довірливу. І поведеш її до нового світу. Тільки не провокуй зціленого друга заборонами, бо тоді знову настане мить розділення на "добро" й "зло" і знову безумство падіння кине душу, яка довірилася тобі, у пекло мук і страждань.

Сиджу в літаку Москва-Делі. Більшість пасажирів сплять. Ззовні — шістдесятиградусний мороз і ніч. А внизу — суцільна пелена хмар. Під ними — Гімалаї. Все так просто, навіть тривіально: зручні крісла, пригашене світло, далекий гул моторів. Тисячі кілометрів простору і віки найдивовижнішої історії під крилами нашого лайнера, а пасажирам до всього того байдуже! Якби існували легендарні рай і пекло, невже вони спали б у мандрівці до них? Зовнішні, поверхові, повсякденні програми й уподобання володіють психікою людей, а значуще, глибинне, парадоксальне, унікальне залишається непоміченим. Як сказав дід Радько? "Дивитися не дивлячись". Багато людей дивляться лише на поверхню речей, а те, що за стінкою амфори віків, залишається в самотині й таємничості. Хто розпечатає ті амфори, хто ковтне вина тисячоліть?

Сотні вчителів, тисячі святих і адептів, махатм і архатів, йогів і шукачів істини виходили з лона великої Індії, терзали своє серце недосконалістю буття, мурували духовні підвалини для нового світу, для творення казкової країни Шамбали, де зосередиться потужність еволюційної блискавиці, здатної спопелити морок віків! Які

реалії лягли в основу таких сподівань? Чи є центр, де зосереджено таку концентровану силу мрійників та сячів радості?

Треба попросити маму й тата, щоб повезли мене в Пондишері, в Ауровіль, до ашраму Ауробіндо. Великий мислитель віддав усе своє життя, щоб розгадати тайну людської свідомості та її призначення: це те, що мене цікавить насамперед. Всі проблеми людства — то проблеми свідомості, бо хто за межами свідомості, тому вже нема потреби розв'язувати будь-яку проблему...

Дивна знемога. Потік ласкавої енергії. Подих невідомих квітів. Вітання незнайомого друга, але в чомусь близького й рідного. Що це?..

Задрімала. І привидівся цікавий сон. Ніби стою я на березі Дніпра, бачу Дивич-гору, правобережні кручі. Все так, як завжди. Раптом кручі починають рости, сягають неба, пірнають у хмари. Чути потужний голос (поза мною чи в мені?): "Ось твої Гімалаї".

Прокинулася від того голосу. Щасливо засміялася. Справді, який чудовий символ! Ми шукаємо за морями, в піднебессі, у глибинах віків, а розгадка ж, мабуть, там, де ти народився й зріс. Адже світ єдиний, і якщо Гімалаї знають таємницю буття, то її неодмінно знають і дніпровські гори. Радісно!..

Позаду — щастя зустрічі з батьками, відвідування делійських музеїв, архітектурних комплексів. Чомусь все те для мене — ніби миготіння тіньових зображень на стіні. Здавалося, що все це давно було. Мама гнівалася, спостерігаючи мою байдужість, та її втішила тим, що приготувала комплімент:

— Моя старша Русаліє, ти — найкращий храм у Всесвіті. Хто бачив тебе, а тим більше, хто народився від тебе, той байдуже обмине найхімерніші храми Землі!

Тато, слухаючи мою тираду, сміявся до сліз, його смагляве обличчя сяло іронією й захватом:

— Ну лисиця! Ну донька прадавньої Майї! Справжня міфічна апсара. Отаке породження циганської й хіндустанської крові. Спробуй їй щось заперечити!..

— Цигани та індійці — то струмки однієї ріки, — зауважила я. — Я тільки синтезувала краплі, котрі колись роз'єдналися. А якщо взяти до уваги гіпотезу, по якій арії прийшли з Подніпров'я, тоді, справді, Гімалаї і дніпровські кручі — одне ціле...

І я розповіла їм про свій сон під час перельоту.

Мама пропустила мою розповідь мимо вух, а тато чомусь поглянув на мене уважно й тривожно, проте нічого не сказав. Тільки обняв мене і ніжно поцілував у чоло.

Побувала в Пондишері. Поклонилося праху Шрі Ауробіндо й Матері — засновників ашраму. Говорила з літнім гуру, одним з тих, хто слухав учителя, знав його особисто, брав участь у трансформації, що була основною турботою мислителя та його супутниці.

Гуру коротко виклав мені основні тези ідей Ауробіндо (взагалі це не практикується, бо все, що треба, надруковано і брошури та книги можна придбати в необмеженій кількості; проте чомусь до мене поставилися винятково чутливо). Коротко це формулюється так: людина перебуває на складному перехресті, де їй треба правильно (і в короткий час) вибрати напрямок дальшої еволюції. Помилка у виборі означатиме катастрофу. Точний вибір — інтенсифікує саморозкриття людини й підніме її до висот

суперсвідомості, надрозумності. Це буде побудова нового неба й нової землі, навіть формування нових законів природи, оволодіння пластичнішою матерією прояву. Ауробіндо планував особисто здійснити трансформацію, щоб ввести в історичний процес нове тіло, взірець нової людини.

— Чому ж цього не сталося? — запитала я обережно.

— Загальний психічний стан вітальності й ментальності недостатньої висоти, щоб підтримати трансформацію, — відповів гуру, спостерігаючи за виразом мого обличчя. — Це можна ілюструвати такою картиною: його заліз у асенізаційну яму і, вібруючи всім тілом, хоче створити довкола себе такий проміжок, щоб шкіра його була чиста. Як гадаєте, легко цього досягти?

Уявивши те, про що він сказав, я здивувалася:

— Навіщо ж тоді цілі трактати для опанування такою "вібрацією"? Може, краще спочатку очистити яму, вигребти її. А ще краще — не лізти в неї...

— Земля хвора, — суворо відповів гуру, хоч з обличчя його не сходила усмішка. — Її треба лікувати, вернути до нормального еволюційного стану. Справа в тому, що панацея для одужання ще нікому не відома, хоч безліч святих та адептів хвалилося, що знають ліки для зцілення земної сфери. Ми шукаємо майже наосліп. Ваша країна пішла шляхом зовнішнього пошуку. Ви хочете сформувати новий тип людини через ліквідацію класових, національних та расових антагонізмів. Ауробіндо ж хотів оволодіти вищим ступенем свідомості, при якому людині-деміургу буде підвладна сама основа матерії. Ми не можемо чекати милості від інших світів, а час не жде!

— Учитель не досягнув мети, його супутниця, обіцяючи завершити завдання, теж покинула цей світ. Де ж гарантія того, що вони обрали правильний напрям? А тисячі послідовників будуть "трястися" у асенізаційній ямі, як ви кажете, і від цього світові анітрохи не полегшає.

— Гарантії у вічності нема, — скупко всміхнувся гуру, довірливо поклавши суху долоню на моє плече. — Та й нащо шукачеві гарантія? Хто йде у бій, знаючи наперед, що залишиться живий і неушкоджений, той уже не має права називатися воїном. Це просто блазень. Таких блазнів багато в історії. У ваших очах, дівчино, я бачу вогонь вічного пошуку. Це буває не часто. Багато птахів посилає Велика Матір увсїбіч, щоб несли вони вістку про наявність острова, де можна посіяти нову ниву життя. Може, вам пощастить принести таку вістку? Вірте в таку можливість...

Прощаюся з батьками. Мама плаче, сумує за Дніпром, за Україною, за прадідом. Каже, що не простить собі, якщо ще раз не побачить його. Обіцяє, що приїде з татом найближчим часом.

Знову літак Делі-Москва. Поруч зі мною сидить учений з Папуа, доктор математики Боголо. Розговорилися, він добре знає російську мову. Каже, що років двадцять тому був у Києві, виступав у Інституті кібернетики з доповіддю про альтернативну математику. Тоді його майже не зрозуміли, хоч і було віддруковано препринт, а основні ідеї мають своїх апологетів у Радянському Союзі. Боголо вже давно приятелює з українським ученим Борисом Гуком (я чула про нього), разом вони готують

революційний переворот у кібернетиці та математиці. Тепер настає час конкретного втілення ідей Боголо-Гука в нові комп'ютерні системи.

Я дуже далека від точної науки, але те, що папуас розповідав, мене заінтригувало й схвилювало. Відчула, що "математика любові", як назвав її Боголо, має якесь безпосереднє відношення до моїх пошуків і проблем. Хотілося знати, як він прийшов до таких парадоксальних висновків, де вчився, хто його батьки. Мені було незручно розпитувати про це, та Боголо легко й весело згодився задовольнити мою цікавість. Ось що він оповів...

"...Я народився й виростав у джунглях Нової Гвінеї; сучасна назва — Папуа. Моє плем'я називає цю землю інакше, і передати назву вашою мовою або мовою інших європейських народів неможливо. Вас це дивує? Справа в тому, що назва міняється в залежності від настрою і духовного стану того, хто вживає це поняття. Грубо це можна ілюструвати так: ви кохаєте жінку або чоловіка, називаючи об'єкт свого почуття найніжнішими словами; збайдужівши, звертаєтеся до нього спокійно і коректно або, в крайньому випадку, холодно; зненавидівши, вигадуете найдошкульніші епітети, лайливі прізвиська, і всі ці три стани стосуються однієї й тієї ж особи. Те саме в нашій мові: ми називаємо рідну землю доброю сотнею імен, залежно від свого сиюхвилинного ставлення до неї...

Мій рід етнічно споріднений з племенем фору. Можливо, ви чули що-небудь про нього. Це плем'я прославилось унікальною хворобою куру: хто захворіє нею, той починає невпинно сміятися, шалено реготати, і цей сміх неможливо припинити. Такі недужі підлягають табу, вони ізолюються і в конвульсіях сміху помирають у гущавині джунглів. Дивна патологія, навіть з огляду на те, що наше плем'я відзначається глибоким оптимізмом і життєрадісністю. Ви читали про цей феномен? Ах, ви майбутній лікар? Тоді така інформація вам, безумовно, цікава. Проте я ухиляюся вбік, повернуся до розповіді про себе...

Мій рід обнімає певний ареал джунглів і гір у верхів'ях ріки Сепіх (в нашому наріччі назва теж інакша). Ви знаєте географію нашого острова? Це північна сторона, східніше лежить берег Миклухо-Маклая, вашого знаменитого земляка. Хоч наш рід і мешкає в глибині джунглів, але слава великого вченого й друга нашого народу докотилася й туди, для нього у нас є навіть кілька специфічних імен, котрі можна було б перекласти як "великий дух", "людинотворець", "мандрівник над віками" і багато інших. Коли я пізніше познайомився з повною біографією Маклая, то зрозумів, що він справді є одним з найщиріших людей планети, бо, перебуваючи в антагоністичному середовищі, зумів прорвати шкаралупу психічних трафаретів і відчув спів'єдність роду людського. Вперше ступивши на вашу землю, я відчував вдячність до народу, котрий народив нашого вічного друга; у мене було відчуття, що замикається якесь титанічне коло єднання...

Так от, мій рід живе відокремлено від інших родів племені. Тут кілька причин: по-перше, старійшини передають з покоління в покоління легенди про особливе походження нашого роду від зоряних патріархів; по-друге, всі чоловіки роду належать культу вогню. Ви здивувалися? Я коротко поясню. В науково-популярній, а інколи і в

науковій літературі зустрічаються описи так званого "феномену вогнеходіння". Все це релікти прадавнього знання, котрі залишилися навіть у Європі. Ви, напевне, читали про "нестинарів" Болгарії? Отож всі чоловіки нашого роду — вогнеходці. Проте цей феномен лише невелика частка всеосяжного культу вогню. О, бачу, що ваші очі загорілися! Це означає, що ваша духовна стихія — полум'я. Та і весь ваш етнотип — сонячний, вогняний. Слухайте ж далі. Коли настає статева зрілість, хлопчиків ізолюють у джунглях і посвячують у таємницю вогняного знання. З вогнем еднаються, спілкуються, розмовляють. Ви вражені? Так, так, у нашого роду є знання мови вогню. Ні, ні, це не символічний ритуал, це справді визнання того, що вогонь, як сутність, наділений розумом, свідомістю, що він діє цілеспрямовано й суверенно. Для нас це поза всякими сумнівами й науковими спекуляціями. Адже ви не сперечаєтесь про необхідність води, повітря, не заперечуєте цілковитої необхідності рослинного світу для життя людей, не повстаєте супроти твердження про центральність Сонця у нашій системі. Так і для нас знання про мудрість вогню, про його примат у бутті світу є вродженим знанням, котре свято оберігається.

Після ритуалу ініціації хлопчиків починають навчати мови вогню. Бувають випадки, коли полум'яна стихія не приймає психічної суті того чи іншого кандидата: старійшини визначають це з допомогою лише їм відомих знаків, і такого хлопчика назавжди відправляють до інших родів. Вважається, що вогненна психосфера роду повинна оберігати монолітність. Такий хлопчик не є ущербний, просто він належить іншій стихії — може, воді, може, повітрю чи землі: в інших родах йому знаходять достойне місце.

Відчуваю ваше недовір'я. Ви не збагнете, що означає "розмовляти з вогнем"? Постараюся пояснити. Мова вогню передбачає опанування таким психостаном, який відповідає цій стихії. Специфіки всього процесу посвячення я не відкрию, це — таємниця роду, і порушити заборону — означає одне: загинути страшною полум'яною смертю. Гине і той, хто зрадив, і той, хто незаконно дізнався про секрети вогнеспілкування. Тут відсутня містика. Просто ви входите до порохового погребу з смолоскипом: про результати можна догадатися. Щоб діяти вміло з високими електронапругами, треба знати техніку безпеки. Така техніка безпеки є і в огнезнанні. А її передають лише око до ока, від учителя до учня. Посвячені впродовж певного періоду привчають свою свідомість до вогненного стану. Тут і зосередження на полум'ї, і вивчення безлічі градацій багаття, і вироблення в собі тотожності цій творчій та руйнівній стихії. Учні осягають такий стан, коли все земне, водне, повітряне, буттєве, тілесне забуте, відтіснене за межі усвідомлення, і тоді вогонь стає дзеркалом душі й розуму і налагоджується обопільна вібрація взаєморозуміння. Тоді можна почути полум'яне слово, і племінь відповість на твої запитання. Тільки рівень спілкування передбачає такий зміст, котрий не має відповідників у повсякденних інтересах звичайних людей. Ви не подумайте, що посвячені стають особливими знавцями таємниць неба і землі. Оволодіти вогняною стихією може й примітивна сутність, але, як я вже сказав, вона повинна опломінитись...

Тепер про себе. Коли наша група хлопчаків скінчила цикл посвячення, настала

пора для завершального ритуалу — вогнеходіння. Це мало відбутися на одному з численних островів архіпелагу Папуа, що лежить на північ, в Новогвінейському морі. Кілька днів нас готували, розмальовували спеціальними барвниками, одягли у балахони, виткані з лика рідкісного дерева чуру. В дорозі ніхто не смів глянути на обличчя учнів.

Протягом тижня ми добиралися до моря, потім пірогами пливли до священного острова. Там проживали тільки хранителі вічного вогню і з десятків воїнів-охоронців ритуального комплексу. Острів всуціль заріс джунглями, лише в центрі його, поміж скелями, викладено велетенське коло з плоских каменів, а довкола — побудовано кілька священних куренів, де мешкають старійшини і учні готуються до вогнеходіння.

Шість днів тривала підготовка. В цей час ми нічого не їли, не розмовляли, повністю поринувши у стан відстороненості від усього побутового, у мрію про вогнекрилість. Так, так, я недарма вжив цей вираз. У нашій мові цей стан називається ще химерніше, але ваше поняття вогнекрилості дуже близьке до того відчуття, котрим повинен опанувати кандидат на вогнедруга. Вогнедруг — ще один специфічний вираз...

Тим часом старійшини розпалили велетенське багаття, що горіло шість днів і ночей. Коли його розгорнули, каміння було розпечене до білого кольору. Самі можете зрозуміти, яка це температура. Звичайні люди неспроможні наблизитися до полум'яного кола навіть на п'ять метрів.

Ми всі перебували в своєрідній дрімоті, з неї нас вивели звуки барабанів і мелодія ритуальної пісні. Найстаріший вогнеходець патріарх Догало звелів учням узятися за руки; танцюючи й співаючи, ми поволі наблизилися до сліпучого кола. Я відчував наростання напруги в усьому тілі, в кожній клітині. Незбагненна сила витискувала з мене страх, хитання, природний інстинкт самозбереження. Натомість вливалось почуття відчайдушності, радості, окриляючої веселості. Полум'яний круг став калейдоскопічно мінитися різними барвами, і я відзначив, що то вже не розпечене каміння, а титанічний вінок з білих лотосів. На пелюстках квітів мерехтіли прозорі, прохолодні росинки, хвилі ніжного запаху сповивали свідомість втіхою й спокоєм. Я взявся за руку Догало і ступив слідом за ним на квіткове поле, ведучи за собою інших учнів. Ми танцювали в потоці ейфоричного фіміаму і приємної прохолоди. Зупинився час, зник довколишній світ. Був лише священний танець, щастя окриленості, радість дивної невагомості, при якій розтає тіло і ти відчуваєш себе вільним. Вільним не від когось чи для чогось, а просто — вільним...

Під час танцю мені було видіння. В центрі квіткового кола виник полум'яний юнак і наблизився до мене. Я збагнув, що це — персоніфікація вогню, бо й раніше таке траплялося зі мною при психоконцентрації. Він сказав... ні, ні, це не були звичайні слова... я просто зрозумів те, що вогонь мені передавав...

— Приготуйся до далекої мандрівки, — промовляв він. — Ти станеш моїм посланцем у світ, здійсниш моє веління. І хай моя воля і твоя будуть нероздільною волею.

— Куди я маю пливати? — Моє запитання викликало у вогню вибух веселощів. — І хто мені скаже, в чому твоє веління?

— Для вогню відсутні поняття — куди й навіщо! Я просто спопеляю те, що горить. Правдиве не згорає, бо вогонь не спалює лише вогню. Чуєш? Поглянь довкола — ти танцюєш на пелюстках лотоса: якого ще веління треба? Вогонь твого розуму й серця стане пахучими квітами для людей. Іди й відкинь страх...

Юнак зник. Потроху затихали барабани. Ми, танцюючи, зійшли з розпеченого каміння. Вслід нам дихнуло нестерпним жаром. Вже за колом пекучості я жахнувся: як моє тіло витримало таке пекло?

Старійшини оглядали наші підшви, обмацували тіла. Догало пильно зазирнув мені в очі, ніби відчував, що я був свідком видіння. Проте промовчав. Ще кілька днів ми проходили завершальний цикл вогняних повчань, про них я не маю права говорити, бо це — таємниця роду.

Потім ми вирушили назад. В морі Папуа нас застала буря. Смерч підняв пірогу в небо, закрутив. Я втратив свідомість і отямився лише у воді. В небі мерехтіли вогні блискавиць, високі, як гори, хвилі кидали мене з гребеня на гребінь. Довкола не було жодного уламка піроги, жодного учасника священної церемонії. Загинули вони чи ні — хто міг мені сказати? І тут я згадав слова полум'яного юнака, котрий привидівся у вогненному колі. Невже таким страшним чином я маю виконати його веління? І в чому воно полягає, якщо наді мною нависає щохвилинна смерть?

Та довго мені не доводилося думати. Я повинен був змагатися з безжалісною стихією води. Плавав я, мов риба, без їжі й води ми при тренуваннях обходилися впродовж двох тижнів. Тому страху не було. Так носила мене негода кілька діб. Свідомість затьмарювалася, я почав знемагати.

Не стану втомлювати вас описом моїх тортур і психопереживань. Незабаром мене підбрала шлюпка з англійського корабля. Кілька тижнів я перебував у шоковому стані. Повністю прийшов до тями в Лондоні. Врятував мене лікар корабля, який був людиною чуйною і гуманною, до речі, він прекрасно знає історію пригод Маклая і глибоко шанує вашого земляка.

Спочатку хотілося повернутися додому, у рідні джунглі та гори. Сум душив мене. Потім згадалося видіння, сумління підказувало, що недарма доля привела мене в західний світ. Мій рятівник почав навчати мене мові, потім запропонував учитися. Минули роки. Коледж, університет. Ще в коледжі професор математики Коуел звернув увагу на моє дивне мислення при засвоєнні його науки. Суть в тім, що я глибоко здивувався, коли дізнався, що європейська наука, та й звичайна повсякденна свідомість, оперують з так званими "множинами", а отже — з числом. Для моєї свідомості, вихованої традиціями ізольованого роду папуаського плем'я, світ був єдиний, нерозірваний, цільний. Все переходило у все, грані розмивалися, я підсвідомо бачив цей одвічний взаємоперехід, а там, де його не було видно, такий процес домислювався як цілком природний і необхідний.

Окремість для мене була відсутня. Отже, відсутні й числа.. Кожна річ, явище, істота — унікальні. Абсурдно говорити — 3, 4, 20 чи 100 людей. Для мене кожна людина з гурту була конкретним іксом, ігреком чи зетом. Якщо ви запитаете людину з

нашого роду, скільки вона знає родичів, ви отримаєте дуже деталізовану відповідь, з якої дізнаєтесь ім'я кожного родича, його характеристику, звичаї, наявність у його сім'ї тих чи інших дітей, предметів, житла, вміння полювати чи збирати плоди у джунглях. Але жужмом рахувати кількість людей нам і на ум не спаде. Це — страшне збіднення реальності. По-моєму, у ваших дітей ще залишається ця реліктова звичка: знати точно назви ляльок, іграшок, їхні характеристики, абсолютно ігноруючи кількість. Вже пізніше мозок поклоняється числу, бо цей шлях набагато простіший: він дає змогу підмінити глибинне розуміння реальності його обмеженою числовою моделлю.

Професор все допитувався, як ми долаємо труднощі, коли треба щось сказати про велику групу людей, воїнів; предметів, наприклад, — 300, 500, 1000? Або про купу плодів — 10000? Чи про сотні списів, пірог, ножів?

Я пояснював, що у нас відсутній кількісний аналіз цілості, а є стан, рівень, ритм, аналогія, тотожність, уподібнення. Наприклад, в Європі кажуть: така-то година ранку, дня, ночі. В цьому визначенні відсутня конкретна характеристика ситуації. У нас є безліч визначень ритму пори року або доби, зоряної, місячної, сонячної ситуації. Наприклад, сонцеокорозплющеність, тобто пора, коли світило прокидається зі сну. Для вас це комічно, а для нас природно й лірично. Або зітхання сонця, розчісування золотого волосся, райдужнопісенність (коли пташки зустрічають світило на світанку), танець сонця, сніданок сонця, вихід в небесну дорогу і багато, багато інших понять. Одне таке поняття дає точну характеристику, де сонце перебуває на небосхилі, який саме це пункт добового ритму, чи гаряче надворі чи прохолодно, прогноз погоди і безліч інших визначень, і все це не абстраговано, відчужено, а в повному злитті з світилом.

Те, що у вас виявляється в числі, в кількості, — у нас може бути характеризоване аналогією, скажімо, з ритмом розгортання бруньки, квітки: дрімота, розгортання, перші пелюстки, одцвітання, зав'язь плоду, дозрівання, завершений плід. Якщо це прикласти до конкретної життєвої ситуації, то, скажімо, назвавши дівчинку "квіткобруньковою", ми точно знаємо не лише її вік, а й норов, поведінку, здібності, наявність або відсутність тих чи інших талантів. Тобто те, що ви визначаєте в кількості, ми знаємо, але воно для нас не мертво, не абстрактне, а живе, інтуїтивне, включене в цілість, пластичне, поза механічним переліком. Європейська юстиція притягує до відповідальності окремого злочинця, руки якого вчинили вбивство, чи крадіжку, чи пограбування. У нас це неможливо. Нашим суддям-старійшинам відкривається цільний ланцюжок події, при аналізі якої може виявитися, що правдивий злочинець навіть не підозрює про те, що був причиною правопорушення. Зерно злочину було посіяно давно, а тепер воно дало чорний врожай.

Всі представники нашого Роду Вогню відчують ритм природи як свій власний, тому я й сприймав спочатку число, як своєрідну січкарку, котра шматує, вбиває цілість...

Мене дуже дивувало, що вся наука й техніка Заходу побудована штампами, стереотипами, на однозначності, на константах, стандартах, законах! Це —

протиприродно. Так, так, навіть закон — для природи — абсурд! Те, що ми називаємо "законом", лише зовнішня грань багатомірних взаємозв'язків цільної природи. Точнісінько так і число: поверхова очевидність реальності. Згадуєте птолемеєву схему нашої системи? У центрі — Земля, а Сонце й планети бігають довкола нашої планети. Повсякденність підтверджує цей канон, кожна людина бачить, як Сонце справді встає на сході і заходить на заході. Яких ще доказів треба? Так і число не вимагає доказів при погляді очевидності. Всім легко збагнути й завчити: ось один, ось два, три, чотири і так далі. Надзвичайно просто! Навіть можна жужмом визначити "масу" Всесвіту, як це роблять сучасні космологи та астрофізики: 10 помножене на, скажімо, 36, піднесене в п'ятдесят шосту ступінь. А можна й у дев'яносто сьому чи ще якусь! Все це не має значення і стало порожнім науковим шаманством. І вся потужність наукової динаміки кинута на підтвердження космогонічної моделі, побудованої на засадах множинності, дискретності, розірваності. Великі вчені гарячково шукають різні варіанти теорії єдиного поля, теорії цілості, але не хочуть збагнути, що математичний апарат "множинності" безсилий обґрунтувати таку теорію, такий погляд. Тут повинен бути синтез Природи, Мислителя і динамічної теорії цілості...

Природа заперечує стандарт, у неї найменша частка, кожне зернятко — унікальні. Ваша наука, користуючись математикою числа, навіть поєднуючи явища, речі, атоми, світи в інтегральну спільноту, нівелює унікальність, винятковість часток, що входять до того чи іншого цілого, а таким чином формує спотворений погляд на Всесвіт, що породив нас. Людина стає руйнатором унікальності, творить науково-технічний каток який розплющує всю багатомірність універсуму, розфасовує її в клітинки статистичності, класифікації, порядковості, "зрозумілості". Щедрість, безоглядність життя, в якому для проростання одного зернятка тратяться сотні і тисячі інших зерен, ваші наукові педанти називають механічною статистичністю, позбавляючи Природу розуму. А суть в тім, що для неї все єдино, тому байдуже, де саме вибуває парость — адже це та ж сама парость єдиного життя.

Ви бажаєте зробити з таємниці ясність, зрозумілість. Природа прагне навпаки: із звичайного, зрозумілого творить таємницю. Унікальність — це і є таємниця. Те, що розгадане, — вже банальне! Саме життя є вічна таємниця. Розгадане життя щезне...

У мене виникла ідея формування математики цілості, яка могла б замінити "птолемеевську" математику числа. Професор все допитувався, як я собі мислю цей процес, які основи хочу закласти в побудову такої теорії?

Я ще губився в пошуках. Треба було переварити те, що я збагнув у західній науці, і розробити на рівні світової теорії поняття альтернативної математики.

Було розуміння, що тисячолітні традиції, які відлилися в плоть і споруду планетарного пізнання, похитнути важно. Пізніше збагнув, що й хитати їх не треба. Просто треба поряд з традиційною математикою числа розробляти математику єдності, альтернативний апарат синтезу й зцілення розірваної космогонії.

І я заглибився в складну розробку основних концепцій альтернативи, визначаючи основні принципи нового бачення світу:

Принцип спільноти — все у всьому.

Принцип Протея (вічної втечі, вічної текучості, те, що сучасні теоретики визначають як принцип неозначеності).

Принцип вічного метаморфозу.

Принцип аналогії, тотожності.

Принцип кореляції (миттєвої взаємодії у Всесвіті).

Принцип насиченості (повності чи ущербності).

Принцип призначення (все в бутті "призначено" для чогось, як в будь-якому організмі; багато катастроф і непорозумінь від порушення цього принципу).

Виникали обриси нової кібернетики, в якій було відсутнє так чи ні. Нова кібернетика мала вводити у єдність все. Геть так чи ні, все так, тільки альтернативна математика визначала, що, куди, навіщо. Це давало змогу побудувати евристичну ЕОМ, яка б виявила віяло можливостей для тих елементів інформації, що закладаються в неї. Така ЕОМ повинна моделювати альтернативні варіанти кращих еволюційних шляхів, бо в природі експерименти тривають віками (і часто не здійснюються через ущербність можливостей або повільність геологічних процесів), і евристичні комп'ютерні комплекси математики повноти дадуть змогу визначити найоптимальніші можливості за мінімальні відрізки часу (практично — миттєво).

Закінчивши університет, я отримав диплом доктора математики і повернувся додому. Можете вірити чи ні, але на аеродромі в Порт-Морсбі мене зустрічав гурт вогнеходців на чолі з старим Догалою, хоч я й не повідомляв про свій виліт. Виявилося, що жоден з учасників церемонії не загинув, всі щасливо дісталися берега. Родичі вважали мене навіки втраченим, тільки Догала знав, що я живий і згодом повернуся до рідного краю.

Трохи побувши в рідних горах, давши звіт патріархам про своє перебування в Англії та Америці, я отримав від них дозвіл розробляти математику повноти. Почав вводити основи нової теорії в університеті. Опублікував кілька книг, монографій. До мене почали надходити листи з Києва, від математика Бориса Гука. Двадцять років тому я вперше прочитав у Києві доповідь на симпозіумі. Всі ці роки йшов обопільний напружений пошук реалізації наших задумів. Настав наш зоряний час. У Кіберцентрі вашого міста готується побудова нової ЕОМ, названої "Резонансом Еволюції". Вона твориться повністю на засадах альтернативної математики. Завдання "Резева" — ввійти в течію цільного сприйняття світу, побачити минуле-сучасне-грядуще, як монолітність, як нерозірваність. Коротко кажучи, людина здатна стати володарем часу, панувати над Кроносом, який здавна пожирає дітей своїх...".

Я слухала розповідь доктора Боголо, тамуючи подих, ніби чарівну наукову казку. Здивувало мене ще й те, що прадід Василь висловлював такі ж самі думки, коли казав про "метод Хама" в сучасній науці, жадаючий зірвати покривало з таємниці, а таким чином оголоти і вбити живий корінь буття. Однаковий у обох і сумнів щодо можливості повністю сягнути тайни життя. Описане в формулах дискретності, розділеності, воно щезне, випарується.

На прощання папуаський учений дав мені адреси — домашню, в Папуа, і київську — в готелі "Україна". "Завжди будете дорогим гостем, — сказав він. Схилившись до вуха, прошепотів: — Це не проста люб'язність. Я знаю, що ви будете на Папуа, і я вас поведу в рідні місця. Можете прийняти це, як жарт... а можете згадати пророцтво полум'яного юнака для мене у вогняному колі...".

І весело засміявся, блиснувши разком пребілих зубів. До речі, він дуже відрізняється обличчям, поставою і ще чимсь невловимим від знайомих мені антропологічних типів Папуа. Лише густа кучма волосся, ніби чорна кульбаба, споріднює його з ними, а очі скоріше монголоїдного типу, золотисто-медового кольору, обличчя оливково-блакитне, ніс орлиний, як у кавказьких народів. Може, він справді потомок зоряних пришельців?..

Ми розлучилися з Боголо в аеропорту Внуково: у нього в Москві якісь справи. Наступного тижня учений мав бути в Києві. Запрошував відвідати Кіберцентр, але я не обіцяла, — моє серце й душа вже там, у волинських пущах. Та й своїх треба відвідати...

Летіла до Києва в аеробусі, все думала про фантазмагоричну розповідь папуаса. Дивувалася: які сили й закономірності з'єднують таких різних людей, такі віддалені події і долі? Боголо й Гук, папуас і українець: де причина їх спорідненості, психічної, а відтак — соціальної гравітації? Чи не подвиг Маклая був тим зерном, з якого тепер виростає дерево дружності й спільної наукової дії?

Подумала "закономірності" і всміхнулася сама собі. Мислення пливе давно проробленим річищем, а пора б уже мислити інакше, імпровізаційно, багатопланово. Саме в цьому кредо папуаса — спроба розірвати чаклунство давнього деспота — "закону". Чи не тиранія мозку стає причиною всіх ущербностей пізнання? Сам він лабіринтний і проводить всю вервечку асоціацій заздалегідь приготовленим шляхом: які ж можуть бути оригінальні висновки у того, хто не шукає суверенної стежки розуміння, а слухає гіда, котрий вже заkostenів у своїй набридливій одноманітності?

Найбільше мене вразило твердження Боголо, що закон, перед яким схиляється вся наукова думка, тисячолітня релігійна традиція, містика, весь життєвий уклад народів планети, — це свідоцтво нашої ембріональності, інтелектуального самообмеження, своєрідного "птоlemeїзму" у мисленні. Подумалося: якби риби могли мислити й підпорядковувати свої дії "закону", хіба вони завоювали б сушу? Хіба інтелект дозволив би їм переступити кордони антагоністичних сфер?

Консерватизм "закону" — це, мабуть, те, що елліни символізували в міфології розбійником Прокрустом, котрий клав мандрівників на ліжко і коротких — витягував, а довгих — обрубав, знищуючи тих і сих. Чи не те саме робить "закон"? Підпорядковує нововідкриті факти, потік інформації заздалегідь приготовленим константам, твердженням, аксіомам, переконанням, а часто — просто суб'єктивним уподобанням...

Замість цілого ми в більшості випадків маємо лише обрубок, а по уламку хіба можна судити про динаміку загального? Вивчаючи трупи, хіба можна збагнути таємничі процеси життя? А більшість біологічних "законів" виведені саме з вивчення мертвих тіл!..

Мабуть, те саме й з математикою, про яку піклується Боголо. Хоч вона й вироблена, і точна, і філігранно відрихтована, але, безумовно, обмежена, поверхова. Колись читала фразу Ейнштейна про те, що математика — млин: що засиплеш в неї, не має значення, бо отримуєш борошно певної кондиції і подрібненості. Реальність, напевне, треба осягати якимось інакше, понад звичкою "перемелювання" на жорнах аналізу, бо буття — надмірне, а всяка математична модель убога й плоска.

Знаходити інші тотожності. Це мені ясно, хоч я й не математик. У кожної науки свої "млини". І всім дослідникам пора вивчати життя у стихійності, цілості, не шматуючи пелюстки троянд для гістологічних зрізів. Квітку можна збагнути лише тоді, коли вона жива. Чи не те саме і в фізиці, котра атакує речовину потоками частинок, вивчаючи бризки від ударів?..

Моє повернення з Індії вітали в Ірпені не лише дідусь Микола з бабусею Оленою, а й дядько Євген, тітка Оксана та прадід Василь, котрий не полінився приїхати з Сміянів, захопивши свою древню кобзу. У відкриті вікна заглядає літній сад, яблуні пишаються буйною зав'яззю плодів, щасливо заливаються птахи в гушавині. Рідні розпитують мене про враження від поїздки, а я, ніби в сновидінні, прислухаюся до гомону материнської землі, потай дивуючись, що людина прагне кудись у екзотичні краї, не вичерпавши скарбів батьківського краю.

Прадід хитро усміхається, покручує довжелезного сивого вуса.

— Очманіла, Русалочко, очманіла. Не чуєш, про що тебе запитують.

— Мені здається, що це давно вже було. Я не знаю, про що оповідати...

— Ясна річ, — кивав мені дядько Євген, — теперішнє покоління отримує ріку інформації по безлічі каналів, їх уже нічим не здивуєш. Дивитимуться на Тадж-Махал і позіхатимуть...

— Хто сліпий серцем, той позіхатиме й на квітку троянди, — зауважив дідусь Микола. — А все-таки, Русалочко, що тобі найбільше сподобалося в Індії?

— Оптимізм простих людей. Я ніде не бачила такого потоку внутрішньої радості. Там неможливо довго сумувати: відчуваєш, як індукція радісної енергії захоплює тебе, збуджує, заряджає бадьорістю.

— Гарно, — задумливо сказав прадід. — Такому народові суджено велике прийдешнє. Найбільша цінність народу — віковий заряд радості. А що тобі не сподобалося?

— Може, ви не зрозумієте мене, але мені не по душі їхня традиція буквально топтатися по квітах. Вони ніби не відчувають, що квіти — то найвища абсолютність краси. Над квітами глумляться тотально, ними встеляється шлях наречених, політичних діячів, вінками обвішують гостей, пелюстками буквально завалюють свята й урочистості. Мені чомусь боляче дивитися на таке священне марнотратство. Це все одно що мостити брук іконами Рубльова. Адже квітка незмірно викінченіша від найвищих людських творень.

— Твої почування — не для сучасної психіки, — серйозно зауважила тітка Оксана, цілуючи мене в щоку. — Немовля може завдати болю матері, котра породила його, та

хіба мати гнівається тим пустощам?

— Інколи треба й нагримати, — заперечив прадід, — а то немовля ніколи не переросте своєї деспотичної наївності та духовної сліпоті. Гарно, доню, сказала, гарно, Русалочко! Стереотипи духовності теж треба ламати, а то ми надто абсолютизували духовні скарби Сходу. Європа теж уміла ім'ям любові та правди палити на вогнищах геніїв і мрійників.

Ми ще довго розмовляли про маму й тата, про мою подорож до ашраму Ауробіндо, про цікаву зустріч в папуаським вченим. А коли ва вікнами попливли вечірні сутінки і почулися далекі трелі соловейка, прадід подарував мені нову імпровізацію, сказавши, що ця пісня — напуття і пророцтво.

Давня казка говорить! Що в небі живуть
Легендарні крилаті створіння,
Старші птахи дітей споряджають у путь
І дарують летюче уміння
Не сідають на Землю чарівні птахи,
Бо життя їх — у вічнім польоті,
В таємничу країну торують шляхи
Крізь бурани, і грози, і сльоти.
Найбуйнішому саду є свій листопад,
За коханням чатує згасання,
І найкращий пілот повертає назад,
Навіть вигравши в бурі змагання.
А тому, хто вирощує крила, нема
Із польоту й на мить повороту,
Його кличе удаль таємниця сама,
Яку треба одвічно бороти...
Гей, далекий політ —
Понад війни, і горе, і терни!
Дивний світ, новий світ
Просить в ниву посіяти зерна!
Вічносутнє крило
Хай не втомиться понад віками,
Путь назад замело
Ураганами літ і зірками...

Дякую тобі, мій зоряний прадіде! Ти, як завжди, знайшов найкращі слова, щоб вселити в мою душу радість таємничої стежки вічного пошуку. Справді, геть примари і порохняву ветхих "законів" і табу! Очі героїчних бійців революції та розстріляних батьків дивляться в наше сумління, вимагають: не смійте спати на гірських стежинах, де кожен крок може бути катастрофічним. Тебе послали дарма на стежку пошуку. Тисячі немовлят в сповитку чекають скарбів, що їх ти маєш добути в далекому, у вічному польоті. Якщо не ти — то хто ж?..

Знову не спала аж до світанку. Чомусь згадалася розповідь Боголо про химерну хворобу куру, при якій сміх убиває того, хто занедужає. Як це можливо? Що за дивна винятковість? Чому ніде в світі нема такої патології?

А з підсвідомості пливе обережний натяк: чому ж нема? Адже є в нас легенди про русалок, котрі залоскочують людей! Що породило таку химерну казку? Може, справді були випадки екзотичного захворювання, спостерігали людей, котрі судорожно реготали, а потім їх знаходили мертвими десь на березі ріки або в пущі. Так виникла легенда про русалок, які лоскочуть перехожих.

Дивна патологія. Можливо, теж психічне захворювання, котре не має розгадки. Чи не взяти цю тему для дипломної роботи? Скажуть, дуже екзотично... Ну й хай! Ще до закінчення інституту далеко, встигну підготуватися серйозно й ґрунтовно.

А тепер — на Волинь. Галя нетерпляче жде мене в своєму селі, а вже там — зустріч з таємничим дідом Радьком. Чи не занадто багато я очікую? А втім, хто зна, може, мої Гімалаї дійсно тут, а не за морями й горами?

Сталося!

Ми зустрілися. Все просто, а разом з тим і тепер здається, що я мандрую в казку. А може, все життя казка, тільки ми одягли його в дрантя Попелюшки-Золушки, забувши, що воно царського роду.

Галине село Вівдюхи розташоване в долині невеликої річечки. Довкола — ліси, нетрі, болота, озера. Асфальтової дороги нема, автобуси ходять лише тоді, коли підсохне ґрунтівка. Я добиралася від райцентру підводою, балакучий дідок розповідав, що привозив з Вівдюхів до лікарні свою невістку, котра зненацька заслабла на ноги. Я ніби знічев'я запитала його, чому він не звернувся до відомого знавця народної медицини діда Редька (навмисно сказала "Редька", а не "Радька", щоб не збудити підозрінь).

— Знавець? — хмикнув візник, іронічно примруживши око. — Який він знавець? Мо', колись щось і знав, а тепер — як пень. Нікого не хоче лікувати. Хто приїде до нього — вилає, вибатькує, велить їхати додому та звертатися до лікарів. Оце недавно приїжджали до нього дві, звиняйте, дами — товстелезні, як жлукта. Кілограмів так по сто п'ятдесят, а то й більше. Просять — допоможіть та й допоможіть! Так він затупав ногами, розгнівався, кричить (чули наші пастухи): "Все життя об'їдалися, обжиралися, набивали кендюхи чортзна-чим, а тоді — вилікуйте?! Куди я подіну ваше лайно, ваші потрухи? Їдьте к бісовій матері та спробуйте втихомирить вашу жеретію бодай наполовину, тоді всі ваші болячки самі собою відпадуть! Щезніть з очей і не псуйте хорошого настрою!". Отак відчитав благородних дам, що вони не знали куди очі подіти від сорому й образи. Поплакали, поплакали, та й потягли до райцентру. Жалілися в райкомі на діда, а там тільки посміялися: "Правильно, — кажуть, — діє дід Редько! Не його це компетенція — кендюхи товсті розвантажувати!".

Я ледве стримувалася від реготу, слухаючи своєрідну характеристику славетного цілителя. І подумалося, що, напевне, він повністю правий, бо, дійсно, що можуть допомогти людині будь-які ліки чи трави, якщо сама собі вона власний ворог і, як

говорить древня народна мудрість, "копає собі могилу власними зубами"?!

— А ви ж до кого у Вівдюхи? — цікавився балакучий дідок.

Я скупко відповіла, що знайома однокурсниця Галя запросила до себе в гості, що мені дуже хочеться познайомитися з волинськими лісами, бо ще ніколи тут не була.

— А, то ви теж на лікаря готуетесь? — зрадів візник. — Гарне діло! Більше буде лікарів — менше забобонів. А то слави на весь Союз — знавець, знавець, а знання у нього — як кіт наплакав! Хе-хе!

Мені здавалося дивним, що близькі люди відчувають якусь неприязнь до старого цілителя. В чому тут справа? Заздрість чи якась психічна несумісність, а може, діє одвічне правило — "нема пророка в своїм краю"? Треба в цьому розібратися.

Галині батьки й родичі зустріли мене ласкаво й гостинно. Я попросила подругу, щоб не говорила про мою цікавість до діда Радька. Вона хотіла супроводжувати мене в пущу, до хутора Ведуни, та я вирішила йти на зустріч сама.

— Може, повідомити? — занепокоїлася Галя.

— Нащо? Так буде краще. Лиш покажеш стежку, а там, неподалік від хатки, залишиш мене.

— Вовків не боїшся?

— Шукачів вовки не їдять, — пожартувала я, — у них м'ясо отруйне. Хижаки полюють на дачників.

Посміявшись, спочинувши, ми вирушили до лісу. Був прозорий літній ранок, на травах блищала роса, день видався погідний, бездошовий. Я вирішила одягнутися в заяложену туристичну форму — штормівку, джинси. Тривожилася: чи пізнає мене дід у "хіповім" вбранні, чи не одвернеться?

Дорога, густо встелена споришем, привела нас до озера. На тім боці в дзеркалі вод відбивалася стіна ялин і беріз, в спокійнім плесі купалися цнотливі лілеї. Сонячні промені мерехтіли в просвітах поміж стовбурами дерев, здавалося, ніби вогняний човник переплітав їх золотими нитками наступаючого дня. Було святково, урочисто, легко.

— Дивне відчуття, — шепнула Галя, обнімаючи мене, — ніби ліс приготувався зустрінути нас.

— Так воно і є, — відповіла я, бо серце тріпотіло такою ж певністю.

Ми ще трохи пройшли й зупинилися. Подруга пояснила, що дорога, яка повертає ліворуч, веде до хатини лісника, а гарно втоптана стежина праворуч — то слід багатьох тисяч відвідувачів, котрі жадали зцілення від діда Радька. Я попросила, щоб вона поверталася додому і не боялася, коли я затримаюся. Зі мною нічого злого не трапиться — інтуїція підказувала це впевнено й твердо.

Галя неохоче попрямувала назад, кілька разів оглянулася, і я бачила, як світилися тривогою й любов'ю її сині очі.

Ліс дихав прохолодою, грибами, ніжною прілістю. У хащах стоголосо відлунювала пташина хвала новому дню. Мені хотілося йти покрученою стежиною вічно, здавалося, що це і є радість, втілена в дію та життя: тихе прямування до таємничого притулку

дива в супроводі сонячної пісні.

Незчулася, коли вийшла до маленької галявини. Крізь чагарі поблискували води озера. Під правічною грушею блимала невеликими віконцями хатка, вкрита соломою, подвір'я оточувала стіна полину й коноплі. Від цієї своєрідної зеленої варті дихало певністю й запаморочливим духом владності. Мені подумалося, що недарма люди в давнину сіяли довкола обійстя полин і коноплю для захисту від "нечистої сили". Тепер легко збагнути, що потужний потік фітонцидів створює цілющий заслон супроти будь-якої інфекції.

Я підійшла до дверей хатинки, постукала. Ніхто не відповів. Потім помітила, що клямка накинута на скобу і приткнута кілочком. Отже, господар кудись пішов, доведеться зачекати.

Зненацька вгорі щось залопотіло, і хрипкий, гаркавий голос закричав:

— Добрий день! Добрий день! Добрий день!

Від несподіванки я сахнулася, поза шкірою прокотився мороз. Глипнувши вгору, побачила на гілляці столітньої груші старезного ворона-крука. Він вимахував крильми і, дивлячись одним оком на мене згори вниз, дружелюбно кивав дзьобатою головою. "Невже цей чорний птах уміє розмовляти? — подумалося мені. — А чому б і ні? Ворони легко піддаються вихованню, про це повідомляють багато джерел. Мабуть, цей птах належить старому цілителю, ось він і навчив його окремим словам".

Ніби стверджуючи мої думки, ворон ніжно забурмотів:

— Дід Ргадько! Дід Ргадько! Дід Ргадько!

Я засміялася і сказала йому:

— Розумний птах! Молодець! Дід Радько — це твій господар. А як звати тебе?

— Кагра! Кагра! Кагра! — замахав крилами ворон.

— Кара? Чудово. Кара — мудрий птах. А я — Русалія.

— Ргусалія! Ргусалія! Ргусалія! — радісно загомонів птах, пританцьовуючи на гіллі.

Я оглянулася довкола. Тиша, казкова хатка, стіна конопель та сивого полину, віщий ворон на груші. Може, це сниться? Хіба таке буває?

Птах злетів з дерева, піднявся над хаткою, зробивши кілька широких кіл над обійстям. Потім різко спланував униз, майже торкнувся мене крильми, знову свічкою піднявся вгору. І урочисто загорлав:

— Дід Ргадько! Дід Ргадько! Дід Ргадько!

Потім метнувся до лісу і пропав за деревами. Деякий час його не було видно й чути. Я прислухалася, ждала. Сонце піднялося над хащами, почало припікати. Я обійшла довкола хатинки, відзначила, що городу у господаря лісового обійстя практично нема. Під вікнами кілька кущів шипшини, черемхи, біля десятка яблунь та груш, три рядочки порічок, агрусу, смородина, чималий клопоть малини. І неторкане буйнотрав'я довкола, ніби в дикому полі, а поміж ним — кілька стежечок. Я зауважила, що в тих заростях був певний порядок, помітила з десятків реліктових рослин, внесених до Червоної книги: з них найбільше мене зацікавив горицвіт — вогниста велика квіточка привітно пломеніла в густій траві.

Зненацька знову над хатою закричав Кара, шугнув до мене, затріпотівши крильми, і, низько плануючи поміж деревами саду, полетів до лісу. Повернувся назад і ще раз проробив те саме, вигукуючи:

— Ргусалія! Ргусалія! Дід Ргадько! Дід Ргадько!

"Невже він кличе мене? — похололо в грудях. — Хіба ворон здатний до осмислених дій? А чому б ні? Якщо він знає, де господар, то може провести до нього. Як він це робить — машинально, інстинктивно чи свідомо — хіба це має значення?"

Я рушила до лісу, зупинилася під сосною, на яку сів Кара. Він зірвався з дерева, полетів далі в гушавину, сів метрів за двісті на гіллястого дуба. Я нишком усміхалася сама до себе, долаючи й ту відстань. Ворон, побачивши мене під дубом, повторив ще свої перельоти. І так багато разів. Захопившись грою з птахом, я не дивилася, куди йду, що довкола мене. Отямилася тоді, коли вигулькнула з чагарів на узлісся, всуціль укрите смарагдовою зеленню і квітами. Далі блищало невеличке озерце, оточене стіною ситнику та чар-зілля, а за ним — знову стіна дубового лісу. Над берегом квітували кущі глоду й шипшини, під ними я помітила постать людини, котра сиділа на траві, підібгавши ноги під себе, як Мамай на відомих давніх зображеннях. Сонячні промені висріблювали його сиве волосся і уподібнювали гному чи лісовику з народних казок. Я згадала характеристику Галі: срібне сонечко; і догадалася, що це, безумовно, і є дід Радько. Дивилася на нього здалека і відчувала, що цю мить вже колись переживала. Коли, як? Не мало значення. Було гарно, легко, тривожно, якась урочистість сповнювала душу. І ледь чутна незручність, що грубо вторгаюся в ніжне співзвуччя природи й цієї сивої людини.

Попід кущами почала просуватися ближче. І завмерла: побачила біля самого діда з десяток гадюк, що плавно звивалися у своєрідному танці. На голові заворушилося волосся, поза спиною прокотився холодок: чомусь це траплялося завжди, коли я бачила гадюку, вужа або навіть їхнє зображення. Закортіло навіть дременути звідси, та пересилила себе, вилаявши в думці: шукаєш нових знань і відчуттів, а піддаєшся реліктовому страху перед плазунами!

З-за кущів шипшини вискочив заєць, пострибав до діда, понюхав гадюку: та лизнула його роздвоєним язичком. Старий щось прогомонів до них. Змії і заєць зникли в густій траві. З неба різко шугнув Кара, сів на дідове плече, радісно закричав:

— Ргусалія! Ргусалія!

— Добре, добре, Кара, — почувся ласкавий, на диво молодий голос. — Ти все зробив, як треба. — І, не обертаючись до мене, він гостинно, якимсь буденно додав:

— Підходь, дівчино, не сумнівайся. Ти вернулася додому...

Я наблизилася, спантеличена його словами, не відаючи, як діяти, що сказати чи робити. Сіла перед ним на траву, і наші погляди зустрілися.

Де я бачила його? Чому знайоме опромінене сіточкою зморщок обличчя, сива кучма на голові, пухнаста борода? І кришталево-блакитні очі світяться з-під сивої стріхи брів доброзичливістю, спокоєм, гумором. Раптом згадалося: врубелівський "Пан". Сама ніжна сутність природи, її певність і доброта. І споконвічна терпеливість...

— З глибокої криниці плинеш, доню — ворухнулися вуста діда, а очі почали мінитися — від синьої барви до аквамаринової і густо-зеленої. — І далекий шлях попереду... аж до моря-океану.

"А ти не простий дід, — подумалося мені, бо одразу починаєш про те, що має бути завершенням...". Вголос промовила:

— Як вітати вас? Як звертатися? Мені якось незручно. Прийшла з кущів, перебила ваші заняття.

— Пусте. — Дід тихенько засміявся. — Невже ми з тобою почнемо згадувати правила етикету? Хіба ти питаєш дозволу у грозової хмари вискочити під її гromовиці та прийняти від неї сили? Або напитися у струмку водиці чи понюхати квітку троянди? Ми всі свої, ми одної матері діти. Бачу — сама вже наближаєшся до цього розуміння, твої пуп'янки розкриваються...

— Які пуп'янки? — спантеличено запитала я.

— Ті, що мають дати плід. Для того, хто розплющив очі, все це лежить на поверхні. Не станемо марнувати часу на незначущі слова, доню. Що привело тебе сюди? Відповідай одразу.

— Скажу щиро — не відаю. — Випаливши ці слова, я захвилювалася, подумавши, що дід розгнівається і не захоче мати зі мною справи. Щиро глянула в його очі. — Річ у тім, що моє прагнення тяжко вкласти у готові словесні формули. Якщо поверхово — то все дуже просто: я майбутній лікар-психіатр, і мене цікавить все, що стане в пригоді для зцілення недужих. Давно вже я мрію про розгадку прадавніх таємниць ведунів та знахарів, адже народ упродовж тисячоліть нагромаджував досвід лікування, спілкування з природою... і мені думається, що багато тих зерен мають в собі вартості куди значніші, аніж деякі сучасні скороспілі відкриття. Мабуть, я кажу дуже кучеряво... і заплутано?

Дід Радько слухав мене уважно, спокійно, дружелюбно. Відчувалося, що його душа, ніби гладеньке дзеркало, в котрому відображається кожна найменша рисочка того, хто дивиться туди. Коли я, зніяковівши, замовкла, він підбадьорливо кивнув:

— Перші кілька слів і є правдива відповідь. Про те, що ти не відаєш, чого прагнула сюди. Розумієш? Пояснити можна все, тільки то буде порожня тріскотнява. Це заважає збагнути глибоку суть сили, котра нас кудись веде. Подруга передала тобі мої слова — піди туди, не знаю куди? Гаразд, гаразд... Прадавня казочка не ради жарту чи химерії зберегла ту фразу: в ній велика тайна і рішення.

— Пояснить...

— Пояснювати марно тому, хто спить, — заслав утіхою дід Радько, — а хто прокинувся, той збагне на льоту. Скажу для роздуму таке... Уяви собі, що зерно у землі почне міркувати, що йому робити, як діяти? Або паросток, вигулькнувши із зерна, шукатиме тайну свого походження чи розпитуватиме, куди треба рости?

— Розумію, розумію, — вихопилося у мене. — Правдива відповідь завжди поза однозначним формулюванням. Може виявитися, що, пристаючи до берега якогось острова, куди ми вперто прагнули, треба бути готовим блискавично відчалити і плити

назад, або вбік, або летіти вгору, або зануритися під воду... Ми маємо слухати волю природи, а вона... не завжди однозначна...

— Багато слів... проте все гарно сказано. — Дід ласкаво поклав сухорляву засмаглу руку на моє плече, ніби передаючи свою щирість. — А тепер скажи: чому обрала стежку лікаря?

Згадалося, що я вже чула таке запитання від прадіда, відчула, що відповідь має бути стихійна, без інтелектуальної гри і хитросплетінь. В уяві виникла картина дворища психіатричної лікарні, куди ми ходили всім курсом для практики, потім зненацька в свідомість врзалися кадри фашистської кінохроніки, в яких зображено біснுவатого фюрера і колони штурмовиків з смолоскипами в руках, божевільні захоплені вигуки... Море палаючого напалму в джунглях В'єтнаму... Обгорілі трупи дітей і жінок... Чому сплітаються в єдиний клубок ці розрізнені образи з віддалених у просторі й часі подій та країн?

— Здавна у мене відчуття, що вся земля — хвора. Мені важко пояснити це чітко, але душа не приймає історичне божевілья минулих епох і сучасну загрозу для всього життя. Навіть багато з того, що діється в самій природі, викликає подив, нерозуміння. Вся планета просить лікаря, цілителя. Людина повинна стати таким лікарем. Якщо не ми — то хто ж? Мені радісно було ще в дитинстві бачити веселих людей, тварин, птахів, квітучу природу. Моя душа знемагала й плакала, коли зустрічалося горе, нещастя, каліцтво, недуга. Серце відає — таке не повинно бути! В корені життя — любов і радість для всіх...

Довго мовчав дід Радько, заплющивши очі. Усміхався невидимим думам. Провівши долонею понад квітами, ніби приймаючи від них цілющу силу, якимось легко зітхнув.

— Ти знаєш, який сьогодні день? — запитав так, мовби й не було попереднього запитання.

— Субота, — здивовано відповіла я. — Шосте липня! А хіба що? — Несподівано прийшло осяяння. — А, ось воно що... Нині — вечір на Купала...

— Гарно, доню, гарно. Не думала про таке, а прибула вчасно. Це ще один знак, що тебе давно чекають...

— Хто?

— Знову ветхі запитання. Забудь, хто та що. Хіба знаєш про себе — хто ти?

— Трохи знаю.

— Те, що знаєш, лише вивіски, написані родичами, а потім тобою. А глибока суть людини — за сімдесят сімома замками. Археологи розкопують глибоченні товщі, щоб торкнутися черепків наших пращурів. Коренева суть людини незміряно глибше похована в надрах душі.

— Ніч на Купала... Хіба це не забобон? Хіба не казочки минулого?

— Що саме забобон? — жартівливо перепитав дід Радько, і ворон на його плечі розплющив око, замахав крильми. — Тихо, Кара, заспокойся... Незабаром дамо тобі кашки...

— Дід Радько! Кашки, кашки! — втішно забурмотів птах, знову заплющивши очі.

— Квітка папороті, скарби під землею... всяка чортівня, — перераховувала я подробиці народних переказів та легенд. — Чи в цьому є якесь раціональне зерно? І чому ви кажете, що я прибула вчасно? Хіба ця ніч особлива?

— Особлива, доню. Кожен день особливий. Навіть кожна мить — неповторна.

Дивина! З пам'яті зринули слова пісні дідуса Миколи: "Горить, ряхтить таємна мить, у всеосяжність пломенить...".

— Чим же особлива ця ніч? Чому її так шанували прашури?

— Рівновага ночі й дня. Космічні терези. Особлива точка бігу землі довкола Сонця. Прадіди спостерігали, що в цю ніч відбуваються великі зміни в силовій напрузі рослинного світу, міняється їхня енергетика, як сказали б сучасні дослідники. Це ніби гребінь сонячної хвилі, найвищий підйом зусиль природи. Зумієш зачерпнути в цю ніч згущеної сили — матимеш захист на цілий рік.

— А день? Хіба є різниця — в цей день чи вночі?

— День — теж особливий. А ніч — незамінна. Вночі тисячі зірок дають свою силу. І відкривається те, що закрите при сонці. Побачиш сама...

— А квітка? Невже є квітка папороті? Або щось таке... якесь явище, котре породило чудову легенду?

— Приходь увечері, доню. Все побачиш сама. Сходи до села. Заспокой подругу, батьків. Скажи, що дід "Редько" (хай кличуть, як знають, хоч і горшком, аби в піч не саджали), що химерний відлюдник обіцяв тобі відкрити секрети деяких трав і квітів. Що ти переночуєш у мене. Все буде добре, вони знають, що я не кидаю слів на вітер. Про наші розмови краще мовчати. Розумієш сама...

— Розумію, діду Радько. Можна вас так називати?

— До вподоби Радько — клич так. Мое діло привести тебе до криниці, де ти нап'єшся водиці. Хе-хе! Я вже починаю віршами гуторити. А тепер — бувай. До вечора. Кара, проведи гостю до хатки. Йди за ним, доню. Відчиниш двері, на столі знайдеш яблука. Білий налив. Поласуй, доки дійдеш до села. А Карі даси кашки, у печі в горщику упріває. Відхилиш заслінку — побачиш. Увечері, після десятої, будь біля хати. Прийдеш сама.

— Ргусалія, кашки! — загорлав крук, зриваючись з дідового плеча. — Ргусалія, кашки!..

Галя та її батьки зацікавлено розпитували мене про зустріч, я ухильно сказала, що знайшла діда в лісі, що він обіцяв мені оповісти про таємниці трав, запросив на вечір для розмови. Подруга — я це бачила — була розчарована, проте нічого не сказала.

Коли сонце сідало за обрій, я була біля дідової хатки. Він стояв на порозі в чорному бавовняному піджаку, в полатаних штанах, босий. Призахідні промені багряними дідову сивину, і він був святковий, урочистий, не дивлячись на убоге вбрання. Ворон сидів на груші, в спокоєній, задоволений, переступав з ноги на ногу.

— Вчасно прийшла, доню, — сказав дід. — Ходімо. Квітка-цариця чекає тебе.

Він сказав це просто, буденно, але в мені щось колихнулося, ніби в грудях запекла гаряча хвиля, зануртувала. Задихнувшись від хвилювання, запитала:

— Яка... цариця? Я не чула про таку квітку.

— Не чула, а мріяла зустрітися з нею, — пояснив дід.

— Коли?

— Еж хотіла знати, де "центр" рослинного світу? — Дід Радько по-змовницькому підморгнув, задоволено засміявся. — Хіба не так?

— Ви й це знаєте?

— Чому ж не знати?

Думка металася в пошуках раціональної відповіді — як він міг знати про мої бесіди з прадідом? Звідки в мене враження, що знайомство з лісовим характерником давно відома подія, котра відбувалася вже не один раз?

— Ходімо, доню, — заспокійливо мовив дід, беручи мене за руку. — Нащо шукати відповіді на кожне явище? Тріпатися в павутині думок, ніби знесилений метелик. Невже так цікаво, чому приємно пахне троянда і огидно блощиця? Мільйон життів не вистачить, щоб розгадати всі ребуси життя. Йди до основи. До того, без чого дихати неможливо.

Ми рушили лісовою стежиною. Хутко спадали сутінки, поміж чагарями котилася темно-синя імла. Хаші дихали теплом і тонкими пахощами суниць та грибів. Радько повернув зі стежини вбік, впевнено ступаючи босими ногами по глиці й шишках, ніби й не відчував від того жодної незручності.

Йшли довго, та час для мене зупинився. Ліс прозорішав, поміж стовбурами заблимали окремі зорі. Куди він мене веде?

Нарешті стіна лісу залишилася позаду, ми вийшли до болота: у спокійних водах колихалися зірки. На сході жевріла жовтогаряча заграва.

— Що там? — пошепки запитала я.

— Місяць. Незабаром зійде. Він тепер вповні, — скупко одвітив дід. — Сідаймо ось тут, на кручі. — Він показав мені місце, сам вмовився поруч. — Не боїшся?

— А чого боятися? — тихенько мовила я, хоч насправді відчувала тремтіння в тілі й душі.

— Люди бояться того провалля, котре в їхньому серці. Провалля між їхнім незнанням і таємницею. Бояться переступити те провалля, бо там можна загубити оцей-го щабель, на якому нині стоїш. Затямила? Цей втратиш, а хто скаже — чи є інший в сутінках тайни? Знаєш, що було ось тут, де ми сидимо, літ з тисячу тому? — Він зненацька повернув розмову в інший бік, і я розгубилася. Не очікуючи моєї відповіді, Радько тихенько вів далі: — Тут жили відлюдники-ведуні. Наш хутір прадавній, назва йде ще з тих дохристиянських літ. Коли князі почали мечем і вогнем прищеплювати чужинецьку віру, найстарші ведуні відійшли в пущу, зберігаючи давні сонячні звичаї. Не перечили попам, але навчали молодих юнаків та дівчат, котрі мали нахил до ведунства, лікувати людей. Візантійці не стерпіли цього, одного вечора на лісовий скит налетіло кілька сот дружинників. Пощастило врятуватися лише одному, найстарішому ведунові. Це був мій пращур...

Дід замовк. А в моїй уяві палахкотіла заграва далеких років, чулися передсмертні

зойки мудреців, котрі не воліли зігнути шию під ярмо чужинецької віри. Чому вони не зуміли використати досвід і знання для захисту й перемоги? Адже вони були дома, в спільноті з народом, котрий поважав їх, в єдності з природою. Яким чином їхня мудрість знічевіла перед натиском чужоземних догм і забобонів? Чи, може, й мудрості якоїсь особливої не було?

— Все було, доню, — звільна озвався дід, і я вражено відзначила, що він відповідає на мої роздуми. — І мудрість була, і сила була. Та недуга виявилася сильнішою. Хіба це диво? Хіба здоровенні хлопаки не хворіють, не згинаються від мізерних бактерій чи вірусів? Прадавні ведуні й старійшини народу не готові були до підступу й дворушності чужих зайд, щирість і довірливість привели до поразки...

Над обрієм викотився багрянний місяць. У водах болота заграла іскриста доріжка. Гучно заспівали багатоголосу симфонію жаби.

— Північ, — шепнув дід. — Уважно стеж перед собою. Бачиш ось тут зарості папороті?

— Бачу.

— Там з'явиться цариця-квітка.

— Невже правда, що папороть...

— Тихо. Не карайся запитаннями, доню. Цариця-квітка живе в кожній найдрібнішій рослині, як і в кожній клітинці нашого тіла живе повна людина. Збагнула? То й гаразд. Цариця зберігає в собі всю мудрість мільйонів літ. Згадай, що рослини живуть практично вічно. Який же у них має бути досвід! Та ти й сама вже підійшла до такого розуміння. Наступний крок — торкання до квітки-цариці. Дивися не дивлячись... Слухай не слухаючи...

— Чаклунське проміння місяця ткало мерехтливе мереживо, понад болотом попливли ніжні, ледь помітні тумани. Під широкими листками папороті блукали тіні, іскрилися розмаїті вогники — іскорки роси чи, може, світлячки?

— Квітка-цариця прокидається, — почулося зітхання діда. — Зосередься, забудь себе...

Із сутінок поміж травною проклінувся блакитний паросток, замиготів, запалав, роздвоївся, розтрійся, шугнув угору. В цілковитій тиші викинув сім пелюсток, а поміж ними — віяло золотистих і срібlistих тичинок. Квітка похитувалася, пульсувала, хвилювалася, ніби язичок полум'я над горючою нафтою або спиртом. Дід Радько потис мені руку.

— Бачиш?

— Бачу, — ледь чутно прошепотіла я.

— Якщо вирішила стати вогняною, — суворо проказав дід, — торкнися цариці-квітки. Вона передасть тобі свою силу і право діяти, як квітка. Тобі відкриється все, що знають квіти, все, що вони можуть і хочуть. Торкнися її. І тоді ти вічно йтимеш до неї... Вічно йтимеш до неї... Крізь кільце вогню... І кожен — хто з тобою — теж має пройти цю дорогу...

І я в забутті торкнулася пелюсток квітки-цариці...

Із сутінок, із мерехтіння зірок та іскринок виникає легка постать юнака, ніби зіткана з місячних променів. Тіло не прикрите жодним вбранням, лише квітки — ніжно-червоні, рожеві, блакитні, білі, золотисті, багрянні, бузкові, ніжно-фіолетові — виникають і тануть на його чолі, щоках, грудях, руках. Він став по той бік цариці-квітки, простягнув руки до мене, і запахи літнього степу прокотилися, війнули понад нами.

— Вітаю тебе, батьку, — почувся тихий вібруючий голос, ніби скрипка заспівала у просторі. — Вітаю тебе, дівчино.

— Радуйся, синку, — розчулено сказав дід Радько. — Привів тобі подругу. Вона теж піде стежиною вогню.

Мовчить заквітчаний, дивиться. З очей зоріють сині фіалки, тремтить струна серця, намагається сприйняти чаклунське ладування ночі, збагнути звичним розумом і буденним чуттям. Дарма, дарма! Вже розхлюпано потік раціональності, райдужний водограй небувалого бризкає через край.

— Хто ти? — питаю того, хто подарований сутінками, місяцем, квітами.

— А ти хто? — чується ніжний сміх. — Хіба можеш сказати — хто ти?

— Я людина. Дівчина. Я — Русалія...

— Це лише слова. За ними — безмірність. Ти можеш охопити її в слові?

— Я не збагну тебе...

— Людина, — задумливо-радісно сказав юнак, купаючи зеленкуваті долоні в полум'ї цариці-квітки, — всеосяжна глибінь. Як мало ми знаємо самі себе. Втома й обман гнітить нас. Досить переступити межу — і виростають крила, і всесвіт стеле міріади небувалих доріг. Чому ж заростають ті стежки травною забуття й непам'яті?

— Ти говориш так, ніби й сам людина...

Поруч мене засміявся дід Радько. Торкнувся плеча.

— Такий же відчайдух, як і ти, доню. Такий же звичайнісінький хлопак. Прибув до мене два роки тому. Каже, що покинув минулі шляхи. Питає шлях у казку. Чуєш — у казку? Ніби я ключар до того краю, хе-хе! Як апостол Петро. Я йому кажу: хто вийшов з казки — той і вернеться до неї. Уявляєш собі, що буде, коли сила зможе свавільно проломлювати двері до казки? Де тоді заховатися красі? В якому притулку?

— І що ви йому відкрили?

— Не я. Сам він відкрив ці двері. Квіти допомогли. Придивися до них пильненько, там є все, що можна виміряти і бажати. Зумій збагнути, що ти волієш, вплий те воління у спільний з квітами потік і змалюй барвами квітів те, в що хочеш перелитися.

— І ти збагнув? — зачаровано глянула я на юнака.

— Збагнув, — кивнув заквітчаний. — Квіти й радість — сутність нової людини. Потік життя прагне у зоряну глибінь, — хіба достатньо для цього лише — машин і ракет?

— Розумію. Але невже все так просто?

— Хто це сказав? Немислимо тяжко. Вся інерція віків зупиняє метаморфоз. І не лише та, що в тобі. Психосфера єдина, і всі тягарі минулих віків, вся мерзота вчорашнього дня, весь страх рептилій ворожого світу стає на заваді появи нової, радісної людини, котра має вивести квітку в безмірність, засіяти життям далекі світи...

Я задихнулася від його мови. Ніч, місяць у небі, вогник племінної квітки. Сон, сон, мені мариться прегарне видіння. Ось зараз прокинуся і...

— Не смій допускати думки марності й сумніву, — прошепотів юнак і в його очах заплomenіли пелюстки горицвіту. — Ти торкнулася цариці-квітки, спопеляй чуття втоми й недовір'я до всемогутності життя. Знай — все можливе для людини, котра свідомо віддасть себе всепроникаючому вогню життя. Тільки збагни основне: куди кличе тебе той вогонь?

— Ти допоможеш мені пройти цей шлях?

— Ти йдеш, — просто сказав завітчаний. — Проте стежина в тебе інша, ніж у мене. Прийдемо туди ж, робимо спільне, але тобі ще довго йти гірськими скелями, долати прірви, зустрічати друзів, викохувати крила. Ми — не містики. Ми — садівники Природи. Наступна епоха має бути така ж радісна й бажана, як проростання парості, як розпукування квітки. Я прийшов до свого рішення через відчай і недугу. Мені втрачати було нічого. Смерть, деградація або небувалість! Це був додатковий стимул для метаморфозу. А тобі треба досягти такі ж вершини у неситному спокої, радості і — співаючи. Це — незміряно важче. Крок за кроком витискувати із себе вчорашній тип ветхої людини, переливаючись у квітковість і радість.

— Де ти тепер?

— Скрізь, де є квітка, трава, рослина. Я став їхнім. Ти лікар? Майбутній лікар? Тоді збагнеш те, що скажу: я віддав квітам свою тілесність, свою долю, історію свого минулого й прийдешнього. Я залишив собі лише пам'ять. Я взяв лотерейний квиток з безмірного стосу...

— Ти виграв? — з острахом запитала я.

— Виграв чи програв — це поняття минулої людини. Я ринувся у вічний політ. Мені самотньо тут, бо ще вирує пам'ять минулих поколінь, пам'ять, котра для квітів несуттєва. Я чекаю, кого можна буде покликати у мій Едем, розділити радість. Нове народження — це нелегко. Ти будеш чути мене, можеш покликати мене. Я чекаю. Не забувай — я чекаю...

Я вдома, в Сміянах. Парка серпнева ніч. Сміються срібними голосами зірки, співає пісеньку моя сестриця матіола.

Спогади жбухають потужними хвилями в свідомість, звихрюють розум, бентежать чуття. Фіалкові очі дивляться в душу, плине понад віками самотній голос: "Я чекаю... Чекаю... Чекаю..."

Більше не писатиму. Небувальщина не для паперу. Достатньо казкарів і фантастів без мене.

Треба діяти. Пройти ту тяжку дорогу, про котру сказав Завітчаний. Людина-Вінок. Фітогемо. Мрія поколінь. Чи вирішить поява такої істоти загадку віків, чи розрубає вузли протиріч та антагонізму? Куди веде шлях метаморфозу? Чи зможуть по ньому пройти всі? І не лише люди, а все життя? Химерний експеримент чи суджена стежка саморозкриття, — що таке феномен Людини-Вінка, істоти, котра органічно поєднала свою генетику з генетикою рослинного океану?

Він розкрив мені секрети такого симбіозу, він змалював запаморочливі обрії грядущого розселення Квіто-Людей у Всесвіті, можливості нових, тонких технологій, опертих на знання динаміки вселенського життя. Проте просив не розголошувати поки що того, що довірено мені. Квітку та її тайни треба берегти, доки людство стане єдиним, збратаним. Коли цього пощастить досягти? Чи зусилля нашої країни увінчаються всепланетним миром?

Що ж гадання, як писав Маяковський. Уподобнюватися спіритам та ворожбитам не станемо. Ми — трударі Природи, сказав Заквітчаний. Ходімо далі, моє серце. Ходімо далі, моя сестрице Матіоло, мої друзі — зірки!

Відкриваю свою душу всьому, що вічно прагне вперед і вгору: вогню, зеленій парості, райдузі, метеликам, птахам, зореносним світам, мріям людських дітей. Ми разом, ми — на спільній стежці Радості.

Минуло п'ять літ. І ось я знову схиляюся до сторінок цих прадавніх, майже забутих роздумів. Ціла вічність клекоче в моїй душі. Хіба передаси її статичними знаками літер?

З'явився той, про кого казав Заквітчаний. Суджений супутник. Він схитнувся перед полум'яним колом, йому ще треба пройти багато стежок, доки вогонь прийме нас у спільне кільце.

Мій шлях на Папуа. Там чекає мене давня загадка, що тривожить душу, вимагає вирішення: чому вмирають від сміху, від радості люди?

Боголо допоміг добути дозвіл — побувати в джунглях Папуа, познайомитися з життям його співвітчизників. Відчуваю, що ця поїздка буде вирішальна в житті. Що, як — не знаю! Певна лиш того, що наближається моя зоряна година.

Нічна пригода — казкова. Полум'яні очі пропекли моє серце, але ступити на стежину тривіальної, буденної розв'язки? Нізащо!

Краще хай мрія залишиться вічно живим спогадом, ніж потоне в болоті сірої звичайності.

Прощай, відчайдушний хлопче! Якщо ти той — вірю, що збагнеш кожне слово моє і проломиш мури неможливості.

До зустрічі... До зустрічі в полум'яному колі.

Не забувай — Заквітчаний уже здійснив пролом у легенду. Ти зустрічав його на гірській стежині.

Шлях відкрито тому, хто не зупиняється...

КНИГА ДРУГА

ВІЧНИЙ ПОЧАТОК

Хто ти, Людино? Що ти, Людино?

Скільки віків! Скільки Замків!

Духу і серця твого бригантина

Рветься крізь марево кар і гріхів.

Боги й пороги! Межі й мережі!

Всього було і донині ще є.

Та в зореноснім грізнім Безмежжі
Сонце твоє небувале встає.
Здрастуй, Людино, Сонця Дитино!
Крила здійми у надзоряний Дім.
Ти — не билина! Ти — не крижина!
Хмара в дощем, блискавиця і грім!
Змучену Землю палко і ніжно
В серце візьми і сльозою обмий.
Доки з тобою Мати-Вітчизна —
Доти і вічний шлях вогняний.
Не забудь, не забудь, що Людина — то Зоряний Птах,
Не спини свій політ на покритих плодами полях,
То — лиш мить для спочинку. А далі — ізнову у Путь.
Лине пісня від зір.
Пісню Вічної Матері чуть...

ЧАСТИНА

ПЕРША

Резонанс еволюції
Я блукаю поглядом по шибі,
В білих заморожених лісах,
У озерах сплять замерзлі риби,
На крижаних вітах сонний птах.
Все завмерло — люди і тварини,
В небі дим із комина спинивсь...
Сплю і я край мерзлої картини,
На правічну казку задививсь.
Як же мертве видиво розбити?
Та розгадка знайдена давно:
Треба ту картину розтопити —
Хукати скоріше на вікно.

Після ознайомлення з щоденником Русалії Гриць був сам не свій. Кілька днів підряд перечитував її записи, намагаючись проникнути в прихований зміст її фраз, роздумів. Що це? Фантасмагорія, цікава вигадка, містифікація? В ім'я чого? Для кого?

А що ж тоді його кавказька зустріч? Чи не надто неймовірна узгодженість?

Він знову їздив у Сміяни, зустрічався з прадідом Русалії. Той дивився на хлопця доброзичливо й сумовито, на всі запитання відповідав докірливим похитуванням голови. Зрештою зронив:

— Там все сказано, синку. Якщо її слова тобі нічого не відкрили, то що додам я?

— Я готовий летіти за нею — спалахнув Гриць, підхоплюючись з лавки. — Тільки як? Куди? Де її шукати?

— Ти вже її знайшов, — задумливо мовив старий кобзар. — Суть у тім, щоб

утримати пташу. Силою таку не втримаєш. Вона сама прилетить туди, де має бути нова зустріч.

— Я відчуваю, що повинен їхати за нею. Як це зробити?

— Оцього не відаю. Перекоаний: якщо зустріч нероздільна з твоєю любов'ю, то вона стане реальністю.

Гриць попрощався з прадідом, окрилений неясною надією. В Києві зустрівся з братом Борисом, напав на нього з вимогою познайомити з доктором Боголо.

— Нащо він тобі? — здивувався Борис, відсторонюючи на хвилину папери з графіками та схемами, які він уважно розглядав. — Що за дивна похапливість? Це несерйозно, брате.

Гриць, ніяковіючи й плутаючись, розповів про зустріч з Русалією, про те, що вона раптово виїхала на Папуа для лікарської практики, що він не зможе чекати так довго, що сама доля підказує використати можливість поїздки, оскільки тут присутній вчений з Папуа, а Борис з ним в тісній дружбі, і отже...

Старший брат зупинив бурхливий потік слововиверження, поплескав Гриця по плечу і поблажливо усміхнувся:

— До чого тут "отже"? Повна відсутність логіки. Тебе ще не навчила попередня пригода? За дівочими очима готовий летіти у безодню. Ти забув, що реальне життя — не казка!

— Казка! Казка, брате! — крикнув Гриць. — Ти не бачив Русалії. Якби бачив, якби знав усе, що знаю я, то...

— Бачу, бачу, — зітхнув Борис, протираючи окуляри. — Може, щось там і є небуденне, але ще більше — фантазії, романтики й звичайнісінької закоханості. Ну, ну, не витріщай на мене страшнючих очей. Те, що ти задумав, — фантасмагорія. Так наче це в Ірпінь підскочити. Близький світ — Папуа!

— А Маклай?

— Що Маклай?

— Він рвався туди, на край світу, ради науки, а це ж...

— Гм. Для тебе дівчина значніше науки?

— Аякже! Аякже, брате! А хіба для тебе не так?

— Гм, гм! — розгублено заморгав очима Борис. — Он воно як! А як у тебе з роботою?

— Звільнився остаточно.

— А в журналі?

— Обіцяв Товкач взяти в штат.

— А суд?

— Днями виступлю свідком. І тоді — вільний. З Товкачем домовлюся.

— Зажди, зажди, божевільний. Я тобі ще нічого не обіцяю. Боголо тепер нема в Києві. Він полетів на батьківщину. Днями я буду в Москві, має бути сеанс зв'язку з Юрієм для серйозного обміну інформацією. Із столиці зв'яжуся з Папуа, викличу Боголо. Дізнаюся, які можливості поїздки, куди поділася твоя пташка. Спокійніше,

лобуряко, я ж не дівчина, що ти мене цілуєш. Ще ж нічого не зроблено. Ти зі свого боку пошукай можливостей. Чому б не поговорити з Товкачем? Він дядько впливовий, літературна братія часто мандрує в чужі краї. А раптом допоможе? А я попереджу Боголо про можливий твій приїзд.

Піднімаючись ескалатором нагору в метро "Більшовик", Гриць зустрів Інну. Дівчина радісно кинулася до нього, в її сумних очах блиснули іскорки пожвавлення. Хлопець уважно вдивлявся в помарнілі щоки, в передчасні зморшки на чолі: видно було, що дівчина пережила глибокий струс душі. І ще він з подивом відзначив, що Інна — майже двійник Русалії. Такий же загадковий погляд, крилаті брови, водоспад волосся. Чому такий рідкісний збіг — дві майже тотожні дівчини зустрічаються одному шукачеві на короткому відрізку шляху? Чи це лише дзеркальні відображення тієї ж сутності, яку він так палко прагне бачити? І одразу ж згадалися сни: перший — після поєдинку, коли він був поранений і марив у лікарні: танцююча дівчина, дрімаючі чоловіки, гіпнотичний ритм музики, шарф, який він підпалив сірником, знищивши і оманливу танцюристку, і саме сновидіння, а другий — вже в Сміянах, на березі річища; молодий Гете, циганка, котра виглядала з-за його плеча, семеро чобіт, вставлених один в один, і жартівлива пісня, сповнена загадкового змісту. І там і там — дівчата східного типу, подібні одна до одної. Перша приманює сама, кличе, містифікує, а друга — визирає з-за моноліта мудрості (адже Гете може бути символом великого пошуку й знання), і знайти її можна лише великим подвигом, зносивши сім чобіт у семи світах. Те, що суджене, те, що правдиве, — так просто не дається в руки, легко не проростає в серце...

Він дружелюбно привітав Інну, стримався від розпитувань, очікуючи, щоб вона сама розповіла про себе. Дівчина спостерегла той глибокий спокій хлопця і чомусь посмутніла.

— Мене залишили на волі, — зітхнула вона. — Хоч я й просила, щоб до моєї особи не проявляли ніякого послаблення. Заслужила найсуворішого вироку. Якби не ти, хто зна, чи отямилася б? Взяли підписку про невиїзд. Днями буде суд — ти знаєш? Слідчий запевнив, що мені дадуть умовно. Та хіба в цьому справа? Щасливий випадок, що ти залишився живий. А якби загинув? Я б стала убивцею. Та що я кажу! Я стала нею. У моїм сумлінні я співучасник дикого злочину. Нічим це не можна виправдати. Сон, сон... Якийсь кошмар. Я ж знаю свою душу — вона прагне романтики, радості, незвичайних пригод і пошуків. А потрапила в таку павутину! І хіба я одна? Як пояснити, чому це трапляється? Невже в нашій душі живе такий мізерний звір? Захопившись модою, комфортом, насолодою від наркотиків і алкоголю, модерною музикою і вседозволеністю, він нахабніє й починає диктувати душі, серцю... А вони — тихі, ніжні — не сміють перечити ричанню тої підсвідомої потвори!..

Гриць слухав той хаотичний виплеск дівочого сумління і чомусь радів. Може, тому, що бачив початок рятівного процесу, котрий почався в душі Інни. І ще, мабуть, тому, що зненацька в серці утвердилося остаточне рішення: він будь-що поїде вслід за Русалією. Не має значення, що подумає брат чи Товкач, що скажуть батьки, що, зрештою, бурмотітиме логіка в надрах власного інтелекту: його кличе щось таке, чому

нема відповідників у звичних, відомих формах вчинків і рішень. Там, у польоті до неї, у казковому "піді туди — не знаю куди" розшукається нова логіка, новий глузд і розуміння своїх вчинків. Правда мудрість не може визначатися тільки заздалегідь обгрунтованими програмами. Інакше вона стане сонним автоматизмом.

Заспокоївши Інну, хлопець сказав, що радий за неї. Розповів, що має працювати в гумористичному часописі. Запрошував заходити в гості, твердив, що їй будуть раді. Та вона жіночою інтуїцією відчула те, про що Гриць і не заікнувся. З очей хлюпнула печаль, на чоло набігла хмарка задуми, але рукостискання її було міцне й дружнє. Попрощавшись, вона ступила на східці ескалатора, не оглядаючись. І хлопець знову згадав вогник сірника, що безжально спопеляє розкішний шарф...

Товкач зустрів Гриця радісним вигуком і докором:

— Кочегаре, як тобі не совісно? Я ж тебе чекаю, як прадавні євреї манни з неба, а ти десь повівся. Знаю, знаю, — амури! Сердечні діла влаштовуєш? Далася тобі та циганочка. Ну, ну, не насуплюйся. Треба приступати до роботи. А у мене, братику, млинець не спікся. Підгорів млинець. Я розповів членам редколегії про поїздку, про новий струмінь сміху, котрий нам вдихнув народ, про задум нової назви — "Самосміх" — з самокритичним першим номером. Похвалили ідею, самовисміювання підтримали, але... розпочинати з себе не рекомен-ду-ва-ли! Який же там авторитет буде в часопису, — сказали мені, — редколегія котрого почне гумористичним стриптизом займатися? Несерйозний буде такий журнал! Так що, кочегаре, нова назва поки що не пройде. "Хроном" були ми, "Хроном" і залишимося! Поки що! Головне, — сказали колеги, — не те, чи ми "Хроном" називаємось чи, може, скажімо, "Голоблею", а щоб нас шанували, любили — і побоювалися! Бо якщо тільки регіт та зубоскальство, то мерзотники осідлають нашу критику і любесенько загортатимуть у сторінки "Хрону" ковбасу для закусону під "сто грамів для трьох". Охо-хо-хо! Тяжка ноша сміху, кочегаре, ой тяжка! Інколи мрію: скоріше б зіграти в ящик, скласти на грудях руки й насупитися, тайком радіючи, що вже не треба надривати кишки людям і собі. Хе-хе! Жартую, звичайно. Хто ступив на гумористичну стежку, тому повороту до серйозності нема! Навіть на тім світі доведеться чортів веселити. А чого — я не заперечую. Рогаті сміятимуться, менше шуруватимуть багаття, грішникам полегшення. Ба, та ти, я бачу, сумненький! Чого б то? Про радість з новими знайомими гомонів, а заразився печаллю? Нелогічно, кочегаре, нелогічно...

Гриць терпляче дослухав до кінця теревені Товкача, а потім розповів про свої наміри, відверто и щиро сказавши, що від поїздки на Папуа залежить його доля, щастя, що, може, його намір у когось викликатиме лише скептичну посмішку, але, знаючи Саливона Оверковича як людину великодушну й мудру, котра на всяких таких ситуаціях зуби з'їла і може збагнути всю складність і незвичайність його задуму, він просить...

Товкач перебив Грицеве мекання й бекання рішучим жестом:

— Не будь гімназистом, кочегаре! Їй-богу, гумор — то одне, а патока — цілком інше. Навіщо так багато розп'якування? За такою дівкою можна, братику, не лише на

Папуа летіти, а в Туманність Андромеди! Хіба не так? Згадай Івана Єфремова: у нього герої проривають час і простір, щоб кохатися з червоношкірими красунями планети, що кружляє біля Епсилон Тукана. Хе-хе! Така наша чоловіча планида! — Товкач удавано занепокоєно пошкрябав лисину. — Вічно мчатися за жіночою спідницею, а потім переконалися, що там всього-на-всього відьма в ступі! Ну, ну! Я не про твою Русалію. Твоя, безумовно, поза всякими сумнівами. Так от, не треба додаткових психологічних викрутасів, я тебе люблю і все, що можна, зроблю. А може старий, лисий Товкач досить багато. До речі, я вже цікавився твоєю відьмочкою, дуже хвалять її спеціалісти. Кажуть, Русалія Чандра — геніальний інтуїтивіст в царині психіатрії та психології. Учений з великими перспективами. Нетрадиційні умовиводи, надзвичайна комунікабельність з хворими. Ти, правда, це й сам відчув, хе-хе! Так от, слухай далі. Я оце подумав, і блиснула в мене геніальна ідея. Днями в Полінезію відлетіла наша антропологічна експедиція для вивчення тамошніх звичаїв та іншої мури в царині етнографії тощо. Там вони розіб'ються на групи: частина в Індонезію, дехто на Папуа, ще хтось на якісь там острови. Я погomoню з компетентними людьми, можна буде тебе пристебнути навздогін до цієї експедиції і зорієнтувати на Папуа. О, ясно?

— А як? З якими повноваженнями?

— Ага! Загорілося? Ич, припекло! Повноваження йому подавай. Розшукати Аеліту в джунглях Нової Гвінеї — хіба маленьке повноваження? Капітана Гранта ціла банда розшукувала на чолі з лордом, а ти — сам, однісінький. Жартую, жартую. Так слухай... Ти будеш представником нашого часопису, але не липовим. Чуєш? Ганяйся там за своєю коханою, зустрічайся, милуйся чи кам'яній, тремти, але роби й нашу кровну справу. Знайомся з гумором тих країв, вивчай їхні сатиричні традиції, всі нюанси сміху й веселощів. Та ти сам знаєш, що і як! До речі, ти ж знаєш, що твоя Русалія Чандра поїхала вивчати екзотичну хворобу, при якій від сміху вмирають люди. Чув?

— Знаю, знаю...

— Та це ж і до нашої парафії відноситься. А що — треба й з цього боку підійти. Хе-хе! А хіба наші бюрократи від гумору та сатири не врізують дуба? Ще й як! Може, й там всякі полінезійські бюрократи не можуть перенести сміху. Отака проста розгадка. Хе-хе! Жартую. Отож домовилися: я гомоню з компетентними людьми, а ти — будь готовий, як піонер! Хоч ти ще й не заслужив такого славного відрядження, але благословляю. З бандитами ти справився, отож за твою емоційну сферу можна не боятися, в аборигенок не закохаєшся, оскільки твій об'єкт притягує тебе непереможно, англійську мову, здатся, знаєш пристойно...

— В дорозі ще надолужу...

— Тоді — готуйся! Що? Сумніваєшся? Клянуся "Хроном" — ти зустрінешся із своєю циганкою на Папуа. Ага, ледве не забув: я тобі, ти — мені! Захопи мені гарненьку мартишку, мавпочку, як будеш вертатися назад. Сувенір. Хе-хе! Жартую. Нащо вона мені? Досить глянути в дзеркало — і маєш безплатного шимпанзе. Хіба неправда? Але жарти по боку, маю до тебе сурйозне прохання: дізнайся все, що можна, про отих самих "вогнеходців", чи як там їх називають. Не міфи, кочегаре, а суворі факти. Якщо

щось серйозне і варте уваги — хай вчені публікують. А якщо містифікація — в "Хрін" помістимо. Чудово — хіба не так? Ось тобі й спецзавдання. З Боголо зустрінешся, він все зробить, аби ти потрапив куди слід. Цей учений і Русалію опікає, то й тебе не залишить напризволяще. Може, й сам по вогню походиш? А що — можна буде таку прес-конференцію повернути, що аж завидки всіх візьмуть. Ага, ти ж іще суду не відбув. Підганяй діла, а я тим часом прокручу в ОВІРі та в інших місцях. Ну, кочегаре, хіба думали ми, що із сміху отаке серйозне діло вигорить?

На станції "Мир" — час відпочинку. Чуров і Марусишин сплять, а Юрій не може навіть задрімати всупереч суворій інструкції: навала нової інформації, яку вони здобули в двотижневому польоті, розпирає свідомість, вимагає осмислення. І тривога, тривога, тривога! Останнє відкриття, інтегрований підсумок якого здійснила ЕОМ кілька годин тому, хоч він теоретично й був готовий до нього, потрясло й збентежило: чи стане тривожна вість для мислячих істот сигналом до глобального пробудження?

Юрій поглянув в ілюмінатор. Станція пропливала над затемненою Західною півкулею, видно було мерехтіння щупалець нью-йоркського спрута, далеку заграву Чікаго, ланцюжки прибережних міст та промислових комплексів. Внизу — Атлантика. Незабаром Європа, а потім — рідний край. Черговий зв'язок з Космоцентром. Нині його чекає розмова з братами: повідомлено, що для бесіди приїхали Іван і Борис. Брата-кібернетика він сам кликав, а чому прилетів землелюб, що його зацікавило? Той чорноземний мовчун так просто від ріллі не одірветься.

А свідомість розгортає свою паралельну стрічку, і на сторінки блокнота лягають похапливі рядки:

"Настала пора термінового перегляду більшості "очевидних" істин. Ми загіпнотизовані об'єктивним потоком наукової інформації і потрапили в полон тунелю, котрий запланували в перші дні народження позитивної науки, дитячого матеріалізму. Інструмент діалектики, якою вчені клянуться й божаться, насправді не став для багатьох дослідників скальпелем пізнання, і "очевидізм" застилає обрій досліджень. Наука заповнена безліччю міфів і аксіом, прийнятих апіорі. Це було б не страшно, хай би люди бавилися тими чи іншими уподобаннями, бо силою істину не нав'яжеш, але... Але тепер, коли планета, а може, й цілий космічний регіон постали перед загрозою катастрофи, ми не маємо права на псевдонаукову гру. Кожне твердження, гіпотеза, кожна ідея повинні перевірятися суворо й безкомпромісно. Не зручні теоретичні жупели, до яких легко можна підганяти ті чи інші факти, а безстрашні висновки пробуджених мандрівників Космосу. Ми не в затишній домівці, під кришталевим склепінням деміурга, як гадали древні, а під ураганом таємничої реальності, що несе планету у безодню.

Багато вчених вважають свою справу такою ж рутиною, як випікання хліба, чи пошиття одягу, або копання силосної ями. Мають за своє перемішування грішного з праведним якусь зарплатню та чергові наукові звання — і гаразд! Та це страшна помилка! Кожен правдивий учений — вартовий на фок-мачті земного корабля. Ні день, ні година, ні навіть найменша мить не мають бути віддані марнотратству антимислення

в той час, коли на обрії вимальовуються грізні пороги. Тому перегляд всього інформаційного багажа назрів, як рятивна дія перед катастрофою на кораблі, або ще точніше — на аеростаті: весь баласт має полетіти вниз...

Леле, скільки такого інформаційного сміття в наших бібліотеках та інших інформтеках? Як захаращена планетна ноосфера! Чи можливо пробитися крізь мури псевдознань і оптильйони рядків порожніх, ідіотичних, сміттєвих, марновірних, містичних, поверхових, брехливих містифікаційних текстів до дверей правдивого пізнання?

Згадати хоча б гумористичні факти недавнього минулого: довгі століття багато вчених вважало, що у мухи вісім ніг. Так сказав Арістотель, так і відпечатано було в умах сотень поколінь. Досить було спіймати муху і порахувати кінцівки, котрих всього шість, і все стало б на свої місця, і не довелося б сміятися над власним консерватизмом і рабським схилянням перед "авторитетами". Але ортодокси вважали неможливим сумніватися в правоті "геніїв"! Або ще й досі побутує (навіть на рівні серйозної науки) віра в те, що сонях обертається за Сонцем. З цього навіть роблять далекосяжні висновки. А правда — проста й звичайна, її знає кожен селянин. Сонях дивиться лише на схід, зустрічаючи ранкове сонце. Це теж дивовижний феномен, котрий вимагає роздумів і висновків, але вже цілком інших, ніж раніше. І вже не містифікація "сонячної динаміки" квітки буде водієм ученого, а факт кореляції голівки соняшника з потоком космоенергетики, яка обмиває планету в результаті її обертання. Не сонце цікавить дивну квітку, а вся зоряна ріка!

Отак можна перебирати тисячі загальноприйнятих "істин", переглядати їх, відкидати стереотипи і пусті твердження, псевдонаукові забобони й ортодоксальні риштування, за якими нема жодних будівель, "аксіоми", прийняті по інерції.

Якщо врахувати, що наука йде "по писаному", то стане ясно, що багато наших зусиль витрачаються для марності, для тупикових тунелів, для честолобних прославлень, котрі вельми дорого нам коштуватимуть і, як каже народ, згодом вилізуть боком.

Один з експериментів, проведених нами на станції "Мир", підтвердив підозру, що так званий "променеви́й тиск" — науковий міф XIX-XX віків. Нас загіпнотизувала "вертушка Лебедева", де у вакуумі під тиском сонячних променів обертається млинчик. Але кожен міг би відзначити, що рухатися млинчик починає у бік затемненого крила, отже, тут ми маємо справу з реактивним рухом: нагрівається зачорнена поверхня, молекули вириваються з металу, а далі — виникає ефект відштовхування. "Тиском променів" тут і не пахне, бо якби так було, млинчик мав би обертатися у бік дзеркального крила, адже там кванти радіації повністю відбиваються. А на основі цієї містифікації побудовано безліч наукових та фантастичних проєктів: споряджалися фотонні кораблі до далеких світів, творилися сонячні вітрила, які під "вітром" променів світила мандрували у просторі. А виявляється, що все це — пшик! Більше того, відсутні самі фотони як корпускули. Таємниця квантів радіації виявляється незмірно глибшою, ніж гадали. Відсутній сам рух світла, котрий нібито

переносить енергію джерела радіації, відсутня й "константа" — 300000 км/сек., і означає вона зовсім не те, що ми гадали, а динаміку нашого людського світоконструювання. Це — ефект кореляції космічної динаміки і психодинаміки спостерігача. Ми поки що перебуваємо в полоні саме цієї "константної" шкаралупи, котра не дає змоги рухатися швидше. Поки що! А як тільки збагнемо самообмеження, як тільки переступимо променевий бар'єр, так і оволодіємо вищою динамікою, при якій далекі метagalaktики будуть на відстані простягнутої руки.

Доведеться переглянути містифікаційні гіпотези про "термояд", що буцімто вирує у надрах Сонця й зірок. Доведеться по-новому розглянути парадокс самого життя, мислення, слова, історії, часу й простору. Діалектичний матеріалізм достатній для найнесподіваніших відкриттів і висновків.

Наше прагнення до нагромадження енергопотужностей може виявитися самогубством. Проникнення в тканину універсуму повинне бути спокійним, природнім, простим. Насилля — то збурення цілості, то бандитизм у безмежжі...

І тут ми підходимо до грізної й прекрасної загадки вакууму, того таємничого НІЩО, про котре тисячоліттями натякали мудреці й філософи, символізуючи його фантастичними, міфічними, містичними образами. Двадцятий вік збагнув, що загадка вселенської порожнечі — то загадка самого Буття у всій його глибинній стихійності та масштабності.

Відкриті нами віртуальні ниті вакууму — то лише перше торкання до нового всеосяжного гнозису грядущого. Холодок творчої тривоги пронизує серце, проте ця тривога — радісна. Для байдужого погляду космічна пустеля мертва. Та для птахів невпинного наукового пошуку — це всеосяжне, всеможливе поле, де нашим спадкоємцям належить сіяти зерна дерзновенних мрій і казкових прагнень.

Головне — осмислити проблему вакууму якнайглибше. Адже наука сучасності лише торкається піни космічного океану, шкаралупи вселенських явищ. Основні відкриття — за порогом. Ми тільки ставимо ногу на той поріг.

Земне життя — зародок, ембріон вакуумного яйця. Відома нам біосфера і її мислячі істоти — основа прийдешнього зростання, розквітання, проломлювання очевидних, зримих бар'єрів, мурів для прориву до нових орбіт ще не усвідомлюваного буття.

Як тяжко доведеться вводити нові поняття у ноосферу планети. Консерватизм мільйоннолітє жохливий, і це — закономірно. Шкаралупа яйця повинна бути достатньо міцна, щоб викохати птаха, достойного всеосяжності.

І все-таки... все-таки... Чому така страхітлива інерція псевдопізнання? Де її корені? Чи не в самій динаміці вихору, що створюється Чорною Дірою? Тоді нові щаблі пізнання, оволодіння небувалими обр'ями буттєвості є подолання драматичного "космоспаду", рятунок від зоряних порогів. Оволодівши знанням вакуумного океану, ми станемо його моряками, плавцями, жителями, і тоді — жодні зорекрути нас не злякають, люди народяться радісними журавлями часу й простору...

Нас звинуватять у казковості, ненауковості, в суперфантастичності. Проте все те — відлуння давніх страхів і упереджень. Практично вже відома нам інформація про

світобудову дає змогу достатньо зрозуміти найглибшу спорідненість видимого світу, і зокрема біосфери, з вакуумною безоднею. Ми живемо в цій таємничій субстанції, пливемо в її глибинах, насичуємося нею. Речовина, що тче нашу тілесність, лише ледь помітний пунктир на хвилях зоряної пустелі. Кожен рух, вся енергетика космосу, вся галактична й метагалактична динаміка збуджуються таємничим життям світлоносного вакууму. Справді світлоносного, бо відоме нам світло — лише радісне, творче тремтіння того, що ми невігласно зємо "порожнечу".

Що ж далі? Які підходи до цієї легендарної тайни? Безумовно, наскоком таку твердиню не візьмеш! Це завдання для збратаного людства, для об'єднаної науки грядущого.

Нова мегафізика повинна осмислити космічну структуру вакууму, як основну підвалину буття: речовинні, видимі форми підпорядковані вакуумним структурам, ареалам, що формують ще не усвідомлені пізнанням тіла Мегасвіту. Відкриття "спокійних" нейтрино й фотонів — лише перші кроки в такому ознайомленні з материнським тілом Всесвіту...

Відкинути страх вчорашнього дня, не боятися порушити частокколи догм і ортодоксальних катехізисів, котрих достатньо не лише у віруючих різних релігій, а й у безлічі прагматичних відгілків світової науки.

Взяти хоч би й ідею "розбігання" Всесвіту після вибуху первісної сингулярності, котра являла собою позавимірну точку з нульовим радіусом, а згодом — має знову повернутися до першостану. Всесвіт, що має тепер діаметр біля сорока мільярдів світових літ, після колосальних періодів розширення збіжиться в цятку, де щезне час, простір і будь-які міри. Де еталон для всіх цих теоретичних метаморфоз? Порівняно з чим — нульовий радіус? Порівняно з чим — мільярди світлових літ? З мірами Землі? Але ж Земля входить в цілість Всесвіту, котрий не має еталона! Бо де для Всесвіту первісна міра? Ми потрапила в зачароване коло, ми кусаємо власний хвіст. Чи не буде наше тривожне відкриття тим ударом, що поверне земну свідомість до переосмислення всіх марних інформаційних нагромаджень і поставить нас перед вибором: задихнутися під обвалом власних міфів або викохати крила розуму й полетіти до нового обрію свободи. Космос ставить нас на край прірви, як дорослі птахи своє пташення на край гнізда: пересиль страх і стрибай! Ти повинен полетіти, бо інакше — розіб'єшся...".

Гарячкові записи Юрія Гука перебив сигнал чергового зв'язку. Спалахнув екран. Пробуджуючись, солодко позіхнули Чуров і Марусишин. Почувся голос генерала — керівника польоту:

— Вітання, "Соколи"!

Після взаємних привітань Юрій запитав, чи все готово для "летючого симпозіуму", бо інтегральні дані бортової ЕОМ дуже серйозні і вимагають всебічної перевірки на Землі. Генерал відповів, що керівна група Космоцентру готова для діалогу, що брати Юрія, Борис та Іван, теж присутні. Їхні усміхнені лиця з'явилися поряд з керівником польоту. Юрій зрадів, кілька хвилин розпитував про батьків та близьких. Потім рішуче обірвав інтимну розмову.

— Пора до справи. Інформація надто серйозна. Звичайно, це наша суб'єктивна думка, але все, що ми тепер знаємо, вимагає переосмислення всього комплексу космічних планів.

— Підтверджується твоя гіпотеза? — запитав генерал.

— Так. З високим ступенем достовірності. Записи ЕОМ передаються на Землю, а тепер — коротко про те, що нам відкрилося в результаті комплексних досліджень.

— Ми слухаємо...

— Перше: рентген-телескопи і гравідатчики визначили локалізацію другої компоненти сонячної пари — Чорної Діри; ми її умовно назвали Тартаром, вважаючи, що прадавня ідея Тартару, страхітливої безодні, яка проковтнула предковичних богів і титанів, зловіщої бездонної ями, з якої нема виходу, породжена саме реальністю сколапсованої зірки. Об'єкт знайдено в напрямку сузір'я Геркулеса. Звичайний телескоп його не може відзначити, він оточений потужною спіраллю високоенергетичних часток і хмарию водню.

Друге: підтверджено також наявність гігантської Чорної Діри в центрі Галактики.

Третє: нейтрино-датчики підтверджують припущення про спіральну структуру "моря Дірака" — вакуумного тла віртуальних часток, в яке занурено наш Космос. Поки що висновок однозначний: в нашому регіоні наявний суперпотужний вихор, котрий формує часово-просторову спіраль псевдоконтинууму...

— Чому псевдоконтинууму? — нетерпляче перебив генерал, нахмурившись. — Поясни свою думку.

— Я гадаю, що всеохопний принцип спірності (обертання всіх тіл — від корпускул до квазарів) є результат космоситуації — падіння в Чорну Діру. Ми буквально "провалилися" з "нормального" Всесвіту у гравітаційну лійку-спіраль і поступово наближаємося до її центру, до Тартару, котрий — це треба визнати з усією серйозністю! — поглине Сонячну Систему, якщо розум не знайде виходу з пастки. Вакуумна космічна тканина, що оточує нас, а також всі тіла, об'єкти, котрі з нею поєднані, підпорядкована закономірностям згаданого спірального падіння, а звідси — гносеологічна цільність, яку ми намагаємося знайти для світобудови в філософських та астрофізичних схемах, завжди буде спотворена, деформована впливом Чорної Діри. Воістину — князь п'їтьми, що сприяє деградації будь-якої істини! Просте порівняння: спокійна вода точно відображає зірки в небі, схвильована — деформує їх. Всяка спроба відтворити істинну цільність, континуальність того, що відбивається у вируючій воді, марна: ми завжди матимемо інформацію, далеку від реальності. Те саме й тут: наш космічний регіон, висловлюючись образною мовою, звихрено, скручено, в тугу спіраль, і на всю інформацію, що приходить до нас, накладено печать цієї деформації.

Із Землі долинув схвильований гомін, заперечливі репліки:

— Надто скороспілі висновки!

— Це космічний апокаліпсис!

— Гук забуває "бритву Оккама" — не нагромаджувати зайвих сутностей. Можливо, всі ці факти спокійно ляжуть у традиційний космогенез!

— Спокійно, товариші й панове! — розсудливо озвався генерал. — Бачте, як вас зачепило! Певно, питання справді надто серйозне. Ми не можемо прикласти до нього мірку буденності. Уявіть, що все уже підтверджено і Гук повністю правий: ми — Земля, планети, Сонце — падаємо в Чорну Діру! Хіба доречно буде тоді займатися схоластичними міркуваннями? Коли в домі пожежа — єдине прийнятне рішення: гасити полум'я і виносити цінні речі!..

— Саме це я й хотів сказати, — згодився Юрій. — В своїх тезах, котрі готую, я відзначаю саме оцей стержневий момент: необхідність відсікати зайву інформацію, будь-який експеримент, що не входить в актуальне завдання — збагнути своє космічне становище, визначити ступінь загрози і знайти шляхи її відвернення. Буду щасливий, якщо наші прогнози не підтвердяться. Проте політика страуса не для серйозної науки. Мені здається, що інтенсифікація науки й техніки в напрямку космізації теж є свідомство грізності моменту, бо, окрім свідомого знання конкретних учених, є ще й колективне підсвідоме (чи позасвідоме) знання ноосфери, котре, безумовно, стукає в наші серця, в наші розуми...

— Треба попередньо обговорити варіанти того, що сталося, — сказав генерал. — Необхідна реконструкція послідовності подій, що привели до катастрофи. Спостерігач від французької академії наук бажає висловитись. Прошу вас, мсьє Мішель Бурше...

Космонавти побачили на екрані худорляве обличчя відомого французького космолога, схожого на Ромена Роллана: прозорі очі дивилися на Юрія Гука привітно й серйозно. Він почав швидко говорити, палко жестикулюючи (синхронний переклад російською мовою накладався на його мову):

— Ваша гіпотеза, мсьє Гук, викладена в "Роздумах космобіолога", достатня для визначення нашої астроситуації. Футурологія та фантастика світу також переповнена подібними припущеннями. Отже, факти, що відкриваються тепер, не є для нас чимось екзотичним, небувалим. Зрештою, всі апокаліпсиси, всі попередження минулого, всі алгоритми релігій та містичних концепцій висували ідею "рятунку", "звільнення", "виходу" і так далі. В чому справа? Як могло таке статися в світі "нормальному", де нікому ніщо не загрожує? Як могли б виникнути ідеї "рятунку" там, де буття розвивається спокійно, у відповідності з велінням універсуму? Тому є сенс не відкидати навіть символічних тверджень міфічної психології древніх, бо в них могло зберегтися зерно прадавнього знання, спотвореного віками хаотичної історії. Спробуємо відтворити космогенетичну картину минулого...

Легенди народів світу твердять про прадавню титанічну епоху, про так званий Золотий Вік. В перекладі на сучасні наукові поняття це було цільне буття, континуальне буття, розкішне мегакосмічне древо, де все у всьому розвивалося гармонійно й нормально. Це була своєрідна парникова ситуація, в якій виникло і саме життя, і зародився розум, сягнувши титанічного рівня. Ми не можемо знати подробиць тієї цільності, бо вже сформовані у дискретному світі, у світі вібрацій, ритмів, ущербності, неповноти, розірваності, хвильовості, спіральності. Ми — і це гарно сьогодні ілюстрував мсьє Гук — знаходимося у космічній каруселі, тому — ясна річ! —

неспроможні чітко визначити реальність континууму, що лишається поза "межами" гравітаційної спіралі падіння. Так — відбулася ще не відома нам катастрофа, і далі — відрив від материнського прабуття.

У мене виникає дивна думка, що Мегакосмос перевіряє нас на зрілість. Вся ця ситуація — екзамен, іспит. Або знайти рятунок — або пропасти. Ми — в течії вражаючого масштабного експерименту. Мізерні життєві, розумові парості буття не потрібні, життєва динаміка відбирає всеперемагаюче зело, здатне прорости навіть у якійсь щілині на прямовисній стіні. Ілюструю свою думку: на дубі виростає жолудь, він розкошує в повному єднанні з батьківським стовбуром, листям, гіллям, коренем — це і є повноцінне буття, де відсутні катастрофи і сумніви. Потім — пора дозрівання й падіння жолудя, відрив від материнського лона. Відчуття покинутості, самотності, відчаю. Довкола вітри, дощі, може, безводдя, може, кам'янистий ґрунт, може, свині, котрі прагнуть з'їсти жолудь, або птахи, які загрожують його склювати, і так далі. Треба збагнути всі ці умови і відтворити з себе прасвіт батьківського дуба.

Ось ситуація Землі: ми — носії титанічної програми колишньої континуальної суперцивілізації. Вона — в нас, в наших генетичних глибинах. Ми відірвалися від "стовбура" цільного буття і "падаємо" у незбагненне поле, в якусь яму, де можемо прорости або загинути — залежно від того, що нас очікує. Падіння в інферно Чорної Діри — це ефект відриву, котрий має стати новим початком, новою космічною весною, якщо ми самі собі підготуємо добрий ґрунт для проростання.

Головне — усвідомити, як це сталося, що ми несемо в собі, як в цих умовах знайти шлях до самореалізації. Згоден з попередніми думками про те, що пращури знали про космічну загрозу спопелення планети. Саме про вогняну смерть говорили древні мудреці: можливо, то був відгомін ще титанічного знання, спотвореного релігійними культами і апологіями жерців.

— Дякую, мсьє Бурше, — озвався генерал. — Ваша натурфілософічна картина дуже цікава. Це -наближає нас до змалювання більш раціональної картини ситуації. Ставиться питання: чи є якісь конкретні докази на користь гіпотези про ущербність планетарного життя? І ще: які можуть бути варіанти "виходу" з "спіралі падіння"?

— Дозвольте мені, — раптово обізвався Іван Гук. Його сива кучма з'явилася на екрані. — Ми маємо таку лавину інформації, що з неї можна конструктивно ліпити безліч варіантів та моделей космоситуації. Але це означає — гратися в примарами, тут я згоден з тобою, Юрку. До речі, я прибув на розмову з тобою не випадково: ми з Борисом вже обговорювали деякі цікаві факти, тривіальні факти, треба сказати, але вони залишилися поза увагою дослідників.

— Це так, — підсунувся до екрана Борис Гук, і Юрій побачив його глибоко запалі очі під кушиками передчасно посивілих брів. — Робота над формуванням першого варіанту "Резева" завершується, тому потрібне відповідальне осмислення всієї глобальної й космічної ситуації. Безумовно, що визначальним для "Резонансу Еволюції" має бути таке завдання, такий алгоритм, який ляже основою всеохопної творчості для XXI віку. Промодельовати грядущє сторіччя з високим ступенем тотожності можна

лише тоді, коли евристичний алгоритм нової ЕОМ вбере в себе найголовніше річизще буття. Нам здається, що таким завданням і має бути усвідомлення та відвернення космічної загрози, яка вимальовується...

Знову залунали скептичні вигуки:

— Ідея приреченості — не для серйозної науки!

— Це — прерогативи фантастів. Хай вони займаються моделюванням таких екзотичних ситуацій.

— Світова думка не сприйме таких песимістичних прогнозів. До того ж інформація про загрозу падіння в Чорну Діру може породити небажані наслідки — фанатизм, зневір'я у цінності життя, лавину самогубств і так далі.

— Не згоден! — рішуче відповів на ті репліки Юрій, і його супутники — Марусишин та Чуров — схвальними кивками підтримали його. — Якщо капітан визначив, що корабель мчить на рифи, на дороги, у небезпечне місце, його місія — знайти найкращий варіант рятунку, попередивши екіпаж про загрозу. Таке попередження хіба песимізм? Це ознака довір'я до всіх пасажирів корабля, до моряків, вияв відповідальності й турботи за життя кожного учасника плавання. Ми на такому кораблі, друзі, і довкола — таємничий океан безмірності, про який ми практично нічого не знаємо. Та ми ухилилися вбік, у марну суперечку. Іване, ти не закінчив своєї думки... які тривіальні факти, за твоїм переконанням, варті такої пильної уваги?

— Ви знаєте, — повів далі Іван, — що я не космолог, не астрофізик, не філософ. Я — хлібороб, знавець землі, тієї її важливої частки, котра зветься гумусом. Практично гумус концентрує в собі левову частку життєвої потенції біосфери: гадаю, що цього доводити не варто. Та ось парадокс — товщина гумусу, навіть у найкращих місцях планети, наприклад, у степах України, дуже мізерна порівняно з геологічною історією Землі, як її малюють сучасні дослідники. Підрахунки показують, що той шар гумусу, котрий ми маємо і яким користуємося, нагромадився всього-на-всього за десять — дванадцять тисяч літ...

— Катастрофа Атлантиди, — озвався хтось у тиші, що запала після паузи. — А що до того?

— Так, — згодився Іван. — Я запитую: де гумус попередніх мільярдів літ? Саме — мільярдів. Мені можуть заперечити — геологічні катаклізми, опускання та підйоми континентів, наступ морів тощо. Але є такі континентальні брили, котрі не були під водами впродовж сотень мільйонів років. Наприклад, Український щит. Я роблю попередній висновок, хай це буде висновок дилетанта, але над цим треба задуматися. Біля дванадцяти тисяч літ тому планета й Сонячна Система пережили грандіозну катастрофу. Можливо, до цього спричинився колапс другого сонця, про яке писав у своїх роздумах Юрій Гук, можливо, саме тоді навіки пропали основні досягнення титанічної еволюції. Планету потрясло, багатокілометрові хвилі змили з усіх континентів розкішний мільйоннолітній гумус. Я навіть гадаю, що це був не гумус у нашому розумінні, а якась таємнича вітальна сфера, що об'єднувала кожную частку буття життєвим океаном. У мене є думка, що навіть звичайне харчування було зайвим

у тих умовах, бо обмін відбувався автоматично, як тепер дихання. Тобто повна автотрофність. Далі... Ми почали падати в інферно, в пастку Чорної Діри. Рештки титанів, котрим пощастило врятуватися десь в космосі, згодом відновили реліктове життя, засіяли ним Землю. Але це вже була не та розкішна Гея, що народжувала "богів" і "титанів", а уламок колишньої величі. Нащадки титанів деградували, їхнє знання стало міфами й легендами. Наша епоха повинна відтворити картину катастрофи точно й тотожно. Кожна, навіть найтривіальніша, інформація має лягти в мозаїку такої картини. Ось на які думки, товариство, наштотувало мене довголітнє дослідження земельки, по якій ми ходимо і з якої харчуємося...

— Прекрасний роздум, Іване Васильовичу, — сказав генерал. — Він повністю лягає в гіпотезу, яку ми обговорюємо. Борисе Васильовичу, ви вже вводили ці ідеї в "Резев"?

— Поки що ні. Вся наша група, в тому числі й доктор Боголо, має намір вводити до евристичної програми ЕОМ лише інформацію, перевірену багатократно. Звичайно, це стосується кореневої, фундаментальної основи алгоритму, бо побічних відгілків може бути сотні, тисячі — від романтичних снів та мрій — до найкарколомніших гіпотез. Ми чекали результату досліджень на станції "Мир", щоб визначити головне завдання ХХІ віку. Тепер ця думка кристалізується: важливішого завдання, ніж рятунок цивілізації та планети, нема. Його ми й поставимо на чільне місце в алгоритмі...

— Який же вихід малюється, бодай орієнтовно, з цього "вихору падіння"? — запитав генерал, глянувши на Юру. — Чи "Соколи" вже обговорювали це?

— Попередньо, — сказав Гук Юрій. — Лише в першому наближенні. Проте мені здається, що для ЕОМ такі версії "рятунку" підійдуть. Поки що... Перше: виведення Землі й, можливо, інших заселених планет регіону з гравітаційної пастки у континуальне буття...

— Яка ж для цього потрібна енергія? — скептично озвався хтось у Космоцентрі.

— Суперпотужна, — згодився Юрій. — Така, про яку ми ще й не мріяли. Можливо, така, що перевершує енергію анігіляції. Тепер не про це річ. Вирішується питання в принципі. Другий варіант — подібний до першого: побудова суперкосмічних лайнерів для евакуації із спіралі падіння всіх мислячих істот, можливо, їхніх геноблоків, як і геноблоків всіх представників тваринного й рослинного світу для відтворення земної біосфери в безпечних світах. Це — проект "Ковчег". Можливо, він колись уже був реалізований в далекому минулому, ось чому древні народи зберегли для нас символічну легенду. Перший варіант прийнятніший — виведення з небезпечного регіону всієї планети або й всієї Сонячної Системи. Для цього потрібна енергія, як слушно зауважили друзі в Космоцентрі, на кілька порядків вища від теперішньої. А можливо, щось цілком інше... Можливо, деенергетичний принцип для просочування в "спокійний" світ крізь бар'єри часово-просторової пастки. Це стосується третього варіанту: формування альтернативного буття, формування життєвих вмістилищ у інформсфері — психічній, розумовій, чуттєвій, духовній — на всіх орбітах буттєвості. Гадаю, що багатогранні йогічні пошуки "мокші", "спасіння", "звільнення" є реліктовою програмою виходу з небезпечного регіону космосу. При відсутності глобальної науки і

технічної озброєності могла реалізуватися лише така програма, розрахована на індивідуальні виходи у континуальність. Можливо, комусь з мудреців щастило вирватися за межі пастки. Але який сенс у цьому для спільноти? Серйозно можна ставити питання лише про загальний рятунок. Відкидати, навіть такі екзотичні варіанти виходу, як метаморфоз у тонкі градації матерії-енергії, не варто: можливо, там буде знайдено щось путнє й достойне. Та я думаю про те, що недарма природа через нас вийшла до науково-технічного ступеня пізнання. Такий щабель дає важелі для раціонального пошуку рятівної ідеї. Крім вищеназваних варіантів наша група пропонує ввести до алгоритму "Резонансу Еволюції" ще один: ліквідацію Чорної Діри накладанням своєрідного пластиру, введенням у пащу космічного монстра невеликої зірки або крупної планети, маса яких спроможна перекрити гравітаційний радіус, сингулярну пору континууму, куди ми всі провалюємося. Тоді спалахне знову прадавній Озіріс, Рах, Люцифер, відтвориться цілість системи, загоїться пробоїна в космічному тілі, заспокоїться континуум. Це буде всекосмічний метаморфоз. Повне преображення. Щезне хвилювість, всі форми буття відтворять свою правдиву суть. Можливо, навіть обрій дискретного буття розшириться неймовірно і ми ввійдемо в площину цільності та одності. Гадаю, достатньо фантазування: все інше вималюється під час практичних розробок цієї ідеї. На завершення ще одне відкриття: нейтринні та вітальні датчики дали достатню інформацію для формування цільної механіки. Це вже, Борисе, ваша з Боголо парафія, оскільки "Резев" ґрунтується на математиці повноти...

— Що ти маєш на увазі? — схвилювано запитав Борис, схилиючись вперед. — Безперервність нейтрино й фотонів?

— Так. Датчики змалювали часово-просторову картину нейтрино-фотонного тла вакууму. Універсум, виткано буквально світлоносними нитками, жмутами шнурів субстанційної основи. Збудження цих цільних шнурів ми вивчаємо, сприймаємо як електромагнітні та інші коливання; в обмеженому часовому кадрі сприйняття вони бачаться нам корпускулами, хвилями, квантами, дискретностями. Квантова механіка тепер стане лише частинним випадком механіки цільності. Далі: всесвіт наповнений фотонами з масою спокою. Це — фундаментальне відкриття. Динамічне світло (промінь) — лише мізерний аспект світла статичного, "спокійного", в котрому ми "купаємося", з котрого зіткані.

Радісно-здивований гомін Космоцентру був відповіддю на несподівану інформацію. А Юрій, втомлено потираючи очі долонею, завершив розмову так:

— Обґрунтовані тези всіх наших висновків передаємо негайно для реалізації в "Резеві". Дослідження, уточнення триватимуть. Можливо, знову відкриється щось несподіване. Дякую, друзі, браття, за чудову дискусію. Звідси, з космічної орбіти, особливо ясно видно грандіозність завдань, що постали перед нами. Хіба ми зможемо одвернутися від них? І в ім'я чого?

Гриць поспішав до брата Бориса, радісний і окрилений. Тяжке враження від судового процесу випарувалося, здавалося, що все те сталося в маренні, в моторошному сновидінні: вовчий погляд Марика з під насупленого надбрів'я,

закрижанілі зелені очі Віолети, втуплені в простір понад головами присутніх, змарніле личко Інни. Старший бандит у останньому слові не говорив, а сичав:

— Знав би, що так все обернеться, не розводив би сиропу. Тут треба, як на фронті: не помилятися! Без всяких там спектаклів — бити без промаху.

Суддя позбавив його слова, і багрові шрами на щоці, знаки далеких громовиць війни, підтверджували правомірність такого рішення: в устах убивці сентенції про фронт були блюзнірські. Вирок прозвучав суворий, проте іншого й чекати не можна було. Марика засуджено до розстрілу, Віолету та Едю, — до п'ятнадцяти літ ув'язнення, Інну — умовно до семи років, її звільнили з-під варти у залі суду. Віолета ніби прокинулася і злісно плювалася вслід колишній подрузі гидкою лайкою, але Гриць вже не слухав нічого, метнувшись геть від тяжкого видовища. Майже біг вулицею, намагався знайти відповідь на запитання, так чітко і однозначно поставлене життям: як можна згармонізувати інтереси членів суспільства, котрі стоять на цілком протилежних полюсах? Це ж єдина сім'я, її шлях має бути теж спільний, єдиний, а реальність демонструє вибухи такої неконтрольованої енергії злоби, злочинності, егоїзму, цинізму, брехливості, байдужості, жорстокості, що віднайти гармонію тих розмаїтих елементів марно й думати. Насилля державної машини покарання? Це не вихід, це — лише передишка для того, щоб знайти достойне рішення. Де воно? І чи шукаємо його ми?

Жовте листя каштанів та лип малювало килими на вулицях Києва, хлопець ступав по тих примхливих візерунках, ніби вбираючи кожним кроком заспокійливу силу природи, і та втихомирююча містерія осені незабаром розтопила сумне враження, повернувши до радісного сюрпризу, що його нинішнього ранку приготував Товкач. В кишені Гриця — документи на поїздку до Папуа і квитки на рейс Київ-Москва-Делі-Джакарта-Порт Морсбі. Гриць, отримавши все те з рук редактора, схопив його у ведмежі обійми і ледве не задушив. Товкач відбивався від очманілого хлопця, гукав:

— Ти що — хріну наївся, кочегаре? Їй богу, збожеволів! Тоді, справді, жінку з перспективою вибрав — психіатра. Не заздрю я їй, не заздрю! Хіба так можна? Ніби з-за рогу мішком намаханий. Та воно й не дивно — мчатися за спідницею на край світу! Тут і комп'ютерний розум звихнеться!

Гриць згадував ту комічну ситуацію, як найприємніший подарунок. Оповивав сам себе серпанком радості, і до під'їзду Борисового будинку прийшов — не прийшов, а прилетів! — з широченною усмішкою па обличчі.

Старший брат, відчинивши Грицеві, одразу відзначив саме ту еманацию радості, що випромінювалася вродливим обличчям хлопця, і догадливо запитав:

— Пощастило?

— Ще й як! — у захваті вигукнув Гриць, обнімаючи брата. — Завтра лечу до Москви, а там...

— Гм, — здивувався Борис, рішуче звільняючись від Грицевих обіймів, — тобі, видно, сам Ерос допомагає. Я з свого боку теж приготував сюрприз: розмовляв по каналу космічного зв'язку з Порт-Морсбі, Боголо ще кілька тижнів буде там, тебе

зустрінуть і зроблять все необхідне. Проходь до кабінету, в квартирі нікого нема. Тобі кави зробити?

— Давай, а то в голові наче хтось ложечкою помішав.

— Від тієї хвороби кава не допоможе, — сміявся Борис, лаштуючи на столі, поміж купами паперів та книг, автоматичну кавоварку. — А з судом як — відбувся?

— Так. Тільки ти не нагадуй мені про те, Борисе. То — марення, хай воно і йде у марення.

— Даремно так гадаєш. Від реальності долонею не затулишся. Все це не абстрактні люди, від яких можна спекатися забуттям. Діє закон сполучених посудин: ми й вони — одне й те ж! Юридичні розв'язки всіх конфліктів несумісності — лише найприблизніше, найпримітивніше рішення. Абсолютне рішення має бути глобальним, космічним. А до цього рішення — безліч пошуків і творчих зусиль. Наш "Резонанс Еволюції" — один з таких пошуків. Позавчора ми з Іваном були у космоцентрі, проводився летючий симпозіум з космонавтами, поговорили з Юрком. У них — вражаючі відкриття, незабаром наукові часописи опублікують суть нової космогонічної картини світу.

— Ой, Борисе, мій розум тепер не сприйме жодної космогонії...

— Даремно, — сердито сказав Борис, добуваючи із серванта на кухні чашечки для кави. — Даремно, — повторив він, входячи знову до кабінету. — Якраз те, що малюється нині нашому розуму, має безпосереднє відношення до кожної нормальної психіки. Це — проблема номер один: де пливе наш космічний корабель Земля, що його чекає, як можна врятуватися від загрози, котра вимальовується?

— Навіть так? — здивувався Гриць. — Загроза? Звідки?

— Нові експерименти, проведені на станції "Мир", показали, що вся Сонячна Система, а може й більший регіон, втягуються у Чорну Діру, яка є супутником нашого світила (точніше, вона є центральним тілом об'єднання, бо маса в неї — в десятки разів більша від сонячної).

— І ця загроза актуальна? Уже відомо термін?

— Лише попередні дані. Проте актуальність загрози, як ти висловився, поняття дуже слизьке. Якщо небезпека постає для ХХІ віку, або ХХХІ, хіба в такому випадку вона для нас неважлива? Хто скаже, який день стане вирішальним для рятівної дії, — нинішній, в якому живемо ми, чи якийсь день із ХХV віку? Для того, хто падає в яму, вже нема "актуальної" миті чи "неактуальної". Весь процес падіння — від першої миті до останньої — важливий, і треба не просто спокійно падати, розважаючись та насолоджуючись, а напружено шукати методів рятунку. Прошу, це дуже смачно. По-турецькому. Ти вмієш варити каву по-турецькому?

— Справді, смачна, — сьорбнувши напою, кивнув Гриць. — Спасибі. Але що можна вдіяти, якщо таке космічне страховисько всмоктує нас в апокаліпсичну пащу? Яку силу протиставити? Чи є така сила?

— Якщо є загроза, то є й методи її усунення. Це — закон, — твердо сказав Борис. — Наша цивілізація не дарма так блискавично опановує новими ступенями енергетики та витонченої технології. Гадаю, що це мудрість всієї ноосфери штовхає нас до цього. За

попередніми розрахунками нам лишилося максимум півтори тисячі літ, мінімум — сімсот, вісімсот. За цей час має бути підготовлено оптимальний варіант рятунку. Або прорив за межі гравітаційної пастки на ескадрі суперкораблів, куди можна було б взяти всіх мислячих істот (земних і позаземних), або виведення всієї Сонячної Системи у спокійний регіон Мегакосмосу, або ліквідація Чорної Діри, перетворення її в нове сонце, при цьому певна загроза цивілізації залишається, бо ми пройдемо дуже близько від полум'яного гіганта, але надійний захист від радіації при проходженні афелію наука грядущого зможе знайти, в цьому можна не сумніватися... Як би там не було, але ситуація, про яку я тобі кажу, ставить нас перед найвідповідальнішим космічним екзаменом...

— Послухай, Борисе, — задумливо озвався Гриць, відставляючи чашечку вбік, — а де ж напророчені "брати по розуму"? Якщо єдине тіло Космосу потрясається отакими катаклізмами, якщо небезпека нависає над всім людством, то хіба в рятунку не мають допомогти наші сусіди, котрі, можливо, володіють суперенергетикою? Може, для них це те саме, що нам витягти з ставка потопаюче кошеня!..

— Гадаю, що ні, — серйозно поглянув на брата Борис. — Ти, очевидно, не задумався над висновками релятивістських теорій. Якщо ми справді падаємо у безодню Чорної Діри, якщо час є породження цього падіння, то послати "навздогін" нам навіть суперпотужного корабля чи ескадру — означатиме лише одне: стати такими ж полоненими локальної часово-просторової пастки, як і всі ми, жителі Сонячного регіону. Втямив, про що я кажу?

— Здається, розумію...

— Отже, ніхто цього не зробить. І ще: який смисл "рятувати" істот, котрі самі не приклали сил для власного рятунку? Може, саме в цьому смисл нашого життя — самореалізуватися у такій колосальній боротьбі з загрозою? Добрі дяді з космосу — це гарно для казки. А в реальному житті — це було б наївно й абсурдно. Ось чому ми свідки "порожнього" космосу. Якщо нова інформація буде підтверджена багатократно, можна поки що попрощатися з ідеєю міжзоряного контакту: ніхто з Гіперкосмосу, з регіонів, що лежать поза межами нашого колапсу, не пірне сюди у речовинних кораблях.

— Ти сказав — у речовинних! — зацікавився Гриць. — Отже, можливо це зробити якось інакше?

— Безумовно. Доки ми повністю не пірнули за певний релятивний обрій, за яким щезне видимий Космос, є ще можливість енергоконтактів між нами й вільними регіонами — радіо, гамма, рентген, нейтрино та інші методи зв'язку. Можливо, нас навіть опромінюють такими сигналами, можливо, ми використовуємо таку інформацію, гадаючи, що вона — виключно наша. Я припускаю навіть можливість "втілення" на Землі інформаційних психокомплексів з далеких світів. Але таке "пірнання" в глибину нашої спіралі падіння — велика жертва, бо повернутися до себе ці істоти зможуть лише разом з усім людством. Та ти, я бачу, десь витаєш думкою? Тобі нецікаво?

— Навпаки, — заперечив Гриць, повертаючись із стану задумливості. — Навпаки,

Борисе! Тепер мені багато чого стає яснішим, зрозумілішим. Сама ідея "чужого світу", гностичні ідеї космічної пастки, з якої треба вириватися, все це, певно, відгомін давнього знання.

— Безумовно. Ми про це говорили у Космоцентрі. Інтуїція людей працювала впродовж віків, шукаючи виходу, смисл котрого ще не сформулювався у раціональному знанні. А тепер... Ось один з цілком наукових варіантів: експерименти на станції "Мир" відкрили існування цільних потоків світлоносного моря вакууму. Виникає божевільна ідея — перейти у це море, стати його жителями, як риби ставали жителями землі, суші. І тоді загроза грядущого знищення стане приви́дом, ефемерою. Риби далеких геологічних епох теж мали загинути на мілинах під палючим сонцем або оволодіти новою стихією. Вакуум не чужий нам. Ми пронизані ним. Ми — діти світоносного океану, ми дихаємо світлом, ми ним мислимо, діємо, змагаємося. Навіть наші кораблі та пристрої — лише оболонки, риштування світлоносно́ї думки, котра рветься у нове народження. Чого ти так диви́шся? Ніби вперше бачиш?

— Справді, ніби вперше, — засміявся Гриць. — Я вважав тебе сухарем, ученим педантом. А ти — поет!

— Таке скажеш, — зніяковів Борис, шкрябаючи потилицю. — Просто мені нема коли виплескувати емоції назовні, доводиться зосереджуватися на конкретній роботі, а тут... понесло... До речі, ти не дуже цікавився моєю роботою по створенню альтернативної математики, а в ній — одне з рішень метаморфозу.

— Я вже догадуюся. Я читав щоденники Русалії, а там дещо було про ідеї Боголо-Гука. Химерно переплітаються долі всіх, хто шукає стежки до небувалого.

— Це — закономірно. Їх притягує той же магніт тайни. Ось візьми. Це — верстка часопису "Вирій". Тут є наша з Боголо стаття про альтернативну математику, точніше — популярні роздуми про неї. Крім того, тези метаморфоз ХХІ віку. Мрії школярів, академіків, хліборобів, фантастів — незалежно від освітнього рівня. Нас цікавив сам футурологічний рівень психосфери, бо це — ніби зерна того, що має завтра прорости. Нова ЕОМ — "Резев" — має все це перепрацювати і створити реалістичний аналог подій ХХІ віку.

— А як це буде? У якому вигляді? Есе? Формули? Припущення? Художні фрагменти?

— Бач, загорівся! Навіть не догадаєшся, як це має бути. Повна ілюзія реальності — своєрідний психокінематограф. Проекція ЕОМ безпосередньо до свідомості спостерігача. Обіцяю, що ти теж будеш учасником першого перегляду. Повертайся хутчіше з твого вояжу до Полінезії. Правду кажучи, я б тобі всипав порцію березової каші за такий авантюризм. За дівчиною мчатися у безвість!

— Борисе, — попросив брата Гриць, — не треба жартувати з цим, хай уже Товкач залишається в своєму амплуа. Для мене це таке, що неможливо висловити раціонально. Хай для когось — божевілля, а мені — єдино прийнятний шлях... Як у казці: підеш прямо — з конем загинеш. Я йду туди, де духовні міщани бачать лише загибель вершника і коня. "Принеси те — не знаю що". Давай сюди твій "Вирій", перегляну в

польоті. Подумаю...

"Вирій" № 1, Часопис "Резонансу Еволюції". Орган учених і мрійників, фантастів і романтиків, шукачів тайни і безстрашних моряків безмірності.

Що таке вирій? Таємнича далина, куди відлітають птахи і думки дослідників, щоб, збагатившись досвідом інших країв, принести рідній Землі, вітчизні, друзям нетлінні скарби розуму й духу, чуття й творчості.

Не бійтеся глибин непізнанного. Не бійтеся вирію. Вільно прагніть у буряний політ пошуку. Космічна глибінь відповість чудовими відкриттями на кожную спробу співробітництва з Матір'ю-Природою. Діти Револьюційної Вітчизни, сміючись, відкидають покривало страху — спадок минулих темних віків. Не страхайтесь, що духовні буржуа назовуть вас божевільними — то ознака правильності шляху. Безодня вирію відкрита, світлоносні крила розуму куються подвигом кожного дня.

"Тези для алгоритму "Резонансу Еволюції" (вік XXI, роки вісімдесяті, планета Земля й довколишній простір):

- соціальний устрій;
- наукові тенденції, гносеологія;
- технологія;
- біологія, медицина;
- антропологія, смисл буття, мета;
- космічна ситуація;
- творчість і любов.

Академік Терен М.І., відомий послідовник видатного педагога Сухомлинського, стверджує:

Епоха соціальних та національно-визвольних революцій за прийдешні сто років повністю змітає експлуатацію й рабство. Планета вступає в Комуністичну Еру, хоч ще й зберігаються в окремих регіонах архаїчні структури з приватною власністю. Проте вони не визначають основної історичної тенденції поступу.

Грядущий соціум розв'язує безліч економічних, етично-моральних, побутових та інших дилем. Проте виникають інші проблеми, котрі раніше не проявлялися. Настає ера нових революцій — внутрішніх. Сили духу, що тисячоліттями заганялися в алгоритми приреченості, війни, приниження, безвиході, воскресають і вимагають дії, росту. Для них необхідні канали прояву. Стихія духовності — вражаюча за потенцією (незміряно масштабнішою, ніж ядерна чи анігіляційна енергія) — повинна мати свідоме застосування. Безумовно, наступне століття ще не розв'яже всіх проблем виховання й самореалізації. Тому можливі вибухи неконтрольованої психоенергії: наприклад, втеча дітей у далекий космос, спонуканих романтикою мандрів та неузгодженістю з архаїчними традиціями батьків; пробудження правічної спадщини звірячості в геномах грядущих поколінь і необхідність її гармонізації; ревності й комплекси неповноцінності, заздрість і відчай; відчуття ущербності й спроби подолати цей стан тими чи іншими аналогами повноцінної дії — розмаїтими ілюзіями, для яких буде використана потужність тодішньої технології та науки (щось подібне до

наркоманства, тільки сублімоване до інтелектуальної висоти).

Планетарна педагогіка прийдешнього зустрінеться з такими патологічними та парадоксальними фактами, тому що нагромадження потенціалу загальної освіти й інформативності, розширення духовно-інтелектуального обрію, психонапруга творчої стихії сягне небувалого рівня, а застосування, можливості вияву будуть доступні ще не для всіх. І тоді визріє проблема, яку умовно можна було б назвати "нооштурм прийдешнього", тобто інтенсифікація всіх розумових сил для атаки на стіну часу й простору для прориву в нову сутність буття.

Які проблеми та завдання розв'язуватимуться науковою думкою і творчою потенцією кінця XXI віку?

Проблема альтернативного математичного апарату, котрий нині започаткований, як "математика цілості" Боголо-Гука.

Проблема довголіття.

Проблема смерті й безсмертя. Чи можливе безсмертя особи? Дилема Фауста. Загадка народження й смерті: можливо, це фази єдиного життя, котре пронизує буття цільною ниттю.

Проблема штучних організмів (біороботів, кіборгів тощо).

Проблема телепатії (передачі думки), телекінезу (використання психоенергетики для кооперації з стихіями природи), телепортації (передачі тіла на відстань) тощо.

Проблема орозумлення тварин. Розкриття потенційності їх геномів, інтенсифікація звіроеволюції.

Свідомі контакти з флорою. Спроби налагодити спілкування з рослинним світом, як з інтегральним цілим. Мудрість Квітки, як безмежний склад досвіду тисячоліть, мільярдоліть.

Проблема космічних мандрів. Необхідність усунення суперенергетики, знаходження можливостей природного, вільного мандрування в часі-просторі.

Оживотворення Місяця, Венери, Меркурія, Марса, супутників Юпітера, Сатурна, Урана, Нептуна (там, де життя не виникло самостійно). Дослідження великих планет для виявлення там специфічного, унікального життя. Якщо такого не виявиться, розробка проектів для посіву життєвих форм в атмосфері вищеназваних світів.

Проблема геліоенергетики. Таємниця горіння Сонця й зірок. Сонце як висока ступінь організованості, а отже — своєрідного розуму.

Розширення знання про Сонячну Систему. Знаходження сонячної пари (якщо ідеї про наявність в нашому регіоні згаслої зірки підтвердиться).

Проблеми розселення людства у простір. "Ефірні міста" Ціолковського. Проблема мутацій для життя в штучних міжзоряних колоніях.

Проблема створення нових, пластичних тіл для грядущої людини. Організми, які можуть самооновлюватися, самоеволюціонувати, модифікуватися відповідно до зміни космічних умов проживання.

Проблема паралельних сфер-мірностей, часів-просторів. Дослідження Всесвіту, як всеосяжного, багатогіллястого древа вічності, гілкою або листком якого ми можемо

бути. Можливість свідомих контактів з розумами таких сусідніх світів. Перспективи таких контактів, як небувале розширення "обрію буття".

Перенесення свідомості й пам'яті на інші субстрати (екстериоризація): в біологічні комп'ютери, в психіку інших людей, в психіку тварин, рослин, комплексів комах.

Проблема пам'яті. Пам'ять як благо і як гальмо поступу. Звідси — необхідність очищення ноосфери від баластної інформації віків (традиції жорстокості, рабства, злоби, ненависті, ліні, песимізму, злочинності, цинізму тощо).

Проблема болю. Трансформація болю в зм'якшений "стоп-сигнал". Звідси — інтенсифікація безстрашності та творчої активності.

Проблема любові. Любов як самозречення. Подолання стереотипів любові патологічної, як, наприклад, жадання оволодіти обраним об'єктом.

Подолання "закону дзеркала" як причин відчуженості особи від Цілого.

Проблема радості й оптимізму як кореня буття й творчості.

Любов і радість як невичерпне джерело психічної енергії, а звідси — самодостатність життя, котре живиться любов'ю й радістю.

РЕЗЮМЕ:

Алгоритм ХХІ віку для "Резонансу Еволюції" необхідно формувати за найоптимістичнішими ідеалами прогресивних соціумів, щоб отримати повноцінний прогноз.

Чому різні західні "клуби" та "футурологічні інститути" отримують апокаліпсичні висновки, які ставлять людство перед крахом? Тому, що ґрунтують алгоритми й програми футурологічних аналізів на ідеалах і традиціях історично приреченого суспільства, в котрому відсутні перспективи еволюційного метаморфозу. Хто куди прямує — той там і буде! Ми повинні опиратися виключно на моноліт оптимізму й творчої радості. Такий вектор викличе до дії потужність втаємничених сил Матері-Природи...

Кандидат філософських наук Рудько М.С. (м. Київ) стверджує, що інтенсифікація потоку пізнання за наступні сто років приведе до примату (першості) розуму людини, як генератора й приймача вселенської інформації. Це дасть змогу вступити в свідомий контакт з інформаційною сферою Мегабуття (Рудько М.С. вважає, що така сфера функціонує впродовж вічностей і є запорукою нерушимості життя). Такий контакт означатиме наше вростання в моноліт титанічного інтелектуального Кільця Космосу. Звідси — всі проблеми технізації, енергоозброєння, оволодіння простором і часом відпадуть, мов риштування довкола побудованої споруди, щоб виявити головний плід Еволюції — прекрасну істоту безмірності, котра дрімає в наших глибинах, як метелик у надрах гусені.

Основне — берегти й плекати розум. Ясний, як кришталь, радісний, як весняна веселка у грозівій хмарі. Такий розум буде гідно зустрінутий мислячим братерством Космосу. Яка мета такої зустрічі? Контакт з іншими ступенями розуму — це не просто нащупування можливостей взаєморозуміння на основі єдиної природи та її універсальних законів: це — місток для небувалого творення, для оволодіння

принципово іншими потоками буття та його розуміння. Це можливість збагнути життя не лише як придбання, розтрата, засвоєння, насолоду, експлуатацію, вимогу, насилля, самоствердження, а й як самозаперечення, самовіддачу, самоусунення, самодостатність, розлиття у всеохопності, навіть прийняття позабуттєвості, якщо цього потребує цілість...

Агроном Луцківський Г.Р. з Полтавщини критикує проект "Резонанс Еволюції" за волонтаризм і авантюризм. Він вважає, що мірність природних, еволюційних ритмів неможливо прискорити, тому сама ідея "Резонансу" порочна. Всесвіт має нерушимі закони циклів, як, наприклад, Земля свої суворо обумовлені пори року. Підігріти якийсь клопот мерзлого ґрунту можна, щоб хутчіше отримати на ній огірки чи пір'ясту цибулю, але загалом таке "підігрівання" погоди не змінить.

Якщо навіть "Резонанс Еволюції" нагромадить надзвичайний інформаційний потенціал в сфері розумовій, то чуттєва сфера відстане, бо її інтенсифікувати — зась! Тут жоден "резонанс" не допоможе. Отже, будь-яке висмикування себе з болота сьогодення за волосся, як це робив шановний барон Мюнхгаузен, — абсурдне. Треба поволеньки самоочищатися, багатіти, розвиватися, розквітати, виходити на вищі шаблі еволюційності, як це діється в природі, а всі претензії на те, щоб випередити самих себе, анекдотичні.

Луцківський Г.Р. завершує свої розгромні тези ліричною ілюстрацією:

Своєчасно і просто
Пустить корінь зернина,
Світло дасть йому зросту,
Сили — з неба краплина,
І потягнуться вгору
І листочки і квіти,
Щоб у синім просторі
Разом з сонцем радіти...

Група учнів середніх шкіл Москви, Києва, Новосибірська, Алма-Ати, Ашхабада, Талліна, Полтавщини, Закарпаття пропонує "Резонансу Еволюції" особливу увагу звернути на проекти інтродукції рослинного світу в інші світи. Розширення біосфери з материнської Землі до кордонів Сонячної Системи небувало інтенсифікує життєвий тонус мислячих істот, відкриє нові канали прикладення творчості й мислення, розв'яже ті завдання, котрі тепер здаються нерозв'язними.

Студенти київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка Положій Н.М. та Соколенко Т.Р. твердять, що без ґрунтовної розробки проблеми часу "Резонанс Еволюції" не спрацює. Вони вважають, що сучасні наукові уявлення про суть і структуру часу, як форми буття матерії, далекі від реальності і являються архаїчними стереотипами минулих віків, подібними до геоцентризму тощо.

XXI вік здійснить "коперніканську" революцію в розумінні часу, як розгортання актуального зерна "миті" у тканину історичного універсуму, котрий має не один напрямок космоісторичного формування (минуле — майбутнє), а безліч. Мить генерує

потенційні можливості будь-якого вибору (праворуч підеш — ось що буде, ліворуч — отаке-то станеться, прямо — має відбутися так і отак), і ми вибираємо з того віяла можливостей найархаїчніший, найпримітивніший (вчора — сьогодні — завтра), не розуміючи, що такий "вибір" є приреченою згодою з диктатом очевидності, а не глибоким знанням. Навіть древні догадувалися, що час (Хронос) є еквівалентом вічності (Урана), бо породжений нею, але якщо прийняти його аспект всепожирання (поява — розгортання — щезання, народження — життя — смерть), то нам доведеться вічно бути його жертвами. Вихід з потоку всепожирання полягає в пізнанні всеосяжності часу. Наприклад, правомірна концепція стріли часу, оберненої в минуле: там ідуть наші лідери — батьки, діди, пращури, вони щезли за обрієм часу, але якщо цей обрій розширити, то пропащі епохи знову "оживуть", тобто синтезуються із сьогоденням і прийдешнім. Ідеї "цільної механіки", котра йде на зміну квантовій механіці, ідеї монізму матерії, часу, простору, розуму, життя допоможуть розірвати заляте кільце приреченості в односпрямованій течії часу і виведуть нас на небувалі площини можливостей, про які тепер навіть тяжко міркувати, бо псевдонаукові, релігійні та психологічні рептилії минулих віків темряви й неучтва гребенем своїм закривають від очей шукачів світоносі простори багатомірного життя.

Прийнятна ідея випромінення "стріл часу" одноразово, одномоментно в сотні, тисячі, мільйони альтернативних напрямків. Це реально означає те, що із стартового майданчика Землі, з її інкубаційного лона проляже не однозначна дорога в суворо обумовлене прийдешнє, а безліч шляхів до нових, експериментальних всесвітів по віялу векторів часу. Це вирішує — просто й природно — дилему перенаселення і неможливості гармонізації несумісних тенденцій. (Чи не тому Всесвіт нам здається пустельним, що цей обрій буття, незважаючи на його метagalacticні масштаби, є виключно нашим, людським Всесвітом, нашим буттєвим "яйцем", котре ми повинні асимілювати, засвоїти і проломити його "шкаралупу" для польоту у нову таємничу глибіню поза його межами?).

XXI вік очікує мандрівників у океани часу. Така головна проблема "Резонансу Еволюції". Всі інші проблеми — лише стартовий майданчик, як ми вже відзначили, для стрибка у нове поле. Маківка планети прагне розсіяти виплекані нею зерна розуму й творчої дії у позавимірність, щоб таким чином реалізувати свою всеосяжну потенцію життєвості.

Група молодих вчених з Московського університету ім. М. Ломоносова пропонує уважно розглянути всі міфічні, казкові, легендарні перекази давнини в ключі об'єктивного наукового аналізу з тим, щоб XXI вік міг реалізувати це інтелектуальне багатство пращурів, закодоване в символічній формі.

Наприклад, піфагорейська ідея Антихтона (Протиземлі). Що може означати цей символ? Він приймається буквально: буцімто піфагорейці вірили в існування ще однієї фізичної Землі, котра обертається На цій же (земній) орбіті довкола "Центрального вогню". Насправді питання стояло про існування паралельної Землі, енергодвійника нашої планети, антипланети, подібно до того, як ми тепер визначили наявність

античасток та антисвітів. Можливо, така антипланета (Антихтон) є і якимось чином впливає, діє на нашу ноосферу і психосферу.

А що таке "Центральний вогонь"? Невже достатньо обвинуватити піфагорейську групу в неуцтві, забобонах, примітивізмі? Філігранна розробка геоцентричної системи свідчить лише про схиляння перед очевидністю, але далеко не про невігластво її творців. Скоріше навпаки!

Так і "Центральний вогонь" міг перейти до еллінських космогонічних систем від прадавнього гнозису, від цивілізацій, котрі знали про наявність у системі другої зірки і про обертання її разом з нашим Сонцем та планетами довкола спільного центра мас. Пращури, можливо, ще не відали про закон тяжіння, а відзначили тільки одне: Сонце "ходить" довкола певної ділянки простору, де нічого нема, і ця ділянка природно була ототожнена з невидимим вогнем.

Отак, переглядаючи всю "казкову" спадщину віків, ми можемо знайти для творців ХХІ віку реліктові зерна розуму, вартість яких важко переоцінити.

Ужгородський психолог Троян С.М. вважає, що вже тепер варто розширювати обрії чуттєвого сприйняття людини, викохуючи, тренуючи нові, небувалі органи, нові, так би мовити, очі. Прилади, яким ми передоручили справу аналізу глибин світобудови, є спадщиною одномірної свідомості, котра зародилася у сфері видимого світла (люциферіанський гнозис). Безмірні глибини невидимого, "підьми" приховують таємничі скарби буття, котрі жоден прилад не намацає, не проаналізує. Генна інженерія, йогічні традиції, психотренування, мутагенез, кооперація з природою — все це допоможе людині ХХІ віку оволодіти течією власної еволюції і розпочати еру самотворення.

Пора розвіяти страх перед пільмою, навіяний ще прадавніми жерцями, містиками, містифікаторами, шарлатанами, забобонними традиціями.

Кілька популярних пояснень для читачів, котрі цікавляться математикою цілості. (Для науковців та спеціалістів видається додаток — препринт тиражем 5000 прим.).

Походження (і розвиток) нинішнього розуміння "числа", як елемента математичних дій, — є, безумовно, результат очевидності і первісного дитячого світосприймання людини: довкола багато речей і явищ (тьма тьмуца), що їх треба розглядати окремо і ними треба маніпулювати, механічно складаючи або віднімаючи.

Цей архаїчний інструмент пізнання, відточений, відшліфований стараннями сотень геніїв, став нині диктатором, як в недалекому минулому ним був світогляд Арістотеля, і вже накладає табу і виголошує анафему багатьом альтернативним векторам наукового пошуку.

Життя вносить корективи й показує, що множинності нема, що вона — мара архаїчного мислення, фантом. Множинність, а отже і число, існує лише для дискретного ума, обмеженого обрієм очевидності й прагматизму. В глибинній реальності завжди наявна єдність і цілісність.

Грядуща математика повноти оперуватиме не множествами, не "тьмами", не дробленням чи додаванням, не діленням або множенням, бо, власне, число як елемент

математичних операцій не є реальність, а умовність, абстракція; математика цілості матиме справу з тотожними мікромоделями станів, явищ, істот, подій, тіл, асоціацій, комплексів, ситуацій в їхній динаміці, поєднанні, розвитку, саморозкритті, зіткненні, еволюції чи інволюції, революції чи занепаді, щезанні чи появі.

Що таке дріб? Як може бути 0,5 або 0,02? Хіба в пів-людини? Або пів-яблука? Це вже не яблуко, розділене на половини, а фабрикат для вживання, розгризена цілість. А півлюдини — це вже труп. Що б ми не взяли — часток нема, вони умовність, психологічний фантом.

Є лише ціле. Ціла людина. Цілий народ. Ціла планета. Ціла сонячна система. Цілий Всесвіт.

У кожній цілості є підряди глибших цілостей, котрі входять у Макроцілість. Якщо оперувати тими мікроцілостями, то лише в єдності, в розумінні ВСЕОДНОСТІ (і без жодних дробів, а тим більше — від'ємних чи мнмих чисел). Що таке від'ємне число, наприклад, — 3? Навіщо нагромаджувати психічні антисвіти і засмічувати ними ноосферу? Це руйнівні демонічні образи, які виснажують реалії життя, котре діє не математично, не числово, а цільно, всеохопно, любовно...

У зосередження й самозаглибленість Гриця вдерлися відчайдушні крики й лемент. Він одірвався від читання верстки "Вирію" і жахнувся: в салоні авіалайнера панували хаос і паніка. За ілюмінаторами вирувало багряно-чорне полум'я, літак круто падав униз, пронизуючи товщу кучерявих хмар.

Обруч раптового страху й приреченості стис розум і чуття: ось вона — реальність! Найбарвистіші мрії перекреслюються тривіальною катастрофою. З глибин тіла рвався страхопудливий звір, вимагав рішучої дії, рятунку. Гриць надзвичайним зусиллям стримав панічний імпульс, гарячково перебираючи варіанти виходу з смертельної ситуації. І з холодним відчаєм збагнув, що всі важелі можливостей у руках пілотів... і долі.

Біля його крісла з'явилася молоденька стюардеса-тайландка. Личко в неї посіріло. З чорних очей рвався жах, але почуття обов'язку пересилювало, вона тицяла в руки Грицеві аварійний пакет, бурмотіла:

— Ось тут смикнути... наповнюється повітрям... запас продуктів і води на тиждень... Бажаю успішного приводнення... Гуд бай!

Вигляд героїчної дівчини присоромив хлопця, і дивний спокій, аж до байдужості, сповнив його єство. Він узяв пакет, подякував стюардесі, і вона кинулася далі, несучи з собою хвилю заспокоєння.

Вуха заклало, подих перехопило. Корпус літака потрясали страхітливі вібрації. Блискавично наближалася чорно-сіро-зелена поверхня моря. Пілотам пощастило вирівняти криву падінням, і лайнер, збиваючи гребені збурунених хвиль, у хмарі бризок рухнув у воду. Крики й відчайдушні благання пасажирів злилися в страшну какофонію. Гриць боковим зором відзначив напис: "При аварії — розбити". Схопив молоточок, прив'язаний на стіні, вдарив по склу. І відчайдушно натиснув червону кнопку. Цілий сектор борта відлетів убік, грім грози і шквал ураганної хвилі вдерлися до салону.

Хлопець ринувся до рятівного отвору, за ним ще хтось. Височенний вал підняв розтерзаний літак угору, потім кинув униз, у темно-зелену безодню.

ЧАСТИНА

ДРУГА

Космоандр

Із суєтного терзання увійди в тисячоліття,
Обніми душею вічність і пливи у всебуття,
Хай летить усе мізерне за вітрами, ніби сміття.
Все лукаве і обманне щезне хай без вороття,
Хай на попелі руїни голубіє нове віття
І на обрії чарівне розгортається життя.

...Лагідного весняного вечора Гриць прогулювався біля пам'ятника князю Володимирі. Було тихо, елегійно. Дніпровське плесо виблискувало рожевими барвами заходу, на ньому білили трикутники вітрил. Хлопець здивувався: звідки так багато яхт? Ціла флотилія казкових корабликів прямувала вгору, супроти течії. І жодного моторного човна, навіть пароплавів і крилатих теплоходів не видно. Певно, була якась постанова про повернення Дніпру предковичного спокою і чистоти, а він пропустив мимо вух цю новину. Раптом Гриць побачив недалеко від пам'ятника дівчину-художницю, котра колись малювала його шаржоване зображення на засіданні в редакції журналу "Хрін". Він підійшов до неї, привітався. Дівчина недбало кивнула і щось малювала в товстому альбомі, саркастично й зловісно при цьому посміхаючись. Гриць зацікавився і зазирнув понад її плечем. Вона працювала блискавично і дуже вміло. Щосекунди з-під її олівця виникали шаржі й карикатури знайомих і незнайомих людей. Навіть прекрасні лиця художниці спотворювала до жаху, до невпізнанності. Потім вона перейшла до предметів, будівель, храмів, квіток, рослин, і все це деформувала, показувала в гротескному вигляді, змінюючи співрозмірності та пропорції, щоб все стало гидким і виродженим. Гриць жахнувся і смикнув її за руку.

— Що ти дієш, божевільна? Так же можна спаскудити весь світ, нічого святого не залишиться. Ти ж обіцяла, що станеш малювати все прекрасне.

Дівчина метнула на хлопця злісний погляд і ліктем відштовхнула його, крикнувши:

— Не втручайся у творчий процес. Митець має бути незалежний і суверенний. Ти ж згодився з Русалією та її прадідом, що самосміх — цілющий? Я сміюся над собою, бо я і світ — то одне ціле! Хіба не так?

Він не знайшовся, що їй відказати, задумавшись над загадкою, звідки дівчина знає про Русалію та її прадіда. А художниця тим часом працювала далі, і зображення з альбома почали переливатися на асфальт, на газони, попливли, ніби тісто з діжі, по дніпровських схилах, нагромаджувались, набирали висоти, і незабаром гора потворного сміття, деформованих постатей, споруд, пристроїв, речей сягала хмар, навіть прорвалася крізь них до зірок.

"Який жах! — подумалося Грицеві. — Як зупинити цей деформуючий процес? Слово на неї не впливає. А купа росте дуже швидко і може впасти вниз, завдавши великої

шкоди людям. До того ж це смертельно, довкола бігає багато дітей..."

Доки він міркував, почулася сувора, гнівна музика. Здавалося, вона випромінювалася просто з надрів землі, народжувалася у просторі, в стовбурах дерев, у пелюстках квіток. І в ритмі тієї музики купа сміття почала розхитуватися, загрожуючи обвалом. Загриміло в небі, вдарила блискавиця, і уламки брудної гори посипалися вниз...

...Гриць прокинувся. Він лежав у рятівному надувному човнику, котрий круто падав у заглибину поміж хвилями. Легені розривало від вогкого теплого повітря, і хлопець судорожно закашлявся. Тяма поверталася важко, неохоче. Прийшло розуміння приреченості, а потім — відчай. Ось результат його божевільного рішення — летіти вслід ва Русалією на край світу. Ганебна смерть у морській пустелі, під зловісне завивання бурі. Він покладався на інтуїцію та захисну силу любові, а безжалісна природа дала йому урок: людина з її замірами та мріями — ніщо перед оком Всесвіту, мізерія у царстві стихій.

Десь в глибині душі почувся протестуючий голос, присоромив боягузливого звіра. Ти живий, ти свідомий себе, — звідки ж ганебний страх? Віками відпливали у невідомі краї моряки та шукачі, вони добре знали про урагани, рифи й можливість смерті у далеких морях, де тяжко сподіватися на допомогу. Їх вело щось сильніше від інстинкту самозбереження. Подумай про тих безіменних — і не скигли!

Гриць згадав останні хвилини перед падінням у море. Крики й прокльони пасажирів, рев двигунів, гуркіт громовиць, назустріч яким він стрибнув із тонучого лайнера. Він встиг ще скористатися інструкцією стюардеси: пірнувши в потужну хвилю, смикнув стрічку, яка включала рятівний пристрій. Човник, що блискавично надувся, виніс його на поверхню. За кількома гребенями хвиль видно було верхівку щезаючого літака у хмарі пари й диму. Довкола жодної живої душі. Він скулився в заглибині човника, тримаючись за брезентові паси, і свідомість його затьмарила.

Скільки часу минуло відтоді? Хвилина чи доба? Чи живий ще хто-небудь із пасажирів? А екіпаж? Де вони впали у море? Літак проходив десь над повітряним простором Індонезії. Може, пілоти встигли повідомити про катастрофу і незабаром підійдуть рятівні кораблі або вертольоти?

Човник знову вихопився на гребінь хвилі, хлопець підвів голову, оглянувся довкола. Видно було лише нескінченні водянні гори, що поступово танули в імлі.

Він помацав у човнику, знайшов пакет з їжею та водою — цілий і неушкоджений. Зрадів: цього вистачить на кілька днів, тим часом буря стихне і його можуть розшукати — адже це внутрішнє море, тут багато повітряних і морських ліній. Та й про катастрофу вже, безумовно, знають, якісь рятівні акції будуть здійснюватися. Напружив уяву й згадав географічну карту. Лайнер упав десь над Целебеським морем, а може, над Яванським? Біс його знає, як диспетчери прокладають повітряний маршрут — по прямій чи є спеціальні повітряні коридори. У всякому разі, земля десь недалеко і можна з години на годину чекати зустрічі з людьми.

Подумавши про можливу зустріч з офіційними особами чужої держави, Гриць

лапнув кишеню куртки-штормівки, яку одягнув у дорогу. Паспорт був на місці. Згадав, що документ загорнуто в пластмасовий пакет, здивувався власній передбачливості. Майнула думка: чи не знає наша втаємничена глибінь про все, що має відбутися? Для буденної свідомості досить повсякденної інформації, бо якби вона знала всі перипетії прийдешнього, то хто зна, чи згодилася б іти назустріч небезпекам і катастрофам.

Засміявся: інтелект знову в своєму амплуа. Досить трохи уникнути прямої загрози, як він починає розкручувати спіраль логіки та розумування.

Грозові хмари відходили вдалеч, але сонце не виглядало, хвилі, як і раніше, безжалісно гралися маленьким гумовим човником. Вгору — вниз. Вгору — вниз. Невпинно, ритмічно, одноманітно, байдуже.

Спалахнула іскорка думки: наївно гадати, що людина — пан природи, її улюблене дитя, як вважають деякі мислителі з антропоцентричним спрямуванням. Ми — чужаки, ми якісь прибуди в цьому світі. Навіть риби, птахи й комахи відчують себе затишніше на цій планеті, а вони ж не вигадують концепцій про свою вищість та особливість. Може, правду писав Юрій у своїх роздумах, висловлюючи гіпотезу про катастрофу первісного материнського світу, де виникло першожиття. А тепер, ми вчепилися в чужу планету, котра нас приютила, вчепилися ось так, як я в цього човника, подарованого мені чорноокою стюардесою перед падінням у море. Чи жива вона? Чи вже навіки попрощалася з життям, достойно виконавши свій обов'язок?

Обов'язок... Що таке обов'язок? Перед ким? Чи залишився в нас обов'язок перед космічними пращурами-титанами, з котрими ми поєднані таємничим генетичним шнуром? Втративши гармонійну вітчизну, вони перенесли залишки життя на нову планету, дали поштовх новій, земній, людській еволюції, подарували розум і надію. Надію на повернення до епохи Едему. А самі — щезли. Бо хіба можливо океанському кораблеві плавати в мілких річках і болотах? Висидіти орленя можна і в тісному гнізді, але для польоту орлові вже треба бездонну глибину дивокола. Чи не передали титани нашим пращурам дивний генетичний дарунок — зерно розуму, котре здатне ще раз прорости у надмірні світи?

Як тяжко проростати людині у сфери єдності та гармонії. Ноша титана для земних людей, спадкоємців легковажних лісових приматів, надто непомірна. Все повстає супроти наміру мислячої істоти — вийти за межі земного лона: воно кожною кровинкою своєю плекало прамавпу, а вона тепер топче під ноги весь материнський спадок і прагне у безвість, кидаючи напризволяще молодших братів. Може, це обов'язок перед титанами штовхає, вимучує, кличе нас? Бо на човнику Землі далеко не попливеш, тут можна лише перебути короткий час, доки розум встигне віднайти шлях до надійного плацдарму.

Свідомість знемагала в коловерті асоціацій, роздумів, надій. Вона ніби затулялася крилами химеричних думок від загрозливої реальності, а потім поступово завмирала в безсиллі.

Давалася взнаки спрага. Хлопець вирішив розкрити пакет з їжею та водою. Він розкривався дуже просто — досить було смикнути за кільце. Поряд з тубами бульйонів

та вершків Гриць знайшов маленький бурдючок з водою. Відкрутивши кришку, жадібно ковтнув живлючої вологи. Насилу стримав себе, щоб не поглинути половину вмісту посудини, знову зав'язав зашморг і прилаштував запас у заглибині човника.

Буря відкочувалася за обрій. Розходився туман. Хвилі ставали пологішими, спокійнішими. Човник плавно ковзався по їхніх спинах, і Гриць відчув, що надмірна напруга залишає його. Поміж хмарами заблищали зірки, над світом пливла тропічна ніч. Дрімота склеплювала повіки.

...Він прокинувся під чистим небом, всуціль засіяним яскравими зірками. Візерунок сузір'їв був невідомий. Знову свідомість випірнула з мережі сновидіння у пустельну реальність. Море заспокоїлося, човник ледь-ледь похитувався. Гриць відчув жорстокий голод. Розшнурувавши пакет, добув дві туби: одну з бульйоном і одну — з соком манго. Відділив від запасу два сухарі. Все це миттю поглинув, ніби пожежа суху траву. Хотів ще раз довідатися до запасу, та стримав себе.

У зеніті з'явилася зірочка, промалювала лінію зі сходу на захід. "Напевне, супутник", — подумалося Грицеві. Стрепенувся: може, станція "Мир"? І дивиться старший брат Юрій з далекого піднебесся на планету, не відаючи, що десь там, під запоною темряви в чужинецькому морі, очікує вироку долі легковажний бродяга. Ех, оволодіти б телепатією, все б стало просто й легко: послати думку Юркові, той — у Космоцентр, звідти — повідомлення в Індонезію або на Папуа. Так і так, мовляв, радянський громадянин такий-то у біді. Координати його такі-то...

Засміявся: дурень думкою багатіє. Ми навіки залишаємося дітлахами, котрі на дев'яносто дев'ять відсотків живуть мріями та уявою.

Зірочка розтанула поміж мерехтливою гущею. Небосхил заколисував, гіпнотизував.

Наставав ранок. Простір манив прозорістю й спокоєм. Море було чисте, лагідне. Незабаром викотилося рожеве Сонце. Хлопець оглянув обрій, проте не побачив жодного знаку землі чи корабля. У високості почулося гудіння, біла смуга реактивного літака одбатовувала шмат неба. Поступово розпливлася.

Сонце припікало. Гриць натягнув капюшон штормівки на голову. Десь під обід переполовинив запас води і їжі. Напружено думав, стараючись намацати якусь ниточку для рятунку. Якби знаття, в якому напрямку земля, можна було б потроху підгрибати. Тільки чим? Руками в морі далеко не догребеш.

У марних гадках минув день. Пекельно боліла голова, можливо, від незвичної тропічної спеки. Вечір трохи втишив спрагу й біль. Знову зоряне колесо закрутилося вгорі, байдуже відлічуючи вселенський ритм. Гриць подумав про те, що найбільше випробування для людини — самотність і відірваність від світу. Мисляча істота ще не готова для мандрів у самоту. Та й ніхто не готує її для такого подвигу. А треба було б... Бо скільки душ, занесених у царство самотини випадком чи злою волею, пропали у пащі відчаю й приреченості! Може, не така біда голод, як відсутність поруч людської істоти, з котрою можна розділити тугу самотини...

На світанку сьомого дня Гриця розбудив гуркіт моторів. Він судорожно підхопився на ноги, та не втримався і шугнув у воду. Від несподіванки наковтався води і

закашлявся, розриваючи легені на шмаття. Над ним завис маленький вертоліт, видно було прозоре коло гвинтів, потужний вихор колошматив воду. Свідомість затьмарилася, і він знепритомнів.

...Хвилі, хвилі. Прозоро-золотавий дніпровський плин. І зграйки пічкурів у ньому. Гриць пірнає у воду, розплющує очі, роздивляючись химерний світ риб і водоростів, жабуриння і чистого-пречистого піску. Тіло хлопця легке, майже невагоме. Достатньо поворушити легенько ногою або рукою — і ти вже пливеш у потрібний бік. Раптово у Гриця зникли руки й ноги, замість них виникли плавники, тіло покритися блискучою лускою, і він відчув себе великою поважною рибиною. Там, де була, шия, забулькали, заходили, завібрували зябра, всі рухи стали якісь природні, узгоджені з стихією води, хоч свідомість людини ще зберігалася. Довкола виникли тіні затоплених кораблів, пристроїв, машин, колонади велетенських храмів та палаців. Гриць спокійно дивився на те все риб'ячим оком, міркував: "Результати людського божевілля. Риби, у всякому разі, не розпочнуть ядерної війни". Трохи згодом пропливла думка: "Але ж це ми породили звіро-людину в повітряній сфері. А вона викрала тайни вогню і зруйнувала свій дім. Більше не варто виходити па сушу...".

Що за химери? Адже він пам'ятає своє ім'я, згадує, хто він. Невже це перехід за межу смерті, де розпочинаються всякі фантасмагорії? Може, глибинна ембріональна сутність звільнилася від деспотизму людського інтелекту і визволила свого далекого риб'ячого предка з генетичної павутини? І тепер він справді тунець або макрель? Така думка розвеселила, хотілося засміятися, та замість цього лише зграйка бульбашок полинула вгору, і це було зовсім комічно.

Зненацька почувся глухий голос: "Чудова bestia. Античний тип".

Про кого це? І хто вони? Хіба у воді передаються звуки мови?

У роті запекло. Він зробив судорожний ковток. Гаряча хвиля прокотилася в грудях. Гриць отямився від марення, розплющив очі. Він лежав горілиць, над ним схилялося незнайоме обличчя монголоїдного типу: уважні чорні очі, високе, гладеньке, мов у дитини, чоло, елегантні вусики. Зауваживши, що Гриць опритомнів, незнайомий підбадьорливо усміхнувся, промовивши англійською мовою з дивним акцентом:

— Прекрасно. Вітаю вас з порятунком...

— Де я? — прошепотів Хлопець.

— У друзів. Заспокойтеся. Ми підібрали вас у відкритому морі. Гриць обвів поглядом довкола, побачив невеликий пульт управління, відзначив ніжно-зелену обшивку стін. За прозорими віконечками, втиснутими в ажурні рами, гойдалися кучеряві хмаринки. У кріслі біля пульта сидів ще один чоловік, могутні плечі котрого обтягувала шкіряна куртка. Гриць знову зупинив погляд на обличчі свого рятівника.

— Я на вертольоті?

— Ви вгадали, — люб'язно кивнув незнайомець.

— Ви індонезійці?

— Хіба це так важливо? Ви врятовані, смерть відступила, це — основне...

— Я хочу знати, де я? Куди потрапив? Я — радянський громадянин, летів до

Папуа... в Порт-Морсбі...

— Он як? — На обличчі незнайомця відбився подив. — Ви з Москви? Росіянин?

— Українець. З Києва...

— Чудово. Я був у Києві, навчався там в університеті. Трохи знаю вашу мову, — додав він українською мовою, смішно вимовляючи слова. І раптом процитував: — "Реве та стогне Дніпр широкий... сердитий вітер завива...". — Задоволено зареготав, підняв угору невелику фляжку: — Хочете ще коньячку? Я влив у вашу горлянку пару ковтків, не питаючи дозволу. Ха-ха-ха! В таких випадках, здається, дозволу не питають. Чи не так?

Грицеві здавалися зайвими такі штучні веселощі, голова в нього паморочилася, і він знесилено прошепотів:

— Я сподіваюся, що ви повідомите... в радянське консульство. Мені треба дістатися до місця призначення... Терміново...

— Дивні ви люди, — похитав головою рятівник. — Тільки що стояти біля пекельної брами... справа випадку — врятують його чи ні? Не встиг спекатися смерті, вже готовий мчатися світ за очі. Страшна динаміка життя.

Останніх слів Гриць не чув, його знову полонило забуття.

...Прийшов до тьми хлопець у тихому спокійному притулку. Розплющивши очі, побачив над собою мерехтливе кам'яне склепіння. З грубо витесаних ніш лилося м'яке сонячне світло: воно ніби народжувалося у прозорих матових трубках, що витикалися з скелі. "Дивний притулок, — подумав Гриць. — Якась печера. Але ж оці дивні генератори світла... Чи не світловоди? Світловоди в печері? Куди ж його занесло?".

Поворушився, сів. Під ним були солом'яні мати. Поряд, на відстані метра від нього, лежали ще одні, згорнуті в трубку. Хлопець помацав у нагрудній кишені штормівки: пакет з документами був на місці, гаман з валютою теж. Уважно поглянув довкола: жодного предмета, крім солом'яних килимків, та ще оті феєричні джерела освітлення. Де ж ті, хто його сюди доправив?

З-за рожевої скелі з'явилася постать чоловіка в довгому оранжевому вбранні. Він тримав у руках дерев'яну тарілочку з рисом. Побачивши, що Гриць опритомнів, щось задоволено вигукнув і наблизився до нього. Поставивши перед хлопцем їжу, промовив чистою англійською мовою:

— Вітаю вас, брате. Прийміть цей скромний сніданок.

Гриць, пробурмотівши слова вдячності, накинувся на рис. Миттю розправився з пригощенням, вибачливо запитав:

— Дуже хочеться води, чи не важко це зробити? Чоловік метнувся в прохід за скелею і незабаром приніс дерев'яну чашу з водою — літрів на півтора. Гриць видудлив її до останньої краплі. З вдячністю повертаючи посудину, уважно оглянув чоловіка. Обличчя індокитайського типу — може, лаосець, може, малаєць або кампучієць. А може, в'єтнамець? Голова поголена, вбрання таке, як у буддистських ченців. Може, якийсь відлюдник, самотник, святий? Святий у електрифікованій печері?

— Можете мене називати Лі Тао, — тихо, дружелюбно сказав чоловік. — Або, якщо

хочете, просто — Лі. А ваше ім'я?

— Григорій...

Лі прислухався до незвичної вимови хлопця, вдячно кивнув.

— Ви, напевне, слов'янин? Я чую це по акценту. Вам тяжко розмовляти англійською мовою?

— Я українець. Вивчаю англійську недавно. Не практикувався. Але, пробачте... хіба вам не сказали, хто я і що?

— Хто мав це сказати?

— Мої рятівники.

— Гм. Рятівники? — вражено перепитав Лі. — Від чого вони вас врятували? Від зайвої валюти? Від дорогоцінностей?

Настала пора Грицеві здивуватися. Він уважно оглянув обличчя свого співбесідника, шукаючи ознак божевілля або неповноцінності. Ні, невеликі тернові очі випромінюють мудрість і досвід, зморшки біля вуст свідчать про доброту й щирість.

— Я не розумію вас. Яка валюта? Які дорогоцінності? Я простий радянський громадянин, летів до Папуа. Раптова катастрофа... і я опинився в морі... Не знаю, чи ще хтось врятувався? Мене кілька діб носило хвилями, я вже знепритомнів. Потім — вертоліт, мене врятували... І ось я тут. Документи при мені, валюта теж. Чому мене мав хтось грабувати? Може, ви жартуєте?

— Не жартую, Гріг, — серйозно сказав Лі. — Ви, як і я, потрапили до піратів... до флібустьєрів.

— Пірати? — здивувався Гриць. — У двадцятому віці? В космічній ері?

— Саме так. Пірати... точніше — головний з них, — не звичайні грабіжники...

— Чим же вони незвичайні? Може, альтруїсти? Роздають награбоване, як легендарні середньовічні розбійники?

— Без усяких жартів — це унікальне явище, — сказав Лі, покиваючи головою. — Я вже тут давно і знаю, що й до чого.

— Де тут? Що це за печера?

— Ми в надрах діючого вулкана. Тепер він тихий, але вибух може статися в кожному мить.

— Який вулкан? Що за фантастика?

— Хіба ви не знаєте — тут потужний сейсмічний пояс, багато вулканів. У величезній печері одного з них пірати облюбували собі притулок. Звідси вони виходять на швидкісних катерах та вертольотах на полювання, грабують пасажирські лайнери, морські пороми, багаті яхти...

— А поліція?

— У піратів така модерна техніка, що поліції за ними не угнатися.

— Дивина, — задумливо мовив Гриць. — Я читав, що в південних морях промишляли пірати. Навіть про жінку-пірата читав. Як її... пані Цін?

— Це було давно, на початку дев'ятнадцятого сторіччя, — зауважив Лі. — Тепер не ті масштаби, не те озброєння. Пірати, до яких ви потрапили, унікальні не своїм

розбійницьким ремеслом.

— Чим же?

— Тим, що вони планують робити далі. Точніше, не вони, а він...

— Хто такий він? Що за таємнича постать? Може, новий капітан Немо? — Гриць мимоволі засміявся.

— Дарма іронізуєте. Дуже колоритна й незвичайна постать. Ім'я його, як і у мене, — Тао, проте у нього воно не одне, він може мати десятки імен. За походженням він таець, як і я. Учився в кількох університетах — в Токіо, Гарварді, навіть у вашій країні... у Києві...

— Це моє рідне місто...

— Там він практикувався у відомого кібернетика Глушкова. Я правильно називаю його прізвище?

— Так, — зрадів Гриць. — Мій старший брат — співробітник Глушкова. Правда, академік уже помер. Але його учні розробляють оптимальні варіанти для... як би це сказати... для комп'ютеризації суспільства.

— Не дуже зграбний вираз, — жартівливо сказав Лі. — Та й сам задум не вельми добрий. Нічого, нічого, я вас зрозумів. Так от... Тао всотував мудрість найкращих кібернетиків світу, як губка воду. Навіщо це йому потрібне? Застосувань може бути безліч, але Тао мав на меті здійснити зловісний план. Ви назвали ім'я фантастичного персонажа Жюль Верна — капітана Немо. Щось подібне задумав Тао. Тільки той персонаж був гуманістом, а цей...

— А цей хто? — заgrimів голос, і в проході між скелями з'явився рятівник Гриця. Він з усмішкою, беззлобно дивився на співбесідників, і хлопець відчув, що той вираз не штучний, що підслухана розмова анітрохи не розгнівила пірата. — Хто ж такий Тао, учителю, котрий навіть взяв собі ваше ім'я? Чому ж не сказали ви нашому гостеві, що я ваш учень...

— Колишній учень, — спокійно заперечив Лі, ніби й зовсім не здивований появою Тао. — Колишній... Після того, як ти відійшов зі стежки послуху, я не можу вважати себе твоїм учителем. Окрім того, ти потягнув у лабіринти блукань інших...

— І став диктатором? Розбійником? Драконом?

— Так.

— Але ж ви знаєте мої плани, — докірливо озвався Тао, підступаючи ближче, і очі його у мерехтінні світильників здавалися тривожними. — Ви маєте чітке уявлення про те, що має відбутися. Хіба чудова мета не виправдовує найгрубіші дії? Хіба інколи не доводиться завдати болю нещасному, котрий упав у яму або має туди впасти? Ось хоч би взяти вашого гостя... Можливо, я завдав йому прикростей, витягаючи з води. Проте він живий і неушкоджений.

— Демагогією не зарадиш справі, Тао, — розсудливо відповів Лі. — Душа твоя в тривозі, і ти добре знаєш прадавню казку про героя, котрий пішов долати дракона, а потім і сам обріс лускою і став монстром, чудиськом. Втаємничена мудрість твердить: перемога над драконом неможлива, доки ти його вбиваєш. Всяка сила незнищенна.

Убивши чудисько, ти переймаєш на себе його суть. Треба зуміти осідлати його, спрямувати силу дракона на творчу дію.

— Ха-ха-ха! — весело засміявся Тао, взявшись за боки. — Ну й розвеселив ти мене, учителю. Порозумітися в драконом? Цього ще не вистачало. Спробуйте знайти спільну мову з мілітарним звіром західних держав. Там є багато прекрасних людей, — гуманістів, пацифістів, але ж не вони визначають динаміку імперіалізму. Навіть самі президенти концернів та супертрестів неспроможні (якби цього їм раптом захотілося!) змінити цієї динаміки. Учителю, не треба наївності наших чудових містичних казочок. Ревіще дракона таке масштабне й торжествуюче, що вся об'єднана мудрість віків не притишить його. На силу потрібна сила! Безсила мудрість — то старечий маразм!

— Пробачте, — схвильовано озвався Гриць, дивуючись тим, що почув. — Я не все зрозумів, але бачу, що ви, Тао... можна вас так називати?.. що ви негативно ставитеся до мілітарних сил, котрі загрожують спокою планети. Правильно я висловлююся?

— Ви вгадали, — засміявся Тао, склавши руки на грудях. — Вельми негативно ставлюся до тих сил, котрі ви згадали.

— Навіщо ж тоді піратське ремесло? Пробачте, я не хочу вас образити. Навіщо оці схованки? Чи можу я знати те, що тут діється?

— Можете, — кивнув Тао, дружньо поплескавши хлопця по плечу. — Щоб попередити ваші запитання, хочу запевнити, що ви — не полонений, як і мій учитель. Я вас врятував, маючи намір висадити десь на острові, звідки можна добратися до радянського посольства. Але потім передумав...

— Чому? — підхопився Гриць.

— Ви мені сподобалися. Ваш незвичайний психотип... Я вирішив поки що залишити вас при собі, щоб мати достойного свідка.

— Свідка?

— Свідка моїх незвичайних акцій. В самотині навіть їсти неохота. Є природна потреба розділити радість пізнання, любові, подвигу, творення. Ви побачите, а може, й самі будете творцем нового світу... мого світу... Учителя я теж залишив для цієї ж мети.

— Ти обманув мене, — докірливо сказав Лі. — Я тобі твердо відповів, що не стану соратником у справі, котру не приймає моє серце. Чому не відпустив мене у рідні гори?

— Мушу мати гарантію, що до вирішального дня ніхто не знатиме про мій притулок.

— Хіба тобі не достатньо слова учителя?

— Де гарантія, що ви не потрапите в руки закону? Чи знаєте, на що здатні сучасні шкуродери?

— Отже, і я не вийду звідси, доки не здійснисте ваш таємничий план? — схвильовано запитав Гриць. — Ви не відпустите мене? Не повірите слову честі?

— Ні, — твердо сказав Тао. — Надто велика ставка. Потім... нема потреби кудись їхати, летіти. Розпочнеться нова сторінка планетарної історії. Можете вірити, можете не вірити, але це відбудеться незабаром.

— Що означає "незабаром"? День, тиждень, рік?

— Не день, але й не рік. Гадаю, що в цьому році.

— Тоді розкажіть мені, що тут діється. Може, я стану в пригоді. Може, зумію переконати вас в тому, що не вдалося учителеві? Хоч я й дилетант у точних науках, в кібернетиці, проте навчаюся в політехнічному інституті, а мій брат Борис Гук — відомий кібернетик, учень Глушкова.

— Ваш брат — Гук? — вражено вигукнув Тао, стискуючи долоню Гриця. — Це правда?

— Так. Ось тут, — хлопець лапнув нагрудну кишеню, — документи.

— Не треба, — відмахнувся пірат. — Вірю. Справді, тісний світ. Я пам'ятаю вашого брата, навіть мав з ним цікаві розмови. Пам'ятаю приїзд до Києва цікавого ученого з Папуа. Доктора математики Боголо...

— Мені тоді було п'ять літ. Я не пам'ятаю. Але нині доктор Боголо разом з братом будують оригінальний комп'ютерний комплекс.

— Знаю, — кивнув Тао. — "Резонанс Еволюції". Парадоксальна річ. Фантастична. Але не для мене. Гм! Ніколи б не подумав, що доведеться говорити в братом Гука, та ще й у таких екзотичних умовах. Химерні шляхи карми. Це ще раз доводить мені, що світ — єдина жива істота, і долю її треба вирішувати монолітно. Один організм — один мозок.

— Як? — не збагнув одразу Гриць. — То, може, ви вважаєте себе... пробачте, мозком планети?

— Чому б ні? — спокійно запитав Тао. — Згадайте, які були претенденти на таку роль? Наполеони, гітлери, чінгіси. Хто ж вони? Неуки, шизофреніки, марнолюбці, байдужі до людських страждань і безвиході світу! Я, у всякому разі, глибоко освічена людина, це може підтвердити й мій учитель... і моя душа горить співчуттям до знедолених. Я не вірю в буржуазну демократію, планеті необхідна тверда рука освіченого, гуманного диктатора. Так, так, диктатора, котрий забуде про себе, а віддасть свій розум для спільного блага.

— Ви забули про соціалістичні країни, — озвався Гриць. — Як ви оцінюєте їх?

— Про це поговоримо пізніше. Мене чекає термінова робота. Що саме тут робиться, знає в загальних рисах мій учитель. Я дозволяю йому про все розповісти. Чуєте, учителю? Навіть покажіть гостю печеру, розкажіть про мене, про наш з вами конфлікт в царині духу. Можете не жаліти найгостріших характеристик щодо мене, але суть задуму передайте точно. Я довіряю вам. Охороні буде сказано, вас ніде не затримують... окрім тих місць, де можна звідси вийти. А також біля входу в засекречену лабораторію. До побачення, незабаром зустрінемося.

Тао зник так же раптово, як і з'явився. Гриць відчув страшну втому й вичерпаність. Якусь хвилину непорушно дивився на кружало світильника, потім заплющив очі.

— Вам погано, Гріг? — почувся турботливий голос Лі.

— Втома. Це нічого. Несподіванка... Стрес... Все те, що я почув, не вкладається в свідомість, не сприймається.

— Заспокойтеся, Гріг. Все якось буде. Майте філософський характер. Очевидно, ви

недарма потрапили сюди. Правду кажучи, я чекав, що в нашу епоху можливі ось такі прориви в безконтрольність. Анархія в космічних масштабах. Тао я знаю ще з юних літ, він був м'яким і чуйним хлопцем, але десь ця м'якість раптово задзвеніла крицею. Можливо, і я винуватець такого метаморфозу.

— Розкажіть мені все, що ви знаєте про нього, щоб я орієнтувався в цих умовах.

— Гаразд. Оповім. Але поки що... вам треба добре підкріпитися. Я звик до мінімальної кількості їжі, мені достатньо жменьки рису, а ви — он який велетень!

— Правда ваша, — ніяково сказав Гриць. — Я б з'їв добрячий шмат хліба, може, якусь рибину. Якщо треба гроші, то в мене є валюта.

— Нічого не треба, — заспокоїв Лі. — Тут є кухня, склад продуктів, всього доволі. Я вам принесу все, що треба. А ви тим часом навідайтесь до туалету, приведіть себе в порядок. Я вам покажу, де це. Після того, як поїсте, я охоче розповім все, що знаю. Відпочивши, пройдемо по печері.

З'ївши смаженого тунця й запивши його соком кокосового горіха, Гриць з полегшенням простягся на солом'яному килимку. Лі, сівши в класичній позі лотоса, почав розповідати:

— Спочатку про себе, щоб ви зрозуміли причини моєї незгоди з Тао. Не заперечуєте?

— О ні! Мені цікаво все, про що ви можете розповісти. Тільки попрошу вас говорити повільніше... щоб я все зрозумів.

— Гаразд, мій друже Гріг. Я народився в багатодітній сім'ї на півночі Таїланду. Нестатки, злидні, неврожаї. Ми жили в горах, земля там на вагу золота. Батьки віками носили її на гірські тераси, любовно викохували кожен родючий клаптик. Я мусив переймати всю ту тяжку науку землеробства, щоб допомогти батькам прогодувати дитячий мурашник (а дітвори зі мною було чотирнадцятеро). Та настав голодний рік, коли небачені зливи зруйнували половину наших терас, а потім птахи доконали урожай рису. Довго про це говорити нема чого. Я змушений був піти на службу до поліції в сусіднє містечко. Батькові не хотілося цього, та виходу не було. Мені сповнилося сімнадцять літ, сподобалася форма, зброя надала відчуття сили і пихи, у дітей це часто буває. Спочатку я патрулював вулиці, потім наша поліцейська група прочісувала джунглі, полюючи на партизанів. В одному бою мене підстрелили. Легка рана, в литку. Полежав у госпіталі, вилікувався. Пізніше став чергувати у в'язниці, вартував злочинців. Заслужив звання сержанта. Мені довірили цілу команду охоронців, котрих я розподіляв на вартування. Одного разу до в'язниці привезли старого діда. Він був побитий і закривавлений. Говорили про те, що старий давав притулок партизанам і за це поплатився. Його кілька разів допитували, але, мабуть, нічого не добилися, бо начальство лютувало, а дід вже ледве дихав, і видно було, що він скоро покине цей світ.

Одного разу мені доручено було одвезти в'язня до Чиєнгмаю, а звідти — поїздом — до Бангкоку. Начальство вирішило, що у своїй в'язниці не варто його добивати, хай це зробить вище начальство. Ось так я опинився за кермом "джипа", а поряд зі мною — ветхий дід в наручниках. Начальник пропонував додаткового охоронця, та я тільки

скептично посміхнувся, глянувши на стару руїну. За півгодини ми вже були у горах, почали підійматися на перевал. Насувалися нічні сутінки, мені треба було поспішати, щоб встигнути до повної темряви добратися в Чиенгмай. І тут сталася подія, що визначила все моє подальше життя.

— Невже ви були поліцейським, тюремним охоронцем? — недовірливо перебив розповідь Гриць, заворожений щирою правдою слів старого. — Дивлячись на ваше обличчя, цього не скажеш.

— Карма іноді плете химерні узорі, — загадково сказав учитель. — Але слухайте далі. Мій підконвойний на перевалі попросився до вітру. Я виконав його бажання. Коли поверталися до машини, почувся його глухий, благаючий голос:

— Синку, навіщо тобі брати гріх на душу, везти мене на вірну погибель? Відпусти старого, дай мені померти в горах, на волі, між оцими деревами... під оцими зорями...

— Не можу, — грубо відповів я, прикриваючи тою брутальністю тривогу й жаль в своїй душі. — Якщо я тебе відпущу — судитимуть мене. Найменше — доведеться сидіти у в'язниці, а то й розстріляють. А на моїй шії батькова родина, ціла купа дітлахів.

— Послухай, — ніби вагаючись, прошепотів старий, опираючись на крило машини. — Я признаюся тобі... Мені лишилося жити недовго... В юності я бродив горами й долами і знайшов великий скарб. Такого скарбу нема і в найбагатших володарів. За все життя... та що там життя, за сотні життів не розтратиш його...

— Обманюєш? — затамувавши подих, озвався я. — Баєчки оповідаєш?

— Щира правда. Хочеш — я передам тобі той скарб? А ти — на заміну — відпустиш мене. Тоді ти станеш багатим. Найбагатшим у світі...

У моїй голові завихрилися заманливі й жадібні думки. Якщо це правда, чому б і не виконати бажання старого химерника. Забезпечити родину, а самому майнути в далекі краї. Америка, Європа, Індія, Африка... Їдь, лети, куди хочеш. Стати освіченою людиною. Відчути себе багатим і сильним.

Я запитав старого, де його скарб. Чи далеко до нього йти? Він тихенько й загадково сказав:

— Близенько. За півгодини я зможу показати тобі той скарб.

— Що треба робити? Куди йти? — зважився я.

— Проведи мене трохи вгору, на оцю високу скелю. — Він кивнув головою в бік темного верхів'я, що громадилося на тлі зоряного небосхилу. — Зніми, будь ласкавий, наручники.

Мені подумалося, що старий просто морочить голову, щоб відійти подалі від дороги, а потім — втекти. Проте, поглянувши на його нужденний вид, я зрозумів, що він ледь-ледь стоїть на ногах. Я зняв наручники і повів його поміж нагромадженням каміння вгору. Старий тихенько постогнував, кашляв, витираючи закривавленого рота рукавом.

Так ми йшли з півгодини. Я задихався, а в'язень уже не міг ступити кроку, мені доводилося буквально нести його на руках. Нарешті він впав на каміння і знеможено прошепотів:

— Досить. Тепер я вже можу показати тобі...

— Де він? Де той скарб? — жадібно запитав я.

— Поверни мене горілиць, — попросив старий. — Щоб я міг бачити небо.

Я виконав його бажання, хоч і не розумів, до чого тут небо, коли треба шукати скарбу десь між скелями. Він випростався й затих, дивлячись у мерехтливу глибину. І очі його були ніби запорошені зорями. Я нетерпляче ждав кілька хвилин, гадаючи, що він просто приходить до тями після виснажливого повзання по скелях, та зрештою грубо крикнув:

— Ну! Де ж твій скарб?

— Глянь угору, — прошепотів старий. — Ось туди... Бачиш оті зорі? Ніби жарини?

Дивуючись, я глянув у дивокколо. Справді, видовище було урочисте й величне, хоч на нього люди майже не звертають уваги, заклопотані повсякденним повзанням у пилюці мізерних клопотів. Три яскраві зірки, ніби іскристі діаманти, заворожували око, панували в таємничому полі небес. Астрономи називають їх Поясом Оріона, а наші прабатьки дали тому сузір'ю наймення Вартового Матері. Я довго дивився на ті чаклунські вогні, і дивна умиротвореність та елегійність спокоєм лягала на серце.. Та, згадавши мету наших блукань у горах, я м'яко нагадав старому про його обіцянку. Його відповідь була майже нечутна (доводилося схилитися до самих вуст) :

— Синку... я не обманув тебе. Дарую тобі всі оці діаманти... всі самоцвіти Матері... Ти знаєш, що подарунок вмираючого... має магічну силу... якщо приймеш його... Що таке земні скарби? На них кров і прокляття. Все те — тлін, мізерність... А оці скарби — вічні, нетлінні... Не гнівайся. Ти зробив добре діло. Дав мені умерти на волі, перед очима владики зір... Благословляю тебе на вічну стежку... На стежку добра...

Сказавши так, він затих. Я лапнув його чоло — воно крижаніло. Десь в глибині мого ества спалахнув багровий вогник обурення, що мене так химерно одурили, але те полум'я хутко згасло під владним потоком урочистої зоряної ріки. Подія, що відбулася зі мною, вимітала порохняву із глибоких закутків душі й серця, ставила ще недосвідчений, блукаючий дух у вир надзвичайного іспиту. Перед оком вічності випаровувалися, щезали мізерні чуття жадібності, марнолюбства, пихи, зароджені сутінками неутвта й знедоленості. В ту ніч, друже Гріг, народилася інша людина, цілком інша. Я рішуче обрав нову стежку життя.

Залишивши "джип" на гірській дорозі, я викинув зброю в ущелину і кілька днів пробирався до рідного селища. Зустрівся з батьком, щиро розповів йому про все, що сталося. Дивно, але батько не лаяв мене, не гнівався, лише спитав, що я збираюся робити далі. Я сказав, що хочу залишити Таїланд і добратися до Європи, щоб спробувати вступити до коледжу. А коли здобуду освіту — повернуся назад. Батько дав мені невелику суму грошей від своїх мізерних пожитків і благословив. Отже, я мав уже два щедрих благословення. Радіючи тим, я покинув рідний край.

Не буду викладати тобі, друже, подробиць моїх блукань. Захід розвіяв барвисті ілюзії, навіяні телевізією та кінофільмами. Звідав я поневіряння в трущобах Лондона й Чікаго, Нью-Йорка й Парижа. Було всього — холоду й голоду, випадкових робіт, знущань, кпинів і образ. Згодом мені пощастило добре влаштуватися у одного фермера

в штаті Арізона. Там я заробив порядну суму грошей і мав можливість закінчити коледж, а потім — університет в Нью-Джерсі. Переді мною відкрився широкий світ точних наук і вікової філософської думки. Проте ніщо не давало повноти й певності, такої всеохопної завершеності, як та одна-єдина ніч, коли я сидів біля покійного в'язня під сяйвом зоряного дивоккола. Скажу відверто, друже: коли я хоронив старого в землю, віддаючи йому останню шану, здавалося, що я хороню найріднішу людину, а може, частку самого себе.

Я глибоко відчував марність європейської філософії, її приреченість, її страх перед таємничістю світобудови і людського духу, її патологічну закоханість у плетиво схоластики і порожньої риторики. Раціональний млин позитивізму нещадно розмелював увесь таємничий досвід пізнання на мертве борошно буденності, а все те, що випікалося з того млива, вже було далеке від живої, хвилюючої реальності. Я залишив Європу та Америку і повернувся до Азії. Побував у Індії, зустрічався з різними гуру та наставниками, збираючи крихти мудрості в чашу власного шукання. Був у ашрамі Шрі Ауробіндо... ти, можливо, чув про нього? Звичайно, це людина славетна. Говорив з Матір'ю, його сподвижницею. Довелося бесідувати з дружиною вашого співвітчизника Реріха. Я ще застав її живою, а він покинув цей світ ще в сорок сьомому році. Мене зацікавили принципи Агні-Йоги, а Реріх з дружиною були апологетами вогняного преображення світу. Знайомився я з рамакришністами, з йогодами різних напрямків, з буддистами найпротилежніших шкіл. Зрештою, повернувся до рідних гір і оселився в затишному монастирі, обравши шлях аскези й самозаглиблення. Я знав, що батько й мати померли, брати й сестри так чи інакше влаштували своє життя, тому міг повністю віддатися глибинним духовним пошукам.

Саме в той час до монастиря прибув Тао. Він став моїм учнем. Щирий, полум'яний юнак, він докопувався до всього якнайглибше, не визнавав жодних компромісів, не бажав чекати навіть дня. Нещадно критикував сучасні трактування буддизму, часто сперечався зі мною, вважаючи, що від правдивого учення Гаутами не лишилося й іскри. "Мене дивує, — сказав він, — чому за учителем ходили юрби людей? Що їх приваблювало? Невже ідея інтелектуального аналізу могла б хвилювати простих людей, ідея, котра навіть тепер не для кожного мислителя зрозуміла? Невже безлика Нірвана могла запалювати сіячів та будівників, воїнів та брамінів — людей, що прагнули самоствердження, а не самозаперечення? Він говорив щось інше, учителю, від його повчань тепер не лишилося й грана. Віки, тисячоліття запорошили правдивий зміст проповіді Гаутами, та ще постаралися супротивники, вороги. І тепер ми маємо замість вогнища купку попелу..."

Я не заперечував Тао дуже рішуче. Говорив йому, що Будда не давав догми чи ортодоксального вчення. Є лише натяк, притча, символ. Кожен має розкрити його відповідно до багатства власного серця й розуму. Нагадував слова Гаутами, які він промовив у саду, показуючи жменю жовтого листя: "Де більше жовтого листя, архати, — у моїй руці чи довкола в саду?". — "Довкола в саду листя в тисячі разів більше, ніж в твоїй руці", — так відповів Ананда, улюблений учень. "Отак і мої повчання, — сказав

Гаутама, — є лише малесенька хвилька у всеосяжному морі істини".

— Все це риторика, — гарячився Тао. — Гарно, розумно, мудро. Але що робити з усіма цими притчами полум'яному серцю воїна, шукача, мандрівника, капітана, повстанця? Вчення повинне адресуватися сьогоднішньому шукачеві, а не прийдешнім поколінням. Будь-яке ствердження треба довести, втілити, реалізувати, як геометричну теорему. Не завтра, а сьогодні. Якщо вчитель щось твердить, хай він сам покаже прикладення свого вчення. Тисячі монастирів споживають плоди праці трударів, а що вони дають їм на заміну? Молитви? Повчання? Втішаючі формули? Але ж сам Гаутама сміявся над молитвами. Кому молитися? Кого благодіяти? Якби нас слухали високі мудрі та всемогутні деви, хіба вони терпіли б тисячоліття жаху й кривавої вакханалії земної історії? Кажуть — карма, кажуть — калачакра, колесо часу, кажуть, що все обумовлено суворими й нерушимими законами, але навіщо тоді приниження й неймовірні страждання безлічі поколінь? Якщо навіть деви, світозарні неспроможні змінити течію сансари, якщо навіть вони заплутані в кільце вселенської мари, то навіщо, учителю, ця недостойна гра?

Я намагався роз'яснити йому глибинну ідею Нірвани, її багатомірність. Палаючий розум нездатний правильно оцінити суть реальності, як неспроможне схвильоване море правильно відобразити небесні зірки в своєму дзеркалі. Нірвана, як ідея цілості світу, вимагає великих зусиль на шляху подолання обману псевдо реальності. Я нагадав йому давню ідею геоцентризму, в якій Сонце ходить довкола Землі. Зусилля багатьох поколінь мислителів були необхідні, щоб розвіяти мару банальної очевидності і подивитися на свою космічну ситуацію "збоку". Те ж саме і в розумінні ідеї Цілості. Схвильована душа, палаючий розум хоче навести порядок поміж гребенями хвиль, у вихорах піни й бризок, не розуміючи, що ця ураганна динаміка — породження таких глибоких причин, до яких волюнтарним ривком не добратися. Може, зусилля сотень поколінь необхідні для такого подвигу. Можливо, це місія всього об'єднаного людства або навіть місія людей і девів у всій сукупності космічної потуги.

— Учителю, — докоряв мені Тао, — а де у вас гарантія, що ідея "Нірвани — Цілості" має сенс? Хто вам підтвердить, що космос вийшов з єдиного джерела, а потім роздробився, умножився, розпався? Все це — лише плоди логіки. А хіба логіка, її "закони" кимось утверджені? Хіба вони не є породженням того ж таки розірваного світу? А Якщо так, тоді всі логічні висновки є також насмішкою Мари, володаря обману, його химеричним дзеркалом, котре він підставляє шукачам. А хіба ідея одвічної багатоликості буття менш вірогідна, ніж ідея одності? Гадаю, що навпаки. Одність, якби вона була фактом буття, ніколи б не порушила своєї монолітності. Навіщо їй це? Втручання інших сил? Але тоді відсутня одність, раз є побічні сили, котрі її руйнують. Найвищий каже: "Я умножусь, щоб дати радість сотвореним душам". Ха-ха! Химерна гра з самим собою, вселенський мазохізм. Так ми самозамикаємося у порочне коло блудливих думок. Учителю, я віддаю перевагу концепції багатоликого світу, світу райдужного, котрий нас оточує, котрий нам подарували батьки і природа. Вона сміється над нашими ілюзіями і танцює над порохнявою наших риторичних

маракувань...".

Я сказав Тао, що він суджений прихильник древньої Майї, володарки ілюзії, і тому навряд чи коли-небудь сприйме шлях архата, шлях Будди. Воювати з приводу тих чи інших міркувань не варто, краще спробувати втілити свої переконання в життя. Я певен у одності світу і хочу відтворити цю монолітність у власній душі. Якщо він відчуває реальність багатолітності, хай шукає в цьому напрямку...

Він затих. Кілька днів роздумував. А потім прийшов до мене й сказав: "Учителю, ти правду сказав. Я маю шукати деінде, а не в усамітненому монастирі. Я прощаюся з тобою, бо повертаюся в бурхливе життя на пошуки свого ідеалу. Не знаю, чи ще зустрінемося. Але якщо я знайду істину, ти будеш свідком її торжества, учителю! Клянусь!".

І він зник. На багато років.

Я проводив дні й ночі в роздумах, проводив ряд психофізичних експериментів, досліджував, ніби палеонтолог, генетичні товщі нашого ембріонального минулого, риючись у звірячих глибинах ества, намагаючи можливості й перспективи його метаморфозу. Чим далі я пробирався у хащах психіки та фізіології, тим більше схилявся до висновку Шрі Ауробіндо, котрий вважав, що рівень сучасної ментальної та чуттєвої сфери недостатньо високий, щоб здійснити вирішальний стрибок до преображення світу, до формування нового тіла — тонкого, сяючого, пластичного, тотожного нашій думці й духовним прагненням. І тоді стало ясно, що біосфера покладається найбільше на титанічний експеримент вашої країни, де вже більше півстоліття кипить поєдинок між силами еволюційного прориву до світу свободи і консервативними силами руїни й інерції. Я не апологет всіх дій, ініціаторами яких є ваші теоретики й лідери, але основний фундамент закладається міцно. Ваш Реріх говорив точно й лаконічно, що храм небувалий має бути побудований там, у вас, спілкою збратаних народів. Згоден з ним і я. Проте до цього вирішального дня ще багато пошуків і доріг. І ящери минулого не сплять. І напади неминучі. Вам ще належить здійснити грандіозну духовну революцію, бо дуже багато часу забрано для формування зовнішніх риштувань. Війни знищили безліч прекрасних романтиків та шукачів, багато пам'яток культури та інформаційних скарбів. Це сповільнило суджені знахідки й творчі звершення. Хотілося б, аби саме в цьому напрямку було дано нові імпульси прискорення. Знаю, що ви здолаєте всі обмани й несподіванки путі. В твоїх очах, друже Гріг, я бачу відблиск безсмертного духу ваших народів... Проте повернуся до Тао. Він дав знати про себе через двадцять п'ять літ...

— Скільки ж йому років? — здивувався Гриць. — Він же цілком молода людина!

— Не дуже, — всміхнувся Лі. — Йому вже сорок шостий рік. Зріла людина. Одної літньої ночі він перервав мої медитації, з'явившись на порозі моєї келії, вирубаній прадавніми ченцями в гірській скелі. Я одразу впізнав його, хоч він був одягнений у європейський костюм альпініста. Він традиційно привітав мене, як свого гуру, ставши на коліна і обнявши мої ноги. А потім, випроставшись, лаконічно сказав (і я відзначив демонічний блиск торжества у його очах): "Учителю, я торкнувся вогню істини, і вона

відкрила мені браму до своїх скарбів. Я поклявся, що ви будете свідком моєї перемоги, і ось я тут, біля ваших ніг...". — "Твоєї перемоги, — поцікавився я, — чи перемоги істини?". — "Це одне й те ж, — відповів Тао, — хіба ви не навчали мене, що всесвіт і я — одне ціле?". — "Де ж твоя істина, в чому вона?". — "Я хочу показати вам, учителю, її торжество. Збирайтеся". — "Куди мені збиратися? Хіба істина має місцеперебування, хіба вона не розлита скрізь?". — "Істина там, де визрів магніт, що притягнув її, — твердо запевнив Тао. — Цей магніт кристалізувався в мені. Але ви, учителю, були каталізатором кристалізації. Ось чому я вважаю, що ми будемо разом святкувати день перемоги".

Заінтригований його словами і урочистим тоном, я вийшов за ним у сутінки гарячої тропічної ночі. Над скелями зависав майже безшумний гелікоптер (пізніше я дізнався, що то був вертоліт з потужним електромотором). Він опустився нижче, сів на кам'яний майданчик. Так я став гостем, а згодом полоненим Тао, котрий перетворився в пірата. Так, так, мій учень, шукач істини, зібравши банду корсарів, грабував багатих людей, котрі мандрували або здійснювали ділові поїздки, користуючись рейсами комфортабельних морських лайнерів або пасажирських поромів. Про це я взнав одразу ж, як тільки потрапив у надра вулкана, в цю страхітливую печеру, де визріває змова проти світу. Розкажу коротко про те, що сталося з Тао протягом чверті віку, коли він мандрував по світах.

Тао прийшов до висновку (як пізніше признався мені), що карма світу безнадійно заплутана, що виходу з тисячолітнього вузла ненависті й знущання шукати марно, що назріває вибух планети і людина є водночас бікфордівим шнуром і вибухівкою, котра висадить світ у ніщо, у безликість. На силу треба сили, так вирішив Тао. А сила на боці сучасної науки й технології. Об'єднані молитви мільйонів віруючих та сотень святих ніщо супроти гармат і бомб, а тим більше — супроти ядерної зброї. Збагнувши це, він помандрував, як і я колись, до Європи, Америки. Там завершив технічну освіту, студіюючи в основному кібернетику, електроніку, рідкісні розділи унікальних технологій, інформатику в усій її багатомірності, органічну та неорганічну хімію, біофізику, металознавство, теорію часу й простору і ще багато, багато дисциплін, про які я не маю уявлення. Був він і в Києві (ти вже, друже Гріг, знаєш про це), студіював основи прийдешньої інформатики та антропологічної космогонії в Токіо. Так, не дивуйся, є такий термін — антропологічна космогонія. В ній твердиться, що Всесвіт достатній для появи саме людини мислячої, що людина була запрограмована від початку Мегасвіту, що її доля — то доля Космосу, а отже, людина, котра збагне цю тайну, може отримати всю потужність безмірності, бо виконує її волю. Чи ясно я висловлююсь? Все це Тао студіював у якомусь втаємниченому коледжі, де його божевільні задуми підтримали такі ж духовні розбійники, як і він. Вони розробили параноїдальний план перекроєння карми планети. Користуючись багатим знанням сучасної технології, вони підготували проект універсального космічного комплексу — невразливого, потужного, всеозброєного, який може мандрувати в космосі, під водою, в повітрі, навіть нібито спроможний трансформувати течію часу в певних межах, а отже

— виходити за координати даної миті. Тобто такий технологічний монстр має бути невразливий навіть для ядерної та лазерної зброї. Куди ж хоче застосувати Тао таке страховисько? Супроти сучасних мілітарних концернів. Оголосити в певну мить ультиматум — скласти зброю і передати владу вільно обраним урядам. Він — Тао — має бути лише координатором всіх цих процесів гуманізації планети і гарантом того, що імперіалізм та диктатура більше не повернуться на Землю. Таким чином створюються умови для вільного розвою духовних сил і об'єднана планета зможе виконати своє призначення — стати трампліном для стрибка розуму в царство свободи.

Уже рік триває робота по підготовці космічного комплексу універсального призначення в цій прихованій печері. Кошти для цього добуваються піратськими нападами. Тао вважає, що його дії цілком виправдані. "На терезах космічного права, — каже він, — я, порівняно з багатіями, котрих грабують мої хлопці, білокрилий ангел. Мій задум — звільнити Землю від грошових павуків та експлуататорів — є задумом самого бога (якщо він існує, звичайно)".

Я намагався показати Тао всю абсурдність його плану. Мільярди людей, котрі ще практично не встигли сформувати свої ментальні, розумові пуп'янки, зав'януть в пекельних вогнях того прискорення, яке він жадає нав'язати планеті. Разом з тим ситуацію використовують злобні, інтелектуально розвинуті сили. Я нагадав йому про творців ядерної та нейтронної зброї, підкресливши, що несвоечасні можливості неодмінно потрапляють у руки злочинців. Що сам він (попри свої благі наміри) скотиться до тривіального диктатора, а шлях всіх диктаторів один і той же — на смітник історії. Соціалістичні країни володіють величезною могутністю, але вони твердо стоять на ґрунті загального миру. Це не тактика далекоглядних політиків, а стратегія еволюції, котру утвердив ще Ленін, бо знав про необхідність всебічного розвитку мас, тої тканини життя, котра є соціальним універсумом. Проблеми буття вирішують не геніальні одинаки, а весь людський океан. Якщо хочеш добра рідному потомкові, вплий свої осягнення, свою силу в народні джерела.

Тао сміявся над моїми страхами й попередженнями. Запевняв, що незабаром я стану свідком його торжества й сам зречуся тисячолітніх мудрувань софістів та нероб. Тоді я поставив перед ним вимогу відпустити мене, бо треба поставити край безвідповідальним експериментам, свідком яких я не бажаю бути. Він згодився мене відпустити, якщо я дам слово не говорити нікому про його таємницю. Я не міг дати такого слова. Тоді він затримав мене тут, аж до здійснення свого плану. Вирішальний день наближається. Моє серце в тривозі. Відчуваю, що має статися щось страшне. А тепер ось твоя поява, друже Гріг. У мене таке враження, що він хоче запропонувати тобі стати його побратимом. Він любить незвичайних людей, а ти йому сподобався. Ну от... Основне я тобі сказав. Все інше знатимеш з його вуст. Бачу — ти втомлений. Пора й мені задрімати. Завтра я покажу тобі надра печери. Подумай, зосередься. Може, знайдеш якісь аргументи, котрі могли б його похитнути? Гадаєш, що це безнадійно? Це не так! У надрах його духу притаїлося щось ніжне й чутливе, але воно оточене корою жорстокості й розчарування. Треба торкнутися глибин душі якимось несподіваним

променем. Може, в тобі є таке світло?

Марилися Грицю рідні ліси, Дніпро. На луках паслися косулі, лосі, а поряд з ними мамути, носороги, і хлопець дивувався, звідки виникло химерне поєднання різних епох. Згадалися міркування про можливість відтворення вимерлих тварин генною інженерією. Десь він читав, що в людині зберігається ембріонально-потенційно весь генетичний код біосфери, і якщо розгадати його, то можна в своїх соматичних клітинах знайти і прадавніх рептилій (тільки навіщо їх воскрешати?), і носорогів, і шаблезубих тигрів та мамутів. Хлопець подумав, що, мабуть, пощастило це зробити, і це велика перемога прихильників збереження екологічної цілості й повноти: тепер світові не страшні руїни і катаклізми. В кожній людині зберігається "ноїв ковчег", де наявні "сім пар чистих і нечистих", і після будь-якого потопу вони населять нову землю. Потім Гриць побачив, що з-за кущів верболозу підповзають до тварин браконьєри з дегенеративними кримінальними пиками, тягнучи за собою скорострільні гармати і важкі кулемети. Хлопець жахнувся: ось яку потужну зброю вживають сучасні "мисливці"! Хто їм дозволив? Де ж єгері, де батько Василь Гук і його побратим Сава?

Він хотів кудись бігти, когось кликати, та небувала втома сповивала тіло, несла було поворушитися. А тим часом браконьєри висували вперед свої смертоносні пристрої, і загриміло у видноколі: та-та-та-та! ду-ду-ду-ду! Падали, ніби підкошені, граціозні косулі, підламувалися коліна у лосів, тяжко грималися об землю прадавні мамути, не розуміючи, звідки знову прийшло до них нещастя. Ніби лава з вулкана, густим потоком текла по луках багряна кров і вже ось-ось мала сягнути Грицевих ніг. Вона парувала, і запах від неї був задущливий, нудотний, тяжкий. Хлопець закричав від жаху...

Лі заклопотано схилився над ним, співчутливо запитав:

— Тобі щось важке приснилося, друже Гріг?

Гриць сів на килимку, все ще не повністю прийшовши до тями. Поступово він згадав усе. Йому здавалося, що сон триває далі, бо здалека глухо долинали якісь удари, дрібно тремтіли скелі, а в печері відчувалася задуха.

— Що це? — пошепки запитав він.

— Де?

— Дивні звуки. Ніби канонада. І запах...

— Ти забуваєш, Гріг, що ми в надрах вулкана. Тут це буває. Невеликий прорив газів. Не бійся — спеціальні пристрої очищають повітря, не задихнемося. А вже як гримне по-справжньому, тоді ніщо не допоможе.

Лі ласкаво усміхнувся, заспокійливо торкнувся Грицевого плеча.

— Я обіцяв показати печеру. Ходімо. Глянеш, в яку мишоловку ми потрапили. Потім поснідаємо і подумаємо, що нам робити.

Гриць звівся на ноги, розім'явся. Відчув, що сила повертається до тіла, і раптова думка про те, що в нього — попереду багато несподіваних можливостей шукати, думати, діяти й міняти власну долю, принесла хвилю таємної втіхи. Він дотягнувся до ніші, торкнувся пальцями круглого ободка світильника. Запитливо глянув на Лі.

— Електрика?

— Ні, сонце!..

— Яким чином?

— Світловоди. Ціла система світловодів. Тао використовує найостанніші досягнення світової технології. Потребу в силових енергоджерелах звів до мінімуму, і в цьому парадокс його проекту. Ходімо.

— Вони ступили у кам'яний коридор, на стінах якого теж мерехтіли пунктири світильників. Прохід вивів їх у грандіозну пустоту, склепіння якої губилося в фіолетовій млі. В zenіті примарно промінилося овальне світило, в його неясковому Сяйві вирізнялося хаотичне нагромадження багатобарвних скель, котрі, мов шеренги вартових, оточували велике дзеркало озера. Посередині чорно-зеленого овала води виділявся острівце, де височіли темні конструкції, метушилися люди, стрибали світляні зайчики чи то електричних розрядів, чи автогенної зварки чи імпульсних світильників. Від берега до острова було прокладено моста, по ньому прудко бігали невеликі саморушійні візки, подібні до перших місячних всюдиходів.

— Роботи? — запитав Гриць.

Лі мовчки кивнув. Показавши на острів, сказав:

— Там — серце його проекту. Ядро всього задуму. На жаль, я не знайомий достатньо з глибинами технології, які дали можливість Тао розпочати свою авантюру. Я навіть не можу стверджувати, чи реально все це, чи буде діяти його космічний монстр? Безумовно, він першокласний спеціаліст, але проект передбачає такі прориви за обмеження і класичної і квантової механіки, що важко стверджувати щось певне.

Вони пройшли трохи понад кам'янистим берегом, у скелястих стінах якого видно було темні овали проходів, далі в імлі вирізнявся причал, а біля нього — кілька величезних швидкісних катерів на підводних крилах. Там походжали вартові з автоматами на грудях. Вони дали мовчазний знак — не підходити ближче. Лі з Грицем повернули назад.

— Невеликий ареал свободи, — гірко усміхнувся хлопець. — Хоч Тао і вважає себе покровителем усього людства, проте діє, як звичайнісінький тиран.

— Стереотипи психосфери, — сказав Лі. — Вони вироблені тисячоліттями. Є хороші люди, котрі вважають, що, добравшись до важелів сили, зможуть діяти не так, як, мовляв, усі деспотичні попередники, що у них є власний контроль совісті, честі, волі і так далі. Але це ілюзія. Машина примусу, сваволі, владності та деспотизму трансформує найліберальніші наміри у готові трафарети дій. Теоретично нібито все те, про що мріє Тао, можливо, але практично це відливається у ті форми, котрі існують споконвіку. Проповзаючи крізь задимлену трубу, хіба голуб збереже свою білість і чистоту?

Гриць все оглядався назад, обмацуючи поглядом поверхню озера, котра пропадала в тумані десь за півкілометра.

— А як звідси впливають судна? Прохід один чи багато?

— Не знаю, — сумно сказав Лі. — Та й не придатний я для такої справи, як втеча,

сутички. Юність лишилася далеко позаду... чи попереду? Хто скаже? Може, ми лише відлуння справжньої істоти, кульмінація котрої в час найвищої молодечої напруги. Може, я себе реалізував саме тоді, коли зважився на повний розрив з мізерним минулим. У ту зоряну ніч. Саме зоряна. Одна неповторна мить нового народження. Яке то було чудо, друже Гріг. А вже потім — новий цикл пошуків, сумнівів, безконечної риторики, відливання роздумів у штампи слів, старіння. І все нам здається, що головне там, попереду, що ось-ось пощастить зустріти за новим поворотом путі щось небувале. А небувале вже давно здійснилося, тільки ми не відчули його, не привітали...

— А конкретно, — нетерпляче озвався Гриць, не цілком розуміючи зміст сентенцій учителя, — в чому ви бачите конкретне прикладання сил молодих людей, юнаків? Окрім, звичайно, необхідної рутинної праці. Де мета, що здатна заповнити світ, вивести його з антагоністичної круговерті?

— Я вже казав тобі, — докірливо мовив Лі, — що вашій країні пощастило стати лідером еволюції. Там і рішення. Тільки воно не одномірне, не волюнтарне. Кожна мить тче нові можливості. Хто думає про таємничу силу миті? Ви теж не вмієте користуватися цим потужним важелем... ви — марнотратники миті, гадаєте, що вона — лише бризка вічності, а насправді вона є сама вічність... Гриць вражено зупинився. Явно, зримо перед ним постав образ діда Сміяна, почулися його слова: "мить дорівнює всесвітові". І слова пісні: "Охопить диво-мить ти зумій, любий друже, зумій!". Яка вражаюча тотожність мислення понад простором і часом. Може, саме в цьому вирішальний доказ спорідненості всієї мудрості планети, родинність вселюдської ноосфери?

Лі уважно глянув на хлопця, любовно обняв його за плечі.

— Згадав щось подібне?

І знову Гриць здивувався чутливості старого тайця. Але не сказав нічого, а тільки мовчки кивнув. Учитель зробив знак іти далі, а потім на ходу сказав:

— Якщо бажаєш, я висловлю тобі кілька своїх міркувань з приводу тайни вічної миті. Проте повернемося в притулок. Тут якось непривітно, задушливо, та й цікавого нічого нема. На острів нас не пустять, вулканічні породи тобі, мабуть, ні до чого. Я зайду до тутешньої кухні, принесу щось поїсти, а потім — поговоримо.

За кільканадцять хвилин, покінчивши з сніданням, вони знову сіли один біля одного в затишній печері. Лі, прикривши повіками очі, задумливо говорив:

— Ти знайомий з роботами Фрейда? Поверхово? Я цікавився всіма психоаналітичними пошуками — від позитивних до містичних, бо найбільше мене приваблювала саме тайна свідомості, нашого "я". Фрейд уподібнює психічне життя людини вершнику і коню. Кінь — то підсвідомість, а вершник — розум. Він вважає, що рішення завжди приймає кінь, тобто підсвідомість, але все робить так хитро, щоб вершник (розум) гадав, що це — його рішення, суверенне, самостійне. Мій багатолітній досвід показав, що Фрейд створив фіктивну теорію, далеку від таємничої реальності психожиття. Підсвідомість, тобто мільярдолітні глибини мислячої матерії, це і є свідомість у всій своїй всеохопності та мудрості. Це — титанічний розум древності,

дарунок Матері-Землі. Там є все знання — від амеби до людини, там є всі конструктивні рішення (саме тому ми маємо можливість "учитися", тобто розкривати самих себе, свою титанічну скарбницю). В принципі, "родова пам'ять" віків могла б бути джерелом знання для кожного новонародженого. Саме для цієї мети біоеволюція, певно, й сотворила "біокомп'ютер" (кору), щоб він міг бути координатором потреби в тій чи іншій інформації глибин. Та сталася якась катастрофічна мутація, інверсія, котра виявилася патологічною (воістину виникла "кора", яка замкнула титанічну свідомість у "тартар" "підкорки"). Ти пам'ятаєш, друже Гріг, еллінські міфи про титанів і богів? Певно, прадавні мудреці відобразили психічний метаморфоз у символах міфів. Битва титанів з кронідами (синами часу) — є ілюстрацією такого конфлікту. Титани — древні сили, мудрі й ширі, а кроніди (олімпійці) — розумні, але підступні. Замкнувши титанічні сили прасвідомості в "тартар" позарозумності, кроніди стали "забороняти", "керувати", "спрямовувати", "карати" і так далі. Будучи юним утвором, кора (олімпійці) не могла б зберегти своє чільне місце в діяльності людини, якби не осідлала титанічного "коня" глибини. Але честолюбство та амбіція мозкового комп'ютера, котрий привласнив собі прерогативи всетілесної свідомості, завдали удару й самому розумові, бо пропускали іскри потрібного їм знання крізь решето "винаходів", "осяянь", "відкриттів", "інтуїцій" тощо. Координатор став тираном. Практично так званий розум заважає правдивій титанізації світу й біосфери, він боїться прориву геніальних сил глибини, ось чому генії і талановиті люди майже завжди були нещасні і хутко покидали цей світ, бо розум їх не шанує і боїться. Саме тут причина ворожості до нових ідей, відкриттів, парадоксальних теорій. Тут і пояснення успіху "мозкової атаки", при якій несподівано відкривається "нове", тут і загадка "осяянь", котрі є відблиск мудрості, притаманній кожній людині, але схованій за сімома замками інтелекту.

— Я читав про таке, — озвався Гриць.

— Де? У кого?

— У роздумах однієї... знайомої...

— Хто вона?

— Лікар. Психіатр. Вона тепер на Папуа, досліджує якусь екзотичну хворобу. Я теж летів туди...

— Дивно, дивно, — похитав головою Лі. — Яка вражаюча напруга ноосфери, який натиск вогню. Чутливі приймачі в усіх країнах світу відчують одне й те ж. Це — прекрасно! Тоді ти, друже Гріг, зрозумієш, до чого я веду. "Розум", наш буденний інтелект, знемагає від калейдоскопічних змін реальності. З полум'яною динамікою буття може впоратися лише титанічний розум мільярдоліть (індуси називають його будхі, мудрість). Для цього треба знову трансформувати зовнішній розум (інтелект) у працівника, у координатора, у щирого інженера, котрий з вдячністю братиме батьківські скарби глибин, прикладаючи їх до спільного блага, не приписуючи пріоритету собі. Чи не нагадує тобі ця ситуація легенду про падіння Люцифера-Світоносця? Світоносець і в розум. Йому доручено було лідерство, але не тиранічність. А він "загордився", впав, потьмарився. Тепер потрібен титанічний метаморфоз.

Можливо, саме тут причина дискретного сприйняття світу, його розпаду, роздробленості. В глибинах організму, в надрах життя затаєна сукупна свідомість пращурів, котра прагне прояву і здатна перемогти навіть невблаганність смерті, воскресити з небуття минулі покоління...

— Наш мислитель Федоров мріяв про це, — зрадів Гриць. — Воскресіння батьків, писав він, головне завдання грядущої науки...

— Знаю про нього, — приязно озвався Лі, прикладаючи долоні до грудей, — то чудовий мислитель. Людина прийдешнього... Правда, ідея висловлювалася прямолінійно, у загальній формі і, до речі, містично. Він ще не мав зразків для тотожного формування своїх геніальних осяянь. Та й ми ще не готові для цього. Проте основна думка — правильна. Бо хіба достатнє рішення потреб і проблем сучасної особи, її текучої свідомості, котра не може втримати самоцінності миті. Є в багатьох народів такий вираз: "убити час"...

— Є — згодився Гриць. — Це вважається доблестю.

— Це дикунство, варварство. Кожна мить — неповторна. Вона ніби еманация, іскорка вічності Час, тривалість — то не набір митей, як дехто гадає, а розпливання миті, її розмивання, деградація, розмінювання золотої монети на мідяки, а потім мідяків — на тлінні речі вжитку. Чому я розповів тобі про зовнішній розум (інтелект) і титанічну свідомість глибин, замкнених у льоху не проявленості? Тому що саме розум не здатний оцінити мить, не спроможний обняти її, злитися з нею. Розум — дитя часу — розкладає явища світу по полицках послідовності, статистики, класифікації. Мить для нього — лише словесна абстракція. А в ній — все найголовніше, чого ми хочемо, та оаза, котра має напоїти спрагу віків.

— Що ж потрібно, щоб збагнути тайну миті? Це ніби прорив у мікросвіт вічності, ніби необхідність появи хроноядерної теорії?

— Скоріше — ураноядерної, — засміявся Лі, і промінчики зморщок осяяли його обличчя. — Бо ж батько Крона був Уран — вічний коханець Геї. При ньому всепожираючого часу не було. Але ти гарно сказав: наука має задуматися над дивовижними скарбами миті. Миті, як атома вічності. Як неподільного елемента буттєвої динаміки. Не динаміки тривалості, а динаміки творчої напруги, це — не одне й те ж. Мить для сучасних людей зникає десь в щілинах поміж секундами та годинами. Але зачекай... Здається, повертається Тао.

Учитель насторожився. В коридорі між скелями почулися легкі стрімкі кроки, і в мерехтінні світильника з'явилася струнка постать пірата. Він оглянув присутніх, заразливо засміявся.

— Чудово! Симпозіум триває. Бачу, учителю, що ви миті не випускаєте в рук. Прекрасно! А у мене — успіх. Гарна здобич, закуплено необхідні матеріали. Робота кипить. Не метайте на мене зевсових блискавиць, учителю! Я не протидіючий вам гігант, а ви не володар Олімпу. Дозвольте, я сяду поруч. Я веселий, мені хочеться поговорити з людьми, які можуть мене зрозуміти повною мірою. Мої соратники — лише честолюбні виконавці. Ех, якби мені таких побратимів, як ви, учителю, як цей хлопець.

Давайте поговоримо, я знаю — ви хочете мене переконати, щоб я не здійснював свого проекту. Адже так?

Тао розгорнув килимок і сів біля входу, як і вчитель, у позі лотоса, запитливо дивлячись па Гриця. Хлопець якусь хвилину мовчав, будуючи в умі фразу, а потім обережно запитав:

— Пробачте, якщо я ненароком завдам прикрості вам...

— Не турбуйтеся, — махнув рукою Тао, — ми друзі, які там можуть бути церемонії у жерлі вулкана? Я кажу це не буквально, це — в переносному розумінні. Ми — в історичному вулкані, і етикет — дитячі забавки. Я вас слухаю...

— Ви знайомі з письменником Олексієм Толстим?

— Знаю, читав.

— У нього є роман...

— А, ви ось про що! Пірат засміявся іронічно. — "Гіперболоїд інженера Гаріна"? Проблема диктатора? Претендування на володіння світом? Я знайомий з усіма можливими варіантами фантастичних, утопічних, реальних типів і образів диктаторів та претендентів на глобальне панування. Треба ж було знати, в якому напрямку працювала думка людства, вирішуючи цю проблему. Довелося прийти до сумного висновку: все, що робилося досі, дитячі іграшки, хоч і досить криваві.

— Якщо все це — дитячі іграшки, то навіщо їх повторювати?

— Я нічого не повторюю, — владно перебив Тао. — Претенденти на здійснення планетарної мутації соціуму силою, диктатом були неуками в елементарних питаннях. Всі їхні зусилля й наміри базувалися або на зоологічній ненависті до слабіших, на амбіції зверхності, або на параноїдальних комплексах, на містичних псевдомісіях. Візьміть всіх отих тамерланів, іскандерів, чінгісів, наполеонів, гітлерів — все це ущербні типи, котрим "щасливий" збіг обставин дав випадкову козирну карту. Але стратегічно вони перемогти не могли, хай їх навіть підтримували найвельможніші сили Землі, бо жаждали волюнтарно змінити карму світу для власного прославлення або зиску. Це — нонсенс!

— Але ж ви прагнете того самого?

— Далеко не так! Течія хай лишається течією. Їй треба дати інші, безпечніші канали, не засмічені гидотою буржуазних соціумів, вільні від диктату грошових мішків. І тоді ріка народів потече в потрібному напрямку. Треба змести антиеволюційні шлюзи брехливих політиканів, і глибинна могутність духу ринеться до творчих діянь, про які ми й уявлення не маємо. Як може ця сила проявитися, коли їй від народження приготовлено хитрі, замасковані річища, котрі ведуть в ніщо, у розпорошеність, у безвихідь, до підвалів банків, де кристалізується психоенергія у вигляді золотих монет? Урагани інформаційних смерчів вирують над планетою, хіба може навіть освічена особа щось протиставити цій стихії, окрім приниженого обурення та безсилового зітхання?

— Як же ви зруйнуєте ці шлюзи і загороди?

— Силою. З космосу треба проголосити нову еру — еру вільної думки й творчості. Поставити ультиматум мілітарним урядам та військово-промисловим комплексам:

негайне роззброєння або знищення!

— Ого! Суперанархізм! Ви гадаєте, що закони суспільного розвитку можна так волюнтарно міняти? Окриком із космосу?

— Даремно іронізуєте. Закони в соціумі не віжки, а пластична субстанція, з якої творяща рука може ліпити потрібну форму. Ваш Ленін був таким безстрашним творцем, він мужньо й блискавично йшов назустріч страшним бурям. І переміг! Бо осідлав хвилю неповторної миті. Це вже з вашого духовного арсеналу, учителю! Я займаюся плагіатом!

— Але ж Ленін опирався на маси, — зауважив Гриць. — Як ви можете порівнювати його дії з діями авантюрного одинака?

— Він теж умів протистояти більшості у власній партії, якщо відчував свою правоту, — заперечив Тао. — Крім того, тодішня епоха мала іншу динаміку й актуальність. Вам необхідно було сформувати новий соціум, можливості для формування нової людини. Але ж це лише трамплін для стрибка. Куди? Що далі, коли перед планетою з'яє термоядерна прірва, а час обмежений до років, а може, днів? Потрібна безумна безстрашність у пошуку нових рішень. І всеозброєність. Ви самі це добре знаєте, і не граєтеся з буржуа в бирюльки. Імперіалісти осіддали космічного мілітарного змія. Це вже глобальний скорпіон, який в божевільні може вжалити людство й себе водночас. Тому треба поспішати. Я хочу стати дамокловим мечем над головами тиранів. Усунути їх від влади, і хай народи оберуть самі своїх лідерів.

— А ви?

— А я, — Тао весело засміявся, — стану вільним птахом. Може, зберу авантюрих хлопців та махну десь до інших зірок або навіть галактик. Не вірите? Мій корабель — чудо! Для нього простору-часу не існує. Хочете стати моїм сподвижником?

Гриць переглянувся з учителем Лі і, ніби не чуючи останнього запитання, запитав:

— А чому б вам... не об'єднати свої зусилля з країнами, котрі є прихильниками миру? Це ж велика сила, моноліт.

— Я не вірю в дипломатичні зусилля, — спохмурнів Тао. — Риторика дракона не зупинить. Де гарантія, що не відбудеться апокаліпсична контрреволюція? Що фашистські групи не оволодіють "абсолютною" зброєю?

— Але ж такою зброєю оволодіють і прогресивні структури?

— І буде взаємознищення! А я, відчуваючи унікальний момент, маючи ясну мету, не зв'язаний бюрократичними узгодженнями та рішеннями парламентів, — хочу поставити імперіалізм перед фактом космічного ультиматуму. Можливо, я навіть зроблю це від імені "пришельців". Ха-ха! Чому б і ні? Психологічно громадська думка давно чекає цього. Я прийшов до висновку, що добрі люди мають право вжити силу, не слухаючи проповіді святих та мудреців, котрі твердять про неприпустимість силового втручання у карму Землі. Хто ж вирішить долю матері, як не її син?

— Ви один хочете вирішити долю мільярдів?

— А хіба може бути скоригована спільна воля? Це — нонсенс! Завжди хтось брав ініціативу на себе. Чому я не можу бути таким ініціатором? Чи знову чекати

чудоподібного Месію, Аватара на білому коні?

— Я читав такі пророцтва, — озвався Гриць зацікавлено. — Рігден-Джапо — володар Шамбали, казковий Гесар-Хан, Калкі-Аватар. А ви, Тао, допускаєте наявність на планеті такого центру, де можуть бути зосереджені сили інших сфер та світів?

Помовчавши, ніби вдумуючись в те, що він мав сказати, Тао серйозно відповів:

— Я знаю всі легенди про Шамбалу. Мій учитель міг би широко оповісти про це. Адже так, учителю? Я особисто не виключаю можливості існування такого центру космічних сил. Але, наскільки мені відомо, та й самі співробітники Шамбали декларують це, братство узгоджує свої дії з всепланетною кармою, тобто остерігається прямо втручатися в життя планети, зважаючи на свободу волі жителів Землі. Може, це й відповідає якомусь там "космічному праву", оскільки махатми, вчителі Шамбали є представниками високорозвинутих цивілізацій, але хіба нам, людям, від цього легше? І хто гарантує нам, що рятівна дія в грізний час буде вжита своєчасно? А ще — звідки вам знати, хто такий я? Та й сам я можу не відати про те, що виконую волю Шамбали. Вони — архати — не можуть втручатися у хід подій, а я — людина Землі — маю право! Ха-ха-ха! Адже так? Взагалі вся ця містична казуїстика з кармою, вищими сферами, аватарами тощо вже привела до того, що планета захлинається в крові, а кармічні вузли все тугіше затягуються на горлянці людства. Тугіше, ніж вузол Гордія, який довелося рубати Олександрові! Та досить, друзі, досить філософії. Хочете — я заспіваю вам?..

Він вийняв з м'якого футляра, котрий добув з-під поли штормівки, дивний струнний інструмент: дерев'яна довбана таріль з грифом, три товсті струни. Гриць переглянувся з Лі, той схвально кивнув:

— Тао прекрасно грає й співає...

— Я вам заспіваю свою останню пісню, — ніби в забутті, промовив Тао. — В ній, може, все, що я хотів би сказати.

Він торкнувся струн. Басове, трагічне звучання заповнило печеру, заплелось у мінливі переливи мелодії, а потім почулися драматичні слова:

Пробігають роки. Пролітають віки.

— Піднімайте вітрила! — лунають кличі.

Та даремно готують похід вояки,

Іржавіють у піхвах двосічні мечі.

Поривається в даль, ніби птах, корабель,

Та даремні зусилля, бо сто якорів

Не пускають його від затишних осель

В таємничі краї, на роздолля вітрів.

І радіють боги, і дзвенять ланцюги,

І титани заснули в страшній глибині,

А тому, хто дримає, нащо вороги?

Сам собі він мурує темницю у сні!

І любов, і добро, і свобода — слова,

Із яких якорі нам кувала пітьма.
Хіба хоче імен сила духу жива?
Хто вона і нащо — буря знає сама!
Хати ветхі змете урагану рука,
Якщо навіть вони мають ім'я святе,
А того, хто проснувся, — вже ніщо не зляка,
Бо віднині вже він сам у себе росте,
Бо усі кораблі, і дороги, й мости,
І пісенного поклику огненний дзвін,
І казкові краї, й зореносні світи,
І походи до них — то все він, лише він!..

Гриць прислухався до змісту слів, напружував свідомість, щоб зрозуміти символи пісні, і вражався фанатичністю та експресією виконання. Відчувалося, що Тао вже ніщо не зверне з обраного шляху, але разом з тим в душі пірата-інженера тлів вогник приреченості. Може, причина тої приреченості — майже повний розрив з долею людства (хай навіть неусвідомлений розрив, всупереч всім деклараціям!). Хлопець з жалем сказав:

— Прекрасна пісня.

— Правда? — по-дитячому зрадів Тао.

— Так. Але вважати поняття добра, любові, свободи підробкою ворожих сил? Що ж тоді нам залишається?

— Бути собою! — твердо відповів Тао. — Не спекулювати словами. За ними у всі віки ховалися личини злості і неволі. Треба розпочати еру великої тотожності, коли неможливо буде просто базікати, ховаючи за солоденькими поняттями свою підлість і ницість.

— А чи не допускаєте ви невдачі, можливості провалу? Хіба всі ваші соратники — чесні люди? Ви знаєте, в ім'я чого вони з вами? Може, це просто бандити, котрі вирішили поставити на екзотичну карту. У випадку провалу вони вас зрадять. А може, навіть раніше зрадять. Історія знає достатньо прецедентів.

— Все можливо, — спохмурнів Тао, ховаючи інструмент у футляр. — Можлива й невдача. Хто застрахований від цього? Якщо невдача — я вирвуся в простір, у вічні мандри. Може, стану деміургом нового світу, може, просто пограюся з космосом. — Він знову повеселів, ніби щось згадавши. — Колись мені снівся сон. Це було давно, я ще був студентом коледжу. Може, я начитався "фентесі", може, проявилася сутність моєї натури, але одного разу, накурившись маріхуани, я відчув себе іншою людиною. Цілком іншою. Я був конструктором космічного корабля, його пілотом. Вирушив до Сіріуса. Там знайшов прекрасну планету, розкішну, як первісний Едем. Храм в саду... Жриця — вогненнокоса, висока, богоподібна. Вона чекала мене. Я запам'ятав її слова: "Тепер ти знайшов мене у сновидінні, настане час — і ми зустрінемося навіки...". Може, саме цей сон був вирішальним у моєму волінні будувати "Раму".

— Що таке "Рама"? — зацікавився Гриць.

— Нічого містичного, — осміхнувся Тао. — "РАМА" — Реалізатор Абсолютного Математичного Алгоритму. Це — серце мого космічного монстра. Але про це згодом. Я втомився, сьогодні був важкий день. Хоча й успішний. Учителю, припадаю до ваших ніг. Мій молодий друже, я полюбив вас. Потерпіть ще трохи, незабаром розв'язка.

Тао зник так само стрімко, як і з'явився.

Гриць і Лі довго сиділи мовчки, ніби осмислювали почуте. Було ясно, що явище перелилося за ту межу, де ним можна було б керувати. Якщо задум інженера-пірата бодай на п'ятдесят відсотків реальний, то це може принести планеті небачені лиха. Хто скаже, де вибухне ядерний заряд або спалахне лазерна блискавиця, оскільки всі ці потужності потрапили у руки випадковій силі.

Хлопець стривожено глянув на учителя, той кивнув, ніби читав думки.

— Розумію, мій друже Гріг. Твоя свідомість кипить пошуками виходу із ситуації. Я вже більше року вимучую себе тією ж проблемою. Весь мій духовний авторитет не допоміг переконати його в руйнівності і навіть абсурдності проекту. Тут якесь химеричне поєднання наукової геніальності і жорстокої інфантильності.

— Але ж ми не маємо права чекати. Треба щось робити. Ви тільки уявіть, що десь... у тій чи іншій країні... почнуть вибухати ядерні бомби або в повітряному просторі якоїсь держави з'явиться небачений апарат. Одразу вступає в дію система оборони. І зворотний удар! Розумієте? Це може стати грандіозною планетарною провокацією. І тоді ядерний вихор почне змінювати міста й села. Хто може гарантувати, що цього не станеться?

— Ти правду сказав, Гріг, — сумно згодився Лі. — Але що можна придумати?

— Втекти. Знайти вихід.

— Виходи стережуть такі головорізи, що не задумаються — вбити тебе чи ні. А до того, якби навіть пощастило вибратися живцем із вулканічної печери і опинитися у відкритому морі, що ти будеш діяти далі?

— Допливу до якогось острова. Повідомлю людям.

— Друже Гріг, — поблажливо усміхнувся учитель, — ти не уявляєш, де ми, які тут відстані, що тебе чигає поза цією схованкою. Ми ж не в кіно, де режисер може нагромадити серію найхимерніших випадковостей. Сотні кілометрів до населених островів, море кишить акулами. До того ж люди, які можуть зустрітися, не обов'язково хороші. На півночі лежать Філіппінські острови, на півдні — Молукські. Треба знати, хто тебе зустріне, як поставиться до твоїх застережень. Можуть навіть вважати божевільним, котрий втратив розум після катастрофи.

— Тоді приречено чекати апокаліпсиса? — роздратовано запитав Гриць. — Забути про те, що ми люди, що ми зобов'язані зробити все від нас залежне.

— Перш за все — спокій, — розсудливо відповів Лі. — Спробуємо ще вплинути на нього. Він обіцяв приходити, розповісти тобі про свій комплекс. Постарайся завоювати його симпатії. Ти ж бачиш — у нього є вразливі місця в психіці. Я допомагатиму тобі.

Тао приходив ще кілька разів, і Гриць, за порадою учителя Лі, не розпочинав політичних дискусій, не дратував інженера-пірата, а зацікавлено розпитував його про

подробиці конструкції "апокаліптичного монстра", як жартома називав своє дитя Тао. Хлопця вразила образна, лаконічна розповідь. Вона звучала так:

— Ідея "Рами" — Реалізатора Абсолютного Математичного Алгоритму — виникла у мене ще в Києві, коли я прослухав лекції доктора Боголо і бесідував з вашим братом, мій молодий друже. Як бачите, я не витрачав часу даремно. Ваші вчені сперечаються з-за теоретичних узгоджень, ламають філософські списи, копають ті ж самі тупикові ями, а я одразу взяв на озброєння те, що вразило мене. Я збагнув, що елементи нової математики можуть дати небувалі можливості для осмислення реальності та оволодіння нею. Ви знаєте давню притчу про винахідника шахів, який забажав "простенької" нагороди: на першій клітині шахової дошки — одну зернину, а на кожній наступній — вдвічі більше. Виявилася вражаюча прогресія. Але суть в тім, що цю прогресію використовує життя. Від першозиготи наростає те ж саме подвоєння структур: ось чому так блискавично жива істота проходить цикл планетарної еволюції в кожному ембріоні і після народження. Я використав той же принцип, до якого світова технологія ще не прийшла, а саме: я будую лише "першозиготу". "Рама" — це мікрозародок (комп'ютерний мікрозародок) універсального суперкосмічного комплексу. Його названо "Протеєм". Це ім'я міфічного морського діда — віщого полубога, який блискавично міняв подобу, і його неможливо було спіймати у якомусь конкретному вигляді.

У цьому зародку є алгоритми й програми багатьох допоміжних ЕОМ-роботів, котрі мають будувати периферійні вузли: матеріал для них — будь-які породи гранітів, базальтів. З них я отримую речовини такої пластичності, твердості й витривалості, які вимагаються. Це досягається методом гармонізації елементів. Не розумієте? Твердий горішок навіть для сучасних консервативних металознавців та фізиків... Зміною алгоритму я даю наказ переходити на будь-який рівень масштабності конструювання.

Можу дати наказ — перетворити всю планету, весь її матеріал в гігантський космічний корабель. І все це — за незначний період часу. Основне — завершити "Раму" — мою "першозиготу".

— Ви певні, що це не фантом? — обережно запитав Гриць. — Невже пощастило так далеко вирватися за рівень глобальної технології?

— Я нікуди не виривався, — зневажливо махнув рукою Тао. — Всі ці можливості є в кожній великій держави. Просто бюрократичні структури обмежують дослідження, гальмують політ думки. Гори вражаючої інформації наявні в світових патентних бюро, але хто їх осмислює? Для цього потрібні синтетичні уми. Повірте мені — все це так. Слухайте далі... Основне — чіткий алгоритм першозадуму, формалізований у вичерпній, точній, оптимальній програмі, опертій на "живу математику", котра оперує тотожностями-моделями, а не числами. Та ви повинні знати передумови альтернативної математики...

— На жаль, дуже поверхово, — зніяковів Гриць.

— От бачте, — іронічно підморгнув Тао, — сумніваєтеся в можливості мого проекту, живучи поряд з джерелом, котре напоїло мій задум. Ха-ха-ха! Диваки люди, адже так?

Так от... Деталізацію формування комплексу реалізують ЕОМ-роботи наступної після "Рами" черги. Вони коригуються "першозиготою" ("Рамою"), яка й надалі буде керівним центром, ревізором, "чакрамом" техноорганізму "Протея", нервовим вузлом, що здійснюватиме контакт між деміургом (тобто мною) і будь-якою акцією мого мислячого монстра, бо "Протей" не просто потужний корабель, а саме "жива" машина, "мислячий" космічний комплекс. Я навіть гадаю, що "Протей" буде своєрідним метаморфозом мене самого. Ха-ха! Не дивіться на мене оком психіатра! Ми живемо в божевільному віці, коли все можливе, все доступне... Згодом я зосереджу на "Протеї" генетичну інформацію всього людства і біосфери... А чого ж? Хіба теоретично це неможливо? А якщо можливо, то побудувати новий ковчег — справа часу й знань.

Гриць, відчувши, що інженера "заносить" десь у потойбічність, обережно повернув його до реальних проблем:

— А ви думали про наявність у світі потужної мережі оборонних комплексів? Досить вашому "Протееві" з'явитися в повітряному просторі якоїсь...

— Дурниці! — обірвав Тао. — Мій "Протей" невразливий. Я можу пересуватися не лише в просторі, а й частково використовую флуктуацію часу. Поки що це не мандрівка в часі, а лише пульсація "минуле — майбутнє — сучасне" в межах десятків секунд, може, хвилини. Але цього достатньо для збереження невразливості. Як це досягається? Знову ж таки розгадку дає альтернативна математика цілості, що підійшла до розуміння світобудови як всеохопної променистої тканини буття. Образно кажучи, космос — ріка світлоносних капілярів, товща пульсуючих шнурів, по котрих передається інформація буття. Квантова механіка вивчає лише миттєвий зріз реальності, отже, має справу з частками, корпускулами, дискретностями. Але згодом вона ввійде у механіку всеохопності, яка вивчатиме динамічне життя світлоносної тканини вакууму поза деспотичною очевидністю миті.

Гриць пригадав, що такі думки висловлював брат Борис, думав про це і таємничий незнайомиць Радісний, твердив подібні ідеї Юрій. Але все це було в теорії, а тут... реалізація? Як? І він прямо запитав Тао:

— Ви не могли б це пояснити якимось популярніше?

— Охоче. Нагадаю вам про парадокс фотона... Як би вам сказати простіше? При досягненні ракетою першої космічної швидкості долається гравітація планети (чи зорі), тобто досягається невагомість. Так при досягненні швидкості C (300 000 км/сек.) зникає час. Бо справді, фотон, який мчить ось тепер від Сонця до туманності Андромеди... і він же, який туди прибуде через 2 000 000 років — це один і той же інформаційний імпульс. Час для нього (тепер — колись — потім) в цьому польоті зупиняється. Це означає, що Всесвіт "купається" в океані вічного часу, зв'язаний ним, як однією миттю, а ритміка тривіального часу (нашої історичної тривалості) є відносним утвором (відчуттям) дискретних тіл, явищ, істот — від первинних цяток чутливості матерії до вищих проявів свідомості, тобто час — лише нижчий аспект вічного єсть, потрібний на перших кроках формування "колискової" психіки. Зрілий розум входить у потік вічності й розуміє свою спорідненість з цілістю понад

обмеженнями відносної ритміки.

— Пробачте, але ж ваш "Протей" сформовано з речовини. А речовина, частки з масою спокою, неспроможні переступити світловий бар'єр. Так твердить теорія відносності. Чи ви її заперечуєте?

— Не заперечую, — засміявся Тао, прикладаючи долоні до грудей. — Не думайте, що я пірат у всіх сферах. Але ви, молодий друже, повинні згадати основне: співрозмірності й константи світу виявлені стихійною творчістю першоелементів буття. Вони "слухняно" наслідують стереотип первісних імпульсів, що обумовили конструктивні закони відомого нам буття.

"Знову та ж сама ідея відносності законів, — подумав Гриць. — Може, ми справді підійшли до тієї межі, яку треба переступити?"

— Але настає час, — вів далі Тао, — коли мислячі істоти збагнуть можливість... точніше, відчують необхідність виходу з яйця стереотипу природи, і тоді "закони" будуть відкинуті, як риштування, а людина-деміург сама творитиме "закони" нового ступеня буття. Одним з таких ступенів є подолання променевого бар'єра. Це й дає змогу здійснювати флуктуацію в часі. Мій "Протей" разом з екіпажем може миттєво трансформуватися в інформаційний комплекс, локалізований у часовій флуктуації, скажімо, в межах ста секунд. Такий інформаційний пакет стає невидимий для звичайного ока, невразливий для сьогомоментної зброї, орієнтованої на очевидний потік часу. Я стаю фантомом для людей Землі. А разом з тим зненацька з'являюся там, де мені потрібно. "Протей" стає суперквантом у океані світлоносного вакууму.

— Але ж квант існує лише у польоті?

— Це помилка Ейнштейна (і сучасної науки). Є динамічні кванти, відомі нам, як радіація всіх спектрів. І є "спокійні" кванти, котрі є основою вакуумних глибин. Їхнє життя — віртуальна динаміка довкола певної точки. Такі кванти — підвалина буття. Наука ще лише торкається до цієї дивовижної таємниці. Мені пощастило зробити наступний крок. Інформаційний комплекс "Протея" може перебувати у "спокої" над якоюсь планетою, може входити в режим "польоту" по певному вектору і практично миттєво долати міжзоряні відстані. Суперквантовий "пакет" стає речовинним кораблем "Протеем" з живими людьми на ньому там, де це потрібно мені. Мисляча істота насправду стає жителем Всесвіту. А ми чекаємо "пришельців" з далеких світів. Ха-ха! Навіщо їм наша примітивна планета? Ось коли вийдемо з колиски, тоді, може, й знайдемо достойних колег.

— А енергія? Де ви добуваєте достатню енергію?

— Енергія? — здивувався Тао. — Кожна світлоносна нить торкається всього океану сил. Сучасна технологія гвалтує тканину буття, буквально витискуючи енергетичні запаси з органіки, або створюючи штучні "обвали" в радіоактивних речовинах. Це — варварство. Є можливість провести канали до вічної криниці сили, в якій ми купаємося, якою насичені. Туди я проникаю крізь "кern" будь-якого протона, будь-якої елементарної частки, що має в надрах "прохід" у всемірність. Але це вже не для популярного викладу. Захочете стати моїм побратимом — будете господарем

дивовижних знань. Учителю, підтвердіть йому реалістичність моїх задумів. Жартую, жартую. Ви скоріше зробите його моїм супротивником. Але кажу вам відверто — марна справа. До вирішальної миті — лічені дні. Вибирайте — зі мною чи проти мене?

Минув, ще місяць чи півтора — Гриць не рахував. Знову бесіди з учителем Лі, з інженером-піратом, котрий інколи заглядав у затишну келію, викладаючи своїм гостям-полоненим запаморочливі, концепції світобудови та прийдешнього преображення планети. Хлопець, вислуховував його спокійно, доброзичливо, щоб не дратувати, а тим часом робив прогулянки довкола озера, приглядаючись до розташування вулканічних скель, проходів з прихованої лагуни у море, подумуючи про можливість захоплення швидкісного катера. Тільки на кого покластися? Учитель Лі типовий прихильник "ахімси", класичного принципу непротивлення, він пальцем не кивне, щоб прикласти десь силу, хитрість, погрозу.

Тим часом на острові тривала інтенсивна робота. Вже самого склепіння сягала верхів'ям циклопічна споруда, сформована з фіолетових шестигранників. І Гриць відчував, як у грудях росте тривога. Від безсилля бив кулаком по каменю, довгими годинами сидів на березі, марив далеким Дніпром, викликаючи в уяві Русалію. І радився з нею подумки. Але рішення не приходило.

Розв'язка настала зненацька. Одної ночі, коли Гриць дрімав, почулися далекі крики, прокляття. Він схопився з постелі, учитель теж не спав. У коридорі з'явився Тао, він був зосереджений, нахмурений, чорні очі горіли темним вогнем. Оглянувши полонених, він поволі сказав, і в словах його Гриць відчув гіркоту:

— Мій молодий друже, ти правильно передбачив. Від Юди не застрахуєшся. Мене зраджено.

— Що сталося, Тао? запитав Лі.

— Мій, найближчий помічник відкрив схованку адміністрації кількох держав регіону. Я його знищив, але незабаром тут буде ціла ескадра. Я не встиг, залишилося кілька тижнів, до повного завершення "Протея". Жаль!

— Невже ви вступите в поєдинок з ескадрою? — схвильовано запитав Гриць.

— Навіщо це мені? — зневажливо махнув рукою Тао. — Коли сонце згасає, негоже хапатися за світлячка. Зі мною покінчено, і я хочу визволити вас. Печера і все, що в ній, буде висаджено в повітря. Поспішаймо до катера. Я вас відправлю подалі від вулкана, там вас підберуть як потерпілих.

— А ти, Тао? — щиро запитав Лі. — Чому не хочеш розпочати нову стежку? Хіба карма не продемонструвала тобі марність месіанських замірів?

— Учителю, — гостро, в притиском відповів інженер, — не кажіть нічого про карму. Навіщо порожні слова там, де гримить ураган? Ходімо!

Неподалік від печери, на водах озера, похитувався катер. Десь в тумані завивали мотори інших суден. Острів з громадям "Протея" був безлюдний. Тао, поспішаючи до катера, на ходу кинув:

— Я відпустив всіх людей. Хай рятуються, хто як може.

Незабаром всі троє були на судні. Тао плавно вивів його з лагуни у вузький прохід

поміж райдужними скелями. Спереду замерехтіла поверхня моря, засиніло небо. Катер піднявся на крила і в бурунах запінених хвиль помчався до обрію. Громаддя острова в вулканічною вершиною хутко віддалялося. Вітер вихрив Грицеве волосся, вселяв надію, збуджував радість визволення, а разом з тим в його душі зароджувалося співчуття до цього дивовижного авантюриста, геніального вченого та інженера, так безнадійно заплутаного в павутину егоцентричних психокомплексів. Марно гине талант, який міг би принести численні блага людям!

Зненацька з-за обрію вигулькнув гелікоптер, він прямував до катера. Тао зиркнув на нього, крізь зуби процідив:

— Прокляття! Я хотів доправити вас на якийсь заселений острів. Тепер доведеться зупинитися на якійсь скелі. Мені треба поспішити назад. "Протей" має загинути разом зі мною!

Судно круто розвернулося і помчало до скелі, що стриміла з моря. Вертоліт вже нависав над ними. Почулися постріли. Густа черга куль пролопотіла поряд з катером. Таець-учитель зойкнув і схопився руками за груди. На оранжевому плащі розпливалася кривава пляма.

— Учителю! Що з вами? — відчайдушно закричав Тао. — Друже, підтримайте його. Зараз! Ось зараз я підійду ближче до острова!

— Пізно, — посміхнувся Лі сірими вустами. — Це бумеранг карми. Ти — мій учень. А гуру відповідає за всі промахи учня...

— Стрибай, друже, на ходу, я стишу хід, — похмуро командував Тао, оглядаючись на вертольота, котрий знову, зробивши коло, наближався, пілоти розглядали судно згори. — Тримайся, друже, хай щастить! Бережи учителя, може, рана не смертельна! Прощай!

Гриць, обнявши Лі, стрибнув у море. Вода сягала до шиї. Він побрів до берега, долаючи опір хвиль. Катер віддалявся, звук мотора затихав у далині. З того боку почулася черга важкого кулемета. Хлопець насилу витяг непритомного учителя на кам'янистий майданчик, роздер оранжеву накидку. Куля пройшла поблизу серця, кров запеклася на грудях чорним згустком. Лі насилу розплющив очі, прошепотів, захлинаючись кривавою піною:

— Ну от... Бачиш, друже Гріг... Я правду казав... Долю Землі неможливо... вирішувати одинакам... Жаль Тао... Проте все... закономірно...

— Учителю, чим я можу вам допомогти? — ледве не плакав Гриць, припадаючи біля пораненого. — Це немислимо, щоб ви вмерли, коли знову свобода, коли ви ще можете зробити так багато...

— Я не вмеру, — усміхнувся Лі, торкаючись пальцями неголеної Грицевої щоки. — Поглянь на сонце... Ми вийшли з нього... До нього повернемося...

Страхотливий вибух почувся в того боку, де височів вулкан. Кам'янистий острівець задрижав, над обрієм вирував чорно-багряний гриб, розпливався, ріс у небо. Учитель втомлено заплющив очі.

— Бідний хлопчик... Твій сон скінчився... Нічого... Вічність дасть тобі нові

можливості для гри... Хай твоя наступна гра буде... радісною...

Над островом застрекотіло кілька вертольотів, з люка одного з них зависла драбинка. Гриць глянув угору, помахав рукою, потім з відчаєм припав до старого тайця.

— Тримайтеся, учителю. Ось вже близенько поміч. Тримайтеся, не покидайте цього світу!

Лі поклав слабіючу руку на чоло хлопця.

— Благословляю тебе. Хотів би мати такого учня. Тобі суджена прекрасна стежка... я знаю... За мною не сумуй. Все починається знову... і знову... Знаєш — є така древня формула... *Fiat lux!*.. Хай буде світло!.. Чуєш? Хай... буде... світло...

...По дорозі до Папуа Русалія затрималася на кілька днів у Делі, щоб погостювати у батьків. Після бурхливої зустрічі та радісного бенкетування, на якому дівчина вгощала рідних та знайомих дипломатів з радянського консульства соковитими грушами і яблуками з прадідівського саду, увечері всі троє зібралися в затишній вітальні.. У каміні було запалено вогник, і, милуючись веселим полум'ям, Русалія розповіла в щирій розмові все, що сталося з нею за останні шість років. Не приховала нічого. Мама занепокоєно скрикувала, похитувала головою, ніби сумнівалася в правдивості доччиних слів, а тато слухав замислено, заглибившись у себе, ніби пропускав мимо вух те, що говорилося. Дівчина віддавала на суд батьків і свої сумніви та пошуки, і дивні, на грані казковості, контакти з Радісним, і прагнення до свідомого контакту з квітами й вогнем, і навіть свій вчинок з хлопцем, котрий з'явився до неї так романтично, незвичайно.

— Татку, мамо, ви не вважаєте мене екзальтованим, божевільним дівчиськом? — схвильовано завершила свій монолог Русалія. — Може, я надто далеко зайшла по шляху легенди? Я ж розумію, що стежка навіть найромантичніших шукачів не повинна повністю поривати з шляхом всього людства, але, мені здається, неможливо дозувати поривання до незвичайного. Або проходити нову терра інкогніта повністю, або краще не ступати на неї.

— Як ти могла! Як ти могла? — журила дівчину мати, сплескуючи долонями. — Такий принц до тебе з'явився під зоряним небом, ніби з іншого світу, а ти почала з ним грати якусь химерну містерію. А потім раптово, не попрощавшись, не домовившись, кинутися світ за очі... А якщо ти вже більше його не побачиш?

— А що я мала робити? — сумно-жартівливо запитала Русалія. — Цілуватися з ним? Відчинити двері для бунтівливої пристрасті? Я ж твоя донька, цигано-індуска, і ти знаєш, що достатньо запалити сірника в серці — і вже не втримаєшся в сидлі тверезості.

— Я б не втрималася, — воркуючим сміхом озвалася мати, лукаво поглядаючи на чоловіка. — Ти пам'ятаєш, любий?

Старший Чандра ласкаво-поблажливо кивнув, ніби пробуджуючись зі сну, пригорнув доччину голову до себе.

— Ти гарно діяла, Русалочко. Душа твоя має чудовий індикатор чутливості. Для лікаря, а особливо психіатра, — це вкрай потрібно. Та й не лише для твого фаху. В пошуках небувалого без такої чутливості не пройти. Що ж тобі сказати у відповідь на твої сумніви? Зустріч з хлопцем — то справа твого серця. Хто тобі порадник у тому? Та

мені здається, що твій вчинок — єдино правильний. Ні ти, ні він ще не вичерпали потужного імпульсу саморозкриття, який буде вас поривати вперед, термосити, непокоїти. Передчасне об'єднання закоханих — небезпека. Інтимні стосунки вичерпують буквально космічні потоки психоенергії, які могли б увійти в творення небувалого, у пошук таємничого. Секс — найдревніша і найпримітивніша приманка для мандрівників, це знали всі йоги й архати...

— Для себе ти не був такий мудрий! — лукаво сміялася старша Русалія. — А для доньки жадаєш буквально стерильної стежки.

— Помиляєшся, — серйозно заперечив батько. — Я бажаю їй не лише творчого успіху, я щиро хочу, щоб вона була щаслива в коханні. Може, в ньому найголовніший напрямок пошуку. Об'єднання двох — то відтворення прадавньої цілості. Платон знав, що говорив... Але об'єднання має відбутися не лише фізичне, а й духовне, творче. Ти ж чула, які запити у нашої доньки? Її обранець повинен мати такий же духовний заряд. Інакше — що вийде? Вичерпається зовнішній потяг, а потім — неминуче охолодження... і розлука на перехресті, там, де написано: "Піди туди — не знаю куди". Він, скажімо, вже знає, куди. Тому в небувалість за нею не піде. Тут і кінець містерії.

Дівчина слухала розмову зосереджено, самозаглиблено. Думала. А батько довірливо вів далі:

— Мене зацікавила твоя розповідь про фітогomo, про Квіто-Людину. Ти його назвала Заквітчанним? Чудово. Це — дивовижне досягнення. Я не певен, що воно універсальне, можливо, це теж один з еволюційних варіантів, навіть апендикс. Хто скаже? Він сам тобі натякнув про самотність, відірваність від єдиного людського потоку.

— Проте він сподівається, що згодом на цю стежку ступлять тисячі, мільйони...

— Невідомо, — похитав головою батько. — Невідомо, чи є такий метаморфоз вирішенням віковичних проклятих проблем. Може, треба десятки варіантів формування нових тіл для буття в різних сферах, адже люди виходять одночасно на безліч стежок. Одне можна сказати певно: перехід на нові орбіти буттєвості має бути природним... хоч і не легким. У наших хроніках є спогади про людину, котра живиться фохатом (тобто світлом). Окремі ріші досягали такого стану, але чомусь не передавали свій досвід нащадкам.

— Може, це було несвоечасно?

— Можливо. Окрім того, є ще й інші шляхи — діаметрально протилежні.

— Що це означає?

— А те, що апологети того шляху — антагоністи квіткового царства.

— Що за химери? Нормальні мислителі допускають такий абсурд?

— Не поспішай з висновками. Це прадавнє братство мудреців. Самі себе вони іменують "воїнами Шіви"...

— Хто це? Де вони?

— Живуть у Гімалаях. Між людьми не з'являються.

— Може, ти маєш на увазі легендарну Шамбалу?

— Ні. Це принципово інший напрямок пошуку.

— А як з ними зустрітись?

— Бач, загорілася! Ти ж — апологет квітки! Навіщо тобі її вороги? Вони буквально фітофоби.

— Ти забуваєш про діалектику, — докірливо мовила молодша Русалія. — Щоб утвердитися міцніше на власному шляху, треба вичерпно знати все про шлях антагоністів. Хіба не так?

— Згоден, — ласкаво відповів батько, підкидаючи полінця до каміна. — Згоден, доню. Але зустрітись з ними — не проста справа. Може, це важче, ніж узріти архата Шамбали. Ти коли повертаєшся?

— Наступної весни. Через шість місяців. Мені треба провести велику дослідницьку роботу, знайти методи лікування хвороби "куру". Але я б дуже хотіла, щоб ти організував мені зустріч з ними, якщо це можливо.

— Ось що, доню, я пригадав, що такий контакт уже відбувся за дуже незвичайних обставин.

— Хто його здійснив?

— Це довга історія.

— Ти про Космоандра? — озвалася мати, котра уважно слухала розмову батька з донькою. — Про того, хто був сліпим?

— Саме про нього. Знаєш що, Русалочко. Ти втомилася, а розповідь має бути довга. Спочинь, а завтра на свіжу голову я розповім ту химерну історію. Вона допоможе тобі осмислити й власні пошуки. А про зустріч з "воїнами Шіви" я говоритиму з деякими гуру. До твого повернення щось придумаємо...

Не спиться Русалії. За прозорим пологом вікна тепла індійська ніч, віддалені звуки вічношумливого міста. Неможливо зосередитися, хлюпають у берег свідомості розмаїті образи пережитого; минуле, сучасне й омріяне, передчуване прийдешне сплітаються у фантасмагоричні сувої, не зупиняються й на мить, граються з розумом і почуттям у дивовижні піжмурки. Психіка кришиться, розпліскується на міріади крапель, на безліч дзеркалець, і в них віддзеркалюється, відображається примхлива реальність життя в таких несподіваних ракурсах та поєднаннях, що душа зупиняється розгублено перед власними скарбами: чи їй належать ті мінливі самоцвіти, чи варті вони чого-небудь, чи не закривають вони від ясної думки правдиві обрії пізнання дитячими блискітками? Недарма мудрий Вівекананда називав примхливий розум людини скаженою мавпою: не мислимо тяжко зупинити, заспокоїти його "броунів рух", його калейдоскопічні стрибки. Спробуй монолітно, нерушимо, несхитно обміркувати якусь проблему, вичерпно розглянути її з усіх боків. Дарма! Інтелект втомиться дуже швидко, саботуватиме завдання душі, як лінива шкапа, і прагнутиме заховатися за будь-яке псевдорішення. В цьому доказ того, що мозок самозванець, що він осідлав чільне місце будхі-мудрості свавільно, не маючи на те жодного права. Ось і вона, Русалія, женеться за привабливим фантомом, за чудовою жар-птицею мрії, жадає досягнути небувалу можливість нового вияву, в який могли б відлитися творчі прагнення минулих і сучасних поколінь, прагнення сотворити гармонійний, квітучий світ нетлінної радості. Хто підтвердить їй

правомірність летючого шляху? Де критерії правдивості і знахідок чи втрат?

Очі-незабудки світяться крізь мерехтливу, нестійку запону часу й простору, чуються тихі, ніби гомін лісу, слова Заквітчаного: "Самопереконливість — твій критерій, Русалко. Хіба шукач може питати тайну стежки у того, хто сидить на місці, не помишляючи про мандрівку? Він може бути прекрасним садівником чи сіячем, але що він знає про реальність за обрієм? Навіть птахи, що летять у вирій, підкажуть щось певніше. Вони знають твердо, що побудуть у таємничих краях і повернуться до рідного гнізда, щоб знову повести нове покоління крилатих у політ над морями й невідомими землями. Згадай нашу землячку Катерину Білокур, ми з тобою часто говорили про неї. Яка дивовижна містерія духу! Квіти сказали мені, що в Катерині (вони ніжно називають її "наша Катерина") втілилася сама душа флори, глибинна краса квітки. Рослинний світ послав її між люди для великого таїнства тотожності, щоб показати нам — тихо, ненав'язливо, доступно — спів'єдність доль квітки й мислячої істоти Землі. Чи розумієш, про що кажу? Катерина безмовно й самозречено показала нам таку глибину і одухотвореність квітки, що лише сліпий духовно й чуттєво не може цього побачити. Чи можна після її подвигу нищити квіти, толочити їх, бездумно кидати таємничих посланців краси під ноги? Ось де, Русалочко, критерій правдивості. Несхитність — понад сумнівами й відчуженість навіть найближчих людей. Самопереконливість — твій магніт. Серце віщує, де ти чиниш гарно й правильно...".

"Мій дивний друже, чому ж навіть на високих рівнях духовного пошуку панує такий антагонізм? Я хочу знати тайну ворожості до квітки, яка виникла у шукачів, про котрих розповідав тато. Що означає такий духовний парадокс? Чи варто мені стрічатися з ними?".

"Знову ти хочеш підтверджень збоку, — усміхається Заквітчаний. — Чи боїшся стати еретиком для квітки? Квіти не бояться перевірки своєї завершеності, чуєш? Їхня певність — понад шуканням. І той, хто з ними, і той, хто протистоїть їм, ідуть, летять, прагнуть за квіткою, бо поза нею — рішення відсутнє. Якщо доля приведе тебе до "воїнів Шіви", виміряй глибину їхньої щирості й самовідданості. Знайди бодай краплю тотожності з своїм шляхом... з моїм... і не відкидай навіть іскри, якщо в ній пломенить любов до життя".

"А що ти мені скажеш про того, хто з'явився у зоряну ніч? Може, я вчинила необачно, покинувши його напризволяще? Може, це надто свавільне рішення серця, котре хоче все або нічого?".

Заквітчаний піднімає вгору руки, що міняються пелюстками троянд, і в грудях у нього пульсує примарна квітка-цариця. Шепіт лине в нічній імлі, невідомо, хто ж промовляє — Радісний чи його серце: "Русалко, є тайни, котрих торкатися може лише один. Навіть віковичне кільце мудреців мовчатиме перед храмом серця. Але не страхайся помилки: правдива любов проходить понад сумнівами й смертями — досвід віків стверджує це... Ти дала йому найголовніше — скарб довір'я й щирості. Скажу відверто: якби це сталося зі мною в дні моїх перших пошуків, більшого щастя не треба. Іти поруч з такою дівчиною по гірській стежині — великий шанс і привілей. Чуєш? І

все... Все... Лети далі, шукай, думай і не забувай про мене. Я на квітковій варті. Чекаю ваших знахідок. І квіти чекають".

Радісний щезає, тане в нічних сутінках. А натомість весело іскриться, танцює багаття на березі річища, перетворюючи змертвіле, сухе галуззя верболозу у радісні крила вогню. Русалія простягає долоні до Полум'яного друга і чує бурхливу мову: "Знаю, все знаю. Твої сумніви, духовні змагання. То я, мій віковичний танець у храмі твого серця. Доки ти в полоні зачаклованого лісу ілюзій, підпалюй все, що горить..."

"Мій чудовий Агні, а якщо згорить щось прекрасне, дороге серцю, неповторне?"

"Це неможливо. Вічне не згорає. Прекрасне відроджується знову й знову. Спопеляється лише тлінне, ти ж знаєш цю правду вогню".

"Холодна ця правда. І часто страхотлива..."

"Холодна правда вогню? — регочеться Агні. — Дивний парадокс. А втім, ти ще в полоні прадавніх чар. Я не смію палити в тобі те, що ти не поклала в багаття. Ти ж сама крикнула судженому супутникові: "Зустрінемося в полум'яному кільці!". Інтуїтивно відчувши правду, чому ж знову перебираєш пасма павутинок, котрі рано чи пізно доведеться спалити? Кажу тобі — правдиве не згорає. Танцюй на попелі вчорашніх ілюзій, смійся з буденних химер і табу, котрими оповивали тебе й твоїх сучасників слуги мороку. Тобі суджена радість, котру подаруєш людям! Вогнесміх — ключ тобі на всіх стежках!"

Приходить полегкість, заспокоєння. Ніби справді згоріло щось несуттєве, пусте, марне. Відходять у потойбічність казкові образи мрій, і вже лише чорні іскристі очі, наповнені зорями й темно-синіми сутінками ночі, заглядають у душу, мовчазно запитують про щось потаємне.

"Мій друже, я покохала тебе, ще не знаючи... Прости, що сполохано кинулася від тебе в сутінки. Наша зустріч — попереду, коли я і ти добудемо крила, придатні для польоту. Повзати в лабіринтах спокус і вагань — навіщо нам це? Ждатиму за стіною вогню, тільки ти не сколихнися, як тоді, в ту чарівну ніч..."

Тиша в просторі серця. Докірливий погляд зоряних очей. І колискова пісня дрімоти. Чи то далекий передзвін струн кобзи? Глухий голос прадіда вимовляє ніжно, пестливо:

Зорі ховаються, ніченька тане,
Сонечко ясне встає із туману,
Вербви вмиваються росами чистими,
Мініться обрій хмарками барвистими.

Все так чудово, все так спокійно,
Всесвіт задумався — ласкаво, мрійно.

"Горя немає, — шепоче зірниця, -
То лише сниться... То лише сниться..."

Чому ж тоді тривога? І далекі поклики бою? І стогін напруженого шукання й муки?

Тихо, серце. Вспокойся. Ти не одне. Багато стежок у Всесвіті, і на них — тисячі відданих шукачів. Гра в піжмурки не вічна, колись ми знайдемо дрімаючу принцесу життя. Казка про сплячу царівну не дарма подарована пращурами.

Русалія всміхається перед легким стрибком у безодню сновидінь. Все буде добре... Все буде гарно... Завтра батенько оповідатиме їй щось таємниче і небувале.

Легенду про Космоандра? Дивне ім'я. Що воно значить?

Космічна людина? Може, ще один Радісний? Тоді їхнього полку прибуло, стежка пошуку вже не така пустельна.

Що ж оповість їй татко?..

Мелодія старовинного танго сповнювала просторий салон океанського лайнера, рвалася крізь відкриті вікна у простір тропічної ночі. Пасажири тихоокеанського круїза втішалися елегантними танцями, кавою і екзотичними міцними напоями. Жваво рухалися поміж столиками офіціанти, безмовно вгадуючи бажання клієнтів, створюючи атмосферу затишності, легкості, спокою. Зоряне дивокколо й океан дихали таємницею, здавалося, що прозорими фіранками на вікнах граються незримі гості з мерехтливого безмежжя.

Молода гарна жінка у вечірньому туалеті старовинного покрою сиділа за столиком і невеликими ковтками смакувала каву. Дивилася у вікно на яскраві зірки, прислухалася до ласкавої мелодії танцю. Два джентльмени, котрі тільки що влаштувалися навпроти, попросивши в неї дозволу, з відвертим захопленням та подивом розглядали синьооку красуню, водоспад її світло-русих кіс, ідеальної форми руки з довгими пальцями музиканта або хірурга. Чорна сукня заманливо виділяла високий дівочий бюст. Жінка бачила те відверте замилювання нею, потай усміхалася, мовчала. Один із джентльменів — сивий, повний, добродушний, із прозорими сірими очима — зважився порушити мовчанку:

— Мадемуазель мандрує з татом чи з чоловіком? Пробачте за нескромне запитання?

— Прошу, прошу. — Жінка привітно усміхнулася, поставивши чашечку з кавою на стіл. — Я прихильник простих стосунків. Деся я читала... Чи не в Уїтмена?.. "Якщо я хочу познайомитися з кимсь на вулиці, чому б мені не підійти до нього?". Здається, так?

— Не читав Уїтмена, — полегшено зітхнув сивий джентльмен. — Але щасливий назвати вас себе. Вільям Коун, археолог. А це — мій добрий знайомий.

— Річард Грум, — поспішив назвати себе худорлявий, чорноокий джентльмен, знімаючи й протираючи окуляри. — Математик.

— Дуже приємно, — кивнула жінка обом. — Мене звати Жанна Мішо. А звідки ви узнали, що я французенка?

— Особливий шарм, — засміявся сивий джентльмен. — Такими чарами володіють тільки парижанки.

— До речі, я не парижанка, — лукаво глянула на нього жінка. — Я уроджена індійка. З Пондшері. От вам і шарм.

— Тоді це щось генетичне, — пожартував Коун. — Від якоїсь вашої прабабки. А все ж таки... пробачте... ви подорожуєте з кимось?

— Сама.

— Така юна і подорожуєте сама?

— Юна? — здивувалася вона. — Мені двадцять сім років. Тільки не треба компліментів, що я маю вигляд вісімнадцятилітньої. На це є причини. Проте, джентльмени, я вже була одружена. Тепер вдова. Чоловік мій, негоціант, загинув у авіаційній катастрофі. Я стала володаркою великого багатства. Я — мільйонерка. Бачите, легковажна яка, одразу все викладаю на стіл. Це теж від прабабки, вона була, як мені казав дідусь, вельми легковажна особа, коли майнула за своїм обранцем до таємничої Індії, там і народивши мого діда.

— У кількох словах — ціла романтична історія, — похитав головою сухорлявий математик, знову осідлавши окулярами хрящуватого носа. — У вас талант белетриста. Може, ви літератор?

— Що ви? — жартівливо замахала руками Жанна, ніби захищаючись. — Навіщо це? Псувати папір у космічній ері? Пусте заняття, коли є магніти незміряно могутніші — наприклад, у науці.

— То ви вчений? — здивувався сивий джентльмен. — А в якій сфері, якщо не секрет?

— Я генург.

— Уперше чую, — знизав плечима він. — А ви, Річард?

— Гм. Це щось зв'язане з генетикою? Хірург, теург, деміург. А тепер ще генург? Може, генний інженер?

— Вгадали, — весело згодилася жінка, стріпнувши пишним волоссям. — Тільки генна інженерія — вчорашній день. Вона маніпулювала генами та геноблоками в пробірках. Я ж і мої колеги мають справу з живим тілом людини, з її генетичною динамікою. Тут секрет моєї юності. Ого, джентльмени, я бачу, ви зацікавлені.

— Ще б пак! — удавано сумно зітхнув сивий джентльмен. — Хоч оці білі патли й дуже пасують мені (так кажуть молоді жінки, щоб втішити старого), але я б з радістю та полегшенням замінив би їх на мої чорні юнацькі кучері. Ха-ха! Хіба не так, Річарде?

— Пусте заняття! — махнув той рукою. — Періодично цю процедуру треба повторювати знову й знову. Набридне! Життя не такий вже розкішний подарунок, щоб його оновлювати безкінечно. Мене страхає казка про Агасфера.

Жінка слухала теревені сусідів напівіронічно, кидаючи їм звабні погляди, не заперечувала. Переслухавши, зауважила:

— Справа не лише в омолодженні. Генургія дає змогу експериментувати з вирішальним метаморфозом людини.

— Що це означає? — не зрозумів сивий джентльмен.

— Формування нового тіла або небувалих органів.

— Гм... Це щось фантастичне.

— Але цілком реальне. Ми отримали, на правду, божественні важелі деміурга. Можливості космічної біології неймовірні.

— Важелі, — похитав головою математик. — Боюся я тих важелів, як чорт ладану. Ми, вчені, дали до рук політиків такі страшні інструменти, що заслуговуємо на аутодафе.

— Якраз генургія допоможе приборкати звіра в людині, — заперечила жінка. — Трансформувати його. Проте, джентльмени, чому це ми все про мене? Тут же не науковий симпозіум. Як вам подобається наш круїз?

— Розкішний лайнер, — заявив Вільям Коун. — По-моєму, наша "Клеопатра" грандіозніша від знаменитого "Титаніка".

— Приємна згадка, — докірливо похитала головою жінка.

— Пробачте, я не хотів вселяти тривогу в ваше серце.

— Дурниці, — самовпевнено озвався математик, добуваючи сигарету. — Ви дозволите? Дякую. Дурниці, кажу я. Тепер таке неможливе. "Клеопатра" обладнана так, що...

— Яке там обладнання! — засміявся сивий джентльмен. — Коли вдарить гонг долі, тоді всі ваші обладнання, навіть наймодерніші, не матимуть жодного значення.

— Теорія ймовірності...

— Теж не коштуватиме виїденого яйця перед велінням нежданого.

— Гм. Гонг долі, веління нежданого, — демонстрував у іронічній посмішці штучні порцелянові зуби Річард Грум. — Що це вас, Вільяме, потягло на такі забобонні проблеми? Чи археологічні костوماхи, що їх ви розкопуєте, мають ось таку містичну еманацию? Світ раціональний до йоти, і в ньому не може бути нічого ірраціонального, несподіваного.

— Як сказати, — задумливо заперечив сивий джентльмен. — Є події, що виходять за межі рацію.

— Просто ми не збагнули закону, за яким вони діють.

— Досить і цього, — кивнув Коун. — Отже, гонг долі, це, поза всякою ірраціональністю, закономірність такого рівня, яка перевершує ваше теперішнє знання. І вона може проявитися щохвилини.

— Виключаю, — твердо сказав математик, поблискуючи окулярами. — Можу вам ось зараз... де мій кишеньковий комп'ютер? Ага, є. Ось я виведу вам формулу вірогідності. Наш суперлайнер неможливо потопити.

— Джентльмени, — докірливо озвалася Жанна, — ви забули про даму. Навіщо вам ця апокаліптична тема? Це тривожить. Ми тут для того, щоб відпочивати. Може, потанцюємо?

— Пробачте, — похопився сивий джентльмен. — З радістю.

Він обійшов стіл, запропонувавши їй руку. Жанна поклала долоню на його плече, ласкаво усміхнулася. Вільям Коун відчув якийсь щем у серці, тугу. Зазвучала нова мелодія танго. Вони попливли поміж столиками та пальмами у плавному ритмі. Співець щирим грудним голосом промовляв тривожні слова:

Назва точна відліку — хвилини.

Ніби хвиля, хлюпають вони

В душу й серце сплячої людини

Із якоїсь диво-таїни.

Піниться життєве узбережжя,

Викидає щохвилини плин
Душі-риби у людські мережі
Із тривожних надрів і глибин.
А звільнившись від своєї ноші,
Хвиля десь у безвість забира
Всіх безжально, — і людей хороших,
Й лютих ненависників добра.
Дивний обмін — безконечне мливо,
Де вітряк, що рухає жорно?
Чи з муки отої буде диво,
Чи даремно мріється воно?
Все найкраще всотують хвилини,
Мати-ткаля, човник — вічний син,
І верстат прасонячної днини
Золотиться нитями хвилин.
І яка тобі підкаже сила,
Де пірне наш човник в глибину?
Всюди хвилі, непостійні хвилі...
Всюди вічна таємниця сну...

— Дивно, — шепнула Жанна, — і пісня мовить про те саме. Про несподіванку, про неждане. Тут якась закономірність.

— Не знаю, не знаю, — вдячно усміхався їй сивий джентльмен, пливучи в хвилях пісні. — Вірю лише в одне. Це моя найщасливіша мить. Ніби кульмінація. Такого вже не буде... І не було. Може, все наше довге, марудне життя потрібне саме для такої миті?

Жанна не встигла відповісти. Небо за вікнами спалахнуло фейерверком примарних вогнів, якимось дивно загурчало повітря над океаном. І пролунав страшний удар, що потряс суперлайнер до самих основ. Почувся відчайдушний лемент, музика захлинулася. Сивий джентльмен інстинктивно схопив жінку в обійми, під ними розчахнулася безодня, потужна гаряча хвиля підняла їх і кинула у простір. Останнє, що відзначила Жанна на фотоплівці свідомості, — розширені жахом очі Річарда Грума і комп'ютер в його жовтих руках. Потім — затьмарення.

Отямилася жінка від того, що солоня вода рвала її легені. Вона судорожно засміялася. Відчула, що її хтось підтримує, впізнала сивого джентльмена, який однією рукою охоплював якийсь дерев'яний уламок, другою — її талію. Громаддя лайнера віддалялося, огорнуте вогнем і димом.

Високі хвилі.

Зорі в небі.

Жанна істерично засміялася. Їй привиділося, що вона спить. Це сон, сон! "Всюди хвилі, непостійні хвилі...". Це пісня начаклювала страшне марення. Цього не може бути! Не може бути...

Вона знову знепритомніла.

А коли ще раз отямилася, на обрії вже світало. Небо блякло, зірки щезали. Хвилі стали пологіші, спокійніші. Сивий джентльмен, завваживши, що вона прийшла до тями, радо всміхнувся. Але обличчя його було змарніле, втомлене. Ледве ворущачи язиком, він сказав:

— Пробачте, мадам... Я вже не можу... Прощайте... Мені пора...

— Вільяме, — нажахано простогнала вона, судорожно вчепившись у його руку. — Не кидайте мене, Вільяме! Тримаймося разом!

— Я виснажений. Все... Ось... тримайтеся... Це — надійно...

Він підсунув їй до самого обличчя великого дитячого м'яча в сіточці, прошепотів:

— Ось вони... випадковості... Дитячий м'яч... ваш рятівник... Запам'ятайте це, Жанно... Дозвольте... я допоможу вам... зніміть сукню... вона обтяжить вас... океан — не для етикету...

Він роздер сукню навпіл, Жанна відчула, як мокре ганчір'я сповзає з неї. Стало вільніше. Вона міцно вхопилася за сіточку м'яча. Сивий джентльмен різко відштовхнув жінку вбік.

— Прощайте, прекрасна Жанно, — крикнув Вільям Коун. — Хай доля береже вас. Спасибі за ці хвилини. На всю вічність спасибі...

— Вільяме, Вільяме! — кричала Жанна, захлинаючись від бризок.

Та сивого джентльмена вже не було. Лише безмежна океанська пустеля, елегійний шум хвиль, ніжно-рожевий обрій.

Відчай самотини й приреченості охопив жінку. На кого їй тепер сподіватися? Хто її врятує? Може, радисти встигли передати сигнали біди? І тепер їх шукають?

Марні сподівання. Одне чудо кинуло її в безодню, іншого чуда не буде!

Де затонув лайнер? Десять поблизу островів Таїті. Неясна тінь надії майнула в серці. Тут жвавий рух кораблів та літаків. А може, може...

Думка відмовлялася працювати. Порожнеча в душі, в мозку. Тупий біль у грудях. Краще відпустити сіточку м'яча. Одна мить — і все... "І яка тобі підкаже сила... де пірне твій човник в глибину...". Так, так, віща пісня. То, може, й рятунок... така ж імовірність, як загибель?

Хвилі, хвилі...

Багряне марево вдалині. Розпливається, міниться. Чи то сльози? За чим же ти плачеш, Жанно?

Минають хвилини. Над головою пролетіли чайки, закричали. Жінка підвела голову, зраділа. Отже, недалеко берег. Чайки тримаються біля землі.

Минула ще година чи дві, доки жінка відчула під ногами пісок. Над обрієм викочувалося сонце, мереживо хвиль грало й співало барвистими іскрами. Вона побачила гряди скель, обриси пальм, смужку золотого пляжу. Втомлено побрела до берега, ще не вірячи своєму рятунку. До її слуху долинув шум прибою. Хвиля шалено билася в кораловий риф, дно знову поглибилося, вода сягала шиї. Вона у відчаї зупинилася. Що робити? Пливти до рифа? Щоб розбитися? Мілина обманула її. Даремно вона раділа.

Далеко між пальмами з'явилася постать. Зупинилася. Не розібрати, хто це — жінка чи чоловік. Стрункий стан, оголене тіло. Якась дівоча граціозність. Дівчина? Ні, чоловік. Торс оголений повністю, лише напоясник на стегнах.

Вона замахала руками, закричала. Голос пропав у шумі хвиль, мов комариний писк. Вона ще й ще закричала. Постать на березі зупинилася, завмерла. Потім стрімко кинулася до води. Ближче, ближче. Тепер видно, що це юнак. Золотаве тіло небаченого кольору, хвилясте чорне волосся нижче плеч. Юнак знову зупинився, прислухається. Потім підстрибнув у повітря і поплив над водами.

Жанна заплющила очі. Сниться їй це, мариться?..

Знову розплющила повіки. Він наближається. Босі ноги ледь торкаються хвиль, він робить плавні рухи руками, ніби загрибає воду. В зелених бездонних очах — тривога й подив. Зробив коло понад нею, війнув якоюсь пружною хвилею, аж заіскрилося в жінки в очах. Вона мовчала, не сміла щось сказати. Це неможливо! Хіба вона потрапила на іншу планету? Чи в потойбічний світ? А може, це якийсь високий йог? Адже вони досягають стану левітації.

Він простягнув їй руку, вхопив за кисть і легко підняв у повітря. Поволі поніс до берега. Вона заплющила очі, щасливо плакала. Хай триває сон. Душе моя, не прокидайся. Добрий чарівник рятує її з лабетів смерті. Не прокидайся, Жанно!

Під ногами прохолодний пісок. Ніжні пестоші матері-землі. Вона знову дозволяє жити. Жанна несміливо глянула перед собою. Рятівник стояв перед нею, тривожно усміхався, обличчя його мінилося ледь вловимим саявом. Чи то промені сонця?

— Дякую, — прошепотіла вона англійською мовою. — Якби не ви...

Смарагдові очі хлопця сповнилися подивом. Він ніби дивився на неї і водночас не дивився. Ніби прислухався до якогось внутрішнього голосу. Вуста ворухнулися і почувся тихий, ніби відлуння арфи, голос:

— Повтори...

— Що ви сказали?

— Повтори...

Вона подумала, що її рятівник погано знає англійську мову, і, чітко вимовляючи, знову сказала:

— Я невимовно вдячна, ви рятували мене...

— Ви? — збентежився хлопець. — Ви — це коли багато. Я і Сонце. Я і вчитель. Я і друзі. Я і пальма. Тоді це ви... ми... вони... Я діяв окремо. Кажі мені — ти.

— Незручно.

— Що таке? — розгубився він, кліпаючи довгими віями, все так же дивлячись десь понад нею. — Що таке "незручно"?

— Неетично...

— Неетично, — задумливо повторив він. — Дивні слова. Поза цілістю сприйняття. А що з тобою сталося? Ти прилетіла з тайни? Ти виснажила силу? Чому тонула?

Жанна слухала його, ніби пришельця з далекого світу. Яка "тайна"? Що означає запитання про політ? Чи він вважає, що кожна людина може левітувати? Хто ж тоді цей

таємничий рятівник?

— Я не вмію літати, — спантеличено мовила вона. — Я пливла на кораблі... на лайнері... Метеорит упав на палубу. Це було несподівано. Лайнер розколовся. Мене і ще одного джентльмена викинуло у воду. Супутник загинув, а я... чудом добралася до берега. А потім ви... ти...

— Відсутність уміння польоту? — здивувався юнак. — З якого ж ти світу? З якої сфери?

— Ти жартуєш, — усміхнулася жінка, підозрюючи, що він просто дотепний містифікатор. — З якого я можу бути світу? Адже космічні кораблі ще не літають до заселених планет? Я земна жінка, як і ти...

— Земна жінка, — повторив він, ніби смакуючи на відчуття ці слова. — В тобі відсутня стихія вогню, повітря, води й ефіру? Так? Може, тому ти не вмієш літати? Ти повністю з землі? Дивно. Я відчуваю, що в тобі є вогонь... і є ефір... Ти жартуєш...

Жанна відчула, як вона смертельно втомилася. Катастрофа, приреченість, чудоподібний рятунок... А тепер ось ця розмова з юнаком, психіка котрого повністю сформована якимось інакше, не так, як у неї та знайомих їй людей. Справді, ніби істота іншого світу. З'явилося почуття незатишності, жінка лише тепер згадала, що вона майже гола. Стало незручно. Проте він теж майже нагий. А їй нічого соромитися свого тіла. Вона внутрішньо засміялася: тільки що вибралася з пащеки смерті і вже борсається в полоні мізерних традицій.

Він якось дивно зсував брови до купи, ніби зосереджено вдумувався в щось ледве чутне, а погляд, як і раніше, блукав понад жінкою.

— Ти якась збурена. Хаотична. Але голос — гармонійний. І сонце твоє сильне. Гарне...

— Сонце? — збентежилася вона. — Яке сонце?

— Твоє сонечко, — ласкаво усміхнувся він і зосередженість на його обличчі розтанула. — Дуже сильні промені. А кажеш, що земна жінка. Ти дуже ефірна, вогняна...

"Може, він бачить ауру? — подумалося Жанні. — Якщо вміє левітувати то... Напевне, так. Ось чому такий дивний погляд у нього. Він дивиться в тонкий світ психоенергій..."

Не відповідаючи на останнє речення юнака, вона вирішила перевести розмову в практичне річизце:

— Куди я потрапила? Який це острів? Тут можна відпочити?

— Ти проникла в Гніздо Радості, — сказав юнак. — Наша група готується до польоту у Вічність. Дивно, як ти зуміла сюди прорватися?

Його слова були, як марення, але промовлялися спокійно і навіть буденно. Вона жалібно усміхнулася, зітхнула:

— Я вже тобі сказала: лайнер, на якому я пливла, потерпів катастрофу. На нього упав гігантський метеорит. Мої супутники загинули. Я втомилася і потребую спочинку.

— Я поведу тебе до учителя, — лагідно озвався вік. — Ходімо. Він зрозуміє тебе і

допоможе повернутися до своєї сфери.

Вів рушив разом з нею до невисокої гряди скель. Ішов легко, ніби плив над піском, але, зустрічаючись з перешкодами — великим каменем чи пальмою, — вів себе якимось дивно: обходив їх досить далеко, по колу, а потім знову йшов прямо. Натренований погляд Жанни одразу відзначив цю аномалію, і в ній зародилося підозріння. Майнула думка: "Невже сліпий?". Вона вирішила потай перевірити його. Раптово зупинилася, намагаючись не дихати. Він пройшов кілька кроків, не обертаючись, запитав!

— Ти притомилася? Хочеш відпочити?

— Ні, ні! — вихопилося у неї. — Треба йти до твого учителя.

Вона знову порівнялася з юнаком, скося поглядаючи на нього. Смарагдові очі були прикриті віями, вони жили якимсь окремим життям, ніби вдивлялися у незримість. Вона зважилася на грубу перевірку: помахала рукою майже біля його очей. Юнак, не повертаючи голови до неї, здивовано запитав:

— Що відбувається з твоїм сонцем? У ньому грубі збурення. І тіло твоє деформується, руки неспокійні.

"Сліпий", — похололо в грудях жінки. Стало жаль його, і цікавість до феноменальної істоти ще більш виросла. Може, втративши зір, він розвинув інші можливості організму та психіки? Вона обережно запитала:

— Ти бачиш моє сонце? А якого воно кольору?

— Бачиш? — перепитав юнак. — Що таке бачити? Я відчуваю його. І що таке колір? Твоє сонце потужне, високоенергетичне, багатомірне.

"Всі визначення поза баченням, — сумно подумала вона. — Він повністю орієнтується в цьому світі, але живе ніби в якомусь іншому вимірі. Хто ж його опікає?".

Із-за стіни пальм вдалині з'явилися дві постаті — одна тоненька, як стеблинка, дівчинка, а друга — високий величний чоловік у довгому білому вбранні, подібному до древньогрецького гіматію, із сивою бородою і пишною гривовою волосся, що сягало нижче плечей. Вони поспішали явно до них, дівчинка жваво жестикулювала, але слів ще не було чути.

— Друже, як тебе звати? — поспішно запитала Жанна. — Ти врятував мене, а я навіть не знаю твого ім'я...

— Ім'я дається тим, хто звертається до мене, — лагідно мовив юнак. — Я вважав, що в тобі вже зародилося моє ім'я. Учитель кличе мене Космоандром... а ще — Зорептахом...

"Космоандр, — подумки повторила жінка. — Космічна людина... Дивні претензії його вчителя. Певне, ось він іде сюди. Невже й учитель сліпий?".

— А яке ім'я виникло в тобі? — цікавився далі юнак.

— Загублений, — зненацька сказала Жанна, бо це слово чомусь стукало в її свідомість. Справді, викинутий десь поза людським океаном на острів забуття. Їй здавалося, що юнак розгнівається або збентежиться, але він вражено запитав:

— Як ти вгадала? Я справді загублений. Учитель казав, що Зоряний Птах загубив кілька яєць у цій сфері, і вони могли б пропасти. Щасливий випадок допоміг.

Мандрували неподалік чоловік і жінка, вони знайшли загублене і попросили учителя, щоб не дав їм пропасти. Учитель сотворив Гніздо Радості, зоряні птахи вилупилися з яєць, і він нас доглядає, учить для польоту у зоряну сферу. Він твердить, що колись ми прилучимося до ключа тих птахів, котрі літають у безмірності.

"Нова міфологія, — збагнула жінка. — Вони нічого не відають про довколишній світ. Скільки ж їх тут? І чого хоче досягти сучасний міфотворець?"

— Загублений — мені не дуже подобається таке ім'я, — з нотками вини в голосі сказала Жанна. — Краще я кликатиму тебе так, як учитель, — Космоандром... або Зорептахом...

— Як бажаєш. З твоїх вуст приємна будь-яка назва. Ти близька моєму серцю і сонцю. Дивно, я не думав, що при зустрічі з жінкою може народитися таке ніжне почуття рідності.

Жанна спалахнула, збагнувши інтуїцією жінки та розумом лікаря, що в чутливій душі юнака, сліпого й відчуженого від бурхливого світу, пробудилося природне почуття потягу до протилежної статі. Вона промовчала, тим більше, що старий чоловік і дівчинка вже підходили до них. В іскристо-чорних очах патріарха відбивалися подив і збентеженість. Він зупинився і запитливо глянув на жінку, потім перевів погляд на юнака.

— Ваш вихованець врятував мене, — попередила Жанна запитання старого чоловіка. — Сталася катастрофа. Лайнер загинув. Тихоокеанський круїз. Я дуже вдячна... Мене звати Жанна Мішо... Я нейрофізіолог і генург з Пондишері, Індія... У мене своя клініка...

Патріарх підняв руку плавним жестом, і жінка відчула, що весь він сповнений дивної сили й певності. Почувся щирий голос:

— Ми раді вашому рятунку. Вихованець вчинив прекрасно. Синку, ти хоробрий Зорептах.

— Учителю, — дзвінко озвалася дівчинка, зацікавлено прислухаючись до розмови, — звідки з'явилася нова пташка? Космоандр врятував її? У неї поранені крила?

Жанна охопила поглядом субтильну постать дівчинки, відзначила погляд прозорих сірих очей, зупинений десь у просторі. Здивувалася небаченому кольору тіла — золотистому, мінливому, такому, як і в Космоандра. На ній теж був білий напоясник, а ледь помітні перса не прикривалися. Жанна схаменулася, що вона стоїть перед літнім чоловіком в далеко не пляжному вигляді, і зашарілася. Сивий патріарх ніби прочитав її думки, підбадьорливо усміхнувся. Потім поклав пальці на уста, вказавши очима на юнака й дівчинку. Жінка зрозуміла, що при вихованцях цього дивного чоловіка не все можна говорити. Вона кивнула.

— Квіточко, — ласкаво озвався старий до дівчинки, поклавши долоню на її плече. — Врятована птаха потребує спочинку. Учитель візьме на себе дальші турботи. Синку, ви з Квіточкою вільні. Обмін думками й почуттями — потім, коли я допоможу врятованій. Ще раз кажу — ти вчинив прекрасно. Я щасливий за тебе.

Обличчя Космоандра осяялося, потім на нього набігла хмаринка.

— Я хочу знати долю цієї пташки, учителю. Вона мене здивувала. Я назву її Дивною. Чуєш, Дивна, я хочу знати про тебе все.

— Потім, синку, — спокійно й владно повторив учитель. — Гуляйте над морем, думайте, грайтеся з вітром. Слухайте пісню вічності.

Юнак з дівчинкою слухняно рушили до берега, але Жанна відчула, як її рятівник ніби незримими силовими лініями притягується назад, сюди, де стояла вона. Сивий патріарх теж, напевне, відчув щось подібне, бо в його погляді відбилася заклопотаність. Коли вихованці сховалися за скелями, він ввічливо й стривожено сказав:

— Великодушно пробачте, мадемуазель Жанно, що вас тут зустрічають, на перший погляд, дивно. Ви все зрозумієте.

— Я вже дещо розумію. До речі, я була одружена.

— Так, так. Що ж ви розумієте, мадам?

— Я зрозуміла, що юнак та, безумовно, й дівчинка сліпі.

— Ви не говорили йому про це? — гостро запитав патріарх.

— Не встигла. Але ж я не знала, що це табу. Я зрозуміла інтуїтивно, а потім по вашому жесту, що тут якийсь дивний експеримент. Тим більше, що факт левітації... Він буквально прилетів до мене, витяг з води, приніс до берега...

— Гм, — здивувався учитель. — Цього я з ним не експериментував ще. Колосальний стрибок. Стихія. Він зріє блискавично.

— Але я не розумію...

— Я все розкажу. Вам треба спочити, набратися сили. Такий стрес! Який лайнер затонув?

— "Клеопатра".

— Суперлайнер першого класу, — здивувався патріарх. — Дивно.

— Метеорит... Розпанахав корабель навпіл... Я не знаю, чи ще хтось врятувався.

— Яка неймовірність. Не можу повірити. А втім, що ми знаємо про ймовірність?

— Те саме я чула від своїх супутників за хвилину перед катастрофою, — гірко прошепотіла Жанна.

— Ваші близькі? — турботливо запитав учитель.

— Випадкові супутники. А втім... скажу, як і ви: що ми знаємо про те, хто нам рідний, а хто ні?

— Гарно мовили, мадам. Проте вибачте за це зволікання. Я, правду кажучи, розгублений. Прецеденту ще не було, щоб хтось сюди завітав. Окрім судна, що періодично привозить сюди припаси.

— Отже, я зможу звідси вибратися?

— Безумовно. Десь за тиждень прибуде судно. Ви дістанетесь в Папаете.

— Це французькі володіння?

— Так. Звідти — легко добратися до Нової Зеландії, Австралії.

— А кому належить цей острів?

— Про це не варто поки що говорити, мадам. Пробачте. Ходімо до нашого притулку. Це недалеко. Хай вас не бентежить власний вигляд. Я відчуваю, що вам незручно.

Можете вважати, що потрапили до безплотних істот. Тут мають справу з людською сутністю, умовності етикету забуті, як марнота. Ви підкріпите сили, спочинете, заспокоїтеся. А потім я відверто оповім вам все, що тут відбувається. Ви сказали, що володієте фахом лікаря й генурга? Новий термін, проте я догадуюся, про що йдеться. Можливо, ви свіжим оком глянете на мій задум. До речі, я теж із Пондишері. Дивуєтеся? Так, так, я був учнем незабутнього Ауробіндо і Матері... Яка ж все-таки невелика ваша планета!

— Ауробіндо я не пам'ятаю. А Матір бачила. Знаю про їхній задум трансформації. Але сама йшла іншим шляхом.

— Чудово. Нам буде про що поговорити. Але попереджую — обережно з Космоандром. Він поки що не повинен знати нічого про земну історію. Потім збагнете, про що я казав. Ось наш притулок, наше Гніздо Радості.

Вони минули стіну пальм. Одразу за деревами, біля півкільця невисоких скель, виднілася сферична будівля з прозорим склепінням, схожа на космічний корабель пришельців, що тільки що приземлився. Білі, рожеві, блакитні барви. Легкість, майже невагомість. Мелодійність обрисів. Все це Жанна відчула одразу, як тільки глянула на споруду. За елегантним модерним притулком виблискувало, переливалося ніжним аквамарином море. Десь далеко на обрії темніли цяточки інших островів.

— Чудово, — озвалася Жанна. — Правду кажучи, я вже навіть відпочила, йдучи сюди. І стрес від катастрофи минув. Дивно, але мені здається, що тут особлива атмосфера. Я навіть рада, що потрапила до вас.

— Заждіть трохи, мадам, — лагідно схилювся до неї учитель. — Відпочити необхідно. Глянете на все спокійно і з ясним розумом після нашої бесіди. Моє ім'я? Для світу моє ім'я зникло. Звітть мене просто — гуру, учитель. А тепер — ходімо, вас чекають чудові плоди нашого острова.

За кілька годин Жанна сиділа в м'якому кріслі у просторому холі, відкритому до океану. Ніжний вітер пестив її обличчя. Після короткого сну вона випила дві склянки соку кокосового горіха, і тепер відчувала себе легко й бадьоро. Те, що відбулося, затьмарилося небувалою пригодою, передчуттям нових загадок. На ній була біла напівпрозора туніка, своє пишне волосся вона розчесала, і тепер до неї повернулася певність. Почулися кроки, тихі, ніби шерхіт хвилі. До холу зазирнув сивий гуру, привітно кивнув.

— Відпочили, мадам?

— Дякую. Відчуваю себе, ніби новонароджена.

— Ризиковане порівняння, — усміхнувся гуру, заходячи до приміщення. — Для немовлят процес народження — стрибок у світ муки, страху і болю. Розумію, що це лише образ, стереотип. Я одвик від таких.

Він підійшов до неї, зупинився навпроти. Уважно глянув у очі.

— Ви здатні сприйняти мою розповідь цільно, зосереджено?

— Так, дорогий гуру. З нетерпінням чекаю.

— Тоді почнемо.

Він опустився на килимок, сів, схрестивши ноги, у позі лотоса. Зосередився, прикривши очі повіками. Жанні здалося, що вона бачить перед собою прадавню танку з образом міфічного святого. Почувся розмірений, тихий голос:

— Я вже згадав, що був учнем Ауробіндо в його Пондишерському ашрамі. Двадцять літ напружених пошуків і тренувань. Гурудев не обіцяв нам зірок з неба, він був безкомпромісний і відвертий до повної оголеності проблеми. Ви знаєте, яку проблему він розв'язував? Пошуки метаморфозу. Всебічного, всеохопного, універсального. Він виходив з тої передумови, що в людині концентроване зерно вічного життя, але воно потрапило у лабіринтне сплетіння карми і протидіючої волі ворожих сил. В тих умовах, що склалися на планеті, всі релігійні, наукові, містичні пошуки виявилися безнадійними, безперспективними. Всі обіцянки звільнення, досягнення нових ступенів буття, оволодіння самадхі, преображення, формування нового тіла — все, що твердили священні писання й манускрипти великих учителів минулого, виявилось риторикою. Ніхто не продемонстрував реального моста на той бік, у нову площину життєвості та ментальності.

Ауробіндо зважився на рішучий крок. Він відкинув усе, що було до нього, і посмів заявити, що нічого ще не досягнуто, що протидіючі сили містифікують основні вектори преображення, що шукачі надто надіються на архаїчні, традиційні методи, котрі показали свою неспроможність. Останні чверть віку він практично був у повній самотині, заглиблюючись у глибини власного психокосмосу, щоб знайти універсальний шлях для кожного шукача до трампліна метаморфозу. Йому пощастило — так стверджувалося — опанувати ступенем суперсвідомості, надментальності. Він нібито бачив нові обрії, але разом з тим небувалі нагромадження косності, звирячості, духовної убогості, безмірне болото інерції, скелю байдужості — все, що оточувало психосферу людей. "Чим більше копаєш, тим густіший сморід лине до неба", — з гіркотою казав він.

А потім — смерть. Тривіальна смерть, як і у всіх. Ми були розчаровані. Ми чекали метаморфозу за життя. Ми чекали, що Гурудев стане молодим, юним і поведе нас до оази преображення. Матір заспокоювала нас, твердячи, що Шрі Ауробіндо воскресне, що вона допоможе йому вернутися звідти, з іншої площини буттєвості. Минали роки. Могила учителя покривалася пилом часу і байдужості. Ми зрозуміли, що воскресіння не буде. Матір теж перетворилася в стару бабцю — ясну, мудру, просвітлену, але таку, як і всі ми, далеку від можливостей метаморфозу.

У цей час я отримав листа від свого давнього знайомого з Калькутти. Це був багатий чоловік, мільйонер. Він вважав мене своїм гуру, наставником, інколи навідуючись до Пондишері для духовних бесід. У листі запитувалося, чи міг би я завітати до Калькутти бодай на день-два для дуже серйозної розмови. Якщо моя відповідь буде позитивна, він пришле свою людину з автомобілем. Я відчув по тону листа, що сталося щось трагічне, і дав згоду. Незабаром прибула машина і мене повезли на віллу, що містилася на околиці Калькутти, в бамбуковому гаю. Я був прийнятий мільйонером та його дружиною, як найшанованіший саньясі, як махатма, хоч завжди заперечував проти таких стосунків між людьми.

Вони розповіли, що багато літ чекали спадкоємця і нарешті мають сина. Проте їхня радість виявилася передчасною: дитя вело себе якось дивно, рухи не координувалися з поглядом, втопленим в одну точку. Мати догадувалася про страшну правду, але до року не хотіла бентежити чоловіка. Нарешті про це сказав домашній лікар. Покликали офтальмолога, він підтвердив підозріння матері: дитя народилося сліпим. Око було ясне, чисте, але нервові шляхи були десь блоковані, і фахівці вищого класу, запрошені на консиліум, нічого путнього не могли запропонувати.

Можна зрозуміти відчай батьків. Вони довго побивалися в пошуку виходу. Нарешті згадали про мене. Я здивувався, запитавши, чим можу зарадити? Будь-якої дотичності до лікарських справ я не мав: хіба що можу передати недужій людині, котрій вкрай необхідно допомогти, частку своєї психоенергії. І то лише при гострій кармічній потребі, бо розбризкувати направо й наліво динамічну силу життя, насичуючи нею патологічні тіла, як це роблять європейські "екстрасенси", неприпустимо. Такі хворі стають паразитами, споживачами чужої вітальності, а свою власну — занедбують, замулюють.

Подружжя виклало мені свій план. В моє розпорядження давалися необмежені кошти, аби лише я став гуру, наставником, вихователем їхнього сліпого сина. Оскільки карма судила йому в цьому житті перебувати в пільмі, то вони готові на будь-які жертви, щоб інше світло — духовне, сердечне — осяяло душу спадкоємця. Відкрити йому красу вищих світів, захопити прекрасною міфологією, ввести у сфери нетлінної радості післясмертних можливостей. Я зрозумів план батьків: вони ждали дати сину замість природного щастя — підробку, зробити глядачем і слухачем ціложиттєвого спектаклю, втішної духовної комедії, головним режисером і виконавцем якої був би я, наставник і гуру їхньої сім'ї.

Ясна річ, я категорично відмовився, пояснивши блюзнірство такого плану. Нагадав батькові про основну концепцію всякого серйозного духовного пошуку: жодних ілюзій! Завдання йоги і духорозкриття — руйнувати бастіони майї, а не творити нові. Гурудев Шрі Ауробіндо відкинув навіть свої феноменальні психічні досягнення, щоб спробувати досягнути трансформацію у суперментальність, у новий став свідомості. Мені, чела великого духовного шукача, не годилося ставати факіром для розваги ущербної психіки. Батьки були у відчаї, питали поради. І тоді я запропонував їм свій план, ідея котрого прийшла в медитації. Оскільки вони пропонували великі кошти на виховання сина, то краще ці можливості використати для здійснення грандіозного психоексперименту — довголітнього й серйозного, в якому братиме участь не лише їхнє немовля, а й інші діти, обійдені долею. Деталізації не було, а лише натяк. Все інше мало прийти в пошуку, в розробці. Коротко про суть плану.

Малося на увазі створити для сліпих дітей колонію в усамітненому місці, краще всього — на віддаленому пустельному острові десь в океані. Брати дітей таких, у котрих ще не сформовано психотрафарет ущербної істоти, які ще не відають про своє "каліцтво". Вони виростатимуть і розвиватимуться в таких умовах, поміж такими наставниками, де жодна людина не натякне їм про сліпоту. Мають бути розроблені

специфічні педагогічні прийоми, йогічні експерименти, вправи, що стимулюватимуть розкриття нових, небувалих можливостей і чуттів. Я виходив з тої передумови, що психофізіологічний тип людини Землі створився стихійно, природно, як опосередкований, зрівноважений інструмент еволюції, закривши разом з тим шлях до вияву безлічі інших можливостей, які дремають в глибинах нашого ества. Справді, навіть муха бачить у ширшому, глибшому діапазоні радіаційного спектра, ніж ми, люди. Птахи, комахи, звірі незміряно чутливіші від нас щодо слуху, нюху тощо. Прагнучи відшкодувати свою ущербність, ми творимо механічні аналізатори для вивчення багатомірного світу, тим самим прирікаючи на деградацію свої природні чуття і стаючи на заваді виникненню нових, потенційних рецепторів та органів.

Я був переконаний, що дитя, котре не відає про свою "неповноцінність", виявить в себе інші можливості спілкування з природою, а якщо цей процес саморозкриття поставити під йогічний контроль, доцільно спрямувати, то можна отримати феноменальні результати. З'явиться істота, про яку мріяв Шрі Ауробіндо: вільна від патологічної психосфери Землі, від її історичних апендиксів та забобонів. Готова для судженого польоту в нові, всеосяжніші площини і сфери буття. Нова людина не тільки буде відчувати себе повноцінною, а й перевершить можливості "звичайних" жителів планети.

Кілька днів збентежені батьки перетравлювали мою пропозицію. Зрештою згодилися. Що їм залишалося робити?

Мільйонер пустив у дію свої можливості. Було оформлено акт придбання цього пустельного острова у якогось місцевого вождя на довічне користування, тим більше, що тут ніхто ніколи не жив, окрім чайок, черепах та різних комах. Побудовано віллу з необхідними приміщеннями й службами, висаджено пальми, споруджено причал для суден. Вирішено уникнути енергокомплексів та механічних пристроїв, навіть найпростіших. Поясню, чому це так. Вихованці мають виростати в атмосфері повної самодостатності, суверенності, відрубності. Жодного натяку про Землю, її історію, людство, соціальні та всякі інші проблеми. Вони — пташенята Гнізда Радості, їх доглядають наставники та учителі, послані Материнським Птахом, котрі допоможуть їм оволодіти майстерністю польоту, щоб повернутися до рідного простору, де ширяють інші зоряні птахи. Ви хочете мене перебити, мадам? Чую ваше запитання: я сам виступав проти майї, ілюзії, а тут сформував нову міфологію, цілий ілюзорний світ? Так? Помиляєтесь! Відомий нам історичний світ — то конгломерат химеричних ілюзорних тенденцій безлічі поколінь і племен, родів і релігій, забобонів і консервативних вірувань. Я ж одмів будь-які стереотипи минулого, давши алгоритм найпростішої основи: ти — дитя всеосяжних можливостей, ти — птах з прекрасним прийдешнім, для якого відсутні межі й заборони. Лише від тебе залежить, що ти з себе зробиш, від твоїх зусиль і духовної напруги. Розумієте, мадам, що така відсутність заборон і засторог дає колосальний імпульс для самотворення, зосереджує духовну потугу дітей для осягнення небувалого. В звичайному житті сучасників міріади впливів, жадань, тенденцій, поривань, сумнівів, табу, покликів, суперечок та інших

вихорів психожиття руйнують цільність, моноліт душі, розпліскують на безліч крапель, і що може досягнути така обкарнана, обкрадена істота? Це — обекрилений птах, рудимент, огризок, ніщо.

Доки мільйонер займався юридичними проблемами та готував матеріальну базу колонії, я підшукав групу наставників з числа послідовників Шрі Ауробіндо. Довелося багато попрацювати, щоб всі вони зрозуміли задум та його перспективи. Не все йшло просто: були сумніви, дискусії. Та зрештою виробилася монолітна думка — експеримент потрібний, цього вимагає сама ситуація Землі. Тут не могли вкратися жодні застереження морально-етичного плану. Адже ми не обкрадали дітей, не позбавляли їх щасливої перспективи, а, навпаки, могли подарувати їм такі обрії існування й відчуття, котрих не віддали інші люди... так звані "нормальні" люди...

Було відібрано дев'ятеро дітей однорічного та півторарічного віку — п'ятеро дівчаток і четверо хлопчиків. На цьому вирішено зупинитися, щоб не обтяжувати вихователську групу надмірною кількістю душ, кожна з яких вимагатиме особливої турботи. Експеримент мав контролюватися узгодженими, здруженими психіками, щоб отримати чистий результат.

Домовилися так: сліпих дітей залишають повністю на мою відповідальність (і моїх помічників, зрозуміло, теж дев'ятеро). Три з них — жіночої статі. Молоді дівчата, які ще з юних літ обрали шлях духовного пошуку. Періодично до острова приходить судно, котре привозить продукти. Жодного слова від капітана, команди чи батьків. Ясна річ, це було невимовно тяжко, особливо протестувала в перші дні проти такої домовленості дружина мільйонера, котра до самозабуття любила свого сліпонародженого синочка. Пізніше все владналося, коли я пообіцяв, що в разі успішного завершення експерименту контакт з батьками буде відновлено на іншому рівні: син уже стане не ущербним дитям, а могутньою, сильною істотою, здатною трансформувати потік інформації з того історичного світу, де вони живуть. А до того часу — повна окремість.

Спочатку це був хаос, пекло. Крик, галас, верещання. Ви повинні зрозуміти, що батьки пестили своїх діток надмірно, щоб хоч в такий спосіб відшкодувати їм ущербність, подаровану долею. Нам довелося одразу — без жодних зволікань — вибити з них звички та уподобання, нав'язані невігласними та запобігливими батьками.

Кілька слів про повсякденні, цілком побутові проблеми. Ми перевели дітей повністю на харчування соками, а пізніше — фруктами. Кокосові пальми давали достатньо плодів тут, на місці, а інші плоди регулярно доставлялися судном. Періодично проводилися дні повного утримання від їжі й води. Зрозуміло, наставники діяли щодо себе таким же чином: експерименту підлягали не лише вихованці, а й вихователі.

Жодного вбрання, ліжок. Килимки або мати з морської трави. Діти настільки звикли до спартанського способу життя, що відпочивали на підлозі, на камені, на піску, не відчуваючи жодної незручності, дискомфорту. Крик, невдоволення, істерика зникли безслідно за кілька тижнів; по-перше, на них ніхто не звертав уваги, а по-друге, впливала висока чистота психосфери нашої колонії. Досягнувши врівноваженості, ми

приступили до основних експериментів. Коротко розповім про них, щоб вам стало ясно, яке завдання стояло перед нами.

Основний задум: навчити дитя орієнтуватися в часі й просторі, щоб істота, виростаючи, не була безпомічною. Це те, ще робить найтривіальніша няня. Проте ми мали справу з "неповноцінними" істотами, з сліпими, отже, була потрібна особлива методика, спроможна усувати такий недолік або стати над ним. Який шлях ми обрали?

Кожне дитя мало свого наставника. Сина мільйонера я взяв на себе. Дав йому ім'я Зорептах, а ще — Космоандр, маючи на увазі, що він згодом стане людиною не лише нашої планети, а позавимірних глибин інших сфер. Вихідна антропологічна основа така: людина — безмежно складне і глибоке зерно вітальності, чутливості, усвідомлення, саморозкриття, одухотворення. Меж для саморозвитку нема. Будь-який кордон — лише природна або штучна перепона, яку можна усунути. Найголовніша перепона — в свідомості: ноосфера та психосфера Землі переповнена такими стереотипами тупиків і самообмежень, що достатньо ізолювати дитя від них, як буйна динаміка духовного зерна сама знаходитиме річища для свого вияву.

Відчуваю вашу зацікавленість — яку інформацію вкладали ми у свідомість дітей? Яку мету ставили? Адже без доцільності, без мети, навіть богоподібна істота стане нікчемним споживачем життєвої енергії, вітальним паразитом. Виходячи з вищезгаданого кредо про багатомірність людського зерна, я мав намір дати вихід новій, незасміченій парості в оригінальне самоусвідомлення, в принципово новий інтелектуальний, чуттєвий, духовний, психічний світ. Міфічний світ. У вашому погляді осуд, але не поспішайте з вироком. Міфічний зовсім не означає — забобонний, марновірний, містичний тощо. Адже в математиці, в алгебрі ми використовуємо систему символічних знаків. Це теж своєрідна міфологія, образи якої оператор розшифровує. Теж саме й у нашому методі виховання: основні міфологічні образи є символами багатомірної реальності, котра не розшифровується в термінах тривіальної повсякденності, а має змогу поглиблюватися вічно, не втрачаючи своєї привабливості й таємничості. Наприклад, хіба поняття краси можна вичерпати будь-яким ступенем гармонізації чи творчості? Воно має невичерпний імпульс. Те ж саме й з почуттям любові: вона всеосяжна. Градації радості теж не мають жодних обмежень. Ви зрозуміли, про що я кажу? Саме про такі глибинні міфообрази-символи. Наприклад, створюючи легенду про те, що вихованців передав на виховання учителям Зоряний Птах, жадаючи, щоб ми дали їм крилатість і можливість польоту у таємничі сфери нового буття, ми ані краплі не містифікували дітей. Адже цей міф має безліч щаблів поглиблення й розкриття: ті ж самі батьки, що народили їх, були тими птахами, що відкрили їм шлях у світ, що згодилися на їхнє проживання у Гнізді Радості. Чому Гніздо Радості? Тому що група наставників повністю усувала патологічні комплекси песимізму, відчаю, неповноцінності, самотності, покинутості. Плекався всебічний, всеосяжний племінний стіхійної радості. На чому він ґрунтувався? На вічному польоті до саморозкриття творчих потенцій особи. Земні соціуми впродовж тисячоліть розробили програми рутинних життєпроявів, навіть для видатних людей. До зрілого віку —

засвоєння велетенської купи забобонних, відносних, нікчемних знань і традицій, а потім — запрягання у колісницю повсякденності, яка зупиняла духовне й розумове зростання індивіда.

Ви зауважите з докором, що ми усунули від свідомості дітей інформацію про історію планети, про її болі й проблеми. Але подумайте самі, мадам: ми не бачимо виходу з кривавої коловерті, навіщо ж нав'язувати шумову псевдоінформацію бідолашним вихованцям, тим більше, що наше завдання — діаметрально протилежне традиційному завданню людей.

Наш план: якщо пощастить пробитися до нових джерел самоусвідомлення й сформувати пластичне, динамічне тіло навіть з "неповноцінних" дітей, тоді ми відкриємо двері бажаним до радісного, осмисленого буття, де всі попередні блукання та проблеми опадуть, як сухе листя восени...

Як практично протікав кожен день?

Кожноденно ми зустрічали схід сонця, незалежно від того, видно його чи хмари вкривають небосхил. Ми з дітлахами вітали цю мить радісними танцями й грою, вони втішалися вільністю, простором, вітром, хвилею океану. Поступово в психіці, в тілі, в механізмах біоритму вироблювалася тотожність появи світила й радості, не того невидимого диска сонця, котре звикли бачити зрячі, а незримої життєдаючої вібрації, до якої дуже чутливі птахи, звірі, комахи. Ми плекали в дітях отаку, майже звирячу чутливість, але поєднану з тонким логічним вихованням. Вводячи їх у світ слова, логосу, ми з самого початку виробили суворо обумовлений словарний фонд, що відсікав усю мізерію віків, усі визначення нікчемності, агресивності, занепаду, суму, ворожості, заздрості, зради і тому подібних перлів традиційних мов планети. Вихованці засвоювали багатомірність слів і понять, їхнє споріднення з цілістю природи, стихій, думки, чуття. Наприклад, танцюючи на березі океану при появі світила, промовлялося слово: "сонце". Сам танець називався теж "танець-сонце". Радісний крик чайок на світанку теж ототожнювався з появою сонця. Спокійний стан зосередження й задуми, до якого ми привчили дітей змалку, теж асоціювався з променистою, радісною дією полум'яного центру життя нашої сфери.

Гадаю, ви збагнули метод. Він зводився до відновлення прадавньої кореляції між світом природи і світом мови, між життєсферою і логосферою, між зовнішнім і внутрішнім космосами.

Ми вчили дітей легко орієнтуватися в просторі, відчувати перешкоди, речі, предмети, істот на відстані. Безумовно, це не було "баченням", як ми його звикли розуміти й відчувати. Це було щось інше, поява іншого ока, всеохопного, синтетичного, всепроникаючого. Замість вузького оптичного спектра — океан позавидимості. А в ньому — таємничі краї інших реальностей, про які нам, зрячим, і не снилося.

Заборон не існувало. Вся логосфера, вся мова насичена переконанням, що для Зоряних Птахів усе досяжно, усе можливо, треба лише прикласти зусилля для вирощення відповідних крил, і тоді найдивовижніший політ думки чи тіла — найреальніша річ. Мета титанічна: проникнути у сфери всеможливості. Конкретизація

відсутня, але свідомість, дух, серце хай напружується в зусиллі сформулювати для себе достойне завдання. Ось міфівзірці осягнень: політ тіла, політ думки, політ чуття, політ духу. Далі: тотожність із сонцем, землею, вітром, хвилею, далекими зорями. Так, так, навіть із зорями, яких "сліпі" не повинні були бачити. Але наші вихованці досягли такої чутливості, що "бачили" навіть слабенькі зірки, звичайно, в якомусь своєму вияві. Космоандр розповідав мені, що відчуває небесне видноколо, як пружний вітальний потік, в якому пульсують — ніжно, ласкаво, або тривожно, схвильовано — мелодійні сплески, що всі вкупі складають мелодію таємничої пісні, зміст якої — поза визначенням.

Над морем, над берегом літають птахи. Діти цікавляться: хто це? Що вони діють?

Відповідь: це друзі вітру й сонця, вони літають, плавають у повітрі, граються з радісним вітром.

Чи можемо полетіти ми?

Можете, діти. Ви — суджені птахи зоряного польоту, котрому нема завершення.

Тоді ми можемо летіти? Як це зробити?

Виростити крила. Вони вже ростуть. Ви їх відчуваєте на сході сонця, коли воно дарує нам, птахам, деревам, хвилі, землі свою радість. Наставники допоможуть вам в окриленні, діти.

Впевненість, у якої нема жодних заборон чи сумнівів, почала творити небувале. У вихованців виявлялася феноменальна чутливість, вони на відстані чули одне одного, могли передавати й приймати думки, настрої, образи, звичайно, не так, як ми це розуміємо, проте пояснити це якось тотожно для нас — марна справа. З'явилися зачатки левітації, що поступово розвивалися. Не в усіх однаково, але в окремих вихованців — дуже сильно. Ви відчули це на собі, мадам. Саме ця унікальна здібність Космоандра врятувала вам життя.

Кілька слів про інтелектуальне виховання дітей, а то ви подумаете, що ми формуємо неуків. Безумовно, ми повністю виключили "знання", яке західна цивілізація вважає цінним плодом земної еволюції: всі ці "історії", де царі, князі, воєводи, тирани наввипередки вбивають один одного та своїх підданих або жителів сусідніх країн, всі ці "священні писання", де божевільні боги, сп'янілі від крові жертв, "ведуть" слухняних овець у апендикси, у тупики релігійних містифікацій. Для нашої мети не годилося й плинне, непостійне, умовне знання так званої позитивної науки (я про це вже згадував), бо прагнув я дати вихованцям абсолютну впевненість у вседосяжності, а не набір ментальних стереотипів — хистких і фантомних...

Для чого також могли б придатися нашим учням численні книги "художньої літератури", що з віку у вік перемелювали убогі почуття убогих героїв, ущербних істот, що народжувалися в абсурді буржуазного псевдожиття і прямували в нікуди?

Ми розвивали у дітей знання іншого алфавіту, іншої мови, інших стосунків з природою, стихіями, істотами живого світу, яких вони зустрічали — птахами, черепахами, рибами. Вони відчували блискавиці, хмари, громи, хвилі, вітер, камені, дерева, штиль, пісок, одне одного, нас — учителів, і кожна мить буттєвості, як літери,

письмена таємничої книги вічності, в якій діяли самі і були її читачами, а разом з тим — співавторами, деміургами. Ми творили новий світ — цільний, монолітний, радісний, в якому чутливий ментальний центр людини і природи складав співзвуччя, цілість — гармонійну й нерозривну. Це те, що Гаутама називав Нірваною...

Ось коротко те, що я маю право розповісти. Все інше, пробачте, мадам, не для широкого розголосу. Про наш задум повністю не відає ніхто, навіть батьки. Їм кілька разів було дозволено здалека спостерігати за грою своїх дітей, втішатися цільною радістю істот, котрих вони вважали ущербними, але особисті контакти поки що виключаються. Лише тоді, коли відбудеться запланований мною метаморфоз, коли всі дрімаючі геноми вихованців прокинуться до життєвого вияву, коли прадавній Пуруша — закований дух — оживе, набравши повної сили, тоді я відкрию учням таємницю їхнього походження, вся тривіальність котрого вже не вразить їхньої психіки. Образно кажучи, ми формуємо своїх пташенят вогняними істотами, для яких знання про те, що вони колись вийшли з пекельних глибин, буде лише химерним анахронізмом, а не комплексом неповноцінності.

Жанна, прослухавши розповідь гуру, довго сиділа непорушно, заплющивши очі, ніби переглядала в потаємних глибинах сумління вартість того, що почула. Мовчав і учитель. Нарешті жінка, отямившись від задуми, запитала:

— Глибокошановний учителю, я можу висловити свої сумніви?

— Безумовно, мадам...

— Ви вірите в успіх експерименту?

— Що означає "успіх", мадам?

— Позитивний результат.

— Як ви могли зрозуміти з моєї розповіді, я не планував кінцевого феноменального результату. Хіба дерево планує випустити з своїх гілок та стовбура квіточку в оцьому чи отому місці? Вони з'являються там і тоді, де виникли відповідно з динамікою росту і середовища певні умови. Головне, що ми хотіли, — відкрити для вихованців усі психофізіологічні шлюзи, змуровані тисячолітніми "майстрами" обману, неуцтва, містифікацій, страху, приниження, неповноцінності. Нам конче треба було вселити в кожную клітину їхнього тіла відчуття всеможливості й радості. Основне — дати крила радості, які інтуїтивно відають, куди летіти, куди спрямувати політ.

— Ви вважаєте, що виростили такі крила?

— Досвід показує, що так.

— Пробачте, учителю, за можливі різкі слова. Це не осуд, а спроба розібратися втому, що я почула. Я хоч і молодий фахівець, проте дещо знаю про генетичні механізми спадковості та їхню консервативність, інерцію, автоматизм. І ось що я подумала. Ви поки що створили для вихованців прекрасний майданчик для радісної розваги. Але далі...

— Що далі?

— В ембріональних надрах людини дрімають не лише радісні титанічні сили творчості, мислення, любові, натхнення, а й безліч драконів, рептилій, злобних

монстрів. Що станеться з світозарними крилами вихованців, якщо в глибинах прокинуться ті потвори? Ви не готували дітей до боротьби з ними. Ви їх навіть заперечували. Поява таких чудиськ із безодні геномів буде катастрофою. Діти навіть не відатимуть, що з ними станеться. Чуттєві бурі, сексуальні смерчі...

— Не згоден з вами, — суворо мовив учитель, і було дивно бачити в його аскетичному обличчі вираз холодності. — Від дитячих літ в естві учнів тривала невпинна сублімація всіх структур і глибин. Драconi не вічні, вони теж прагнуть метаморфозу. Хіба махатми й деви народжуються не з того самого лона, що ящери і носороги — з Лона Матері-Природи?

— Невже ви вірите, що за десяток літ можна сублімувати мільйоннолітніх ящерів?

— Метаморфоз гусені в крилатого метелика відбувається за два тижні. Хіба це не таке саме чудо?

— Такий метаморфоз заплановано в геномах.

— Чому ви гадаєте, що метаморфоз, про який мрію я, так само не суджене явище? Досі воно було блоковане — стихійно чи свідомо — протидіючими силами, а тепер вільне для здійснення.

— Може... може, — якось нервово й тривожно говорила Жанна, а її зелені очі мінилися холодними іскрами. — Може, й так. Але я інтуїтивно сумніваюся. Щось в мені говорить, що на вас чигає розчарування. І навіть катастрофа. Пробачте, але я взяла близько до серця долі ваших вихованців, особливо — мого рятівника.

— Ви ще щось хотіли запитати? — напружено озвався гуру, хоч і зберігав зовнішній спокій.

— Так, так... — У мене виникла думка. Можливо, для вас вона буде цікава й прийнятна.

— Слухаю, мадам.

— Причиною вашого експерименту була сліпота вашого учня... Космоандра... Я розумію, що глибинно це не зовсім так, що передумова набагато глибша, духовніша, що, зрештою, це один з багатьох шляхів, по яких шукачі прагнуть сягнути таємниці нашої появи в цьому світі, збагнути, хто ми й нащо. Проте все-таки ключем до реалізації задуму стало народження сліпої дитини. Якщо навіть експеримент матиме найблискучіше завершення, феєричне, фантазмагоричне, якщо навіть ваші зоряні птахи полетять у інші сфери, сповнюючи простір радісними криками перемоги, я не можу забути отієї безпомічної дитини, не можу спекатися думки, що на її горі ви зростили принципово іншу істоту. Ви ніби здійснили прививку якогось ментального черенка, котрий почав буйно розвиватися і заглушив саме деревце. Привита гілка радіє, буяє, а деревце пригнічене, забуте, забите цим буйним цвітінням, але воно ще є, ще живе, як титани з "Теогонії" Гесіода у глибинах тартару. Ви розумієте?

— Прекрасно розумію, мадам. Говоріть, говоріть...

— Можна збагнути правомірність вашої ідеї, доки будь-які спроби лікарів повернути сліпій дитині зір були неспроможні, впиралися в незнання, в невміння. Ваш задум був благородною спробою здійснити альтернативний шлях саморозкриття, досягнути іншу

можливість живого контакту з природою, з стихіями. Це дивовижно і навіть чудоподібно, якщо відсутні перебільшення. Але чи знаєте ви, що нині сліпородженим можна повертати зір з стопроцентною впевненістю в успіху? Не якась там нейрохірургічна операція, котра не дає гарантії, а генургійний процес реконструкції ембріонального розвитку, котрий з тих чи інших причин був заблокований ще в лоні матері. Коротко кажучи, вашим учням можна повернути зір, зробити їх повноцінними людьми. Це можу зробити я, учителю. Повірте, перед вами один з кращих фахівців-генургів...

Учитель якусь хвилину мовчав, незмигтно дивлячись у очі жінки. Вона не одвела погляду, зберігаючи спокій і доброзичливість. Нарешті почулося його запитання:

— Як ви здійснюєте реконструкцію?

— Теоретично просто. Практично це вміють поки що лише окремі фахівці. Я звернула увагу на таємницю першозиготи, котра тримає в собі весь алгоритм, всю багатомірну програму майбутнього організму. Мало хто з фахівців знає про те, що першозигота зберігається в недоторканості, давши початок динамічному наростанню структур тіла. Зростивши нову істоту, відповідно до можливостей середовища, першозигота "засинає", як господь-бог після шестиденного творення, і їй "байдуже", що відбувається з породженою нею Галатеєю: прекрасна вона чи потворна, повноцінна чи ущербна. Вона свідомо не контролює власного творення, не ревізує. Але в ній є можливість такої ревізії. Ту можливість можна цілеспрямовано воскресити, динамізувати. Методи генургії проводять таку реконструкцію безболісно й з цілковитою певністю, що погіршення не буде. Інструментом динамізації першозиготи є онкогенний вірус. Вас не шокує така заява? Справа в тому, що вчені давно підозрювали особливе значення онкогенного вірусу в еволюції живого світу, а особливо людини. Вам доводилося бачити мікрофотографії вірусу? Фантастичне явище. Кристалічний додекаедр, структурність якого тотожна архітектоніці всієї планети — Геї. Ця дивовижна тотожність веде до висновку, що вірус має в собі універсальну програму косможиття. Можливо, він є першозерном, конструктивним першоелементом біосфери. У кристалічному вигляді він буквально засіває всю тканину життя, гумус, всі організми. Він легко перебуває будь-яку температуру — абсолютний нуль чи сотні градусів вище нуля. Він трансформується у кванти гамма-радіації, долаючи безодні світового простору і збуджуючи до життя планети, де завершується перехід від неорганічної фази буття речовини до органічної. Коротше, вірус — це активний агент єдиного життя безмірності, його вітальний першоатом. Ми зуміли навантажувати його тією чи іншою соматичною інформацією регенерації. Наприклад, якщо в ембріональному періоді розвитку плоду нормальне наростання структур, відповідальних за органи зору, було блоковане, деградоване, зупинене, то ми вводимо онкогену активізуючий геноблок для цілковитого відродження повноцінного бачення. Збуджується першозигота, вона отримує можливість з допомогою потоку алгоритмізованих вірусів перевірити патологічні з тих чи інших причин структури і допомогти їм відродитися, замінивши ущербні геноблоки на нормальні. Людина народжується наново, відбувається

паралельне відмолодження інших структур, це — сильний вітальний струс, котрий дає людині потужний заряд оптимізму і жадоби життєдіяння. Гадаю, дорогий учителю, ви вже зрозуміли суть моєї ідеї. Я у вашому розпорядженні. Хочете повернути вихованцям нормальний зір, а з ним радість народження у космос видимого світла, райдуги, чудових барв, квітів... Може, дарма я пережила катастрофу? Може, це воля карми бідних дітей, котрі заслужили нового народження?

— Я зрозумів ваш план, — сухо відповів учитель. — Він заслуговує похвали і добрих слів з огляду на ваш благородний задум. Проте ви анітрохи не збагнули, про що я розповідав. І це не дивно. У вас просто інший вектор мислення, а отже — діяння. Наші шляхи не можуть доповнити один одного. Ми йдемо в різні космоси, мадам. Вас ще цікавить люциферіанський світ "райдуги", мерехтіння барв, затиснутих у вузьку щілину "видимості". Поза оком для вас — океан пільми, котрою у всі віки лякали єретиків та дітей. Для моїх вихованців у тій безвидній безодні розкрилися нові континенти та острови. Діти стануть їхніми деміургами. А ви жалієте їх, волієте стягнути з неба радості на землю кривавої історії.

— Це ж їхня материнська планета...

— То й що? Хіба правдиві шукачі мають триматися за материнське сарі? Дивокколо зоресвіту відкриває перед розумом і почуттям надмірну домівку, а ми боїмося відірватися від споглядання камінчиків на дитячому майданчику розваг. Те, про що ви мені розповіли, чудово й похвально. Ви справді зможете повертати людям радість і можливість нормального життєдіяння в земній сфері. Більше того, ви зможете формувати нові, пластичні, динамічні тіла, виявляючи приховану потенцію генетичних глибин. Ви навіть здатні виростити універсальну істоту для життя на інших планетах, для перебування в неземних атмосферах тощо. Все це я розумію. Проте наша стежка — інша. Ми маємо намір розірвати обмеження форми і вийти на рівень вічної мінливості. Я не самотній у своєму задумі, є багато шукачів, котрі суверенно досягають в цьому напрямі вражаючих результатів. Але про це — мовчання. Можливо, ми об'єднаємо наші зусилля в недалекому майбутньому. Пробачте, мадам Мішо, за різку відповідь, прийміть мою вдячність за людяну пропозицію. Проте на цьому покінчимо. За кілька днів ви відбудете звідси. Ми попрощаємося і вже ніколи не зустрінемося. Хіба що у позаформності, коли наші стежки зіллються в синтезі. Та поки що це лише слова, риторика. Довіряю вашій коректності, мадам, нагадуючи, що жодна людина за межами острова не повинна знати про наш експеримент.

— Учителю, про це можна й не нагадувати.

— Прекрасно. Дякую. А тепер — спочивайте, думайте. І до грядущої щасливої зустрічі...

Цілий день, а потім і безсонну ніч Жанна була під враженням почутого. Розумом вона визнавала титанічність задуму учителя, але жіноче серце протестувало, бунтувало, обурювалося раціональним планом вихователя — насильно подарувати групі дітей світ, цілком відмінний від світу їхніх батьків. Саме раціональний план — не зважаючи на його трансцендентність, неймовірність, небувалість. Істина теж може

бути деспотична, і тоді вона стає власним антиподом. Чи дозволяє так чинити право? Не людське право — умовне, відносне, історично обмежене, а — глибинне, духовне, одвічне, еволюційне? Якщо душа самотійно не обрала власного напрямку польоту, чи буде вона щаслива навіть при успішному завершенні експерименту? Навряд! збагнувши пізніше, що райська країна відкрилася їм по волі наставника, а не в результаті вільного вибору суверенної душі, чи полюблять той новий Едем зоряні птахи? Чи подякують учителям за таку "гуманну" сваволю? Душа може бути щаслива навіть в умовах тривожних, буряних, катастрофічних, якщо вона відчуває повну тотожність між своїм вибором і тим, що відбувається на дорозі пошуку. Навряд чи це відчують тутешні вихованці. Вони виростають у міфічному парнику, у екзотичній духовній оранжереї.

Так міркуючи, Жанна надвечір другого дня прогулювалася берегом, де недавно Космоандр чудоподібно врятував її від смерті. І тут зненацька зустрілася з ним.

Юнак з'явився перед нею несподівано, ніби виник з повітря поміж двома скелями. Жінка навіть оторопіла, побачивши його, і відчула тривожний холодок поза спиною. Потроху заспокоїлася, рушила назустріч. Космоандрові очі були втоплені десь у простір, але обличчя, все тіло очікувало її, — вона це ясно бачила. Він мовчав, прислухаючись до її подиху, до шелесту кроків. Потім, відчувши, що жінка зупинилася, тихо сказав:

— Дивна, я хотів тебе чути, відчувати.

— Я теж шукала тебе, — прошепотіла вона.

— Шукала? — здивувався юнак. — Хіба ти мене загубила? Ми ж знайшли одне одного і тепер полетимо разом у Зоряну Домівку.

У неї перехопило подих від хвилювання й солодкого болю в грудях. Він покохав її, він любить, цей бідний юнак з легенди божевільного вчителя, котрий одняв у сліпих дітей цілу цивілізацію батьків, подарувавши натомість міфічну химеру, безнадійну мрію про політ у нікуди. Пекучий жаль пронизав серце Жанни, шаленство обурення сколихнуло почуття. Треба щось робити, щось придумати. Треба відкрити для нещасної істоти двері лабіринту, з якого сам він ніколи не вибереться.

— Космоандре... Космоандре, — ніжно промовляла вона, торкаючись його руки. І не знала, як сказати йому страшну правду, що придумати для рятунку.

— Твоє сонечко хвилюється, — турботливо мовив юнак, зосереджено прислухаючись до її стану. — Мелодія спокою порушена. Що з тобою відбулося?

— Завтра я прощаюся з тобою, Космоандре.

— Прощаєшся? Що таке — прощатися?

— Я повертаюся до свого світу. А ти лишаєшся тут.

— Чому? Хіба ти не бажаєш летіти зі мною? Хіба ми знайшли одне одного не навіки?

Така ніжність і розгубленість звучали в голосі юнака, що сльози виступили на очах Жанни. Вона рішуче сказала, ніби кидаючись у холодну воду:

— Космоандре, тебе і всіх вас одурено.

— Одурено? — перепитав юнак. — Дивна, ти вживаєш слова, у яких відсутній смисл. Що означає — одурити?

— Приховати правду, Космоандре.

— Як це можливо — приховати правду, Дивна? Правда ж не річ, котру можна присипати піском або втопити у воді. Але й річ можна знайти, якщо гостро зосередитися на ній. А правда завжди сяє, вона, як сонце... вона і є сонце... сонце нашої дії, мислі, чуття.

Жанна подивувалася його аргументацією, зрозумівши, що недооцінила монолітності виховання цих дітей. Учитель, безумовно, передбачив можливість сумнівів і духовних конфліктів, давши для таких випадків бодай міфічну, але все-таки зброю. Вона трохи розгублено промовила:

— Космоандре, я спробую тобі пояснити. Річ у тім, що на цій планеті... на цій Землі, де всі ми живемо...

— Ти кажеш про Гніздо Радості?

— Ні, ні, я кажу про всю планету...

— Про зоряну домівку?

— Ні, Космоандре. Бачиш, ти навіть не знаєш, що твоє Гніздо Радості — лише малесенький острів на... як би тобі пояснити?... на великій, дуже великій кулі, котра плаває у зоряній домівці, як ти гарно говориш. А на цій кулі... на цій великій планеті є багато таких островів, як цей, де ми тепер, як це ваше Гніздо Радості.

— Ти так уявляєш? — здивувався юнак, тривожно зсунувши брови до купи в зусиллі збагнути те, що почув.

— Я не уявляю. Я знаю.

— Знати й уявляти — одне й те ж, — заперечив юнак. — Ти справді дивна. Хто ж нас обдурих, поясни? І як це можливо? Якщо на морі буря і мені радісно слухати її пісні, а моя подруга Квіточка тривожиться від цієї мелодії і бажає тиші та спокою, — хіба я обдурюю її, твердячи, що мені приємно й радісно?

Жанна зрозуміла, що учитель сформував психічний стрій своїх учнів, як цільний, багатомірний духовний калейдоскоп, всі візерунки якого правомірні, позбавлені протиріч, антагонізмів, тому й поняття обману для такого розуму позбавлене глузду. Воно просто химера, абстракція, котру навіть неможливо втиснути у моноліт цільної мови.

— Якщо ти навіть відчуваєш, — вів далі задумливо юнак, — що, окрім нашого Гнізда Радості, є ще багато таких гнізд і всі вони сплетені у одне гніздо, котре ти назвала планетою, а вона плаває у зоряному потоці, куди нам треба летіти, то хіба від цього щось міняється? Хіба ти не зможеш полетіти зі мною у сферу великої радості? Крила твої ще не викохані, але я поможу тобі... Учитель допоможе...

— Ти не дослухав, Космоандре, — зітхнула Жанна, розгублено дивлячись на буйнобарвність заходу, ніби шукала в тих райдужних переливах аргументів для пояснення. — Події не можна пояснювати, як кому захочеться. Є події однозначні. Наприклад, якби ти не врятував мене, я б втонула у морі. Навіки зникла, померла...

— Куди можна зникнути? — дивувався Космоандр, і на його мінливому обличчі заграла усмішка. — Ми, буває, граємося в години розваги, і тоді силою думки та чуття міняємо вияв, а інші намагаються розпізнати того, хто міняється, в іншій подобі. Отже, можна змінитися, але зникнути, щезнути... Як можна щезнути? Куди? Зоряна домівка ж єдина?

— Хай так, — відповіла Жанна, збентежена його суперлогічною аргументацією. — Тканина життя, з якої ми сотворені, справді залишається, але форми розпадаються. Тієї форми, в яку відлита я, яку ти врятував, уже не було б... Розумієш? Це називається вмерти. Тіло розпадається. І наші сучасні знання безсилі повернути його до життя.

Космоандр мовчав, осмислюючи почуте, і жінка поспішала сказати основне, заради чого розпочала небезпечну розмову:

— Космоандре, учитель відкрив вам лише один бік життя. Той, який мав би принести вам радість, блаженство, мрію про політ. Але правдиве буття набагато складніше. Вислухай мене і не перебивай. В інших гніздах... тільки не радості, друже, далеко не радості... на інших островах -малих і велетенських — живуть безліч людей. Таких, як і ви. Всі ви народилися там.

— Що означає — народитися? — знову перебив її мову юнак. — Я ж казав тобі — ми вилупилися з яєць Зоряних Птахів...

— Це і був обман, — рішуче сказала Жанна. — Тут знову потрібне однозначне пояснення, різні точки зору не допоможуть. Такі істоти, як ми в тобою, народжуються матір'ю, тобто жінкою... з допомогою батька — чоловіка. Дитя виростає в лоні матері, потім — виходить на світ, сюди, де сяє сонце, де хвилюється море, де шумлять дерева, співають птахи. Всі ви також народилися з лона матерів. У всіх вас є батьки. Але трапилося лихо, друже... Як би тобі це сказати? Всі ви... і ти зокрема... народилися неповноцінними...

— Не... повно... цінними... — Юнак поволі повторив поняття, ніби членив його по смислу. — Неповний — я розумію. Це означає — незавершений, такий, що не доріс до викінченості. А що таке ціна?

— Космоандре, — вже дратуючись, промовила Жанна, — ціна — те саме, що й повнота, викінченість. Це — умовне поняття. Не заважай мені висловити все, що я маю сказати. Ти і твої друзі — народилися сліпими.

— Що таке — сліпий?

— У кожній нормальної дитини є здатність бачити. Це — почуття. Таке, як слух, нюх, дотик, смак. Тільки бачення дає змогу відчувати особливу суть світу. Ось, наприклад, тепер я бачу кольори заходу сонця, а ти їх не бачиш.

— Кольори? — перепитав юнак. — Може, ти називаєш цим словом розмаїті пісенні акорди сонця? Я чую, відчуваю їх. Вони радісні й урочисті.

— Можливо, ти відчуваєш їх якось інакше, але не бачиш, Космоандре.

— Яка різниця?

— Бачить цілком інший орган чуття. Око. Ось воно, — Жанна ніжно торкнулася пальцем довгих вій юнака. В тебе воно відкрите, але ти — не бачиш. При народженні

щось сталося і око твоє не діє, не бачить. Це було страшне нещастя для твоїх батьків. І вони звернулися до учителя з проханням, щоб він виховував тебе, аби ти не відчував себе нещасним. І тоді учитель розробив план...

— Все зрозуміло, — підхопив юнак щасливо. — Учитель влаштував Гніздо Радості і допомагає нам опановувати майстерністю польоту. Ти знову розповідаєш мені про своє відчуття реальності. Не бачу різниці.

— Різниця в тім, — різко заперечила жінка, — що я бачу, а ти — не бачиш. Сліпота — страшне лихо. Для сліпого закрито цілий безмежний світ. Учитель зумів трохи полегшити вашу долю, але дати вам радість видючості він не може. А я — можу, Космоандре! Чуєш? Я можу зробити це просто й легко. І ти станеш завершеною людиною. Повноцінною. Якщо тепер ти радісний і щасливий, то після такої зміни ти... ти...

— Ви не дотримали слова, мадам, — почувся неподалік суворий голос, і жінка здригнулася від страху. — Ви брутально вдерлися в душу чистої істоти. Я глибоко розчарований.

За кілька кроків від них стояв учитель — зосереджений, весь у білому, і тільки чорні вогненні очі видавали душевне сум'яття й тривогу. Жінка розгубилася, не знаючи, що говорити, як діяти.

— Учителю, що відбувається? — спантеличено запитав Космоандр. — Дивна сказала, що нас одурено, пояснивши, що це означає прикриття певної сторони реальності. Я намагався, щоб Дивна збагнула умовність цих речей. Проте вона заявила про нашу неповноцінність, про те, що ми — сліпі, позбавлені якогось особливого органу... найціннішого... і що вона може повернути його. Чи це правда, учителю?

— Правда в тому, Космоандре, — спокійно відповів сивий патріарх, хоч голос його и видавав хвилювання, — що ця птаха з іншого гнізда. У неї інші відчуття, інші прагнення. Все те, про що вона тобі говорила, для неї — істина. Наміри в неї добрі, але вона не збагнула нашої мети. На цьому покінчимо, Космоандре. Ти вільний. Іди до Квіточки й друзів. А ви, мадам, ви більше не зустрінетеся з моїми вихованцями. Завтра покинете острів. Пробачте за різкий тон, але, як каже прадавня мудрість, у кожному гнізді свої порядки. Збережіть вдячність за рятунок і не жадайте більшого. Ваш гіпертрофований альтруїзм може накоїти лиха. Сплетіння карми сягають таких глибин, що навіть архати остерігаються торкатися їх.

— Але ж ви... торкнулися тих сплетінь? — Жанна відчайдушно шукала пояснення для себе і для нього, чому вона зважилася на такий крок. — Ви докорінно змінили течію карми цих дітей.

— Звідки ви це знаєте? — урочисто мовив учитель. — З мого, боку не було жодного натиску. На кожному кроці діяла добра воля. І це був знак того, що сама природа ставить мій експеримент. А ви — грубо вдираєтеся в течію подій. Вам є над чим подумати, мадам Мішо.

— Я дала вам слово не оприлюднювати інформацію про ваш експеримент, — затялася вона. Оглянувшись, побачила, що Космоандра уже нема, і одразу посмутніла.

— Невже ви страхаєтеся, учителю, що мої щирі слова можуть зупинити політ вашого Зорептаха? Невже такі випадковості небезпечні для запланованого експерименту? Для метаморфозу? Тоді треба боятися безлічі несподіванок. Хіба ви передбачите їх? І потім... Природі супротивні всілякі оранжереї. Зоряні птахи мають бути готові до найшаленіших ураганів та смерчів. А ви затуляєте вихованця від маленького вітру правди.

— Все має бути своєчасно, — сказав учитель. — Звідки ви знаєте про мої наміри? Ви просто зловжили моїм довір'ям. Лоно матері — теж оранжерея, парник, але найбільший геній чи святий має перебути в ній до урочої пори, коли вже можна вийти у світ небезпеки і пригоди.

— І все-таки я не згодна з вами. Мені жаль, що ви не прийняли пропозиції — повернути дітям зір...

— Мадам, ви просто закохалися в Космоандра...

— Як ви можете? — Жанна спалахнула, змішалася. — Як вам могло таке прийти в голову?

— Це правда, мадам. Ваше обличчя — відкрита книга. І це — природно. Навіщо губитися від правди? Адже ви самі жадали відкрити юнакові правду? Кохання — прекрасне почуття, проте воно має з'єднувати істот для спільного шляху. У вас і Космоандра не лише різні шляхи, а й різні світи. Зрозумійте це, мадам, і зробіть тверезі висновки. А тепер — ходімо до вілли. Забудемо про цю дискусію. Мені й так доведеться вирівнювати те, що ви необачно зігнули.

За два тижні Жанна Мішо дісталася Пондишері, де її радісними сльозами зустріли співробітники генургійної клініки: всі вважали, що вона загинула при катастрофі "Клеопатри", і несподіваний рятунок шанованої всіма господині лікарського комплексу був щасливим сюрпризом для друзів і знайомих. Вона дотримала слова і не розповідала подробиць про своє перебування на острові для сліпих дітей, а на розпитування відповідала скупو й однозначно: хвилі викинули її на пустельний острівець, потім — несподіване судно, рятунок. Поступово пристрасті затихли, цікавість проходила. Все ввійшло в узвичаєне річище повсякденних експериментів, операцій, наукових пошуків.

Та ночами недавнє минуле воскресало, бентежило уяву, збурювало почуття. В напівдрімоті Жанна знову розмовляла з Космоандром, тривожно заглядала в його всеохопні очі, де завмер, закрижанів Всесвіт, і кликала його у світ напруги й вічного пошуку, де він відчує біль і радість ока, де для нього відкриється безодня світозарності, променистості, веселковості. А юнак задумливо прислухався до її слів і все не міг зрозуміти, чого вона хоче, чому не бажає разом з ним готуватися до польоту у зоресвіт...

А потім з'являвся учитель, і голос його був, як грім гірського обвалу. Він картав її за убогість уяви, котра воліє все втиснути в тисячолітні форми, страхаючись розірвати павутину узвичаєності.

Жанна прокидалася в тривозі, в неспокої, металася в ліжку, відчуваючи, що пережита нею пригода ніколи не залишиться для неї лише епізодом, що учитель і його

учні ввійшли в її душу, в психіку, у найпотаємніші глибини ества міцно, навіки, і треба щось робити. І вже знала, що не може не діяти. Ще там, від'їжджаючи з острова, Жанна вже підсвідомо готувалася до рішучої акції. Учителю ніби знав про це, тому що до причалу ніхто, окрім нього, не з'явився, і жінка даремно оглядала пустельний берег в пошуках знайомої постаті. Вона стримано подякувала сивому патріархові за рятунок і гостинність, а він мовчки кивнув і торкнувся її чола благословляючим жестом. А коли судно відчалило, крикнув одне лише слово:

— Забудьте!

Вона не відповіла. Крізь плівку мимовільних сліз вбирала обриси казкової вілли, дерев, барвистих скель. Знала, що тут, на пустельному острові, в ній відбулося якесь духовне зачаття, і вона вагітна новою істотою, котру треба виплекати, виносити і народити. Вилучити її з себе уже неможливо.

На шляху в Папаете вона, ніби мимохіть, цікавилася будовою корабля, капітанською рубкою, навігаційними приладами. Удавано наївно розпитувала капітана, як визначаються географічні координати, і молодий чоловік, зачарований небуденною красою жінки, охоче продемонстрував їй своє вміння, простодушно назвавши цифри довготи і широти. Ту інформацію вона запам'ятала міцно й назавжди. І тепер у її свідомості зрів, насичувався подробицями авантюрний план. Жанна знала, що її задум є своєрідним піратством, але нічого не могла з собою подіяти.

Вона зафрахтувала першокласну яхту з надійною командою і, не вдаючись в подробиці, повідомила співробітникам клініки, що буде відсутньою два-три місяці. Капітанові назвала координати, надавши йому право обирати найнадійніший і найбезпечніший шлях. Відпливали з невеликої гавані поблизу Пондишері вночі, під сяйвом урочистої ілюмінації зоряного дивоккола. Дихав легкий передсвітанковий легіт, і вітрила яхти тріпотіли окрилено, щасливо, ніби поривалися в таємничі простори океану. Жанна стояла на носі корабля, задумливо поринувши поглядом у небесну глибину, перебираючи в пам'яті все те, що вона мала здійснити. Була спокійна, жалю й каяття, не відчувала. Знала, що дорога, котру обрала тепер, єдина. Іншої не існувало.

Можливість невдачі? Небезпека далекого плавання? Такі страхи не бентежили серця. Вона відчувала лише одне веління: врятувати птаха, котрий борсається в полоні, не розуміючи своєї приреченості. Підготовка проведена ідеально — у неї першокласне судно, два безшумні електрогелікоптери, рятувні шлюпки, надійна команда. Все інше залежатиме від погоди, долі, від тієї сили, котру на Сході називають кармою, і ще від її власного уміння розбудити душу, замувану в темницю інтелектуально-чуттєвого стереотипу. А ще — від її любові. Чи достатньо полум'я її пекучого почуття, щоб розтопити кригу нерозуміння?

За сорок днів шхуна "Апсара", подолавши тисячі кілометрів морського шляху, витримавши два шторми, наблизилася до потрібного квадрата в Тихому Океані. Був штиль, води спокійно й урочисто переливалися в мінливих барвах світанку. Острів вирізнявся на обрії зубцями рожевих скель та грядою високих пальм. Над ним поволі пливли кораблики хмар.

Жанна, дивлячись на острів, відчувала хвилювання й невимовну тривогу, вела сама в собі напружений діалог. Чи правомірний її вчинок, чи виправданий він нетлінними вартостями життя? Хто може з певністю підтримати її або переконливо заперечити задум, котрий виклекочує в глибині серця, ніби невідоме вариво в тиглі середньовічного алхіміка? Що народиться в того кипіння — чисте золото радості чи несподіваний вибух таємничих елементів, який рознесе в шмаття й того, хто покликав їх до життя?

Та, поза всіма сумнівами, понад душевним сум'яттям і хитанням, жінка розуміла, що вороття назад немає, що її веде сила, могутніша від розумових, інтелектуальних рішень, і що та сила, можливо, є волею цілості, про яку нагадував учитель з Гнізда Радості, твердячи про одність буття чоловіка й жінки. Можливо, тепер діє не вона, не її волонтарне рішення, а стихія єдності вищого рівня, єдності, що зачалася при зустрічі Жанни з Космоандром.

Вона перемовилася з капітаном — літнім сивим індусом, небагатослівним і незворушним, домовилася про план дій. Він не розпитував подробиць у вродливої господині, а лише порадив завершити справи. Пов'язані з цим островом, за тиждень, бо незабаром штиль зміниться періодом бур і негоди. Було спущено шлюпку, в неї, окрім Жанни, сіло два моряки — молоді, сильні бенгальці, котрі завеслували до берега. За годину вони наблизилися до мети мандрівки. Жінка зійшла на берег, звелівши морякам дрейфувати в шлюпці за смугою рифів.

Острів був пустельний, тихий. Поміж грядою скель — ні душі. Жінка нервово ходила понад берегом, де ще недавно казковий юнак рятував її від неминучої смерті, і напружено роздумувала про те, як має діяти, коли несподівано зустріне учителя. Що йому говорити, як виправдати свої наміри? Переконувати, звертатися до серця, до найсвятіших струн душі? Він поцікавиться, чому вона не ввійшла в контакт з ним, а обрала стежку авантюри?

А, даремні всі ці копання в душі. Недостойна гра. Хіба суть в тім, щоб виправдати себе перед власним сумлінням або перед умовною мораллю світу? Головне знати, що ти діяв монолітно щодо волі власного духу, понад всяким вибором, котрий завжди знаходить найхімерніші пояснення своєї "правоти". Вибір — це ще непевність, це ще оцінка. Свобода — нерушима дія, для якої будь-який вибір виключається. Цілковита судженість. Парадоксально? Може. Але в цій парадоксальності — велика правда.

Жанна інтуїтивно відчувала, що він має з'явитися тут, де вони вперше торкнулися серцями. Якщо карма звела їх на спільній стежині і вони належать одній долі, то задумане здійсниться понад всякими перешкодами і опором людей чи стихій.

Вона відчувала, як холодні дрижаки потрясають тіло, хоч довкола було парке повітря тропіків. Загорнувшись у плащ, сіла в заглибину скель, слухала пронизливі крики чайок, котрі змагалися за кращу здобич край берега. Думала про ймовірність того, що має статися. Яка закономірність такої ймовірності, ким вона може бути визначена? Чи ймовірна поява самого життя у всеосяжному царстві космічного холоду та мільйонноградусного буяння вогняних океанів зірок? Який відсоток можливості

реалізується в таємничому процесі зародження вітальності, і хто гарантує стабільність існування екзотичної форми буття матерії? А може, природа полюбляє саме неймовірні рішення, казкові результати тих чи інших процесів? Може, природі "нецікаво" добувати тривіальні плоди з своєї динаміки і вона радіє несподіваним знахідкам? Чи не є такою радістю саме життя? І оскільки життя є екзотичним утвором творящого випадку, то воно в своєму плині освячує теж несподівані явища та події, котрі діаметрально протилежні законам математичної ймовірності.

Згадала дивний історичний факт саме такої унікальної неймовірності. На острові, де височів грандіозний вулкан Кракатау, було місто, де жили тисячі людей. Була там і в'язниця. Туди рідко садили людей. Одного разу до позитивного ув'язнення засудили молодого хлопця, котрий випадково став убивцею. Минали роки, і ось раптово загримотів вулкан, вибухнув. Острів розлетівся на друзки, сотні тисяч людей загинуло. Практично загинули всі — йоги, володарі, ремісники, жерці, судді. Врятувався лише засуджений юнак, камера якого уціліла на скелі — одна камера з усієї в'язниці, яка теж пішла під воду.

Жанна нервово засміялася, уявляючи цю подію. Справді, чим можна пояснити такий "жарт" вищої сили, чи природи, чи якоїсь шаленої, надлюдської ймовірності? У які математичні моделі вміститься "можливість" такої події? Може, сама стихія життя підказує нам, щоб шукачі діяли й творили парадоксально, божевільно, всупереч узвичаєності традицій, бо саме там відкривається щось несподіване, те, що дарує нові сили й можливості.

Минав день. Берег був пустельний. Жанна знемагала від дум. Перед заходом сонця дала знак морякам наблизитись до берега. Повернулася до шхуни мовчазна й відлюдна. Вночі майже не спала.

На світанку, ще до сходу сонця, знову була в схованці біля скель. Готувалася до безнадійного чатування. Та не минуло й години, як перед нею раптово виникла його постать.

Вона затремтіла, відчувши дивну слабкість у всьому тілі. Знала, що Космоандр з'явився не випадково, що він якось побачив її.

— Дивна, — озвався він, обнімаючи її невидючим поглядом, сповненим аквамариновим полум'ям, — ти прилетіла до мене?

— Так, мій друже, — прошепотіла вона, — я не могла жити без тебе.

— Я теж думав про тебе. Думав і ждав. Ти увійшла в моє серце, в моє сонце.

— Ти відчув, що я тут?

— Відчув, — просто сказав юнак. — Але першою відчула тебе Квіточка, моя подруга.

— Як? — жажнулася Жанна. — Вона знає, що я хочу забрати тебе?

— Знає, — спокійно-зосереджено підтвердив Космоандр, ступаючи їй назустріч. — І гуру теж знає.

— Чому ж він дозволив тобі прийти сюди? — помертвілими вустами запитала Жанна.

— Він сказав, що ти мовила правду.

— Учитель так сказав?

— Так. Він повідомив нас, що настає пора ураганів. Що птахи мають випробувати свої крила. І Зорептах, тобто я, має вистояти супроти бурі перший.

— Що означає — вистояти супроти бурі?

— Хто скаже? — задумливо мовив юнак. — Це результат зустрічі птаха й негоди.

— Невже моя поява і є така негода?

— Він казав, що негода — радість для сміливого птаха. Чому тебе це бентежить? Я завжди любив грім грози над океаном. Ти збудила в мені громовицю — тривожну й радісну!

— Ти підеш зі мною? Довіришся мені?

— Переконай мене, Дивна. Підхопи мене на вихор нового пошуку, щоб крила мої відчували рідну стихію.

— Як переконати тебе, Космоандре?

— Знайди в собі таку силу, як її раніше знаходив у собі учитель.

— Я вже казала тобі про мимовільний обман, до якого вдався гуру, щоб дати вам інше щастя, поза щастям бачення, котре недоступне сліпим.

— Дивна, учитель відкрив нам суть того, що ти повідомила. Ти казала правду і разом з тим неправду.

— Як це можливо?

— Дуже просто. У птахів життєвого потоку є безліч чуттів. Одні чуття є в одних, інші — в інших. Хіба щастя в тому, щоб захопити всі можливі чуття собі? Головне — виявити в повноті те, що в тебе є, що в тебе розкривається. Ти казала про неповноцінність. Це химерне поняття — визнання власної слабості. Неповноцінний той, хто мириться з умовним ступенем буття. Той, хто спить. А хто пробудився, тому відкрито шляхи до повноти досягнення радості. Учитель казав, що більшість людей, маючи око, маючи те, що ти називаєш баченням, насправді сліпі, вони дивляться не видячи. А можна бачити, навіть втративши орган, котрий передавав цю можливість. Чи правильно пояснив нам учитель? Відповідай широко і правдиво, Дивна?

Вона з мукою дивилася на його променисте обличчя, збентежена такою граничною відвертістю. Готувалася до авантюрного вчинку, а тепер стала перед фактом чесної духовної гри. Учитель пропонує їй протиставити його шляху, його намірам — свої можливості, власну певність і силу, віру в правду переконань. Як їй знайти необхідні слова? Та хіба в самих словах суть того, що просить Космоандр? Хіба логіка тут допоможе, де діють сили таємничих чуттів?

Юнак чекав, прислухаючись до її схвильованого подиху, і тихий вітерець грався з його синьо-чорним волоссям. Вона стрімко наблизилася до нього, охопила гарячими долонями руку Космоандра.

— Що я можу сказати тобі в словах, мій друже? Ти володієш іншим розумінням достовірності, котре поза мовою. Я знову повторю лиш одне: птах радості не втратить свого щастя, коли йому відкриється ще один шлях пізнання. І цей шлях — бачення

світла й кольорів — такий принадний, широкий і неосяжний, що ради нього можна звідати найжорстокіші бурі. Дарма шукати визначень для переконливості, ти збагнеш це лише тоді, коли відкриється око! Чуєш? Моя любов хай переконає тебе, що я кажу правду. Учитель твій щирий, але моя щирість не менша. Може, ми разом з ним творимо для тебе спільний шлях. І від обопільних зусиль він стане ще прекрасніший.

— Любов, — повторив Космоандр, ніби пробуваючи слово на слух. — Любов... Ти любиш мене?

— Більше від життя, — щиро шепнула Жанна. — Поза тобою світ мені здається порожнім і марним.

— Це теж слово — любов?

— Це ураган. Це — вихор чуття. Мука й радість!

— Мука? — здивувався Космоандр. — Тяжке слово. Тривожне. Радість — крилата, громова, а мука — щось потаємне, нестійке, ненадійне. Невже я викликав до дії таке відчуття?

— Ти не збагнеш, доки не відчуєш. Любов — це бажання такої цілості, коли зникає світ і є лише він і вона! І в одній миті — безмежжя радості. Не муч мене, не вимагай передати в марних словах те, що приховане в інших виявах.

Вона не стримала себе і припала до його грудей, ніби прорвавши якесь коло остороги. Космоандр похитнувся від її несподіваного пориву, але жадібно обняв жіночий стан сильними руками. Кожна клітина його вибухла полум'яними протуберанцями, охопила все тіло багаттям. Почуття нап'ялися, мов тятива бойового лука. Він радісно закричав у захваті, не в силі вмістити таємничий сплеск емоцій, і той крик прокотився над пустельними пісками, мов поклик птаха, визволеного з клітки.

— Дивна, — задихаючись, мовив юнак, і голос його вібрував, ніби звуки співучої сопілки. — Дивна, я йду до спільного польоту з тобою. Я відчув поклик, що переважає все інше, відчуте до сього дня. Роби зі мною те, що хочеш, відкрий мені стежку до нового чуття.

У грудях Жанни прокотився холодок гордоців за свою перемогу. І почувся застережливий шепіт тривоги. Не поспішати! Не злякати ніжного птаха кохання! Вона підвела обличчя від його грудей, глянула знизу вгору в тривожні, розгублені очі юнака.

— Ти остаточно зважився?

— Так!

— Твоє рішення завдасть болю друзям, Квіточці, учителю...

— Вони не дали мені звідати такого шаленства бурі, як ти. В тобі — вражаюча сила, Дивна. Одним доторком ти пробудила мене до небувалої радості. Я хочу знати той світ і принести друзям тайну нової стежки.

— Як дати їм знати, що ти відбуваєш зі мною?

— Вони вже знають. Ти навіть не уявляєш їхньої чутливості. Всі наші птахи в тривозі. Але я маю звідати тайну ще одного народження. Я готовий, Дивна.

І тоді Жанна, вже не вагаючись, дістала з кишені мікрорацію, передавши умовний сигнал на шхуну.

Минуло два місяці.

Позаду лишилися вихори шалених днів і ночей. Повернувшись до Пондишері, Жанна одразу приступила до підготовки генургійної операції. Всебічні обстеження показали, що Космоандр наділений ідеальним здоров'ям, а структура зорового органа позбавлена будь-яких патологічних деформацій. Секрет сліпоти, очевидно, приховано в сплетінні нейроконтактів: десть там залишилися незамкненими комунікації нервової тканини. Їх мала регенерувати, відтворити генургійна активізація першозиготи. Багато фахівців не визнавали парадоксальної теорії мадам Мішо, вважаючи, що зигота повністю зникає, давши першоімпульс формуванню ембріона. Проте тонкі дослідження динаміки геноглибин підтвердили, що першозигота залишається незмінною впродовж всього життя людини, ніби консервуючи в недоторканості ідеальний першообраз генетичного коду індивіда. Центр локалізації зиготи мадам Мішо тримала в секреті, вважаючи, що злочинні маніпуляції з первісним кодом можуть завдати великого лиха людям.

Пробудження в першозиготі регенеруючого імпульсу для відродження того чи іншого органу, ущербного від народження, давало разючі результати. Клініка мадам Мішо не могла відбитися від напливу бажаних "омолодитися, регенеруватися, зцілитися, трансформуватися". Проте Жанна бралася лише за виняткові завдання, де людині було нічого втрачати. З одного боку — клініка отримувала переконливі результати, а з іншого — радість людей, повернутих з безодні відчаю та приреченості до світу нормального, повноцінного життя.

Підготовка до операції Космоандра тривала три тижні. Цей час він перебував за межами Пондишері, на віллі мадам Мішо. Був тихий, зосереджений, чутливий. Жанна лише вечорами зустрічалася з ним, розпитувала про його душевний стан. Він прислухався до нечутних звуків, що линули звідусіль, і напружено відповідав:

— Чую крики... І стогін... Тут тяжко й тривожно. Нема жодної миті спокою. Ти казала про багато гнізд радості. Невже така радість у тутешніх птахів?

— Землі ще далеко до повної радості, — обережно відповідала Жанна. — Тут урагани й боротьба. Може, саме такі люди, як ти і я, покликані наблизити час радості для всіх? Не окремі оази, як ваш острів, а вся планета. Тоді затихнуть крики, котрі ти чуєш, мій друже.

Він знову лишався на самоті, думав. І чекав.

Нарешті його забрали до клініки, поклали в ізольовану палату. Перед тим, як він мав заснути, Жанна та її два помічники проробили комплекс генургійних маніпуляцій: вузьким променем z-лазера, квантового генератора біоенергії, було опромінено центр локалізації першозиготи в районі копчика, а разом з тим введено в кілька сотень соматичних клітин активних точок організму віруси з геноблоками, відповідальними за зорову структуру. Операція тривала три години. Космоандр заснув. І втомлена, сповнена тривоги та надії, Жанна звеліла залишити його в спокої, зашторивши вікна. Сама залишилася в клініці, але не задрімала й на хвилинку, очікуючи ранку.

Ще до сходу сонця вона тихо ввійшла до палати, підняла штори. Широко розчинила

вікно. Дихнуло морем, запахом троянд. Бляклі зорі звільна колихалися у тихих водах Бенгальської затоки.

На ліжку поворушився Космоандр, легко звівся на ноги. Відчувши її присутність, ступив кілька кроків назустріч. Стояв поруч, прислухаючись до її подиху, високий, стрункий, ніби еллінський Аполлон. Жанна тривожно очікувала: що він відчує після генургійної операції?

— Дивна, ти все зробила, що хотіла?

— Так, мій друже.

— Моє тіло горить.

— Тобі погано? — турботливо запитала вона.

— Просто я не відчував такого стану, — ніби до чогось прислухаючись, сказав Космоандр. — Я був на острові, розмовляв з учителем, з птахами радості. Буря терзала наш притулок. Вихор підхопив мене і поніс. Було боляче й холодно. А потім — гаряча хвиля прокотилася від ніг до серця і хлюпнула сюди. — Юнак показав на заглибини очей. — Потім все затихло. І почалося знову. І так тривало довго. Я заспокоївся, але тіло моє мовби проходить крізь сонячне полум'я. Ніби я і сонце — окремо.

— Підійди сюди, Космоандре, — хвилюючись, озвалася Жанна. — Дай мені руку. Повернись обличчям до моря. Ти відчуваєш море?

— Воно кличе мене. Воно шепче мені про друзів, яких я залишив. О-о-о! Що це зі мною?

— Що ти відчуваєш?

— Тут... ось тут... де має відкритися... як ти казала? де має бути око... О-о-о! Море бризкає розпеченими краплями, і ті краплі всі летять сюди. Чому? О-о-о! Чому море гнівається? А там, там, понад ним... вогненна смуга... вона стискує моє чоло. Дивна! Це те, що ти називала баченням?

— Зажди, Космоандре! Зажди, коханий. — обнявши його, ледь не плакала жінка. — Ти почав бачити. Око твоє пробудилося. Але це незвично. Все нове — незвичне! Коли народжується дитя, боляче матері й новій істоті!

— Ти говориш незбагненне, Дивна! Це лише слова. А реальність рушиться. Зоряна домівка дрижить, руйнується. Якесь буря розхитує світ!

— Тобі так здається, друже! Ти не хвилюйся! Тобі треба осмислити нові враження. Ти тепер, як дитя. Заспокойся. Те, що ти називаєш краплями, то відображення зірок у воді. Ти їх відчував якось інакше, а тепер — кожна з них окремо.

— Окремо, — вражено прошепотів Космоандр. — Окремо! Ось воно! Тепер я зрозумів. Око розділяє... розрізує...

— Не поспішай заперечувати, — прошепотіла Жанна, — не опирайся новому. Прийми його в себе, як таємницю, як те... що тобі дарується для радості.

Космоандр замовк, тримаючись руками за підвіконня. Груді його високо здіймалися, все тіло вібрувало. У сутінках світанку Жанна бачила широко розплющені очі і прорізане зморшками чоло. Раніше в нього не було жодної борозни на лобі, а тепер несподіваний біль пройшовся по ньому плугом страждання.

Свідомість Жанни знемагала під гнітом сумнівів: можливо, не треба було так блискавично вводити його у світ ока? Підготувати психологічно, чуттєво. Прокласти місточки асоціацій. Адже він вихованець цілком іншого космосу, ніби пришелець тут, у сфері кольорів, проміння, яскравостей. Все це травмує його, бентежить, лякає.

Обрій над морем наливався ніжним багрянцем, потім заплomenів жовтогарячими барвами, стріли ще не видимого сонця пронизали хмарки в небі, і вони затріпотіли райдужними вогнями у передчутті появи господаря життя. Космоандр здригався від кожного спалаху в просторі, здавалося, що кожен яскравий об'єкт пропікає його наскрізь, завдає невимовного болю. Він одвертав обличчя убік, заплющував очі, а потім знову відкривав повіки, мужньо приймаючи на оголені нерви чутливості потік пекучої реальності.

Зненацька юнак закричав. Тужливо, відчайдушно, як смертельно поранений воїн. З-за обрію з'явилося сонце, і його ще зм'якшений промінь торкнувся Космоандрових очей. Він закрив обличчя долонями і застогнав:

— Дивна! Де ти?

Вона охопила юнакове обличчя долонями, притисла до грудей. Безтямно шепотіла:

— Терпи, коханий. Будь мужнім. Ще трохи. Ще мить...

Він вирвався з її обіймів, знову підвів лице назустріч болю і ударам променів. Світило повністю викотилося над морем і прослало на водах палаючу дорогу. Сльози котилися по щоках Космоандра, світ дробився на частки у тих краплях страждання.

— Тепер я збагнув, Дивна. Я збагнув, чому ви не цільні. Той, хто творив вас, залишив у вашій цільності рану. Око — це рана. Все розсипається... все дробиться на краплі... Моя радість губиться навіки. Невже оце, що я бачу... неville таке сонце?..

— Сонце, коханий! Світло, що дає життя.

— Я відчував його в цілості з усім: із собою, з птахами, з друзями... Я плив на човнику радості, а сонце було крилом... моїм крилом. Воно билося в моїх грудях, воно давало мені силу, легкість. Воно було в серці, в руках, у слові, у веселощах... А тепер... воно далеке і чуже... Воно котиться вдалину, і я вже не можу торкатися його, як раніше... О-о-о! Дивна! Тяжкий твій подарунок! Болить мені, болить!

Він упав на підлогу, заметався по ній, ніби розчавлене звірятко, ховаючи обличчя від світла, що набирало сили. Судорожно вчепився нігтями в повіки, наче жадав позбавитися того, що завдавало жорстокого болю. По щоках потекла кров. Жанна скрикнула і стала перед ним на коліна, намагаючись відвести його руки від обличчя.

— Не смій! — кричала вона. — Ти покалічиш себе! Ще кілька годин, днів... І все ввійде в норму! Ти заспокоїшся. Чуєш? Не смій!

Вона зірвалася на ноги, зашторила вікна. Пітьма знову запанувала в палаті, і Космоандр затих. Важко дихаючи, він знайшов руку жінки, слабо потис її.

— Не гнівайся, Дивна. Ти чекала іншого. Ми обоє... я і ти — помилилися. Я поспішив. І поспішила ти. Але сталося. І треба летіти далі. З пораненим серцем... Я прийму твій дарунок, Дивна, прийму повністю! Увесь твій болісний світ. Хай він пече мене, хай спопеляє. Учитель попереджував, що мене очікують бурі. Ось вони... Це лише

перша. Тільки ти не залиш мене, подруго. Не залиш в самотині, на чужині...

— Я буду з тобою, — плакала жінка, пестячи його обличчя і цілуючи чоло, — я завжди буду біля тебе.

За кілька тижнів юнак призвичаївся до нового відчуття, зумів узгодити його з своїми колишніми асоціаціями, з попереднім світосприйманням. Проте колишня радість і легкість затаїлася десь у глибинах ества, а весь він став, мов оголений нерв, відкритий назустріч неблаганним атакам безжальних променів. Жанна одвезла його на віллу і помістила в затишних апартаментах, де світло вдень і вночі було зм'якшене.

Космоандр зажадав широкого знайомства з тим світом, куди він потрапив. Жанна зауважила, що для цього треба навчитися читати, розуміти термінологію тутешніх мов, ввійти в принципово інший плин косморозуміння. Це теж нові вихори й урагани, болісні для психіки. Чи витримає він їх?

— Кожну стежку треба вичерпати до кінця, — сказав юнак. — Ти повела мене, показуй свою казку далі. Я хочу бачити все тяжке, але й прекрасне. Має ж бути в твоєму світі щось прекрасне, бо інакше — як би ти тут жила?

Космоандр виявив унікальну здібність до засвоєння не знайомої раніше інформації. За півроку він уже блискавично поглинав філософські книги та наукові трактати, за рік прекрасно розбирався в течії планетної історії, міркував про її перспективи. Проте не бажав кудись мандрувати, зустрічатися з людьми. Запевняв, що йому досить знайомства з телевізійними передачами. Переглянувши з десятків художніх та документальних фільмів, він сказав, що тепер розуміє учителя і його наміри, котрі лягли в основу формування Гнізда Радості. І ще додав, що учитель глибоко помилявся, мріючи про успіх експерименту. Помілялися і мудреці та йоги минулого, жадаючи одноосібно або невеликими групами прорватися до сфери свободи. Людство неподільне, воно переплетене єдиним вузлом генетичної спільності, причинності, покликанням. Вихід має бути знайдений для всіх, а не для окремих шукачів.

Юнак прийшов до висновку, що око — могутній орган, але в суті свій хворобливий. Вивчивши прадавню символіку, він асоціював око з образом Люцифера-Світоносця, котрий повстав супроти Єдності, обмеживши свої володіння можливостями видимого космосу, залишаючи таким чином незліченні багатства всесвіту поза сприйняттям, а отже — поза усвідомленням. Звідси його біль, озлобленість, відчуженість, страждання неповноти. Тому й люди, жителі люциферіанського світу, страхаються п'їтьми, населяють її потворами своєї нерозумності або віддають у володіння небуттю...

Космоандр спочатку палко прийняв дарунок любові, кілька тижнів жагуче купався в озері ніжності та пристрасті, та незабаром охолов до тілесних проявів почуття і рішуче обірвав інтимні стосунки з Жанною. Вона не наполягала, розуміючи тонкі нюанси душевних метаморфоз юнака, оберігаючи його суверенність і незалежність у пошуку чуттєвої тотожності.

Незабаром настала кульмінація. Космоандр повідомив Жанні, що хоче сказати їй щось важливе, те, що матиме вирішальне значення для їхнього дальшого шляху. Вона прийшла до його кімнати тривожна й насторожена. Він сидів на килимку у позі лотоса,

заглибившись у себе. Як завжди, лише напоясник прикривав його стегна, а оголене тіло мерехтіло бронзовими відблисками у сутінках вітальні. Юнак підхопився назустріч їй легко, ніби птах. Був, як колись на острові, натхненний і веселий. Схилившись, поцілував їй руки.

— Дивна, до мене повернулася радість.

— Я щаслива. Я передчувала, що настане мить і ти...

— Зажди, подруго. Може, це не те, що ти очікуєш. Дай мені сказати все. Ти народила мене заново. Ти вбила мене... і народила... воскресила... Ти подарувала мені планету муки, відкрила страшну правду самообмеженого світла. Любов'ю своєю ти захистила мене від безжальності променя. І нарешті я знову відновив силу крил, я можу літати поміж грозовими хмарами твоєї тяжкої сфери. Тепер пора повторити тяжкий експеримент. Мене чекають друзі в Гнізді Радості. Їм теж належить пройти ворота муки.

— Ти хочеш повернутися до учителя? — холонучи від його рішення, озвалася Жанна. — Ти покидаєш мене?

— О ні, — ласкаво відповів юнак. — Я хочу, щоб ти була вічно зі мною. Попливемо до Гнізда Радості, учитель буде щасливий зустріти нас.

— А далі... далі що?

— Ти повернеш всім птахам бачення. Всім, хто захоче. І ми будемо шукати шляхи для польоту в Зоряну Домівку, вже здолавши тяжіння й муку земної сфери. Не вирощені в теплиці наївні пташата, а загартовані болями орли буряної стихії. Я переконаю вчителя у доцільності такого шляху.

— А я, Космоандре? Що буде зі мною?

— Ти? Хіба ти не бажаєш розділити зі мною всі радощі й болі пошуку? Дивна, ти ж запевняла, що любиш, що ми з тобою — одне ціле.

Вона губилася в пошуках відповіді. Розуміла, що юнак подолав і жорстоку неблаганність болю, і ніжні тенета егоїстичного кохання, прагнучи далі — у невимірність нових почуттів, жадобу осягнення яких лише розворушило розкриття ока. Хіба могла вона навіть подумати про таке? Гадала, що, отямившись від потрясіння, Космоандр стане її вічним супутником, другом, коханцем, зберігаючи вдячність за відкриття цілого всесвіту. Сталося інакше, кільце замкнулося. І бумеранг, кинутий нею у простір карми, повернувся назад, безжалісно рвучи ниті, які вона так відчайдушно сплітала.

— Космоандре... Я не готова до такої стежки. Я мріяла, що ти будеш зі мною, допоможеш відкривати таємниці життя, полегшувати людям тягарі буття. Ти ж на собі відчув, які можливості отримала наука. Генургія лише розпочинає свої дитячі кроки — і вже такі обрії. А що далі?

— Дивна, про що ти говориш? Хіба я дарма знайомився з вашою кривавою історією? Може, ти, може, всі жителі вашої сфери звикають до того, що діється в світі і вважають це "нормою". Але я... не можу... Жодного дня не можна втрачати, а шукати, шукати, шукати виходу з інферно муки і ненависті. Будь-які казкові можливості марні тут, де

окремі щасливчики осягають вершини знання й насолоди, а мільйони знедолених перетворюються в безпомічний реактив так званої еволюції. Ждати стихійних змін? Скільки? Мільярди літ? Чи мільйони? Навіщо ж нам розум і мудрість? Хіба не краще невтомно прагнути нових обріїв?

— Це не для мене, — втомлено озвалася Жанна. — Є певна межа сил і можливостей.

— Межа — у безмірності? — здивувався юнак. — Я відчуваю, що ступив лише крок за стіну таємниці. Ще нічого не знайдено, ваш мудрець Ауробіндо, книги якого я прочитав, прекрасно сказав, що перемога має відбутися тут, на цій багатостраждальній і такій маленькій Землі, але вона прогримить для всієї зоряної, а може, й надзорної домівки.

— Ти справді ще дитя. Емоційно, розумово, фізично. Ти можеш здійснити прорив, про який мрієш, мій друже. А я — вже вичерпала силу творчого пошуку. Все, що сталося між нами, спочатку окрило мене, а потім... спустошило... Я допоможу тобі. І радітиму твоїм успіхам, а сама залишуся на своїй стежині. Моя праця ще потрібна людям. Простим людям, котрі навіть не догадуються про існування безодні можливостей. Одного тільки попрошу в тебе, коханий...

— Що, Дивна? Чого ти бажаєш?

— Коли настане час твого торжества, коли крила твої стануть всесильні... не забудь про мене у зоряному вирії, не забудь про Землю... і спробуй хоч на мить знову сісти на неї...

— Не забуду, кохана...

...Старший Чандра замовк, і довго зосереджено дивився в полум'я каміна, ніби забувши про доньку, про те, що розповідав. Русалія обережно торкнулася його руки:

— Татку, а далі? Що трапилося далі?

Він задумливо глянув на дівчину, ніби здивувався її запитанню.

— Далі? Власне, історія ця завершилася блискавично.

Мадам Мішо допомогла Космоандру повернутися до острова. Вона й сама супроводжувала юнака. Учитель чекав свого улюбленця. Більше того, він передбачав саме такий результат експерименту. І готувався до нього.

— І що ж? — схвильовано підганяла Русалія. — Що з ними сталося? Відомо це чи ні?

— Гніздо Радості вже не існує.

— Чому? — майже скрикнула вона. — Куди поділися вихованці? Чи їм теж повернули зір?

— Ні. Учитель прийшов до висновку, що ступінь "гнізда" вже вичерпана для вихованців. Але й повторювати експеримент з поверненням "ока" він не захотів. Почувся інший поклик, той, про який я згадував раніше.

— "Воїни Шіви"? — пошепки запитала донька.

— Вони. Гуру давно знав про існування таємничого братерства. Він ввійшов з ними в духовний контакт. І вони відкрили двері свого посвячення для зоряних птахів. Учитель вважав, що повернення дітей до "нормального" суспільства може бути

смертельним. У всякому разі — катастрофічним. Космоандр зумів здолати шок променистої сфери, але інші просто будуть розчавлені. Тепер всі вони, в тому числі й Космоандр, у гімалайському притулку.

— Але ти казав, що вони фітофоби, антагоністи флори. Як це може бути? Невже Космоандр з його чутливістю, з його розумінням сутності цілості прийняв такий вузький світогляд?

— Хто сказав, що той світогляд вузький? Це ще належить зрозуміти. Часто ми називаємо вузькістю лише парадоксальність, незвичність. Ось чому тобі варто зустрітись з ними.

— Благаю, таточку... До мого повернення...

— Все зроблю, моя Русалочко, — ласкаво пригорнув доччину голову до грудей старший Чандра. — Мадам Мішо має втаємничені контакти з Космоандром. Вона все ще любить його. Вона й допоможе мені отримати відповідь на твоє прохання. Спокійно вирушай в путь. І надійся...

ЧАСТИНА

ТРЕТЯ

Принеси те — не знаю що...

Даремно в небо ти глядиш,

Земні зв'язки даремно рвеш.

Все, що волієш, — те узриш,

І знайдеш те, що принесеш!

Генрі Уодсуорт Лонгфелло,

"Промінь Місяця"

Хтось сидить у театральній залі,

Хтось царює чи вмирає на сцені...

Ось актори п'єсу одіграли

І пустіє світова арена...

Ті, що вмерли, з сміхом воскресають,

Глядачі оцінюють їх драму,

Разом чаші повні підіймають,

Думою гуляють над віками...

Це і є велика гра природи -

В п'єсі чи трагічній чи веселій.

Кожен раз — єдина нагорода:

Інший лик, подoba і оселя...

Дгаммапада

Де нам любо — наше місце сили,

Не дивись — розкішно чи убого!

Дні дитячі паросток зростили

Для життя, для бою й перемоги.

Афоризми Сходу

...У той день, коли Іван Гук знайшов на старій козацькій могилі осиротіле лисеня, Віра Гармашівна тремтячим голосом призналася в своєму коханні. Голова дивився в її розпашіле, схвильоване личко, і пекуча жарина біля серця розжоврювалася все сильніше і сильніше. Що сказати їй, що відповісти на чисте, незатьмарене почуття? Прийняти її безцінний подарунок, не зважаючи на те, що стануть говорити односельчани, батьки, вчителі? Людський поговір — дурниці, але прірва часу, що розділила їх, чи не надто далеко розвела стежки? Сьогодні вона захопилася його думками, ідеями, енергією планів та замірів, а завтра? Він — уже сформований плід, що жадає лягти в ґрунт і зростити нову парость, а вона — ще лише женеться, мов пагін, угору, до подиху весняного вітру, до травневих дощів і громовиць.

— Дівчинко, — сумно сказав він, пестячи принишкле лисеня, — ти сама не відаєш, що твориш. Я щасливий тим, що твоє серце так високо оцінило мене. Повір, моя душа святкувала б, вводячи до світлиці таку дружину. Тільки чому ти не народилася на десяток років раніше?

— Іване Васильовичу, — ледве вимовила Віра, переплітаючи русу косу і потупивши очі в землю, — навіщо ви говорите про час? Що таке день, рік або навіть вічність? Хто скаже, де й коли мають зустрітися друзі на стежці життя? Моя присутність приємна вам?

— Як мовчання Землі.

— То мені найкраща відповідь. Не шукайте заперечень. Я прошу — дозвольте приходити до вас, допомагати. Я хочу слухати ваші думи про землю, про зорі, про світ зела і квітів, хліба й садів. Я буду вірним супутником. Ви ж самі сказали, що земля осиротіла, вона чекає нових дітей, котрі щиро люблять її. А коли ви відчуєте, що моя присутність... що я не буду обтяжлива для вас кожноденно, тоді згадайте, що проста й щира дівчина Віра насмілилася сказати вам про свою любов. Не забудьте моїх слів, рідний, втомлений чоловіче...

...Минуло літо, осінь. Віра поступила на заочне відділення Сільськогосподарської академії, залишившись працювати в колгоспі. При агротехнічній лабораторії Іван Гук організував курси, і дівчата й хлопці, котрі залишилися після закінчення десятилітки в селі, любили слухати цікаві лекції голови колгоспу, який не обмежував своїх бесід лише агрономічною тематикою, а намагався показати молодим співробітникам космічне значення ґрунту, гумусу, сільського господарства, малював билинний образ віковичного Микули Селяниновича, як вселенського генія, що має засіяти земним зелом далекі планети, мертві світи.

От і сьогодні, в буряний листопадний вечір, після суто спеціальних занять по визначенню кислотності ґрунтів, молоді слухачі повернули розмову у філософське річище, жадаючи знати думку голови про космічне майбуття Землі: чи пощастить оберекти екологічну цілість біосфери, чи зусилля по захисту природи будуть успішні? І якщо розум переможе, то куди попрямують наші онуки?

Іван звернув їхню увагу на марність формального підходу до проблем "захисту" та "збереження" екологічної рівноваги. Ще й досі побутує думка прагматична,

обивательська, примітивна: нам поки що вистачає "харчу", "палива", то треба подбати й про своїх нащадків, щоб і їм було що "їсти" і було чим "палити". Це не тільки принципово неправильна думка, а й шкідлива. Треба подивитися на динаміку всієї біосфери, як на існування власного тіла. Адже ми не відділяємо, скажімо, інтересів нейронів мозку від інтересів соматичних клітин шкіри, або печінки, або серцевої тканини? Для цілості кожна частка організму рівноцінна й важлива. Окрім того, ми забуваємо, що треба визначити наш статус у Всесвіті: хто ми, що, звідки й куди? Це не марне запитання, не схоластика. Це питання питань. Адже ми досі не відаємо, яке співвідношення живого пласта Геї-Землі і мертвого Космосу. Що означає поява живого поміж грандіозними мінеральними океанами безмірності? Чи життя "чуже" в цих океанах, чи воно викохується в лоні так званого мертвого середовища, як суджений плід буття взагалі? Чи життя самодостатнє на планеті, а чи потребує експансії у всесвіт, потребує зростання, як кожне дерево, а отже — вимагає розповсюдження увсбіч. І тоді ми — люди — визначаємося в цьому завданні, як основні учасники такої інтродукції, такого розселення. Лише знаючи все це і багато інших подробиць власного статусу, ми збагнемо сутність життя і своє людське покликання, а отже — таємницю своєї появи у нескінченному космосі...

Вислухали Івана Гука з неослабною цікавістю, тамуючи подих. В паузах чутно було, як за вікнами лабораторії шаленів осінній вітер, і така буряна погода якось особливо співзвучала неквапній розповіді про таємниці життя, надаючи кожному слову глибокого, нетлінного значення.

Ззаду піднялася худенька рука, почувся тоненький голосок Віриної подруги Каті. Поправивши на носі великі окуляри, вона пропищала:

— Ми з Вірусею недавно прочитали цікаві праці Ціолковського: "Причина космосу", "Наукова етика", "Доля Всесвіту"... Скрізь він висловлює думку про те, що життя кишить у Всесвіті. Він так і висловлюється: "кишить"... А багато сучасних учених... ось хоча б Шкловський (він недавно виступав у телепередачі)... такі учені твердять, що життя — виняткове, що це випадкове сплетіння, якийсь виграш у лотереї, що якби життя "кишіло", то ми б давно були свідками появи мислячих істот на Землі. Як ви, Іване Васильовичу, дивитеся на таку проблему? Як її розв'язати на цьому рівні наших знань?

Голова з любов'ю глянув на схвильоване личко Каті, на сяючі поруч з нею чорні жарини Віриних очей. Як вони блискавично ростуть, крилаті пташенята, як вони сміливо зводяться понад обмеженнями земного гнізда. Є, буде вдосталь послідовників Юркові не лише для космічного польоту, а й для космічного мислення. Може, тут, на Землі, в затишку простої лабораторії колгоспу, вирує пошук не менш важливий, ніж там, де ти тепер літаєш, братику.

— Справді, любі друзі, — озвався Іван, — багато найпротилежніших думок висловлюється на полі наукового пошуку. Тут нема чогось дивного: ми ж заглиблюємося, як у тій казці, у правічні ліси галактичних світів. Нас очікують такі таємничі хащі, що треба збирати всі ресурси мислення та інтуїції. Прямолінійні

рішення вже не допоможуть. Проте спроби "обезлюднити" космос, спроби, які набирають силу останнім часом, мені здаються своєрідним поверненням до прадавньої попівської казочки про виняткове творення Землі й людини. Той же релігійний жупел, але переказаний на науковий лад. Якщо життя виникло і вже мільярди літ існує, розвивається, еволюціонує, досягло мислячого рівня, то для цього в космосі є достатня причина, основа. Таке загальне міркування, на яке опирався Ціолковський. Проте правомірні й інші думки, і треба шукати відповідь на запитання, чому ми не бачимо високорозвинутих братів по розуму? Чому галактичне поле здається пустельним, мертвим? Знову ж таки — це озивається наш химерний антропоцентризм. Спробуємо розглянути проблему життя у всесвіті, проблему "вищих" еволюцій порівняно з відомими фактами буденної реальності. Хай це буде, як символічна притча. Наприклад, візьмемо засіяне озиме поле. Воно здається покинутим, захололим, пустим. Чорна рілля, замерзлі грудки, вітри й сніги. Якби незнаючий розум глянув на таке поле, що б він вирішив? — Це — мертва площина. А насправді знаючий господар скаже: а) в поля є сіяч, котрий восени вкинув у землю теплі зерна пшениці; б) "порожні" проміжки ниви, де не видно будь-якого господаря, не свідчать про "покинутість", про нежиттєвість, а лише про те, що взимку там нічого робити; в) поле жде весни, тобто певного ритму проростання й визрівання; г) коли час проб'є — все рішуче зміниться, бо засяє сонце, побіжать весняні ручаї, пробудиться паруюча земля, з'являться в полі творящі істоти — господарі; д) заколоситься поле, дозріють хліба, настане день радісних свят. Ось яка перспектива для холодного, "мертвого" озимого поля, мої юні друзі. Хай цей символ підкаже вам, як можна мислити про життя в космосі. Можливо, наша епоха — є своєрідна озима епоха всесвіту, період визрівання розуму, творчих потенцій у парниках планет. А надійде вселенська весна — вийдуть на ниву радісні господарі, садівники, жінці... І ми — люди — теж будемо в тому щасливому вінку творчості, учасниками свята космічного врожаю. Основне — зробити все залежне від нас, щоб не занедбати зерен життя, доручених нам природою, доглянути їх, виплекати. Не для пожирання, не для насичення, а для радості всього сущого. Ви — діти землі — стоїте біля колиски таких можливостей.

...Пізнього вечора голова проводжав Гармашівну додому. Він тримав її за руку, мов дитину, і відчував, як протікає струм молодечого серця крізь долоню, бентежить життя, збурює кров. Мовчав, скося поглядаючи на тонкий профіль дівчини, що неясно малювався в сірих сутінках. Рвучкий вітер пролітав над ними, звихрював квітчасту хустку дівчини, грався її довгою косою. Іванові хотілося зупинитися, щось сказати Вірі ніжне й потаємне, хотілося вилити з грудей пекучу рідину самотності, нагромаджену за довгі роки, але колюча сувора воля виставляла навстріч шпичаки перестороги, тісним зашморгом триножила баского коня почуттів.

— Іване Васильовичу, — почувся тихий голос Віри.

— Я слухаю...

— Я все думаю про наші бесіди, про мрії, про міркування з приводу проблем космосу, життя... і всього іншого. Та чи не приходить до вас, бодай інколи, думка про

те, що все наше мислення — якесь надто урочисте, святкове, ніби на трибуні...

— Ти так відчула? — здивувався Іван, сторожко прислухаючись до її інтонацій. — І давно це з тобою?

— Не знаю. Просто я відзначаю, що такі думки пропливають у моїй свідомості. Не відаю — правильні вони чи ні. Просто — вони виникають. Можна, я скажу ще?..

— Говори, говори, Вірсю.

— Я оце недавно вночі милувалася зоряним небом. Дух захоплює від такої величі, спокою. І раптом відчула несподіване. Мені здалося, що космос з міріадами своїх зірок та галактик якийсь байдужий, надто спокійний, надто картинний. І все наше ліричне замилювання зорями та місяченьком — то наша людяність, наша чуттєвість, приписана холодному зодіаку, котрому до нас — ані найменшого діла. Вас не дивує таке несучасне мислення?

— Кажи, дівчинко, кажи. Це дуже важливо. Я потім скажу своє. Кажи все відверто, Вірсю.

— І здалося мені, що та мерехтлива безодня, ота зоряна дивина якось обкрадає нас. Чуєте — обкрадає!

В мене чітко спалахнула така думка, коли я прочитала вірш Лесі Українки... знаєте його чи ні? "Бранка вітає тебе, царице". Цитую не дослівно. Поетеса відчула, що вона — земна, любляча жінка, все життя формувала відчужену володарку, музу, богиню, виснажувала силу для творення урочистого образу, якому байдужа доля бранки, тієї робочої сили, котра стала гноєм, реактивом, підґрунтям, а сама звідала тільки втому та відчай безнадійного чекання. Цей Лесин образ має прямісіньку дотичну до того, що я хотіла сказати. Все, що надто урочисте, має в своїй основі напружену працю, неймовірні зусилля, мовчазне терпіння, і все це — для феєричного проблиску, для "салюту", котрий маревом спалахне понад нашими головами! Навіть учителі орієнтують нас на такі "святкові" почуття, запевняючи, що в ім'я таких виплесків триває наша тяжка еволюція. Мабуть, я кажу не зовсім ясно?

— Ні, я розумію.

— Тоді ще кілька слів. Коли я слухала вашу розмову про землю, коли ви називали її попелюшкою-золушкою, краси котрої не бачать сліпі й глухі діти, що зневажливо одвертаються від рідної матері, я подумала так: а може, Попелюшці більше подобається своя щоденна подоба! Може, то казкарі навмисне підготували для юних душ диверсію...

— Яку диверсію, Вірсю? Про що ти?

— Заждіть. Я хочу, щоб ви тонко відчували те, що зріє в мені. Диверсія ця втому, що слухачі казок повинні прагнути до стану винятковості. Ось ти попелюшка, бабляєшся в золі, в бридоті, в гнояці. Але вір: з'явиться принц або добра фея — і тобі примірять чарівну кришталеву туфельку, і вже назавжди пропаде в минулому твоя попелюшчина біда. А як же інші? Ян тисячі інших попелюшок? Де взяти для них принців і фей? А коли ввійдуть вони в палац, то хто має творити для них бали, бенкети, дорогоцінні вбрання? Інші попелюшки?

— Цікавий поворот думки. Я починаю розуміти тебе, Вірсю.

— Тоді я докажу те, з чого почала. Такі "казкові" мрії є і в науці, і в соціальних прогнозах, і в творчості. Окремі щасливчики мислення, творення, діяння або пошуку. А всі інші? Чи не узаконюємо ми вічного бар'єра між живою людиною та її мрією? Звідки ця блискуча історична мрія про святкове завершення пошуків? Мрія, котра не здійснюється. А може, вона марна і чужа людині? Може, ми давно маємо реальне щастя, але ігноруємо його? Як гарно казав Сковорода: "Все, що нам потрібне, — легке". А ми нещасні від того, що прагнемо охопити всесвіт, зоряну безмежність, а вона при підході до неї відсувається далі й далі, ніби марево в пустелі. Чи не ставить наука перед собою примарні завдання, прагнучи оволодіти химерою? Може, ми пішли не туди, жадаючи одягти хітони принців та принцес, а щастя наше десь тут, під ногами, у щоденній радості простого буття. Іване Васильовичу, чи не розгублюємо ми, люди, у безмежному зоряному полі те, що так тяжко визбируємо на земних нивах? Я знаю, що наді мною сміятимуться... У вас такі славетні брати, Юрій Васильович літає тепер в космосі. Отже, для нього є велика необхідність, потреба. Я — лише проста дівчина, мислення моє ще не розвинуте. Проте маю я право висловити те, що в мене на душі?

Підходили до кладовища. В сутінках зачорніли похилені хрести. Іван подумав про те, що сама реальність ілюструє дивну слухність нетрадиційних думок дівчини. Але звідки, як у ній виникли такі міркування, котрі притаманні тільки старшим мислителям? Справді, ось тут лежать цілі пласти наших попередників, що готували для нас шляхи, тіла, будівлі, мову, ідеї, їжу, традиції, мрії. Ми підхоплюємо їхню естафету, радіємо урочистостями або гніваємося від невдач, але що отримали вони від своїх зусиль і старань? Чи відшкодована достойно та каторжна історична праця нашими досягненнями й творчими відкриттями? Чи примириться наше сумління тим, що ми інколи звідаємо щастя й любов, парості котрих зійшли над трупами попередників, які знали тільки злигодні?

Голова зупинився, взяв руки дівчини в свої широкі долоні, підніс до вуст, зігріваючи тонкі пальці теплим подихом. Вона завмерла, заплющила очі. Почувся шепіт:

— Ось така мить... може, вона вартніша ва тисячі зірок, до яких ми рвемося. Там — лише холод простору, а тут — щастя достовірності. Цілі сузір'я тепер в моєму серці...

— Вірусю, я щасливий тим, що почув. Я давно мучуся такими питаннями. Їх навіть тяжко сформулювати однозначно, щоб люди правильно зрозуміли, бо інакше звинуватять в обскурантизмі, в несучасності. Я признаюся тобі, лише тобі, що інколи мене відвідують божевільні думки. Я теж інколи думав про те, що космос — не лише вічна дорога для романтичних сердець і умів, а й химерний зоряний дракон, примарний див, котрий нас обманює, заворює, стереже, як стокий Аргус еллінських міфів. Може, наш правдивий космос не там, де ми його бачимо? Я навіть братові Юркові боявся відверто сказати те, що мені ввижалося, бо він звинуватить мене в апології матінки-Землі, у її надмірному возвеличенні. А я сприймав нашу планету, як унікальне, дивовижне зерно вітальності, тобто життєвості, кинуте в ниву чужого всесвіту. Тільки унікальність ця не така, про яку говорять прихильники погляду винятковості життя. Просто ми разом з біосферою належимо іншій площині буття, і та площина не тут, де

ми бачимо зорі та галактики, а в інших вимірах. Її геометрично не визначиш. Як би тобі це популярніше сказати? Хіба так. Земля має багато своєрідних енергетичних "криниць", котрі сягають в глибіню іншомірності. З тих криниць б'є струмінь життєвості, і не треба шукати тайни походження життя тут, у палахкотінні сонця та зірок. Земля ніби люк, що прикриває потужне джерело, з якого всі ми п'ємо, від найменшої комашини — до людини. А там, за тим люком, — незміряна глибина, безмежніша, ніж видимий Всесвіт. Ти пригадуєш народні казки? Деякі герої проникають крізь криниці у підземні царства, куди треба летіти багато днів і ночей. Зустрічають там людей, царів, дивних тварин і птахів, бачать чудові ліси і хмари, інші зорі та сонця. Я дивувався, звідки наш народ взяв такі символи й образи? Чи не є то відгомін прадавньої мудрості, забутого знання, котре перейшло в казку? А оце недавно снівсь мені сон — дуже химерний... Хочеш послухати, Вірсю?

— Все життя слухатиму ... ваші сни, — ледве чутно озвалася дівчина. — Все життя...

Іван засміявся, по-дитячому взяв її за руку і рушив далі. Кивнув у бік цвинтаря і почав розповідь:

— Снилось мені, що я стою отут на цвинтарі. Якась прозора криниця. Знаю, що треба стрибнути туди, щоб осягти якусь велику правду. Треба затримати подих, не задихнутися, доки опустишся до потрібного рівня. Скидаю вбрання і ногами вниз пірнаю у воду. Глибше, глибше... Тяжко в грудях, відчуваю, що втрачаю свідомість. На останній грані — прорив у підземний (чи підводний?) світ. Палахкотить велетенська піч, біля неї пораються жінки й чоловіки, всі вони титанічні, могутні, доброзичливі, прекрасні. Такі, як і ми, тільки якісь викінчені, безжурні, радісні. Мене підхопив, як дитину, на руки якийсь пращур. Він так і сказав: "Я твій пращур Горицвіт". Я відчув у ньому таку потужну, невимірну силу, що здивувався: адже й сам не слабак, та супроти нього — як горобеня! Довкола готувався бенкет, накривалися вишитими скатертями широкі столи, всуціль заставлялися чарівними плодами землі й садів, пишними хлібами й пирогами. Я запитав: "З приводу чого свято?". Пращур відповів, що свято в них щоднини, бо кожна мить творення й праці має бути радістю. І відзначив я, що кожен їхній рух був гармонійний і радісний, сповнений викінченості й сили. Суцільна ріка оптимізму. Потім — прокинувся. Досі не можу забути того видіння. Таке враження, ніби я знову потрапив додому, ніби колись я втратив цю домівку. Коли? Чому? Тоді згадалася мені символічна трактовка казки про Телесика... Моя сестриця Марія, працюючи над глибинними коренями слів, докопується до потаємного значення казок. Вона вважає, що прадавні волхви створили казку про Телесика, як заповіт про необхідність повернення до материнського краю. Спочатку, Івасик-Телесик щасливо плаває по хвилях річки життя, періодично вертаючись на материн голос. Потім зміюка (чи відьма) підроблює у коваля материн голос і обманом захоплює Телесика в полон. Зверни увагу — у коваля: тобто Телесик захоплюється цяцьками технології, висловлюючись сучасною мовою. Це захоплення приводить до того, що сам він ледве не стає жертвою відьомського апетиту (засилля технології). Деякий час герой

рятується на дереві, хоч змія та її супутники невпинно гризуть стовбур. (Флора, природа утримує рівновагу, протистоїть техніці.). Нарешті надія на лебедів (у древній міфології лебідь — символ мудрості, духовності). Рятує Телесика покалічений лебідь (тобто той, хто звів нещастя землі, знає співчуття), він вертає його до батька-матері. Розумієш, Вірсю, які мудрі були наші пращури? Нам треба збагнути їхній заповіт і вернутися до себе, відкинути принади мачухи — відьми. Бачиш, які думи розбудили в мені твої чарівні міркування!

— Яке диво! У кожному слові прабатьків — криниця сил!

— Отож-бо! Ми ще не знаємо тайни Землі. Ми бачимо її очевидним, первісним поглядом. Ми топчемося по ній, забуваючи, що під нами живонісні пласти тисяч і тисяч поколінь. Хто досліджував динаміку гумусу? Хто знає про вітальну силу тих атомів, що входили в тіла прадідів? Як вони діють далі? Чи є в них свідомість, чутливість? Чи не складають життєві нагромадження минулих поколінь якусь потужну психоенергетичну батарею, котра діє на нас, в нашій творчості, в наших задумах? Може, ми своїм життям прилучаємося до наджиття Геї-Землі, де все зберігається, ніщо не пропадає? Бач, які думки навіяла твоя розповідь, Вірсю. Чи задоволена ти, як я зрозумів тебе?

— Знову повторю лише одне, — зітхнула дівчина, — хочу йти отак вічно. І щоб моя рука у вашій руці. І щоб все разом — пошук, знахідки... і втрати...

— Хай буде так, світла дівчино, — помовчавши хвилину, відповів Іван: — Попросимо матір-землю, щоб спільна стежка наша освятилася її волею. Хай буде так, як воліє твоє серце, Вірсю.

Холодним осіннім ранком прийшла з Москви телеграма, в якій компетентні органи повідомляли, що літак індійської авіакомпанії, який летів по маршруту Делі-Морсбі, потерпів катастрофу над Сулавеським морем, і частина пасажирів загинула. Про долю Григорія Васильовича Гука нічого не відомо. Тривають розшуки на довколишніх островах. Індонезійська та філіппінська адміністрації роблять все можливе, щоб врятувати радянського громадянина, якщо він залишився живий. Про результати буде повідомлено окремо.

Мати злягла від такої вісті, старий Гук теж занедужав. Христина з Савою, дізнавшись про нещастя, прийшли провідати батьків і якось втішити.

Ярина лежала в ліжку горілиць, дивилася незмигтно в стелю і ворушила зів'ялими вустами, ніби шепотіла нечутну молитву. Василь Іванович ходив з кутка в куток, мов неприкаяний. Сава присів поряд з матір'ю, взяв її руку в свою долоню і розважливо говорив:

— Матінко, не сушіть свого серця. Кажу вам щиро — живий Гриць. То такий розбишака, що й з пекла вибереться. Це ж якби всі пасажирів загинули — тоді не було б надії. А то ж більша половина врятована. Гриць прекрасно плаває. Там довкола острови, люди. Йй-право, живий він! От і Христинка казала, що бачила добрий сон про нього.

Стара Ярина змахнула сльозу з повік, глянула на доньку, що сумно сиділа на

ослінчику біля узголів'я.

— Що тобі снилося, доню?

— Снилось, що Гриць потрапив у полон. Тільки він не такий, як тепер, а ніби в давні часи — козацькі чи навіть князівські. За непослух кинули Гриця в клітку до тигрів, а він знав якесь слово: шепнув, і Тигри його не роздерли. Здивувалися вороги, проте не зачепили Гриця, тільки й надалі тримали в клітці, кидаючи і йому шмат м'яса, як і хижакам. Він оддавав свій харч тиграм, а сам співав пісню, і та пісня давала йому сили пережити полон. Одного разу вороги влаштували звірині лови, а ловцями мають бути тигри (замість собак). А головним поміж тиграми ніби наш Гриць. Їх випустили у ліс, а ліс густючий та буйний, як у казках. Біжать тигри з братиком у вузькій ділянці, обвішаній червоними прапорцями, як це буває на вовчих ловах. В тій місцині живуть слони, саме на них і влаштовано лови. Я дивлюся на те згори і чую, як Гриць підмовляє тигрів до втечі. Вони дивуються: куди ж тікати, коли довкола все обвішано прапорцями? Братик сміється і показує, як легко подолати ту умовну загороду. Стрибає туди й сюди. Тоді й тигри зважилися, метнулися вбік, і там, за прапорцями, вони стають людьми, молодими хлопцями й дівчатами. Мисливці десь позаду кричать, проте я знаю, що братик з новими товаришами вже для них недосяжний.

Мати ласкаво усміхнулася крізь сльози, ласкаво глянула на доньку:

— Вигадала сон? Еге? Щоб потішити мене?

— Чистісінька правда. Мої сни віщі. Гриць вирятуються з біди. Десь він поміж чужими людьми, але зуміє їх приворожити. Ліс — то чужина, та він пройде його. Вір, матусенько...

Ярина повеселіла, але все похитувала головою.

— І чого помчався на край світу? Хіба не можна було зачекати дівчину тут? Що за любов така, що ради неї треба з неба падати?

— Не кажи так, Ярино, — зітхнув Василь Іванович, — у кожного свої моря, їх треба перепливати. Я теж переплив не одну річку, доки зустрів тебе. Хіба забула?

— Не забула, Василечку, — прошепотіла мати, і від тих його слів розійшлися скорботні зморшки на її чолі. — Дай боже, щоб ваші слова були віщі та сказані в добрий час. Дай боже...

Розраївши матір, батько з Савою заходилися обговорювати поточні справи заповідника. В його околицях знову з'явилися браконьєри, і старий єгер радив хлопцеві посилити обходи, особливо тоді, коли впадуть сніги і тварини купчитимуться біля кормушок.

Підвечір прибули Марія, Іван і Борис. Втішилися, побачивши матір трохи повеселілою. Розповідали про свої успіхи, про дивовижне відкриття Юрія. Та стара Ярина слухала все теє краєм вуха, а знай зверталася до Бориса:

— Синочку, так що твій чорнявий, отой кучерявий, що з тобою машинерію ладує, що він пише?

— Я вже казав, матусю. Він затримується, все чекає, що Гриць ось-ось прибуде. Не турбуйся, мій друг запевняє, що Гриць живий, що ми незабаром почуємо вість від

нього.

— Ой, матінко пресвята! Дай-то боже!

На сімейній раді було вирішено поки що не повідомляти нічого Юрієві, щоб не травмувати його в польоті.

...А за три тижні, в грудні, коли над лісами заповідника знялася завірюха, Борис прислав телеграму з Києва, в якій повідомив щасливу новину: Гриця врятували індонезійські льотчики, він вже в Папуа, його зустрів доктор Боголо. Мати й батько воскресли, мов народилися на світ. Знову засяяли синіми вогниками очі старої Ярини, а Василь Іванович навіть зробив разом з Савою кілька обходів заповідника, рихтуючи годівельні пункти для тварин.

Незабаром надійшов лист і від Гриця з столиці Папуа Порт-Морсбі. Син писав:

"Мої дорогі, мої любі матусю й татку, сестрички Христіно й Марійко, братики Іванко, Борисе і Юрку! Вітаю вас з далекого краю! Знаю, що завдав горя вам всім своєю лихою пригодою. Проте все завершилося щасливо, і я зрозумів, що найтяжчі випробування, найбільше лихо стає нам в пригоді. Ми ще не відаємо, коли й куди прикладається той чи інший досвід. Ми розділяємо все, що з нами відбувається, на "добре" й "погано", не підозрюючи, що так зване хороше — завтра може вирости чортополохом, а так зване погане — дати чудовий плід. Все це народ знав здавна, а от же бач — досі ми ще в полоні сліпої повсякденності.

Багато писати не буду. Доктор Боголо — прекрасний друг. Він чекав мене так довго, маючи абсолютне переконання, що я живий. Мене вразила така певність, що дорівнюється знанню. В нашому консульстві все владнано, маю необхідне вбрання й валюту. Боголо днями виїжджає до Києва, розповість Борисові подробиці, а я вирушаю з молодим папуасом, другом ученого, до його рідного племені, де збиратиму необхідні матеріали. Десь там працює й Русалія, сподіваюся з нею зустрітись. Маю надію до весни завершити справи і повернутися додому. Надійтеся і ви!

У вас там, мабуть, уже завірюхи й морози, а тут парко, духота, сонце — в zenіті. Екзотика екзотикою, а все довкола здається мені декоративним, штучним. Маряться в снах і наяву наші дуби, берези, вишні і плакучі верби. Які все-таки ми однолюбні істоти. А може, це й гарно?

Матусю, зберігай спокій: я серед надійних друзів, тут зі мною нічого злого не трапиться, і прости мені за все, що ти пережила з моєї вини. До зустрічі — в щасливий день прийдешньої весни!

Обнімаю вас гаряче, цілую всіх, всіх, всіх... Не забудьте і Саву! Ваш Гриць".

Юрій випустив кулькову ручку, і вона тихенько попливла десь вбік, тягнучи за собою нитку прив'язі. Глянув на Марусишина і Чурова, які заклопотано поралися біля "фітотрона", і ще раз перечитав слова Цюлковського, занотовані в записнику:

"Доля суспільства залежить від долі Всесвіту. Тому всяка розумна істота повинна проникнутися історією Всесвіту. Необхідна така вища точка зору. Вузька точка зору може повести до забобонів".

Як це правильно й глибоко! Просто й сильно сказано. Пливучи на кораблі, треба

знати не лише закономірності двигунів та будову судна, а й в першу чергу — життя океану, його норів, глибину, обсяг. Знати, які в ньому континенти та острови, чи притаманне їм життя, чи зможе там привитися те життя, яке цікавить нас? Куди пливе наш корабель? Чи були в нього будівники та керманичі, а чи він просто стихійний уламок якоїсь вітальності і нам нема чого сподіватися на зустрічі з якимись там братами!

Останні відкриття екіпажу станції "Мир" збурили космогоністів, філософів, теоретиків усіх мастей, проте до спільного знаменника ще дуже далеко. Кожен шукає якогось тривіального пояснення для феномена падіння нашої системи в Чорну Діру, не бажаючи приймати до розгляду загрозливого факту у всій його тривожності.

Кажуть про неточність розрахунків, запевняють, що Чорна Діра — теоретична фікція, а насправді ми маємо справу з дуже щільною зіркою, отже, про якесь там "падіння" говорити нема чого: просто ми в наступні тисячоліття пройдемо дуже близько до "князя Пітьми", відбудуться гравітаційні потрясіння, вулканічні виверження, горотворення, але людство вже буде на достатньому рівні, щоб протистояти стихійним лихам. Чуються навіть найхимерніші ідеалістичні пояснення, в яких міститься твердження про превалювання в останніх космогонічних моделях так званого антропного принципу: чим глибше ми проникаємо у Всесвіт, тим більше ми "олюднюємо" його, накладаємо на світобудову людські закономірності та барви. Кінець двадцятого віку живе у передчутті апокаліпсичного фіналу, отже, мовляв, і космогонічні спостереження формують такий же погляд на будову універсуму й видимої метagalактики, тобто загроза йде не з фізичного космосу, а прихована в нашій власній порочності.

Ясна річ, що таке трактування несерйозне. Якщо машина котиться з гори в прірву, а пасажири будуть сперечатися, як розуміти таке падіння — об'єктивно чи суб'єктивно, то зарадити катастрофі ніхто не зможе. Факт є фактом, і його треба прийняти у всій масштабності. Дитячі казочки та фантазування не для науки, коли йдеться про долю життя й розуму.

Навіть донечка Волошка в черговому сеансі зв'язку виклала татові власну гіпотезу: Чорна Діра, Сонце і планети складають разом велетенський корабель, в якому темна зірка — рушій, двигун, а Світило з Землею та планетами — "пасажирська кабіна". Чорна Діра створює потужний вакуумний вихор, котрий тягне за собою нашу систему до якоїсь наперед визначеної ділянки зоряного простору, можливо, навіть до іншої галактики. Колись пращури-титани запустили весь цей "корабель" у політ, рятуючись від катастрофи, приславши покоління, щоб вони зуміли пережити тисячоліття такої довгої мандрівки. А тепер ми поступово пробуджуємося до своєї колишньої могутності, і зростання науки й техніки — це є знаки пробудження, згадування того, що ми знали раніше.

Юрій здивувався такій буйній фантазії доньки. Вона пояснила, що її припущення обговорене на засіданні шкільного клубу фантастів "Юпітер" і в цілому схвалене. Було вирішено — повідомити про це Юрія та його товаришів, щоб допомогти знайти

правильне рішення проблеми, що постала перед наукою. Батько дуже серйозно вислухав доньку, задумливо киваючи головою, і просив передати всім учасникам "Юпітера" глибоку вдячність космонавтів за цінну гіпотезу.

Завершивши сеанс зв'язку, космонавти весело сміялися, зі смаком обговорюючи супермасштабне фантазування дітей, проте прийшли до висновку, що передати естафету пошуку є кому, бо нові покоління шукачів уже не будуть обмежуватися давніми стереотипами думки, а вільно ширятимуть у небі ідей, формуючи синтетичні висновки у найскладніших ситуаціях.

Роздуми Юрія перервали слова Петра Чурова, котрий, підпливши до вченого, заклопотано сказав:

— Результати невтішні, Юрку. Доведеться і земним ботанікам, і астробіологам добренько поміркувати — чому рослини відчують себе незатишно в космічному польоті? В чому справа? Навіть штучне тяжіння в нашому фітотроні не вельми допомагає.

— Потрібні вирішальні, багатомірні експерименти не лише на орбітальних станціях, — помовчавши, відповів Юрій, — а й на Місяці, Марсі, на астероїдах. Закрадається підозріння, що земна флора — надто специфічна форма життя, найтісніше зв'язана з материнською планетою, з її масою, гравітацією, всією інформаційною сукупністю зеленого покрову, гумусу, води, гроз, вітрів, тваринного світу і безлічі інших факторів. Коротше, рослини — діти єдиної Землі, живої Землі, її пагони, віточки, і, як всякі пагони, — поза материнським деревом животіють. Розумієш, Петрику? В космосі ми бачимо своєрідну "ностальгію" флори, котра нидіє без рідної пуповини. Навіть Ціолковський гадав, що достатньо буде побудувати літаючу оранжерею та звільнити рослину від "кайданів" тяжіння, як одразу ми отримаємо казкові фрукти й овочі, а флора розів'ється небачено у вільних умовах. Реальність внесла корективи. Можливо, для інших планет, для орбітальних комплексів доведеться формувати інші типи рослин, беручи за основу лише генетичні блоки. Коротше, нам доведеться бути деміургами, а не просто інтродукторами, розповсюджувачами. Гм... це мене, друзі, не засмучує, а радує! Подумайте лише, яка прегарна робота чекає нас і дітей наших?

"Дорогий Саливоне Оверковичу! Якби ви знали, яким боком до мене обернеться химерне відрядження, то, їй-право, краще б з'їли півпуда хрону, аніж добували для мене дозвіл на цю поїздку. Їхав я по сміх, а попав у міх! Та про це при зустрічі. Проте не гадайте, що я нию й скиглю! Це я просто так, для об'єктивності. Реальність показала мені, наскільки тісно переплетене смішне й трагічне. І суть радості виростає не лише із зерен веселощів, а й із сім'я трагедії та страждання. Це — те ж саме, що й з ростом квітки: вона може розкрити свої пелюстки на чорноземі, на піску, на камені, в тундрі, в горах, в теплиці. Різниця буде у барвах, формі, величині, запаху, але суть квітки збережеться. І думається мені (але про це при зустрічі), що головний урок життя такий: історія світу — це шлях до радості, дорогий мій Саливоне Оверковичу! Понад руїнами і забобонами, понад плачем і моторошними мучительствами, понад інквізицією і тиранією — ми формуємо світ радості. Лише обивателі, духовні буржуа вишукують

недоладності під ногами та тицяють їх під ніс, обливаючи сльозами недоладну долю свою, не підозрюючи про величну долю людини — бути сіячем радості у цьому ще не затишному світі, у безмірі тих світів, котрі нам належить освоїти. Споживати радість, пожираючи "блага" і прагнучи "комfortу", — то мрія мертвих душ, а покликання живих — прокласти річища радості й щасливого сміху крізь хребти минулих страждань і трагічних блукань.

Помічник доктора Боголо — цікавий молодий папуас доправив мене на північний берег країни, де я зустрівся з представниками кількох племен, маючи намір познайомитися з їхнім гумором і сатирою. Мій гід (звати його Туара) пристойно знав російську мову, він править за тлумача. Я з подивом відзначив, що такої штуки, як сатира, ці племена не відають. Більше того, їм навіть в голову не тукне думка про те, щоб когось осміювати, шпетити на всю губу, виставляти привселюдно їхні вади для кпину та критики. Вони вельми високо цінують духовний авторитет особи, зважають на її амбіцію, гордість і не дозволяють собі втручатися імперативно, деспотично у внутрішнє життя людини, навіть якщо вона повстає супроти волі більшості. Як же вони впливають на таких індивідів, котрі з тих чи інших причин "наїжаються" супроти громади? Дуже просто. Створюється така духовна атмосфера, що порушникові спокою стає дуже незатишно жити і він рано чи пізно відчує сам, в чому його провина, де він збочив з потрібної стежки. Отож сатира їм ні до чого! А з гумором інакше. Гумору у них море! Тут і парадоксальні смішні ігри дітей, дивлячись на які, можна луснути з реготу. Тут і вигадливі розповіді їхніх химерників, котрі виспівують щось подібне до наших небувальщин... пам'ятаєте знамениту нашу "де ж на світі тая правдонька була, що куриця та й бика привела...". Слухаючи ось таких химерників, плем'я на своєрідних святах радості аж кишки надриває від сміху, і такі гумористичні "конгреси" дають безмежний заряд радості й бадьорості. Чудово!

Нам би не завадило, Саливоне Оверковичу, собі дещо перейняти від оцих екзотичних звичаїв. Щоб справді наш часопис "Хрін" був глашатаєм веселощів — в основному. Безумовно, ядуча сатира нам ще необхідна, та чи не пора її зробити благороднішою, такою, що оберігає достоїнство того, на кого націлена. Бо якщо втоптати критикованого в багнюку, силою натерти йому пекучим хроном під носом, то хіба він коли-небудь стане доброзичливцем щодо своїх критиків? Затаїть злобу й образу, будьте певні. А нам же жити з цими людьми і будувати світ радості. Куди ж їх подіти? Отож пора переосмислювати всі ці наші "канони" гумору й сатири відповідно до нової моралі — більш людяної. Ось які думки навіяло мені знайомство в тутешніми "скоморохами" та гумористами...

Днями обіцяли доправити мене на острів вогнехідців. Пам'ятаю ваше прохання і все доскіпливо вивчу. Якщо дозволять — зроблю фотографії, може, й сам пройду крізь вогняну купіль. Десь тут кордон таємниці, за якою відкриваються двері у нову сутність буття. Чи не злякаємося ми тих дверей? Природа не любить боягузів, її метод — смілива й радісна гра...

До зустрічі. Мабуть, звідси вже писати не буду. Якщо є змога — гукніть моїм

батькам, що зі мною все гаразд. Я писав, але зайва вісточка не завадить.

Вдячний за все, що Ви для мене зробили. Щиро — Гриць".

Нотатки Русалії

"...На аеродромі в Порт-Морсбі мене зустрів доктор Боголо. Радісний, натхненний. Щасливий тим, що контакти наших народів стали історичною реальністю, отримавши в минулому зачаття від подвигу Маклая. Розповів, що повідомив старійшин плем'я фору про мій наступний приїзд, про наміри знайти панацею супроти хвороби куру. Виявляється, ця проблема непроста: недуга вважається священною і на її лікування накладено табу з давніх давен. Жертви хвороби "сміху" буцімто належать богам веселощів: це — їхня їжа. Доктору Боголо довелося самому побувати там, куди я прямую, і ґрунтовно розмовляти з вождем та хранителем традицій. На щастя, багато з них вже мають європейську освіту і вважають, що пора обережно усувати деспотичність архаїчних заборон, зокрема, для зцілення такої зловісної та екзотичної хвороби.

Мені тривожно. Чи зумію впоратися з таким складним завданням? Рекомендація видатного вченого доктора Боголо багато важить, на мене дивитимуться крізь призму його авторитету. Треба зібрати всі сили, всю інтуїцію, не допускати жодної тіні зверхності, місіонерства, винятковості. Треба пам'ятати, що матиму справу з прадавнім таємничим народом. Ми пишаємося досягненнями науки й техніки, але ці люди мають свої вартості, тайни і скарби духу, придатні для дальшої еволюції. Думається, що розповсюджена в світі думка про "дикість", "відсталість" аборигенів Океанії, Полінезії, Мікронезії — то давня антидуховна диверсія расистів, ким би вони не були — ученими, філософами, соціологами чи антропологами. Після знайомства з такими представниками папуаського народу, як Боголо, я навіть гадаю, що тимчасово "відтиснуті" за грань "сучасної цивілізації" племена — то резерв, своєрідне депо еволюційного психогенофонду, який треба берегти. Всім відомо, що британці зробили з Тасманією. Людство втратило абсолютно все, що зберігали жителі цього острова. Зарозумілість у ставленні до "відсталих" представників роду людського приводить до того, що ми навіки втрачаємо унікальні психоеlementи давнини, релікти прапсихосфери. Треба їх розколапсувати і зробити каталізаторами нових віянь та пошуків. Пошли мені, доле, достатньо сил, щоб я бодай трохи прислужилася тому народові, котрий так шанобливо освятив життєву дію мого преславного земляка Маклая!

У нашому консульстві познайомилася з представником міністерства охорони здоров'я Папуа. Маленька жвава жіночка літ тридцяти, вчилася в Лондоні, Парижі, завершувала освіту в Москві; з нею — двадцятишестилітній атлетичний хлопець, трохи подібний до Боголо, теж навчався в університеті імені Патріса Лумумби. Обое — психіатри, психоаналітики, добре знають російську мову. Я розпитувала їх, що відомо дотепер про причини недуги куру, які методи застосовуються сучасною й народною медициною для зцілення. Інформація вельми убога: практично нічого не робиться. Кілька французьких та австралійських лікарів-ентузіастів пробували вилікувати хворих

сильнодіючими психотропними препаратами, але безуспішно. Справа в тім, що недуга нападає на окремих людей в дні свят і веселощів, і поява індивідів, котрі починають буквально корчитися від сміху, руйнуючи урочистий настрій святкуючих, вважається недобрим знаком. Їх ізолюють від племені та роду в джунглях, де вони й конають від реготу. Лікарі практично не могли здійснити своєї рятівної дії: по-перше, через обструкцію родичів, по-друге, тому, що хворі втрачали будь-яку комунікабельність і не допускали до себе психіатрів.

Після бесіди я майже всю ніч не спала, перебираючи в свідомості можливі варіанти психічної патології. Цікавий вже той факт, що майже сто відсотків захворювань припадає на дні свят і урочистостей. Отже, можна припустити, що "каталізатором" хвороби є загальний настрій веселощів. Адже ми знаємо, що сміх — заразний. Можна викликати регіт навіть штучно гигаючи. Можна довести людей буквально до знесилення, якщо збудити в них "бацилу" сміху. Але в нас так чи інакше люди відключаються, вичерпавши певний резерв сміхотливості. А тут, в племені фору, відбувається своєрідна "ланцюгова реакція сміху", ядерний вибух реготу, що повністю паралізує організм, приводить до коми.

Зажди, зажди, Русаліє! А що ж відбувається далі? Недужих одділяють від здорових, залишають на самоті, позбавляють психопідтримки рідних та друзів, обривають канали комунікації на всіх рівнях. А в них же домінує родова психологія. Людини поза родом, поза плем'ям — нема. Вона — нуль.

Холодок повзе поза спиною. Невже я намацала причину? Тоді й зцілення — справа гранично проста. Але тихо, треба про все ще й ще раз подумати, всебічно перевіряючи на місці. Не поспішати з висновками. Якби мені тепер поговорити з дідусем Василем. Або з Заквітчаним. Вони б підказали мені правильне рішення. Проте геть сумніви! Вірю, що все буде гаразд, не може бути, щоб сміх — дивовижний дарунок радості — став довговічним ворогом життя...

Доктор Боголо вибачався, що не може сам супроводжувати мене до місця призначення: він готується їхати до Києва, де завершується формування евристичної, футурологічної ЕОМ "Резев". Зі мною поїде молодий лікар-психіатр, котрого я зустріла в нашому консульстві. Звати його Роала. Вертоліт доставить нас до певного населеного пункту, а далі доведеться добиратися пішки аж до володінь плем'я фору. Я ще не знаю, в чому річ, але старійшини категорично заперечують проти польотів літаків та вертольотів над їхніми землями. Не пояснюється, яка причина такого рішення. Можливо, оберігається унікальна психосфера усамітнених родів? Введення нових, могутніх інформаційних подразнень та чинників може докорінно міняти весь стрій мислення та чуття, навіть формувати нову космогонію і деформувати прадавнію. Так це чи ні?

Скільки таємниць очікують мандрівників у терра інкогніто ноосфери та психосфери! Ми ще тільки робимо перші кроки в ту казкову країну. Страхаємося, ахкаємо, ухкаємо, ніби несміливий купальщик, котрий торкав ногою холодну воду восени, роздумуючи — стрибати в ріку чи ні? Досвід показує, що основні проблеми

дальшої еволюції людини, а тим більше її метаморфозу, лежать в царині психосфери. Психодинаміка життя стукає в серце, вже не обійдешся механічними моделями буття. Ми прямуємо у прийдешнє, тягнучи за собою довжелезні шлейфи, цілі хвости психічних нагромаджень. І які ж вони нерівноцінні!

Заквітчаний підтвердив мої інтуїтивні відчуття, що людина розривається між полюсами двох основних психопланет ноосфери — Звіра і Квітки. Я назвала їх планетами Фрейда і Лотоса. Вся гуща віків, весь рев рептилій, гарчання хижаків, підступність паразитів, весь жах доісторичних монстрів концентрується на "планеті Фрейда", в лабіринтах підсвідомості. Сукупно це творить страхітливий вузол історичної безвиході. На іншому полюсі нагромаджується могутній заряд квітковості: ніжність, краса, любов, жертовність в ім'я життя, героїчні подвиги, пошуки правди, творчість і натхненна праця, — і все це тче універсум небувалої "Планети Лотоса", тканину нового життя. Наш вік підвів людство до каменя на перехресті, де пломентають слова: "направо підеш... прямо підеш... наліво підеш...". Радісно, що наша країна чесно й щиро обирає шлях не "праворуч", не "ліворуч", а — прямо, де спопеляється весь баласт "планети Фрейда", всі "перли" буржуазного лабіринту, в центрі якого всім одне завершення — паща звіролюдини, Мінотавра.

Але ж іще тягнуться за нами пасма "планети Фрейда", і як же тяжко їх обривати! Треба розкочегарювати такий потужний племін самоочищення, щоб все звіряче спопелилося дощенту, до останнього атома буржуазності, бо інакше — як нам ступити на райдужний міст "Планети Лотоса"? Ричання звіра в душі навіть на високих щаблях розумності може кинути людину в безодню інволюції.

А втім — що означає "спопелити"? Повністю знищити? Хіба це можливо? Повне знищення будь-чого — нонсенс, протиприродність. Заквітчаний якось говорив мені, що в хаотичних вихорах стихій твориться водночас і консонанс (співзвуччя) і дисонанс (безладність), котрі пізніше й стають антагоністами у герці Квітки й Звіра. Але сила консонансу (краси) така, що вона втягує в свій ареал трансформації навіть потворність і змушує поклонятися собі. Ось чому звір — спочатку такий потворний у прадавній епоху рептилій — поступово сублімується, гармонізується, і на рівні вищих теплокровних набуває естетичних форм прекрасного, а на рівні вищих приматів — людини — вже стоїть на порозі синтезу — великого об'єднання вічних антагоністів — Квітки й Звіра. Це те, що пращури називали Епохою Прирученого Дракона, котру передбачили в своїх видіннях утопісти та мрійники...

Ми вже в дорозі. Смішно писати слово "дорога". Тут навіть стежки не видно. Гори, джунглі, хмари кровососів, парко, крики незнайомих тварин і спів екзотичних птахів. Роала одразу трансформувалася з європейського денді в аборигена, котрого на певній відстані не відрізниш від провідників: всі вони тепер у своєму традиційному вбранні, а точніше — майже без жодного вбрання. Як вони вписуються у предковічну стихійність тутешньої природи, у її дику красу. Проте я себе відчуваю тут незатишно. Цікаво, екзотично, але не моє!

Я в міцних туристських черевиках, шортах, в легкій куртці. На голові тропічний

шлем, подарований батеньком. І все-таки парко, душно. Йдемо в темпі, наскільки дозволяє рельєф: бувають більш-менш рівні площини понад бурхливими гірськими річечками, вільні від хащів, а інколи заходимо в такі архігустючі зарості, що доводиться буквально прорубувати вузький прохід у сплетіннях ліан та бамбуку. Як вони орієнтуються у цьому буйстві зеленого хаосу? Інколи мені шибє до голови думка: чи не перебільшував Заквітчаний рівень чутливості та розумності флори? Чи бував він у тропіках, там, де рослинний світ творить буйні лабіринти, нещадні до всього живого, якщо воно не пристосується до цієї реальності?

Провідники не звертають на мене жодної уваги. Я не відчула бодай найменшої некоректності, загостреної зацікавленості. Якесь дивовижна тонкість душі, шанування особи, котра майже повністю відрізняється від їхнього узвичаєного психотипу. Нам треба повчитися цьому благородству природної етики! А втім, чому природної? Може, це спадок прадавньої духовної культури?!

Йдемо вже тиждень. Хащі, скелі, ріки. Я дуже втопилася. Роала помітив це, попросив провідників збавити темп.

Ночами запалюємо вогнище, його підтримують до ранку, щоб відлякувати хижаків. Нині ночівка була на високій скелі біля водоспаду. Ритмічний шум потоку заспокоював, дихати легко. В небі урочисто палахкотіли яскраві сузір'я. Один з провідників — сивий папуас — дивлячись у зоряне дивоколо, почав щось виспівувати протяжним речитативом. Я попросила Роалу перекладати. Те, що почула, вразило.

Провідник співав про далеке минуле свого народу. В тій пісні було закладено космогонічний міф, розповідалося, як прабатьки фору припливли з невидимої зоряної домівки на металевих пірогах. Давня батьківщина загинула в світовій пожежі, і лише окремим щасливцям володар долі допоміг врятуватися. На земних островах вони побачили прекрасних жінок, прабабок сучасних фору. І брали їх до себе, у затишні піроги. Прабабки народили хлопчиків із очима, в яких іскрилася зоряна стежка. А коли діти вирости і їм сповнилася пора зрілості, прабатьки зібрали їх до купи у будинку страждань. Хлопчикам дарувалася нова душа, інше серце, зоряна свідомість. Давня душа забиралася, і тому вона кричала, покидаючи тіло. За рік діти поверталися до матерів, але ті не впізнавали їх: обличчя, мова, звичаї — все було інше. Прабабки зі страхом передавали вість від роду до роду, що прабатьки ввійшли в тіла дітей, що їх тепер ніхто ніколи не побачить. І насправду, сталося так. Нащадки вже не бачили зоряних пірог, а юнаки, котрі побували в будинку страждань, стали вождями та мудрецьми родів. Вони твердили, що настане пора великого повернення до зоряної домівки, і тоді спопеляться земні тіла, а прекрасні тіла прабатьків знову постануть у силі й величі.

Навіть у спрощеному перекладі Роала космогонічний переказ вразив мене. Дивуюся тим, що легенди про прибуття людських пращурів з неба відомі всім без винятку народам планети. Це — знаменний факт. Безумовно, треба знайти тотожну й коректну розгадку символічних переказів. На перший погляд все можна пояснити так, що якась могутня космічна раса потерпіла катастрофу, залишки мислячих істот

знайшли притулок на Землі. Тут вони постали перед дилемою: виродитися, щезнути з книги буття або передати свої геноми, свою психоінформацію жителям цієї планети, щоб хоч таким чином зберегти надію на відродження материнської цивілізації в далекому прийдешньому. Безумовно, то був ризикований крок. Можливо, навіть неетичний з точки зору космічного права. По-перше, узурпувалося право земних приматів на суверенний, унікальний розвиток; по-друге, власні комплекси вводилися в ноосферу, сповнену безліччю несумісностей. Згармонізувати два потоки еволюції — хто міг дати гарантію в благополучному завершенні майже безнадійного задуму?

Що в цих міркуваннях має раціональне зерно, а що — лише фантастичні домисли? Хто дасть однозначну відповідь? Можливо, такої відповіді нема навіть у безмежжі, і її варто шукати там, куди вказав ще мудрий Сократ: "Пізнай самого себе...".

Я ледь-ледь не залишилася навіки у джунглях Папуа. Ще й досі моторошно, як згадаю. Роала мені повідомив, що за добу ми прибуваємо до визначеного місця, і я втратила пильність. На одному з привалів відійшла з галявини у хащі на кілька кроків, а там захопилася гігантським барвистим метеликом. Він поволі перелітав з листка на листок, з квітки на квітку. Я, мов зачарована, йшла за ним, щоб поближче розглянути. Нарешті він пурхнув угору і пропав за густим віттям. Сонце сховалося за хмари, і в хащах попливли сутінки. Я метнулася назад, та незабаром переконалася, що втратила орієнтацію. Почала гукати — відповіді не було. Стало незатишно й страшно. Який ідіотизм — дозволяти собі отаку недисциплінованість в чужому краю, де ти зовсім не вмієш орієнтуватися. Прагнеш допомогти людям, а сама чиниш, ніби безпомічне дитя!

Відчай розростався в грудях, думка гарячково шукала виходу. Та що я могла зробити? Від крику захрипла, бігти кудись — марна справа, бо відчуття координації повністю втрачено. І тоді я, притулившись до стовбура багатовікового евкаліпта, відтворила в душі цілковитий спокій і зосередженість. Послала думку в рідний край, майже наяву побачила прадіда Василя. Він сидів на ослінчику біля печі в своїй землянці, тримаючи в руках кобзу, дивився на полум'я, що танцювало на соснових, смолистих полінах. Відзначила я й заморожені вікна, покриті крижаними квітами, здивувалася, а потім згадала, що у нас тепер зима. Прадід наспівував пісню: знову про вічну мить, але слова були інші.

Час летить, миготить,
В'ється в танці обманнім, мов змій.
Полюбить вічну мить
Ти зумій, любий друже, зумій..
Поміж віт різних літ
Вічну мить віднайди, розгадай,
Вічний цвіт-живопліт
Серед праху Землі розгадай.

Відчуття видіння було таке реальне, що я ледве не кинулася обнімати прадіда. Він повернув обличчя в мій бік і тривожно, задумливо глянув прямо в очі. А потім видиво розтануло.

Я замислилася: може, в цій пісні мені якийсь натяк? Може, десь у власному житті треба намацати визначальну мить, котра має врятувати мене? Де ж вона, в чому?

Пригадався мій нічний гість, мій принц з бровами, "мов ліси захмарні", і цілий потік болю та тривоги пронизав мене. Невже я не побачу його? Покликала юнака в таємничу дорогу, а сама розгубилася в чужинецьких лісах.

Десь у верховітті крикнула птиця. Я здригнулася від несподіванки, але ланцюжок асоціацій потягнув мене до далекого волинського села, і я почула хрипкий, трохи іронічний голос Кари: "Ргусалія! Дід Ргадько!". Ніби свіжий вітер дихнув з рідного краю, спалахнули в сутінках язички полум'я. Чи то вогнисті пелюстки квітки-цариці? З хащів зеленого дива замерехтіли смарагдові очі Заквітчаного, тугий струмінь ледь видимих світлячків, розгортаючись спіраллю, почав ткати обриси людського тіла. Я впізнала Радісну Істоту, мого вічного співбесідника й друга, щасливо скрикнула.

— Мій друже, це ти? Чи я марю?

— Ти розбудила мене від зимової дрімоти своєю тривогою. Я медитував у кроні правічного дуба, — приязно озвався він. — Ходімо, я виведу тебе до друзів. — Він дав знак іти за ним. Я поспішила за хмаринкою світлячків, допитуючись на ходу:

— Як ти міг опинитися тут?

— Ти забула, Русалко, що квітка — єдина. Хто злився з нею — той скрізь і всюди. Її тіло — то моє тіло. І навпаки.

— А я боялася, що чужі джунглі ковтнуть мене, що я не пройду квіткової стежки до кінця.

— Хто ступив на шлях квітки — того цариця краси не залишить в біді, де б він не був. Іди, неси радість і втіху блукаючим. І не забудь — тебе чекають у Гімалаях. Там — твій завершальний герць. Поединок краси. Не страхайся, я з тобою...

Він розтанув так же раптово, як і з'явився. А я побачила себе на краю галявини, де палахкотіло багаття. Роала і провідники, узрівши мене, щиро зраділи, почали танцювати біля вогню, і ця їхня дитяча радість так схвилювала мене, що я щасливо заплакала. Живе, живе в душах людських сутність єдиної квітки, котра незримим вогнем сплавляє до купи рідні серця, в яких би краях вони не народилися.

Радість! Повний успіх! Інтуїція не підвела мене. Вперше хворі на куру не вмерли, а всі одужали, хоч і виснажені та знесилені. Але все по порядку.

Два місяці я вивчала звичаї плем'я, знайомилася з людьми, розпитувала про екзотичну недугу. Старий вождь, величний і мудрий Гоала, дуже приязно зустрів мене, поселив у окремій хатинці, звелів старійшинам втаємничити у всі перекази, що стосувалися хвороби куру. До речі, патріарх вчився в юні роки у коледжі (десь в Європі), але, повернувшись додому, свято оберігав ізоляцію співвітчизників. На моє запитання, чому це зроблено, вождь відповів, що так зване "нове" завжди можна вивчити, а так зване "старе", якщо його знехтувати, навіки пропадає. І хто скаже, чи завтра не пожалкують люди, котрі бездумно винищили іскри прадавньої мудрості?!

Наближалось традиційне свято, у дні якого спостерігалися приступи "сміхової хвороби". Я вже майже остаточно переконалася, що основна причина смерті від куру —

свавільна ізоляція недужих від родини, від плем'я, від урочистої й веселої юрби. Я припустила, що окремі люди надто емоційно сприймають стихію радості й сміху, всотуючи надмір енергії веселощів, відчуваючи щось подібне до наркотичної ейфорії. Відділені від родини, залишені напризволяще в джунглях, вони одноосібно неспроможні асимілювати той наркотичний заряд сміху, що стає руйнівним для психіки. Я зрозуміла, що треба залишати хворих у середовищі рідних людей, у гущі святкування й веселощів. Більше того, треба їх оточувати кільцем посиленої радості та урочистості, вводячи в індуктивний потік спорідненої енергії. Таким чином надмір наркотичного сміху буде перейнято рідними людьми і психосудом розрядиться.

Я обережно виклала свою точку зору вождеві. Він кілька днів роздумував, радився з старійшинами. Мій план було схвалено. Всім родам перед святами повідомлено про веління "прабатьків": недужих на куру не виганяти до джунглів, а оточувати гуртами танцюючих людей, включаючись у найбуйніші судоми сміху хворих.

Безсила описати феєричні урочистості свят. Слова бліді для змалювання екзотичного видовища. Та й не для цього я сюди прибула. Головне: я спостерігала зародження й протікання всього процесу куру. У роду вождя, де я знаходилася, захворіло два п'ятнадцятилітні юнаки. Вони почали корчитися від сміху десь на другій годині після початку урочистостей, коли місцеві химерники почали веселити людей. Раптове замішання, розгубленість. Ще діяла стара програма табу. Але потім почувся наказ вождя, і довкола юнаків, що знемагали в судамах сміху, закружляла танцююча спіраль воїнів та веселунів. Весь рід сміявся й співав, ніби взявши бідолашних хлопців, у дружні, щирі обійми. Я з подивом спостерігала, як поволі судоми зм'якшувалися, корчі відпускали тіла, а сміх недужих вливався у потік природних веселощів всього плем'я. Я співала й танцювала разом з усіма. І ці щирі люди, ці діти природи обнімали мене й цілували, як найріднішу істоту. Якої ще треба нагороди?

Мій прадіде Василю, мій друже Заквітчаний і ти, далекий принце зоряної ночі, порадійте разом зі мною, бо хіба є більша радість від тої, котра звільняє душу від муки й страждань?

Прощаюся з новими друзями, готуюся до мандрів на батьківщину. Та моя радість затьмарена. Повідомлено, що вождь Гоала покидає цей світ, прощається з родом. Передали його прохання — відвідати хатину вождя. Мені було дивно й тривожно — прощатися з людиною, котра ще жива. Проте так велить давня традиція. Смерть для синів фору — особливе мистецтво, де кожен крок має бути осмислений і вивірений. Я несміливо вступила в прохолодне приміщення хатини і побачила вогненні очі вождя. Він лежав на барвистій циновці і усміхався. Я почула кілька слів подяки за велике благо, послане через мене його дітям. Запитала вождя, чому він вмирає так радісно.

— Нове народження радує мене, — тихо відповів Гоала.

— Європейці вважають смерть повним знищенням. Лише діла — добрі чи злі — залишаються знаками успіхів чи невдач. Деякі східні й західні вчення вважають, що тонка суть людини переходить згодом в нове тіло. — Я просила тлумача якнайпростіше передати мою думку і завершила запитанням: — Ви, певно, прихильник останнього

світогляду?

Вождь ласкаво всміхнувся мені і ледь чутно відповів:

— Лише ущербна наука, доню, бачить в природному метаморфозі остаточне знищення. Містика теж вигадує барвисті фантоми, щоб втішити вмираючого. Прагнення життєвого потоку вічне. Видимі зміни — лише перепади напруги і течії ріки життя. Ми бачимо світ лише до обріїв зору, все, що далі, вважається небуттям. Смерть — табу для багатьох народів. Коло за тим обрієм наповнено бездонням вигадок. Я знаю, що там — клекоче та ж сама життєва ріка, бо куди ж їй подітися — тій краплі, що зветься чуттям і думкою? Вся біда, доню, в страху перед обрієм смерті. Наші прабатьки лишили дивний заповіт: полюбіте всеможливість смерті, прагніть до її обрію з радістю, тоді вона зачне з тої любові нове, прекрасне буття. Все інше — виростає з такого прагнення...

Я дивилася в його урочисте обличчя і бачила за ним таємничі хвилі вічного моря життя. Бо лише вічна течія може породити такий нездоланий оптимізм. І згадалися мені воїни революції, героїчні солдати Вітчизняної війни, козаки й дружинники прадавніх визвольних походів. Хіба вони мертві? Той, хто не відділяє себе й свій розум та чуття від єдиного дерева народу, той пливе життєносною хвилею у полум'яному потоці космічної естафети.

Прощай сивий друже! Я навіки збережу твій мудрий заповіт вічного, надвмирущого оптимізму!".

...Вдарили барабани. Чи застугоніла земля? Приглушена, насичена певністю й урочистістю, мелодія сповнила простір. Кожна клітина тіла палахкотить і радіє, відгукуючись на переможний ритм вогню. Гриць щасливо повторює в думці магнетичні слова старого наставника Догало: "Ти — дитя вогню. Всюди, куди не глянеш, пісня творячого полум'я. У небі — священне багаття зірок, у сонці — жар єдиного володаря життя, під землею — грізний племін перестороги і розплати, в тілі — ніжний вогонь любові. Відкинь страх і сумніви: синам єдиного полум'я стежка відкрита крізь найпекучіші сфери. Вогонь не карається вогнем, не спопеляється. Стань багряною пелюсткою променистості і співай пісню вічного згорання!".

Що це з ним діється — сон чи направду?

Райдужні скелі довкола, зарості екзотичних дерев, кільце величних, суворих старійшин — хранителів тайни вогню. І він, дитя далекої України, тримаючись за руку ветхого папуаса, наближається до сліпучо-білого кола, що дихає пекельним жаром. А за ним — ціла вервечка чорношкірих юних хлопців, претендентів на посвячення в культ вогню.

Столітній Догало насторожено прийняв гостя з чужих країв, котрий мав з собою символічний знак довіри, вручений доктором Боголо. Півгодини він дивився на нього, ніби пропікаючи струменями очей. Гриць відчував себе незатишно перед тим духовним прожектором, та потім щиро відкрив навстіж свою душу, згадуючи все найкраще, що зберігалось в пам'яті, в мріях і намірах. І суворе обличчя Догало поволі опромінювалося виразом подиву й радості, здавалося, навіть глибокі зморшки на чолі

розправляються, повертаючи патріархові молодечу натхненність. Він згодився — вперше в своєму довгому житті — зробити виняток для чужинецького юнака, посвятивши його в таємницю вогнеходіння. Сорок днів тривала підготовка: очищення тіла, що полягало в повному утриманні від їжі, в щоденному ритуальному обмиванні, очищення розуму, який змушений перебудовувати своє ставлення до ланцюжка страхів, заборон, умовних засторог, котрі поділяли буття на холодне — гаряче, приємне — гидке, годяще — негодяще, прийнятне — заборонене і так до безконечності; нарешті, очищення чуття, при якому вимагалася концентрація лише на прекрасному — вогонь, сонце, квіти, райдуга, небо, зірки, камінь, пісок, хмари.

Хлопець вже неодноразово тренувався вдома з утриманням від їжі, тому запропонований Догало піст не був обтяжливий. Перші дні молоде тіло вимагало насичення, та через тиждень прийшли легкість, спокій, крилата радість. Він повністю віддався осмисленню того, що мало відбутися, — дружньому контакту із стихією, що в звичайних умовах руйнує, нищить, калічить. Що відбувається з тілом вогнехідця, коли він ступає в полум'яне коло? Яка трансформація допомагає перетворити пекельну жару в температуру, прийнятну для живого тіла? Миттєвий бар'єр захисту чи якась енергетична інверсія, відведення племінного потоку в іншомірність? Гриць кілька днів ламав голову над цими проблемами, а потім збагнув, що інтелектуальні викрутаси ні до чого: тут має діяти психоенергетика іншого рівня, і введення її до дії — справа глибоких, ще не пробуджених генетичних потенцій, ключ до яких інтуїтивно чи випадково знайшли колись пращури цих мудрих і спокійних людей.

...Райдужні хвилі підхоплюють Гриця і несуть на своїх веселих гребнях у радісне коло танцю. Здається, що тіло знає, пам'ятає справіку химерний ритм і поєднується з ним природно, легко, щасливо. Аналітичний розум відтиснуто десь на край сприйняття, і він навіть жартує над своїм господарем: з тобою просто граються, Грицю, все це — колективний гіпноз, прекрасне циркове видовище. Яке ж це полум'я — прохолодна шовкова трава, всіяна золотими квіточками кульбаби, це — батьківське подвір'я, встелене пружним килимом споришу. Грайливо видзвонюють цимбали, рокочуть струни бандури, гордовито вибиває свої перестуки бубон, а хлопці та дівчата вигуцують каблуками на подвір'ї хвацький гопак.

У центрі сліпучого кола виникає зеленкувата постать Заквітчаного, усміхається Грицеві. І хлопець не дивується, сприймає видіння, як звичайнісіньку річ. Радісний підморгує йому, і в ритми вогненної хвилі, що несе кільце вогнехідців по шаленій спіралі, вплітаються його тихі, але проникаючі в тямую слова: "Вітаю тебе, брате! Гарно пройшов стежку пошуку. Навіть зумів об'єднати образи чужинської Меланезії та коханого краю в творчому синтезі. Тепер для тебе відкриті всі брами, бо в серці власному віднайшов заповітного ключа. Радуйся, друже! І не забувай, що там, де за тобою сумують рідні ліси та ріки, чекає полум'яна птаха. Пора запалити радісне коло на батьківській землі...".

Русалія у захмарній гірській долині. Мовчазні провідники зникли, її зустрічає високий чоловік, огорнутий білим плащем. Голова простоволоса, довга чорна борода

хвилями спадає на груди, очі здаються бездонними прірвами, з яких зяє простір тривожної мудрості. Скільки йому літ? Чи, може, для нього відсутнє поняття часу? Дівчина відзначає дивний блакитний колір шкіри на обличчі й руках, ніжне енергетичне сяйво довкола голови, подібне до "вогнів Ельма" під час грози.

— Нам передали твоє бажання, — почувлися слова чорнобородого, — збагнути суть вчення дракоборців. Ми згодилися прийняти тебе, прихильника флори.

— Мене вразила ідея ворожості до квітки. Невже це серйозна філософська течія?

— Слова "серйозність", "філософія" — не для нас, — спокійно відповів чоловік. — Хіба серйозні вітер або сонце? Чи філософствують гори або хмари? Так зрозумій суть нашої групи шукачів. Мене звуть Дао, в древній етимології це означає путь. Ходімо до нашого притулку, тебе чекають.

Над глибокою прірвою пливли ніжно-фіолетові тумани. Блакитно-перлисте небо над зубцями гір пломеніло відблисками невидимого сонця. Дихати було легко, у скронях поколювало, здавалося, що вся суєтність і клекіт світу лишилися десь у потойбіччі, у маренні. Самоцвітні скелі мерехтіли матовими іскрами. Дао пройшов широкою терасою, провівши гостю до входу у лабіринт коридорів, потім, взявши її за руку, кілька хвилин обережно ступав у повній темряві. З шерхотом відсунувся чорний камінь, за ним відкрилася освітлена печера. Русалія побачила кільце сидячих людей — чоловіків і жінок. Молодші мали тільки напоясники, старші, як і Дао, загорнуті в білі гіматії. З склепіння притулку лилося м'яке сяйво, подібне до сонячного, здавалося, що саме каміння промінилося.

Присутні уважно оглядали постать дівчини: вона мала на собі індійське сарі, тримаючись впевнено й спокійно. Одразу ж відзначила вогняний погляд широкоплечого юнака з чорною гривовою волосся, що сягало нижче плечей, і пушком бороди та вусів. Подумала, що це, напевне, легендарний Космоандр, про якого їй розповідав тато. Глянувши на Дао, зрозуміла, що інтуїція підказала їй правильно. Юна дівчинка мовчки постелила біля входу білий килимок, жестом запросила сідати. Русалія опустила на діл, завмерши в позі лотоса, як і всі інші.

— Воїни Шіви, — сказав Дао, — ви вже знаєте про гостю з далекої північної країни. Вона — прихильник флори, квітки, і хоче знати протилежну концепцію. Ми чекаємо твоїх запитань, смілива дівчино. Говори.

Русалія на мить зосередилася, і великий спокій зійшов на неї. Щезають відстані, тане простір і час. Друзі зійшлися на перехресті Чумацького шляху, діляться досвідом путі, визначають вартості добутого. Щирість — ось її метод. Радість прокладе мости понад всі упередження й протиріччя.

— Ви називаєте себе "воїнами Шіви". Ми знаємо, що в образі Шіви синтезуються сили цілковитої руйнації і нового творення. Чи так я мислю?

— Так, — кивнув Дао. — В основному — правильно.

— Чи є ваша течія релігією?

— Ти волієш свої сумніви розв'язати в межах відомих слів і понять, — сказав Дао. — Сфера логосу безмежна, як безмежний всесвіт. Ми обмацуємо лише шкаралупу слів.

Що таке "релігія"? Як і йога — це слово означає "зв'язок". Люди містифікували це поняття, вважаючи, що вони "зв'язуються" з Вищим, з Парабраманом. Ми — поза всякими релігіями, оскільки всі вони узурповані силами мороку. Шіва для нас — не бог, не вчитель, не ідол. Це — сам дух Життя, котрий, сміючись, формує і руйнує світи, знаючи про свою надвмиручість.

— Прекрасно, — захоплено мовила Русалія, заворожена ширістю Дао. — Ви в коротких символічних знаках ілюструєте діалектичну сутність природи, вічно живої матерії, як її розуміємо ми. Де ж тоді протиріччя? Звідки ідея ворожості до флори? Адже вона — основа біосфери?

— Земної біосфери — так. Але не життя взагалі.

— Хіба земна біосфера не частка єдиного життя всесвіту?

— Запитання на запитання: віддзеркалення людини є людиною?

— Безумовно, ні. Це лише мертва тінь у дзеркалі. Образ.

— Те саме з динамікою земної біосфери. Вона є тінню правдивого вогненного життя, віддзеркаленням у хаосі. Флора — лише імітація, підробка краси мегакосмічної квітки вищої реальності.

— Знову якась трансценденція, — задумливо мовила дівчина. — Ви заперечуєте містифікації релігій, але будете свої витончені міражі.

— Наше знання ґрунтується на досвіді, — заперечив Дао. — Вже століття тому наші архати прийшли до висновку, що пізнання йде манівцями, доки відсутній точний гнозис — хто в біосфері лідирує, де її центр і основа. Воїни Шіви одразу відкинули традиційну думку про лідерство девів-богів, бо вони ніколи й нікому не маніфестували себе в природі, хіба що в казках та міфах. Але й гордовита думка про лідерство людини падала при найпростішому аналізі: для того, щоб людина була, діяла, — потрібна динаміка практично всієї сфери життя і взагалі — буття. Гігантський ієрархічний ланцюг: мегасвіт — метagalактика — Галактика — Сонце — Земля, а далі — флора; все це потрібне, щоб людина була тим, чим вона є. То хіба може вона бути лідером в такому невимірному кільці? Ми збагнули: людство — активний агент біосфери для певних цілей. Яких же? Хто скаже про це? Сформувалася думка, що флора в сукупності є грандіозним розумом. Окремі люди входили з ним в контакт, знали мову дерев і квітів.

— Чудово! — зраділа Русалія. — Ви прекрасно виклали мої погляди на взаємини людини й квітки. Флора сформувала мислячу істоту з примату тваринного світу, щоб оквітчати його, одухотворити, зробити садівником в далеких світах...

— Не поспішай, — суворо відповів Дао, застережливо піднявши долоню, ніби зупиняючи потік її захоплених слів. — Та концепція, яку ти сповідуєш, лежить на поверхні. То — дитячий гнозис очевидності. Наші архати дослідили, що весь рослинний світ сукупно утворює тіло Смарагдового Дракона, Зеленого Змія, прекрасного монстра хижості, котрий паразитує на світлі Сонця, енергетиці планети, праху покійних, психодинаміці мислячих істот. Свою форму дракон хаосу сформував по образу вищої квітки, котра існує в світах нерушимості, підробив її красу, щоб полоняти жителів з далеких світів радості й повноти. Ми повірили обману, ввійшли до нової світлиці, а вона

виявилася в'язницею.

— Наш Космос — в'язниця?

— Це відчуває кожний чутливий дух. Дитині цей світ спочатку може здаватися цікавим лабіринтом для гри, але, ввійшовши сюди, дитя вже безсиле вийти, повернутися додому. І вся потуга істот з краю повноти йде на відгодовування Зеленого Змія, на формування біосфери паразитичної, кривавої, сповненої ненависті й безвихідної муки. Одягнувшись у тілесність, діти вічної квітки забули, хто вони, звідки, відчуваючи проте, що потрапили в пастку. Все те, що я кажу, лише система символів, за яким — суворий гнозис реальності. Ти маєш сама продумати все до кінця.

— Те, що ви кажете, має своєрідну логіку, — тамуючи тривогу, сказала Русалія. — Але згодьтеся, що в цьому світі краса квітки — основа найкращих порухів душі людської. Квіти безмовні й терплячі, ніжні й вседаючі. Адже вони формували дух і естетику народів, вся творчість світу пронизана ними.

— То й що? — іронічно запитав Дао. — Те, що ти мовила, і є основною зброєю Дракона. Щоб панувати над дітьми повноти, він повинен мати абсолютну зброю краси. Проте результати, плоди свідчать про його обман. Як у казках, де золото, подароване демонами, згодом стає черепками або сухим листям. Зелений Змій, безумовно, призначив людині масштабний шлях — мандрівника всесвіту, котрий розсіватиме зерна флори у безмірність. О, сила, закладена в зерні Дракона, страхітлива. Він сповнений безмірної експансії, він жадає пронизати собою Галактику, Мегасвіт, підібрати ключі до найглибших таємниць субстанційної основи, розпанахати її, як паросток розпанахує камінь. Яка ще сила є в Бутті, страхітливіша від сили Змія? Проаналізуй динаміку мислячого життя, породженого квіткою, розглянь плани й перспективи розумних істот, як вони вимальовуються навіть тепер, на перших кроках космічного народження. Оточувати зірки, сонця штучними ковпаками, котрі забирали б всю енергію світил, утилізувати речовину планет, розсіювати так звані цивілізації по всій безмірності. Ось кредо Людини. Але по суті йдеться про виснаження енергії буття, за яким настає згасання пломеню Всесвіту. Людина мріє про смолоскип Прометея, а стане руйнатором буттєвості, віддавши свій творчий принцип хитрому Змієві.

— Але ж ви, воїни Шіви, теж волієте зруйнувати космос Смарагдового Змія...

— Ми руйнуємо ідею обману, а не космос, — пояснив Дао. — Те, чого прагне Дракон, є виснаження вогненної основи буття. А ми хочемо повернути полум'яний потік життя у рідну сферу, не напоювати ним примарного світу. Руйнувати містифікацію, якою б вишуканою вона не була. Дві з половиною тисячі літ тому перший пробуджений Гаутама рішуче порвав з традиційним схилянням перед мерехтінням ілюзорних килимів "живої природи". Він покликав до повноти пробудження, до повноти знання, до виходу у цілість буття. Але хто збагнув його? Навпаки — його ім'ям сформовано нові пастки, нові обмани. Головне для Змія — посіяти сумнів і розірвати цільність прагнення й розуміння. Для цього існує система снів: від так званого природного сну до розумових марень. Навіть сама "смерть" є грандіозна вигадка Дракона. Вічнодіючий розум швидко збагнув би істину, тому сон і смерть було

запрограмовано, як періодичне перепрограмування або те, що арійські космогонії називали перевтіленням. Саме — перевтілення, рутинна зміна форми, при якій не встигаєш передати естафету досвіду. Ми збагнули цю диверсію ворога і прагнемо досягнути цільності свідомості, щоб подолати сон, смерть і повернутися в рідний дім.

Русалія довго мовчала, обнімаючи ширим поглядом обличчя присутніх, ніби жадала проникнути за покрови незворушності, спокою, певності. Зустрілася очі до очей в Космоандром. І їй здалося, що в його душі вихлюпнувся вогник взаєморозуміння й допитливості. Вона запитала, дивлячись у очі юнака:

— Чи всі воїни Шіви мислять так же монолітно, як учитель Дао?

— Ти гадаєш, у нас може панувати диктатура авторитету? — тихо засміявся учитель. — Монолітність — повна, абсолютна добровільність, позбавлена сумніву. Ось ти дивишся на Космоандра, нового воїна Шіви, котрий ішов цілком іншим шляхом, але щире прагнення до правди привело його сюди. Запитай, чи згоден він зі мною?

— Космоандре, — мовила Русалія, довірливо прагнучи назустріч юнакові, — ти плекався в інших умовах, сприймаючи земну сферу буття, її красу, її квітковість як вияв універсальної краси всієї зоряної домівки. Невже тепер ти відкидаєш все це, як підробку мари, як ілюзію містифікатора?

— Вся історія розвою краси й мрії, — тихо озвався Космоандр, — всі подвиги, утопії, прагнення до справедливості, боротьба за владу, пошуки Едему, всі його, релігії та теології — все це, безумовно, фантасмагорія Смарагдового Змія. Це спектакль для раба-людини — виконавця місії грядущого розселення квітки у далекі світи. Це грандіозний космічний наркотик. Як би інакше раб здійснив потрібне? А хіба таким же чином бджоли не здійснюють запилення? Їм дається солодкий трунок, а квітці — продовження роду.

— Але ж це чесний обмін? — здивовано заперечила Русалія.

— Безумовно, — усміхнувся Космоандр. — Змій повинен дотримуватися правил гри. Але для бджоли — це тяжка безнастанна праця в ім'я запилення. Всі її старання "в ім'я роду" — марні. Бджола впродовж мільйонноліть — одна й та ж. А Змій — земна квітка — вічнозмінний. Він володіє можливістю всеохопного метаморфозу (згадай еволюцію від синьо-зелених до вищих рослин), він, здійснивши інтродукцію в далекі світи, розгорне свої зелені крила над Мегасвітом, породжуючи на різних планетах міріади мутацій і видозмін. У нього є смисл "жити", бо це — безмірність існування і пластичності. Це — його боротьба, його стратегія. А ціна — мільйони згублених життів, гекатомби жертв.

— Але ж людина теж має безмежну потенцію розвою? — мовила дівчина. — Допмагаючи квітці, вона зростає сама.

— Ви так гадаєте? — підхопив естафету розмови білобородий патріарх, і Русалія відчула, що це учитель Космоандра, творець Гнізда Радості. — Фізично людина деградує, цикл пластичності для неї вичерпався. Вона хворіє, нидіє, розпадається, самоз'їдається. Техногенез доконав її. Тому їй і було дано казки про потойбічні світи, про рай і тому подібні вигадки. Все це тактика квітки, її легенда, котра навіть

опирається на образну структуру Зеленого Змія, — сад, квіти, плоди, елегія... Але принципово сучасна людина позбавлена перспектив метаморфозу. Вона — в апендиксу еволюції.

— Мені важко дискутувати з вами, шановні мудреці, — відверто визнала Русалія. — Надто далеко ви пішли по шляху повного заперечення. Проте моє серце, хай і недосвідчене, прагне в чомусь застерегти вас. Хай ви знайшли можливість добувати енергію для тіла поза фотосинтезом Смарагдового Змія, хай ви зможете продовжити життя осіб та груп обраних до мільйонноліть, але що далі? Навіщо таке життя, ніби екзотична оаза у вируючому океані земного життя з його болями, радостями і надіями? Чи ви створите альтернативну космоісторію для тих, хто піде за вами? Чи освятить ваші зусилля Мати-Природа або Вища Реальність, як ви її називаєте? Міст до нової реальності має бути для всього сущого, навіть для Зеленого Змія, бо в ньому на Землі втілюється все найпрекрасніше, що ми знаємо. Ви волієте вернутися до "рідного дому", вимріюючи його в потаємності. А для мене дім там, де ми єсть. Не "втеча додому", а розширення домівки до всеохопності. Дім — це ми самі. В будь-якому тілі. В будь-якій сфері. Ми — творці радості. Ми — діти вічної гри. Мати — поряд. Вона дивиться в наші серця. Вона радіє кожному зусиллю піднятися до краси.

— Бійтеся обманювати себе, — задумливо озвався Дао. — Земна радість і любов — лише ейфорія, підробка. Нам приємно, доки сонце гріє, але помірно, доки плоди смачні, але не надмірно, доки краса милує, але не нудить. А досить дощу, чи негоди, чи холоду, сліз або муки — все пропадає. Радість тут — лише примарний гість, лише сон.

— Не згодна, — рішуче заперечила Русалія, відчуваючи, що зустріч наближається до неминучого завершення. — І муки, і стогін, і кров замучених — це не сон. Кожна мить такої муки, індивідуальної, унікальної муки та пошуку, потрясає всесвіт. Хто позбавлений співстраждання в сфері відносній, часовій, плинній, той недостойний вічності. Що йому робити там? Та й кому потрібні такі "пробуджені". Тут іспит нашого духу, дорогі воїни Шіви. Навіть у сні, я гадаю, ми проходимо випробовування... може, перш за все — у сні. Бо автоматизм добра й любові — то вже вияв суттєвості людини. Машинально діяти добро і любити злбний не стане. А світ квітки — це безоглядна жертва краси й життя. Може, варто задуматися над тим, щоб подарувати квітці нашу мужність і розум, як вона дарує нам свій життєвий плин і долю? Ви вважаєте флору стихійним Змієм? Приручіть його любов'ю й мудрістю. Приручений, одухотворений Змій стане нашим вселенським другом. Хіба не про це мріяли ріші прадавності?

Дао звівся на рівні ноги, і разом з ним встали всі воїни Шіви, оточивши дружнім кільцем дівчину. Він взяв руки Русалії в свої долоні і щиро промовив:

— Ви — мудра Тара Заходу, наша прекрасна гостя. Ми подумаємо над вашими словами. Подумайте й ви. Може, це сам Махадева — Дух Життя — послав вас сюди. Хай радість осяє ваш путь, не забувайте друзів з Гімалаїв. Намасте!

— Намасте! — дружно схилилися в поклони перед Русалією воїни Шіви.

Вже виходячи в печери, дівчина відчула вогняний погляд Космоандра, що полоснув по її душі. І здалося Русалії, що в тому погляді вирував неспокій, болісний запит і

полум'яне сподівання грядущої зустрічі.

Моя розповідь про героїв книги завершується. Події ввійшли в таку стадію, коли їх уже годі впхати в стрункий сюжет. Сьогодні я повернувся з Києва після першого експерименту з альтернативною ЕОМ. Все, що відбулося, ще досі мені здається сном.

Конференц-зал заповнили радянські й закордонні вчені, члени редколегії часопису "Вирій", письменники, журналісти, інженери, представники трудящих. Всі були якісь насторожені й стримані: може, тому що довкола проекту "Резонанс Еволюції" спліталось безліч легенд і домислів. Тихо перемовлялися, гадаючи, як саме має проводитися випробування, в якому вияві відбудеться контакт людей і ЕОМ. Та жоден з прогнозів не виправдався, все було несподівано й просто.

Перед закритою завісою з'явилися постаті Бориса Гука і доктора Боголо (він тиждень тому прибув з Папуа). Присутні привітали їх стриманим гомоном. Гук звернувся до залу з коротким вступом:

— Друзі, панове! Всі ви знайомі з передумовами альтернативної математики, що лягла в основу конструювання нашої ЕОМ, названої "Резев", тобто "Резонанс Еволюції". Можливо, хтось обвинуватить нас в претензійності? Справді, дехто подумав, що ми осідлали еволюційного скакуна і спроможні поганяти його в напрямку, вигідному для нас. Все це не так! Людина не здатна поки що по своїй волі міняти закони, константи і ритми космосу. Проте концентрація знань про мікро— і макрореальність дозволяє інтенсифікувати стихійний потік часу-простору, прискорюючи зростання дерева буття.

Що ми сподіваємося отримати під "Резонансу Еволюції"? Що ми побачимо у вікні, відкритому назустріч нащадкам, котрі житимуть в кінці ХХІ віку, тобто через сто років? Західні футурологи, провівши аналізи всіх тенденцій суспільного розвитку сучасності, отримали песимістичні висновки, дуже близькі до видінь апокаліпсису. В чому тут справа? Невже людство безсиле звільнитися від обіймів змія приреченості, викоханого лукавими й підступними апологетами ненависті в минулих віках? Ми певні, що прийдешнє Землі буде прекрасне і творче, і основою нашої певності стають не благі побажання, а монолітна воля творящих сил світу до еволюційного метаморфозу. Деякі наші колеги з Америки, Японії, Англії та ФРН і Франції, ознайомившись з алгоритмом "Резонансу Еволюції", висловили скептичні зауваження з приводу того, що лівова частка інформації, закладеної в альтернативну ЕОМ, має в основі оптимістичні прогнози, позитивне спрямування, гуманістичні тенденції. Нам закидали однобічність і тенденційність, в той час як "Римський клуб" та інші футурологічно-аналітичні групи не обминали жодних негативних дій, спрямувань і передбачень. Що ж на це відповісти?

Хто куди прямує. — той там і опиниться. Це древній закон. Вилікувати ті чи інші вади суспільства може лише монолітна воля більшості його членів. Ми зобов'язані досягнути таку еволюційну монолітність, інакше — навіщо природа подарувала нам розум? Західні футурологи бачать в прийдешньому занепад, деградацію, ядерні конфлікти, загибель цивілізації. Хворобу сучасного антагонізму вони абсолютизують, таким чином заперечуючи спроможність мислячої істоти Землі самооновлюватися і приймати гідні мудрості рішення. Але чому? Адже життя демонструє парадоксальні

метаморфози, і те, що сьогодні здається гидким каченям, завтра стає білим лебедем. Тому прогнозисти грядущого соціуму повинні бути завжди оптимально впевнені в життестійкості еволюційної стріли. Якщо воїн іде на битву з хистким, невпевненим серцем — хіба він може здобути перемогу? Перемога має утвердитися в душі перед боєм. Саме тому алгоритм "Резонансу Еволюції" не допускає навіть одного відсотка можливості катастрофи земної цивілізації в прийдешньому. Я певен, що нас у цьому підтримає абсолютна більшість мислячих істот Землі. А тепер, дорогі друзі, колеги, панове, ми вводимо до дії "Резонанс Еволюції". Навіть творці евристичного пристрою ще не відають, як саме відгукнеться ХХІ вік, змодельований нашими сучасниками, чи зуміли ми віднайти еволюційну тотожність? Присутні в цій залі будуть першими свідками прориву в прийдешнє.

Гук дав знак. Завіса розійшлася. Перед присутніми виник примарний фіолетовий куб. І більше нічого. Хвиля подиву, а може, розчарування попливла в залі. Борис Гук разом з доктором Боголо зійшли з підвищення, сіли в перших рядах. Куб заплонів бузковими барвами, в його центрі виникла сліпуча цятка, почала розгортатися багатомірною спіраллю, динамічно пульсуючи в якомусь магічному, пісенному, захоплюючому ритмі. Я відчув, що це не просто світловий ефект, здавалося, що сам простір і час втягуються в ту дивну променисту пульсацію, виводячи присутніх на інший рівень відчуття й світосприймання...

ЧАСТИНА

ЧЕТВЕРТА

Пролом шкаралупи

Що в собі несеш, чого жадаєш,

Із якого вийшов джерела,

Чом тріпочеш і себе караєш

Прагненнями тигра і орла?

То літаєш, то терзаєш здобич,

Але з того наслідок — зола!

Глянь — величні царства і оздоби -

Все собі могила узяла.

Тож пора себе перекувати,

Ти — коваль, ковадло і горно,

Ти і ткач: почни переплітати

Власний дух у нове полотно.

Вишивай узори неймовірні,

Подолавши марноту Землі,

В Космосі Душі багатозірнім

Ждуть тебе легенди кораблі...

Дгаммапада

...Йому виділося, що він підходить до глибокої печери. Зустрічні зупиняли, страхаючи тим, що в підземеллі живуть чудиська — Чорні Пантери, котрі пожирають

сміливців, які зважались зазирнути в безодню. Джордано відштовхнув непроханих порадників і наблизився до темного отвору. Звідти долинало погрозливе ричання. В серці прокотився холодок страху, та Джордано подолав застереження почуттів і заглянув до прірви.

Унизу клубилися тумани. Неможливо було визначити барви задушливих випарів безодні — там звивалося в моторошній глибині щось примарне і тяжке: жахливий фантом буття (а може, небуття?) навіть на відстані стискував груди, не давав дихати, морозив кров у жилах.

У хмарах імли безладно металися, поблискуючи вогняними зіницями, Чорні Пантери і грізно ричали. І дивно — в грудях Джордано прокотилася тепла хвиля жалю й співстраждання. Зовсім не страшними здалися йому полонені в лабіринті істоти, захотілося передати хижакам свій жаль і любов. Простягнувши руки до Чорних Пантер, він проникливо прошепотів:

— Ви прекрасні, браття! Вітаю вас!

Хижаки заричали, забігали ще хутчіше у вихорах туману. Джордано схилювався над прірвою і, дивлячись у зіниці чудиськам, схвильовано мовив:

— Чом ви тут, у безодні? Йдіть під сонце, до квітів, до любові й радості. Та й хто сказав, що ви Чорні Пантери? Ви Блакитні Діви, зачакловані мороком — химерним породженням сутінок, незаконним утвором світла й ночі. Йдіть до мене, я відкриваю вам серце своє, сповнене любові. Йдіть сюди, Діви прекрасні...

Ричання затихло. Чорні Пантери, заворожені його щирим голосом, рушили до отвору. Тіла їхні мінилися, ніби глина під руками скульптора, почали пульсувати синіми барвами, наливалися блакиттю, мерехтіли райдужними іскрами. Істоти піднімалися, зводилися на задні лапи, та це вже були не звірячі кінцівки, а людські ноги, і при виході з печери вже нічого не було в них від чудиськ: усміхаючись сонцю, хмарам, людям, з безодні народжувалися прекрасні Блакитні Діви, ніби легендарні Єви Нового Світу.

Джордано плакав від щастя й зворушення. І мовчали довкола вражені люди.

Уже відчувався холод в'язничної стіни, а образи видіння не покидали Джордано. Душа була сповнена вщерть нетутешньою радістю, ніби він вчинив щось прекрасне й правдиве.

В'язень звівся з ветхої підстилки. Задзвеніли кайдани. Заколихалася тінь на брудній стіні темниці від хисткого пломеню смолоскипа. Джордано ступив до вузького віконця, визирнув за ґрати. Вогник Юпітера привітно моргнув йому з темно-синьої далини, холодними іскрами кольнули в серце далекі зірки.

Перед внутрішнім зором все ще клубилися тумани сновидіння, йшли з печери Блакитні Діви, трансформовані з огидних химер його палким волінням. Що означає таємниче видіння?

Темрява, що жахає людей. Прірва смерті, страху, загибелі. Вона сповнена фантомами неуттва, забобонів, приниженості. Десь тут — розгадка. І лише мудрість розуму, безстрашна мудрість пробудженого духу подолає ті фантоми, зруйнує мури

неуцтва, розвіє примари. Джордано пригадав рядки з старовинного манускрипта Ані — Сина Зорі, героя шумерського епосу. Він переглядав колись ветхі пергамени в монастирській бібліотеці і був вражений безстрашністю мислення прадавнього мудреця, глибоким розумінням суті людського забобону, що вчепився жадібними руками лише в одну іскорку буття, бездумно відкидаючи безліч прекрасних світів, прирікаючи їх на небуття, назвавши ніччю, тобто — нічим.

А істина — у протилежному. Світло, видимість — лише мізерна частка безмірності, убогий клопоть на шатах всебуттєвості. Без ночі, в надрах якої загораються на небі далекі світила, людина не змогла б досягнути неосяжності космосу, і мислячих істот Геї довіку тисла б кришталева сфера неба, подібна до в'язниці, сфера, вигадана схоластичними умами древніх жерців і стверджена авторитетом Арістотеля та його церковних апологетів.

Джордано простягнув заковані руки до віконця, глибоко вдихнув прохолодне повітря. О ніч! Відкрий мені тайну свою в цей тривожний час остаточного вибору. Ти одна давала мені спочинок від тяжких мук, завданих променистими стрілами дня. О мати благодійна! Ти ховаєш своєю запоною месників і рабів, яких розшукують жорстокі наглядачі з псами, ти даєш їм спочинок, короткий сон і надію на рятунок. День, що насувається зі сходу, не пожаліє втікача, він перстом променя вкаже на нього, висвітлить, виведе на ешафот, ще й діамантом заблищить у страдницькій сльозі.

Ніч, ти ласкава мати й нянька. Найзавзятішому трудареві чи наймитові ти ніжно шепчеш: засни! Засни, нерозумний, жадібний, невситимий! Все одно не наповниш прірву дня ні працею, ні мандрами, ні кривавими боями, ні урочистостями. Світлу все мало — воно готове зідрати мерехтливі цяцьки з усього буття, щоб погратися ними на жалюгідній арені марних прагнень.

А ніч — справедливий суддя. Вона одбирає наші блискітки, кладе ласкаву руку на втомлені вії, заглиблює в світи дива й казки, щоб показати нерозумним учасникам світового спектаклю наші марноти й обмани, а разом з тим — правдиву глибину того буття, яке ми зневажили, відсторонившись від нього стіною страху й мороку.

Перед Ніччю з давніх давен схилялися мудреці, втаємничено кличучи її Великою Матір'ю — чистою і непорочною, котра цнотливо закрила дивний лик свій, ставши Тайною, і дала право шукачам вільно обирати шлях прагнення: принади світлових ілюзій, гуркіт празоряних світів, бурі видимих ер і епох — або безвидне мовчання її всеохопного серця, котре прадавні волхви називали Скарбом Буття.

Джордано заплющив очі, притулившись чолом до холодної стіни. Перед внутрішнім зором попливли ніжно-фіолетові візерунки — примхливі, ніби струмки зоряних світів, не введені в річище закону. Жаль, що не встиг він написати Апологію Ночі — Великої Пітьми. Тут ключ до розгадки багатьох феноменів великого двоборства творення й руйнації, тут загадка рабства й волі, правди й мари. А проте — за чим жалкувати? Все з'являється вчасно, як проростання зела навесні, як розквітання квітки на світанку. І все-таки... Бодай одна жива душа була поруч, щоб передати їй те, що вирує у серці. Передати перед тим, як він ступить у вогнище завтра вранці... чи вже сьогодні?

Він осміхнувся. Іграшки Хроноса — вчора, нині, завтра. Все єдино — це одна й та ж мить: народження, життя, смерть. Це лише різні стани моєї всеохопної свідомості...

Заскрипіли двері темниці, колихнулося полум'я смолоскипа. Джордано отямився від потоку дум. Хто це його турбує так недоречно серед ночі?

Брязнув засув, ніби вдарив по серцю. Темна постать непорушно стояла біля входу, тримаючи в руці світильник-смолоскип, очі ховалися під капюшоном.

— Вітаю тебе, брате Джордано, — почувся старечий голос, і Джордано збагнув, хто прийшов до нього опівночі. Сам інквізитор, чільник священного трибуналу, вшанував смертника вічними відвідинами. Прирікши в'язня на згубу, чого вони ще бажають?

Інквізитор ворухнувся, всунув держак смолоскипа в отвір біля дверей і ступив назустріч в'язневі. З-під капюшона зиркнули тривожні, якісь порожні очі, обмацуючи схудле обличчя засудженого, ніби жадали щось висотати в нього, побачити страх, покору, каяття. Проте в'язень дружньо й м'яко всміхнувся нічному гостю. Той здивувався:

— В твоїх очах радість. Чи мені здається?

— Правда. Радість завітала в мою оселю. І я шлю вітання всім людям.

— І мені? — розліпив пергаментні вуста інквізитор.

— Чому б ні? Ми в єдиному океані, розділені лише ритмом коливання подій: ти — в заглибині забобону, я — на верхів'ї осяяння, звідки видно зоряну правду віків.

— О, якби твої слова були істиною! — після довгої мовчанки прошепотів інквізитор. Потім чоло його втомлено зморщилося, і він зітхнув. — Все це міфи, скільки їх розвіялося в плині часу. А правда в тім — що на троні буття — невблаганний суддя. А ми — його виконавці.

— Правда не вимагає виконавців, — сказав Джордано. — Вона сама є вияв неминучості. Коли настає час правди — вона і людина невіддільні. Саме тому учитель, ім'я котрого ви узурпували, нічого не відповів на запитання Пілата: "Що єсть істина?". Про неї не розповідають. Нею стають.

Інквізитор слухав в'язня, докірливо похитуючи головою.

— Такий гіркий досвід у тебе, брате Джордано, і все-таки ти зберігаєш дитяче мислення.

— Я знав, що ти прийдеш, — зітхнув Джордано, — і знав, що станеш говорити сентименти, шукати стежки до мого серця. Дарма! Не брат я вам віднині. Вчорашній присуд навіки розірвав усі мости між нами.

— А може, їх і не було? Може, їх лише треба було будувати?

— Всі мої книги — пошук мостів.

— Навпаки — повне знищення всього сталого, що будували й плекали люди, — заперечив інквізитор. — Я втомився доводити тобі очевидне. І все-таки звідки ти знав, що я прийду?

— Звідки? — перепитав в'язень, задзвенівши кайданами. — Просто знав, відчував. А взагалі розгадка проста: ви забираєте в мене головне, що цінуєте, — тіло, насолоду буття, владу, речі, — а я не прошу вашої милості. Хочеш знати — чому?

— Хочу. Втрачаючи життя, що сподіваєшся мати на заміну?

— Хіба все міняється на щось або за щось?

— Безумовно. Це принцип рівноваги сущого. На цій основі тримається суд — корінь буття. Згадай святе письмо — історія світу починається з порушення рівноваги, і за це треба платити.

— Навіть ціною жертви сина божого?

— Навіть такою жертвою, — підтвердив інквізитор, — і насамперед такою. Бо, щоб утвердити справедливість, творець повинен мати сувору безжальність до самого себе, щоб ніхто не сумнівався в його верховному праві. Ми — слуги церкви — лише уподібнюємося божим начертанням. Тому твої безбожні вчинки, спонукані гордінею, жадобою виключної слави, зустріли осуд церкви.

— Це я вже чув, — спокійно мовив Джордано. — Гадаю, не для схоластичних суперечок ти спустився сюди?

— Не для того. Ще раз запитую: що сподіваєшся отримати замість життя, яке віддаєш так необачно?

— Хіба мало людей віддають щось безкорисливо іншим? — задумливо спитав Джордано. — Хіба Месія йшов на Голгофу ради якогось зиску?

— Безумовно, — кивнув інквізитор. — Недарма ж на хресті він сказав: "Сталося!". Отже, він отримав те, що волів!

— Звідки ти знаєш, що саме "сталосся"? — іронічно запитав Джордано. — Як ти можеш твердити, що учитель побачив чи відчув те, що бажав досягнути? Як ти можеш запевняти, що це "щось" він отримав на заміну тіла, життя чи ще якогось лахміття, котре ви так цінуєте? Може, його "сталосся" — лише радість в'язня, котрий навіки звільняється з темниці, яку сам будував, прихорошував, освячував. А втім — навіщо брати такі великі приклади? Що отримує мати, породивши дитя? Часто лише горе й муку. Так і я, жадаючи подарувати людям новий обрій, не отримую нічого, крім осуду й страждання... і не волю нічого іншого.

— І все-таки доки людина живе — є надія щось мати: дихати, милуватися небом, зірками (яким ти твориш апологію в своїх книгах), бачити світ, отримати найпростіші радощі плоті... А коли все щезає...

— Все? — усміхнувся Джордано. — А куди воно щезає — все?

— Для тебе — щезне!

— Невелика ж твоя віра в життя вічне.

— Слухай, брате Джордано. Поговоримо щиро. Нас ніхто не чує. Дозволь, я присяду ось тут, на твоєму скорботному ложі. Сядь і ти.

— Я стоятиму, говори. Я хочу дивитися на зорі, вони від мене нічого не вимагають, а дарують безмір'я.

Інквізитор довго мовчав, ніби прислухався до нечутних дум.

— Хочу відкрити тобі, Джордано, нашу таємницю.

— Я слухаю.

— Брате Джордано! Бога нема...

В'язень беззвучно засміявся, в його очах блиснули веселі іскорки.

— Ти хотів здивувати мене? Я давно знав, що ви безбожники, але не філософі-атеїсти, котрі викликають повагу, а грубі богофоби.

— Як ти міг це знати?

— Дуже просто. Люди, які проповідують щось, а діють всупереч своїм деклараціям, — не вірять в те, що стверджують. Ви проповідуєте ім'ям бога любові, а дієте ім'ям його антипода. Отже, не вірите в свій риторичний ідеал. Хто вірить, той ототожнюється з ідеалом. Хіба не так?

— Правду говориш, — помовчавши, згодився інквізитор, непорушним поглядом пропікаючи в'язня. — Ми прийняли ношу, яка нам ненависна. Але повинні нести її, щоб творити свою справу.

— Яку справу?

— Божу. Оскільки його нема і ми — лише привиди в тумані буття, поміж лютих і жорстоких стихій, то ми повинні об'єднатися, щоб не загинути, утвердити себе над безоднею — бодай за рахунок інших життів. Ось чому церква нещадна до інакодумців: вони розпорошують сили, вони вносять непевність і волюнтаризм у плебейські душі, котрі ми жадаємо ввести у річище узгодженості.

— Якщо ви — привиди, то все, що дієте, виявиться теж примарою. Воно щезне, як нічне видиво.

— Ми живемо сучасною миттю, — сказав інквізитор. — Можливо, є лише вона. Ми хочемо нагромадити потенцію вічносущого тепер. І, може, колись мить породить дивне буття, як непорочна Діва. Ми будемо деміургами того буття...

— Жахливе дитя народиться від такої "Диви", — суворо сказав Джордано. — По образу й подоби все зачинається й твориться. Не гадай, що ви обійдете закон причинності й відплати. Сієте кров і вогнища — не зберете врожаю гармонії. Мить жорстокості породжує вічність ненависті й злоби...

— Ти не збагнув, не проник в потаємну суть мого задуму...

— Та ні, збагнув! І дозволь відверто сказати тобі, що — в іншому світі живу. Ми маємо однакові тіла, мову, історію народу, але душі наші живуть в інших вимірах. Ви бачите світ, як товпище привидів. І бог ваш — привид, жорстокий упир, що утверджує абсурдне буття серед безвидності. А я бачу світ, як світанок чарівного дня краси й любові. Ще сутінки скрадають небосхил, ще панують тіні і привиди на землі, ще очі й почуття сплячих жахаються вигаданих потвор, та вже бубнявіє зерно життя під ґрунтом, незабаром зійде сонце і радісні парості потягнуться вгору, до зірок. І в просторах далеких сфер зустрінуться дружні руки крилатих геніїв, щоб створити братерство розуму в безмежжі. Не — для суду, не для муки й відплати, а для радісної гри. Так, так; не хмурся! Світ — лише яйце, в якому задихається пташеня розуму. Яйце Великого Життя, про яке ми ще нічого не відаємо... проте є його часткою, його співучасником. Розломити шкаралупу яйця — ось доля розуму! А ви — боїтеся цієї вогненної справи; бо за межами яйця — для вас місця нема. Ви — безкрилі! І тому обрізуєте крила всім, хто пробує їх виростити у темряві планетарного яйця. І старанно

затикаєте всі проломи, що їх прокльовують зрячі пташенята. Дарма! Світанок розуму настане так же неминуче, як і схід сонця...

— Інквізитор насуплено дивився на одухотворене обличчя в'язня. Мовчав. Пергаментні щоки сіпалися. Нарешті він підвівся.

— Жаль...

— Чого тобі жаль?

— Я втрачаю сильну людину, котра могла б допомогти в муруванні нових шляхів. Ти втрачаєш ниву життя, куди б міг посіяти творчі зерна.

— Я вже посіяв. Досить того, що зроблено.

— Тебе забудуть! Плебеї йдуть за тим, хто сильний. І живий.

— Жорстокість — не сила, а насилля, — відповів Джордано, глянувши на вогники зірок у вікні. — Глянь, які елегійні світлячки, оці далекі зорі. Вони нікого не жахають, не змушують. А яка сила впродовж віків! Як могутньо вони кличуть дух людини до себе, в лоно тайни. А ви своїми вогнищами і карами й страхами грядущого небесного трибуналу нікого не обіграли, не об'єднали, не втішили. Мені особисто байдуже — пам'ятатиме хтось мене чи забуде. Хто полюбить мене, той буде нерозлучний з моєю душею у всіх світах, у всіх віках. Не пам'ять потрібна людині — пам'ять легковажних поколінь! — а супутники пошуку й польоту. Як настане пора лебедю летіти у вирій — поклик вожака досягне слуху птахів на всіх озерах і ріках.

— Поезія, — втомлено сказав інквізитор. — Це гарно, щоб привернути увагу дитячих душ. Але вести їх треба до реальності, котра дуже сувора. Ви, мрійники, вічно обманюєте душі Адамових дітей нездійсненими прагненнями. Це — великий гріх!

— Гріх? — гірко запитав Джордано. — Ти говориш про гріх, посилаючи на вогнище людину, яка несе в душі лише любов?!

Палке слово в'язня лишилося без відповіді. Інквізитор, заплющивши очі, стояв перед Джордано, мовчав. Здавалося, вслухався у свої потаємні думки. Зрештою важко розліпив вуста:

— Є казки у різних народів. Там шукач, вирушаючи в путь, бачить на перехресті камінь, на якому висічено слова...

— "Ліворуч підеш — коня втратиш", — усміхнувся Джордано, — праворуч — в полон потрапиш..."

— "А прямо — з конем загинеш!" — докінчив інквізитор. — Мудра думка. Кожен — рано чи пізно — читає на камені своєї долі оці тривожні слова. Ти догадуєшся, що хочу сказати?

— Пропонуєш вибір?

— Дивлячись який... Найпростіше пожертвувати коня або перебути певний час в полоні, маючи надію жити й діяти далі. Всі жахаються прямого шляху, де все гине — кінь і шукач...

— Але там казка обіцяє рішення, — іронічно зауважив в'язень.

— Так, — кивнув інквізитор. — І я пропоную тобі такий шлях, де все гине... і все залишається. І навіть більше...

— Не втямлю.

— Поясню. Це моя остання спроба врятувати тебе, брате Джордано. Вирок трибуналу залишиться у архівах священної канцелярії, ти підеш на волю, і ніхто ніде не зачепить тебе пальцем, якщо...

— Якщо...

— Ти забудеш ім'я — Джордано Бруно, — твердо відкарбував інквізитор. — Ноланець[2] повинен загинути, ми викреслимо його з анналів історії. Якщо ти правду мовив і тобі байдужа думка інших людей, якщо ти цінуєш лише істину — то згодишся! Матимеш нове ім'я, прагнутимеш будь-яких ідеалів, писатимеш нові книги, навіть сміливіші за попередні, але розпрощаєшся зі старим образом, з ветхим ім'ям. Тут — непросте рішення! Якщо ти не софіст — то згодишся, що це чесна пропозиція.

— Але хто тобі сказав, — суворо одвітив Джордано, — хто тебе переконав у тому, що я повинен вибирати один з трьох шляхів, вказаних на камені? В цьому й біда людей, що для них завжди готуються визначені десь, кимось стежки. І все, що з ними трапляється, теж хтось передбачив. Навіть той "прямий" шлях, приготовлений для героїв та ентузіастів, є найвитонченіший полон. Ти кажеш про вибір? Я відкидаю вибір взагалі. Який вибір може бути у зерна, кинутого в землю? Великий Мандрівник залишив прекрасне застереження: "Якщо зерно, впавши в землю, не вмере, то самотнім залишиться, а якщо вмере — великий врожай народить". Мудрі слова! Те, що ти пропонуєш, — хитрощі змія. Я не волю жодного вибору, мені нема діла до того, що станеться в моїми книгами та ідеями, з моїм ім'ям. Те, що живе, — житиме, те, що тлінне, — зітліє. А я лечу за вожаком, за лебедем Тайни.

— Ти — божевільний! — жорстко сказав інквізитор. — Я ще раз збагнув неминучість того, що ти маєш загинути, щоб зберегти міць організму церковного.

— Нарешті! — насмішкувато підхопив Джордано. — Для цього хіба треба було приходити до в'язниці?

— Хай діється воля неблаганності, — майже пошепки озвався інквізитор. — Запам'ятай у своїх далеких світах (якщо в тебе збережеться пам'ять), що я зробив усе, аби врятувати тебе. Прощай, брате Джордано!

В'язень не відповів. Інквізитор узяв біля дверей смолоскип. На стінах затанцювали тіні. Гримнули двері. Джордано навіть не оглянувся на той скрегітливий звук, тепер його очі, свідомість, почуття були повністю в полоні далекої, величної течії зоряної ріки, котра потроху блякла, насичувалася прозорістю світанку.

Приходив дивний спокій. Не байдужість, не втома духу, а елегійне всерозуміння неминучості того, що мало статися. Для інквізитора, для суддів неминучість є неблаганність, кара, жорстокий присуд. Віками люди будують хатку, щоб захиститися в ній від безмежності, бо в хатці, в храмі, в імперіях, в царствах, в фоліантах догм і канонів вони відчують себе затишно, звично і можуть панувати над іншими. А вийшовши в безмірність, вони гублять себе і називають це смертю. Тіло — теж хатка, що мурувалася великим скульптором — натурою, природою. В ній — приємно, звично, проте вона теж стає в'язницею, якщо за неї триматися. Пташеня мусить вийти з яйця

або загинути! Який же тут вибір? Це — неминучість. І разом з тим — свобода! Ось воно: неминучість — свобода! Голос, веління життя, котре розгортає свої віти, листя і квіти далі, вище і глибше. Не боротися з тим велінням, а радісно прийняти тривогу казкового народження.

Джордано навіть не повернувся, коли до його камери на світанку увійшло товпище чорних привидів. Це були не люди. Вони лишалися тут, у ветхих руїнах його колишнього світу, а він болісно бив ще юними крильми об кришталеву сферу, волюючи прорватися з тісноти шаленої суєтності у спокій безвидності, у волю великої пітьми, де жодна барва і промінь не вразить квітки духу.

На нього натягли балахон ганьби, обмальований постатями чортів і демонів: це — знаки їхнього безсилля, плювки вслід лебедю, який навіки відлітає з болотяного світу. Губи зімкнули дерев'яними защіпками, щоб єретик не міг промовити жодного слова. Тирани більше всього на світі жахаються слова-логоса, але яка вражаюча наївність і убогість розуміння! Хіба можна втримати катуванням і страхом те, що є підвалиною буття? Логос — нетлінна, племінна реальність, вона виявляє себе не лише в звуку, котрий можна заглушити, не лише в письмі, яке можна спопелити. Вона повсюдна — і в далеких зорях, у пелюстках квітів, у сміхові дітей, які невпинною лавою плывуть з країни Тайни крізь лона земних матерів. Благословляю вас, діти! Настане час — ви збагнете мої думи і цю мою останню мученицьку мить!

Його вели поміж юрмовищем, поміж лютих, глумливих криків та проклять. Він не чув нічого, окрім гуркоту кришталевої сфери, що рушилася вгорі і гострими уламками болісно ранила крила новонародженої сутності. Зупинився на помості, під яким було накладено пуки хмизу й дров. Побачив жовте обличчя інквізитора поміж групою інших суддів священного трибуналу. Вони жадібно дивилися в його очі, намагаючись узріти бодай іскру вагання чи сумніву. Бідні тіні! Які мізерні вартості хвилюють вас. Над вами безмірні скарги всесвіту, а ви, мов скорпіони, жалите самі себе, зчепившись у лютому клубку ненависті. Я приніс вам дорогоцінну перлину з таємничого краю, але ви так полюбили своє багно, що люто відкинули руку даючого, прирікши себе на вічну безкрилість.

Хтось простягнув йому хреста до вуст. Джордано рішуче відсторонився, підвів очі до неба і вже не дивився на юрбу. Спалахнув огонь, дихнуло палючим жаром. Зійшло сонце над покрівлями будинків, і здавалося, що це його промені спопеляють тіло, розривають на частки, несуть у небуття. Нестерпний біль пронизав єство. Джордано застогнав, але защіпки на губах зупинили крик, що рвався з глибини розтерзаної плоті.

Сонце, вогонь, світло жорстокого дня! Ви повстали на мене, ніби всесильне божество на безсилому метелика! Я нічого не можу протиставити вам, окрім терпіння й прокляття! Але я не прокляну ні сонця, ні дня, ні світла! Я пошлю всім і всьому прощальне вітання... Бо світло — лише одколоте вістря від моноліту єдності, вістря для стріли ненависті.

О, як мені тяжко! Матінко, утри мої сльози, скропи прохолодною водою спалені уста! Де ви, друзі з далеких світів, де ви, крилаті генії розуму?

Світло, світло! Невже такі страшні шляхи з твого світу у країну радості? Чи може кожна душа витерпіти оцю прірву муки?

— Вийди! Вийди! Вийди! — прогримів у свідомості наказ. — Ти вільний! Вийди з тіла болю і муки!

Джордано рішуче відкинув той голос. Пірнув у полум'яний вихор і одчайдушно випив келих останнього болю. І крило глибокої пітьми, майнувши в безмір'ї, прикрило його від жорстокого світу, погасивши свідомість.

На пульті телезв'язку зажеврив сигнал "надзвичайної терміновості". Почувся мелодійний комп'ютерний голос:

— Крон — член Координаційної Ради Геї — викликає Боривітра — лікаря-психолога Верхнедніпровського Псицентру.

Боривітер, високий худорлявий чоловік, який нервово проходжався відкритою терасою біля дверей кімнати зв'язку, почувши виклик, полегшено зітхнув.

— Нарешті! — Він метнувся до пульта, натиснув клавішу обопільного бачення, пригладив сивого їжачка над зморшкуватим чолом. Просторовий куб стереозв'язку сповнився бузковою млою, потім незримий промінь описав пунктиром погруддя людини — своєрідний негатив. Ще мить — авторегулятори встановили оптимальну ступінь тотожності, і Боривітер побачив заклопотане обличчя Крона — відомого всій планеті антрополога, члена Координаційної Ради Землі. Губи вченого були суворо стиснуті, під насупленими бровами поблискували гнівні іскри.

— Вітаю, Боривітре! — Крон кивнув. — Я вже знаю про лихо.

— Було послано екстравиклик.

— Знаю. Рада збиралася на термінове засідання. Як Радан?

— Він житиме, — обережно сказав Боривітер.

— Житиме? — спалахнув Крон. — Ще не вистачало почути, що Радан — найкращий психоаналітик і педагог планети — "не житиме"! Що означає твоє обережне тлумачення?

— Трапилося непередбачене. — Боривітер скорбно нахмурився, важко зітхнув, але сміливо витримав гострий погляд Крона. — Актуальна свідомість Радана заколапсувалася, і ми втратили будь-який контроль над його псицентром.

— Що це означає об'єктивно?

— Боюся, що це повний розрив з актуальною сферою сучасності, з ноосферою нашого віку. Своєрідне зациклення на психореальності тієї епохи, яку Радан досліджував. Колапс настільки глибокий, що втягнув у свою сферу фізичні центри: все тіло в нього сильно попечене. Проте ми вжили заходів, регенерація буде проведена в найближчі години.

— Що консиліум?

— Утримався від остаточного рішення. Рекомендація: регенерація фізіологічних функцій, спокій, очікування повернення свідомості.

— Він щось говорить?

— Марення. Уривки фраз. Якісь химерні цитати.

— Про що?

— Дивна апологія філософського поняття Пітьми, парадоксальні міркування про роль Світла. Ось послухай уривок...

Боривітер ввімкнув кристалофон на пульті. Почувся стогін, важкий подих, болісні фрази:

— Світло... дитя ночі й дня... Я кохав тебе, я величав тебе... як першороджену квітку Великої Матері... Зоряні діаманти було принесено... до колиски юного принца... О, як мені тяжко! Матусю, ти все віддала йому... де ж відбулося падіння? Звідки з'явилася байдужість світла... при якому зло і жорстокість чинять злочин?..

— Досить! — різко озвався Крон.

Боривітер вимкнув кристалофон. Запала тиша.

— Жодного слова з актуальної сфери, — зітхнув лікар.

— Чув, — сказав Крон. — І все ж таки — що кажуть лікарі?

— Перше: чекати...

— А друге?

— Підключити психокод Радана з Планетарного Інформаторію.

— Психовідтворення? — жваво перепитав Крон.

— Так.

— Ні в якому разі. — Голос вченого був суворий і вимогливий. — Ні при яких умовах. Це винятковий крок, прийнятний лише при втраті будь-яких надій. Ми можемо отримати не Радана, а його психоробота. Ти сам добре знаєш...

— Так, — згодився Боривітер. — Тоді що?

— Покладемось на аутовідтворення, на натуру, — роздумливо сказав Крон. — Хто його доглядає?

— Гея. Улюблена учениця.

— Але ж вони, здається, розійшлися? Гейя, наскільки мені відомо, пішла стежкою "гейців", а Радан — оптимальний "раєць"... Тут потрібна повна психосумісність.

— Все складніше. — Боривітер усміхнувся, і зморшки на його чолі розійшлися. — Між ними ще в школі першого циклу виникла симпатія. Будемо відверті, це була любов, глибоке кохання. Та учитель суворо стримував себе, холодно відсторонив ученицю. Вона тяжко переживала відсторонення, ситуація наклала відбиток на вибір шляху, наукових уподобань. Але й він і вона (я це знаю вірогідно) психічно були поруч, в цілковитій сумісності. Коли сталася катастрофа, Гея перша з'явилася в наш пси-центр і почала доглядати Радана. Вважаю, кращої кандидатури нема.

— Хай буде так. — Очі Крона потепліли. — Я нетерпляче ждатиму добрих вістей. Ще хочу додати: життя і повна свідомість Радана (я повторюю — повна свідомість) мають для Геї першорядне значення. Останніми днями трапилися події, до яких експеримент Радана має найтісніший дотик.

— Що таке? Я з клопотами пропустив останні вісті.

— Подробиці знатимеш з повідомлення Координаційної Ради. Скажу коротко: група підлітків з "Республіки Дітей" втекла за межі Системи.

— Як?!

— А ось так! Вони зуміли обійти всі контрольні пункти. Втеча здійснена за найкращими взірцями древніх детективів.

— Але куди вони подалися? Саме тепер, коли Гея обговорює проблему "Розлому планетарної психошкаралупи", коли найкращий педагог Радан ризикує життям, досліджуючи небезпеку новітнього ескапізму, втечі в інші часи й простори...

— Саме тепер! — згодився Крон. — Це закономірно й симптоматично. Ми, дорослі, надто консервативні й неповороткі. Доки ми гадаємо та приміряємося, як вийти за межі психошкаралупи, успадкованої від порочної ноосфери тисячоліть, діти просто гупають по цій шкаралупі будь-якою підходящою палицею. Планеті буде продемонстровано заповіт втікачів: Це звернення до всіх дорослих, до батьків. Гірка наука, проте її доведеться врахувати. Ми ще повернемося до цієї теми. Пам'ятай — я щохвилини чекатиму доброї вісті. Радан має очолити дослідницьку групу по проблемі втікачів.

— Ми зробимо все, — сказав лікар. — Проте більше всього я вірю в любов...

— Я теж! — усміхнувся Крон, привітально піднявши долоню до чола. Його зображення хутко тануло.

Запала тиша. Почулися пронизливі крики дніпровських чайок.

Свідомість билася в колі дивних образів: вони приходили неждано, поза причинами й воліннями, — приходили й зникали, ніби сліди в імлі. Уява малювала себе хлоп'ям, котре гралося камінчиками на березі моря. Хвиля м'яко накочувалася на берег, лишаючи піну, цілувала дитячі ноги і втікала в прозору глибіню. Дитячі пальці перебирали розмаїті крем'яхи, обточені віковими пестощами моря, а допитливий погляд відзначав особливості знахідок. Ось непоказний сірий камінець, а скільки в ньому потаємної краси: при пильному розгляді поміж чорними цятками іскряться срібні зірочки, зникають, знову спалахують. А ось темно-коричневий овал: на ньому ще темнішими барвами малюється туга спіраль, а за нею — ледь помітне плетиво незримих на перший погляд ліній. Сині камінчики, червоні, чорні. Білі, мов хмари улітку. Зелені, як хвиля тривожного моря. Кожен камінчик — неповторний світ.

Приходить радість осяяння: якщо прості камінчики такі невичерпно, глибинно багаті, то люди незмірно багатші, вищі й осяжніші. А багатство живої душі вже не належить їй одній — воно має розквітнути для інших! Хлоп'я щасливо сміється: в цьому суть живого — рости, квітнути, дарувати свої плоди істотам і світам.

Свідомість відзначає над собою ніжний блаватний простір — на ньому виникають і щезають сузір'я, ніби іскри на хвилях моря. Вони сплітаються у химерні поєднання, схожі на старовинні письмена. І здається, що від них лине шепіт, нечутний поклик. Туди, до них! Підняти руки й воліти польоту. Воля понесе тебе вгору, до ласкавих сузір'їв.

Хлопчик встає і прагне до неба. Та не встигає полетіти, бо зривається буря і чорні хмари ковтають сузір'я одне за одним. Небо стає низьким і сірим, ніби запилена стеля в'язниці. Море котить грізні, непривітні хвилі. Холодно й самотньо на березі, лише

камінчики, назбирані при сьйві сузір'їв, випромінюють тепло і заклично іскряться. Спалахує думка: треба з тих камінчиків збудувати палац; в ньому збережеться ласка спокійного моря, поклик зірок, щастя малої дитини. І прийдуть до палацу шукачі в час негоди, і кожен відшукає те, чого жадає душа.

Хлоп'я хутко кладе основу. Самоцвітно блискають різнобарвні крем'яхи, райдужно переливаються, і раптом починають рости. І вже не треба торкатися до них руками: свідомість лише малює в просторі обриси палацу, і він піднімається над землею — величний, прозорий, гармонійний, наче втілена в самоцвіт дитяча мрія. Хто ж буде жити в цій оселі? Ніби у відповідь на запит в храмі з'являється сірий птах — соловейко. Він сідає при вході і починає співати. Соловейко — символ вічно невмирущого слова, кому ти співаєш свій поклик любові?

Довкіл загриміла буря. Посилювалася, гнала до палацу смолисто-чорні хмари, і вже ті імлісті вихори сплітаються у образи драконів і змій, роззявляють пащі, щоб поглинути будівлю. Сяють блискавиці, гуркочуть громи. Полум'я охоплює храм звідусіль, та несподівано виникає понад ним прозоре склепіння, і палючі вогні безсило лижуть отруйними жалами захист, стікаючи брудними шиплячими краплями на землю. А соловейко не вгаває, і ніби в ритмі з тим щасливим тьохканням росте п'ядь за п'яддю дитячий храм, побудований з камінчиків хлоп'ячої мрії...

Свідомість спочиває. Перемога? Тепер палац пониже запону туманів і об'єднає землю й зоряний простір?

Та змовкає соловейко. Над незавершеним храмом в тривожному небі з'являється летюча потвора: металевий череп в уборі Марса — бога війни. З очних ям і поміж вишкіреними зубами палахкотять багряні вогні. Магнетичні очі шукають постать хлоп'яти, який будує храм казки. Свідомість знає, що не можна дивитися в очі потворі, бо годі — біда! Хлоп'я тулиться до стіни, тримаючи в холонучих долонях маленького сірого птаха.

А з неба — громовий, металевий голос:

— Бруно, на палю! Бруно, на палю! Бруно, на палю!

Тричі повторюється наказ. Безвільність сповиває душу, і вже дитя хоче глянути в очі монстра, віддатися магнетичному покликові, але зненацька хмари розтають, на небі вимальовуються прадавні сузір'я, означені мерехтливими вогнистими лініями. Вирізняються постаті Близнюків, Кентавра-Стрільця, Бика, Діви, Змії, Русалки, Геракла і безліч інших. Вони оживають і тиснуть на потвору в уборі Марса, замкнувши його в тісне войовниче кільце. Чорна потвора тане перед натиском небесних сил, зменшується, перетворюється в чорну цятку, щезає навіки.

І вже панує спокій. У безвість котяться громи. Вогнисті постаті сузір'їв спадають на землю прозорими туманами, лигають іскрами-росами на трави, на квіти, на людей і упокоєний світ. Тиша, всеосяжна тиша огортає свідомість.

З мовчання знову чути спів соловейка. І шепіт листя. Ласкава прохолода, ніби подих вітру. Людина розплющила очі. Недавні образи танули за порогом тям. Пам'ять була вільна, як чисто вибілена світлиця, з якої винесено всі речі. Хто я? І де я?

Погляд вгору вирізнув іскринки зірок, імлисту смугу Молочного Шляху. Це породило тривогу — неясну, затуманену.

Людина ворухнулася. Вона лежала горілиць на чомусь м'якому — майже нечутному на дотик. Десять поруч прошелестіли кроки. Поміж зірками (як дивно!) з'явилося юне дівоче личко з білою шапочкою на голові; під убором не вміщалися чорні коси, вони були звинуті в тугий вузол. Прозоро-карі очі з-під тривожно піднятих брів пломеніли радістю й неспокоєм.

— Радане!

Людина уважно вслухалася в інтонацію дівочого голосу.

— Хто ти?

Почувши те запитання, промовлене древньою латиною, дівчина якусь хвилю розгублено мовчала. Потім запитала:

— Ти розмовляєш лише латиною?

— Як і ти. — У тебе прекрасна вимова, — відповіла людина. Але я можу перейти на іншу. Англійську, французьку. Яку ти знаєш?

— Хай буде латина, — крізь сльози мовила дівчина. — Але, Радане, невже ти не впізнав мене?

— Як ти мене назвала?

— Радан. Твоє ім'я — Радан!

— Де я? — спантеличено запитав хворий. — Ти якась просвітлена й одухотворена. Таких людей я не стрічав. Хіба що в мрії. Це мені мариться. Далекі світи, добрі генії. Ось я бачу над собою прекрасну галактичну стежку. Все життя мріяв по ній полетіти... І навіть далі, за неї... в глибину невідомого... Я потрапив у інший світ, дівчинко? Яка це планета? Біля якої зірки?

— Гея, Радане! Це — наша рідна Земля.

— Гея? — з подивом перепитав хворий. — А яка це країна? Хто мене приютив? Який рік нині?

— Двадцять перший вік, Радане. Дві тисячі вісімдесят п'ятий рік!

— Двадцять перший вік, — прошепотів той, кого дівчина назвала Раданом. — Чотириста вісімдесят п'ять років. Де ж я був усі ці віки?

— Радане! — відчайдушно покликала дівчина. — Я тобі все поясню, ти тільки не хвилюйся.

— Я вперше чую ім'я Радан. Хоч воно й співзвучне моему. Завжди! Як моє ім'я? Джордано... Джордано!!!

Людина рвучко підвелася на лікті, очі її розплющилися широко-широко, ніби вдивлялися в щось невидиме й жахливе. Здавалося, ураган прорвався в свідомість хворого і сколихнув спокій душі. По обличчю прокотилася судорога болю. Дівчина не стрималася, охопила голову Радана руками, притисла до своїх грудей і палко зашепотіла, ніби древня жриця, тамуючи сльози й відчай:

— Не треба, Радане! Не втікай туди, в світи твоїх марень і смерті! Радане, Радане, вернися! Це ж я, Гейя, твоя учениця!

Та людина вже не відповідала. Тяма знову втекла від навали жорстоких вражень, залишивши безвільне тіло під сяйвом ласкавих, байдужих зірок. Лише рука хворого не випускала дівочої руки, мов жадала зберегти місточок над прірвою забуття. Та ще над безпам'яттю, над безтямністю не змовкала пісня соловейка — співця величної зоряної ночі...

— Він отямився. — Боривітрові важко було дивитися у вимогливі очі Крона. — Хотів би порадувати тебе.

— Але... перехопив Крон.

— Для радості мало причин. Психіка Радана не вийшла з колапсу. Він вважає себе Джордано, говорить латиною, жодного слова на Прамові, якою розмовляємо ми. Він не впізнав дівчини, отже...

— Він не "вважає" себе Джордано, а є ним, — перебив мову лікаря Крон. Задумливо-потираючи чоло, додав! — Небезпечна ситуація. Схоже на повну "одержимість", як цей стан колись називали. Не просто психоколапс, а саме — одержимість.

— Що порадиш?

— Як ми й домовилися, хай буде повністю під доглядом Гейї. Дівчина має пам'ятати, що біля неї знаменитий вчений середньовіччя Джордано Бруно... в тілі Радана...

— Їй важко буде вести себе природно.

— Розумію. Відчайдушна ситуація. Та я гадаю, що все обернеться на благо. Ми ж лише торкаємося вод океану психіки біля берега. Треба сміливо йти назустріч тайні.

— Згоден. — Боривітер пригладив неслухняний вихор. — Аналізи показують, що психонервова структура хворого нормальна. Отже, все залежатиме від волі й свідомості Радана-Джордано. Чи зуміє він здолати безодню між двома антагоністичними станами свідомості? Тут потрібне потрясіння, тотожне тому, яке пережив Бруно тоді... на майдані Квітів...

— Тяжка дилема, — згодився Крон. — Хай поки що любов введе його в плин подій. Хай Гейя розповість йому все, що сталося, відверто, без жодного зм'якшення. Історію планети від загибелі Джордано до наших днів. Я певен, що психіка Радана-Джордано впорається з ситуацією. Тут можна стати свідками небувалого експерименту: міст над часом, над віками.

— Ти бажаєш дослідити принцип перевтілення?

— Так. Колись його трактували в термінах містичних психоштампів. Тепер нам треба зрозуміти закономірність естафети особистої свідомості, використавши інформаційний рівень сучасності. Я ще раз повторю своє прохання: коли Гейї пощастить повернути в сучасність свідомість Радана — повідомте одразу мене.

— Розумію.

— Передай Гейї, що вона вільна діяти так, як їй підкаже любов. І ще — інтуїція... Вона не обмежена часом, але Рада чекатиме добрих вістей щодня, щохвилини.

Все, що описано вище, я відчував особисто, як учасник подій середньовіччя і грядущого двадцять першого віку. Більше того — я відчував усе це не як глядач в

кінотеатрі чи біля телевізора. Не відчужено, не збоку. Переживання було багатомірне й всепроникне. Відчай Джордано і сум'яття інквізитора, стихійність юрби біля ганебного вогнища в Римі і занепокоєння вченого двадцять першого віку, тривожну любов ще не народженої нині дівчини Гейї — все це і багато іншого моя свідомість і почуття відзначали, як своє, іманентне, притаманне втаємниченим глибинам ества. Перекоаний, що те ж саме відчували й всі інші люди, котрі сиділи в конференц-залі кіберцентру. Після того, як чари чаклунського видіння розвіялися і присутні повернулися до звичного стану, кілька хвилин в приміщенні панувала тиша тривоги і якоїсь непевності, незручності. Вчені, гості переглядалися, всміхалися. Потім конференц-зал завирував:

— Містифікація!

— Кінотрюк!

Але понад скептичними вигуками проривалися репліки:

— Панове, не поспішаймо в висновками!

— Нехай містер Гук пояснить, що відбулося? Що за історичні екскурси та ремінісценції?

Біля фіолетового куба пристрою "Резев" з'явилася чорна кучма доктора Боголо. Він підняв руку, заспокоюючи аудиторію.

— Друзі, панове! Творці "Резева" самі не можуть передбачити можливостей, що виникають в надрах альтернативної ЕОМ при пошуках варіантів спілкування з прийдешнім. Тому не чекайте раціональних пояснень. Можливо, "Резев" творить з нашого алгоритму певні історичні персоналії, щоб символізувати проблеми, які нас бентежать.

Не встиг Боголо завершити думку, як фіолетовий куб знову почав ширитися, грані його розтанули, знесли. Яскраве світло сонячного дня осяяло підвищення і весь конференц-зал. В ореолі променистих зайчиків з'явилася постать прегарної жінки — юної, одухотвореної. Довга еллінська сукня гармонійно облягала стрункий стан, великі прозоро-карі очі дивилися на присутніх весело, щасливо й трохи задерикувато. Чи то мені здалося? У всякому разі, очікуючи якихось технологічних феноменів, присутні раптом побачили таке приємне екзотичне явище, що всяка напруженість критичного упередження розтанула, змінюючись настроєм веселого подиву, тим більше, що всі ми впізнали Гейю, учасницю попереднього видіння. Почувся мелодійний голос, і мені здалося, що то був голос самої весни, щедрого квітучого травня, котрий вирував за стінами Кіберцентру:

— Вітання вам, діди, прабатьки й пращури! Нащадки з двадцять першого віку щасливі ступити вам назустріч по мосту Резонансу Еволюції...

Присутніх ніби прорвало:

— Це реальність чи нас містифікують?

— Хто ви, прекрасна дівчино?

— Фантасмагорія!

Дівчина слухала всі ті вигуки, грайливо схиливши голову з розкішною чорною

косою, трохи лукаво усміхаючись.

— Я чула тільки що вибачливі пояснення доктора Боголо. Навіть творці континуального моста побоюються вірити в те, що вони відкрили і сміливо ступити в огненну ріку прийдешнього, — докірливо мовила вона. — Я не примара, не утвір фантазії ЕОМ. Я жива, як і ви. Ім'я моє Гейя. Основний фах — континуальність, тобто нерозривна єдність внутрішнього й зовнішнього космосів. Це один з основних напрямків гнозису кінця двадцять першого віку. Ваші теперішні успіхи лягли основою наших досягнень. Тому сприймайте з довірою й законною гордістю феноменальний факт прориву часово-просторових обмежень.

Крига настороженості танула, почулися запитання:

— Що означали фрагменти видінь, які ми бачили спочатку?

— То уривки реальних подій нашого віку, котрі ми розів'ємо в наступних контактах.

— В чому суть експерименту вченого Радана?

— Коротко поясню. Ми досягнули космічну могутність, засіяли життям Місяць, Марс, деякі супутники великих планет. Оволоділи штучним фотосинтезом і продовжили життя до кількох віків. Ми впритул підійшли до метаморфозу людини для життя в будь-яких сферах — вакуумі, атмосфері інших планет, у інших енергосферах, ми володіємо важелями космотворення... Але основним для нас, як і для вашого віку, є людинознавство. Душа Людини, її глибина, її призначення. Хоч Гея і збратана, але діють ще антагоністичні сили, що отримали естафету з минулого. В наші дні юні жителі планети захопилися мандрями в часі, в чому зловісну роль зіграв ПСІЛ — психоілюзіон. Цей винахід безвідповідальні люди розповсюдили поміж певними групами юнацтва і дорослих романтиків. Душі, схильні до ескапізму, до втечі від труднощів актуальності, захопилися можливістю мандрів у минулому або у вигаданих світах. Це тривожить Координаційну Раду Геї, і вона доручила Радану — великому педагогові — проаналізувати глибину психонебезпеки. Тут сталася трагедія, свідками якої ви стали. Проте заспокою вас: небезпека подолана і Радан очолив еволюційну групу "Розлом планетарної шкаралупи".

— Чарівна Гейя, — прозвучало нове запитання, — яким саме чином ви потрапили у фокус нашого пошуку? Це випадок?

— Я один з учасників зустрічного пошуку, — сказала Гейя. — Ви про все дізнаєтеся з регулярних сеансів зв'язку. Нам для першого контакту лишилося десять хвилин. Поспішайте ставити найважливіші запитання...

І тоді зал прорвало:

— Який рік прийдешнього здійснив прорив у часі?

— Резонансну атаку почали ви, а остаточний пролом відбувся дев'ятого травня дві тисячі вісімдесят п'ятого року. Для мене це — сьогодні. Наш Інститут Людини, де відбувається контакт, розташовано на дніпровській кручі південніше Києва двадцятого віку.

— Отже, людству пощастило уникнути катастрофи?

— Безумовно! — радісно ствердила Гейя. — Інакше я б не говорила тут з вами.

— Що допомогло здійснити замирення протилежних систем, зберегти цілість світу й людства?

— Ваш оптимізм, дорогі прабатьки, нерушима воля народів до миру. Пам'ятайте — Земля збратана і єдина. Ще є протиріччя, пошуки, незгоди, альтернативні експерименти, але основа братерства надійна. Хай цей еволюційний факт прийдешнього додасть вам певності у тривожні дні кінця двадцятого віку.

— Чи відкрито заселені планети в космосі?

— Так. Але реальність виявилася глибшою, ніж гадалося. Люди давно контактували з багатомірним життям, проте були обмежені упередженнями й забобонами. Спілка понад часом незабаром відкриє вам те, що я маю на увазі. Ви ступили в континуум прийдешнього, ми — простягнули руки до вас. Це те, що великий фантаст Іван Єфремов назвав Ерою Збратаних Рук. Радуйтеся, друзі! А тепер... завершується час, відведений для першого контакту. Друзі Боголо й Гук, слово до вас...

Творці "Резонансу Еволюції" наблизилися до фіолетового ореола, схвильовані й трохи розгублені.

— Ми слухаємо вас, Гейя, — сказав Борис Гук, і я відчув, що йому ніяково перебувати в перехресті сотень уважних, іронічних, недовірливих, захоплених, збентежених поглядів.

— Координаційна Рада Землі визначила метод ознайомлення ваших сучасників з еволюційною панорамою кінця двадцять першого віку. Вирішено продемонструвати динамічні фрагменти реального життя, опираючись на ваш алгоритм. Ви познайомитеся з головними тенденціями і проблемами нашого суспільного розвитку. Приготуйтеся. Наступний контакт — точно за місяць по астрономічному календарю вашого віку. А тепер — до зустрічі, дорогі пращури! Радуйтеся, радуйтеся, радуйтеся! Ваша творча праця і еволюційні зусилля виростили прекрасну космічну квітку. Щастя вам, садівники любові й краси!

Юна жінка вітально підняла руки, її постать почала танути. Сонячне світло померкло, фіолетовий куб потьмянів, ніби закрижанів. А в залі довго ще панувала урочиста тиша...

ЕПІЛОГ

Заповідник "Надія"

В зачаровану путь

Пропливають віки, наче тіні,

Лише миті живуть

У гарячого серця тремтінні,

Лиш вони, лиш вони,

Ніби зерна, летять над світами,

Із душі глибини

Виростають дітьми і квітками.

Вічна мить, дивна мить,

Всеосяжна, як це видноколо,

Де ряхтить і зорить
Таємниче Уранове поле,
О прийди, освяти
Мого серця болюче горіння,
Дай зрости у світі,
Де безсмертні розквітнуть пагіння.
О душі пелюстки,
Між якими таємна зернина,
Вас полонять віки,
А зернина у землю порине,
З того лона вона
В мить урочу листком затріпоче...
Мить ясна, мить рясна -
Мого серця надзоряні очі!

...Болота, очерети. Тиша червневого дня пливе над урочищами заповідника. Підорлик у небі розпростер крила, завмер, ніби купається в незримих потоках теплого повітря.

Старий єгер обережно ступає між купинами, радіє. Здолай слабість, брате, ти ще потрібний світові, життю, людям, звірятам. Пий повними грудьми щедрий трунок літа, причастись ще раз пахучої чаші природи.

Потріскує минулорічний бур'ян під ногами, ніби луна електричних розрядів життєвих струмів минулого. Вихопився перед Василем Івановичем бурий горбик, заричав, зарохкав. З верещанням кинувся убік горбатий веpr. Гук, засміявшись, зупинився.

— Пробач, друже! Порушив твій спокій... Рушив далі, обережно ступаючи між барвистими квітами, щоб не розтоптати пелюсток. Розсунув кущі молодої лози, маючи намір поглянути на криницю для тварин. Там щось шамотіло. Над травами видно спину молодого оленя. Тварина хотіла напиться, посунулася з крутого берега, зав'язла передніми ногами в баговинні. Самотужки не може вибратися.

— Ах ти, нерозумне дитя, — бідкається старий Гук, одв'язуючи віршовку від пояса. — Я так і знав, що тут не все гаразд. Треба сказати Саві, хай з хлопцями зробить підходи до криниці...

Олень, побачивши єгера, благально замукав.

— Нічого, нічого, — гомонів до нього Гук, — ти потерпи. Зараз... визволю тебе...

За чверть години тварина вже була на твердому і довірливо лизала руку єгеру. Він попестив оленя і рушив далі. Ішов між очеретами і усміхався своїм легким думам.

Зненацька grimнув грім. Блискавиця пронизала серце. Гук здивовано глянув у небо. Жодної хмаринки. Що це, звідки? Тамуючи біль, оглянувся. Відчув запах пороху. Лапнувши долонею груди, відчув криваву пляму. На спині й животі струменів гарячий потік.

В очеретах зсезали дві чорні постаті. Здалека долинув хрипкий голос:

— Боржок повертаємо, старий гад! Сповна! Бережи природу, сивий ідіот! Хай вона захистить тебе! Ха-ха-ха!

Спалахнуло в очеретах буйне полум'я. Загоготіло, покотилося за вітром до лісу, дихнуло нестерпним жаром.

Небо падало на старого Гука — не втримати, не зупинити! Він простягнув руки вперед і, долаючи безсилля, підтюпцем побіг до стіни дерев. Повідомити б людей... Не допустити...

— Тварини... Заповідник... Христина — Гук, мов у сні, бурмотів болісні заклинання і знав, що ніхто не почує його. — Сволота, навіщо ж... Навіщо?..

Криваві кола затоплюють його, розмивають видимий світ.

Де це він? Де?

Дівчинка сплітає віночок з квіточок кульбаби. Біля її ніг пасуться гуси, а вона виспіває тонко, жалісно: "Та колись ми любились, мов зерно в орісі... а тепер розійшлися, мов туман по лісі...".

— Як тебе звати?

— Яринкою...

— Сплітай вінок, Яринко! Як сплетеш — повернуся, засватаю! Будеш чекати, ясноока?

Захоплено дивиться дівчинка, шепоче:

— Ждатиму... Я ждатиму...

Доле, дай ще краплю сил... Ще лише одну краплю... Поглянути у стосині очі маленької дівчинки з сонячним віночком в руках... І більше не треба нічого...

І більше нічого не треба...

Полум'я прокотилося валом над болотами, сягнуло лісу. Спалахнули сосни, як свічки. Заревів огняний ураган. Сполошилися звірі, птахи. Дружно кинулися геть від небезпечної зони.

Сава з пожежної вишки побачив чорний дим над заповідними лісами, дав сигнал тривоги. Вдалині заревла сирена. Хотів потелефонувати в район, але апарат чомусь не працював. Хлопець збіг з вишки, метнувся у бік сторожки, де жила Христина. Туди ось-ось мало сягнути полум'я. Назустріч йому попадалися групи тварин: олені, косулі, лосі, кабани, вовки, лисиці. Вони бігли дружно й злякано.

— Христино... Відчуй мою тривогу... Моя любов... Христино... Поспіши, кохана! Я ж іще не сказав тобі заповітного слова! Христино, серце моє! Поспіши!..

Стара Ярина відчула кольку під серцем, зойкнула. Ледве добралася до ліжка, лягла горілиць.

— Це щось з Василечком трапилося. Невже кінець? Прислухалася до того, що діялося в грудях. А там котилася гаряча хвиля знизу вгору, торкалася серця, обмивала його і хлюпала в голову. А від ніг насувалася студеність, холонули ноги і руки, туман сповивав білий світ, закривав його непроникною габою.

— Прости, Василечку, — прошепотіла Ярина, заплющивши очі. — Не діждуся тебе... Прости мене, мій друже...

Закрижанілою рукою намацала чорну коробочку магнітофона, торкнулася клавіші. Згасаючою свідомістю прислухалася до тихих слів Юрка: "Вітаю тебе, мамо. Ви всі за святковим столом — ти, татко, Христина, Марійка, Іван, Борис, Грицько, ваші і мої друзі. Ви гадаєте, що мене нема поряд з вами, але то лише здається. Чуєш, матінко? Ось я підходжу до тебе, обнімаю тебе, і ніхто не почує, що я тобі скажу. А скажу я тобі ось що, рідна моя...".

Умиротворене обличчя матері осяялося променем червненого сонця, завмерло. А тихий голос Юрія вів далі синівську сповідь, ніби жадав утримати ту, котра породила його, в цьому буремному, неспокійному світі: "Мене прославляють за подвиг, за досягнення. Я бачу дивовижні таємниці і велич всесвіту. Але хто досягнув цього, хто підняв мене до висоти, звідки відкривається небувале і шляхи дерзання?

Це ти, мамо. Це дерзання таких, як ти. Ми лише взяли те, що ви, матері, тяжким віковим подвигом здобули для нас. Непомітні, ласкаві, всепрощаючі... Яка пісня прославить вас достойно? Та й не потрібна вам слава. Я знаю, рідна моя, що ти — понад хвалою і хулою.

Ти носила мене під серцем, як паросток у зерні, як насінину в глибині теплої землі. Ти оберігала мене в суворі дні. Ти дала мені слово і пісню, вірність і любов. Ти оберігала мене над безоднею, коли, здавалося, всі сили хаосу готувалися поглинути твого сина.

Ти закрила обличчя своє, щоб син міг прийняти славу подвигу! Спасибі тобі! Спасибі тобі, вічна, кохана. Прости — слова безсилі передати те, чим переповнене серце. Хай все інше скаже тобі мовчання...".

Юрій вдивляється у знайомі обриси рідної землі, на синю стрічку Дніпра. В очах спалахнула тривога. Він побачив на зеленому масиві лісу багряну квітку пожежі. Миттю ввімкнув сигнал аварійного зв'язку:

— Космоцентр! Тривога! Бачу пожежу! Стихійна пожежа! Горить заповідник "Надія". Повідомте протипожежній авіації! Поспішіть!

Земля відгукнулася одразу:

— "Сокіл"! Все зрозуміло! Екстрене повідомлення передаємо. Ескадрильї протипожежної авіації вилетять негайно. Спокійно, друже! Все буде гаразд!

Марусишин і Чуров наблизилися до Гука, обняли його, занепокоєно впиваючись поглядами в блакитну сферу планети, на якій розпливалася вогняна цятка пожежі, ніби жарина бікфордого шнура. Юрій шепотів слова, ніби заклинання, і йому здавалося, що той шепіт громом відлунює в безмірності:

— Тривога... Тривога... Горить заповідник "Надія"... Горить заповідник "Надія"... Люди Землі! Тривога!!!

Вона сиділа на кручі, дивилася в далекі луги, на вогні бакенів, на білі привиди лілей, що спочивали на сонних водах затоки, слухала шелест очерету.

З сутінок з'явилася постать Гриця. Він побачив у мерехтінні зірок, в обіймах примарного місячного саява ту, до котрої прагнув крізь віки і світи. Підійшов мовчки, тамуючи радість, і біль, і тривогу, й кохання, що рвалися з грудей, з кожної цятки тіла. Вона глянула на нього чаклунськими очима, ніби давно чекала появи Гриця саме

тепер, в цю хвилину. Показала рукою на кільце хмизу, складене на кручі, тихо звеліла:

— Запали...

Він зробив це блискавично, ніби ждав такого наказу. Спалахнули перші багрянні пелюстки, весело застрибали на сухому гіллі. Русалія зірвала з себе літнє платтячко і стояла перед ним нага, ніби тільки що народжена зорями і виплекана, оми́та Дніпром донька праслов'янського краю, відсвічуючи рожевим перламутром юного тіла. Владним рухом звеліла зробити те саме йому. Заворожено дивлячись на неї, він роздягнувся. Відчував, що відсутня жодна загорога, жодна незручність чи соромливість. Кілька хвиль — урочистих, неповторних — стояли вони мовчазно, як титани прадавності, обнімаючи поглядами одне одного, п'ючи напій тривоги й тайни, що мала відкритися.

Вона простягнула йому руку, рожеві пелюстки пальців переливалися в променях полум'я, ніби казкова квітка. Він розкрив сильну долоню, в яку Русалія віддано поклала свою руку.

— Ввійдемо в огонь, і хай він очистить і з'єднав нас! — тихо мовила вона. — Навіки!

— Навіки! — щасливо повторив він.

І вони стрибнули у багряне коло, яке вже ширилося, росло й набирало сили.

І завмерли у обіймах вогняного вихору, з'єднані полум'яною дорогою пошуку. А далекі зорі дивилися на них, обціловуючи цнотливі тіла й душі, і золотисті протуберанці урочистого Вогнесміху танцювали довкола їхньої спільної долі, мов біля Сонця, змиваючи, спопеляючи, змітаючи останні краплини сумніву, тривоги, павутину хитань і втоми, клапті образ і розчарувань, готуючи їх до нових, таємничих обріїв вічного життя, завершення якого годі й мислити у всеосяжності суцього...

1979-1986 рр.

1

Текст Антоніни Гармаш.

2

Нола - містечко в Італії, де народився Д. Бруно.